

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ ҚОМӢ

ISSN 2617-5320

ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
Серия педагогических и психологических наук

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF
DEVELOPMENT OF EDUCATION
Series of pedagogical and psychological sciences

2023, №2 (42)

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

(Научно-методический журнал)

*Учредитель: Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования
Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан
Журнал основан в 2012 г. Выходит 4 раза в год.*

Главный редактор:

Наджмиддинён Асадулло Мирзо

кандидат физико-математических наук, доцент
директор Института развития образования имени
А. Джами АОТ

Зам. главного редактора:

Лутфуллоева Парвина Махмадуллоевна

кандидат педагогических наук, зам. директора
Института развития образования имени А.
Джами АОТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломийён М. К.	доктор филологических наук, профессор
Каримова И. Х.	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Лутфуллозода М.	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Нуъмонов М.	доктор педагогических наук, член- корр. Академии образования Таджикистана, профессор
Маджидова Б.	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов С.	доктор педагогических наук, профессор
Иматзода Л.	доктор педагогических наук, профессор
Джураев Х.	доктор физико-математических наук, профессор
Амонов Н.	кандидат психологических наук, доцент
Миракзода Ф.	кандидат исторических наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан от
28.03.2019.

Журнал включён в базу данных
Российского индекса научного цитирования
(РИНЦ).

Журнал принимает научные статьи по
следующим отраслям науки: 13.00.00 –
педагогические науки и 19.00.00 –
психологические науки.

Журнал издается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовая версия
журнала размещена на сайте www.prmatt.tj,
www.payom-prmatt.tj

Вестник Института развития
образования. – 2023. – №1(41).
ISSN 2617-5320.

Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры Республики
Таджикистан, Свидетельство № 219/ЖР-97,
от 27 сентября 2021 года.

Адрес редакции: 734024, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, проспект
Садриддина Айни, 126; Тел.: 2258405,
2258404, E-mail: shohin_7875@mail.ru

Индекс подписки: 77772

©ИРО имени Абдурахмана Джами, 2023

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Саидзода Р. Х.	министр образования и науки Республики Таджикистан
Раҳими Ф. К.	президент Национальной Академии наук Таджикистана
Джуразода Дж. Х.	первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан
Саломийён М.К.	президент Академии образования Таджикистана
Хушвахтзода К. Х	ректор Таджикского национального университета

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION

(Scientific and methodical journal)

Founder: Institute for educational development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan

The journal is established in 2012. Issued 4 times a year.

Chief editor:
Najmiddiniyon Asadullo Mirzo

Candidate of Phisico–Mathematic Sciences, associate professor director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET

Deputy editor:
Lutfulloeva Parvina Mahmaddulloevna

Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Salomiyon M.K.	<i>doctor of philological sciences, Professor</i>
Karimova I.Kh.	<i>doctor of pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, professor</i>
Lutfullozoda M.	<i>doctor of pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, professor</i>
Numonov M.	<i>doctor of pedagogical Sciences, corresponding member of the Academy of education of Tajikistan, professor</i>
Majidova B.	<i>doctor of pedagogical Sciences, professor</i>
Nematov S.	<i>doctor of pedagogical Sciences, professor</i>
Imatzoda L.	<i>doctor of pedagogical Sciences, professor</i>
Juraev Kh.	<i>doctor of Phisico–Mathematic Sciences, professor</i>
Amonov N.	<i>candidate of psychological Sciences, Docent</i>
Mirakzoda F.	<i>Candidate of History, associate Professor</i>

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 28.03.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 13.00.00 – Pedagogical sciences and 19.00.00 – Psychological sciences

The journal is published in Tajik, Russian and English.

The full-text version of the journal is available on the website www.prmatt.tj; www.payom-prmatt.tj

Bulletin of the Institute of Development of Education. – 2023. – №1(41).
ISSN 2617-5320.

The journal is registered in the Ministry of culture of the Republic of Tajikistan, certificate No.219/JR-97, dated September 27, 2021.

Editorial address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sadridin 126 Aini Avenue; Tel.: 2258405, 2258404, E-mail: shohin_7875@mail.ru.

EDITORIAL COUNCIL:

Saidzoda R. H.	<i>Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan</i>
Rahimi F. K.	<i>President of the National Academy of Sciences of Tajikistan</i>
Jurazoda J.H.	<i>first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan</i>
Salomyon M.Q.	<i>President of the Academy of Education of Tajikistan</i>
Khushvakhtzoda K. Kh.	<i>Rector of the Tajik National University</i>

Subscription index: 77772

© IDE named Abdurahmon Jomi, 2023

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

УДК: 372.8: 802.0

**ОРГАНИЗАЦИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ
ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ
В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ.**

Таджибаева М.И.

Горно-металлургического института Таджикистана

Абдулло-Зоде М.И.

Института развития образования имени Абдурахмана Джами

Академии образования Таджикистана

В условиях стабильного развития международного сотрудничества возрастает спрос на специалистов со знанием иностранных языков, в том числе русского и английского. Реализация «Государственной программы по совершенствованию образования и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» Правительством страны является одной из мер, которые будут способствовать развитию и совершенствованию знаний обучающихся и направляет образовательные учреждения страны на подготовку высококвалифицированных специалистов, отвечающих требованиям мирового рынка труда. Также предполагается, что для закрепления своих знаний студенты учреждений профессионального образования, помимо знаний, усвоенных в ходе урока, должны постоянно заниматься самообразованием.

Проблема мотивации самообразовательной деятельности студентов не будет решена, если увеличить часы самостоятельной работы. Здесь важен системный подход, который поможет ее распланировать и организовать. Создание модели самообразования студентов – теоретическая основа для реализации данной проблемы.

Рассмотрим недостатки существующих подходов к организации самообразования студентов при изучении русского и английского языков в условиях кредитной технологии обучения как ведущего метода формирования самообразовательной деятельности и, вероятные пути их устранения. Сегодня предметная подготовка в высшем учебном заведении ограничивается требованием к педагогу: дать определенный запас знаний обучающимся при организованной форме обучения и контроле (лекции, практические, лабораторные занятия, семинары, коллоквиумы, экзамены и др.). Но в век информационных технологий этого недостаточно. А профессиональная деятельность педагога в процессе самообразования студентов при изучении иностранного языка в условиях кредитной технологии обучения в основном замкнута на внутрикафедральном взаимодействии. По этой причине деятельность обучающихся по овладению специальностью может идти не в системе, а лишь посредством изучения отдельных предметов. Нередко взаимосвязи не наблюдается и в пределах одной кафедры.

Пробелы в знаниях студентов возникают из-за отсутствия предпосылок для профессиональной обученности, слабых усилий педагогов. Студент сам не может справиться с данными проблемами, из-за чего снижается уровень его знаний.

Анализ показал, что в организации самообразования студентов при изучении иностранного языка нет системности. Не поставлены цели увеличения качества знаний студентов, деятельность не ориентирована на самообучение.

Можно отметить недостатки самообразования студентов при изучении русского и английского языков. К ним относят: ориентир на студента среднего уровня знаний, нацеленность на выполнение, в основном, фронтальных работ, междисциплинарная разобщенность, личность студента, ее качества, мотивации и потребности не учитываются или учитываются слабо.

Рис. 1. Компоненты, критерии и показатели готовности студентов к самообразованию при изучении иностранного языка в условиях кредитной технологии обучения. Выделенные недостатки мы старались устранить при создании процесса реализации самообразования студентов при изучении иностранного языка. Мы ориентировались на принципы, которые позволяют разделять функции управления и самоуправления в рамках самообразовательной деятельности, состоящие из определенных целей и задач.

Задачи: 1. Самообразовательная деятельность студентов должна строиться на усилении осуществления ключевых потребностей общества и вуза.

2. Самообразование студентов должно состоять из следующего:

- определенные требования преподавателя к студенту в рамках учебного процесса по содержанию дисциплины;
- осуществление межпредметных взаимосвязей, системного обучения при подаче материалов по дисциплине;
- специфика сущности самообразования студентов;
- формирование навыков и умений реализации самообразования.

3. Моделирование состоит из теории самоуправляемого обучения, здесь студент – субъект обучения, а самообразование выступает как подсистема учебного процесса.

4. Самообразование студентов, специфика, сущность и методы его реализации должны основываться на общих целях, которые охватывают весь период обучения, и направлены на развитие самообразовательной деятельности студентов и удовлетворение потребности в качественном образовании будущих специалистов.

5. Самообразование студентов проходит на каждом этапе обучения, для его реализации необходимо использовать современные технологии, средства и методы.

Чтобы усовершенствовать систему организации самообразовательной деятельности студентов при изучении русского и английского языков необходимо отталкиваться от условий:

Компоненты	Частные критерии	Показатели
Мотивационный	Положительное отношение к самообразовательной деятельности	1. Понимание важности самообразовательной деятельности для последующего профессионального становления 2. Наличие интереса к самостоятельной работе 3. Желание решать поставленные учебные проблемы самостоятельно 4. Стремление овладеть основными умениями.
Информационный	Сформированность системной картины получаемой специальности	1. Знание фундаментальных теорий и положений, связей между ними. 2. Знание основных путей поиска информации, функциональных возможностей различных источников ее сосредоточения. 3. Знания о специализированных профессиональных умениях. 4. Осведомленность о требованиях соответствия предстоящей деятельности. 5. Знания о сущности, формах и методах самообразования студентов при изучении русского и английского языков в условиях кредитной технологии обучения, способствующих развитию умений и способам СОД
Деятельностный	Сформированность системного видения решения профессиональных задач	1. Умения самостоятельно формулировать проблему на основе приобретенной информации или увидеть проблему в обычной ситуации. 2. Умения выдвигать гипотезу, найти или изобрести способ ее проверки, не применяя ранее известные методы. 3. Умения собрать данные, проанализировать их, предложить методику их обработки, а также комбинировать новые методы из элементов известных методов и приемов. 4. Умения формулировать выводы и видеть возможности практического применения полученных результатов, свою роль при коллективном решении проблемы. 5. Умение оценивать результаты своей работы и обоснованно доказывать их правильность.

- потребность общества к компетентным специалистам;
- желание и готовность студентов к овладению определенной профессией;
- готовность студентов к самообразованию, уровень их профессиональных знаний.

Мы проанализировали в процессе моделирования недостатки организации самообразовательной деятельности студентов, определили пути их ликвидации, проанализировали мотивы самообразования студентов, их отношение к видам оценивания их деятельности. Чтобы решить данную проблему необходимо выбрать адекватные технологии обучения. Сопоставив имеющиеся технологии, мы выбрали модульно-рейтинговую технологию. Данная технология является общностью разнообразных форм и методов реализации взаимодействия студента и педагога, направлены на развитие студентов, повышения их уровня знаний, уровня профессиональной подготовки. У данной технологии свои преимущества. Например, позволяет увеличить мотивацию студентов к учебной деятельности. Модульно-рейтинговая технология обучения в процессе самообразования студентов при изучении русского и английского языков в условиях кредитной технологии обучения имеет огромные возможности учитывать индивидуальные способности и потребности каждого студента, которые нужны ему для формирования самообразования.

Использование модульно-рейтинговой технологии обучения в процессе самообразовательной деятельности студентов при рассмотрении иностранного языка имеет ряд проблем, в связи с тем, что существует множество подходов к выявлению ключевых понятий модуля и блока.

Мы ориентируемся на работы, в которых модуль определяется как часть блока. Таким образом, выделяется определенный набор блоков каждой специальности.

Данный фактор является ключевым приемом модульного обучения, служит конечной составляющей блока информации в рамках самообразовательной деятельности студентов при рассмотрении иностранного языка, а также состоит из программы действий и методов, способствующих достижению результата.

При осуществлении нашего исследования дисциплины Русский язык и Английский язык были разбиты на модули. Каждый блок состоит из нескольких модулей разных дисциплин, которые объединяются общей учебной проблемой. После чего в каждый блок вводятся новые понятия, содержание и структура, которая будет способствовать отражению модели самообразовательного процесса студентов при изучении данных дисциплин. Нами было введено понятие цикл, которое в процессе исследования мы рассматривали в содержательном и деятельностном плане. В зависимости от содержания, цикл – общность элементов подготовки кадров определенной профессии, которые состоят из блоков смежных дисциплин. Модули самообразовательной деятельности при рассмотрении иностранного языка входят в блоки, а в свою очередь блоки – в циклы. Модули делятся на основе внутрисубъектных связей, а блоки на основе межпредметных, циклы строятся на связи со специальностью.

Перед педагогом ставится задача создать обстоятельства, благодаря которым студент мог бы при изучении определенного профессионального цикла скорректировать свои знания, результат своей деятельности. В связи с этим студент должен понимать, к какому виду профессиональной деятельности относится каждый цикл.

Для положительного развития профессиональной деятельности необходимо создание самообразовательной деятельности по принципу цикличности, которая будет основана на формировании у студентов профессиональных качеств, умений, навыков. Профессиональную деятельность каждый студент выбирает самостоятельно. Существуют варианты такой деятельности и ее выбора:

- при обучении в образовательном учреждении выбор студента не изменяется;
- студент может изменить свой выбор, сменить профессиональную деятельность;
- студент может вернуться к изучению прежнего вида деятельности, или изучить иной вид деятельности.

В нашем исследовании мы включили в принципы модульно-рейтинговой технологии принцип цикличности. Данный принцип осуществляет деятельностный подход, состоит в определении, анализе, обосновании циклов самообразовательного процесса, основанного на межпредметных связях. Его осуществление основано на индивидуальном подходе, который обеспечивает способность студентов к:

1. самостоятельно выбирать пути решения задач самообразовательной деятельности, корректировать результаты своей работы для лучшего освоения профессии;
2. повторение ранее изученного материала для улучшения своих знаний для эффективного самообразования.

На занятиях по русскому и английскому языкам для организации контроля знаний при самообразовательной деятельности студентов применяется рейтинговая система учета результатов студентов. Рейтинговая система состоит из определенных видов, а также включает новый вид – саморейтинг, который мы успешно ввели в наше исследование. Саморейтинг реализуется студентом самостоятельно в ходе контроля над своими знаниями с использованием разработанных преподавателем бланков рейтинга реализации самостоятельной деятельности.

Данная система позволяет систематизировать работу студентов для регулярной, плановой ее реализации, а также служит важным условием для установления связи студент-педагог [4,с.34].

На занятиях по русскому и английскому языкам для реализации самообразовательной деятельности студентов с использованием кредитной технологии обучения, а также для уменьшения нагрузки на педагога применяются информационные технологии обучения. Они включают в себя электронную образовательную систему с программным содержанием. Программный комплекс имеет свой ряд подсистем. Информационные технологии в учебном процессе позволяют на занятиях сформировать взаимодействие студентов и педагогов таким образом, чтобы их деятельность могла осуществляться без привлечения программистов.

Реализация основного принципа самообразования студентов выполняется учетом ключевых требований:

1. Программное обеспечение должно рассчитываться на педагога и студентов, т.е. конечного пользователя. Таким образом, возможно в полной мере компьютеризировать большинство дисциплин, невзирая на уровень компьютерной подготовки преподавателей, а также снизить психологический барьер у студентов, связанный с использованием компьютера на занятиях.

2. Для работы со сложным программным комплексом должен быть подготовлен набор инструкций для студентов по каждой дисциплине. Инструкции должны быть краткими, и в тоже время содержательными.

3. Компьютерное обеспечение должно способствовать педагогам привлекать студентов к формированию наглядных информационных материалов к занятиям.

4. Необходимо давать студентам возможность применять компьютерные технологии в процессе самообразовательной деятельности.

5. Использование компьютерных технологий должно облегчить деятельность педагогов, способствовать автоматическому архивированию результатов деятельности студентов, зачетов, экзаменов.

Использование электронной образовательной системы на занятиях по иностранному языку в процессе самообразовательной деятельности студентов позволит увеличить мотивацию обучающихся к самообразованию, к контролю и оценке своих знаний. Благодаря экспертной системе, ее использованию в процессе самообразования студентов, возможно дополнить, скорректировать знания студентов, сформировать их самообразовательный процесс. Студенты должны уметь правильно оценивать свою деятельность, строить план реализации поставленных задач для достижения результата. Предварительная оценка своей деятельности позволит уменьшить количество доработок работ студентов, увеличит качество деятельности студентов. Реализация оценки своей деятельности в ходе самообразования играет важную роль и в деятельности педагога. Преподаватель перед анализом деятельности студента может изучить результаты самооценивания студентов, что позволит увеличить объективность контроля знаний, уменьшит число прений со стороны студентов о поставленной оценке.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Брызгунова Е. Н. Самообразование как основа успешности человека [Текст] // Педагогическое мастерство: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2012 г.).— М.: Буки-Веди, 2012. — С. 310-312.
2. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе, контекстный подход. - М.: Высш. шк., 1991.
3. Лернер И.Я. Поисковые задачи в обучении как средство развития творческих способностей.- М.: Наука, 1969. - С. 203
4. Пидкасистый П.И., Хайдаров Ж.С. Технология игры в обучении и развитии: Учебное пособие. - М.: МПУ, 1996. -269с.
5. Подласый И.П. Проблемно-поисковые методы обучения // Среднее специальное образование, 1986. -№6. -С.24-31.
6. Фомина Е.Н. Формирование самообразовательной компетентности студентов на основе применения модульной технологии (на примере средних профессиональных учебных заведений): автореф.дис.канд.пед.наук. – Волгоград, 2007
7. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1971. - 351с.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматривается вопрос организации самообразования студентов при изучении иностранного языка. Авторы предложили модульно-рейтинговую технологию, которая является общностью разнообразных форм и методов реализации взаимодействия студента и педагога, направлена на развитие студентов, повышения их уровня знаний, уровня профессиональной подготовки.

Также, для уменьшения нагрузки на педагога, предлагается применение информационных технологий обучения. Они включают в себя электронную образовательную систему с программным содержанием. Использование электронной образовательной системы на занятиях по иностранному языку в процессе самообразовательной деятельности студентов позволит увеличить мотивацию обучающихся к самообразованию, к контролю и оценке своих знаний.

Ключевые слова: самостоятельная работа, организация самообразования студентов, информационные технологии, изучение иностранного языка, самообразовательная деятельность студентов, технологии обучения, модульно-рейтинговая технология, компьютерные технологии.

ТАШКИЛИ ХУДОМУЗИИ ДОНИШЧЌҶҲН ХАНГОМИ ОМУЗИШИ ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР ШАРОИТИ ТЕХНОЛОГИЯИ КРЕДИТИИ ТАЪЛИМ

Дар мақола масъалаи ташкили худомузии донишчўён дар омӯзиши забони хоричӣ баррасӣ мешавад. Муаллифон технологияи рейтингии модулиро пешниҳод кардаанд, ки он маҷмуи шаклу усулҳои гуногуни амалисозии ҳамкориҳои байни донишчӯ ва омӯзгор буда, ба рушди донишчўён, баланд бардоштани сатҳи дониш, сатҳи омодагии касбии онҳо нигаронида шудааст.

Ҳамчунин, барои кам кардани сарбории омӯзгор, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълим пешниҳод шудааст. Онҳо системаи электронии таълимиро бо мундариҷаи барномавӣ дар бар мегиранд. Истифодаи системаи электронии таълимӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ дар раванди фаъолияти худомӯзии донишҷӯён ҳавасмандии муҳассилниро ба худомӯзӣ, назорат ва арзёбии дониши онҳо афзоиш медиҳад.

Калидвожаҳо: кори мустақилона, ташикли худомӯзии донишҷӯён, технологияҳои иттилоотӣ, омӯзиши забони хориҷӣ, фаъолияти худомӯзии донишҷӯён, технологияи таълим, технологияи модулӣ-рейтингӣ, технологияи компютерӣ.

ORGANIZATION OF STUDENTS' SELF-EDUCATION STUDYING RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES IN CONDITIONS OF CREDIT TECHNOLOGY OF LEARNING

The article deals with the issue of organizing self-education of students in the study of a foreign language. The authors proposed a modular rating technology, which is a community of various forms and methods for implementing the interaction between a student and a teacher, aimed at the development of students, increasing their level of knowledge, the level of professional training.

Also, to reduce the burden on the teacher, the use of information technology in education is proposed. They include an electronic educational system with program content. The use of an electronic educational system in the classroom in a foreign language in the process of self-educational activities of students will increase the motivation of students for self-education, for monitoring and evaluating their knowledge.

Key words: independent work, organization of students' self-education, information technologies, foreign language learning, students' self-educational activity, teaching technologies, module-rating technology, computer technologies.

Сведения об авторах: *Таджибаева Манзурадҷон Икромовна*, к.п.н., зав.кафедрой государственного языка и иностранных языков Горно-металлургического института Таджикистана. Тел.: (+992) 927566658, e-mail: sharipovamanzura@mail.ru

Абдулло-зоде Маҳфуза Икромовна, научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана. Тел.: (+992) 777090202, e-mail: mahfuza.abdullozode@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллифон: *Тоҷибоева Манзураҷон Икромовна*, номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи забони давлатӣ ва забонҳои хориҷии Донишқадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 927566658, e-mail: sharipovamanzura@mail.ru

Абдулло-зоде Маҳфуза Икромовна, ходими илми Пажӯшишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел.: (+992) 777090202, e-mail: mahfuza.abdullozode@gmail.com

Information about the authors: *Tajibayeva Manzurajon Ikromovna*, Candidate of pedagogical sciences, head of the department of the state language and foreign languages of the Mining and Metallurgical Institute of Tajikistan. Tel.: (+992) 927566658, e-mail: sharipovamanzura@mail.ru

Abdullo-zode Mahfuza Ikromovna, researcher at the Institute of the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Tel.: (+992) 777090202, e-mail: mahfuza.abdullozode@gmail.com

ТДУ 378 (575.3)

ШАРОИТ ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ТАЪЛИМИ БОСИФАТ ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Азизова Файзигул Шарифовна

унвонҷӯии Пажӯшишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти воридшавӣ ба фазои ягонаи ҷаҳонии таҳсилот ба миён омадааст. Бо ин мақсад дар ҷумҳурӣ чораҳои зарурӣ андешида шуда истодааст. Яке аз ин чорабиниҳои ба низоми умумибашарӣ мувофиқ сохтани таҳсилот дар ҷумҳурӣ ин ба таҳсилоти 12 - сола гузаштани мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ мебошад.

Чорабиниҳои дигари ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидани мактабҳои олиии касбии ҷумҳурӣ ба низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ ба шумор меравад.

Соли таҳсили 2005-2006 дар асоси фармони вазيري маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе мактабҳои олии ба татбиқи низоми кредитии таҳсилот гузаштанд.

Ба сифати мактабҳои олии таҷрибавӣ Донишгоҳи давлатии тиҷоратии Тоҷикистон (ДДТТ) ва Донишгоҳи технологии Тоҷикистон интихоб гардида буданд. Дар ин донишгоҳҳои таълимӣ солҳои 2009 ва 2010 дар асоси низоми кредитии таҳсилот бакалаврҳо аз рӯйи баъзе ихтисосҳо донишгоҳҳоро хатм намуданд.

Таҳлили кори ин донишгоҳҳо нишон дод, ки низоми кредитии таҳсилот нисбат ба низоми муқаррарии таҳсилот бартарӣ дорад.

Ҳамчунин аз солҳои таҳсили 2006-2007 дар баъзе мактабҳои олии дигар низ низоми кредитии таҳсилот ҷорӣ гардид.

Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015 ҳамаи мактабҳои олии пурра ба низоми кредитии таҳсилот гузаштанд.

Татбиқи низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ дар ДДТТ нишон дод, ки самарабахш истифода бурдани ин низом аз шароити мусоиду баъзе омилҳо вобастагӣ дорад.

Шароити омилҳои асосиро, ки татбиқи самарабахши низоми кредитии таҳсилоти Аврупоиро таъмин мекунад, дида мебароем.

Ба ин чунин омилҳо дохил мешаванд:

- нақшаҳои таълимӣ, ки хусусиятҳои хоси тайёр намудани бакалаврҳоро баъзибор гирифта, сифати зарурии таълимро таъмин менамоянд;

- дар сатҳи зарурӣ ташкил намудани ҷараёни таълим мувофиқи талаботи низоми кредитии таҳсилот ва гузаронидани назорат баҳри баланд бардоштани сифати таълим;

- коркарди комплекси таълимӣ-методӣ барои самарабахш гузаронидани ҷараёни таълим дар шароити низоми кредитии таҳсилот;

- дар сатҳи баланди илмӣ-методӣ ташкил намудани кори мустақилонаи донишҷӯён;

- тайёр намудани устодон барои самарабахш фаъолият намудан дар шароити низоми кредитии таҳсилот;

- дар сатҳи зарурӣ ташкил намудан ва гузаронидани имтиҳонҳои фосилавӣ (рейтингҳо) ва имтиҳонҳои ҷамъбасти дар нимсолаҳои таҳсил;

- самарабахш ташкил намудани иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён;

- автоматикунонии ҷараёни таълим.

Барои татбиқи самарабахши низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ дар ДДТТ се намуди нақшаҳои таълимӣ коркард шудааст:

Нақшаҳои таълимӣ намунавӣ;

Нақшаҳои таълимӣ инфиродие, ки ҳар як донишҷӯ тартиб медиҳад;

Нақшаҳои таълимӣ корӣ доир ба ихтисосҳо ва фанҳои таълимӣ.

Фарқи низоми кредитии таҳсилот аз низоми муқаррарии таҳсилот дар он аст, ки машғулиятҳои аудиторӣ 50 дақиқа давом меёбанд, дар давоми 50 дақиқа ба донишҷӯён пайдарпай ва самарабахш маводи таълимӣ дода мешаванд, аудиторияҳо лексионӣ бо воситаҳои техникии замонавӣ таҷҳизонида шудаанд. Барои самаранокии сифати ҷараёни таълим машғулиятҳои лексиониро асосан профессорон ва дотсентони пуртаҷриба мегузаронанд.

Пеш аз хондани лексия, устод ба донишҷӯён матни хулосаи маводи лексиониро тақсим намуда, баъд бо татбиқи воситаҳои техникӣ замонавӣ лексияро меҳонад.

Дар машғулиятҳои амалӣ, семинарӣ, мустақилона ва лабораторӣ маводҳои лексионӣ мустақкам карда мешаванд. Чунин усули ташкили ҷараёни таълим дар технологияи кредитии таълим доир ба фарогирии маводи таълимӣ натиҷаи мусбат дода истодааст.

Солҳои таҳсили 2008-2009 ва 2009-2010 дараҷаи азхудкунӣ дар гурӯҳҳои таълимӣ Донишгоҳи давлатии тиҷоратӣ Тоҷикистон аз 65 то 100%-ро ташкил намуд.

Барои баланд бардоштани сифати ҷараёни таълим ва тайёр намудани бакалаврҳо китобхонаҳо саҳми калон доранд. Дар донишгоҳ китобхонаи замонавӣ фаъолият менамояд ва дар он адабиёти зарурии таълимӣ, ки дар 10 соли охир дар ҷумҳурӣ ва мамлакатҳои дигар - Федератсияи Россия, Эрон, Қазоқистон, Англия, ШМА ва ғайраҳо ҷоп гардидаанд, гирд оварда шудааст. Дар назди китобхона шуъбаи электронӣ мавҷуд аст ва дар он зиёда аз 75000 матни электронии китобҳои таълимӣ доир ба ҳамаи ихтисосҳои донишгоҳ мавҷуд аст. Дар китобхона инчунин толори компютерӣ мавҷуд аст, ки дар он зиёда аз 30 компютери истеҳсоли навин ба интернет пайваست карда шудааст ва донишҷӯён аз онҳо самарабахш истифода бурда истодаанд.

Дар татбиқи самарабахши технологияи кредитии таълим нақши асосиро мавҷудияти

комплексҳои таълимӣ-методӣ мебозад. Бо ин мақсад дар кафедраҳои ДДТТ комплекси таълимӣ-методии зарурӣ тайёр карда шудаанд ва аз онҳо донишҷӯён самарабахш истифода мебаранд.

Комплексҳои таълимӣ-методие, ки кафедраҳои донишгоҳ дастраси донишҷӯён намуданд, барномаи таълимии фаннӣ, силлабусҳо (мақсад ва вазифаҳои фан, минимуми ҳатмии мундариҷаи фан, нақшаи тақвими машғулиятҳои лексионӣ, семинарӣ, лабораторӣ ва мустақилона, талабот доир ба омӯзиши фан, меъёрҳои баҳогузори санҷишҳои фосилавӣ ва имтиҳонҳои ҷамъбасти нишон дода шудааст) ва мазмуни мухтасари мавзӯҳои машғулиятҳои лексиониро дар бар мегиранд.

Дар шароити низоми кредитии таҳсилот қори мустақилонаи донишҷӯён таҳти роҳбарии устод (КМДРО) мақоми махсус дорад ва дар нақшаҳои таълимӣ 50%-и сарбории таълимӣ барои иҷрои қори мустақилона ҷудо карда шудааст.

Самарабахш ва дуруст гузаронидани КМДРО дараҷаи азхудкунии мавод таълимиро баланд мебардорад. Бинобар ин, бо ҳар роҳи усул сифати гузаронидани КМДРО ва иҷроии самарабахши онро таъмин кардан лозим аст. Дар машғулиятҳои КМДРО дар донишҷӯён малакаи мустақилона азхудкунии дониш пайдо мегардад ва қорҳои мустақилонаи донишҷӯёнро ба ҷустуҷӯии донишҳои нав ва иловагӣ равона месозад.

Ҳамин тариқ, КМДРО дар тайёр намудани бакалаврҳои баландхаттисоси ҷавобгӯии талаботи стандарти давлатии маълумот саҳми арзанда дорад.

Донишҷӯёне, ки мустақилона донишро азхуд менамояд, баъди ҳатми донишгоҳ метавонанд қомеъҳои нави илм ва техникаи замонавиро аз худ намуда, ҳамчун мутахассиси баландхаттисоси ҷавобгӯии стандартҳои давлатӣ ва байналмилалӣ сабзида расанд.

Дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон баҳри самарабахш гузаронидани КМДРО қораҳои зарурӣ андешида шудааст. Баҳри баланд бардоштани сифати машғулиятҳои КМДРО дар нақшаҳои таълимӣ як қисми соатҳои он ба «Маҳфилҳои фаннӣ», «Бозии қасбӣ» ё «Масъалаҳои ситуатсионӣ» ва қисми дигараш ба «Санҷишҳои ҳаттӣ» ҷудо карда шуданд. Пеш аз оғози машғулиятҳои нақшаи «Маҳфилҳои фаннӣ», «Бозии қасбӣ» ё «Масъалаҳои ситуатсионӣ», «Санҷишҳои ҳаттӣ» таҳия карда мешавад. Ин нақшаҳо мавзӯҳои таълимие, ки ба қори мустақилонаи донишҷӯён ҷудо карда шудааст, дар бар мегиранд. Ин машғулиятҳои ҳафтае як маротиба гузаронида мешаванд. Дар нақшаҳои «Маҳфилҳои фаннӣ» номи мавзӯҳо, таърихи гузаронидан ва ному насаби донишҷӯёне, ки маъруза мекунанд, оварда шудааст.

Дар нақшаи «Бозии қасбӣ ё масъалаҳои ситуатсионӣ» ва «Санҷишҳои ҳаттӣ» фаслҳо ва мавзӯҳо ва таърихи гузаронидани он нишон дода шудааст.

Барои дар сатҳи зарурӣ гузаронидани ин машғулиятҳои семинари илмӣ-методӣ гузаронида мешавад.

Аз ҷониби қорамандони департаменти таълим дастури методӣ бо номи «Қори мустақилонаи донишҷӯён» аз ҷоп бароварда шуда, дастраси донишҷӯёну устодони донишгоҳ гардид.

Қайд кардан лозим аст, ки барои самарабахш татбиқ намудани низоми кредитии таҳсилот устодонро ба ин низом тайёр кардан зарур аст. Барои устодонро ба шароити ин низом омода намудан дар донишгоҳ қораҳои зиёде андешида шуда истодааст. Дар назди департаменти таълим семинари илмӣ- методии доимо амалкунанда фаъолият менамояд ва дар он қорамандаҳои гуногуни низоми кредитии таҳсилот ҳаллу фасл карда мешавад ва дар маҷлисҳои ин семинар ҳамаи устодони донишгоҳ ширкат меварзанд.

Инчунин доир ба ҳаллу фасли қорамандаҳои низоми кредитии таҳсилот дар факултетҳо ва кафедраҳои семинарҳои методӣ таъсис дода шудаанд. Дар донишгоҳ ва факултетҳои конференсияҳои илмӣ-методӣ бахшида ба ҳаллу фасли низоми кредитии таҳсилот гузаронида шуда истодааст. Ҳоло дар ДДТТ ҳамаи устодон дар сатҳи зарурии илмӣ-методӣ ба шароити низоми кредитии таҳсилот тайёр гардидаанд ва дар имтиҳонҳои фосилавӣ ва ҷамъбасти натиҷаҳои назаррас дод. Ҷамъбасти сессияи имтиҳонии нимсолаҳои якум ва дуҷуми соли таҳсили 2009-2010 нишон дод, ки дараҷаи азхудкунии маводҳои таълимӣ дар донишгоҳ то сатҳи зарурӣ баланд гардад ва ин доир ба татбиқи низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ қомеъии назаррас ба шумор меравад.

Қайд кардан лозим аст, ки доир ба омода намудани устодон ба низоми кредитии таҳсилот дар донишгоҳ доир ба мавзӯи «Қанбаҳои педагогии тайёр намудани устодон дар

шароити низоми кредитии таҳсилот» кори тадқиқотӣ гузаронида шуд ва доир ба ин мавзӯ устоди донишгоҳ Мирзоев Р. Р. рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогиро соҳиб гардид.

Омили дигаре, ки ба сифати тайёр намудани бакалаврҳо таъсири мусбат мерасонад, дар сатҳи зарурӣ ташкил ва гузаронидани имтиҳонҳои фосилавӣ ва ҷамъбасти ба шумор меравад. Ҳар нимсола ду имтиҳони фосилавӣ ва як имтиҳони ҷамъбасти бо истифодаи саволҳои тестӣ ва муқаррарӣ гузаронида мешаванд.

Дар имтиҳонҳои фосилавӣ (рейтингҳо) ба дониши донишҷӯён аз рӯи системаи 100 - хола баҳо дода мешавад. Ҷавоби дурусти вариантҳои имтиҳонии донишҷӯён то 75 ҳол баҳо дода мешавад.

Устодон вобаста ба фаъолияти мусбати донишҷӯён (иштироки ҳуб, иҷрои вазифаи хонагӣ, корҳои мустақилона, реферат ва маърузаҳо дар семинар) дар давраи хониш то 25 ҳолҳои мукофотӣ илова карда метавонанд.

Агар донишҷӯ дар давраи хониш дарсшиканӣ дошта, вазифаҳои хонагӣ ва корҳои мустақилонаро иҷро накарда бошад, устод аз ҳоли умумии гирифтаи донишҷӯ ҳолҳои ҷаримавиरो тарҳ мекунад.

Имтиҳонҳои ҷамъбасти донишҷӯён аз рӯи системаи 100 ҳолӣ бе истифодаи ҳолҳои мукофотӣ ва ҳолҳои ҷаримавӣ баҳо дода мешавад.

Чунин усули қабули имтиҳонҳои фосилавӣ ва ҷамъбасти дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ натиҷаи мусбат дода истодааст.

Ин усул имконият медиҳад, ки дониши донишҷӯён баланд гардад, иштироки ҳуби донишҷӯёнро ба машғулиятҳо, дар муҳлати муайянгардида иҷро намудани вазифаҳои хонагӣ ва корҳои мустақилона, навиштани реферату маърузаҳо таъмин менамояд.

Омили дигаре, ки дар тайёр намудани бакалаврҳои баландхаттисос таъсири мусбат мерасонад, ташкил намудан ва самарабахш иҷро намудани кори илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён ба шумор меравад. Бинобар ин, дар кафедраҳои донишгоҳ донишҷӯён ба иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷалб карда шудаанд. Бо мақсади дуруст ба роҳ мондани иҷрои самарабахши корҳои илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён, дар кафедраҳо маҳфилҳои фанӣ, сексияҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таълимӣ-тадқиқотӣ таъсис дода шудаанд.

Дар маҳфилҳои фанӣ ва сексияҳои тадқиқотӣ донишҷӯён вобаста ба тематикаи корҳои илмӣ кафедра ба иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғул гардида истодаанд. Доир ба натиҷаи иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотиашон донишҷӯён дар конференсияҳои илмӣ донишгоҳ, ҷумҳурӣ ва дигар мамлакатҳо бо маърузаҳо баромад намуда, мақолаҳои илмӣ нашр мекунанд ва дар озмунҳои корҳои илмӣ иштирок менамоянд.

Ҳамин тариқ, ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷалб намудани донишҷӯён, сифати тайёр намудани бакалаврҳои баландхаттисосро таъмин менамояд.

Ба сифати тайёркунии бакалаврҳои олитахассус инчунин автоматикунонии ҷараёни таълимӣ низ таъсири мусбат мерасонад.

Ҷараёни автоматикунонӣ дар ДДТТ тамоми сохторҳои донишгоҳ, аз ҷумла маъмурият, шуъбаи кадрҳо, муҳосибот, департаменти таълим, факултетҳо, кафедраҳо ва дигар шуъбаҳо дар бар мегирад.

Ҳангоми автоматикунонии ҷараёни таълим дар базаи маълумот барои ҳар як донишҷӯ маълумоти саҳеҳ ҷойгир карда мешавад ва ҳар як донишҷӯ рамзи худро дорад. Масалан, рамзи 200911023 чунин маъно дорад: чор рақами аввал соли дохилшавӣ, рақами панҷум рамзи факултет, рақами шашум рамзи ихтисос ва се рақами охир рақами сабти донишҷӯ дар ихтисос мебошад.

Ҷараёни автоматикунонӣ ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки тавассути шабакаи дохилии донишгоҳ ба Интерфейси худ дохил шавад. Интерфейс-саҳифаи аввали маълумотномаест, ки дар он донишҷӯ бо рамзи худ дохил шуда барои худ маълумотҳои заруриро пайдо намояд. Устодон низ ба Интерфейси худ ворид шуда, дар бораи гурӯҳҳои, ки дар онҳо дарс мегузаранд, маълумоти пурра мегиранд.

Ҳамин тариқ, автоматикунонии ҷараёни таълим имконият медиҳад, ки устодон ва донишҷӯён доир ба фаъолияти худ, ҷараёни таълим ва натиҷаҳои он тавассути татбиқи технологияи иттилооти маълумоти пурра гиранд.

Донишҷӯён ва устодон баъди гирифтани маълумот фаъолияти худро таҳлил намуда, ба ҳулосае меоянд, ки фаъолияти минбаъдаи худро чӣ тавр ба роҳ монанд, ки ба натиҷаҳои

мусбат оварда расонад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки автоматикунонии ҷараёни таълим дар низоми кредитии таҳсилот дар баланд бардоштани сифати тайёркунии бакалаврҳои оянда саҳми калон мегузорад. Ҳамаи ҷораҳои андешида дар ДДТТ баҳри баланд бардоштани сифати ҷараёни таълим ва тайёр кардани бакалаврҳои натиҷаҳои назаррас дода истодааст.

Таҷрибаи татбиқи низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ дар ДДТТ бартариии худро ба пуррагӣ, махсусан дар зинаи якуми он - бакалавратура нишон дод.

Ҳамин тариқ, қадамҳои аввалини воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ дар ДДТТ натиҷаҳои мусбӣи худро дода истодааст.

АДАБИЁТ:

1. Атутов П. Р. Технология и современное общество // Педагогика-1996.
2. Афанасьев В. Проектирование педагогических технологий // Высшее образование в России. - 2001.
3. Бордовский Г. А., Извозчиков В. А. Новые технологии обучения. Вопросы терминологии // Педагогика. – 1995. -№5. С.156-170
4. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Под.ред.Е.С.Полат: Изд. Центр «Академия» - 2005 с Кредитно – модульная система образования (учебно – методическое пособие). Душанбе «Кайхон» 2014 с.

ШАРОИТ ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ТАЪЛИМИ БОСИФАТ ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти воридшавӣ ба фазои ягонаи ҷаҳонии таҳсилот ба миён омадааст. Бо ин мақсад дар ҷумҳурии ҷораҳои зарурии андешида шуда истодааст. Яке аз ин ҷорабиниҳои ба низоми умумибашарӣ мувофиқ сохтани таҳсилот дар ҷумҳурии ин ба таҳсилоти 12-сола гузаштани мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурии мебошад.

Ҷорабинии дигар ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидани мактабҳои олиии касбии ҷумҳурии ба низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ ба шумор меравад.

Ҳангоми автоматикунонии ҷараёни таълим дар базаи маълумот барои ҳар як донишҷӯ маълумоти саҳеҳ ҷойгир карда мешавад ва ҳар як донишҷӯ рамзи худро дорад. Масалан, рамзи 200911023 чунин маъно дорад: чор рақами аввал соли дохилшавӣ, рақами панҷум рамзи факултет, рақами шашум рамзи ихтисос ва се рақами охир рақами сабти донишҷӯ дар ихтисос мебошад.

Ҷараёни автоматикунонӣ ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки тавассути шабакаи дохилии донишгоҳ ба Интерфейси худ дохил шавад. Интерфейс-саҳифаи аввали маълумотномаест, ки дар он донишҷӯ бо рамзи худ дохил шуда, барои худ маълумотҳои заруриро пайдо намояд. Устодон низ ба Интерфейси худ ворид шуда, дар бораи гурӯҳҳо, ки дар онҳо дарс мегузаранд, маълумоти пурра мегиранд.

Калидвожаҳо: *низомии кредитии таҳсилот, донишҷӯ, омӯзгорон, имтиҳонҳои фосилавӣ, «маҳфилҳои фанӣ», «бозиҳои касбӣ», «масъалаҳои вазъиятӣ», «санҷишҳои хаттӣ», ҳафтаи рейтингӣ, корҳои мустақилона, Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон.*

УСЛОВИЯ И ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Сегодня в Республике Таджикистан существует потребность вхождения в единое глобальное пространство образования. Для этого в республике принимаются необходимые меры. Одной из таких мер по проведению системы образования в соответствие с общеобразовательной системой в республике является переход на 12-летнее обучение в общеобразовательных школах республики.

Еще одним событием является вхождение высших профессиональных учебных заведений республики в европейскую кредитную систему образования.

При автоматизации учебного процесса в базу данных вводится точная информация по каждому студенту, и у каждого студента есть свой код. Например, код 200911023 означает: первые четыре цифры - год зачисления, пятая цифра - код факультета, шестая цифра - код специальности, а последние три цифры - регистрационный номер студента по специальности.

Процесс автоматизации позволяет студенту войти в свой интерфейс через внутреннюю сеть университета. Интерфейс — это первая страница справочника, где студент вводит свой код и находит для себя необходимую информацию. Учителя также входят в свой интерфейс и получают полную информацию о группах, в которых они преподадут.

Ключевые слова: *кредитная система обучения, студент, преподаватели, дистанционные экзамены, «предметные кружки», «профессиональные игры», «ситуационные вопросы», «письменные контрольные*

CONDITIONS AND MAIN IMPACT FACTORS ON THE QUALITY OF EDUCATION IN THE CREDIT SYSTEM OF EDUCATION

Today in the Republic of Tajikistan there is a need to enter a single global space of education. For this, the necessary measures are being taken in the republic. One of such measures to bring the education system in line with the general education system in the republic is the transition to 12-year education in general education schools of the republic.

Another event is the entry of higher professional educational institutions of the republic into the European credit system of education.

When automating the educational process, accurate information is entered into the database for each student, and each student has his own code. For example, the code 200911023 means: the first four digits are the year enrollment, the fifth digit is the faculty code, the sixth digit is the specialty code, and the last three digits are the student's specialty registration number.

The automation process allows the student to log into their interface through the university's internal network. The interface is the first page of the reference book, where the student enters his code and finds for himself necessary information. Teachers also log into their interface and receive full information about the groups in which they teach.

Keywords: *credit system of education, student, teachers, distance exams, "subject circles", "professional games", "situational questions", "written tests", rating week, independent work, State University of Trade of Tajikistan.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизова Файзигул Шарифовна Муаллими калони кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел.: (992) 918-31-83-62;*

Сведения об авторах: *Азизова Файзигул Шарифовна – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (992) 918-31-83-62;*

Information about the authors: *Azizova Fayzigul Sharifovna - Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel.: (992) 918-31-83-62;*

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ ПРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ В ПРЕОДОЛЕНИИ ДЕПРЕССИИ И СТРЕССОВЫХ СИТУАЦИЙ У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аликулова Сабринисо Тиллавова.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Наиболее важным фактором воспитания принято считать социальную среду, в которой подросток существует и утверждает своё «Я» Педагог, знающий о роли социальной среды как фактора формирования личности, придаёт наиважнейшее значение организации воспитывающей среды. Воспитывающая среда – в отличие от среды формирующей – это совокупность окружающих обстоятельств, социально ценностных, влияющих на его личностное развитие и содействующих его вхождению в современную культуру. Современный мир, окружающий молодёжь, многолик, в нём уживается добро и зло, и обществу сообщать надо уберечь подрастающее поколение от алкоголя, наркотиков, преступности, сквернословия, суицида, психических расстройств [3,57].

Каждая семья, имея проблему с подростком, принимает своё решение проблемы, следуя интуиции и своему житейскому опыту. Как неумение справиться со своими внутренними проблемами влияет, а то и ломает жизнь несовершеннолетних, почему все люди знают о правилах поведения, но далеко не все их выполняют? Как усложняют жизнь подростков игнорирование норм поведения – спрашиваем мы себя: Почему подростки так легкомысленно ведут себя и так легко идут на преступления? И что нужно делать, чтобы противостоять трудностям жизни, стрессу и депрессивному состоянию: какими качествами необходимо обладать? Можно ли на агрессию отвечать не агрессией? На эти и другие вопросы мы постараемся найти ответы, постараемся помочь несовершеннолетним подросткам в стрессовых ситуациях и в преодолении возникшей депрессии.

Современная жизнь полна неожиданностей, порой неприятных зачастую опасных.

В последние годы психологи слышат все больше жалоб на скуку, скучающих детей. Это и подростки, проводящие в пассивном безделье вечера у подъездов, и юноши, всё уже познавшие, разочарованные в житейских радостях. Если ребёнок скучает, значит он бессознательно отвергает сегодняшний день и тем самым отвергает себя самого. Это может быть следствием неудовлетворенной потребности ребенка в любви и ласке, потребности во внимании. Скука – это всегда внутренняя слабость, пассивность личности, вялость характера. Нередко родители, сами того не желая и не осознавая, заряжают детей болезнью скуки и плохого настроения (это вечно недовольная мама, обвиняет всех и вся в неблагодарности или неумелый в хозяйстве отец, ворчливость бабушки).

Родители должны уметь, несмотря на житейские трудности и неудачи, сохранять дух оптимизма. Если ребенок воспитывается в атмосфере жизнерадостности и бодрости, ему не только не бывает скучно, но он растет более здоровым в психическом отношении, более жизнестойким и сильным [7,109-110]. Родители: Как же много выдержки, понимания, как много мужества требуют от родителей их обязанности. Ведь отчего порой возникают конфликты? Родители предъявляют сыновьям и дочерям те или иные требования. Они абсолютно справедливы, предъявляя эти требования, но форма предъявления – категоричная, жёсткая - вызывает протест у юных. Им кажется, что взрослые навязывают свои взгляды и вкусы, и возникает желание поступить наоборот. Здесь и встречаемся мы с родительской глухотой, которая не способна воспитать эмоционально культуру у детей. Не желая проникнуться настроением сына, мы наносим ему душевную боль, вызываем озлобление. В следующий раз он сделает больно вам и тоже не заметит этого. Воспитание человечности – процесс обоюдный[7,42].

Психологическая направленность, которая сопутствует формированию целостной личности, зависит не только от физического созревания личной биографии, но и от духовной атмосферы общества, в котором человек живет [5,243]. В жизни иногда выпадают минуты, когда самые мелкие неприятности принимают в наших глазах катастрофические размеры.

В тяжелой депрессии проявляется слабость характера, отсутствие воли, неосмысленное желание уйти из жизни сопровождается легкомысленностью и глупостью страха. Оставшись в одиночестве с самим собой возникает мысль уйти из жизни. Возраст существенно влияет на особенности суицидного поведения, тем более, когда юность следует отнести к кризисному периоду жизни. Суицидное поведение подростков чаще всего имеет демонстративный характер, в том числе шантажа. Исследователь А.В. Личко отмечает, что у 10% подростков имеется истинное желание покончить с собой, в 90% - это крик о помощи, преобладают семейные «любовные» проблемы, причина нередко – «несчастливая любовь» и у девушек, и у юношей. Побуждает к этому одно - стремление наказать других: «Вы пожалеете, когда я умру» - отчаянно думают они, решаясь на этот шаг осознанно, не понимают, что это тяжелое испытание для окружающих. [157]. Суицид изменяет жизнь всей семьи, каждый член платит за это определенную психологическую вину, делает своим заложником трагедия «до» и «после», начинается поиск виноватых, принятие траура, самобичевание «зачем», «почему». У одних – бегство в работу, у других самоограничение, уход в болезнь, наконец, бывает и такое - новый суицид (психика надломлена) «ты умер, значит умру, и я»

В таких семьях людей переполняют чувства скорби, вины, гнева... Необходима в таких стрессовых случаях психологическая коррекция, помощь психолога, окружающих близких людей, искренняя доброжелательность, чуткость, участие в преодолении горя, стрессовой ситуации.

В жизни каждому суждено терять близких и друзей. Привыкая к обычной ситуации, к заведенному ритму жизни, подросток нередко оказывается беззащитным перед жизненными испытаниями. В горе не ищут виновных. Не нужно корить себя, что могли бы что-то предотвратить, что-то сделать и трагедия не происходила бы. Знание особенности горя как стрессового состояния не работает, человек может совершать бесконтрольные поступки, биться в истерике, проявлять ненависть к друзьям, близким. В горе люди должны сплотиться, проявить максимум терпения к тому, кто больше всех страдает. Сочувствие чужому горю – это и укрепление своего духа, подготовка к жизненным испытаниям, которые всегда приходят к каждому из нас.

В юности важно иметь рядом умного и опытного человека как советчика и старшего друга. Он необходим для того, чтобы попросить совета в трудную минуту. Пока человек не

сдаётся, он сильнее своей судьбы. Воля гибнет, если человек трусит, когда он не решителен и не уверен в себе. Не потому бывают люди плохими, что мир таков, а потому, что принимают в себе дурное из этого мира. Чтобы избавиться от дурной привычки следует переключить себя на полезное увлечение. Нужно устранить причины, которые рожают неудовлетворенность жизнью. Необходимо придерживаться простого правила жизни: подумайте, прежде чем принимать решение; дважды подумайте, прежде чем его исполнять; трижды подумайте, прежде чем настаивать на своём, когда ваша воля столкнулась с волей других людей. «Воля проявится не только в том, чтобы добиться своего, но и в том, чтобы преодолеть соблазны, искушение легкой жизни, не поддаваться собственным капризам и легковесного - значит тоже проявить и укрепить волю. Необходимо развивать в себе самоуважение, на этой основе формировать уверенность в себе, а затем требовательность к себе». [5, 236].

Каждому известно, как может изменить настроение (а то и вызвать состояние аффекта) плохая весть, и какая эмоциональная встряска может быть следствием оскорбления словом, или случившаяся неприятность, трагическое известие. «Одно хорошее слово и в жестокий мороз согреет; худая речь и из жары в озноб бросит», - говорит древняя пословица. Необходимо иметь правильное воспитание, создание в ученических коллективах благоприятного, здорового «эмоционального климата» «Моральное образование состоит в усвоении основных норм и правил поведения в данном обществе, их теоретического их характерного обоснования.

Правовое воспитание представляет собой раздел воспитательной работы, направленной на информирование людей о существующих в обществе законах, о правах и обязанностях гражданина. Детская безнадзорность, независимо от того, какими обстоятельствами она вызвана, служит главным источником антиобщественного поведения несовершеннолетних [2,39]. «Девиантология - научная дисциплина, описывающая феномен отклонений от социальных норм, порождающие его причины и возможности» [6,37]. Обучение - совместная деятельность родителей, педагога и образовательного учреждения по развитию личности, таланта, умений, умственных и физических способностей ребенка. Стрессофилактика – это обучение, воспитание в подростке способности самостоятельно преодолевать стресс.

Воспитательная работа с молодёжью очень специфична и сложна. Юные годы - время тяжелое. Подростки испытывают и физическое и психологическое напряжение – то есть стресс. Эмоциональный стресс превращается в физическое расстройство, точнее физическое расстройство заменило стресс. Это называется психоматической болезнью, часто психоматическое заболевание – подсознательная мольба о внимании и любви, способ подать родителям весть, что ты нуждаешься в их защите. Как же бороться со стрессом? Главное – не копить дурные эмоции. Исследования показали, что причиной стресса является самое обыденное напряжение, не самые мелочи, с которыми мы можем справиться. Это нормально, когда подросток время от времени испытывает легкую депрессию. При депрессии обычно подросток чувствует полное одиночество и совершенно никому не нужным, лишённым всяческой надежды. Если подростку худо, он должен с кем-то поговорить. В моменты стресса нужна сила характера. Неумение преодолеть конфликт, неуверенность, слабая сила воли, вседозволенность в воспитании - все это отрицательно влияет на психологическое состояние подростка. Все это толкает ребенка на первую пробу, все эти факторы влияют на степень предрасположенности подростков к употреблению наркотических и психоактивных средств. Что такое наркомания? Болезнь или преступление? Многие признают, что чаще всего наркомания одновременно и болезнь, и преступление [47]. В профилактике и лечении наркомании нет плохих или хороших методов, есть эффективные и неэффективные. Только свободный и уважающий себя человек может избежать наркомании. Проблема профилактики наркомании – это прежде всего проблема воспитательная. Педагог, врач, другой человек, имеющий отношение к воспитанию детей и подростков, должен быть сильной личностью, стремящейся отстоять свое мнение, повести за собой [1,66].

Кто бы не занимался детской и подростковой наркоманией, исследователи и публицисты всегда отмечали среди факторов, предрасполагающих к наркомании, не только определенные психологические и биологические характеристики личности, но и отсутствие глубокого уважения и контекста между родителями и детьми, учителями и учениками, что здесь первично, а что следствие - трудно сказать. Однако ясно, что будущий наркоман в детстве воспитывался плохо - не всегда, но чаще всего. Наркомания – это не только личное

дело того или иного подростка. Став наркоманом, человек убивает в себе личность, убивает в себе отца, сына, специалиста, гражданина.

Когда удовлетворение мотива вследствие каких-либо препятствий становится вообще невозможным, тогда человек испытывает особо сильное нервно-психическое напряжение (досада, озлобленность, подавленность, тревожность) и расстраивается до такой степени, что вообще не в состоянии ничего делать - человек реагирует на это агрессивными реакциями. В жизни такую форму реагирования называют: «сорвать зло на ком-то». Состояние в трудной ситуации обозначается как нервно-психологическое напряжение, или английским термином «стресс». Одна из существенных задач воспитания и заключается в том, чтобы воспитать способность владеть собой при напряжении (в стрессовых ситуациях) и сдерживать антисоциальные ее проявления. Выйти из наркотической зависимости очень сложно и непросто, и больше всего этому пагубному влиянию предрасположены подростки из-за своей наивности, любознательности. Повышенный интерес молодежи к наркотикам, алкоголю, никотину влияет на их физическое и психическое состояние.

В обществе всегда были люди, которые преступали черту закона, с применением силы и агрессии, происходят случаи нарушения закона в отношении граждан, создаются опасные ситуации. Опасные ситуации социального характера это криминогенные ситуации, которые имеют место в повседневной жизни и быту: хулиганство, воровство, мошенничество, насилие, вымогательство и т.д. Хулиганство – это когда люди грубо нарушают общественный порядок в силу каких-либо причин: состояние опьянения, наркотизма, озлобленности, мести и т.д. Опасным для общества может быть наркоман, насильник (преступник, который умышленно причиняет вред людям), пьяный человек.

Воровство – это преступление, которое совершают преступники, занимаясь воровством, тайно присваивая себе чужие вещи. Это могут быть не только взрослые, а могут быть и подростки. Мошенничество – это преступники причем тоже не только взрослые, но и дети подросткового возраста, которые занимаются хищением имущества с помощью обмана. Потому, чтобы обеспечить свою безопасность от агрессивного человека, от негативного влияния действий любого преступника, необходимо выработать у себя умение распознавать людей, которые могут угрожать вашей безопасности: надо постараться избежать или отказываться от общения, а также применять правила обеспечения личной безопасности.

Существуют такие правила поведения в различных местах и ситуациях, которые могут возникнуть в повседневной жизни. В чрезмерной ситуации наиболее часто мы можем столкнуться с различными шоковыми реакциями, которые в свою очередь можно разделить на реакции по тормозимому и возбудимому типу. К возбудимым типам реакции в стрессовых ситуациях относят двигательное возбуждение и нервную дрожь. В состоянии двигательного возбуждения происходит раскоординации всей сознательной деятельности-человек теряет способность логически мыслить и принимать решения, он мечется как в клетке из угла в угол. Это может быть реакция на потерю близкого человека, во многих случаях отсутствие реакции на окружающих (на замечания, просьбы, приказы)

Двигательное возбуждение обычно длится недолго и может смениться нервной дрожью, плачем, а так же агрессивным поведением. Необходимо обратиться за помощью к кризисному психологу в случаях стрессового события. В случае если вы не можете найти облегчения вашему напряжению и чувству опустошенности, когда ваши обычные привычки изменились к худшему.

Факторы, влияющие на состояние эмоциональной сферы, особенно эмоциональные стрессы, ведущие к бурным эмоциональным реалиям или длительному отрицательному по своему характеру эмоциональному состоянию, могут вызывать различные расстройства, вызвать ту или иную болезнь, играя при этом роль последней капли, переполняющей чашу терпения защитных сил организма человека. Стресс – по английский «напряжение» - это «степень нашей жизненной активности в каждый определенный момент» [108]. Стресс необходим для адаптации организма к меняющимся условиям существования. Стресс – реакция человека в период ожидания опасности во многом зависит от эмоционального состояния окружающих его людей.

Надо уметь сосредоточить усилия на главном, преодолевать трудности и стрессовые ситуации, на своем пути. Отказываться от соблазнов, заставить себя действовать даже тогда, когда силы на исходе. Взрослее, подросток понимает, что жить – значит бороться. Народная

мудрость гласит: «Победи сначала самого себя, а потом – врагов». Волевым или безвольным человек становится в процессе приобретения жизненного опыта и воспитания. Нужно научиться преодолевать стресс, трудности, а не обходить их не пасовать перед каждой преградой, обдуманно принимать решения [5,236].

В настоящее время нравственная ориентация подростков направлена далеко не на познание и творчество, которые были ранее основными духовными ценностями. При отрицательном характере эмоциональных контактов семьи, она утрачивает воспитательные возможности и становится микросредой, искажающей и задерживающей положительное воздействие на духовно-нравственное формирование личности, подростка. Правильное нравственное воспитание возможно лишь тогда, когда оно базируется на побуждении подростка к нравственному развитию, когда он сам активно участвует в нем.

Воспитывающая среда благотворно влияет на подростка, если она правовая, что означает уважение прав ребенка, его достоинства, личности, создает реальную защиту детства. Созданию правовой системы способствуют помощь и защита в решении его проблем, конструктивное разрешение конфликтов, благоприятный психологический климат, как в семье, так и в классе, дисциплина в классе и школе.

Надо стремиться к тому, чтобы трудности у подростков не вызывали отрицательных эмоций, чтобы не был склонен к растерянности. Воспитание человека всегда должно сохранить веру в свои силы и возможности, вести всегда себя логично и адекватно обстановке, умение не пугаться неожиданностей, а быстро мобилизовать все свои возможности и выходить победившим из любой сложной ситуации. Устойчивости эмоциональной сферы подростков способствуют физические упражнения и закаливание, опыт, ориентация на ЗОЖ. в процессе общения с людьми, преодоления жизненных трудностей помогают человеку трезво, объективно оценивать обстановку, свои способности и возможности, определить собственное место в жизни. По мнению одного из крупнейших педагогов 20-века А.С.Макаренко, корни и причины трудно воспитуемого ребенка берут свое начало в семье, буквально являющейся сферой духовно-нравственного становления индивида. Главной психологической способностью подросткового возраста считается личная нестабильность, у них чаще наблюдается падение социально-психологических и нравственных норм поведения. Результат этого - негативные тенденции общественного развития, а причины - социальная незрелость (стремление к независимости, неумение прогнозировать последствия собственных поступков).

Нравственность – это составляющая духовности, но духовность без нее невозможна. Поэтому необходимо повышать уровень духовной, нравственной, правовой и эстетической культуры семьи, чтобы стали возможными преобразование культуры, как системы нравственных ценностей, в индивидуальную, личностную и поведенческую культуру подрастающего поколения, формировании высокой нравственной позиции и постоянного стремления к духовному самосовершенствованию.

Подростковый возраст - весьма сложный и болезненный период становления личности именно на этом этапе взросления происходит формирование нравственного идеала и стереотипа поведения. Семья, ее роль заметно влияет на ценностные ориентации подрастающего поколения, на их здоровый образ жизни.

Положение детей в любом государстве - это показатель морального и нравственного здоровья семьи и общества. Безнадзорные и беспризорные подростки активно вовлекаются в преступную деятельность. С каждым годом увеличивается количество семей, неспособных надлежащим образом обеспечить содержание и воспитание детей. В сегодняшних изменившихся условиях особенно важная роль принадлежит семье, в которой закладываются прочные основы духовно-нравственных качеств человека.

Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистана Уважаемый Эмомали Рахмон в выступлении с докладом «Сфера образования» отметил, что важной задачей системы образования является в перспективе воспитание гармоничной и созидательной личности, воспитание духовности.

Воспитание является социальным, культурным, психологическим и педагогическим явлением и служит упорядочению образа жизни человека и развитию общества. Государство устанавливает такой порядок, который способствует жизнедеятельности человека и национальному воспитанию граждан. Большую ответственность здесь несёт и семья в таджикском обществе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Буянов М.И. Размышления о наркомании: Кн. для учителя / М.И. Буянов М.: Просвещение, 1990 (33) – 80с.
2. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. Учебное пособие / Л.Ф. Обухова- М.: Педагогическое общество России, 2000. -351 с.
3. Павленок П. Д. Основа социальной работы: Учебник / П.Д. Павленок- М., 1998. - 378 с.
4. Николаева Е. И. Психология семьи. Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. 2-е изд. / Е.И. Николаева.– СПб.: Питер. 2017. -368с.
5. Николаева Л. П., Колесов, Д. В. Уроки профилактики наркомании в школе: Пособие для учителя / Л.П. Николаева. -М.: НПО «МОДЭК», 2003. -64 с.
6. Никифоров А. Эмоции в нашей жизни. М, сов. Россия ;1974.-272С.
7. Спиваковская А.С. Как быть родителями: (о психологии родительской 15 любви) –М.: Педагогика, 1986-160с.
8. Степанов В.Г. Психология трудных подростков. / Учебное пособие для студентов высших педагогов. Учебное завед / В.Г. Степанов / - М.: Академия, 2006. – 360С.
9. Толстых А.В. После детства. – М.: Знания, 1982.
10. Экман П. Психология эмоций. – 2-е изд./П. Экман. – СПб.: Питер.2013. – 240С.

ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ АХЛОҚӢ ВА МАЪНАВИИ ШАҲС ДАР РАҒЪИ РӢҲАФТОДАӢ ВА ҲОЛАТҲОИ ҲАЯЧОНОВАР ДАР НОБОЛИҒОН

Муаллифи мақола дар бораи нақши волидон ва мактаб дар ташаккули сифатҳои ахлоқи шахсият, ҷи гуна фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои онҳо ва муҳофизат намудани онҳо аз мушкилоти дар таълими зидди маводи мухаддир мавҷудбуда, ёфтани воситаҳои самаранок дар рағъи рӯҳафтодагӣ ва ҳолатҳои ҳаяҷоновар фикру мулоҳизаҳои худро баён намудааст.

Азбаски мубориза бар зидди нашъамандӣ яке аз масъалаҳои муҳими муосир дар ташаккули сифатҳои ахлоқи ноболиғон башумор меравад, масъалаҳои пешгирии онро бидуни ҳалли масъалаҳои умумӣ – масъалаҳои омӯзиши кӯмакрасонӣ ба насли наврас, ҳал кардан номумкин мебошад. Мактаб барои тарбияи ақидаи устувори наврасон бар зидди маводи мухаддир ва эътирози ғайбӣ бар зидди амалҳои бадахлоқона пешбинӣ шудааст. Проблемаи пешгирии нашъамандӣ қисмати муҳими барномаи таълимӣ – тарбиявӣ мебошад.

Дар мақола зарурат доштани таълими муосири наврасон оид ба рафтори масъулиятнок дар ҳолатҳои хатарнок мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Баланд бардоштани сатҳи рӯҳии наврасон вазифаи асосии омӯзгор ва волидон мебошад. Муаллиф дар мақолаи худ нақши фазои оила, ҳиссиёти волидонро нисбат ба фарзандон, ки барои дар лаҳзаҳои душвор интиҳоби дуруст намудани наврасон мусоидат менамоянд, дида баромадааст. Бояд қайд кард, ки мақола барои фароҳам овардани фазои муҳаббат ва талаботҳои оқилона нисбат ба фарзандони ноболиғ дар синф ва оила кӯмак хоҳад кард.

Калидвожаҳо: *Муҳити иҷтимоӣ, маънавият, ташаккули шахсият, қудрати ҳислат, насли наврас, ихтилоли равонӣ, ҳолатҳои стресс, депрессия, таҷовуз, таҷрибаҳои зиндагӣ, қоидаҳои рафтор, рағъи мушкилот, пешгирии нашъамандӣ, амниятии шахсӣ, ҳалли мушкилот, меъёрҳои рафтор, низоъ, эҳсосоти бад, қудрати ҳислат, фазои рӯҳонӣ, ҳифзи қӯдакӣ, шаъну шарафи шахсият, устувории ахлоқӣ, ҳиссиёт, зидди маводи мухаддир, тарбия, масъулият, тарзи ҳаёти солим.*

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ И ПРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ В ПРЕОДОЛЕНИИ ДЕПРЕССИИ И СТРЕССОВЫХ СИТУАЦИЙ У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Автор статьи рассказывает о том, какую роль играют родители и школа в становлении и формировании личности, как создавать для них благоприятные условия и уберечь от их проблем по антинаркотическому воспитанию, найти эффективные средства в преодолении депрессии и стрессовых ситуаций.

Так как борьба с наркоманией является глобальной проблемой в становлении и формировании личности современного подростка, вопросы её профилактики невозможно решить, не решив общие вопросы – вопросы изучения помощи подрастающему поколению. Школа призвана воспитывать у ребят устойчивое мнение в противостоянии к наркотикам и активный протест против аморальных поступков. Проблема профилактики наркомании – является важной частью учебно – воспитательной программы.

В статье говорится о необходимости современного обучения подростков ответственному поведению в опасных ситуациях. Повышение духовного уровня современных подростков является главной задачей педагогов и родителей.

Автором рассматривается и роль атмосферы семьи, отношения родителей к своим детям, которые должны способствовать тому, чтобы в трудные моменты он умел делать правильный выбор. Следует констатировать, что статья поможет создать в классе и в семье атмосферу любви и разумной требовательности к своим несовершеннолетним детям.

Ключевые слова: социальная среда, духовность, формирование личности, сила характера, подрастающее поколение, психические расстройства, стрессовые ситуации, депрессия, агрессия, жизненный опыт, правила поведения, преодоление трудностей, профилактика наркомании, личная безопасность, решение проблем, нормы поведения, конфликт, дурные эмоции, сила характера, духовная атмосфера, защита детства, достоинство личности, моральная устойчивость, интуиция, антинаркотическое воспитание, ответственность, здоровый образ жизни.

FORMATION OF MORAL AND MORAL QUALITIES OF A PERSON IN OVERCOMING DEPRESSION AND STRESSFUL SITUATIONS IN MINORS

The author of the article talks about the role played by parents and school in the formation and formation of personality, how to create favorable conditions for them and protect them from their problems in anti-drug education, to find effective means to overcome depression and stressful situations. Since the fight against drug addiction is a global problem in the formation and formation of the personality of a modern teenager, the issues of its prevention cannot be solved without solving common issues – the issues of studying assistance to the younger generation. The school is designed to educate children with a stable opinion in opposition to drugs and an active protest against immoral acts. The problem of drug addiction prevention is an important part of the educational program.

The article talks about the need for modern training of adolescents in responsible behavior in dangerous situations. Raising the spiritual level of modern teenagers is the main task of teachers and parents. The author also examines the role of the family atmosphere, the relationship of parents to their children, which should help them to make the right choice in difficult moments. It should be noted that the article will help to create an atmosphere of love and reasonable demands on their minor children in the classroom and in the family

Keywords: social environment, spirituality, personality formation, strength of character, the younger generation, mental disorders, stressful situations, depression, aggression, everyday experience, rules of behavior, overcoming difficulties, drug addiction prevention, personal safety, problem solving, norms of behavior, conflict, bad emotions, strength of character, spiritual atmosphere, protection childhood, personal dignity, moral stability, intuition, anti-drug education, responsibility, healthy lifestyle.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиқулова Сабринисо Тиллаовна – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳо. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Телефон: 901-41-19-83. E-Mail: alizoda83@mail.ru

Сведения об авторе: Алиқулова Сабринисо Тиллаовна. – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой языков. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Телефон: 901-41-19-83. E-Mail: alizoda83@mail.ru

Information about the author: Alikulova Sabriniso Tillavovna – International Universiti of Tourism and Entrepreneurhip of Tajikistan, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Head of the Department of Languages. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue, 48/5. Phone: 901-41-19-83. E-Mail: alizoda83@mail.ru

САТҲИ ВОЛОИ ТАҲСИЛ – КАФИЛИ ПЕШРАФТИ ЧОМЕА

Бобоёров Х. Х. Ҳамидов У. Т.

(Наточи аз таҳқиқи мавриди)

«Вазъи феълӣ илми кишвар тақозо менамояд, ки чиҳати ба равандҳои ҷаҳони имрӯза мутобиқ намудан ва тибқи талаботи замони муосир ба роҳ мондани фаъолияти муассисаҳои илмӣ ва таҳсилоти олии тадбирҳои муассир андеишида шаванд»[1].

Миллати сарбаланди тоҷик аз замонҳои дури таърих дар низоми мактабу маориф таҷриба андӯхтаву то кунун ин таҷрибаи ниёгонро бо иловаи дастовардҳои замони муосир дар соҳаи фановариҳо идома дода истодааст. Маҳз эҳсоси баланди ҳамин рисолатдорӣ ҳаст, ки Асосгузори суҳлу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии ҳеш ба Маҷлиси олии кишвар бо ишора ба аҳамияти калидии соҳаи мактабу маориф дар низоми давлатдорӣ чунин иброз доштанд: «Мо мактабро ба ҳайси боргоҳи илму дониш, саводу маърифат ва омӯзгорро чун шахси мафкураасозу тарбиятгари насли наврас эътироф карда, ба онҳо арҷу эҳтиром гузоштанро аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарин медонем»[1].

Ҳамчунин дар идомаи ишора ба ҳамин мазмун изҳор доштанд, ки: «Зеро агар мактаб ва омӯзгор набошад, сатҳи маърифатнокии мардум наст мегардад, миллат бесавод менамояд, ҷомеа

ба ҷаҳолат гирифтадор мешавад ва дар натиҷа оромиву сулҳу субот, амнияти осоиш ва муҳимтар аз ҳама, рушди давлат сахт ҳалалдор мегардад» [1].

Воқеан, пастравии сифати тадрис дар зинаҳои мухталифи муассисаҳои таҳсилоти дар умум ба иқтисори зехнии мамлакат ҳалал ворид сохта, метавонад сатҳи зиндагонии мардумро бар ҳилофи тақозои қарни навин ба мушкилоти иҷтимоиву иқтисодӣ ва дигар самтҳо мувоҷеҳ гардонад. «Маҳз ба ҳамин хотир, мо дар сиёсати иҷтимоии давлату Ҳукумат рушди бонизомии соҳаи маориф, мақому манзалати омӯзгор ва фароҳам овардани шароити мусоиду беҳтарро барои наврасону ҷавонон, яке аз самтҳои афзалиятнок дониста, барои рушди ин соҳаи муҳими низомии иҷтимоӣ ҳамаи чораҳои заруриро роҳандозӣ карда истодаем» [1].

Сифати таҳсилот, ки таълиму тарбияи муҳассилинро дар бар мегирад, низомии нишондиҳандаҳои дониш, маҳорат ва малака, инчунин меъёрҳои равобити арзишӣ-эмотсионалӣ нисбат ба олам ва ҳамдигар мебошад. Чунин тарзи раҳёфт ба арзёбии фаъолияти муассисаи таҳсилоти аз рӯйи натиҷаҳои ниҳой нигаронида шудааст, ки миёни онҳо нишондиҳандаҳои асосии самаранокии фаъолияти муассисаи таҳсилоти бояд қайд карда шаванд:

- сатҳи таҳсилоти муҳассилин;
- омодагии онҳо ба идомаи таҳсил;
- сатҳи тарбияи муҳассилин;
- сатҳи мутабиқиавии иҷтимоии хатмкунандагон ба ҳаёти ҷомеа;
- сатҳи иҷрои стандартҳои соҳаи маориф.

Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо бо ҳам алоқаманданд ва ҳамдигарро пурра мекунанд, аммо то имрӯз нишондиҳандаи сифати таҳсили муҳассилин бобати арзёбии самаранокии фаъолияти муассисаи таҳсилоти аввалину асосӣ буд ва менамояд [2].

Боз ҳам ба қавли Эмомалӣ Раҳмон «... ғамхорӣ кардан ба илму маориф, яъне ҳалли масъалаҳои дар ин самт ҷойдошта – сармоягузори ба хотири рушди неруи инсонӣ мебошад» [1].

Маҳз дар партави ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати Ҳукумати мамлакат қарор доштани соҳаи маориф ва дар ҳамин замина бо мақсади тадқиқу муайян соختани сатҳи сифати таҳсилот ва ҳам дараҷаи азхудкунии дониш аз сӯйи донишҷӯён дар миқёси донишгоҳ санаи 3 декабри соли 2022 ректори ДДОТ ба номи С.Айнӣ профессор Ибодуллозода А.И. дар ҷаласаи назоратии Раёсати донишгоҳ деканону мудирони кафедраҳои муваззаф гардонидани буд, то ки эшон дар заминаи арзёбии масъалаи мазкур роҳҳои боло бурдани онро пайдо ва пешниҳод намоянд. Зеро тавре Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолаи хеш таъкид доштанд: «Мақсад аз амалӣ соختани тамоми иқдомот дар самти рушди илму маориф баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, мунтазам беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замона ҷавобгӯӣ мебошад» [1].

Аз ҳамин лиҳоз, мо муаллифини мақола ба ҳайси мутахассисини соҳа ба таҳқиқу баррасии қазияи мазкур машғул шуда, сайъ кардем, то сатҳу сифати таҳсил ва ҳам дараҷаи азхудкунии донишро дар миқёси факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои соли гузашта дар ин самт муайян карда бошем. Азбаски дар соли қаблӣ, аниқтараш аз 05.04.2022 то 12.04.2022 масъалаи мазкур боз ҳам дар доираи факултети болозикр аз тарафи мо бо фармоиши Вазорати маориф ва имли ҚТ мавриди таҳқиқу арзёбӣ қарор гирифтааст, овардани маълумоти омории пешниҳоднамудаамон аз ҳар ҷиҳат созгор буд.

Бояд гуфт, ки дар навбати аввал таҳқиқу арзёбии сатҳу сифати таҳсил мавриди иҷрои фармоиши Вазорати маориф ва имли ҚТ тибқи нишондиҳандаҳои зерин амалӣ шудааст:

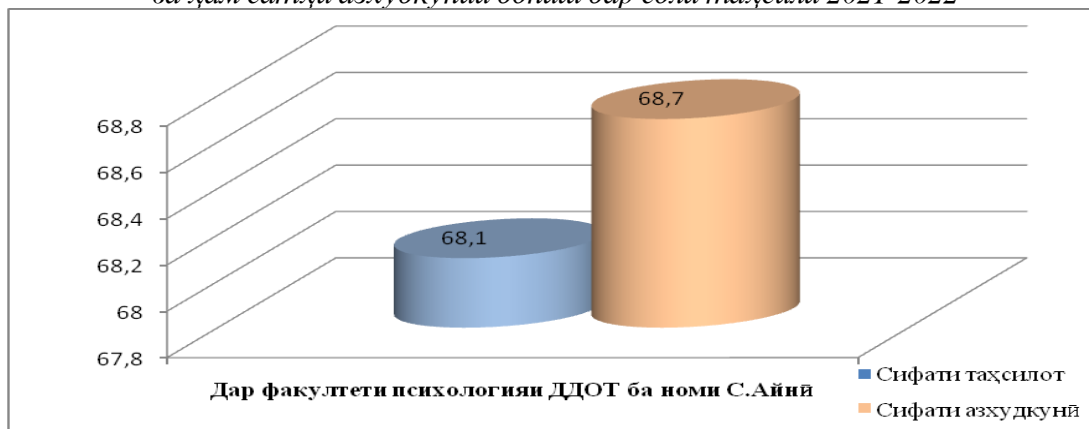
1) роҳҳои мусоиду ва самарабахши тайёр намудани мутахассисон бо дарназардошти низомии таҳсилоти салоҳиятнок; 2) дида баромадани вазъи технологияи навин; 3) барои ошкор намудани роҳу усулҳои босалоҳияти таълим гузаронидани мусоҳиба бо омӯзгорон; 4) муайян намудани сатҳи дониши донишҷӯён. Ва ниҳоят, дар пайи таҳқиқи хеш, ки бо истифода аз саволномаҳои ҷудоғона барои омӯзгорону донишҷӯён ва ҳамчунин мушоҳидаи бевосита сурат гирифтааст, натиҷаҳои оморию ҳақиқатро ба сифати таҳсилот ва ҳам перомуни сатҳи азхудкунии дониш аз сӯйи донишҷӯён рӯйи даст оварда будем. Мо таҳқиқи хешро бо фарогирии 16 тан омӯзгор ва 48 нафар донишҷӯён анҷом дода будем, ки дар натиҷа нишондиҳандаҳои сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш чунин ошкор шуда буданд, чунончӣ нишондиҳанда аз рӯйи сатҳу сифати таҳсилот 68,1 фисадро дар бар гирифта,

аз рӯйи сатҳи азхудкунии дониш бошад, ба 68,7 фоиз баробар буд (ниг. ба ҷадвал ва диаграммаи № 1).

Ҷадвали № 1. Нишондиҳандаисатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2021-2022

Муассиса	Сифати таҳ. бо %	Сифати азхудкунӣ бо %
Факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ	68,1	68,7

Диаграммаи № 1. Нишондиҳандаи сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2021-2022

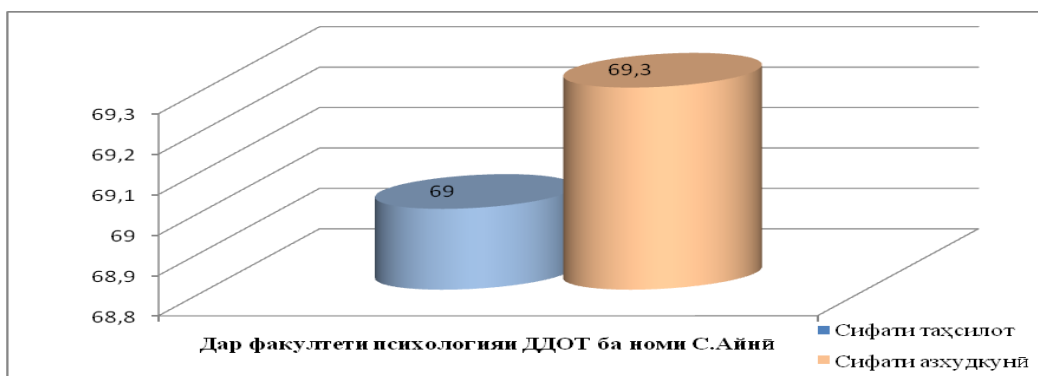

Аммо дар соли таҳсили ҷорӣ, яъне 2022-2023 мо ба хотири даст ёфтан ба шафофияти натоиҷ боз ҳам айни таҳқиқотро бо дарназардошти натиҷаҳои соли қаблӣ маҳз дар миқёси факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ бо фарогирии 15 тан омӯзгор ва 38 нафар донишҷӯён анҷом додем, ки дар пайи он нишондиҳандаҳои сатҳу сифати таҳсилот 69 дарсад ва сатҳи азхудкунии дониш бошад, 69,3 фоиз ошкор шудаанд (ниг. ба ҷадвал ва диаграммаи № 2).

Ҷадвали № 2. Нишондиҳандаи сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2022-2023

Муассиса	Сифати таҳ. бо %	Сифати азхудкунӣ бо %
Факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ	69	69,3

Диаграммаи № 2. Нишондиҳандаи сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2022-2023

Тавре аз нишондиҳандаҳои муқоисавӣ бармеояд, сатҳу сифати таҳсилот дар зарфи ҳамагӣ бештар аз ҳашт моҳи сипаригардида дар миқёси факултети психологияи ДДОТ ба

номи С.Айнӣ то ҳадди муайян тағйир ёфта, рӯй ба беҳбудӣ ниҳодааст. Яъне, агар дар соли таҳсили 2021-2022 нишондиҳандаи мазкур 68,1 фоизро ташкил дода бошад, пас дар соли таҳсили чорӣ ҳамин нишондиҳанда 69 фисадро дар бар гирифтааст. Ин чунин маъно дорад, ки беҳбудии сатҳу сифати таҳсилот 0,9 фоиз ба амал омада, ба сатҳи азхудкунӣ низ, бетаъсир намондааст.

Чаро ки, агар нишондиҳандаи омории сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2021-2022 68,7 дарсадро нишон дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли таҳсили 2022-2023 69,3 дарсадро ташкил додааст. Боз ҳам аз муқоисаи бештар аз ҳаштмоҳаи сипаришуда бармеояд, ки беҳбудии сатҳи азхудкунии дониш 0,6 фоиз рух додааст.

Барои бармало назар афкандан ба нишондиҳандаҳои муқоисавӣ дар ин самт кофӣ аст, ки онҳоро миёни ҳам дар шакли чадвал ва диаграмма муқоиса карда бошем (ниг. ба чадвал ва диаграммаи № 3).

Чадвали № 3. Нишондиҳандаи муқоисавии сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар солҳои таҳсили 2021-2022 ва 2022-2023

Муассиса	Солҳои таҳсил	Сифатитаҳ. бо %	Сатҳи азхудкунӣ бо %
Факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ	2021-2022	68,1	68,7
	2022-2023	69	69,3
Муқоисаи беҳбудӣ:		0,9	0,6

Диаграммаи № 3. Нишондиҳандаи муқоисавии сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар солҳои таҳсили 2021-2022 ва 2022-2023

Аз таҳлили муқоисавии сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам дараҷаи азхудкунии дониш аз сӯйи донишҷӯён ба кас маълум мегардад, ки болоравии нишондод дар ин самт дар чунин як марҳилаи кӯтоҳи омӯзишӣ то ҳаде ба талабот посухгӯ буда, аммо ин ҳама боиси қаноатмандӣ буда наметавонад. Зеро тавре аз Паёми охири Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Парлумони кишвар бармеояд «Соли 2022 аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф 6 миллиарду 304 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст, ки нисбат ба соли 2021-ум 707 миллион сомонӣ ё худ 12,6 фоиз зиёд буда, қариб 19 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷетро ташкил медиҳад» [1].

Бо назардошти ин арқоми овардаи Пешвои миллат роҳбарияти ҳар муассисаҳои таҳсилоти мебошад мудом дар андешаи боло бурдани сатҳу сифати таҳсилот шуда, дар ҳамин замина дараҷаи азхудкунии барномаи таълимро аз сӯйи муҳассилин пайваста боло бурда бошанд. «Фаромӯш набояд кард, ки пеширафти давлат ва ояндаи ободи Ватан аз сатҳи донишу маърифатнокии мардум вобастагии мустақим дорад. Зеро бесаводӣ, ҷаҳолат ва хурофот ба инсон танҳо бадбахтӣ меоварад ва боиси ақибмони ҷомеа ва касоди давлат мегардад» [1].

Зимнан, агар ба таълимоти илми мактабдорӣ, яъне педагогика назар афканем, мебинем, ки роҳҳои таъмини самаранокии кори тадрис дар таълимгоҳҳо гуногун буда, татбиқи оқилонаи онҳо имкон медиҳад, ки ин ё он мактабдор ба иҷрои дастуроти судманди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муваффақ гардад.

Аз ҷумла, роҳҳои дар таҷриба санҷидашудаи даст ёфтаи мактабдорӣ чунин буда метавонанд:

- назорати қатъӣ бобати таъмини давомоти донишҷӯён дар раванди таҳсил;
- таъмини иҷрои саривақтӣ ва ҳам босифати рисолати ба зиммадошта аз сӯйи омӯзгорон, яъне пешгирӣ аз бе сабабҳои узрнокунанда дар макони фаъолият ҳозир нашудани онҳо;
- татбиқи талаботи ягона нисбат ба муносибати донишҷӯён ба раванди таҳсил аз сӯйи роҳбарияти муассисаи таҳсилотӣ ва ҳам омӯзгорони он;
- огоҳ будани устодон аз хусусиятҳои синусоли рушди донишҷӯён дар ин давра;
- бедор намудани ҳавасмандӣ (водорёбӣ)-и донишҷӯён ҷиҳати шишироқ дар ҷараёни дарсҳо ва ҳам аз бар кардани донишҳои илмӣ;
- сайқал додани нигоҳи ояндабинонаи донишҷӯён нисбати татбиқи донишҳои илмӣ дар ҳаёт;
- фароҳам сохтани фазои татбиқи шаклҳои фаъолияттадриси донишҳо (гурӯҳӣ, лоиҳавӣ, системавӣ фаъолият, корҳои лабораторӣ аз рӯйи мавзӯҳои улуми гуманитарӣ, мувоҳисавӣ, омӯзиши интерактивӣ ва ҳамгиро...) ба донишҷӯён;
- барқарор кардани иртибот бо волидон донишҷӯён аз сӯйи сарпарастони гурӯҳҳои академӣ.

Бар замми ин, яке аз роҳҳои баланд бардоштани сатҳи азхудкунии дониш аз тарафи муҳассилин – ин, ташкили раванди посухгӯ ба талаботи замон ва созандаи таълим мебошад. Дар ҳоле ки ҷаҳони муосир ба таҳаввулоти илмиву дастовардҳои фановарӣ мувоҷеҳ аст, месазад ки ҳар омӯзгор нисбат ба дарси худ талабҳои баланд гузошта бошад. Аммо агар мо омӯзгорон бар хилофи чунин тақозои қарни охириба дарс ҳамчун як порае аз саҳнаи ҳаёт муносибат намоем, бешак он ба худ муҳтавои соддалавҳона касб карда, ҳолати ба ҳадафрасиро аз он бароямон душвор мегардонад.

Гузашта аз ин, тибқи тақозо нисбат ба кори тадрис зарур аст, ки дарс ҳамвора аз сӯйи омӯзгор ба гунаи саривақтӣ оғоз карда шуда, ҷараёни он низ, бояд бо риояи дақиқи марҳилаҳои ин раванд роҳандозӣ карда шавад.

Агар дар иртибот ба ҳамагӣ талаботи номбурда ба таҳлили афкори донишҷӯён зимни посухашон ба яке аз суоли пурсишнома, ки тибқи он назари донишҷӯён нисбат ба дарсҳои омӯзгорон фаҳмида шудааст, назар афканем, раванди дарсҳо чунин арзёбӣ шудааст:

- дар ҷойи аввал назари иддае аз донишҷӯён нисбати сатҳи насти дарсҳои устодонашон баён шудааст, ҷунончи ба ин нуқта аз 20 нафар донишҷӯ 5 нафари онҳо шиора кардаанд;
- дар мавқеи баъдӣ донишҷӯён боз ҳам ба мавҷудияти иллати корбарии устодон шиора карда, ибраз доштаанд, ки хуб мебуд, агар устодон бо онҳо муносибати самимиву холисона дошта бошанд, ки ин нишондиҳанда ба 4 нафар рост меояд;
- ва дар ниҳоят донишҷӯён (4 нафар) аз камбуди таъминоти моддӣ зимни фароҳамоварии шароити дарсонӣ дар факултет гиламанд шуда, мушаххасан тақозои мавҷудияти тахтаҳои электрониро дар ҳар як синфхона кардаанд.

Ҳамзамон бо ин, дар ташкилу гузаронидани дарсҳои пурмуҳтаво а) солимгардонии фазои корбарӣ, аниқтараш муоширати хайрхоҳонаи байни омӯзгору донишҷӯ; б) эродгириҳои беғаразонаи омӯзгор нисбати дастпарвари хеш; в) интиҳоби саҳеҳу мувофиқ ба мақсадҳои таълим анҷом шудани маводи таълимӣ ва ҳам усули пешниҳоди он; г) корбарии ҳадафмандона ва саривақтӣ аз усули технологияи муосири таълим ногузир ва ҳатмӣ буда, риояи бечунуҷарои ҳамаи ин ба натиҷаҳои тадрис таъсири мусбат хоҳад дошт.

Дар бастагӣ ба гуфтаҳои боло, агар мавҷудияти бархе аз норасоҳои кори тадрисро дар миқёси факултет аз нигоҳи омӯзгоронаш таҳлил намоем, он гоҳ ҳолати тасдиқи гуфтаҳои донишҷӯёнро дар ин бобат баръало дучор омадан мумкин аст. Ҷунончи, шумораи бештари омӯзгорон, аниқтараш аз 15 тан маҷмӯан 9 тани онҳо ишора ба костагии фаъолияти ҳамкасбони хеш кардаанд. Барои мисол, теъдоди алаққай ишорашудаи омӯзгорон ҳини посух ба суоли «Ба андешаи Шумо кадом намуди салоҳият ва салоҳиятнокии касбиро омӯзгор бояд дар худ ташаққул диҳад?» чунин изҳори назар намудаанд:

- омӯзгор бояд фанни таълими худро хуб донад;
- хусусиятҳои синнусоли донишҷӯёнро мавриди эътибор қарор диҳад;
- дастрасии воқеи донишҷӯёнро ба маводи таълимӣ таъмин карда тавонад;
- роҳҳои дар амалия татбиқ карда тавонистани донишҳои назариявиро ба донишҷӯён омӯзонида бошад.

Ин ҳама эродгирии пешниҳодомезонаи омӯзгорон нисбат ба ҳамкасбони хеш гувоҳи он аст, ки ҳолатҳои амалӣ шудани чунин камбудҳои аз ҷониби омӯзгорон зимни пешбурди фаъолияти тадриси онҳо ҷой доранд. Бинобар ин, бархе дигари омӯзгорон ба сифати ироаи тақлиф бобати беҳтарсозии сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам дараҷаи азбаркунии дониш аз сӯйи донишҷӯён пешниҳод намудаанд, ки: а) татбиқи фаъолияти инноватсионӣ ва дар ҳамин замина тадриси дарсҳо бо истифода аз васоити визуалӣ (аёнӣ); б) коркарду татбиқи эҷодкоронаи технологияҳои ҷадиди педагогӣ ва ҳам корбарӣ аз усулҳои фаългардонии донишҷӯён; в) соҳиб будан ба салоҳияти касбӣ; г) доштани муоширати хуб бо дастпарварон ва дар ҳамин замина ба амал овардани дифоъ аз шаъну шарафи омӯзгорӣ; д) машғул шудан ба фаъолияти илмӣ пажуҳишӣ ба воқеияти ҳол бадал карда шаванд.

Дар интиҳои баёни афкор перомуни масъала мо муаллифини ҳамин сатрҳо ба гунаи ақоиди ҳулосавӣ гуфтани ҳастем, ки кунун замони он расидааст, ки бо қаноатмандӣ аз маблағгузориҳои ҳамасола нисбатан зиёди Ҳукумати мамлакат дар соҳаи мактабу маорифи кишвар афроди роҳбарикунандаро дар ин ё он муассисаҳои сатҳи мухталифи таҳсилотӣ мебояд дар заминаи шароити имконоти мавҷуда нисбат ба беҳбуд бахшидани раванди кори таълиму тарбия ғамхориҳои беш аз пеш зоҳир намоянд.

Албатта бо ин мақсад раҳнамоиҳои басо хирадмандонаи Пешвои муаззами миллатро дар шакли таъкидоти мушаххас нисбат ба соҳаи маориф метавон сармашқи кори худ қарор дода, ҳамзамон бо ин метавон бо назардошти эрод ва ҳам пешниҳодоти ироашуда аз сӯйи омӯзгорону донишҷӯён гомҳои устувор бардошт. Чаро ки таъкидоти зайли Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон баёнгарии возеҳи тақозои мазкур мебошад: «Бо истифода аз имкониятҳои, ки давлат ва Ҳукумати мамлакат фароҳам оварда истодааст, муассисаҳои илмиву таҳқиқотӣ ва таҳсилоти олии бояд бо роҳи анҷом додани каифиёту ихтироот, ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии пешбурди таҳқиқоти илмӣ ва техникаву технологияҳои муосир дар рушди минбаъдаи иқтисоди миллимон саҳми фаълтар гузоранд» [1].

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022 <http://www.president.tj/node/29823>
2. Лепп Елена. Качество образования в школе. Проблемы и пути решения <https://pedsocet.org/article/kachestvo-obrazovaniya-v-shkole-problemy-i-puti-resheniya>

САТҲИ ВОЛОИ ТАҲСИЛ – КАФИЛИ ПЕШРАФТИ ҶОМЕА

Дар мақола муаллифин ҳамчун мутахассини соҳаи натоиҷи фаъолияти таҳқиқотии ҳешро перомуни муайяннамоии сатҳу сифати таҳсилот дар микёси факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва ҳам сатҳи азхудкунии донишро аз тарафи донишҷӯёни боз ҳам ҳамин факултет бо овардани маълумоти омории бар пояи истифода аз пурсишномаву тест бадастомада дарҷ сохтаанд. Гузашта аз ин, бо таъкиди ба таълимоти соҳаи педагогика соири нишондиҳандаҳои асосии самаранокии фаъолияти муассисаи таҳсилотӣ баён гардидааст, ки онҳоро бо риояи қатъии роҳҳои дар таҷриба санҷидашудаи даст ёфта ба аҳдофи мактабдорӣ боло бурдан мумкин аст ва ин роҳҳо низ, дар мақола номбар шудаанд.

Калидвожаҳо: муассисаи таҳсилотӣ, таҳсилот, донишҷӯён, омӯзгорон, маориф, азхудкунии, дониш, дарс, сатҳу сифат, нишондиҳанда.

ВЫСОКИЙ УРОВЕНЬ ОБРАЗОВАНИЯ – ГАРАНТ ПРОГРЕССА ОБЩЕСТВА

В статье авторы, как специалисты в данной области, представляют результаты своей исследовательской деятельности по определению уровня и качества образования при факультете психологии Таджикского Государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, а также уровень усвоения знаний студентами вышеназванного факультета путем предоставления статистических данных на основе использования анкет и тестов. Более того, опираясь на преподавание области педагогики, описываются и другие основные показатели эффективности деятельности образовательного учреждения, которые могут быть повышены за счет строгого соблюдения

экспериментально проверенных способов достижения целей обучения, и эти способы также перечислены в статье.

Ключевые слова: учебное зоведение, образование, студенты, преподаватели, усвоение, знания, урок, уровень и качество, показатель

THE HIGH LEVEL OF EDUCATION IS A GUARANTOR OF THE PROGRESS OF SOCIETY

In the article, the authors, as specialists in this field, present the results of their research activities to determine the level and quality of education at the Faculty of Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, as well as the level of knowledge acquisition by students of the above faculty by providing statistical data based on the use of questionnaires and tests. Moreover, based on the teaching of the field of pedagogy, other key performance indicators of the educational institution are described, which can be improved through strict adherence to experimentally proven ways to achieve learning goals, and these ways are also listed in the article.

Keywords: educational institution, students, teachers, education system, knowledge, lesson, level and quality, indicator

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоёров Холмаҳмад Холиқович – ходими калони илмии шуъбаи таҳсилоти олии касбӣ ва баъдидипломии ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ 734024 Ҷумҳурии Тоҷикистон, и. Душанбе, к. Айни 126; тел.; whatsapp: +992 (900) 839283; E-mail: kholmahmad_29@mail.ru

Ҳамидов Умед Тошпӯлодович – асистенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва муносибатҳои оилави факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айни 734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, и. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121; тел.; whatsapp: +992 (918) 741551; E-mail: umed_tajik@mail.ru

Сведения об авторах: Бобоёров Холмаҳмад Холиқович - старший научный сотрудник отдела высшего профессионального и последипломного образования ИРО им. А.Джамии при АОТ 734024 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 126; тел.; whatsapp: +992 (900) 839283; E-mail: kholmahmad_29@mail.ru

Ҳамидов Умед Тошпӯлодович - старший преподаватель кафедры социальной психологии и семейных отношений факультета психологии ТГПУ им. С. Айни 734003 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121; тел.; whatsapp: +992 (918) 741551; E-mail: umed_tajik@mail.ru

Information about the authors: Boboyorov Kholmakhmad Kholikovich - Senior Researcher of the Department of Higher Professional and Postgraduate Education of IDE named after A.Jami at The AET 734024 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 126; тел.; whatsapp: +992 (900) 839283; E-mail: kholmahmad_29@mail.ru

Khamidov Umed Toshpulodovich - Senior Lecturer of Department of Social Psychology and Family Relations, Faculty of Psychology, TSPU named after. S. Ayni 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 121; tel.; whatsapp: +992 (918) 741551; E-mail: umed_tajik@mail.ru

ТДУ: 377

МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

И. Гадоев

**Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

«Дар назди кормандони соҳаи маориф имрӯз вазифаҳои ниҳоят муҳим, пеш аз ҳама баланд бардоштани сифати таълим, ворид шудан ба фазои ҷаҳони таҳсилот, тарбияи мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замон, инчунин ба шароити замона мутобик гардонидани мазмуну мундариҷаи таълим дар ҳама муассасаҳои соҳа қарор дорад».

Эмомалӣ Раҳмон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари маорифпарвар, бо дарки баланди масъулиятшиносӣ ва сиёсати хирадмандонаю бунёдкоронаи хеш зарурати татбиқ ва мубрамияти шакли таҳсилоти фосилавиرو бисёр амиқ эҳсос намуда, зимни суханронии хеш ба ифтихори Рӯзи дониш ва 70 – солагии таъсиси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ зикр намуд, ки «... вақти ҷорӣ намудани низоми таҳсилоти фосилавӣ кайҳо расидааст. Баъзе муассасаҳои таълимӣ дар ин самт аллакай ба дастовардҳои муайян ноил шудаанд. Аммо ҷараёни татбиқи низоми таҳсилоти фосилавӣ дар умум суст буда, дар ин самт ташаббускорӣ миёни муассасаҳои олии таълимӣ кам ба мушоҳида мерасад. Ин тарзи таҳсил имконият медиҳад, ки бо нигоҳ доштани сифати таълим хароҷоти зиёдатӣ барои як донишҷу то 2 – 3 баробар кам карда шавад ва шахс истеҳсолотро тарк накарда, аз тариқи Интернет соҳиби дониш ва ихтисоси зарурӣ гардад. Бинобар ин, ба вазорати маориф ва илм супориши дода мешавад, ки аз соли 2017

таҳсилоти фосилавино дар донишгоҳу донишқадаҳу ба роҳ монда, маводи зарурии таълим ва барномаҳои омӯзиши электрониро омода намоянд» [1].

Таълими фосилавӣ, ки онро таҳсилоти фосилавӣ, омӯзиши электронӣ ва онлайнӣ низ меноманд, шакли таълимест, ки унсурҳои асосии он аз ҷудоии ҷисмонии омӯзгорон ва донишҷӯён ҳангоми таълим ва истифодаи технологияҳои гуногун барои осон кардани муоширати донишҷӯ бо омӯзгор ва донишҷӯ бо донишҷӯ иборат мебошад. Омӯзиши фосилавӣ одатан ба донишҷӯёни ғайрианъанавӣ, аз қабилӣ коргарони доимӣ, хизматчиёни ҳарбӣ ва ғайререзидентҳо ё шахсони алоҳидае, ки дар минтақаҳои дурдаст буда, ки дар лексияҳои синфӣ иштирок карда наметавонанд, тамаркуз карда мешавад. Бо вучуди ин, омӯзиши фосилавӣ як қисми муқарраршудаи ҷаҳони таълимӣ шудааст, ки тамоилҳо ба афзоиши доимӣ ишора мекунад. Тибқи таҳлилҳо дар таҳсилоти олии ИМА танҳо дар тирамоҳи соли 2009 беш аз 5,6 миллион донишҷӯёни донишгоҳҳо ҳадди аққал дар як курси онлайн ба қайд гирифта шудааст, ки дар муқоиса бо соли 2002, 1,6 миллион зиёд мебошад.

Ва яке аз омилҳои афзоиандаи омӯзиши фосилавӣ ин ба шумораи зиёди донишгоҳҳо марбут буда, имконияти ин навъи омӯзишро боз ҳам фароҳамтар мегардонад. Донишгоҳи Финикс, ки соли 1976 дар Аризона таъсис ёфтааст ва дар даҳаи аввали асри 21 ба бузургтарин мактаби хусусии ҷаҳон табдил ёфтааст, дар он беш аз 400,000 донишҷӯ таҳсил менамоянд ва дар ин соҳа ба пешравиҳои назарас ноил гаштаанд. Ин донишгоҳ яке аз аввалин қабулкунандагони технологияи таълими фосилавӣ буд, ки бисёре аз донишҷӯёни он вақти ками худро дар синфхонаҳои анъанавӣ дар Иёлоти Муттаҳида, Канада ва Пуэрто-Рико мегузаронанд. Рақами дақиқи дохилшавӣ ба таҳсилоти фосилавии байналмилалӣ дастрас нест, аммо дохилшавӣ ба ду донишгоҳи калонтарини давлатӣ, ки аз усулҳои таълими фосилавӣ ба таври васеъ истифода мебаранд, чунин нишон медиҳад: дар ибтидои асри 21 Донишгоҳи Миллии Кушодаи Индира Ганди, ки қароргоҳаш дар Дехлӣ ҷойгир аст, беш аз 1,5 миллион донишҷӯ таҳсил мекард ва Донишгоҳи марказии радио ва телевизиони Чин, ки қароргоҳаш дар Пекин воқеъ аст, беш аз 500,000 донишҷӯ дошт. (2)

Таърихи омӯзиши таҳсилоти фосилавӣ

Хело барвақт аз замони ба кор даромадани интернет, курсҳои фосилавӣ пешниҳод карда мешуданд, ки ба донишҷӯён аз рӯи фанҳо ё малақаҳои муайян маълумот медоданд. Дар солҳои 1840-ум Исаак Питман ба шогирдонаш тавассути ғойбона стенографияро таълим медод. Ин шакли навиштани рамзӣ барои беҳтар кардани суръати навиштан тарҳрезӣ шуда буд ва дар байни котибон, рӯзноманигорон ва шахсони дигар, ки бисёр қайд ё навиштанро анҷом медоданд, маъмул буд. Питман, ки муаллими соҳибхитос буд, супоришҳои анҷомёфтаре тавассути почта фиристоданд ва ӯ баъдан ба шогирдонаш кори бештаре мефиристонд, то бо истифода аз ҳамон система ба анҷом расонанд.

Дар соли 1924 аввалин мошини озмоишӣ ихтироъ карда шуд. Ин дастгоҳ имкон дод, ки донишҷӯён худро санҷанд. Сипас, дар соли 1954, БФ Скиннер, профессори Ҷарвард, "мошини таълимӣ"-ро ихтироъ кард, ки ба мактабҳо имкон дод, ки дастурҳои барномарезиро ба донишҷӯёни худ идора кунанд. Танҳо соли 1960 аввалин барномаи таълимии компютерӣ дар ҷаҳон ҷорӣ карда шуд.

Ин барномаи таълимии компютерӣ (ё барномаи СВТ) ҳамчун мантиқи барномарезии PLATO барои амалиёти автоматикунонидашудаи таълим маълум буд. Он дар ибтидо барои донишҷӯёне, ки дар Донишгоҳи Иллинойс таҳсил мекунад, тарҳрезӣ шуда буд, аммо дар ниҳоят дар мактабҳои тамоми минтақа истифода мешуд.

Аввалин системаҳои омӯзиши онлайн воқеан танҳо барои расонидани маълумот ба донишҷӯён сохта шуда буданд, аммо вақте, ки мо ба солҳои 70-ум ворид шудем, омӯзиши онлайн бештар интерактивӣ шуд. Дар Британияи Кабир, Донишгоҳи Кушода мехост, ки аз омӯзиши электронӣ бартарӣ диҳад. Системаи таълими онҳо ҳамеша пеш аз ҳама ба омӯзиши фосилавӣ нигаронида шудааст. Дар гузашта маводи курс тавассути почта ва мукотиба бо мураббӣён фириастода мешуд. Бо воситаи интернет, Донишгоҳи Кушода бо пешниҳоди доираи васеи таҷрибаҳои интерактивии таълимӣ ва инчунин мукотибаи тезтар бо донишҷӯён тавассути почтаи электронӣ ва ғайра оғоз кард. (3)

Таълими фосилавӣ аз ибтидо то марҳилае, ки мо имрӯз мебинем, роҳи хеле тӯлонӣ ва печидаро тай намудааст. Шояд метавон гуфт, ки намунаи аввалини таҳсили фосилавӣ, ки ба

тариқи ғоибона сурат мегирифт, номаҳои Афлотун ба шогирдаш ва Диетус ё номаҳои буд, ки усқуфҳои калисоҳои динӣ ба мардум дар ҷойҳои гуногун фиристодаанд.

Фарз мекунем, ки ин давраи таърих, шакли таҳаввулшуда ва пешрафтаи системаи таҳсилоти ғайридавлатӣ тақрибан 100 сол пеш дар Аврупо оғоз шуда буд ва ибтидои он Англия буд. Дар ин давра соли 1870 шахсе бо номи Чеймс Стюарт, ки ҳамчун асосгузори таълими калонсолон машҳур аст, дар соҳаи таҳсили ғоибонаи занон пажӯшишҳои зиёде анҷом дода, дар ин замина курсҳои мугузаронад. Пас аз он, муассисаҳои мухталифи кишварҳои мухталифи Аврупо курсҳои таҳсилоти фосилавӣ, аз ҷумла Институти таҳсилоти ғоибона дар соли 1850 дар Русия, Институти Эбер Ҳермоде дар соли 1956 дар Берлин, инчунин дарсҳои байналмилалӣ таҳсилоти ғоибона дар соли 1938 дар Канада гузаронида шуданд.

Ин усули таълим аз баҳси таърихӣ ва омилҳои таъсиси курсҳои таҳсилоти фосилавӣ як қанор гузошта, аз оғози пайдоишаш бо суръат марҳалаҳои афзоиш ва рушдро паси сар карда, рӯз то рӯз таҳаввул ва рушдро идома медиҳад.

Марҳилаҳои афзоиш ва рушди системаҳои фосилавино метавон ба чор марҳила тақсим кард:

1. *Таълими ғоибона: Ин усул, ки аввалин усули таълими фосилавӣ мебошад, аз охири асри 19 ба вуҷуд омадааст. Дар ин усул воситаҳои муошират маводи ҷопӣ мебошанд, ки беиштар дар шакли китоб, рисолаҳо мебошанд ва машқҳои гуногун, ки аз тарафи донишқада таъмин карда мешавад. Таълим ба донишҷӯён фиристода мешавад ва хонанда инчунин аз донишқадаи дахлдор саволу шарҳ медҳад; Мавҷудияти системаҳои муассири почта яке аз зарурати ин усул аст.*

2. *Таълим тавассути радио, телевизион, наворҳои аудиоӣ: Ин давраи таҳаввулоти таҳсилоти фосилавӣ соли 1970 дар Донишгоҳи қушоди Англия оғоз ёфт. Ҳадаф аз таъсиси ин донишгоҳ дастрасии донишҷӯён берун аз фазои донишгоҳ буд, ки бо истифода аз радио, телевизион ва наворҳои аудиоӣ имконпазир гардид.*

Конфронси аудиоӣ низ як қадами муҳим дар таълими телефонӣ дар ин марҳилаи эволютсия мебошад.

3. *Давраи сеюм: омӯзиши бо истифода аз технологияҳои моҳвораӣ ва шабакаҳои рақамӣ. Ин давраи эволютсия дар ибтидои солҳои 1980-ум бо истифодаи технологияҳои моҳвораӣ ва пайдоиши шабакаҳои коммуникатсионӣ оғоз ёфт, ки ашиёи рақамиро ба ҷои кори компютер интиқол медоданд.*

4. *Таълим бо истифода аз Интернет: Бо пайдоиши технологияи нав бо номи Интернет: таълими фосилавӣ ба як дастоварди ҳамаҷониба ва нави таълимӣ ноил гардид. Ин роҳи нави таҳсилоти фосилавӣ онро беиштар ба сӯи фарогирӣ равона сохт. Ҳамин тавр, ҳоло ин технология барои донишомӯзон муфид ҳисобида мешавад. Донишҷӯён дар интиҳоби мавод ва мундариҷаи таълими худ метавонанд аз сарҷаишаҳои гуногун истифода баранд. Ин усул барои ҳамкорӣ ва ҳамкориҳои байни хонандагон, ки аз ҷиҳати ҷузғрофӣ аз ҳамдигар дуранд, имконият фароҳам овард.(4)*

Дахсолаи охир бо рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ марбут мебошад. Ташкилотҳои таълимии ҷаҳон, аз ҷумла мактабҳои олий, кӯшиш мекунанд, ки дастовардҳои муосири илм ва техникаро дар соҳаи технологияи компютерӣ фаъолона истифода баранд ва онҳоро дар раванди таълим, дастгоҳи идоракунии ва фаъолияти таълимӣ ҷорӣ кунанд.

Технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро ҳамчун маҷмуи қарорҳои гуногун (барномаи компютерӣ, маҳсулоти нармафзорӣ аз ҷониби истехсолкунандагони версияҳои охирин таҳияшуда, дастрасӣ ба шабакаи баландсуръати интернет) баррасӣ намуда, таваҷҷӯҳи зиёди ҷомеаи маорифро ба таълими фосилавӣ қайд кардан зарур аст. Истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ барои татбиқи барномаҳои таълимии донишгоҳҳо ба ҷорӣ намудани технологияҳои таълими фосилавӣ дар амалияи худ, пеш аз ҳама, аз сабаби ҷанбаҳои мусбати омӯзиши фосилавӣ манфиатдоранд:

1. *имкони дастгирии фосилави донишҷӯёни ғоибона ва рӯзонаи таҳсил дар ҳама зинаҳои таҳсилоти дар донишгоҳ татбиқишаванда (бакалавриат, мутахассисон, магистратура, аспирантура, докторантура);*

2. *кам кардани сарбори муаллимони донишгоҳҳо;*

3. *ҷалби донишҷӯён аз дигар минтақаҳо;*

4. *ташкили омӯзиши маъҷубон.*

Таълими фосилавӣ - ҳамкориҳои интерактивӣ ҳам байни омӯзгор ва донишҷӯ ё байни донишҷӯён мебошад. Манбаи интерактивии манбаи иттилоотӣ (масалан, вебсайт ё саҳифаи

интернетӣ), ки тамоми чузъҳои ба таълим хосро инъикос мекунад. Раванд мақсадҳо, мундариҷа, усул, шаклҳои ташкилӣ, воситаҳои таълим, ки дар шароити татбиқи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ сурат мегирад:

1. Ба таъри фаврӣ робитаи байни истифодабаранда ва воситаи таълим;
2. Визуализатсияи компютери иттилооти таълимӣ;
3. Нигоҳдориш бойгонии ҳаҷми зиёди иттилоот, интиқол ва коркарди онҳо;
4. Автоматикунони равандҳои ҳисоббарорӣ, ҷустуҷӯи иттилоот, коркарди натиҷаҳои таҷрибаи таълимӣ;
5. Автоматикунони равандҳои таъминоти иттилоотӣ методӣ, идоракунии таълики фаъолияти таълимӣ ва назорати натиҷаҳои азхудкунии маводи таълимӣ.

Дар мавриди таҳсилоти фосилавӣ дар **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» чунин омадааст:** «Таҳсилоти фосилавӣ – тарзи амалигардонии раванди таълим бо истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ки таълимро дар масофа бе иштироки бевоситаи шахси омӯзгор ва таълимгирандагон имконпазир мегардонад».

(5)

Таҳсилоти фосилавӣ дар ҷомеаи муосир рӯз то рӯз маъмул гашта истодааст. Одамони синну сол ва ихтисосҳои гуногун имконият доранд, ки дар таълими фосилавӣ таҳсил кунанд. Пайдоиши таълими фосилавӣ зарурати таҳия ва татбиқи технологияҳои таълими фосилавиро ба бор овард. Мисли ҳама технологияҳои нав, таълими фосилавӣ афзалиятҳо ва нуқсонҳои муайяне дорад.

АФЗАЛИЯТҲО ВА НУҚСОНҲОИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Баъзе аз бартарҳои асосии таҳсилоти фосилавӣ инҳоянд:

1. Он имкон медиҳад, ки ба пешниҳоди таълимӣ аз ҳама гуна макони ҷузғрофӣ дастрасӣ пайдо кунад.
2. Он одатан назар ба таълими рӯ ба рӯ пешниҳоди дастрастар ва гуногунтареро пешниҳод мекунад.
3. Он платформаҳо ва замимаҳои сериуморро барои интиқол ва дастрасӣ ба дониш ва иҷрои муштараки кор пешниҳод мекунад.
4. Он наздикиавиро пешниҳод мекунад, зеро донишчӯ метавонад дар вақт ва маконе, ки ба ӯ мувофиқ аст, дарс гирад.
5. Додани имконияти омӯзиши дар истифодаи платформаҳои виртуалӣ.
6. Он ба рушди фазилатҳо, аз қабيلي масъулият ва муташиққил кӯмак мекунад, зеро донишчӯён бояд раванди таълими худро ба ӯҳда гиранд.
7. Он имкон медиҳад, ки шаклҳои динамикии таълим бо истифода аз асбобҳои гуногун ва дастгирии аудиовизуалӣ истифода шаванд.
8. Он имкон медиҳад, ки талабагон мунтазам машғул шаванд.

БАЪЗЕ АЗ КАМБУДИҲОИ АСОСИИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ИНҲОЯНД:

1. Дастрасии интернет талаб карда мешавад, бинобар ин бисёр одамон метавонанд аз ин намуди таҳсил хориҷ карда шаванд.
2. Он ба муоширати иҷтимоии донишчӯ бо ҳамсолонашон ҳалал мерасонад ва метавонад боиси ҷудошавии иҷтимоӣ гардад. Ин, пеш аз ҳама, дар марҳилаи мактабӣ рӯй медиҳад.
3. Он дар фанҳои дастӣ ё техникӣ ё фанҳои, ки ҳузур дар онҳо муҳим аст, комилан самаранок нест.
4. Он мутобиқсозии муаллимон ва донишчӯён ба абзорҳо ва платформаҳои виртуалиро дар назар дорад.
5. Ин таълим додани малақаҳои психомоториро душвор мегардонад.
6. Муносибати байни донишчӯён ва омӯзгоронро коҳиш медиҳад.
7. Он раванди арзёбии донишчӯёнро душвор мегардонад.
8. Он дар дохили хона муҳити оромро талаб мекунад, то донишчӯ тавонад дарс гузаронад ё вазифаи хонагии худро иҷро кунад. (6)

Ҳангоми муайян кардани иқтидори таҳсилоти фосилавӣ ва технологияҳои таълими фосилавӣ бояд омӯзиши электрониро зикр кард.

Яке аз ҳадафҳои қонун инчунин мукамал намудани талаботи муосир ба раванди таълим вобаста ба ҷорӣ намудани шаклҳои нави татбиқ ва таҳияи барномаҳои таълимӣ,

технологияҳои таълимӣ, шаклу усули таълим мебошад. Ташкилотҳое, ки ба фаъолияти таълимӣ машғуланд, метавонанд дар татбиқи барномаҳои таълимӣ аз технологияҳои таълимии электронӣ ва фосилавӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Вазорати маориф ва илм истифода баранд.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Рушди технологияҳои нав ба афзоиши хайратангези таҳсилоти фосилавӣ, ҳам дар шумораи донишҷӯёни дохилшаванда ва ҳам шумораи донишгоҳҳое, ки ба барномаи таълимии худ таҳсилро дар масофаи дур илова мекунад, мусоидат кард (Гаррисон, 1990). Гарчанде ки татбиқи технологияи муосир метавонад таҳсилоти фосилавӣ дошта бошад, адабиёт дар ин соҳа чаҳорҷӯбаи аз ҷиҳати концептуалӣ парокандашударо ошкор мекунад, ки ҳам дар заминаи назариявӣ ва ҳам таҳқиқоти барномавӣ мавҷуд нестанд. Бе заминаи қавӣ дар таҳқиқот ва назария, таҳсилоти фосилавӣ барои эътирофи ҷомеаи анъанавии академӣ мубориза мебарад.

Таҳсилоти фосилавӣ аз ҷониби баъзеҳо тавсиф шудааст (Гаррисон, 1990; Ҳейс, 1990) ҳамчун як маҷмуи ғояҳо ва амалияҳое, ки аз муҳити анъанавии синф гирифта шудаанд ва ба донишҷӯёне, ки танҳо аз ҷиҳати ҷисмонӣ аз омӯзгор ҷудо мешаванд, таҳмил карда мешаванд. Азбаски таълими фосилавӣ барои муайян кардани чаҳорҷӯбаҳои назариявии мувофиқ мубориза мебарад, масъалаҳои татбиқ низ муҳим мешаванд. Ин масъалаҳо ба донишомӯз, омӯзгор ва технология дахлдоранд. Азбаски табиати таълими фосилавӣ ҳамчун таълими ба талаба нигаронидашуда аст, омӯзгорони фосилавӣ бояд пеш раванд, то тафтиш кунанд, ки чӣ гуна донишомӯз, омӯзгор ва технология барои тавлиди дониш ҳамкорӣ мекунад. масъалаҳои амалӣ гардондани онҳо низ аҳамияти калон пайдо мекунад. Ин масъалаҳо ба донишомӯз, омӯзгор ва технология дахлдоранд.

Одатан, ҳам сохторҳои назариявӣ ва ҳам таҳқиқоти тадқиқотӣ дар таҳсилоти фосилавӣ дар заминаи як қорхонаи таълимӣ, ки аз модели таълимии стандартӣ, синфӣ ва классикӣ комилан ҷудо буданд, баррасӣ карда мешаванд. Қисман барои асоснок кардан ва қисман шарҳ додани ин падида, назариячиён ба монанди Холмберг, Киган ва Рамбл фарзияҳои асосиро дар бораи он, ки таҳсилоти фосилавӣ аз таълими анъанавӣ фарқ мекунад, омӯхтанд. Ин пешравони таҳсилоти фосилавӣ бо дарназардошти барвақт дар бораи донишомӯзи ғайрианъанавӣ чӣ маъно дорад, донишомӯзи фосилавиرو ҳамчун шахсе муайян карданд, ки аз муаллим аз ҷиҳати ҷисмонӣ ҷудо аст (Рамбл, 1986), таҷрибаи омӯзиши банақшагирифта ва роҳнамоӣ дорад (Holmberg, 1986). Ва дар шакли дутарафаи сохтори таълими фосилавӣ, ки аз шакли анъанавии таълими синфӣ фарқ мекунад, иштирок мекунад (Киган, 1988). Барои асоснок кардани аҳамияти ин навъи таҳсилоти ғайрианъанавӣ, равишҳои назариявии ибтидоӣ кӯшиш мекарданд, ки хусусиятҳои муҳим ва беназири таҳсилоти фосилавӣ муайян карда шаванд.

Киган (1986) се равиши таърихӣ инкишофи назарияи таълими фосилавиرو муайян мекунад. Назарияҳои мустақилият ва истиқлолият аз солҳои 1960 ва 1970, ки аз ҷониби Ведемейер (1977) ва Мур (1973) асоснок карда шудаанд, ҷузъи муҳими мустақилияти донишомӯзро инъикос мекунад. Кори Отто Питер (1971) оид ба назарияи индустриализатсия дар солҳои 1960 кӯшиши дидани соҳаи таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун шакли саноатишудаи таълимро инъикос мекунад. Равиши сеюм назарияҳои ҳамкорӣ ва муоширатро, ки Бадт (1982, 1987) ва Даниел ва Маркиз (1979) таҳия кардаанд, муттаҳид мекунад. Бо истифода аз модели постиндустриалӣ, Киган ин се равишро барои омӯзиш ва рушди фанни таълимии таҳсилоти фосилавӣ пешниҳод мекунад.

ҲОЛМБЕРГ РАВИШИ НАЗАРИЯВИИ ХУДРО ҶУНИН ХУЛОСА МЕКУНАД:

Таҳсилоти фосилавӣ консепсияест, ки фаъолиятҳои таълимиро дар соҳаҳои маърифатӣ ва ё психомоторӣ ва аффективии донишомӯзи инфиродӣ ва ташкилоти ёрирасон фаро мегирад. Он бо муоширати ғайриҳамоҳ хос буда, дар ҳар ҷо ва ҳар вақт сурат мегирад, ки онро барои калонсолон бо уҳдадорихои касбӣ ва иҷтимоӣ ҷолиб мегардонад (Holmberg, 1989).

Гаррисон ва Шейл (1987) ба меъёрҳои муҳими таҳияи назарияи таҳсилоти фосилавӣ унсурҳои муоширати ғайриҳампаймон, муоширати дучонибаи интерактивӣ ва истифодаи технологияро барои миёнаравӣ барои муоширати дучонибаи зарурӣ дохил мекунад.(7)

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

То пайдоиши технологияҳои телекоммуникатсионӣ, омӯзгорони фосилавӣ барои таъмини ҳамкориҳои дучониба, дар вақти воқеӣ ё ҳамкориҳои таъхирнопазири байни донишҷӯён ва омӯзгор ё байни ҳамсолон саҳт фишор меоварданд. Дар модели ғоибонаи таҳсилоти фосилавӣ, ки мустақилияти хонандагонро таъкид мекард, воситаи асосии таълим чоп буд ва он одатан бо истифода аз хадамоти почта расонида мешуд. Муносибати байни донишҷӯ ва омӯзгор одатан дар шакли мукотибаи машқҳои худбаҳодиҳӣ сураи мегирифт, ки донишҷӯ онро иҷро намуда, барои фикру мулоҳиза ба омӯзгор мефиристонд. Қори расмии гурӯҳӣ ё омӯзиши муштарақ дар таҳсилоти фосилавӣ хеле кам ба назар мерасид. Гарчанде ки барои осон кардани фаъолияти гурӯҳӣ дар марказҳои омӯзиши маҳаллӣ кӯшишҳо ба харҷ дода шудаанд.

Инчунин, ба таври анъанавӣ, курсҳои таҳсилоти фосилавӣ бо таваҷҷуҳи зиёд ба мустақилияти хонандагон тарҳрезӣ мешуданд ва одатан мустақилона буданд. Бо рушди технологияҳои синхронӣ (дучониба, интерактивии вақти воқеӣ), аз қабилӣ телеконференсияи аудиоӣ, конференси графикаи аудиоӣ ва видеоконфронс, ҳоло имконпазир аст, ки донишомӯзон ва омӯзгоронро, ки аз ҷиҳати географӣ барои ҳамкориҳои воқеӣ ҷудо шудаанд, пайваст кунед. Аммо, навъи муомилае, ки одатан дар асоси як ба як сураи мегирад, байни як донишомӯз ва омӯзгор дар як вақти муайян сураи мегирад. Ин технологияҳо барои пешбурди омӯзиши муштарақ байни гурӯҳҳои донишҷӯёне, ки дар сайтҳои гуногун ҷойгиранд, чандон мувофиқ нестанд. Инчунин, табиати синхронии ин технологияҳо барои бисёре аз донишҷӯёни фосилавӣ мувофиқ ё қулай нест. (8)

Омӯзиши фосилавӣ - ҳама гуна шакли таълими фосилавӣ, ки донишҷӯ дар дарс аз ҷиҳати ҷисмонӣ ҳозир нест - ба воситаи шабакаи умумичаҳонии Интернет рушд мекунад. Бо намудҳои гуногуни курсҳо, ки аз онҳо интихоб мешаванд, афзоиши имконоти таҳсилоти фасеҳ ва дастрас вучуд дорад. Дарвоқеъ, як қатор бартарҳои омӯзиши фосилавӣ дар муқоиса бо моделҳои анъанавии таълим вучуд дорад.

Вақте ки Интернет хати байни наздик ва дурро норавшан мекунад, омӯзиши фосилавӣ муқаррар шудааст, ки парадигмаи кунунии таҳсилотро ҳалалдор кунад. Бо ҳама чиз аз алгоритмҳои таълимии ба **AI** асосёфта то тахтаҳои оддӣ паймоҳ, имконоти бештар аз ҳарвақта барои омӯхтани ҳар чизе, ки ба шумо лозим аст, вучуд дорад.

Дар ҳоле, ки омӯзгорони бомаҳорат ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти ҳар як донишҷӯ боқӣ хоҳанд монд, технологияи фазои ҷисмониро байни омӯзгорон ва хонандагон пур мекунад. Омӯзиши фосилавӣ аллақай як қисми барномаҳои бисёре аз муассисаҳои таълим ва қарор аст он як қисми бештари бахши маориф гардад.

ОМӢЗИШИ ФОСИЛАВӢ ЧИСТ?

Омӯзиши фосилавӣ ҳама гуна омӯзишро тавсиф мекунад, ки бидуни ҳузури ҷисмонии донишҷӯён дар дарс сураи мегирад. (Аммо, ин метавонад дар баъзе ҳолатҳо ба муаллим низ дахл дошта бошад).

Таърихан, ин курсҳои ғоибонаро тавсиф мекунад, ки дар он донишҷӯён бо мактабҳо ё муаллимони худ тавассути почта муошират мекарданд. Ба наздикӣ, таҳсилоти фосилавӣ ба онлайн табдил ёфт, то як қатор системаҳо ва усулҳоро дар амалан ҳама гуна дастгоҳи пайвастшуда дар бар гирад.

НАМУДӢОИ МАЪМУЛИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

Гарчанде ки вариантҳои зиёди омӯзиш ва гирифтани таълим дар онлайн вучуд доранд, якчанд намудҳо мавҷуданд, ки аз ҷониби системаҳои мавҷуда ва педагогикаи муқарраршуда хуб дастгирӣ карда мешаванд.

Конфронси видеоӣ як роҳи маъмули муоширати мустақим бо донишҷӯён дар дарсҳои мустақим барои муаллимони мебошад. Ин метавонад як ҷаласаи як ба як ё сценарияи ба синф монанд бошад, ки дар он донишҷӯёни сершумор бо муаллим мустақиман пайваст мешаванд.

Омӯзиши синхронӣ ин аст, ки ҳамаи донишҷӯён дар як вақт (ва аксар вақт ҳатто дар ҷой) якҷоя таҳсил мекунанд, аммо омӯзгор дар ҷои дигар аст. Он аксар вақт видео ё телеконференсияро пешкаш мекунад, ки муаллимони ва хонандагонро ба таври рақамӣ мепайвандад.

Омӯзиши асинхронӣ як формати камтар пайваст, аммо инчунин камтар маҳдуд аст. Ба ҷои дарсҳои мустақими онлайн, ба донишҷӯён супоришҳои таълимӣ бо мӯҳлати муқарраршуда дода мешаванд. Баъд онҳо барои иҷрои супоришҳо худ-омузӣ мекунад.

Курсҳои онлайнӣ чадвали кушода боз як қабати чандириро илова мекунад. Ин як намуди насби курсҳои асинхронӣ аст, ба истиснои мӯҳлатҳо низ вучуд надоранд. Ин барои донишомӯзоне, ки дигар талабот ба вақтшон доранд, ба монанди мутахассисон ё волидонӣ дар хона мондан беҳтарин аст.

Курсҳои онлайнӣ вақти доимӣ як намуди курсҳои синхронӣ мебошанд, ки аз қорбарони онлайн талаб мекунад, ки ҳама ба макони мушаххаси виртуалӣ дар вақт ва макони муқарраршуда ташриф оранд (масалан, вебинар). Баръакси дарсҳои синхронӣ саҳттар, ин ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки аз ҳар ғӯшаи ҷаҳон пайваст шаванд ва дар интернет муошират кунанд.

Таълими фосилавӣ компютерӣ як дарси синхронӣ дар компютерҳо, одатан лабораторияи компютерӣ мебошад. Ин бештар дар муассисаҳои мавҷуда маъмул аст, ки аллакай ба дастгоҳҳои зарурӣ дастрасӣ доранд.

Омӯзиши гибридӣ як навъи мушаххаси омӯзиши омехта мебошад, ки дар он донишҷӯён як дарсро дар реҷаи вақти воқеӣ меомӯзанд (яъне омӯзиши фосилавӣ синхронӣ), аммо баъзе аз донишҷӯён ҳисман ҳузур доранд ва дигарон ба таври фосилавӣ таҳсил мекунад.(9)

ОМӮЗИШИ ФОСИЛАВӢ АЗ ТАЪЛИМИ МУҚАРРАРӢ ЧӢ ФАРҚ ДОРАД?

Таълими фосилавӣ аз таҳсилоти муқаррарӣ аз нигоҳи ҳузури ҳисмонии донишҷӯ ё омӯзгор ба таври равшан фарқ мекунад. Аммо ин чӣ маъно дорад:

Дар аксари мавридҳо, он ба озодии афзояндаи ҳам барои донишомӯзон ва ҳам омӯзгорон таъдил меёбад, аммо барои бомуваффақият анҷом додани курси таълим дараҷаҳои баландтари интизом ва банақшагири талаб мекунад.

Озодии муқаммалӣ таълими фосилавӣ дар он аст, ки донишҷӯён метавонанд захираҳои худро мувофиқи курсҳои чадвал интихоб кунанд. (Омӯзгорон низ метавонанд ҳамин тавр кунанд.) Ва дар ҳолати омӯзиши рақамӣ, донишҷӯён инчунин метавонанд макон ва услубҳои таълимро интихоб кунанд, ки ба эҳтиёҷоти онҳо мувофиқтар аст.

Аммо паҳлуи дигари озодӣ ин интизомест, ки барои истифодаи бештари дарсҳо лозим аст. Донишҷӯён бояд худро ҳавасманд кунанд, то қореро, ки воқеан иҷро кунанд, махсусан дар системаҳои, ки ҳузури онҳоро дар ягон вақт ё ҷои мушаххас талаб намекунад. Омӯзгорон инчунин бояд бо ҳолатҳои ғайриҷашмдошт беҳтар ташкил карда шаванд, агар донишҷӯёни онҳо ба шарҳи иловагӣ ниёз дошта бошанд, хусусан, агар онҳо мустақиман таълим надиханд.(10)

Албатта, таълими зинда бузург аст. Алоқаи рӯ ба рӯ ба муаллимон ва донишҷӯён имкон медиҳад, ки ба таври хеле асли пайваст шаванд, ки ин аксар вақт ба муносибати қавӣ ва фаҳмиш оварда мерасонад. Ҳарчанд ғайриимкон набошад ҳам, ин гуна пайвастшавӣ ҳоло ҳам дар шахс хеле осонтар менамояд. Пас, чаро омӯзиши фосилавӣ ҳатто як чиз аст?

Тавре маълум мешавад, хангоми омӯзиши фосилавӣ як қатор баргариҳои мавҷуданд:

Чандирӣ

Баргариҳои асосии таҳсилоти фосилавӣ чандириҳои он аст. Донишҷӯён метавонанд бо интихоби вақт, макон ва василаи таҳсилшон қай, дар қучо ва чӣ гуна таҳсил кунанд. Барои онҳое, ки мехоҳанд дастрасии мустақим ба муаллимонро дошта бошанд, имконоти видеоконфронс мавҷуданд. Аммо барои донишҷӯёне, ки метавонанд омӯзиши худро дар атрофи қор ё масъулиятҳои дигар иҷро кунанд, чадвали осонтар метавонад беҳтар қор кунанд. Имкониятҳо мавҷуданд, ки ба ниёзҳои ҳама кас мувофиқанд.

Ва бо шарофати паҳншавии имконоти омӯзиши онлайн, сохтори курсӣ дар ҳама гуна мавзӯҳо вучуд дорад, ки шахс мехоҳад онро омӯзад.

Дастрасии осон

Новобаста аз он ки бо сабаби ҷойгиршавии дурдаст ва ё қобилиятҳои гуногун, баъзе донишҷӯён ба муассисаҳои таълимӣ дастрасии асосӣ надоранд. Барномаҳои омӯзиши фосилавӣ ба ҳар як донишҷӯ имконият медиҳанд, ки худро дар муҳите, ки аз ҳама самараноктар меҳисобанд, омӯзанд ва такмил диҳанд.

Омӯзиши фосилавӣ инчунин уфуқҳои нави таҳсилро дар робита ба муассисаҳои байналмилалӣ мекушояд. Донишгоҳҳои қалон ва мактабҳои савдо дар саросари ҷаҳон ҳоло

ба донишҷӯёни ҳама синну сол дараҷаҳо, шаҳодатномаҳо ва таҳассусҳои касбии онлайн пешниҳод мекунанд. Ё одамони ҳавасманд метавонанд дар ҳама ҷо аз Google Skillshop шаҳодатномаҳои асосии хатмро ба даст оранд.

Хароҷоти камтар

Ба шарофати хусусияти миқёспазири омӯзиши рақамӣ, махсусан, омӯзиши фосилавӣ арзиши таҳсилро коҳиш медиҳад. Дараҷаҳои онлайн қариб як чизи маъмулӣ шуда истодаанд ва ҳатто донишгоҳҳои аккредитатсияшудаи онлайн мавҷуданд, ки метавонанд инфрасохтори гаронарзишро бартараф кунанд ва мустақиман ба таълим бирасанд.

Ва он мактабҳое, ки ҳардуро пешниҳод мекунанд, метавонанд як барнома ро бо нархҳои хеле гуногун пешниҳод кунанд. Масалан, як донишҷӯи бакалаврии Донишгоҳи Пурдю (дар рейтинги №57 дар Иёлоти Муттаҳида) маблағи таҳсил ва хароҷоти зистро дар як сол **22,782** доллар ҳисоб мекунад, ки одатан ҷаҳор соли таҳсилро талаб мекунад. Маблағи таҳсили донишҷӯёни хоричӣ дар як сол ба **45,594** доллар мерасад. Ҳамон дараҷаи онлайн дар маҷмӯъ **50,085** доллар арзиш дорад.

ДАР СИСТЕМАИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ ЧИРО БОЯД ҶУСТУҶӢ КАРД?

Новобаста аз он ки шумо омӯзгор ё донишҷӯ ҳастед, хусусиятҳои муайяне мавҷуданд, ки шумо бояд дар системаи таълими фосилавӣ ҷустуҷӯ кунед, то аз он бештар фоида ба даст оред.

Истифодаи осон

Хеле содда аст. Ҳар гуна системае, ки шумо барои таълим ё омӯхтан қабул мекунед, бояд барои ҳама ҷалбшуда қобили истифода бошад. Ин маънои интерфейси равшан ва маҷмӯи баъзе хусусиятҳои муҳимро дар бар мегирад:

1. Тахтаи рақамӣ ва аннотация
2. Эҷод ва мубодилаи ВАО
3. Сабти экран бо аудио
4. Муоширати бевоситаи донишҷӯ бо омӯзгор
5. Мутобиқати чанд дастгоҳ

АДАБИЁТ:

1. Файзализода Б. Ф. «Асосноккунии назариявии ташкили методии таҳсили фосилавӣ дар шароити муосири омодагии мутахассисони босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти касбии Тоҷикистон». Диссертатсия Бохтар -2021
2. Технологияҳои муосири таълимӣ: китоби дарсӣ / даътаи муаллифон; илова кардан. Bordovskaya nv - II, бешубҳа - м: М: Knourus, 2011. - 432 с.
3. theory of distance education <http://members.aect.org> > edtech
4. Кротти, Чеймс Маршалл. "Таълими фосилавӣ аз соли 1892 вучуд дорад, шумо МООС калон." Форбс. Маҷаллаи Forbes, 14 ноябри соли 2012. Веб. 08 апрели 2014.
5. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»
6. What Is Distance Learning? And Why Is It So Important? <https://www.viewsonic.com> >
7. Theory of distance education. <http://members.aect.org> > edtech
8. Glaser, BG, & Strauss, AL (2009). *Қаифи назарияи асоснок: Стратегияҳо барои тадқиқоти сифатӣ* Нью-Брансуик, Нью Йорк : Нашриётҳои транзаксия.
9. Willen, b 1981. Таҳсилоти фосилавӣ дар донишгоҳҳои Шветсия. Uppsala: almqvist & wiksell.
10. La educación a distancia, una necesidad para la formación de <https://humanidades.com/educacion-a-distancia/>

МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

Муаллиф дар мақолаи хеш доир ба моҳият ва мазмуни таълими фосилавӣ ва нақши он дар раванди таҳсилот хуб арзёбӣ намудааст. Зеро тавассути ин система устодону донишҷӯёни мо имкони олий барои муошират бо иттилооти глобалӣ, такмил додани корҳои илмӣ ва эҷодии худ, дониши худро дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ доранд.

Инчунин бо вучиди он, ки имрузҳо омӯзиши фосилавӣ дар раванди таълимоти ҷаҳонӣ ҷойгоҳи хешро касб намудааст, ҳам бартарӣ ва ҳам камбудҳои хешро дорад. Худи донишҷӯён тарафҳои мусбат ва манфии таълими фосилавиро дар раванди омӯзиш таҳлил мекунанд. Чунин муносибат ба таълиму тарбия на ба ҳар кас мувофиқ аст, вобаста ба шароити худ. Бо вучиди ин, омӯзиши фосилавӣ ба як қатор шахсон барои расидан ба ҳадафҳои зиндагии худ тавассути баргаштан ба таҳсил кумак кардааст, ки бидуни ин имкони иҷрои ин корро надоштанд.

Зеро метавон гуфт, ки дарсҳои онлайн назар ба дарсҳои рӯ ба рӯ кулайтаранд. Ин дар он аст, ки дарсҳои онлайн нисбат ба дарсҳои рӯ ба рӯ бартариҳои бештар доранд. Бо дарсҳои онлайн, таълими муосир сабуктар карда шудааст ва инро мо дар он мебинем, ки ҳато одамон ҳангоми кор омӯхта метавонанд. Ва чунин ба назар мерасад, ки назар ба дарсҳои рӯ ба рӯ омӯзиш дар таълими онлайнӣ кулайтар мебошад. Аз ин рӯ, мебояд, ки ба ин навъи таълим бозҳам хавасмандии донишҷӯён бештар карда шаванд.

Калидвожаҳо: *технологияҳои иттилоотӣ, китобхонаи электрони, таълими фосилавӣ, технологияҳои иттилооти, технологияҳои телекоммуникатсионӣ, тахтаи рақамӣ, омӯзиши гибридӣ, омӯзиши асинхронӣ, интернет.*

СУТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

В своей статье автор хорошо оценил сущность и содержание дистанционного образования и его роль в образовательном процессе. Потому что через эту систему наши преподаватели и студенты имеют прекрасную возможность общаться с глобальной информацией, совершенствовать свою научную и творческую работу, распространять свои знания в глобальном информационном пространстве.

Также, несмотря на то, что в настоящее время дистанционное обучение заняло свое место в мировом образовательном процессе, оно имеет как преимущества, так и недостатки. Сами студенты анализируют плюсы и минусы дистанционного обучения в процессе обучения. Такой подход к образованию подходит не всем, в зависимости от их обстоятельств. Однако дистанционное обучение помогло ряду людей достичь своих жизненных целей, вернувшись к образованию, которое в противном случае у них не было бы возможности сделать.

Потому что можно сказать, что онлайн-занятия удобнее, чем очные занятия. Это связано с тем, что онлайн-занятия имеют много преимуществ перед очными занятиями. Благодаря онлайн-классам современное образование стало проще, и мы видим это в том факте, что даже люди могут учиться, работая. И кажется, что онлайн-образование удобнее, чем очные занятия. Поэтому необходимо повышать мотивацию студентов к данному виду обучения.

Ключевые слова: *информационные технологии, электронная библиотека, дистанционное обучение, информационные технологии, телекоммуникационные технологии, цифровая доска, гибридное обучение асинхронное обучение, интернет,*

ESSENCE AND CONTENT OF DISTANCE EDUCATION

In his article, the author gave a good assessment of the essence and content of distance education and its role in the educational process. Because through this system, our teachers and students have an excellent opportunity to communicate with global information, improve their scientific and creative work, and disseminate their knowledge in the global information space.

Also, despite the fact that distance learning has now taken its place in the global educational process, it has both advantages and disadvantages. The students themselves analyze the pros and cons of distance learning in the learning process. This approach to education is not suitable for everyone, depending on their circumstances. However, distance learning has helped a number of people reach their life goals by returning to an education they might not otherwise have been able to do.

Because it can be said that online classes are more convenient than face-to-face classes. This is because online classes have many advantages over in-person classes. Thanks to online classes, modern education has become easier and we see it in the fact that even people can learn while working. And it seems that online education is more convenient than face-to-face classes. Therefore, it is necessary to increase the motivation of students for this type of education.

Keywords: *information technology, electronic library, distance learning, information technology, telecommunication technology, digital board, hybrid learning, asynchronous learning, internet.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гадоев Идибек Баратович – ходими илмии иуғбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С. Айни, 126, Тел: (992) 904 11 00 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru И. Гадоев*

Сведения об авторе: *Гадоев Идибек Баратович - научный сотрудник отдела начального и среднего профессионального образования Института развития образования иня Абдурахмони Ҷомии Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица С.Айни, 126, Тел: (992) 90411 00 99, эл. Почта: gadoev.idibek@bk.ru I. Gadoev*

Information about the author: *Gadoev Idibek Barotovitch - Researcher of the Department of Primary and Secondary Vocational Education of the Institute of Development of Education named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, citi S.street Aini, 126, Tel: (992) 904 1100 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru*

УДК: 796(2-точ)

ББК: 75(2-точ) Н – 92

МАЗМУН ВА СОҲТОРИ УСТУВОРИИ КАСБӢ - ПЕДАГОГИИ ОМУЗГОРОНИ ОЯНДАИ ТАРБИЯИ ҚИСМОНӢ

Нурматов Ҳисомуддин Тохтарович

унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар шароити аз нав дида баромадани бисёр шаклҳои анъанавии таълими донишҷӯён ва ҷустуҷӯии моделҳои нави таълим масъалаи тайёр кардани кадрҳои баландихтисос ба миён меояд, ки қодир бошанд ба шароити нав зуд мутобиқ шаванд, соҳиби маҳорати баланди касбӣ гарданд, зеро дар бозори меҳнат нӣз ба онҳо хеле зиёд аст. Омӯзиши проблемаҳои педагогии фаъолияти касбӣ нишон медиҳад, ки ташкили психологию педагогии намудҳои таҳсилоти касбӣ мавқеи афзалиятнокро ишғол менамояд. Аз ин рӯ, дар муассисаҳои олӣ ва миёнаи касбӣ дар шароити имрӯза на танҳо ба ташаккули қобилияти педагогӣ дониш, маҳорат ва малақаҳои маҳдуд гарданд, балки ба устувории касбии муаллим низ диққат диҳанд.

Устуворӣ ҳамчун хусусияти касбӣ ва хислатҳои шахсият мафҳуми мураккабест, ки мавзӯи омӯзиши илмҳои гуногун: сотсиология, психология, педагогикаи умумӣ ва махсус мебошад. Масъалаи устувории шахс мураккаб ва серҷабҳа аст. Олимон дар давоми якҷанд даҳсолаҳо ба омӯзиши ин масъала машғуланд. Таҳқиқоти гузаронидашуда дар ин самт бештар ба устувории равонии шахс рабт доранд.

Устувории касбӣ дар соҳаи фаъолияти педагогӣ ҳамчун объекти мураккабе зоҳир мегардад, ки тавассути синтези равандҳои зехнӣ, эҳсосӣ ва иродавӣ шахсияти омӯзгор ташаккул меёбад. Унсурҳои базавӣ (асосӣ) – и устувории касбӣ эътимод ба худ, набудани фишори эмотсионалӣ, тарс аз кӯдакон, мавҷудияти сифатҳои иродаи қавӣ, қобилияти танзим кардани ҳолати эмотсионалини худ, суръати ақсуламал ба рафтори синф ва хонандагони алоҳида, қобилияти қабули қарорҳо, қаноатмандӣ аз фаъолияти худ, ҳастагии муқаррарӣ, татбиқи дониш ва малақаҳои касбӣ мебошанд.

Дар сурати мавҷуд набудани устувории касбӣ дар мутахассис баъзе вазифаҳои педагогӣ ба таври бояду шояд иҷро карда намешаванд ва ҳалли пурраи худро намеёбанд. Набудани хусусиятҳои шахсияти субъекти фаъолияти педагогӣ боиси аз байн рафтани эътимод ба худ, мувозинати эмотсионалӣ, инчунин, аз байн рафтани алоқа бо хонандагон, паст шудани нуфузи муаллим дар назари онҳо мегардад. Шояд дар як маврид ин сабаби зарурати тағйир ёфтани касб гардад, ки азхуд кардани вай саъю кӯшиши зиёдеро, аз қабилӣ: сатҳи фикрӣ, ҷисмонӣ, иродавӣ, моддӣ ва дар мавриди дигар муносибати канорагирӣ аз вазифа ё бепарвогӣ нисбат ба касби худро ба вучуд орад.

Барои ноил шудан ба устувории касбӣ зарурати ҷустуҷӯии роҳҳои такмили омодагии касбӣ ва педагогии омӯзгорони оянда дар асоси инкишофи унсурҳои устувории касбӣ пеш меояд.

Дар адабиёти илмӣ ҷаҳор маънои истилоҳи касб ишора шудааст: «соҳаи татбиқи қувваҳои инсонӣ ё соҳае, ки шахс дар он вазифаҳои худро ҳамчун субъекти меҳнат иҷро мекунад; умумияти одамоне, ки ба як намуди муайяни вазифаҳои меҳнатӣ машғуланд; омодагӣ ба шахс хос аст, ки бо ёрии он метавонад як намуди муайяни вазифаи меҳнатиро иҷро кунад; фаъолият, қори одами қорозмуда, яъне ҳуди раванди иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ ва зиёда аз он, вазифаҳои бо қамоли қордонӣ иҷрошаванда аст. Ба назари мо, маънои ҷоруми истилоҳи «касб» дақиқтар мебошад.

Истилоҳи «устувории касбӣ» дар сотсиология ва педагогикаи муосир ба наздикӣ мақоми мустақил пайдо карда, айни замон ба таври умум эътироф шудааст.

Дар адабиёти хориҷӣ масъалаи устувории касбӣ аз миёнаҳои солҳои 50-уми асри гузашта мавриди таҳқиқ қарор гирифт, вале равиши ҳамачониба ва таърифи ҳуди мафҳум то ҳол вучуд надорад.

Масалан, дар таҳқиқоти О.В. Стукалова [3], мафҳумҳои «рисолати касби омӯзгорӣ», «вазифаи касбӣ», «эҷодиёти фарҳангӣ» барои аксарияти хатмкунандагони пурсидашуда амалан ношиносанд, тасвияи ин мафҳумҳо мушкilotи назаррасро ба вучуд меорад.

Устувории касбии муаллими оянда ҳамчун субъекти фаъолияти педагогӣ, ба назари мо, хусусияти сифатӣ менамояд, ки сатҳи баланди ба эътидол омадани муносибатҳои арзишӣ,

равандҳои эҳсосӣ-иродавӣ ва ҳолатро инъикос мекунад (Л.Л. Алексеева, О.В. Стукалова) [9, с 14].

Дар ҷаҳони муосир шахс бештар дар ҳолатҳои интихоби намунаҳои рафтор қарор дорад, ки метавон онро бо талабот ба одамоне, ки дорой тафаккури эҷодӣ, мавқеи равшани иҷтимоӣ ва устувории касбӣ доранд, шарҳ дод.

Омилҳои, ки ба устувории касбии омӯзгори оянда таъсир мерасонанд, метавон ба се гурӯҳи асосӣ: иҷтимоӣ-педагогӣ, психологию педагогӣ ва педагогӣ тақсим кард.

Дар робита бо ин андешаи З.К. Каргиева аҳамият пайдо мекунад [5], ки якҷанд омилҳои барои муайян кардани устуворӣ истифода мешавад:

- муваффақияти фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ дар давраи таҳсил дар мактаби олии;

- қаноатмандии маънавӣ аз касби омӯзгорӣ;

- дараҷаи тезонидани ҷузъҳои ташиқилию муоширатӣ дар фаъолияти педагогӣ, инчунин, самти касбию педагогӣ.

- муваффақияти фаъолияти таълимию маърифатӣ дар давраи таҳсил дар мактаби олии;

- қаноатмандии маънавӣ аз касби омӯзгорӣ;

- дараҷаи водоркунии ҷузъҳои ташиқилию иртиботӣ дар фаъолияти педагогӣ, инчунин, тамоюли касбӣ ва педагогӣ;

Дар байни омилҳои, ки устувории касбии омӯзгоронро баланд мебардоранд, муҳаққиқон дар навбати аввал мавқеъҳои зеринро баррасӣ кардаанд:

- иззати нафси худ;

- шавқ ва кунҷковӣ ба раванди таълим;

- қобилияти ҷалб ва худташиқилдиҳӣ;

- шуурнокии баланд, ки бештар бо тамоили арзишмандии шахсият алоқаманд аст.

Дар байни сабабҳои, ки устувории фаъолияти касбии омӯзгоронро ҳалалдор мекунад, қайд кардан мумкин аст:

- ба мазмуни ҳақиқии меҳнат мувофиқ набудани ҳавасмандкунӣ;

- сатҳи пасти ҳавасмандии фаъолияти педагогӣ;

- набудани ангеҷаҳои эҷодкорӣ;

- бартарияти ҳавасмандии истеъмолкунӣ;

- паст шудани нуфузи фаъолияти педагогӣ.

Ҳамин тариқ, таҳсилоти касбии педагогӣ ба ташаккули шахсе нигаронида шудааст, ки ба худтатбиқкунии самаранок дар соҳаи таҳсилоти касбӣ, татбиқи тамоми ҷузъҳои раванди интегративии таълим барои амалӣ намудани бахши пурраи вазифаҳои таълими касбӣ қодир аст [7].

Фаъолияти педагогӣ намуди махсуси фаъолият мебошад, ки барои ба донишҷӯён интиқол додани таҷрибаи ҷамъшуда бо мақсади рушди шахсият ва омодагӣ ба иҷрои намуди кори муайян нигаронида шудааст. Ричард Арендс фаъолияти педагогиро ҳамчун фаъолияти медонад, ки аз маҷмуи муайяни зерсистемаҳои зерин иборат аст:

Аммо мутобиқи хусусиятҳои фаъолияти касбии муаллими тарбияи ҷисмонӣ устувории касбӣ-педагогии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ба таври органикӣ тарбияи ҷисмонӣ ва ҷузъҳои педагогиро ба ҳам мепайвандад. Унсурҳои тарбияи ҷисмонӣ бо фаъолияти касбии донишҷӯ алоқаманд аст. Бояд махсус тазаккур дод, ки фаъолияти ҷисмонӣ хусусияти дугона дорад, зеро он аз ду намуди фаъолият иборат аст: 1) таъмини ташкили омодагии омӯзгор ба кори барзиёди ҷисмонӣ ва равонӣ, инкишоф ва тақмили маҳорати техникӣ (ҳаракат) - и худӣ, инчунин, сифатҳои ҷисмонии шахсӣ (фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ); 2) ба ҳалли масъалаҳои таълимӣ барои ноил шудан ба тарбияи ҷисмонии хонандагон навъи педагогии фаъолият нишон дода шудааст.

Ҷанбаи педагогии устувории касбию педагогии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар маҷмуи донишҳо оид ба педагогика ва моҳияти равандҳои педагогӣ, ташкили дарс дар мактаб ва методикаи таълими фанни худ, дар бораи асосҳои педагогии муошират бо талабагон ва маҳорату малақаҳои педагогӣ ба ин донишҳо инъикос меёбанд, ки ифодагарӣ аниқ равишнокии инсондӯстона ба инкишофи шахсияти инсонӣ рушдбанд тааллуқ дорад.

Устувории касбии омӯзгорони коркунада ва равишҳои ташаккули он дар донишҷӯёни касбҳои педагогӣ дар таҳқиқоти В. В. Гуз, Е.А. Журавлева, З.К. Каргиева, З.Н. Курлянд, И. Ключникова, В.Е. Пенков, Т.В. Пивовар, О.В. Вжанникова ва дигарон таҳлил гардида, қарқарии онҳо ба мо имкон медиҳад, ки хулосаҳои зерин барорем: устувории касбии муаллим

1) ин сифати интегративии шахсият аст, ки суръати устои кори худ шудани муаллимо таъмин мекунад; 2) омодагии омӯзгор ба мустақилона ба амал баровардани фаъолияти касбии педагогӣ дар муддати тӯлонӣ муқаррар гашта, дар як вақт дар мавридҳои зарурӣ барои ноил шудан ба натиҷаи пешбинишуда дар раванди педагогӣ ислоҳ даровардан; 3) қобилияти дар муддати тӯлонӣ нигоҳ доштани шавқу рағбат ба фаъолияти касбӣ, қоршоӣ дар сатҳи зарурӣ ва қофӣ бидуни фишори эҳсосӣ зоҳир мегардад; 4) ба системаи донишҳои педагогӣ ва фанӣ асос ёфтааст, ки аз як тараф, асоси фаъолияти муваффақонаи педагогӣ буда, аз тарафи дигар, омилҳои мебошанд, ки сифати таълимо таъмин мекунад ва муҳимтар аз ҳама, шартӣ қаноатмандии омӯзгор мебошанд, ки бо касби омӯзгорӣ ва натиҷаи қорихуд мувофиқ буда, ба қор қузӣ сохтори он: ҳадафмандӣ, маърифатӣ, эҳсосӣ-иродаӣ, рафторӣ мувофиқ аст.

Аммо фаъолияти касбию педагогии донишҷӯи тарбияи қисмонӣ ҳамчун омӯзгори соҳаи мушаххас хусусиятҳои ба худ хос дорад, ки бо асолати раванди тарбияи қисмонӣ одами рушдбанд дар қанбаи таҳсилоти умумӣ муайян қарда мешавад. Пеш аз ҳама, ин мавҷудияти омӯзиши дучониба мебошад: аз як тараф, педагогӣ, ки қобилияти барқарор қардан ва нигоҳ доштани робита бо хонандагон, фаҳмидани онҳо, дарки хусусиятҳои синну сол ва қардии онҳо, зуд, аз қиҳати равонӣ ва педагогӣ ба таври конструктивӣ ҳал қарданро дар бар мегирад, ки вазъиятҳои тезтунд, ки ногузир дар шароити дарсҳои тарбияи қисмонӣ ба миён меоянд, аз тарафи дигар, тарбияи қисмонӣ ба амалия ниғаронидашуда, яъне тайёрии қисмонӣ шахсии худ дар соҳаи тарбияи қисмонӣ ва вазъиш ҳамчун шартӣ муҳимтарини нигоҳ доштани вазъи муътадил ва бо сифати баланд иҷро намудани вазифаҳои касбӣ. Сониян, ин шароити махсуси қори муаллими ояндаи тарбияи қисмонӣ мебошад.

Ҳамин тавр, фаъолияти муаллими тарбияи қисмониро нисбат ба муаллимони ихтисосҳои дигар дар шароити мушаххасе, ки ба самаранокии он таъсир мерасонад, ба се гурӯҳ муттаҳид қардан мумкин аст: а) омилҳои, ки ба шиддати равонӣ таъсир мерасонанд; б) омилҳои, ки боиси фаъолияти баланди барзиёдӣ қисмонӣ мегарданд; в) омилҳои алоқаманд ба шароити муҳити беруна.

Таҳлили мафҳумҳои марбут ба моҳияти шахсияти инсон, асосҳо ва шаклҳои муайяншуда имқон медиҳад, ки дар сохтори шахсият қунин соҳаҳо қудо қарда шаванд: ахлоқӣ-одобӣ, ҳавасмандӣ, маърифатӣ-қогнитивӣ, эмотсионалӣ-иродаӣ, муассирӣ-амалӣ, байнишахсӣ-иҷтимоӣ, масофавӣ-маишӣ, ки дар худ маҷмуи сифатҳои шахсии даҳлдор ва қурмазмунро муттаҳид мекунад, ки ба қузҳои устувори қисбию педагогии донишҷӯи муассисаи тарбияи қисмонӣ алоқаманд аст.

Ҳамаи ин қори ошқор намудани сохторӣ-устувори қисбӣ-педагогии муаллимони ояндаи тарбияи қисмонӣ асос мебошад.

Қисмати ҳадафмандӣ-арзишии устувори қисбӣ-педагогии омӯзгори ояндаи тарбияи қисмонӣ бо соҳаҳои ахлоқӣ-одобӣ, ҳадафмандии, байнишахсию иҷтимоии шахсият робитаи ногусастанӣ дорад. Соҳаи ахлоқӣ-одобии инсон одатҳои ташаққулфтаи рафтори фарҳангӣ, принципҳои ҳаёти иҷтимоии одамони қомеаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки табиатан ба онҳо мансуб аст ва дастурҳои маънавию ахлоқиро дар бар мегирад, ҳаётиқомеаро ба танзим медиҳад.

Мазмуни соҳаи ҳадафмандиро ниёзҳои гуногуни субъект (талаботе, ки дар шароити муайяни ҳаёт ва инқишоф эҳсос мешаванд), ташқил медиҳад; сабабҳои фаъолиете, ки ӯ ҳангоми гузоштани ҳадафҳои худ ба он роҳнамоӣ мекунад ва самт – шавқу рағбати шахс ба намуди муайяни машғулият, ки ба манфиати қавӣ ва устувор ҳамчун як навъ таҳқурсӣ асос ёфтааст, мақсадҳои ҳаётии шахс, аз қумла, майл ба қомебӣ ва босифат иҷро намудани фаъолияти касбию педагогӣ ташаққул мебанд.

Соҳаи байнишахсию иҷтимоӣ асоси муносибат ба худ, ба одамон, ва дар тамоми шаклҳои меҳнат бо тамоми гуногуни ба олами атроф баромад мекунад.

Қузӣ қогнитивии устувори қисбию педагогии донишҷӯи ришти тарбияи қисмонӣ бо мундариҷаи ҳадафмандӣ ва маърифатӣ-қогнитивӣ ва эҳсосӣ-иродавии шахсият алоқаманд аст. Соҳаи ҳавасмандии шахсият дар заминаи қузӣ қогнитивии устувори қисбию педагогии омӯзгори ояндаи тарбияи қисмонӣ дар шавқу рағбати бошууро ба дониш, маҳорат ва малақае, ки тавассути тарбияи қисмонӣ паҳн мешавад, инқунин, дар дарки хонандагон дар қори аҳамияти равандҳои равонӣ (қиссиёт, дарк, тасаввурот, тафакқур) ва нақши ҳаракат ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои ин соҳа ниёз ба шинохтани худ ва муҳити зист, худрушдқунӣ ва худтақмилдиҳӣ дорад. Соҳаи маърифатии қогнитивии шахс бо қабул ва қорқарди

иттилоот вобастабуда, аз хусусият ва сифати қобилияти зехнии инсон, ақлонӣ (тафаккур, хотира, диққат) ва ҳиссиётӣ-идроқӣ (ҳиссиёт, дарк, тасаввурот ва ҳаёлот) вобаста аст, ки бо ташаккули чунин сифатҳои зехнии шахсият, ба монанди зирақӣ, пурдонӣ, бодикқатӣ, объективӣ, қобилияти ҳифзи нуқтаи назари худ муайян карда мешавад.

Соҳаи эмотсионалӣ-иродавӣ аксуламали субъективӣ-рангаи шахсро ба ангеизиши ҷаҳони атроф дар бар мегирад, ки бо кӯшишҳои иродавӣ дар ҳалли масъалаҳои зехнӣ дар раванди фаъолияти худтаълимӣ, инчунин идоракунии раванди дарёфт намудани роҳҳои дуруст дар ҷараёни фаъолияти ақлонӣ муайян карда мешавад.

Ҷузъи риштаи рефлексивӣ-танзимкунии - устувории касбӣ ва педагогии донишҷӯёни тарбияи ҷисмонӣ мазмунан бо соҳаҳои маърифатӣ-когнитивӣ, эҳсосӣ-иродавӣ ва таъсирбахшӣ-амалии шахсият алоқаманд аст. Мундариҷаи соҳаи маърифатӣ когнитивӣ дониш, малака ва маҳоратест, ки ба субъект қобилияти танзими ҳолати равонӣ ва тарбиятгирандагони онҳоро таъмин менамояд.

Соҳаи эҳсосӣ-иродавӣ шахсият бо чунин ҳиссиёт, ба монанди инсондӯстӣ, ҳамдardӣ, шафқат нисбат ба кӯдакон ва калонсолон, меҳрубонӣ, покдилӣ ва ғайра, инчунин, бо ирода алоқаманд аст, ки нишондиҳандаҳои онҳо худдорӣ, мустақилият, кордонӣ, қобилияти баргараф кардани душвориҳо дар расидан ба ҳадаф буда, дар натиҷаи рефлексия зерӣ таҳлил ва идоракунии қарор мегирад. Дар ин замина, зерӣ рефлексия фаҳмиши донишҷӯён дар бораи равандҳое, ки дар бадани онҳо ба амал меоянд, фаҳмида мешавад. Қобилияти инъикос кардан асоси ташаккули худбаҳодиҳӣ ва малакаҳои худидоракунии онҳост. Соҳаи самарабахшӣ-амалии шахсият бо рафтори субъект ва фаъолияти ӯ дар заминаи чунин рафтор функционалӣ алоқаманд аст. Мазмуни ин соҳа сифатест, ки ба шахс қобилияти идора кардани худ, рафтори худ (назорати рефлексивӣ) ва мустақилона танзими нигоҳдорӣ ё барқарор кардани ҳолати кунунии барои фаъолияти пурқувват заруриро таъмин мекунад. Қобилияти худтанзимкунии бевосита аз сатҳи инкишофи чунин сифатҳои марбут ба соҳаи иродавӣ, аз қабилӣ мақсаднокӣ, суботкорӣ, устуворӣ ва худдорӣ, мардонагӣ, далерӣ, интизомнокӣ муайян карда мешавад.

Ҷузъи амалӣ - амалкунандаи устувори касбӣ ва педагогии донишҷӯёни риштаи тарбияи ҷисмонӣ бо соҳаҳои ахлоқӣ-одобӣ, байнишахсӣ-ичтимоӣ, самаранокӣ, амалии шахсият мазмунан алоқаманд аст. Соҳаи ахлоқию одобии шахсият аз ҷониби шахс қабули меъёрҳо ва қоидаҳои ахлоқии дар ҷомеа муқарраргардидаи муносибатҳои арзишмандӣ ӯ нисбат ба худ ҳамчун шахсият, ба одамон ва касб, инчунин, сатҳи ташаккули талаботи меҳнати софдилона, ки яке аз намудҳои он омӯзиш мебошад, дар бар мегирад. Соҳаи байнишахсӣ-ичтимоӣ ҳамчун заминаи мундариҷавӣ барои тамоми маҷмӯи муносибатҳои байнишахсии фард баромад мекунад, аз ҷумла: мубодилаи иттилоот, таъсири мутақобилаи гуногун ва муносибат бо олами беруна бо тамоми зухурёбии худ. Ин ду соҳаро соҳаи самарабахшӣ амалии марбут ба ҷанбаҳои муфиди шахсият ва тавсифи шахс ҳамчун иҷрокунанда, яъне субъекте, ки дар соҳаҳои гуногуни олами атроф фаъолона амал карда, қобилият, маҳорат ва малакаи дар ӯ мавҷуд бударо нишон медиҳад.

Соҳаи марказии шахсият соҳаи экзистенциалӣ-маишӣ баромад мекунад, ки бо тамоми ҷаҳор ҷузъи устувории касбию педагогии донишҷӯёни риштаи тарбияи ҷисмонӣ, аз ҷумла, тасаввуроти субъективӣ шахс дар бораи худ ҳамчун шахс алоқаманд буда, дар муносибат бо худаш инъикос меёбад.

Ҳамин тариқ, ташаккули устувории касбию педагогӣ дар омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар асоси ягонагии интегративӣ ҷузъҳои номбаршуда, бо назардошти малака ва маҳоратҳои амалии байнифанӣ ва дохилифанӣ дар раванди таълими касбӣ дар мактаби олий амалӣ карда мешавад. Вазифаҳои ҷудокардашуда имкон медиҳанд, ки меъёрҳо, нишондодҳо ва сатҳҳои ташаккули устувории касбию педагогии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ муайян карда шаванд.

Ба сифати меъёри баҳодихӣ сатҳи ташаккули устувории касбию педагогии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ мо инҳоро муайян мекунем: 1) ҳавасмандӣ ба тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва фаъолияти педагогӣ; 2) дониш дар бораи тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва фаъолияти педагогӣ; 3) фаъолияти ба амалия нигаронидашудаи фаъол; 4) омода будан ба худтаҳлилқунӣ.

Нишондиҳандаҳои меъёри яқум хоҳиш, шавқ ва эҳтиёҷот ба татбиқӣ фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, фаъолияти педагогӣ; нишондиҳандаҳои меъёри дуҷум пуррагӣ, мустаҳкамӣ ва дарки дониш дар бораи асосҳои тарбияи ҷисмонӣ, саломатӣ, тарзи ҳаёти солим, дарки нақши тарбияи ҷисмонӣ дар рушди шахсият, омодагии он ба фаъолияти

касбӣ, инчунин, дониши педагогӣ мебошанд; нишондиҳандаҳои меъёри сеюм инҳоянд: доштани роҳҳои амалӣ намудани чорабиниҳо оид ба ҳифз ва таҳкими саломатӣ, доштани методикаи мустақилонаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, зуҳури маҳорати ташкилотчиӣ ва муоширатӣ, доштани маҳорати педагогӣ ва усули ҳамкории мутақобила бо иштирокчиёни гуногуни фаъолияти раванди таълим; нишондиҳандаҳои меъёри чаҳорум тамаркуз ба фаъолияти рефлексивӣ, қобилияти назорат, арзёбӣ ва танзими ҳолат ва зуҳуроти рафтори худ мебошад.

Ин меъёру нишондиҳандаҳо, аз як тараф, бо ҷузъҳои сохтори устувории касбӣ ва педагогӣ, ки мо онро сифати шахсии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ муайян кардем, аз ҷониби дигар, бо шароити педагогии ташаккули тарбияи касбӣ ва устувории педагогӣ дар муаллимони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ алоқаманданд. Инро баҳодихии микдорӣ тавассути натиҷаҳои фаъолияти педагогӣ тасдиқ мекунад, ки дар он натиҷаҳои гурӯҳҳои таҷрибавию назоратӣ дар аввал ва охири таҷриба муқоиса карда мешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Афанасьев, В. Г. О системном подходе в социальном познании / В. Г. Афанасьев // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 99–101.
2. Климов Е.А. Психология профессионала. – М., 1996. – 324 с.
11. Курлянд З.Н. Формирование и развитие профессиональной устойчивости учителя: дис. ... доктора. пед. наук. – Одесса, 1993. – 268 с.
3. Каргиева З.К. Профессиональная устойчивость учителей и определяющие ее факторы // Вопросы преемственности воспитания и формирования учебной деятельности в системе «школа-вуз»: Сб. науч. трудов. – Орджоникидзе, 1984. – С. 59 – 65.
4. Зызыкин, В. Г. О кризисных явлениях в акмеологии / В. Г. Зызыкин // Экономические и социально-гуманитарные исследования. – 2017. – 1(13). – С. 82–90.
5. Каргиева, З. К. Формирование профессиональной устойчивости студентов университета : автореф. дис. ... канд. пед. наук / З. К. Каргиева. – Ленин-град, 1990. – 25 с.
6. Кузьмина, Н. В. Акмеология качества профессиональной деятельности специалиста : монография / Н. В. Кузьмина, С. Д. Пожарский, Л. Е. Паутова. – 192
7. Платонов, К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
8. Ржанникова, О. В. Социальная зрелость как фактор становления профессиональной устойчивости / О. В. Ржанникова // Теория и практика физической культуры. – 1996. – № 3. – С. 39–41. 200
9. Стукалова О.В. Культурно-творческое развитие и профессиональное становление будущих специалистов в сфере культуры искусства: монография. – М.: Изд-во «ИХОР А О», 2011. -280с.
10. Аминов Н.А. Модельные характеристики способностей и одаренности учителя // Способности (К 100 – летию со дня рождения Б.М. Теплова). – Дубна: Феникс, 1997. – С. 289 – 305.
11. Зиятдинова Ф.Г. Социальное положение и престиж учительства: проблемы, пути решения. – М., 1992. – 222 с.

МАЗМУН ВА СОХТОРИ УСТУВОРИИ КАСБӢ – ПЕДАГОГИИ ОМУӢЗГОРОНИ ОЯНДАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОӢНӢ

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии устувории касбӣ-педагогии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф қайд менамояд, ки устувории касбӣ-педагогӣ ҳамчун хусусияти касбӣ ва ҳислатҳои шахсият мафҳуми мураккабест, ки мавзӯи омӯзиши илмҳои гуногун: сотсиология, психология, педагогикаи умумӣ ва маҳсус мебошад. Масъалаи устувории шахс мураккаб ва серҷабҳа аст. Олимон дар давоми якҷанд даҳсолаҳо ба омӯзиши ин масъала машғуланд. Таҳқиқоти гузаронидашуда дар ин самт бештар ба устувории равонии шахс рабт доранд.

Устувории касбӣ дар соҳаи фаъолияти педагогӣ ҳамчун объекти мураккабе зоҳир мегардад, ки тавассути синтези равандҳои зехнӣ, эҳсосӣ ва иродавӣ шахсияти омӯзгор ташаккул меёбад. Унсурҳои базавӣ (асосӣ) – и устувории касбӣ эътимод ба худ, набудани фишори эмотсионалӣ, тарс аз ҷудакон, мавҷудияти сифатҳои иродаи қавӣ, қобилияти танзим кардани ҳолати эмотсионалии худ, суръати аксуламал ба рафтори синф ва хонандагони алоҳида, қобилияти қабули қарорҳо, қаноатмандӣ аз фаъолияти худ, ҳастагии муқаррарӣ, татбиқи дониш ва малакаҳои касбӣ мебошанд.

Муаллиф хулосаҳои худро ҳамчун маънаомӯя, ки нашри ин мақолаи мазкур дар самти тарбияи ҷисмонӣ нақш ва аҳмияти ҳосаи худро дорад.

Калидвожа: устуворӣ, касбӣ, педагогӣ, малака, маҳорат, ташаккул, таъсиррасонӣ, фаъолияти педагогӣ, равонӣ, шахс, касбият, алоқаманд, устуворӣ, ҳадафмандӣ, арзишмандӣ

СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ - ПЕДАГОГИКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В данной статье рассматриваются основные направления профессионально-педагогической устойчивости будущих учителей физической культуры. Автор отмечает, что профессионально-педагогическая устойчивость как профессиональная характеристика и свойство личности представляет собой комплексное понятие, являющееся предметом изучения различных наук: социологии, психологии, общей и специальной педагогики. Проблема личной стабильности сложна и многогранна. Ученые изучают этот вопрос уже несколько десятков лет. Исследования, проводимые в этом направлении, в большей степени связаны с психической устойчивостью человека.

Профессиональная устойчивость в сфере педагогической деятельности выступает как комплексный объект, который формируется путем синтеза интеллектуальных, эмоциональных и волевых процессов личности педагога. Базовыми (главными) элементами профессиональной устойчивости являются уверенность в себе, отсутствие эмоционального напряжения, страха перед детьми, наличие волевых качеств, умение регулировать свое эмоциональное состояние, быстрота реакции на поведение класса и индивидуальные учащиеся, способность принимать решения, удовлетворенность своей работой, нормальная утомляемость, применение профессиональных знаний и навыков.

Автор обобщает свои выводы и предполагает, что публикация данной статьи имеет свою особую роль и значение в сфере физического воспитания.

Ключевые слова: *устойчивость, профессионализм, педагогические навыки, мастерство, сформированность, влияние, педагогическая деятельность, психология, личность, устойчивость, целеустремленность, ценность.*

THE CONTENT AND STRUCTURE OF PROFESSIONAL STABILITY - PEDAGOGY OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION

This article discusses the main directions of professional and pedagogical stability of future teachers of physical culture. The author notes that professional and pedagogical stability as a professional characteristic and property of a person is a complex concept that is the subject of study of various sciences: sociology, psychology, general and special pedagogy. The problem of personal stability is complex and multifaceted. Scientists have been studying this issue for several decades. Research conducted in this direction is more related to the mental stability of a person.

Professional stability in the field of pedagogical activity acts as a complex object, which is formed by the synthesis of intellectual, emotional and volitional processes of the teacher's personality. The basic (main) elements of professional stability are self-confidence, the absence of emotional tension, fear of children, the presence of strong-willed qualities, the ability to regulate their emotional state, the speed of reaction to the behavior of the class and individual students, the ability to make decisions, satisfaction with their work, normal fatigue, the use of professional knowledge and skills.

The author summarizes his conclusions and suggests that the publication of this article has its own special role and significance in the field of physical education.

Keywords: *stability, professionalism, pedagogical skills, mastery, formation, influence, pedagogical activity, psychology, personality, stability, purposefulness, value.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нурматов Ҳисомуддин Тохтарович – саромӯзгори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва методикаи таълими Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Сурога: Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. 734065, ш Кӯлоб маҳаллаи С. Сафаров 16. тел: (992) 918-92-90-91*

Сведения об авторе: *Нурматов Ҳисомуддин Тохтарович - старший преподаватель кафедры физического воспитания и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абу Абдулла Рудаки. 734065, город Куляб, С. Сафарова 16. телефон: (992) 918-92-90-91*

Information about the author: *Nurmatov Hisomuddin Tokhtarovich - senior lecturer of the Department of Physical Education and Teaching Methods of the Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: Kulyab State University named after Abu Abdullah Rudaki. 734065, Kulyab, Safarova village 16. phone: (992) 918-92-90-91*

УДК: 370.12.01(575.3)

ФАЪОЛИЯТИ ТАСВИРӢ ДАР РУШДИ ЭЪОДИИ КӢДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Пачаева Муҳаё Пулатовна.

Унвонҷӯи Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи А.Чомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Фаъолияти тасвири дар синни томактабӣ бо инкишофи эмотсионалии кӯдак, дарк ва эъоди ӯ зич алоқаманд буда, аз сатҳи инкишофи идрок, тафаккур ва нутқ вобаста аст. Инчунин, рушди фаъолияти тасвири бо ташаккули тавачҷӯҳи фаъол ба ҷаҳони атрофи кӯдакон вобаста буда, ба онҳо имкон медиҳад, ки воқеиятро инъикос кунанд. Аз тамоми намудҳои фаъолияти эъодӣ дарк ва тасвири олами атроф бештар ба кӯдакони синни томактабӣ хос аст. Фаъолияти тасвири дар кӯдакон муносибати эмотсионалӣ ба ҷаҳонро тарбия мекунад.

Сухомлинский В.А. гуфта буд, ки давраи кӯдакӣ кашфиёти ҳаррӯзаи ҷаҳон аст[4].

Мавриди зикр аст, ки низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қадамҳои аввалини худ ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳимтарини тарбияи эстетикӣ ва инкишофи қобилиятҳои бадеии кӯдаконро дар бар мегирифт. Ба вазифаҳои маорифи ҷумҳуриӣ ҳалли доираи васеи ҷорабиниҳои мушаххас вогузор карда шудааст. Ба мисли: дар кӯдакон ташаккул додани фаҳмишҳои зебӣ ва санъат, инкишофи дарки эстетикӣ, бедоркунии завқи бадеӣ, майли бо дастони худ офаридани зебӣ, рушди қобилиятҳои эъодӣ дар намудҳои гуногуни фаъолият ва ғайра.

Баҳри иҷрои вазифаҳои номбурда давлату ҳукумати Тоҷикистон як қатор тадбирҳо, аз ҷумлаи қонунҳо, барномаҳо ва лоиҳаҳо роҳандозӣ намудааст, ки аз ҳалли самараноки онҳо насли созанда, ватандӯст, масъулиятшинос, таҳаммулпазир, некбин ва амсоли инҳо ба воя мерасанд.

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки фарогири масъалаҳои таълим ва тарбияи кӯдакони синни томактабӣ мебошанд, инҳоянд:

«Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таълим ва тарбияи томактабӣ».

«Барномаи давлатии рушди таълими томактабӣ барои солҳои 2020-2025».

«Лоиҳаи дастгирии рушди кӯдакони синни томактабӣ»

Дар «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таълим ва тарбияи томактабӣ» омадааст, ки таълим ва тарбияи томактабӣ – раванди мақсаднок, ки қобилият, майл, хусусиятҳои ҷисмонӣ, равонӣ, зехнӣ ва фарҳангии кӯдакони синни томактабиро инкишоф дода, ба оила ва волидон (шахсони онҳо ивазкунанда) дар таълиму тарбияи кӯдакон, инчунин, омодаسازیи онҳо барои таълим дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ мусоидат менамояд[9].

Синни томактабӣ – марҳилаи инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии кӯдакони то ҳафтсола мебошад[11].

Синни кӯдакони томактабӣ, махсусан барои падару модар хеле масъулиятнок аст. Дар ин синну сол асосҳои шахсияти кӯдак ташаккул ёфта, муносибатҳо бо ҳамсолонашон пайдо мешаванд, ки ба ташаккули шахсияти ӯ таъсири қалон мерасонанд. Синну соли кӯдакони аз чор то шашсола аз ҷиҳати инкишофи ҷисмонӣ нисбатан худмустақил мебошанд. Онҳо аллакай худашон хӯрок мехӯранд, нағз ҳарф мезананд, суҳбат мекунанд, роҳ мераванд ва медаванд. Хусусияти кӯдакони ин синну сол дар он аст, ки онҳо дар ҳама чиз: тарзи гуфтор, рафтор, имову ишора, интонатсия дар овоз ба қалонсолон тақлидкор мебошанд. Аз ин рӯ, волидайн аз ҳарвақта бештар бояд рафтори онҳо назорат карда, барои фарзандон намунаи ибрат шаванд.

Худҳои ва эгоистӣ ҳанӯз дар муошират бо ҳамсолон дар кӯдакони синни томактабӣ хеле инкишоф ёфтааст. Дар онҳо амалҳои ёрии ҳамдигарӣ ва кумак ба ҳамдигар ҳанӯз то андозаи зарурӣ инкишоф наёфтааст. Агар кӯдак аз дасти кӯдаки дигар бозичаро гирад, шод мешавад, ки бозича дар дасташ ҳаст ва ҳатто ба ашки кӯдаки ранчида эътибор ҳам намедиҳад ё агар ҳангоми фаъолияти тасвири қалами ӯро ҳамсолаш гирад, дарҳол ба ҷаҳл омада, ба муноқиша бармеҳезад.

Тарбия ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ин омода кардани насли наврас ба ҳаёт мебошад. Тарбия ба маънои педагогӣ шароитест, ки ба рушди кӯдак мусоидат мекунад.

Ба ақидаи Волынкина В.И. «Тарбияи бадеӣ ин қобилияти азхудкунӣ ва раванди мақсаднок барои эҷоди арзишҳои маънавӣ дар ҷаҳон ва тахайюли кӯдакон мебошад»[1.С,73].

Тарбияи бадеӣ мафҳуми хеле васеъ мебошад, ки дар худ тарбияи муносибати бадеӣ ба табиат, меҳнат ва ҳаёти иҷтимоиро дар бар мегирад. Аммо, фаҳмиши санъат чунон серҷабҳа ва беназир аст, ки аз низоми тарбияи эстетикӣ ҳамчун қисмати он фарқ мекунад. Тарбияи кӯдакон ба воситаи санъат предмети тарбияи бадеӣ мебошад[15].

Рушд раванди тағйирёбии миқдорӣ ва сифатӣ мебошад, ки таҳти таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла: таълим ва тарбия ба амал меояд. Рушди шахсият аз якҷанд омилҳо вобатагӣ дорад. Ба мисли: ҷиҳатҳои синну солӣ, инфиродӣ, саломатӣ, вазъи иҷтимоӣ ва ғайра.

Ташаккул ин идоракунии махсуси муташаккили тамоми ҳаёти кӯдак бо назардошти маҷмуи омилҳо мебошад.

Тарбия раванди махсуси муташаккили ҳамкорӣ омӯзгор ва кӯдакон мебошад, ки ба интиқоли иттилоот, коркарди он ва эҷоди иттилооти нав нигаронида шудааст. Дар ин раванд тарбияи муносибати мусбат ба раванди шиноخت, ташаккули малака ва маҳорати махсуси кор бо иттилоот, пайдоиши одатҳои иҷтимоӣ ахлоқии рафтор аҳамияти муҳим дода мешавад.

Эҷодкорӣ як намуди фаъолиятест, ки дар натиҷаи он объектҳои аслии ва дорой арзиши мустақил ба вучуд меоянд[10.С,7]. Эҷодиёти тасвирӣ эҷоди асарҳои бадеиро дар бар мегирад, ки воқеияти атрофро инъикос мекунад. Ҳангоми офаридани образҳои бадеӣ хислатҳои воқеӣ онҳо ба назар гирифта мешаванд.

Кӯдаки синни томактабӣ дар ҷомеа зиндагӣ мекунад ва ўро фарҳанги ҷомеа, муносибатҳо, ҳуқуқ ва озодиҳо фаро гирифтаанд. Дар баробари ин, кӯдаки синни томактабӣ хурдафарҳанги худро эҷод мекунад. Яъне, ў дар ҷаҳони тахайюлии худ ба таври худ онро меофарад.

Ба санъати мусиқӣ, хониши бадеӣ, ҳикоянависӣ, санъати тасвирӣ шинос кардани кӯдакони синни томактабӣ ҷаҳони маънавии онҳоро ғани гардонида, баҳри рушди эҷодиёти кӯдакон имкониятҳои мусоид фароҳам меорад.

Ҳангоми фаъолияти тасвирии кӯдакони синни томактабӣ метавон чунин марҳилаҳои асосиро ҷудо кард:

- пайдо шудани андеша;
- аниқ кардан ва ба мазмуни мушаххас даровардани идея;
- таҳияи мазмун ва амалисозии идея дар шаклҳои мушаххас;
- ба вучуд омадани асари бадеӣ дар натиҷаи фаъолияти эҷодӣ.

Бояд ёдовар шуд, ки фаъолияти тасвирии кӯдакони синни томактабӣ аз қобилият ва истеъдоди онҳо вобастагии калон дорад.

Агар мафҳумҳои «қобилият» ва «истеъдод»-ро баррасӣ созем, чунин гуфтан мумкин аст, ки қобилиятҳо хусусиятҳои инфиродӣ ва психологӣ шахс, ки ўро аз дигарон тафовут медиҳанд, мебошанд. Қобилиятҳо ҳамеша дар фаъолият зоҳир мегарданд.

Қобилиятҳо хусусиятҳои психологӣ фардӣ мебошанд, ки як шахсро аз шахсони дигар ба ин васила фарқ мекунад ва шартӣ бомуваффақият амалӣ намудани ин ё он фаъолият мебошанд[14.С,20].

Дар ифшои мазмун ва сохтори қобилиятҳо таҳлили талаботи психологӣ, ки ба намудҳои гуногуни фаъолияти шахс нигаронида шудаанд, мебошанд. Ба маънои дигар, муайян кардан лозим аст, ки бидуни кадом хислатҳо, сифатҳо ва хусусиятҳо шахс ин ё он намуди фаъолиятро иҷро кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, таҳлили фаъолияти тасвирӣ аз нигоҳҳои психологӣ зарурият пайдо мекунад. Иҷроӣ ҳама гуна намуди фаъолият низоми муайяни дониш, малака ва маҳоратро талаб дорад. Аз ин хотир, ҳангоми муайян кардани мазмуни қобилиятҳо масъалаи алоқаи онҳо бо дониш, малака ва маҳорат дар мадди аввал меистад.

Дар ин масъала дар байни донишмандон ақидаи мушаххас вучуд надорад. Баъзеҳо бар он андешаанд, ки:

- қобилиятҳо ба маҳорат ва малака марбут нестанд. Онҳо танҳо суръати азхудкунии қобилиятҳоро шарҳ дода метавонанд;
- дониш, малака ва маҳорат яке аз ҷузъҳои қобилият ҳисобида мешавад, аммо ҷузъи асосӣ нестанд. Асоси он сифати раванд мебошад, ки маҷмуи татбиқи дониш, малака ва маҳоратро танзим мекунад;
- яке аз қисматҳои қобилиятҳо маҳорати махсуси даст ба шумор меравад, ки дар натиҷаи мукамалсозии маҳорат ва малака пайдо мешавад.

➤ қобилият тамоми зерсохторҳои шахсиятро, аз ҷумла: дониш, маҳорат ва малакаро дар бар мегирад.

Функсияҳои психикии инъикос дар шакли равандҳои маърифатии равонӣ амалӣ мешаванд. Аз ин рӯ, таснифоти қобилиятҳо ба равандҳои равонӣ, ба мисли: қобилияти ламскунӣ, дарк, хотира, тасаввурот, тафаккур, диққат ва ғайра вобаста мебошанд. Ҳар як қобилият метавонад, дар шахси мушаххас ба дараҷаҳои гуногун инкишоф ёбад. Масалан, қобилияти идрок аз рӯйи параметрҳои зерин баҳо дода мешавад: ҳаҷм, дақиқӣ, мукаммалӣ, навоарӣ, суръатнокӣ ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки майлу хоҳиш низ қобилиятҳоро тақвият мебахшад. Майлу хоҳиш пеша аз он, ки ба сифати қобилият мубадал гардад, бояд инкишоф ва рушд ёбад.

Асосан ду намуди қобилият вучуд дорад:

➤ қобилиятҳои умумӣ. Яъне, азхудкунии зуд ва осони донишҳоро дар бар гирифта, барои ҳалли масъалаҳои гуногун замина фароҳам меорад;

➤ қобилиятҳои махсус. Ин намуди қобилият ноил шудан ба муваффақиятро дар доираи як намуди фаъолият таҷассум мекунад.

Истеъдод бошад, маҷмуи як қатор қобилиятҳои баланди инкишофёфта ба шумор меравад. Ба таври дигар истеъдод дараҷаи махсуси инкишофи қобилиятҳо ва маҳорати иҷроӣ амалҳо дар сатҳи баланд мебошад.

Истеъдоди шахс дар ин ё он соҳа, дар услуби ҳосси амал, рафтори инфиродӣ зоҳир мегардад, ки асолат ва хусусияти эҷодии қобилиятҳои ӯро собит мекунад. Ин сифати шахс инфиродӣ буда, натиҷаи он маҳсули беназири фаъолият ба шумор меравад. Истеъдод инчунин, дарки амиқи мавзӯ, дониши мукамал, қобилияти гузариш аз содда ба мураккаб ва баръакси онро дар бар мегирад.

Маврид ба зикр аст, ки дар ҳолатҳои мухталиф мафҳуми истеъдодро бо эҷодкорӣ ва тафаккури эҷодӣ мепайвандад.

Тавре дар боло зикр кардем барои он ки кӯдак бомуваффақият чизеро тасвир созад, ӯ бояд ба шакли ашё диққат диҳад. Барои он ки ин раванд самаранок ба роҳ монда шавад, ба кӯдак хитоб кардан лозим аст, ки «Ин ба чӣ монанд аст?» ё «Ту инро тасвир карда метавонӣ?». Ин амал ҳисси кунҷковонаи кӯдакро бедор карда, ба тасвири он машғул мегардад. Кӯдак муайян мекунад, ки ашё ё қисмҳои алоҳидаи он ба сабзӣ, бодиринг ё помидор ва ғайра монандӣ доранд [12.С,4]. Ва ӯ дарҳол аз тахайюли худ истифода намуда, ба тасвири расм мепартозад. Аз ин рӯ, барои рушди фаъоли эҷодии кӯдак маводи бадеӣ ва тасвирӣ аҳамияти калон доранд.

Шарти дигари инкишофи бомуваффақияти қобилияти эҷодии кӯдакон дар интиҳоби машғулият ин озодӣ додан аст. Кӯдакон ҳамеша саргарми кор ё амале мебошанд. Онҳо як корро ба охир расонда, ба хурсандӣ ба амали дигар мегузаранд. Нақши тарбиятдиҳанда дар ин раванд аз он иборат аст, ки ба кӯдакон дар мустақилона ба дастовардҳои аъло ноил шудан кумакҳо намояд [13.С,28].

Бояд гуфт, ки фаъолияти тасвирии кӯдакони синни томактабӣ, тахайюл ва тасаввуроти онҳо аз шахсони калонсол ба кулӣ фарқ мекунад. Аз сабаби мавҷуд набудани шаклҳои зиёди фикрронӣ тасаввуроти эҷодии кӯдакон аксар вақт озод ва хеле бой ба назар мерасанд, аммо дар асл ин тавр нест. Дарк ва коркарди образҳое, ки ба эҷодиёт хос аст, аз дониш ва таҷрибаи ҳаёти вобастааст. Аз ин лиҳоз, тасаввуроти кӯдак наметавонад аз тасаввуроти болотар бошад ва паҳноӣ тахайюлот танҳо ба далели надоштани тафаккури интиқодӣ, ки ҳоси калонсолон аст, зоҳир мешавад. Ба ибораи дигар, кӯдакон бидуни тарс аз хатогӣ озодона рафтор мекунанд ва аз тавлид ва эҷоди тасвир худдорӣ намекунанд [8.С,10].

Бинобар ин, ҳалли масъалаи ташаккули қобилиятҳо ва эҷодкорӣ барои синну соли гуногун як хел ҳал карда намешаванд. Барои кӯдакони синни томактабӣ, ки дар онҳо эҳсос ва қабулу дарки ашё, то андозаи лозимӣ рушд накардааст, ҳислати тасвир оддӣ ва содда менамояд. Серҳаракатӣ дар кӯдакон дида намешавад. Илова бар ин, онҳо аз технологияи санъати тасвирӣ бархурдор нестанд.

Бояд қайд кард, ки психологҳо ва педагогҳо якҷанд намуди фаъолияти эҷодии кӯдакони синни томактабиро ҷудо мекунанд, ки ба инкишофи эҷодиёти онҳо бештар мусоидат мекунанд. Ба мисли: тасвирӣ, моделсозӣ, ариза, ихтироъкорӣ ва ғайра. Барои самаранок гардонидани инкишофи эҷодии кӯдакон аз ин намудҳои фаъолият истифода намудан ба манфиати кор хоҳад буд.

Дар синни томақтабӣ бо кӯдаке вохӯрдан душвор аст, ки аз ғаёлияти тасвири хушқол набошад. Аз ин рӯ, ғаёлияти тасвири ҳамчун як намуди санъати тасвири асоси рушди маҳорати эҷодӣ мебошад. Дар ин раванд истифодаи тамоми асбобҳои тасвири ба мисли: қалам, намадқалам ва рангҳои гуногун муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҷаёлияти тасвири яке аз воситаҳои аввалиндараҷа ва дастраси худшиносии кӯдак аст, ки дар он асолати бисёр ҷанбаҳои равонии ӯ зоҳир мегарданд[16.С,24].

Кӯдакони синни аз 3 то 7 сола дар ғаёлияти эҷодӣ якҷанд марҳилаҳои омӯзиши тасвириро мегузаранд. Яъне, онҳо инкишофи эҷодиро аз тасвири сода оғоз карда, сипас, ба шаклҳои мураккаби тасвири мегузаранд. Кӯдакони аввал аз шаклҳои геометрии оддӣ оғоз карда, оҳиста-оҳиста ба сохтани графии шаклҳои дигар, пайвасти кардани онҳо, рангу бор намудан ва ҷо ба ҷо гузори қисматҳоро аз худ мекунанд. Дар ин раванд истифодаи рангҳо ба кӯдакони хеле мушқилтар менамояд. Аз ин рӯ, беҳтар аст, ки дар ғаёлияти тасвири машғулиятҳои аввалро бо кӯдакони ба омехта кардани рангҳои гуногун ва тасвири осмони қабуд, баргҳои сабз ва зард бахшед.

Моделсозӣ ин эҷоди симо ва зоҳири ашёи қалонҳаҷм мебошад, ки ба ташаккули тафаккур ва эҷози маҷозӣ мусоидат мекунад. Барои кӯдакони синни томақтабӣ мавод ва таҷҳизоти асосии ин раванд пластилин ва гил мебошанд. Эҷодкорӣ аз пластилин ва гил аз ҷиҳати оддӣ ба мисли: бо дастон гирд кардани қурра, омодасозии сутунчаҳо ва секунчаҳо оғоз карда мешавад. Лепка барои он мувофиқ ва осон менамояд, ки қисмҳоро ба осонӣ пайвасти кардан мумкин буда, шакли онҳоро тағйир дода мешавад ва он чизе, ки дар раванди тасвири ислоҳи он мушқил менамояд, дар ин ҷо осон ба даст меояд. Ҳангоми машғул гардидан бо лепка кӯдакони мафҳумҳои ҳаҷм, таносуб, шакл ва сохтори ашёро меомӯзанд. Бо маҳорати хуб инкишофёфта объектҳои мураккабро низ сохтан мумкин аст. Ба мисли: бозичаҳо, мошинҳо, паррандаҳо, ҳайвонот ва ғайра. Бояд қайд кард, ки сарфи назар аз гуногунӣ ва гуногунрангии пластилин воситаи ифодакундаи гил бештар аст. Гил барои кӯдакони воситаи осонтари эҷодкорӣ ба ҳисоб меравад. Кӯдакони маҳсули эҷодро метавонанд, хушк намуда, дар раф гузошта, муддати тӯлонӣ натиҷаи меҳнати худро бубинанд.

Дар раванди апликасионӣ кӯдакони бо шаклҳои оддӣ мураккаб, қисмҳо ва ҳаҷми предметҳои гуногун, дар ҳолати буридан ва часпондан шиносӣ пайдо мекунанд. Эҷоди тасвири апликасионӣ тафаккур ва тасаввуроти зиёдро талаб мекунад, зеро дар ин раванд ҳолатҳои пайдо мешаванд, ки бе тасвири як ҷузъиёти хусусияти асосии мавзӯ нест гардида, баёнгари маъно шуда наметавонад.

Қоғаз бо рангҳои дурахшон маводи дастрастарин ва маъмул барои кӯдакони синни томақтабӣ мебошад. Қор бо қоғаз ба кӯдакони қумак мекунад, ки малака ва қобилиятҳои муфид пайдо карда, амалҳои дастиро инкишоф диҳад[2].

Ҷаёлияти апликасионӣ ба рушди фаҳмишҳои математикӣ мусоидат мекунад. Кӯдакони синни томақтабӣ бо сифатҳои ва хусусиятҳои соддатарин шаклҳои геометрии шинос шуда, дар бораи мавқеи ғазии ашё ва қисмҳои онҳо (чап, рост, дар кунҷ, марказ ва ғайра) ва андозаҳо (зиёд, камтар) тасаввурот пайдо мекунанд. Ин мафҳумҳои мураккабро кӯдакони ҳангоми сохтани ашё ё ба қисмҳои тасвири кардани онҳо ба осонӣ аз худ мекунанд.

Дар раванди апликасионӣ дар кӯдакони синни томақтабӣ ҳисси ранг, мавқеъ ва ҷо ба ҷо гузори ашё инкишоф ёфта, завқи бадеӣ ташаккул меёбад. Дар ин ғаёлият ба кӯдакони лозим нест, ки онҳо рангҳои худро созанд ё шаклҳоро пур кунанд. Ба кӯдакони пешниҳод кардани қоғазҳои гуногуни ранга ва ширешу дигар воситаҳои васлкунда ба тарбияи завқи эстетикӣ мусоидат мекунад. Ҷаёлияти апликасионӣ ба кӯдакони нақшаи ташкили қорро меомӯзонад. Ва ҷи тавр қисматҳоро дар ҷои худ гузоштан ва васл карданро парвариш медиҳад.

Инчунин, иҷрои тасвири амалӣ ба инкишофи мушакҳои даст ва ҳамоҳангсозии ҳаракатҳои мусоидат мекунад. Дар ин раванд кӯдакони тарзи истифодабарии қайҷӣ, дурусти буридани шаклҳоро тавассути гардиши варақ ва дурусти гузоштани онҳоро меомӯзанд.

Ихтироъкорӣ аз маводҳои гуногун назар ба дигар намудҳои ғаёлияти эҷодӣ ба бозӣ алоқаманд аст. Бозӣ аксар вақт раванди ихтироъкориро ҳамроҳӣ мекунад. Ҳунари аз ҷониби кӯдакони сохташуда одатан дар бозӣ истифода мешаванд.

Ихтироъкории кӯдакони синни томақтабӣ асосан аз қоғаз, матоъҳо ва дигар ашёи дар даст буда сарчашма гирифта, ба воситаи онҳо ҳар гуна предметҳои месозанд. Дар раванди ихтироъкорӣ кӯдакони донишҳои маҳсус, малака ва маҳоратҳои гуногун пайдо мекунанд.

Ҳангоми ихтироъкорӣ аз масолеҳи сохтмонӣ онҳо ба шакл ва ҳаҷмии ченакҳои геометрии шинос мешаванд. Дар бораи моҳияти мувозинат ва таносуб тасаввурот пайдо мекунад.

Барои кӯдакони синни томактабӣ чун қоида, шаклҳои тайёр барои ҷаббиҳои ихтироъкорӣ истифода мешаванд, ки бо ёрии онҳо кӯдакон эҷоди тасвири дилхоҳро меофаранд. Ҳама намудҳои ихтироъкорӣ ба рушди тафаккури созанда ва қобилияти эҷодии кӯдакон мусоидат мекунад. Ба кӯдакон лозим аст, ки предмети офаридашавандаро ҳаёлан ё дар асоси намунаи мавҷуда шакли қисмҳои онро тасаввур кунад ва аз қисматҳои тайёр, ки дар дасти худ доранд, мувофиқ будани онҳоро муайян намуда, баъдан истифода намоянд.

Бояд қайд кард, ки ҳама намудҳои ҷаббиҳои эҷодӣ ба ҳам зич алоқаманд мебошанд. Ин алоқа пеш аз ҳама дар мазмуни ҷаббиҳои дида мешавад. Баъзе шаклҳои қор барои ҳама намудҳои ҷаббиҳои эҷодӣ умумӣ мебошанд. Масалан: тасвири хонаҳо, табиат, нақлиёт, ҳайвонот ва ғайра.

Ҳамин тариқ, қобилиятҳои эҷодии кӯдакони синни томактабӣ дар асоси ҷаббиҳои тасвирии такмил ёфта, барои дарки олами атроф замина фароҳам меорад. Инчунин, дар ин раванд инкишофи тафаккури бадеии онҳо то андозае рушд мекунад.

Истифодаи воситаҳои гуногуни тасвирии кӯдакон имкон медиҳанд, ки дар раванди ҷаббиҳои худмустақил буда, ҷаҳони маънавии худро ғани гардонанд. Истифодаи онҳо ба кӯдакон эҳсоси зиёди мусбат дода, барои дастрасӣ ба маводи аёни имкониятҳои нав ба вучуд меорад. Инчунин, доираи техникаи қобилиятҳои кӯдаконро васеъ гардонидида, сатҳи баланди эҳсос ва ҷаббиҳои эҷодиро таъмин месозанд.

АДАБИЁТ:

1. Бетева Ю.Д. Художественное воспитание детей раннего возраста в дошкольной образовательной организации / Ю.Д. Бетева. - Екатеринбург 2017. -73с.
2. Веселик М.М. Апликация, как средство развития творческих способностей детей дошкольного возраста. -[Сайти электронӣ]: http://dsad86.ru/d/applikatsiya_kak_sredstvo_razvitiya_tvorcheskikh_sposobnostey_detey_doshkolnogo_vozrasta.pdf (Санаи муроҷиат 10.01.2023)
3. Григорьева Г.Г. Развитие дошкольника в изобразительной деятельности / Г.Г. Григорьева. – М., 1999. – 344с.
4. Дашкевич Л. В. Значение дошкольного возраста в становлении личности ребенка -[Сайти электронӣ]: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/208/11222/> (Санаи муроҷиат 15.01.2023)
5. Доронова Т.Н. Изобразительная деятельность и эстетическое развитие дошкольников / Т.Н. Доронова. – М.: Просвещение, 2006. – 186с.
6. Казакова Т.Г. Детское изобразительное творчество / Т.Г.Казакова. – М., 2006. – 255с.
7. Комарова Т.С. Изобразительное творчество в детском саду / Т.С.Комарова. – М., 1984. – 218с.
8. Купряшина Г.А. Использование нетрадиционных техник рисования в развитии творческого воображения детей старшего дошкольного возраста / Г.А. Купряшина. –Пенза, 2020. -63с.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таълим ва тарбияи томактабӣ.-[Сайти электронӣ]: <https://maorif.tj/storage/Dokument's/b32166b527e35523533c96b092e8aae2.pdf> (Санаи муроҷиат 21.01.2023)
10. Носкова Д.И. Творческое развитие детей старшего дошкольного возраста в изобразительной деятельности / Д.И. Носкова. - Екатеринбург 2018. -75с.
11. Ранний и дошкольный возраст. -[Сайти электронӣ]: https://studme.org/273634/psihologiya/ranniy_doshkolnyu_vozrast (Санаи муроҷиат 25.01.2023)
12. Силивон В. А. Когда ребенок рисует: Кн. для воспитателей дет. Садов / В. А.Силивон. — Мн.: Нар. асвета, 1990. — 71с.
13. Тухватуллина Н.Р. О развитии одарённости в Монтессори – системе // Сборник статей и методических материалов XXVI Международной научно-практической конференции (Казань, 30 марта 2020 г.) / под ред. д.п.н., проф. В.Ф. Габдулхакова. – Казань: Издательство Казанского университета, 2020. – 340 с.
14. Учебно-методический комплекс по учебной дисциплине «Теория и методика руководства изобразительной деятельностью детей дошкольного возраста» / Сост. Горбатова Е.В. – Минск:2019. -149с.
15. Художественное воспитание в жизни дошкольника / Е. Э. Михайлова, Т. В. Москвичева, Е. Г. Ефимова / Молодой ученый. — 2022. -[Сайти электронӣ]: <https://moluch.ru/archive/433/94986/> (Санаи муроҷиат 28.01.2023)
16. Чуйченко Е.Ю. Развитие художественных способностей у детей старшего дошкольного возраста на занятиях по рисованию. - Екатеринбург 2020. -70с. –С.24

ФАЪОЛИЯТИ ТАСВИРИ ДАР РУШДИ КҶДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБИ

Дар мақола рушди кӯдакони синни томақтабӣ дар фаъолияти тасвирӣ арзёбӣ гардидааст.

Фаъолияти тасвирӣ дар синни томақтабӣ бо инкишофи эмотсионалии кӯдак, дарк ва эҷоди ӯ зич алоқаманд буда, аз сатҳи инкишофи идрок, тафаккур ва нутқ вобаста аст.

Психологҳо ва педагогҳо якҷанд намуди фаъолияти эҷодии кӯдакони синни томақтабиро ҷудо мекунанд, ки ба инкишофи эҷодӣ онҳо бештар мусоидат мекунанд. Ба мисли: тасвирӣ, лепка, аппликасия, ихтироъкорӣ ва ғайра. Барои самаранок гардонидани инкишофи эҷодии кӯдакон аз ин намудҳои фаъолият истифода намудан ба манфиати қор хоҳад буд.

Дар синни томақтабӣ бо кӯдаке вохӯрдан душвор аст, ки аз фаъолияти тасвирӣ хушҳол набошад. Аз ин рӯ, фаъолияти тасвирӣ ҳамчун як намуди санъати тасвирӣ асоси рушди маҳорати эҷодӣ мебошад. Дар ин раванд истифодаи тамоми асбобҳои тасвирӣ ба мисли: қалам, фламастер ва рангҳои гуногун муҳим арзёбӣ мегардад.

Фаъолияти тасвирӣ яке аз воситаҳои аввалиндараҷа ва дастраси худшиносии кӯдак аст, ки дар он асосати бисёр ҷанбаҳои равонии ӯ зоҳир мегарданд.

Истифодаи воситаҳои гуногуни тасвирӣ ба кӯдакон имкон медиҳанд, ки дар раванди фаъолият мустақил буда, ҷаҳони маънавии худро ғани гардонанд. Истифодаи онҳо ба кӯдакон эҳсос зиёди мусбат дода, барои дастрасӣ ба маводи аёни имкониятҳои нав ба вучуд меорад. Инчунин, доираи техникаи қобилиятҳои кӯдаконро васеъ гардонидани, сатҳи баланди эҳсос ва фаъолияти эҷодиро таъмин месозанд.

Калидвожаҳо: тарбия, эҷод, фаъолияти тасвирӣ, кӯдакон, маҳорат, қобилият, тафаккур, дарк, фаҳмиш, дониш, эҳсосот, мавод, аёният, психология, педагогика, машғулият.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Статья посвящена развитию дошкольников в изобразительной деятельности.

Изобразительная деятельность в дошкольном возрасте тесно связана с эмоциональным развитием, восприятием и творчеством ребенка и зависит от уровня развития восприятия, мышления и речи.

Психологи и педагоги выделяют несколько видов творческой деятельности дошкольников, которые способствуют развитию их творческих способностей. Такие как: картина, лепка, аппликация, изобретение и т. д. Полезно будет использовать данные виды деятельности для более эффективного творческого развития детей.

Трудно встретить ребенка дошкольного возраста, который не увлекался бы рисованием. Поэтому изобразительная деятельность как вид изобразительного искусства является основой для развития творческих способностей. В этом процессе важным считается использование всех инструментов рисования, таких как карандаши, фломастеры, различные краски.

Изобразительная деятельность является одним из основных и доступных средств самопознания ребенка, в котором раскрывается своеобразие многих сторон его психики.

Использование различных изобразительных средств позволяет детям быть самостоятельными в процессе деятельности и обогащать свой духовный мир. Их использование доставляет детям массу положительных эмоций и создает новые возможности для доступа к наглядным материалам. Также они расширяют круг технических возможностей детей и обеспечивают высокий уровень эмоциональной и творческой активности.

Ключевые слова: образование, творчество, изобразительная деятельность, дети, умение, способность, мышление, восприятие, понимание, знание, эмоции, материал, наглядность, психология, педагогика, занятие.

VISUAL ACTIVITY IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS

The article is devoted to the development of preschool children in visual activity.

Visual activity in preschool age is closely related to the emotional development, perception and creativity of the child and depends on the level of development of perception, thinking and speech.

Psychologists and teachers identify several types of creative activities of preschoolers that contribute to the development of their creative abilities. Such as: painting, modeling, appliqué, invention, etc. It will be useful to use these types of activities for more effective creative development of children.

It is difficult to meet a child of preschool age who would not be fond of drawing. Therefore, visual activity as a kind of fine art is the basis for the development of creative abilities. In this process, it is important to use all drawing tools, such as pencils, felt-tip pens, various paints.

Visual activity is one of the main and accessible means of self-knowledge of the child, which reveals the originality of many aspects of his psyche.

The use of various visual means allows children to be independent in the process of activity and enrich their spiritual world. Their use gives children a lot of positive emotions and creates new opportunities for access

to visual materials. They also expand the range of technical capabilities of children and provide a high level of emotional and creative activity.

Key words: education, creativity, visual activity, children, skill, ability, thinking, perception, understanding, knowledge, emotions, material, visualization, psychology, pedagogy, occupation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пачаева Муҳаё Пулатовна. Унвонҷӯи Пажухигоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: шаҳри Душанбе, ноҳияи Фирдавси, кӯчаи Возех 15, ҳуҷраи 12. E-mail: pachaevamuhayo@gmail.com

Информация об авторе: Пачаева Муҳаё Пулатовна. Соискателъ Института развития образования имени А.Джомии Академии образования Таджикистана. Адрес: город Душанбе, район Фирдавси, улица Возех 15, кв. 12. E-mail: pachaevamuhayo@gmail.com

Information about author: Pachaeva Muhayo Pulatovna. Competitor of the Research Institute for the Development of Education named after A. Jomiya of the Academy of Education of Tajikistan. Address: Dushanbe city, Firdavsi district, Vozekh street 15, ap.12. E-mail: pachaevamuhayo@gmail.com

УДК:159.922.6.681

ЧАНБАҲОИ ИҶТИМОӢ - ПСИХОЛОГИИ ТАЪСИРИ ИНТЕРНЕТ БА ҲОЛАТИ РАВОНИИ НАВРАСОН

Саидзода Б. Х. Азиззода О. А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асри XXI асри техника ва технологияҳои навин аст. Ҷомеа бо суръати кайҳонӣ ба пеш, ба сӯйи дастовардҳои навин қадам мегузорад. Мо ҳама, аз хурд то бузург, бо технологияҳои навин пайвастагӣ ва алоқамандӣ дорем, зеро замон имрӯзаро бе он тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар интернет, махсусан, дар шабакаҳои иҷтимоӣ он машғулиятҳои шавқовару сарғармкунанда, монанди муносибат бо дӯстон ва пайдо кардани “дӯстон”-и нави интернетӣ, навору аксҳои хушҳолкунандаву хандаовар, хабару гузоришҳои нав ба нав аз тамоми ғушаву канори дунё, бозиҳои гуногунжанр, забонамӯзӣ, китобхонӣ ва ғайраро метавон дастрас кард, ки бештар диққати истифодабарандагонро ба худ ҷалб менамоянд. Махсусан, шабакаҳои иҷтимоӣ бештар ба наврасону ҷавонон таъсиргуздор мебошад. Албатта, ҳаёт бо маром тағйир ёфта истодааст. Аксарияти ҷавонону наврасон дар дастҳои худ телефонҳои мобилӣ, планшет ва ё дигар технологияи муосирро доранд, ки ба воситаи онҳо метавонанд ба саҳифаҳои «фейсбук», «инстаграм», «телеграм» «вотсап» «тик ток» ва даҳҳо намуди дигар шабакаҳои иҷтимоӣ даромада, бо дӯстони маҷозии худ суҳбат намоянд, филм тамошо кунанд, ашёи заруриро харидорӣ намоянд ва ё дигар корҳоро анҷом диҳанд. Ин табиист, ки аз пешравии техника мо ҳеҷ кучо гузашта наметавонем. Ҳаёт бо як суръати тез ба самти технологияи инноватсионӣ тағйир ёфта истодааст ва ҳамаи мо кӯшиш намуда истодаем, ки аз он қафо намонем. Бо вучуди он, ки ин падида низ дорoi чихатҳои манфии зиёд аст, вале ҳаётро бе он тасаввур кардан душвор аст. Пеш аз ҳама мулоқот тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ сарҳад надорад, маҳдудият барои наврасоне, ки аз 12 то 16 - солаанду ақлашон он қадар мустаҳкам нест, пешбинӣ нашудааст [6].

Бояд қайд кард, ки таъсири интернет дорoi чанбаҳои мусбат ва манфии иҷтимоӣ - психологӣ мебошад:

Чанбаи мусбат истифодабарии интернет. Шабакаҳои интернетӣ яке аз воситаҳои самараноктарини муосири алоқаи байни одамон мебошад. Акнун инсонҳо метавонанд аз саросари ҷаҳон бо ҳамдигар муошират намоянд. Наврасоне, ки дар дигар шаҳрҳо таҳсил мекунанд, метавонанд озодона бо волидон ва дӯстони худ ҳамсуҳбат шаванд. Инчунин интернет имкониятҳои васеъро барои гирифтани донишҳои нав фароҳам овардааст, ба монанди таълими фосилавӣ дар тамоми донишгоҳҳои ҷаҳонӣ, омӯхтани забонҳои хориҷӣ, дарёфти лексияҳо, дастрасии китобҳои электронӣ ва ғайраҳо. Баргари асосии интернет ин сарфаи вақт мебошад. Мо метавонем аз хона набаромада, дар вақти кӯтоҳ харид намонем ва ё ба китобхона нарафта, аз китобхонаҳои электронӣ истифода барем [4].

Чанбаи манфии истифодабарии интернет. Таъсири манфии интернет дар он аст, ки кӯдакон ва наврасон метавонанд дар шабакаҳои иҷтимоӣ “дӯстон”-и бад пайдо намоянд, аксу наворҳои эротикиву порнографӣ ва экстремистиву террористиро тамошо кунанд, хабарҳои фейкӣ ва бардурӯғро дарёфт намоянд, ба бозиҳои порнографию террористӣ машғул шуда, аз масири дурусти инсонгарой хориҷ гарданд. Ҳатто кӯдакону ҷавонон метавонанд қурбонии одамчаллобону амрабозон (педафилон) ва террористону ифротгароён бошанд; дучори

хамлаҳои кибербуллерҳо (тахқир ва озордиҳандагони интернетӣ) ва навъҳои гуногуни он – хейтер, флеймер, тролл, сталкер ва ғайраҳо гарданд, онҳо метавонанд зарбаи равонӣ бинанд, худкуши кунанд, даст ба дуздиву қатлу куштор зананд, нашъаманду нашъачаллоб шаванд.

Истифодаи барзиёди интернет метавонад ба вобастагӣ оварда расонад, ки он боиси мушкилоти ҷиддии ҷисмонӣ ва равонӣ мегардад [5]. Дар тӯли даҳсолаи охир интернет ба як ҷузъи муҳимми ҷомеаи муосир табдил ёфтааст ва дар баробари ин, мушкилоти вобастагии интернетӣ ба миён омад. Психологҳо онро бо нашъамандӣ ва майзадагӣ дар як саф гузоштаанд.

Вобастагии интернетӣ - ин ҳолати патологиест, ки аз истифодаи барзиёди интернет пайдо мешавад. Онро бемории асри XXI низ мегӯянд.

Аз мутолиаи адабиёти гуногуни психологӣ ва мушоҳидаҳои худам ба хулосае омадам, ки сабабҳои асосии иҷтимоӣ - психологӣ пайдоиши вобастагии интернетӣ инҳоянд:

- худбаҳоидиҳии паст;
- афсурдаҳолӣ;
- хислатҳои характер;
- набудани якдигарфаҳмӣ дар ҳаёти воқеӣ;
- мушкилии муошират бо дӯстон;
- душвории мутобиқшавӣ бо коллективи нав;
- имконияти офаридани образи идеалӣ дар шабака дар тафовут аз ҳаёти воқеӣ;
- дастрасӣ ва эътибори интернет;
- озодии суҳан ва амал;
- мушкилот дар муносибат бо оила ва мактаб;
- сарбории зиёд дар мактаб ва ғайра;

Синни наврасӣ андар миёни синни кӯдакӣ ва ҷавонӣ қарор дошта, аз дигар давраҳои ҳаёти инсонӣ бо хусусиятҳои хосси психологӣ, суръати рушди организм ва хусусиятҳои алоҳидаи протсессҳои физиологӣ фарқ мекунад. Аз нигоҳи психологӣ давраи мазкур ҳамчун давраи нисбатан пуриктидор ва дараҷаи баланди номунтазамии суръати инкишоф тавсиф дода мешавад. Хусусияти асосии психологӣ ба наврасон хос - ҳисси калонсолист. Таваҷҷуҳи наврасро ҷамъияти калонсолон беист ба худ ҷалб мекунад [2, с.105].

Синни наврасӣ яке аз давраҳои мушкили гузариш аз як давра ба давраи дигари синнусолӣ аст, ки асоси онро ҳисси калонсолӣ ташкил медиҳад. Наврасон кӯшиш мекунанд, ки ҳамчун калонсол мавқеи худро пайдо намоянд. Дар ин давра онҳо бештар ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид мешаванд [3, с.18]. Бештари наврасоне, ки мавқеи худро дар ҷомеа пайдо намекунанд, дӯстони худро дар ҳаёти воқеӣ низ пайдо наменамоянд, ҳисси танҳои мекашанд, онҳо дӯстони худро дар интернет меҷӯянд ва рӯ меоранд ба бозихҳои компютерӣ, ки ин метавонад сабаби пайдошавии вобастагии интернетӣ дар онҳо шавад.

Оқибатҳои ҷиддии психологӣ - иҷтимоии вобастагии интернетӣ инҳоянд:

1. Пурра ба ҳаёти виртуалӣ (ҷаҳони ба таври сунъӣ офаридашуда ё олами маҷозӣ) ворид шудан, ки метавонад боиси аз даст додани малақаҳои воқеии муошират гардад. Дар оянда тарзи ҳаёти зиддиҷамъиятиро ба вучуд меорад. Шиносоӣ бо одамони нав барои наврас метавонад ҳаяҷони воқеиро ба вучуд оварад.

2. Муддати дароз дар назди компютер нишастан метавонад дар қори майнаи сар тағйиротро ворид созад. Хусусан, агар шавқу ҳаваси наврас якхела бошад. Масалан, мониторинги шабақаҳои иҷтимоӣ. Дар ин ҳолат азхудкунӣ ва қобилияти фикркунии амик коҳиш меёбад.

3. Кӯдаконе, ки муддати тӯлонӣ дар назди компютер менишинад, аксар вақт ба паст шудани биниш ва бемориҳои сутунмӯҳра дучор мешаванд.

4. Вобастагии интернет метавонад боиси халалдор шудани иштиҳо ва хоб гардад. Наврас муддати тӯлонӣ дар назди компютер нишаста, дер мехезад, ки ин ба таҳсили ӯ таъсири манфӣ мерасонад.

5. Қобилиятҳои зеҳнӣ ба таври назаррас коҳиш меёбанд. Захираҳои луғавӣ кам мешаванд.

6. Вобастагӣ аз компютер аксар вақт ба нест шудани тафаккури мантиқӣ мерасонад.

Вақтгузаронии барзиёд ва дар қанор мондан аз олами воқеӣ яке аз паёмдҳои манфии интернет ва шабақаҳои иҷтимоӣ мебошад. Ин мушкилот бештар дар байни наврасону ҷавонон мушоҳида мегардад. Дар ин ҷо бемасъулиягии волидон ба назар мерасад, зеро маҳз онҳо ба

фарзандонашон компютер ва телефонҳои мобили мехаранд, аммо назорат намекунанд, ки бо чӣ кор машгуланд, кадом маълумотро мутолиа мекунанд ва бо кӣ дар робитаанд. Ҳоло он, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” дар мавриди истифодаи интернет аз ҷониби наврасону ҷавонон дар моддаи 8-ум (ухдадорихои падару модар дар тарбияи фарзанд) иҷрои як қатор уҳдадорихоро ба падару модарон ва шахсони онҳоро ивазкунанда пешбинӣ намудааст. Масалан, дар банди 10-уми моддаи мазкур чунин гуфта шудааст: “аз соати 18.00 то соати 6.00 ба марказҳои пешниҳоди бозиҳои компютерӣ ё хизматрасонии интернетӣ рафтани фарзанди ноболиғи худро иҷозат надиханд”. Махсусан, дар банди 14-уми моддаи 8-и қонуни боло зикршуда падару модарон ва шахсони онҳоро ивазкунанда уҳдадоранд: “аз тарафи фарзанд мақсаднок ва мувофиқ ба таълиму тарбияи ӯ истифода шудани интернетро назорат намоянд” [1].

Будани наврас дар интернет амри воқеист, ки ҳар як падару модар хоҳу ноҳоҳ ба он мувоҷеҳ мегардад. Дар аксар мавридҳо волидон ба падидаи мазкур ё бо асабоният бархӯрд мекунанд ё бетаваҷҷуҳӣ зоҳир менамоянд, ё умуман, ҳуди онҳо чизе дар ин мавзӯ намедонанд. Пас, чӣ бояд кард? Бо асабоният телефони мобилиро аз дасти фарзанд гирифтӣ ӯро зерӣ зарбу шаллоқ кашид ва бо ӯ дурушти намуд? Ё бетаваҷҷуҳона ӯро ба “чорроҳаи тақдир” ҳавола кард? Ҳар ду ҳолат ҳам агар дар фарзанд таҷриба шавад, фалокат ба бор меорад. Агар ба фарзанд саҳтгирӣ намудӣ ӯро бо лаҳни шадид аз истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ манъ кард, пеши роҳи иштироки ӯ дар шабакаҳои иҷтимоӣ гирифта мешавад? Албатта, НЕ!!! Чунки фарзанд метавонад пинҳонӣ аз волидон бо ҳар роҳу воситае аз телефон ё компютери рафикаш, аз интернет кафеҳо ё дигар роҳҳои номашруъ, саҳифаи худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ интернет боз намуда, фаъолият кунад. Албатта, ин на ба волидон обрӯ меораду на ба фарзанд фоида мебахшад. Бетаваҷҷуҳ ӯро танҳо ба “чорроҳаи тақдир” ҳавола кардан низ ба “аз даст додани фарзанд” баробар аст. Мо хоставу нохоста фарзандамон ворида ҷаҳони беканори интернет мегардад. Аз ин ҷониб, беҳтарин роҳ ин омӯзонидани фарҳанги корбурди интернет ба кӯдакону наврасон мебошад. Донистани фарҳанги мазкур онҳоро ҳангоми мувоҷеҳ гаштан бо ҳазорон роҳу сарбаставу марғбори дунёи маҷозии интернет роҳнамоӣ мекунаду аз роҳгумӣ наҷот медиҳад. Яъне, беҳатарии саҳифаи иҷтимоӣ фарзандро танзим намуда, назорати онро ба роҳ бояд монд, то ҳадафи кибербуллинг (таҳқиру озори интернетӣ) ва фэйк (саҳифаҳои дурӯғин)-ҳо нагарданд [4].

Пас ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки тарбияи насли наврас кори хело муҳим ва тақдирсози имрӯзу ояндаи миллати мо ба ҳисоб меравад. Ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ - оила, мактаб, ҷомеа дар кори тарбия бояд фаъолона ширкат намоянд, зеро солимии ҷомеаи ояндаи мамлакат аз сатҳи таълимва тарбияи насли наврас саҳт вобастагӣ дорад [2, с.154].

Ба андешаи мо, барои пешгирӣ ва бартараф намудани зарари бозиҳои интернетӣ ва пешгириивобастагии интернетӣ наврасон, ин тавсияҳо ба волидони онҳо мувофиқи мақсад аст:

- метавон барномаҳои махсусро дар телефонҳои мобилии наврасон насб намуд, то аз таъсири хатарноки интернетӣ муҳофизат кунанд.
- волидонро мебояд бо фарзандонашон ҳамсуҳбат шуда, аз шавқу ҳавас ва орзуҳои онҳо бохабар шаванд;
- барои истифода намудани шабакаҳои интернетӣ ба фарзандонашон вақти муайяно муқаррар намоянд;
- аз рӯи шавқу ҳаваси наврас иваз намудани бозиҳои компютерӣ ба бозиҳои воқеӣ (масалан, футбол, теннис ва ғ).
- бо фарзандашон дар бораи оқибатҳои вобастагии интернетӣ суҳбат намоянд;
- фарзандатонашонро ба ҳаёти оилавӣ ва иҷтимоӣ ҷалб намоянд ва ба ӯ нишон диҳанд, ки дар зиндагии воқеӣ бисёр чизҳои ҷолибе ҳастанд;

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”
2. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ (14-15 ноябри соли 2014). - Душанбе, 2014. - 320 с.
3. Психология./ Зери таҳрири М.Давлатов - Душанбе: Собириён, 2010

4. Гуреева А.Ю., Сизов С.В. «Интернет-зависимость: современное состояние проблемы»/ ГБОУ ВПО Саратовский государственный медицинский университет им. В.И. Разумовского Минздрава России URL: <https://medconfer.com/node/5248> (санаи мурочиат 05.02. 2023).
5. Репина, М. А. Проблема интернет-зависимости среди подростков / М. А. Репина, А. Ф. Федоров. — Текст : непосредственный// Молодой ученый. — 2014. — № 20 (79). — С. 662-664. — URL: <https://moluch.ru/archive/79/13878/> (санаи мурочиат 01.02.2023).
6. [https:// farazh-tj.cdn.ampprojekt.org...](https://farazh-tj.cdn.ampprojekt.org...) (санаи мурочиат 06.03.23).

ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОӢ - ПСИХОЛОГИИ ТАЪСИРИ ИНТЕРНЕТ БА ҲОЛАТИ РАВОНИИ НАВРАСОН

Масъалаи таъсири иҷтимоӣ - психологии интернет ба ҳолати равонии наврасон дар даҳсолаи охир диққати бисёре аз равоншиносонро ба худ ҷалб намудааст ва то ҳол роҳи ҳалли пурраи ҳудро наёфтааст. Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи таъсири мусбату манфии иҷтимоӣ-психологии интернет ба наврасон меравад. Аз нигоҳи психологӣ давраи наврасӣ нисбатан пурихтилоф буда, хусусиятҳои асосии психологии ба наврасон хос - ҳисси калонсолӣ. Наврасон дар ин замина дучори мушкилоти зиёде мегарданд. Зеро аз як тараф, ӯ бояд ба шароити нав мутобиқ гардад ва аз тарафи дигар, бояд ҷунон рафтору амал намояд, ки ӯро дигарон ҳамчун калонсол ба доираи худ қабул ва ҳамчун шахс эътироф намоянд. Дар ин давра онҳо бештар ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид мешаванд ва аз ҳамин сабаб диққати бештари наврасонро шабакаҳои интернетӣ ба худ ҷалб мекунад. Онҳо мехоҳанд ба ҷомеа ворид шаванд, мавқеи иҷтимоӣ ҳудро пайдо намоянд, бештар муошират кунанд дӯстони нав пайдо намоянд, ки ин ба ташаккули шахсияти наврас таъсири мусбат ва ҳам манфии ҳудро мерасонад. Пас, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки волидон бояд ҳуд аз тарзи дурусти истифодаи интернет огоҳ бошанд, то ки онро ба фарзандонашон омӯзонанд. Гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ оид ба тарзи дурусти истифода намудани интернет аз ҷониби волидон ва мактабҳо метавонад як қатор мушкилоти равониро пешгирӣ намояд.

Калидвожаҳо: *интернет, вобастагии интернетӣ, бозиҳои компютерӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, техника, телефонҳои мобилӣ, иҷтимоӣ-психологӣ, соҳими равонӣ, мусбат, манфӣ, волидон, наврас.*

СОЦИАЛЬНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ИНТЕРНЕТА НА ПСИХИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПОДРОСТКОВ

Вопрос о социально-психологическом воздействии Интернета на психическое состояние подростков в последнее десятилетие привлекал внимание многих психологов и до сих пор не нашел полного решения. В данной статье говорится о положительном и отрицательном социально-психологическом воздействии Интернета на подростков. С психологической точки зрения подростковый возраст относительно разнообразен, и основными психологическими характеристиками подростков является ощущение взрослости. В связи с этим подростки сталкиваются со многими проблемами. Потому что, с одной стороны, он должен приспосабливаться к новым условиям, а с другой стороны, он должен вести себя так, чтобы окружающие приняли его как взрослого и признали личность. В этот период они более вовлечены в социальную жизнь и по этой причине интернет-сети привлекают больше внимания подростков. Они хотят войти в общество, найти свое социальное положение, больше общаться и заводить новых друзей, что оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на формирование личности подростка. Таким образом, можно сделать вывод, что родители должны знать, как правильно пользоваться Интернетом, чтобы научить этому своих детей. Обучение родителей и школ тому, как правильно пользоваться Интернетом, может предотвратить ряд психологических проблем.

Ключевые слова: *Интернет, подросток, интернетная привязанность, компьютерные игры, социальные сети, психологическое здоровье, положительные, отрицательный, родители, социально-психологии, техника, мобильный телефон.*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF THE INTERNET ON THE MENTAL STATE OF ADOLESCENTS

The issue of the social-psychological impact of the Internet on the mental state of adolescents has attracted the attention of many psychologists in the last decade and has not yet found a complete solution. This article talks about the positive and negative socio-psychological effects of the Internet on teenagers. From a psychological point of view, adolescence is relatively diverse, and the main psychological characteristics of adolescents are the sense of adulthood. Adolescents face many problems in this context. Because on the one hand, he must adapt to new conditions, and on the other hand, he must behave in such a way that others accept him as an adult and recognize him as a person. During this period, they are more involved in social life, and for this reason, Internet networks attract more attention of teenagers. They want to enter the society, find their social position, communicate more and make new friends, which has both positive and negative effects on the formation of the adolescent's personality. So it can be concluded that parents should be aware of the correct way

to use the Internet in order to teach it to their children. Educating parents and schools on how to use the Internet properly can prevent a number of psychological problems.

Keywords: *Internet, teenager, internet addiction, computer games, social networks, psychological health, positive, negative, parents, social-psychological, technology, mobile phone.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Баҳрулло Хол – доктори фалсафа Phd, аз рӯйи ихтисоси психология, мудири кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: 987957070, Email: bahrullo_90@mail.ru

Об авторе: Саидзода Баҳрулло Хол – доктор философии Phd, по психологии, заведующий кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета Тел: 987957070, электронная почта: bahrullo_90@mail.ru

About the author: Saidzoda Bahrullo Khol – doctor of philosophy PhD in psychology, head of the department of psychology, faculty of philosophy, Tajik national university. Тел: 987957070, Email: bahrullo_90@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Азиззода Олиҳа Азиз магистранти кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: 919666021, почтаи электронӣ: oazizzoda@gmail.com

Сведения об авторе: Азиззода Олиха Азиз - магистрант кафедры психологии философского факультета Национального университета Таджикистана. Тел: 919666021, электронная почта: oazizzoda@gmail.com

Information about the author: Azizzoda Oliha Aziz, graduate student of the Department of Psychology of the Faculty of Philosophy of the National University of Tajikistan. Тел: 919666021, Email: oazizzoda@gmail.com

УДК 151.34.3

САБАБҲОИ БЕКОРӢ ВА ПАЙОМАДҲОИ НОГУВОРИ ОН АЗ ДИДГОҲИ РАВОНШИНОСӢ

Сахиёр Раҳимуллоҳ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Неруи инсонӣ ва ҷамъияти ғаёли ҳар ҷомеа нақши босазое дар фароянди тавлид дорад ва ба унвони падидоварандаи аслии сарват ва муҳаррики мустақими иқтисод маҳсуб мешавад ва сатҳу мизони тавлиди (истеҳсоли) миллии ҳар кишвар низ ба дониш ва огоҳии фаннӣ ва зарфияти тавлиди ҷамъияти ғаёли он вобастагӣ дорад. Ба ибораи дигар, вусъатёбӣ ва рушду инкишофи иқтисодии ҳар кишвар дар канори омили сармоя ва технология ба манобеи инсонии қоромад ва мутахассис ниёз дорад. Мизон ва тавоноии ҷомеаи ғаёл дараҷаи рушд ва пешрафти иқтисодии ҷомеаро муайян мекунад.

Ҳама инсонҳо барои пешбурди зиндагии худ ниёз ба талош ва ғаёлият доранд. Таъмини ниёзҳои фардӣ ва иҷтимоии афрод дар гавари қору талош аст ва ҷомеа низ барои гардонидани ҷархи тавлид дар тамоми арсаҳо ба неруи қорӣ ниёз дорад ва дарвоқеъ ҷомеа аз вучуди ҳар гуна нуқс дар ин манобеъ осеб мебинад.

Аз назари луғавӣ қор ба маънои феъл ва амалу қирдори инсон аст ва дар истилоҳ қор ғаёлиятест нисбатан доимӣ, ки ба тавлиди мол ё ҳадамот меанҷомад ва ба он дастмузде тааллуқ мегирад [14, с. 9].

Ба ақидаи баъзе аз соҳибназарон, дар таърифи қор ба навъи хоссе аз қор тавачҷуҳ нашудааст, балки қорро дар мафҳуми ом сарчашма нигошта, сарват ва сармоя ва ниҳоятан рушду шуқуфои ҷомеа талаққӣ қардаанд.

Аз назари баъзе иқтисоддонон, қор равандест, ки инсон аз неруҳои моддӣ ва маънавии худ дар роҳи тавлиди сарват ё эҷоди ҳадамот аз он истифода мекунад. Бар асоси ин таъриф, қор ва ғаёлият ба таври умда аз тариқи ҳадафҳо ва арзиши маҳсуле, ки тавлид шудааст, муайян мегардад. Ба ибораи дигар, қор заминаро барои тавлид ва афзоиши ҳадамот фароҳам мекунад.

Ба таври қуллӣ, қор иборат аст аз маҷмуи амалиёте, ки инсон бо истифода аз зеҳн, дастҳо, абзор ва мошинҳо барои истифодаи амале аз рӯйи он анҷом медиҳад ва ин амалҳо низ мутақобилан бар инсон асар мегузоранд ва ўро тағйир медиҳанд.

Бар асоси ин таъриф қор дорои се хусусият аст:

1. қор иборат аст аз ғаёлияти фикрӣ ва баданӣ-ҷисмонӣ;
2. аз тариқи қор мол – маҳсулоте тавлид мешавад ё ҳадамоте арза мегардад;
3. дар анҷоми қор дастмузде пардохт мегардад [2, с. 25].

Бекорӣ. Бекорӣ аз масоили умдаи иқтисодӣ калон аст, ки ба сурати комилан мустақим ва шадид бар якояки афроди ҷомеа асар мегузорад. Аз назари аксари мардум аз даст додани шугл ба маъноӣ паст шудани сатҳи зиндагӣ, аз даст додани эъимод ба нафс ва эҷоди фишорҳои равонӣ аст. Бекорӣ вазъиятест, ки дар он гурӯҳе ба кор машғул набошанд ё дар чараҷи интиқол ба кори ҷадиде бошанд.

Бинобар таърифи Дафтари байналмилалӣ кор, тамоми афроде, ки дар як рӯзи муайян дар ҷустуҷӯи коранд, аммо бо вучуди надоштани тавон барои анҷоми кор муваффақ ба касби кор намешаванд, бекор ҳисобида мешаванд.

Мувофиқи назари иқтисодӣ, бекор нисбати касе гуфта мешавад, ки дар синни 15 то 64-сола аст ва дар ҳафт рӯз ба коре машғул набошад. Барои он ки фарде бекор ба ҳисоб равад, бояд дорои се хусусият бошад:

1. аз даст додани кор: дорои шугли муздгир ё худ машғул ба қору шугле набошад;
2. омодаи кор: барои шугли музддор ё худ шуглу коре омодагӣ дошта бошад;
3. ҷӯеи кор: иқдомоти шахси ро ба манзури ҷустуҷӯи шугли музддор ва ё худ шугле ба амал оварда бошад [13, с. 98].

Мисол дар Афғонистон қабл аз солҳои 1352 зимни муҳочирати шумораи ками коргарон ба манзури дарёфти кор ба кишварҳои ҳамсоя, афроди таҳсилёфта ба кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки бештарашон даврони аз фарогирии донишро дар он сипарӣ карда буданд, муҳочират намуда ва ба осонӣ шугли мавриди назарашонро ба даст меоваранд. Баъд аз тағйири режими салтанатӣ дар соли 1352 гурӯҳе аз равшанфикрон, баҳусус тарафдорон ва вобастагони низоми салтанатӣ ба Амрико ва Аврупо муҳочират карданд, ки ин муҳочирон аз кишрҳо ва табақаҳои гуногуни ҷомеа буданд. Аз охири соли 1970 ба ин сӯ муҳочирати васеи афғонҳо умдатан ба кишварҳои ҳамсоя (Эрон, Покистон) ва ҳамчунин дигар кишварҳо вучуд доштааст, ки муҳочирати коргаронро низ дар бар дошт. Дар қисмати муҳочирати байналмилал рақамҳои мавҷуд нишон медиҳанд, ки ба тартиб 46 то 76 % муҳочироне, ки ба кишвар бармегарданд ва ё муҳочироне ки ба хориҷ аз кишвар мераванд, аз сарҳадот убур кардаанд. Дар ҳоле ки 87% ин муҳочиратҳо ба самти кишварҳои хориҷ будааст, бештарин муҳочиратҳо ба самти Эрон будаанд. Бар асоси маълумоти Вазорати авдати (баргардонии) муҳочирин, муҳочират комилан як падидаи мардона аст.

Дар ҳоле ки дар кишварҳои дигар ҳукуматҳо ва органҳои дахлдор талош менамоянд, ки шароитро фароҳам намоянд, то аз як тараф бо саҳми нерӯҳои заминаҳои рушди инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фароҳам гардад ва аз ҷониби дигар, имконоти касби аёдат барои оилаҳо ва афродро фароҳам созад. Табиист, ки бо рушди пешрафти ҷомеа, ҷомеаи ғаёл ҳам афзоиш меёбад. Биноан, ниёз эҳсос мегардад, то мутаносиб ба он заминаҳои корёбӣ ва масруфиятҳои солим барои нерӯи корӣ изофӣ фароҳам гардад. Дар ғайри он, ҳар гоҳ иртиботи мантиқӣ миёни рушди нерӯи корӣ ва эҷоди шуглҳо дар иқтисод таъмин шуда натавонад, ин амр боиси эҷод ва афзоиши бекорӣ шуда, имконоти рушди муътадили иқтисодро бо хатарва бухрон мувоҷеҳ месозад. Аз ин лиҳоз, давлат бояд бо диққати тамом барномаҳо ва нақшаҳои хоҳиши бекориро таҷдиди назар намояд. Набудани нақшаҳои мушаххас ва дурнамои давлат дар арсаи қору корёбӣ, метавонад дар самти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мушкилоти зиёдро ба бор орад. Давлат бо роҳандозии хусусисозӣ ва иҷорадиҳии мулкياتҳо ва уҳдадорихову масъулиятҳои давлатӣ боиси бекории ҳазорон коргару корманди давлатӣ шудааст. Дар аксари нақшаву барномаҳои сохтмонӣ, амниятӣ ва истеҳсолии сектори хусусӣ ва онҳое, ки аз тарафи давлат ба сектори хусусӣ равона шуда буданд, коргарон ва мутахассисони хориҷӣ ба кор ҷалб карда шудаанд. Ҳамчунин, аз асари сиёсатҳо ва барномаҳои ҷандгонаи ва гуногуни давлатӣ дар заминаи пардохти музду маош, бекории маҳфӣ дар идораҳои давлатӣ ба сатҳи баланд расидааст. Набудани ҷораву тадбирҳои лозима, баҳусус сиёсатҳои иқтисодии дарҳои бози давлат таҳти унвони «бозори озод» дар Афғонистон, бекориро ба як мушкилии шадид мубаддал сохт, зеро сиёсати дарҳои бози кишвар заминаҳои онро муҳайё намуд, то бозорҳои масрафи кишвар аз маҳсулоти тавлидшуда дар кишварҳои хориҷӣ пур гардад, он ҳам маҳсулоте, ки дар кишвар қаблан тавлид мешуд ва ё ҳам ҷадидан ба тавлиду истеҳсоли он оғоз карда буданд. Аз ин рӯ, саноати навро ва заифи кишвар натавонист дар таҳти ҷунин шароит ва бо мавҷудияти сиёсати демпингии (демпинг калимаи англисӣ буда, маъноӣ қиматшиканӣ ё маҳсулотро аз қимати нархи асосии он арзон фурӯхтан) кишварҳои ҳамсоя бо тавлидоти онҳо рақобат намояд, ки дар натиҷа теъдоди зиёде аз истеҳсолкунандагон ва ташаббускорони мо муфлис шуда ва коргарону кормандони онҳо бекор шуданд [7].

Иллату омилҳои бекорӣ. Ба сурати умумӣ бекорӣ аз афзоиши арзаи нури кор ва ё коҳиши тақозо-талабот барои нури кор ба вучуд меояд. Афзоиши арзаи нури кор замоне ба бекорӣ анҷом меёбад, ки тақозо-талаботи нури кор собит бошад ва замоне ҳам ки арзаи нури кор собит бошад ва тақозо барои нури кор коҳиш ёбад, бекорӣ падида меёбад. Бинобар ин, ҳар омиле, ки боиси афзоиши арзаи нури кор ва ё коҳиши тақозои нури кор гардад, метавонад бекориро эҷод кунад ё афзоиш диҳад. Коҳиши тақозои кулӣ метавонад пешбини вазъи бади бозор, коҳиши эътимоди масрафкунанда ва ё коҳиши масорифи давлат бошад. Ин коҳиш батадрич истеҳсолкунандагонро ба коҳиши тақозо барои кор шавқ медиҳад ва аз асари он тавозун байни арза ва тақозо барҳам хӯрда, боиси харобу вайрон шудани ҷазби нури кор мешавад, ки дар натиҷа бекориро афзоиш медиҳад, аммо агар арза ва тақозои кор ҳамзамон афзоиш ё коҳиш ёбад, дар нархи бекорӣ қадом тағйири қобили мулоҳизае пайдо намегардад. Омилҳои монанди афзоиши ҷомеа, қутоҳ шудани даврони таҳсил, афзоиши нархи мушорикати занон (бахусус дар кишварҳои рӯ ба инкишоф), вуруди зудхангоми нури кор ба бозори кор ва муҳочирати нури кор ба дохили кишвар, боиси афзоиши арзаи нури кор шуда метавонанд. Дар ҳоле ки коҳиши тавлид, истифода аз технологияҳои сармоябар, коҳиши сармоягузорӣ, бухронҳо ва ҳодисаҳои, ки дар натиҷаи он фаъолиятҳои иқтисодӣ маҳдуд ва коҳиш ёбанд, заминаҳои коҳиши тақозо барои нури корро ба миён оварда, бекориро шиддат мебахшанд. Барои як фард аз даст додани шуғл ба маънои он аст, ки фард ба сурати иҷборӣ аз кор барканор ё ихроҷ шавад. Дар ин замина бояд тадбирҳои зарурӣ дар қисмати эҷоди фурсатҳо ва имконоти шуғлзояи андешида шаванд [5, с. 170].

Омилҳои иқтисодии бекорӣ:

• Иллоти камии сармоя: чун сармоя яке аз омилҳои муҳими истеҳсолот аст, аз ин рӯ маҳалли кор ба мавҷудияти сармоя иртибот дошта, маҳдуд будани сармоя боиси истиҳдоми ноқис ё бекорӣ мегардад.

Дар мамолики ақибмонда ва рӯ ба инкишоф аксаран бекорӣ дар асари норасоии сармоя ба вучуд меояд. Чун дар ин кишварҳо сармоягузорӣ низ маҳдуд мебошад. Ҳамчунин, дар кишварҳои ҷаҳони савум аз нигоҳи адами арсаи қувваи башарӣ дар баъзе аз риштаҳои техникӣ ва маслақӣ бекорӣ мавҷуд мебошад, албатта, дар риштаҳои ғайритаҳассусӣ арза зиёд аст, дар ҳоле ки барои он талабот вучуд надорад.

• Маҳдудияти масраф: яке аз иллатҳои дигари бекорӣ маҳдудияти масраф мебошад. Хоҳ ин маҳдуд шудан аз сабаби камии талаботи афрод ва хоҳ аз сабаби афзоиши ғоизи пасандоз аз талаботи ҳосила бошад, ки аз асари он тақозо ба маҳсулоти тавлидшуда поён омада ва дар натиҷаи он тамоюл ба сармоягузорӣ кам мешавад, ки ин амр мучиби истиҳдоми ноқис ё бекорӣ мегардад. Дар ин ҷо иқтисодчиёни сиёсӣ, бояд як мувозинати маъқул дар сиёсати молӣ ва пулӣ байни масрафи пасандоз ва сармоягузорию барқарор созанд, то истиҳдоми комил таъмин гардад. Илова бар ин, адами сохтани зербиноҳо, истифодаи номаъқул аз манбаъҳои пулӣ, сиёсатҳои иқтисодии нодурусти давлат ва ғайра аз омилҳои бавучудоварандаи бекорӣ ба шумор мераванд.

Омилҳои сиёсӣ. Набудани ҳокимият ва татбиқи қонунҳо ва ё назорати заифи онҳо барои ҷилавгирӣ аз фаъолиятҳои иқтисодии ғайриқонунӣ ва мафиёӣ, набудани қонунҳои муассисаҳои, ки ҳуқуқи корро барои афроди ҷомеа таъмин намоянд (кафолат диҳад) ва ҳам мавҷудияти фасод дар идороти давлатӣ ва ғайра аз омилҳои сиёсии бавучудоварандаи бекорӣ мебошанд.

Омилҳои иҷтимоӣ. Сатҳи пасти мавҷудияти таълиму тарбия ва таҳассус, анбуҳи аҳоли, таъбиз аз лиҳози синну сол, ҷинс, наҷод, қавм ва ғайра аз ҷумлаи омилҳои муҳими иҷтимоӣ аст, ки боиси бекорӣ дар як ҷомеа мегарданд.

Омилҳои бекорӣ дар Афғонистонро метавон ба ду даста – сабабҳои дохилӣ ва хориҷӣ тақсим намуд.

Сабабҳои дохилии бекорӣ дар Афғонистон инҳо мебошанд:

- афзоиши рӯзафзуни аҳолии вочиди шароити кор;
- пасти будани (поён рафтани) сатҳи маҳоратҳои корӣ;
- набудани заминаҳои кор;
- тамаркузи бештари нури кор дар пойтахт ва маркази шаҳрҳои бузурги Афғонистон;
- пасти будани сатҳи музди меҳнат, бахусус дар сектори давлатӣ;
- набудани адами фаъол будани қорубори иқтисодӣ дар аксари вилоёти кишвар, бахусус манотиқи ноамн ва дурафтодаи кишвар;

- набудани сиёсатҳои муносиби ниҳодҳои давлатӣ ва дар бештар маворид адами татбиқи дурусти сиёсатҳо;

- мавҷудияти фасоди идорӣ;

- истифодаи нодуруст аз тариқи моли кумакшудаи байналмилалӣ, бахусус дар барномаҳои, ки дар заминаи эҷоди кор дар он вучуд дорад;

- ноқис будан ва адами дастрасӣ ба маълумот дар мавриди фурсатҳои шугли барои толибони кор;

- коҳиши сармоягузориҳо дар бахшҳои тавлидӣ ва хадамотӣ бинобар иллатҳои мухталиф;

- ҳоким будани фарҳанги номуносиб дар ҷомеа ва эҷоди маҳдудиятҳо дар баробари шугли занон;

- мадди назар нагирифтани таҳассус дар истиҳдоми афрод, бахусус дар мақомоту мансабҳои баланди давлатӣ;

- кор кардани теъдоде аз афрод бо маоши баланд дар вазифаҳои қаблӣ ва қаноат накардан бо маоши пасттар дар вазифаҳои пешниҳодшуда.

Сабабҳои хориҷии бекорӣ дар Афғонистон инҳо мебошанд:

- вуруди неруи кори хориҷӣ (мутахассисон ё ронандагон);

- вуруди неруи кори хориҷӣ (мутахассисон ва ё ронандагон бо маҳорати бештар) аз кишварҳои хориҷӣ, бахусус кишварҳои ҳамсои Афғонистон;

- коҳиши сармоягузориҳои хориҷӣ, бахусус дар солҳои охир бинобар далелҳои мухталиф;

- коҳиши фаъолиятҳои муассисаҳои байналмилалӣ дар асари наздик шудани соли 1393/2014;

- вуруди амволи хориҷӣ, ки боиси муфлис шудан ва ё руқуд ва таваққуфи фаъолиятҳои истеҳсоли дар кишвар шудааст [9, с. 29].

Пайомадҳои бекорӣ:

Таъсири бекорӣ бар фақри иқтисодӣ: Усулан, машғул шудан ба кор муҳимтарин манбаи касби даромад барои аксарияти мардуми як ҷомеа маҳсуб мешавад. Дарвоқеъ, аслитарин манбаи таъминкунандаи эҳтиёҷоти аввалия, аз қабилӣ хӯрок, пӯшок, маскан, омӯзиш, бехдошт ва дармон шугл, яъне кор аст. Бинобар ин, афрод ва хонаводаҳои афроди бекор аз касби даромадҳои лозим барои таъмини ниёзҳои асосии худ дар зиндагӣ маҳрум мешаванд.

Барои қасоне, ки ба доштани шугли собит ва мутмаин одат кардаанд, таҷрибаи бекорӣ метавонад бисёр вайронгар бошад. Равшан аст, ки фавритарин пайомади бекорӣ аз даст рафтани даромад аст. Аз даст додани даромад дар кишварҳои гуногун оқибатҳои гуногун дорад, чунки сатҳи моҳонаҳо ва нафақаҳои даврони бекорӣ фарқ мекунад. Дар кишварҳои, ки дастрасӣ ба хадамоти бехдоштӣ ва дармонӣ ва дигар имтиёзоти бехбудӣ таъмин мешавад, афроди бекор шояд дучори мушкилоти молии шадиде шаванд, аммо таҳти Ҳимояи давлат қарор мегиранд. Дар баъзе аз кишварҳои ғарбӣ, мисли Иёлоти Муттаҳида, имтиёзоти давраи бекорӣ кӯтоҳмуддаттар аст ва хадамоти бехдоштӣ ва дармонӣ низ ҳамагонӣ нест ва ҳамин амр мучиби сангинтар шудани фишорҳои иқтисодӣ бар бекорон мешавад [6, с. 590].

Таъсири бекорӣ бар эътиёд: Яке аз мушкилоти асосие, ки ҷомеаи эронӣ бо он рӯ ба рӯ аст, фочеаи густариши вобастагӣ дар миёни кишрҳои мухталифи иҷтимоӣ аст. Ҳаммарзӣ бо кишвари Афғонистон, ки имрӯзҳо яке аз бузургтарин марказҳои тавлиди маводи муҳаддир дар ҷаҳон аст, аз як сӯ ва ҷавон будани аксарияти ҷомеаи Эрон аз сӯи дигар, сабаб шудааст, ки вобастагӣ ба унвони фочеаи нигаронкунандаи амиқ мардум ва давлатмардонро дар Эрон барангезад. То кунун дар Эрон талошҳои зиёде барои муқобилият бо ин падидаи муҳими харобкунанда сурат гирифтааст, аммо омор ва рақамҳо ва шохидони мавҷуд гӯи онанд, ки дар муқобили ин ҳучумҳои ҳамаҷониба дастовардҳо ва муваффақиятҳо андаку ночиз буда, натавонистаанд натиҷаҳои умедбахшero ба дунбол дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар вазъияти кунунӣ ҷомеаи Эрон, ки ағлаби онро ҷавонон ташкил медиҳанд, дар доми эътиёд гирифтааст ва бисёре аз онҳо дар марҳилаи номушахасӣ аз маргу зиндагӣ дасту по мезананд [1, с. 194].

Таъсири бекорӣ бар бӯҳрони ҳувиҷат: Гузаштан аз марҳилаи ҷавонӣ ба бузургсолӣ марҳилаи хатарнок ва мушкил аст. Бисёре аз ҷавонон барои ворид шудан ба ҷомеа талош ва ҷаҳду кӯшиши зиёде мекунанд, аммо аз ҷиҳатҳои гуногун аз он дур ва ё ихроҷ мешаванд. Дар рӯзгори гузашта гузариш ба бузургсолӣ, маъмулан, дар оғози ба кор оғоз кардани фард рӯй

медод. Акнун бозори кор барои ҷавонон бесуботтар аз гузашта аст ва ин масъалаи гузариш ба зиндагии мустақил бузургсолиро душвортар месозад [6, с. 471].

Дарвоқеъ, яке аз муҳимтарин воситаи истиқлол ёфтан ва ё мустақилият ва хувиятёбӣ барои ҷавонон шугл мебошад.

Норавшан будани ояндаи як ҷавон боиси эҷоди стрессҳои руҳию равонӣ барои ӯ хоҳад шуд. Ин шакку шубҳаҳо пояҳои боварию фикрии ҷавонро сусту заиф мекунад. Мусаламан, ҷавон ҳарчи бештар дар ибҳомот бимонад, ба ҳамон андоза хатари бухрони хувият барои ӯ бештар хоҳад буд.

Роиҷ будан ва интишори бекорӣ дар байни афроди як ҷомеа тартибу низом ва суботи онро коҳиш медиҳад, ҳисси безътимодӣ миёни афрод фаро мегирад ва азҳамгусехтагии иҷтимоии ҷомеаро ба вучуд меоварад. Дар ин ҳангом замина барои бегонашавии фард бо афрод ва сохторҳои ҷомеа фароҳам мешавад ва агар ин вазъият идома ёбад, ҳолати беназми ба вучуд меояд ва дар ниҳоят боиси бухрони хувият мешавад.

Дарвоқеъ бухрони бекорӣ дар кишвар заминаҳои бухрони хувиятро барои ҷавонон фароҳам мекунад. Дар ҳақиқат ҳам, вақте як ҷавон то синни 25-30-солагии ханӯз машғули коре нашудааст, чӣ гуна метавонем аз ӯ талаби эътимод ба нафсро дошта бошем ва аз ӯ бихоҳем, ки собитқадаму устувор бошад.

Таъсири бекорӣ бар талок: Натиҷаҳои таҳқиқ дар Эрон нишон медиҳанд, ки байни бесуботии шуглӣ, баҳусус бекорӣ ва ризоияти заносӯй ва зиндагии хонаводагӣ робитаи қавӣ вучуд дорад. Афроди бекор мизони камтаре аз тафохум (ҳамдигарфаҳмӣ), иртибот ва назм дар равобити хонаводагӣ доранд. Илова бар ин, шавҳарони бекор дар муқоиса бо мардони хонаводаҳое, ки шуглу кори собите доранд, камтар тавассути ҳамсарони худ ҳимоят мешаванд, баҳсу муноқиша ва ҷангу ҷанҷоли хонаводагии камтаре доранд.

Бояд қайд кард, ки робитаи байни омили иқтисодӣ ва талок печида аст, зеро талок натиҷаи омилҳои иҷтимоии гуногуни бисёрест, аммо таҳқиқот нишон медиҳад, ки байни шароити иқтисодӣ, шуглӣ ва талок робитаи баръакс вучуд дорад. Яъне, ҳар қадаре ки мавқеи иқтисодии хонавода поён равад, ҳамон андоза имкони ҷудой ва талок афзоиш меёбад [11, с. 178].

Таъсири бекорӣ бар муҳочират: Бекорӣ ва муҳочират бар якдигар таъсири мутақобила доранд, чунки аз як сӯй, вазъи ноодилонаи имконот ва ҳадамот ба зуҳури бекорӣ ва набудани шугл барои афроди ҷӯеи кор анҷом мешавад ва аз сӯйи дигар, адами шугл ба баҳши анбуҳе аз нуруи кор фишор меоварад ва онҳоро ночор месозад ба манзури расидан ба ҳадди ақали имконоти зиндагӣ, ватани худро тарк ва ба дунболи кор ба дигар кишвару шаҳрҳо муҳочират кунанд [8, с. 147].

Таъсири бекорӣ бар афсурдагӣ: Инсон мавҷудест иҷтимоӣ ки кор карданро дӯст дорад ва ба воситаи он меҳодад фарде созанда ва тавлидкунанда бошад ва бо машғул шудан ба кор эҳсоси арзиш ва иззати нафс ёбад. Зеро инсон ба ҷиҳати созанда буданаш аз ҳайвон фарқ мекунад ва дар натиҷаи созандагии ӯ, ки мутаассир аз кор аст, тамаддуни башариро ташаккул кардааст.

Табиист, ки мустақимтарин натиҷаи он аз даст додани даромад аст. Бекор будан ҳангоме ки шахс ба он ниёз дорад ва надоштани манбаи лозим барои гузаронидани як зиндагии ризоиятбахш илова бар саҳтии моддӣ, ранҷи руҳӣ-равонӣ ба ҳамроҳ дорад. Зеро барои афроде ки машғули кор ҳастанд, рӯз маъмулан пиромуни оҳанги кор созмон меёбад.

Агарчи ин амр мумкин аст гоҳе таҳмили бошад, вале як ҳисси ҷиҳатёбӣ дар фаъолияти одии рӯзона фароҳам мекунад. Афроде, ки бекор ҳастанд, маъмулан, дорои зиндагии маломатовар ҳастанд ва навъе эҳсоси бетафовутӣ нисбат ба замон пайдо мекунанд. Аз тарафи дигар, муҳити кор ғолибан дӯстиҳо ва фурсатҳои мушорикат дар фаъолиятҳои муштарак бо дигаронро фароҳам мекунад. Ҷудо аз муҳити кор доираи дӯстон ва ошноёни эҳтимолии шахс мумкин аст дар асари бекорӣ тангтар шавад ва фарди бекор ба канорагирӣ дучор шавад ва саранҷом мумкин аст дучори афсурдагӣ шавад.

Афсурдагӣ низ бемории бисёр роиҷ аст, ки бо вучуди таҳқиқоти доманадор дар мавриди иллатҳо, дардҳо ва роҳҳои дармони он, мутаассифона, дар бештари ҷомеаи имрӯза ва баҳусус ҷомеаи Афғонистон тавачҷуҳи зиёде ба он нашудааст. Дар гузашта нишонаҳои афсурдагиро то муддатҳо ба омилҳои дигаре чун заъфи асабҳо, асабоният ва ғайра нисбат меоданд. Ба ҳамин сабаб ташҳиси саҳеҳ ва дармони он ба таъхир меафтад [3, с. 87].

Чун ин афрод маъмулан бардоште маҳдуд, ғалат, ноқис, гумроҳкунанда аз муҳити худ доранд, дар натиҷа рафтори онҳо бо воқеияти муҳит мутаносиб набуда ва дар натиҷа мавриди назар намегардад. Ба назари Чарлз Фрестер (Frester) – аввалин равоншиноси рафторгаро, шахсони афсурда дар муқобили муҳит ҳолати инфиюлӣ ё воқунишӣ дошта ва фақат дар муқобили дастурот ё рӯйдодҳои нохушоянд ақсуламал нишон медиҳанд [10, с. 115].

Хулоса, кор як баҳши муҳимми зиндагии инсонро дар бар мегирад ва он яке аз мафҳумҳои асосии илми ҷомеашиносӣ мебошад. Кор сармоя ва захираи миллии аст ва метавонад ба рушду пешрафти тамаддун кумак кунад. Агар афроди ҷомеа ба таври нисбӣ битавонанд қору шуғли муносиб ба даст оваранд ва шуғли онон мутаносиб бо истеъдодҳо, тавоноӣҳо ва иртиботу вобастагӣҳои онҳо бошад, замина барои навоарӣ, ибтикор, рушду пешрафт дар самти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вуҷуд меояд. Вале, агар заминаҳои шуғлу кор дар ҷомеа маҳдуд ва талабот барои кор бисёр бошад, батадриҷ бекорӣ афзоиш меёбад.

Шуғлу кор ва бекорӣ бо дигар омилҳои иқтисодӣ робитаи зич доранд. Бекорӣ муҳимтарин маншаи пайдоиши фақру маҳрумият, номутаносибӣ ва танишҳои иҷтимоӣ ва азҳамгусехтагии эътидолу баробариҳо дар ҷомеа аст.

Бекорӣ ба маҳорат ва ҳунармандии фард осеб мерасонад ва саломатии руҳӣ ва равонии ӯро табоҳ, ошuftа ва ҳалалдор месозад. Умеду орзуҳои вайро барбод медиҳад. Бекорӣ шавқу завқи зиндагиро барҳам зада, қудрати иродаи фардро заиф мекунад. Аз тарафе бекорӣ омилҳои муҳимме дар эҷоди фақр аст ва фарде, ки бекор аст, аз як сӯ аз лиҳози равонӣ эҳсоси ҳақорат ва зиёндидаву зиёнкорӣ мекунад ва аз ҷомеа талаби кор мешавад ва аз сӯи дигар, чун ҷомеаро масъули маҳрумияти худ мепиндорад, навъе эҳсоси интиқомгирӣ дар ӯ пайдо мешавад.

Бештари афроди бекор дучори бемориҳо, аз ҷумла афсурдагӣ, руҳафтадагӣ, эҳсоси беарзишӣ, ки ин масъала худ заминаи мусоидеро ҷиҳати рушду густариши фақри иқтисодӣ, эътиёд, бухрони хувият, талок, муҳочират, афсурдагӣ, ҷиноёт алайҳи ашҳосу амвол, нооромии иҷтимоӣ, қочоқи маводи муҳаддир, қочоқи мол ва ғайраро ба вуҷуд хоҳад овард.

АДАБИЁТ

1. Аливарди Ниё Акбар. Мутолиаи ҷомеашиносии эътиёд ба маводи муҳаддир дар Эрон // Фаслномаи илмӣ ва паҷухишии «Рифоҳи иҷтимоӣ». -1384. Соли5. - №20.
2. Амик Роналд. Паҷухише дар назарияи арзиши кор. Тарҷумаи М. Савдогар. - Техрон: Позанд, 1358.
3. Амонат Амир. Афсурдагӣ ва худкушӣ. - Техрон: Ибни Сино, 1368.
4. Бароҳинӣ Муҳаммад Тақӣ. Заминаи равоншиносӣ. - Техрон: Рушд, 1370. – 616с.
5. Гардон Обрайн. Равоншиносии кор ва бекорӣ. Тарҷумаи Аҳмад Ғазнафарӣ. – Техрон, 1382. – 320с.
6. Гуденс Антон. Ҷомеашиносӣ. Тарҷумаи Ҳасан Човушиён. – Ҷ.4. –Техрон, 1386. – 1096с.
7. Гузориши Бонки Чаҳонӣ. Вазъияти иштиғол дар Афғонистон. – Кобул: дафтари Маркази Бонки Чаҳонӣ дар Кобул, 2013.
8. Иброҳизода Исо. Муҳочиратҳои рустой: илал ва пайомадҳои он (мутолиаи мавриди Систон ва Балучистон) // Фаслномаи таҳқиқоти ҷуғрофиёӣ. Афғонистон, 1380. - № 506.
9. Маркази миллии таҳқиқоти полисӣ. Илал ва пайомадҳои иқтисодии бекорӣ дар Афғонистон тайи солҳои охир. – Кобул: Донишгоҳи Кобул, 1393. – 82с.
10. Меҳриёр Амир Хушанг. Афсурдагӣ: бардоштҳо ва дармонҳои шинохтӣ. –Техрон, 1373.
11. Мусовотӣ Озар Маҷид. Особшиносии иҷтимоии Эрон (ҷомеашиносии инхирофот). – Табрез, 1374. – 501с.
12. Хусайнӣ Абрӣ, Сайид Ҳасан. Маҳале барои ҷуғрофиёи рустоии Исфохони Эрон. Интишороти Донишгоҳи Исфохон, 1383. – 430с.
13. Рӯзгуро Ғулом Ҳабиб. Бекорӣ ва роҳи ҳалли он. – Кобул, 1389.
14. Тавассули Ғуломаббос. Ҷомеашиносии кор ва шуғл. – Техрон, 1375. – 300с.

САБАБҲОИ БЕКОРӢ ВА ПАЙОМАДҲОИ НОГУВОРИ ОН АЗ ДИДГОҲИ РАВОНШИНОСӢ

Неруи инсонӣ ва ҷамъияти фаъоли ҳар ҷомеа нақши босазое дар фароянди тавлид дорад ва ба унвони падиоварандаи аслии сарват ва муҳарриқи мустақими иқтисод маҳсуб мешавад ва сатҳу мизони тавлиди (истехсоли) миллии ҳар кишвар низ ба дониш ва огоҳии фаннӣ ва зарфияти тавлиди ҷамъияти фаъоли он вобастагӣ дорад. Ба ибораи дигар, вусъатёбӣ ва рушду инкишофи иқтисодии ҳар кишвар дар қанори омилҳои сармоя ва технология ба манобеи инсонии қоромад ва мутахассис ниёз

дорад. Мизон ва тавоноии чомаи ғабол дараҷаи рушд ва пешрафти иқтисодии чомааро муайян мекунад. Бекорӣ аз масоили умдаи иқтисоди калон аст, ки ба сурати комилан мустақим ва шадид бар яқояки афроди чома асар мегузорад. Аз назари аксари мардум аз даст додани шугл ба маъноии паст шудани сатҳи зиндагӣ, аз даст додани эҷимод ба нафс ва эҷоди фишорҳои равонӣ аст. Бекорӣ вазъиятест, ки дар он гурӯҳе ба қор машғул набоянд ё дар ҷараёни интиқол ба қори ҷадида бошанд. Набудани ҷораву тадбирҳои лозима, бахусус сиёсатҳои иқтисодии дарҳои бози давлат таҳти унвони «бозори озод» дар Афғонистон, бекорию ба як мушкилии шадид мубаддал сохт, зеро сиёсати дарҳои бози кишвар заминаҳои онро муҳайё намуд, то бозорҳои масрафи кишвар аз маҳсулоти тавлидшуда дар кишварҳои хориҷи пур гардад, он ҳам маҳсулоте, ки дар кишвар қаблан тавлид мешуд ва ё ҳам ҷадидан ба тавлиду истеҳсоли он оғоз карда буданд.

Калидвожаҳо: *афсурдагӣ, бекорӣ, қашоқӣ, бӯҳрони ҳувият, вайроншавии оилаҳо, музди меҳнат, ҳолати рӯҳӣ, пайдоиши стресс.*

ПРИЧИНЫ БЕЗРАБОТИЦЫ И ЕЕ НЕПРИЯТНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ С ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Человеческая сила и активная деятельность любого общества играют значительную роль в развитии производства и рассматриваются как главный генератор богатства и непосредственный двигатель экономики, а также зависит уровень национального производства (производства) любой страны на знаниях и технической осведомленности и производственной мощности своего активного общества. Другими словами, для экономического роста и развития любой страны помимо капитала и технологий необходимы квалифицированные и профессиональные человеческие ресурсы. Масштабы и сила активного общества определяют уровень развития и экономического прогресса общества. Безработица является одной из основных проблем большой экономики, оказывающей прямое и серьезное воздействие на отдельных членов общества. С точки зрения большинства людей, потеря работы означает снижение уровня жизни, потерю уверенности в себе и создание психологического напряжения. Безработица – это ситуация, при которой группа не занята работой или находится в процессе перехода на новую работу. Отсутствие необходимых мер и мер, особенно открытой экономической политики правительства под названием «свободный рынок» в Афганистане, превратило безработицу в серьезную проблему, поскольку проводимая в стране политика открытых дверей создала основу для потребительских рынков, которые должны быть заполнены продукцией, произведенной в зарубежных странах, той продукцией, которая ранее производилась в стране, или ее начали производить вновь.

Ключевые слова: *выгорание, безработица, кризис идентичности, распад семьи, заработная плата, психическое состояние, стресс.*

CAUSES OF UNEMPLOYMENT AND ITS UNPLEASANT CONSEQUENCES FROM A PSYCHOLOGICAL POINT OF VIEW

The human strength and vigorous activity of any society play a significant role in the development of production and are considered as the main generator of wealth and the direct engine of the economy, and the level of national production (production) of any country also depends on the knowledge and technical awareness and production capacity of its active society. In other words, for the economic growth and development of any country, in addition to capital and technology, qualified and professional human resources are needed. The scale and strength of an active society determine the level of development and economic progress of the society. Unemployment is one of the main problems of a large economy, with a direct and serious impact on individual members of society. From the point of view of most people, the loss of a job means a decrease in the standard of living, a loss of self-confidence and the creation of psychological stress. Unemployment is a situation in which a group is not employed or is in the process of moving to a new job. The lack of necessary measures and measures, especially the government's open economic policy called "free market" in Afghanistan, has turned unemployment into a serious problem, since the country's open door policy has created a basis for consumer markets to be filled with products made in foreign countries, that products that were previously produced in the country, or they began to be produced again.

Keywords: *burnout, unemployment, identity crisis, family breakup, wages, mental state, stress.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саҳиёр Раҳимуллоҳ, доктор PhD, докторанти кафедраи равоишиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, Душанбе, хиёбони Рудаки, 17). Телефон. 919.12.27.00. E-mail: rahimullahsakhiiyar144@mail.com*

Сведения об авторе: *Саҳиёр Раҳимуллоҳ, доктор PhD, докторант, кафедраи психологии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17). Телефон. 919.12.27.00. E-mail: rahimullahsakhiiyar144@mail.com*

Information about the author: *Sakhiiyor Rahimulloh, PhD, doctoral student, Department of Psychology, Tajik National University (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Tel: 919.12.27.00. E-mail: rahimullahsakhiiyar144@mail.com*

**ОЛИМПИАДАҲОИ ФАНӢ ҲАМЧУН МУҲИТИ ТАШАККУЛ
ВА РУШДИ ХОНАНДАҒОНИ БОЛАЁҚАТ**

Ҳотамов Ф. М.

**унвонҷуи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи
Абдурахмони Ҷомии АТТ**

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021 қайд намудаанд, ки “ҳадаф аз баргузории олимпиадаву озмунҳои гуногун тақвият бахшидани хувияти миллӣ, ҳисси ифтихор аз таъриху тамаддуни бостонии халқамон, боз ҳам баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии мардум, қабл аз ҳама, наврасону ҷавонон, тақвияти завқи зебоипарастии онҳо ва пайдо кардани истеъдодҳои нодир аз байни наслҳои ояндасоз мебошад [1].

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба олимпиадаҳои фанӣ тавачҷуи бештар дода мешавад. Олимпиадаҳои фанӣ қисми таркибии раванди таълиму тарбия гардидаанд. Агар пештар, аслан 5-6 сол пеш дар олимпиадаҳои фанӣ хонандагони синфҳои 11 иштирок карда метавонистанд, айни ҳол бошад аз синфи 5-ум хонандагон ҳуқуқи иштирок карда доранд.

Байни шаклҳои самарабахши кор бо хонандагони болаёқат ҷойи махсусро олимпиадаҳои фанӣ ишғол мекунад, ки на танҳо шавқу рағбатро ба ин фан нигоҳ медоранд ва инкишоф медиҳанд, балки ба ташаккули ҷаҳони эҷодии хонандагон мусоидат мекунад. Иштирок дар олимпиадаҳои фанӣ яке аз шаклҳои эътирофшудаи кор бо хонандагони лаёқатманд мебошад. Дар ин ҷо хонандагон метавонанд маҳорати худро санҷанд ва дониши худро бо иштирокчиёни дигар муқоиса кунанд. Дар муқоиса бо озмунҳои гуногуни зехнӣ, фаъолиятҳои лоиҳавӣ ва тадқиқотӣ, навиштани иншо, супоришҳои тестӣ ва санҷишҳои оддӣ, олимпиадаҳо доираи васеи донишхоро аз фанҳои таълимӣ фаро гирифта, ба дониши васеътар мусоидат мекунад.

Ба ақидаи А.В. Сиганкова, ҳаракати олимпӣ (ҳамчун шакли ташкили таълим) фаъолияти эҷодии фаъоли ҳама иштирокчиёни раванди таълим (муаллимон ва мактаббачагон) мебошад, ки дар асоси ҳамгироии фаъолияти коллективӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои омӯзиш равона карда шудааст [2].

Олимпиадаи фанӣ – мусобиқа дар байни хонандагонимуассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки аз иштирокчиён дониш ва малакаро аз як ё якчанд фанҳои омӯхташуда талаб мекунад [3]. Ин мусобиқа ба иштирокчиён имкон медиҳанд, ки ба таври назаррас ҷаҳонбинии худро васеъ кунанд, дониш ва тафаккури мантиқии худро дар вазъияти ғайримукаррарӣ татбиқ кунанд.

Ба андешаи доктори илмҳои педагогӣ, профессор А. Вербитский, хусусиятҳои фарқкунандаи олимпиада инҳо мебошанд [4]:

- набудани чорҷӯбаи қатъии вақт, ки ба хонанда имкон диҳад, ки мувофиқи қобилияти худ пеш равад;

- омезиши омӯзиши равонашуда ва худомӯзӣ.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар байни вазифаҳои муосир дар назди муассисаҳои таълимӣ мегузорад дарёфт ва ташаккули хонандаи болаёқат мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Баргузории олимпиадаҳои фанӣ яке аз воситаҳои асосии дарёфт ва ташаккули хонандагони болаёқат мебошад. Таъини солҳои охир ҳаракати олимпӣ ба падидаи муҳимтарин дар таълими муосир табдил ёфтааст. Олимпиада ин худфаъолияти тарбияи истеъдодҳои оянда мебошад. Вазифаи асосии иштирок дар олимпиада ин на танҳо ба даст овардани медалу ҳол, балки ташаккули шахсияти эҷодкор, амалӣ гардонидани қобилияти онҳо, баланд бардоштани шавқу рағбати хонандагон, фаъол гардонидани ҳама шаклҳои таълими берунасинфӣ мебошад.

Фароҳам овардани шароит барои муайян намудани қобилияти хонандагони лаёқатманд, ташаккул ва татбиқи моделҳои омода намудани онҳо ба олимпиадаҳои фанӣ ва ҷалби онҳо ба ҳаракати олимпӣ яке аз вазифаҳои асосӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Ҷузъи ҳатмии омода намудани хонандагон ба олимпиадаҳои фанӣ ин пеш аз ҳама, амиқ ва ғанӣ гардонидани маводҳои иловагии таълимӣ назариявӣ, аз худ кардани малакаҳои амалӣ, ташаккул додани омодагии равонӣ ба ҳалли масъалаҳои ғайриоддӣ, баланд бардоштани сатҳи мураккабии саволу супоришҳо мебошад. Аз ин лиҳоз, ғолибону ҷоизадорони олимпиадаҳои

ҷумхуриявӣ ва байналмилалӣ мавриди таваҷҷӯҳи махсус қарор гирифта, ҳангоми дохил шудан ба донишгоҳҳои пешрафтаи кишвар имтиёзҳои назаррас доранд. Аз тарафи дигар, иштироки хонандагон дар ҳаракати олимпиада, сарфи назар аз натиҷаи ба даст оварда метавонад барои интихоби бошууронаи интихоби касб дар оянда мусоидат намояд.

Ташкил ва баргузор намудани олимпиадаҳои фаннӣ бо мақсади дарёфт ва рушди хонандагони боистеъдод, инкишофи зеҳнии онҳо ба самти фаъолияти илмӣ – эҷодӣ ва тадқиқотӣ нигаронида шудааст. Олимпиадаҳои фаннӣ, пеш аз ҳама, ба хонандагони лаёқатманд имкон медиҳанд, ки сатҳи баланди омодагии фаннӣ, рушди малақаҳои зеҳнӣ, сифатҳои шахсӣ, маънавӣ ва иродавии худро нишон диҳанд. Аз дигар ҷониб, барои омӯзгорон олимпиада ба яке аз воситаҳои назорати сифати таълим ва тақмили таҳассуси омӯзгор табиқ ёфтааст [5].

Мақсад ва вазифаҳои асосии олимпиада инҳоянд:

1) дарёфт ва ташаккул додани қобилияти эҷодӣ ва шавқу ҳаваси хонандагон ба фаъолияти илмӣ;

2) фароҳам овардани шароити мусоид барои дастгирии хонандагони болаёқат;

3) тарғиби донишҳои илмӣ;

4) ҷалб намудани олимони ва муҳаққиқон.

Низоми омодагии хонандагонро ба олимпиадаҳои фаннӣ ба чузъҳои зеринҷудо қардан мувофиқи мақсад хоҳад буд:

➤ донишҷӯи барномаи асосии таълимӣ дар доираи фанни таълимӣ;

➤ таълимоте, ки дар доираи низоми таҳсилоти иловагӣ гирифта мешаванд (маҳфилҳо, курсҳо, ҷамъиятҳои илмӣ);

➤ худтаълимӣ (мутолиаи адабиёти илмӣ ва илмӣ-оммавӣ, мустақилона ҳал намудани масъалаҳо, ҷустуҷӯи маълумот дар интернет ва ғ.);

➤ омодагии мақсаднок барои иштирок дар даври муайян (аз рӯйи қоида, чунин тайёрӣ бо роҳбарии омӯзгоре, ки дар ҳаракати олимпӣ таҷриба дорад) гузаронида мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки омӯзгорони “Марказҳои дарёфт ва рушди истеъдодҳо” аз соли 2007 инҷониб аз ин шакли кор бо кӯдакони болаёқат истифода мекунанд. Дар давоми солҳо мо боварӣ ҳосил кардем, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои хуб олимпиадаро ҳамчун «ҳодисаи якдафъаина» фаҳмидан лозим нест. Омодагӣ ба олимпиада бояд дар давоми соли хониш мунтазам бошад. Ба мақсад мувофиқ аст, ки гузаронидани машғулиятҳои иловагӣ дар муассисаҳои таълимӣ кор бо хонандагони болаёқат бо истифода аз шаклҳои гуногуни барномаҳои муосири махсуси таълимӣ ташкил карда шавад. Дар асоси таҳлили таҷрибаи педагогӣ мо ба хулосае омадем, ки барномаҳои таълимӣ кор бо хонандагони болаёқат на ба кор карда баромадани масъалаҳои назариявӣ, балки ба инкишофи қобилияти эҷодии хонандагон нигаронида шаванд.

Ба мақсад мувофиқ аст, ки барои ҳар як фанни таълимӣ барномаҳо иинфироии таълимӣ барои омодагӣ ба олимпиадаҳои ҷумхуриявӣ ва байналмилалӣ тартиб дода шаванд, ки аз ҳал карда натавонистани масъалаҳои мураккаб то маҳорати эҷодии интихоби тарзу воситаҳои роҳи ҳалли онҳоро инъикос намояд.

Олимпиадаи фаннӣ ҳамчун як навъ мусобиқаи зеҳнӣ аз замонҳои қадим маълум аст. Тибқи баъзе сарчашмаҳои таърихӣ аввалин олимпиадаи фаннӣ расман дар Венгрия соли 1894 аз фанни математика баргузор гардида буд. Дар ИҶШС аввалин олимпиада соли 1934 аз фанни математика гузаронида шуда буд, ки он аз ҷониби Донишгоҳи Ленинград ташкил карда шудааст. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 намуди олимпиадаҳои фаннӣ байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ гузаронида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Низомномаҳои дахлдор намудҳои зерини олимпиадаҳои фаннӣ барои хонандагони болаёқат гузаронида мешавад [6].

1. Олимпиадаи фаннӣ барои наврасон аз фанҳои табиӣ – риёзӣ (синфҳои 5 – 6);

2. Олимпиадаи фаннӣ барои наврасон аз фанҳои ҷамъиятӣ – гуманитарӣ (синфҳои 5-6);

3. Олимпиадаи фаннӣ барои наврасон аз фанҳои табиӣ – риёзӣ (синфҳои 7 – 8);

4. Олимпиадаи фаннӣ барои наврасон аз фанҳои ҷамъиятӣ – гуманитарӣ (синфҳои 7 – 8);

5. Олимпиадаи фаннии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз фанҳои табиӣ-риёзӣ (синфҳои 9 – 10);

6. Олимпиадаи фаннии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз фанҳои ҷамъиятӣ – гуманитарӣ (синфҳои 9 – 10);

7. Олимпиада аз фанни забон ва адабиёти тоҷик барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи А.Рӯдакӣ (синфҳои - 11);

8. Олимпиада аз фанни забони давлатӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (синфҳои - 11);

9. Олимпиада аз фанни забони русӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи А.Пушкин (синфҳои - 11);

10. Олимпиада аз фанни забон ва адабиёти рус барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (синфҳои - 11);

11. Олимпиада аз фанни забони англисӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи У.Шекспир (синфҳои - 11);

12. Олимпиада аз фанни таърих барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Бобочон Ғафуров (синфҳои - 11);

13. Олимпиада аз фанни ҳуқуқ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Куруши Кабир (синфҳои - 11);

14. Олимпиада аз фанни география барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Носири Хусрав (синфҳои - 11);

15. Олимпиада аз фанни математика барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Умари Хайём (синфҳои - 11);

16. Олимпиада аз фанни физика барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Абурайҳони Берунӣ (синфҳои - 11);

17. Олимпиада аз фанни биология барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Абӯалӣ Сино (синфҳои - 11);

18. Олимпиада аз фанни химия барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Закариёи Розӣ (синфҳои - 11);

19. Олимпиада аз фанни технологияи иттилоотӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Ал – Хоразмӣ (синфҳои - 11);

20. Олимпиада оид ба шохмот (то синни 16 сола);

21. Олимпиадаи “Spelling BEE” (синфҳои 5-7);

22. Олимпиадаи даставии хонандагони мактабҳои Президентӣ ва литсейҳо барои хонандагони болаёқат.

Олимпиадаҳои мазкур пеш аз ҳама, бо мақсади рушди ҳаракати олимпӣ, дарёфти хонандагони болаёқат, ҳавасмандгардонии кӯдакон ба илму дониш ва амсоли он ташкил карда шуда, бо ин васила сатҳи дониши хонандагон, шавқу ҳаваси онҳо ба илмомӯзӣ ва маҳорату истеъдоди омӯзгоронро чиҳати омода намудани хонандагони болаёқат муайян менамояд.

Ҳадаф аз ин тадбирҳо ҷалби хонандагони болаёқат, ихтироъкор ва боистеъдод чиҳати аз худ кардани дастовардҳои навтарини илмию техникӣ, муқаммал ва васеъ омӯхтани фанҳои алоҳида, пурра ошноӣ пайдо кардан ба технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ихтироъкорӣ, инчунин омодагӣ ба озмун ва олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ ва вусъат бахшидан ба ҳаракати олимпӣ дар ҷумҳурӣ мебошад.

Олимпиадаҳои фаннӣ барои хонандагони болаёқат василаест, ки ташаккули босамари дониш, малака ва қобилияти онҳоро барои ташаккул додани шахсият ва касбинтиҳобкунӣ таъмин менамояд. Олимпиадаи фаннӣ рушди инфиродӣ ва зехнии хонандагони мактабро ҳавасманд ва ангешиш дода, кӯдакони лаёқатмандро дастгирӣ менамояд, барои муайян кардани худбинӣ ва таълими давомдор мусоидат намуда, алоқаи соҳаҳои донишро, ки мундариҷаи фанҳои олимпиро бо дигар соҳаҳои дониш ташкил медиҳанд, муайян мекунад ва шавқи хонандагонро ба фаъолияти маърифатӣ бештар мекунад[7].

Тайи чанд соли охир бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракати олимпӣ вусъати тоза пайдо кардааст.

Иштироки хонандагон дар озмунҳои зехнӣ дар сатҳи байналмилалӣ ҳам барои баланд бардоштани обрӯи кишвар ва ҳам ба рушди тарбияи ватандӯстии хонандагон дар байни хонандагони лаёқатманд мусоидат мекунад. Бо хонандагони кишварҳои дигар рақобат карда, на танҳо қобилият ва дастовардҳои шахсӣ, балки имкониятҳои низоми маорифи ватанро низ намоиш медиҳанд.

Барои мардуми Тоҷикистон ифтихор аст, ки имрӯз фарзандони онҳо дар дилхоҳ озмуну олимпиадаҳои рақобатпазири байналмилалӣ байни чандин кишварҳои дунё ширкат кардаву

парчами давлати худро баланд мебардоранд. Хонандагони тоҷик дар олимпиадаҳои ҷаҳонӣ ширкати Ҷаҳонӣ варзида, сазовори шохҷоиза (Гран-при), медали тило, нукра ва биринҷӣ мегарданд. Боиси сарфарозист, ки хонандагони болаёқати тоҷик бо сатҳи дониши ҷавобгӯӣ ба талаботи илми муосир тавонистанд Тоҷикистони соҳибистиклолро муаррифӣ намуда, шараф ва парчами ватани азизи худро на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки дар миқёси давлатҳои пешқадами ҷаҳон баланд бардоранд [8].

Пас саволе ба вучуд омаданаш мумкин, ки иштирок ё пирӯзӣ дар Олимпиада ба хонандаи болаёқатӣ медиҳад?

1. Инкишофи қобилиятҳои зехнии хонандагон. Ғайр аз ин, иштирок дар олимпиадаҳо на танҳо ҷаҳонбинии хонандаро васеъ ва тафаккури абстрактӣ ва мантиқии ўро такмил медиҳад, балки қобилияти эҷодии хонандаро низ такмил медиҳад. Ба ҳамагон маълум, ки саволу супоришҳои олимпиада оддӣ нестанд, бинобар ин, дар оянда ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки вазифаҳои гуногун, аз ҷумла вазифаҳои аз ин ҳам мушкилро хеле хубтар ҳал карда тавонанд, зеро онҳо аз овони хурдсолӣ ба проблемаҳо аз нуқтаҳои гуногун нигоҳ карданро ёд мегиранд.

2. Нуқтаи дигари муҳим ин маҳорати дуруст истифода бурдани дониш мебошад. Ҷунки омӯхтани дониш ва онро ҷӣ гуна истифода бурдан аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ҳалли вазифаҳои олимпиада тафаккури ғайриоддӣ хонанда, қобилияти татбиқи донишҳои гирифта ва аз худ кардашударо дар соҳаҳои гуногун ба таври комил тарбия мекунад.

3. Иштирок дар олимпиадаҳо эътимоди хонандаро ба худ зиёдмегардонад. Ҷунки иштирок дар олимпиадаи фаннӣ ин на танҳо санҷиши дониши хонанда, балки омодагии аъло ва худтакмилдиҳӣ низ мебошад.

4. Ғолибият дар озмуну олимпиадаҳои фаннӣ ҳангоми дохил шудан ба донишгоҳу донишқадаҳо ба хонандагон имтиёзҳои иловагӣ медиҳад. Бузургтарин "имтиёз" ин дохил шудан ба ҳама донишгоҳу донишқадаҳои кишвар бидуни имтиҳон аст. Ба ғолибони олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла, ҷойи якум-100 бал, ҷойи дуюм-75 бал ва ҷойи сеюм-50 бал ҳангоми дохил шудан ба донишгоҳу донишқадаҳо дода мешавад [9].

Ҳамзамон, омӯзгороне, ки шогирдони онҳо дар даври чоруми олимпиада ҷойҳои 1-ум ва 2-юмро ишғол намудаанд, бо нишони «Аълоҷии маориф ва илми Тоҷикистон» ва ҷойи 3-юмро ишғол намуда бошанд, бо «Ифтихорнома»-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди раёсат (сарраёсат) ва шубҳаҳои маорифи вилоят ва ноҳия (шаҳр) сарфароз гардонида мешаванд [10].

Бояд гуфт, ки на танҳо иштирокчиёни олимпиадаҳо, балки роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ низ солҳои охир ба ғолибияти хонандагони худ дар олимпиадаҳои фаннӣ мароқ зоҳир менамоянд. Ҷунки рейтингҳои муассисаҳои таълимӣ аз рӯи ғолибият дар олимпиадаҳо ҳамасола муайян карда мешавад ва яке аз муҳимтарин нуқтаҳои мониторинги самаранокии сифати таҳсилот мебошад, ки аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола гузаронида мешавад. Ин аст, ки барои иштирок дар давримуассисавии Олимпиада омӯзгори фаннӣ хонандагони умедбахшero интихоб мекунанд, ки на танҳо барои иштирок дар даври дигар, балки дар даври ниҳой ғолиб омадан имконияти калон доранд.

Ҳамин тариқ, баргузори озмуну олимпиадаҳои фаннӣ дар маҷмӯъ яке аз муҳимтарин механизми ташаккул ва рушди дарёфту дастгирии кӯдакони болаёқат ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, ҳаракати олимпӣ дар ташаккули арзиш ва ҷаҳонбинии ҳамаҷонибаи хонандагони болаёқат кумаки назаррас мерасонад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021. [Заҳираи электронӣ]. Манбаидастрасӣ: URL: <http://president.tj/node/13739>
2. Сиганкова, А. В. Олимпиада как форма активизации учебно-познавательной деятельности студентов [Электронный ресурс] / А. В. Цыганкова / Информационный портал Всероссийской олимпиады школьников. - Режим доступа http://www.rosolymp.ru/attachments/10374_s03_033.pdf
3. Шустова О. А. Формирование окружной системы конкурсов и мероприятий с целью выявления и развития высокомотивированных и одаренных учащихся // Эксперимент и инновации в школе. - 2010. - № 5.
4. Вербицкий, А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход [Текст] / А. А. Вербицкий // Методическое пособие. - М.: Высш. шк., 1991. - 207 с.

5. Каримзода Ш.К. Асосҳои педагогии таълими хонандагони болаёқат аз фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.hgu.tj/upload/files/6022030d9644d.pdf>
6. Маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҳаракати олимпӣ. Душанбе. 2022.
7. Алёшина А. А. Школьный тур олимпиады как одна из форм организации работы с одаренными детьми в классах с углубленным изучением химии. // Эксперимент и инновации в школе. 2011. - № 1.
8. Норматов Ш. Нақш ва аҳамияти олимпиадаҳои фаннӣ дар рушди қобилияти хонандагон. /Ш. Норматов // [Матн] - Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №3 (36), 2020. с.101-1
9. Дастури иттилоотию методии "Роҳнамои довталаб" [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.ntc.tj/tj/rohnamoi-dovtalab.html?view=article&id=701>
10. Низомномаи олимпиадаҳои фаннӣ. Қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 августи соли 2022, №17/2.

ОЛИМПИАДАҲОИ ФАННӢ ҲАМЧУН МУҲИТИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТ

Дар мақола ба омӯзиши хусусиятҳои иштироки хонандагон дар олимпиадаҳои фаннӣ ҳамчун шакли ташаккул ва рушди хонандагони болаёқат гуфта мешавад. Муаллиф дар он аҳамиятнокии масъалаи баррасишаванда, инчунин аҳамияти ҳаракати олимпиадаро дар раванди таълим мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Инчунин, хусусиятҳои иштироки хонандагон дар озмуну олимпиадаҳо ҳамчун як навъ инкишоф, ташаккул ва татбиқи истеъдоди зехнӣ мавриди муҳокима қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: *олимпиадаҳои фаннӣ, хонандагони болаёқат, ҳаракати олимпӣ, қобилиятҳои зехнӣ, истеъдод, ташаккул, рушд.*

НАУЧНЫЕ ОЛИМПИАДЫ КАК СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ОДАРЕННЫХ УЧАЩИХСЯ

Данная статья посвящена изучению особенностей участия школьников в научных олимпиадах как форме формирования и развития одаренных учащихся. В статье автор рассматривает актуальность рассматриваемого вопроса, а также значение олимпиадного движения в образовательном процессе. Также рассмотрены особенности участия учащихся в конкурсах и олимпиадах как вид развития, формирования и применения интеллектуальной одаренности.

Ключевые слова: *научные олимпиады, одаренные дети, олимпийское движение, интеллектуальные способности, талант, формирование, развитие.*

SCIENTIFIC OLYMPIADS AS ENVIRONMENTS FOR FORMATION AND DEVELOPMENT GIFTED STUDENTS

This article is devoted to the study of the peculiarities of the participation of schoolchildren in scientific Olympiads as a form of formation and development of gifted students. In the article, the author considers the relevance of the issue under consideration, as well as the importance of the Olympiad movement in the educational process. The features of students' participation in competitions and olympiads as a type of development, formation and application of intellectual talent are also considered.

Keywords: *scientific olympiads, gifted children, Olympic movement, intellectual abilities, talent, formation, development.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳотамов Фаридун Мирзораҳимович - мудири шӯъбаи таълимию методии Муассисаи давлатии «Маркази таҳлилии иттилоотии назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе», довталаби Пажухшигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи Тоҷикистон ш. Душанбе, кучаи ба номи М.Турсунзода, 8/1а. E-mail: faridun.khotamov@mail.ru, телефон: + (992) 989.01.17.17.*

Сведения об авторе: *Хотамов Фаридун Мирзорахимович – начальник учебно-методического отдела государственного учреждения «Аналитико-информационный центра при главном Управлении образования города Душанбе», соискатель Института развития образования им. Абдуррахмана Джами Академии образования, Душанбе, ул.М.Турсунзаде 8/1а. Электронная почта: faridun.khotamov@mail.ru, телефон: + (992) 989.011.717.*

Information about author: *Khotamov Faridun Mirzorakhimovich - head of the educational and methodological department of the “Analytical and Information Center under the Main Department of Education of the city of Dushanbe”, degree seeker of the Institute of Education named after Abdurrahman Jamii of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, K.M. Tursunzoda 8/1a. E-mail: faridun.khotamov@mail.ru, phone: + (992) 989.011.717.*

**БАЪЗЕ ШАРТҲОИ ҲАМРОҲИИ ПЕДАГОГӢ БА ФАЪОЛИЯТИ
ИННОВАТСИОНИИ ПЕДАГОГ ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ**

Ҳоҷибобоева М.Х.

МДТ «ДДХ ба номи ак.Б.Ғафуров».

Дар шароити имрӯзаи навсозии низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсилот фаъолияти созмондиҳандае густариш меёбад, ки яке аз вазифаҳои асосии он дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таъмин намудани фаъолияти инноватсионии ҳомаи педагогӣ мебошад. Фаъолияти инноватсионӣ дар ҳудуди муаммоҳои ҳалталаб амалӣ шуда, мавҷудияти вазифаҳои усулан навро пешбинӣ менамояд, ки иҷрои онҳо боиси таҷдиди муттасили раванди таҳсилот мегардад. Сифати зарурии фаъолияти воқеан инноватсионӣ аҳамияти иҷтимоӣ ва мувофиқати он ба ҳадафи педагогист. Бинобар ин, ба ақидаи баъзе муҳаққиқон раванди инноватсионӣ - ягонагии мутаҳарриқи навоариҳои педагогӣ, азхудкунии он аз ҷониби ҳомаи педагогӣ ва истифодаи самаранок дар амалия дар асоси илмӣ мебошад [5].

Дидгоҳҳои гуногун ба масъалаи фаъолияти инноватсионӣ дар охири солҳои 80-уми асри гузашта шакл гирифтанд, вақте ки таълифот оид ба эҷод кории педагогӣ ба вучуд омаданд. Пеш аз ҳама, моҳияту меъёрҳои таҷрибаи пешқадам (В.И.Бондар, В.А.Кан-Калик, Т.В.Кудрявтсев, Ю.Н.Кулюткин, В.П.Пархоменко, Н.В.Кухарев, Я.С.Турбовской, Ф.Ш.Терегулов, Л.М.Фридман) ошкор гардид. Навъҳои он муайян шуданд: такмилдиҳанда (якҷоякунӣ ва пурра намудани шаклу методҳои маълуми қор бо бачагон); навоарона (бунёди шаклу методҳои нави қор, ки сатҳи самаранокии меҳнати педагогро баланд мекунад); инноватсионӣ - ҳамчун амалисозии робитаи ғояҳои нави илм, мундариҷаи нав, шаклу методҳои нави қор дар асоси илмӣ-таҳқиқотӣ, ҷустуҷӯҳои якҷояи омӯзгорон ва олимон (А.А. Арламов, Г.Л. Лукпанов, В.Е. Гмурман, Л.И. Гусев, В.И. Журавлев, И.А. Зязюн, П.И. Карташов, Н.Д. Никандров, Я.А. Пономарев, В.С. Шубинский, Н.Р. Юсуфбекова и др.).

В.П.Кваша баррасии се матлаби назариявро дар бораи муносибатҳои байни «инноватсияи педагогӣ - эҷоди педагогӣ» пешниҳод кардааст. Инноватсияҳои педагогӣ навъи олитарини эҷоди педагогӣ мебошанд (В.А.Кан-Калик, Ю.Н. Кулюткин, Г.С.Сухобская, Н.Р. Юсуфбекова).

Дар маҷмӯъ, дар педагогикаи муосири ҷаҳонӣ дар инкишофи дидгоҳҳо ба таълим се самти асосиро фарқ қардан мумкин аст:

1. Навсозии таълими анъанавӣ дар руҳияи ташкили самараноки азхудкунии роҳу воситаҳои ноилшавӣ ба намунаҳои муқарраршуда. Дар доираи ин самт таҷдиди раванди таълим барои ҳалли вазифаҳои анъанавии дидактикии таълими пурмахсул, тасаввурот дар бораи таълим ҳамчун раванди «технологии» пайдарпай бо натиҷаҳои дақиқ сабтшуда, батафсил тавсифёфта, ба натиҷаҳои интизорӣ нигаронида шудааст.

2. Дидгоҳи инноватсионӣ ба раванди таълим, ки дар он ҳадафи таълим дар хонандагон рушд додани имконияти андӯхтани таҷрибаи нав дар асоси ташаккули ҳадафмандонаи тафаккури эҷодию танқидӣ, таҷриба ва маҷмуи воситаҳои фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ, амсиласозии нақшдор ва тақлидӣ мебошад. Бо ин самт қоркарди амсилаҳои таълим ҳамчун ташкили фаъолияти таълимӣ-ҷустуҷӯӣ, таҳқиқотӣ; таълим ҳамчун ташкили фаъолияти таълимӣ-бозӣ, амсиласозанда; таълим ҳамчун ташкили мубодилаи фаълони афқор, мубоҳисаи эҷодӣ алоқаманд аст.

Новобаста ба самту ҳадафҳое, ки имрӯз сиёсатмадорон дар соҳаи таҳсилот таъин мекунад, новобаста ба нияту мақсадҳое, ки муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, литсейҳо ва гимназияҳо дар барномаҳояшон таъкид менамоянд, ба андешаи мо, шояд тамоми педагогҳо - назариядонҳо ва амалкунанда, омӯзгорони фанӣ ва методистонро майлу кӯшиши баромадан аз доираи таълими анъанавӣ, дарёфти дидгоҳҳои нав ба яке аз воситаҳои асосии педагогика - раванди таълим муттаҳид менамояд.

Яке аз хусусиятҳои ҳамроҳии методи омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар марҳалаи ҳозира дуршавӣ аз шаклҳои анъанавии тарҳрезии ташкили қор, таҷдиди сохторҳо дар мувофиқат бо талаботи фаврияти баланди ҳалли масъалаҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия ҳамчун навсозии бунёди дар низоми ягонаи таҳсилоти муттасил ба шумор меравад.

Объекти асосии ҳамроҳии методӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ кори таълимӣ-тарбиявӣ аст, ки тамоми ҳалқаҳои раванди педагогиро дарбар гирифта, вазифаҳои асосиро амалӣ менамояд, ки назди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз ҷониби ҳар як давлат гузошта мешаванд.

Кори таълимӣ-тарбиявӣ маҷмуи фаъолияти муштараки тамоми иштирокчиёни таълиму тарбияи мактаббачагон аст, ки барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои онҳо ташкил карда мешавад. Баланд бардоштани самаранокии кори таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ тақмилу муназзам намудани амалкарди тамоми сатҳҳои идоракунии инноватсиониро дар асоси вазифаҳои асосии идоракунии ва бо назардошти махсусияти ҳар як мактаб пешбинӣ менамояд [6].

Самаранокӣ ва нақши фаъолияти идоракунии директор дар асоси дидгоҳи инноватсионӣ барои ҳалли масъалаҳои кори таълимӣ, тарбиявӣ, методӣ дар мактаб равона шудааст. Ин кор чунин масъалаҳоро дарбар мегирад: интиҳоб ва дуруст ҷобачо гузоштани кадрҳои омӯзгорӣ дар мактабҳо, тақсими супоришҳои таълимӣ ва ҷамъиятӣ байни омӯзгорон, фароҳам овардани шароити педагогӣ барои фаъолияти бомуваффақияти инноватсионии омӯзгорон ва хонандагон, таъмини тартиби дақиқи кори коллективи мактаб.

Сатҳи методологии идоракунии инноватсионӣ дар амалияи кори мактабҳо ҷорӣ намудани навҳои нави фаъолиятро пешбинӣ менамояд. Масалан, ташкили фаъолият аз рӯи барнома ва фаъолияти лоиҳавӣ, ки дар рафти тарҳрезии амалияи нави таҳсилот густариш ёфта, барои ҳалли самаранокии вазифаҳои мураккаб ва муҳимтарини педагогӣ мусоидат мекунад. Навҳои зикршудаи фаъолият воситаҳои ташкили фаъолияти оянда, муштараки педагогҳо, воситаи ташаккули биниши умумии ғояҳо, муаммоҳо, коркарди воситаҳои мебошанд, ки барои расидан ба ҳадафи умумӣ заруранд [8].

Фаъолияти мактаб оид ба ташкили кори таълиму тарбия раванди мураккаби мутахаррикест, ки гузориши ҳадафу вазифаҳо, омӯзиш, таҳлил ва ҷустуҷӯи роҳҳои истифодаи самаранокии воситаҳои таълим, тарбия, ҳамоҳангсозии кӯшишҳои тамоми хомеаи педагогиро фаро мегирад.

Барои нигоҳ доштани раванди таълимӣ-методӣ дар маҷрои зарурӣ, сарварони мактабҳо бояд ба дараҷаи кофӣ салоҳиятнок бошанд, то ки ҳама гуна камбудии назаррасро қайд карда, барои фавран бартараф намудани он омода бошанд.

Дар роҳбарии раванди таълиму тарбия ба директор, муовинҳои ӯ оид ба корҳои таълим ва тарбия, ҳамчунин роҳбарони иттиҳодияҳои методии мактаб кӯмак мерасонанд.

Тасаввуроти дақиқ оид ба мундариҷа ва меъёрҳои инноватсияҳои педагогӣ, фарогирии методика ва татбиқи он ҳам ба омӯзгорони алоҳида, ҳам ба роҳбарони мактаб ва иттиҳодияҳои методӣ имкон медиҳанд, ки ҷорикунии марҳила ба марҳилаи инноватсияҳоро пешгӯӣ намоянд. Якум, таъмини омӯзгорон бо иттилоот дар бораи натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи пешқадам. Дувум, бунёди низоми муассири таълими омӯзгорон, ки барои фарогирии методҳои муосири таълим мусоидат менамояд. Севум, дар амалия ҷорӣ намудани натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи пешқадам [10].

Барои баланд бардоштани сатҳи кори муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар баробари таъмини онҳо бо педагогҳои хуб, эҷодкор, мучаҳҳаз намудани раванди таълим бо воситаҳои техникаи таълим (ВТТ) ва аёният, ташкили низоми компютерии таълим, татбиқи дастовардҳои навтарини дидактикӣ ҳамчунин фаъолияти инноватсионии омӯзгорон дар раванди ташкили кори методӣ дар мактаб хеле муҳим аст [9].

Меъёри асосии ҳамроҳии методӣ дар раванди таълиму тарбия натиҷаҳои меҳнати педагогӣ, сифати донишҳои хонандагон, сатҳи рушд ва тарбиятдидагии онҳо, маҳорати онҳо барои татбиқи донишҳо дар ҳаёт ва амалия мебошад. Дар таълим фанҳо омӯзгорон бояд ба назар гиранд, ки барои таъмини донишҳои амиқи хонандагон ва баланд бардоштани сатҳи тарбиятдидагии онҳо кӯшишу ғайрат, воситаи методҳои гуногуни таълим зарур мебошанд.

Аввалин тавсифи нисбатан пурраи низоми методҳои таълимро Е.Я.Голант анҷом додааст, дертар таснифоти методҳои таълим дар соҳтори корҳои умумӣ оид ба дидактика аз ҷониби Б.П. Есипов, М.А. Данилов, М.Н. Скаткин, И.Я.Лернер пешниҳод гардид, баррасии муфассали тамоми методҳои пешниҳодшудаи таснифотро Ю.К. Бабанский амалӣ намудааст [1]. Таҳқиқоти олимон - дидактҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки интиҳоби ҳадафмандонаи роҳу методҳои беҳтарини таълим амалӣ намудани раванди маърифатро тавассути воситаҳои

ангезиши хонандагон ба омӯзиш зери таъсири фаъолияти инноватсионии омӯзгор имкон медиҳад.

Зимнан муҳим аст, ки роҳбари иттиҳодияи методӣ фаъолияти омӯзгор ва хонандагонро дар ягонагӣ, бо назардошти таъсири мутақобили онҳо дарк намояд. Яке аз норасоӣҳое, ки дар фарҳанги дастурӣ-методии омӯзгорон зиёд ба назар мерасад, бе тартиби муайян берун кашидани унсурҳои алоҳида аз вазъияти педагогӣ мебошад. Ин дар баҳодихии фаъолияти омӯзгор субъективизми ифротиро ба миён меорад. Ба таъсироти барзиёди «мӯдҳои педагогӣ» гирифтӣ шудан мумкин нест. Баъзан роҳбарон ба кори омӯзгорон танҳо аз дидгоҳи «тамоюлҳо»-и навтарини афкори педагогӣ баҳо медиҳанд. Масалан, барои онҳо танҳо истифодаи воситаҳои компютерӣ дар дарс ё методи ҷустуҷӯӣ муҳиму ҷолиб аст ва ғ. Ин боиси якҷарафа ва хато баҳогузори намудани фаъолияти омӯзгор мешавад. Меъёри муҳимтарини фаъолияти омӯзгор комёбӣҳое мебошанд, ки ӯ дар таълиму тарбия ноил гардидааст. Ин комёбӣ на танҳо дар натиҷаи истифодаи тамоми маҷмуи шаклу методҳо, воситаҳои дар илми педагогика маълум ба даст меояд, балки ҳосили шаклу воситаҳои мебошад, ки асоси сабки инфиродии фаъолияти ин шахсиятро ташкил медиҳад. Натиҷаҳои мушоҳидаҳои худро бо фаъолияти омӯзгор пайваста муқоиса бояд кард, на танҳо талаботи умумиро ба кори таълиму тарбия, балки хусусиятҳои инфиродии сабки ӯро ба назар бояд гирифт [6].

Баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия бо муаммои пешгирию баргараф намудани зоҳирпарастӣ дар фаъолияти омӯзгору хонандагонзич алоқаманд буда, ба шартӣ ҳамроҳии дурусти методӣ дар мактаб амалӣ хоҳад шуд.

Ҳамроҳии методӣ метавонад ба андозаи назаррас дархостҳои омӯзгоронро ба такмили омодагии илмӣ-методӣ қонеъ гардонад, ба шарте, ки инфиродигардонӣ ва инноватсияҳои он амалӣ шаванд. Ташкили кори методӣ дар асоси инноватсионӣ ба як қатор заминаҳои объективӣ ва субъективӣ, пеш аз ҳама, зарурати назардошти мавқеи ҳаётиву касбӣ, самтгириҳои арзишӣ, таҷрибаву сатҳи кордонии омӯзгорон дар кори такмили омодагии илмӣ-методӣ вобаста мебошад. Ҳамчунин ҳифзу рушди таҷрибаи мусбати мактаб, анъанаҳо ва фаъолияти инноватсионии ҳадамоти методӣ муҳим аст. Ҳамаи ин объекти идорақунӣ ва роҳбарӣ барои муовини директор оид ба кори таълиму тарбия мебошад.

Ташкили ҳамроҳии методӣ дар муассисаи таҳсилоти умумӣ дар марҳалаи муосир самаранок сурат мегирад, агар ҷой ва нақши онро дар раванди таълиму тарбия на танҳо директори мактаб ва муовини ӯ, балки омӯзгорон дақиқу возеҳ тасаввурӣ дарк намояд.

Низоми ҳамроҳии методӣ дар асоси дидгоҳи инноватсионӣ торафт шаклҳои фаъолтар пайдо менамояд: бозӣҳои қорӣ ва нақшдор, бозӣҳо-практикумҳо, бозӣҳои ташкилӣ-фаъолиятӣ, тренингҳои гуногун. Ҷиҳати хуби чунин шаклҳо тағйирпазирии (вариантноқӣ) вазъияти пешниҳодшаванда, амсиласозии вазъияте, ки ба амалияи воқеӣ ҳадалимкон наздиканд, имконияти баррасии коллективӣ ва ғайра мебошад. Аммо ташкилкунандагони чунин практикумҳо бо як қатор мушкилот рӯбарӯ мешаванд: интиҳоби роҳбарон барои гузаронидани шаклҳои қор дар асоси бозӣ, хоҳиш надоштани як қисми омӯзгорон ба иштирок дар чунин машғулият, таъминоти нокифояи методии онҳо. Ҳамаи ин зарурати роҳбарии таҳассусмандонаро ба ташкили семинарҳо ва практикумҳои муаммовӣ таъкид менамояд.

Нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти инноватсионии чунин дидгоҳҳо мувофиқати беҳтарини кӯшиш, воситаи вақти барои ноилшавӣ ба вазифаҳои таълиму тарбия сарфшуда, оқилона будани воситаи роҳҳои фаъолияти омӯзгор ва хонандагон дар ягонагиву ҳамбастагии онҳо, мушаххасии амалҳо, мувофиқати онҳо ба пургайратии фаъолияти хонандагон, ояндадорӣ, истисноӣ натиҷаи қамаҳамият, натиҷаи фаъолият, мубрамӣ, фаъолноқӣ ва мустақилияти хонандагон мебошанд.

Баланд бардоштани фаъолияти инноватсионии омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ҳамчунин ба омилҳои зиёди дигар, аз ҷумла, сатҳи омодагии илмӣ-методӣ, ҷаҳонбинии фарҳангӣ ва ақидаҳои ахлоқӣ, иқлими ахлоқӣ-психологӣ дар коллектив, вазъи пойгоҳи таълимӣ-моддӣ ва самаранокии таъсироти мутақобили мактаб, оила ва аҳли ҷамъият вобаста аст.

Бинобар ин, иштироки омӯзгорон дар фаъолияти методӣ, инноватсионӣ дар ниҳояти қор ба ташаккули низоми шахсии педагогӣ, ташаккули сабки инфиродии фаъолияти педагогӣ мусоидат менамояд.

Дар ҳар як муассисаи таҳсилоти умумӣ маъмурият бояд барои рушди афкори эҷодӣ ва фаъолияти инноватсионии омӯзгор бо тамоми мураккабиву пурихтилофии он, таҷдиди

мутгасил ва такмили таълим шароити мусоид фароҳам орад. Кори ҳамроҳии методӣ барои ҷорикунии минбаъдаи ғояҳои такмили раванди таълиму тарбияи мактаб бояд маҳз дар асоси дидгоҳи инноватсионӣ амалӣ гардад.

Дар шароити демократикунонӣ муассисаи таҳсилоти умумӣ дар кори такмили раванди таълиму тарбия ва баланд намудани самаранокии он соҳиби имконияти беинтиҳои эҷодии омӯзгорону хонандагон мебошад [2].

Баланд бардоштани сатҳи раванди таълиму тарбия бо баргараф намудани қатъии сарбории барзиёди таълимӣ зиҷ алоқаманд аст. Ошқор намудани сабабҳои он ва муҳимтар аз ҳама, ҷустуҷӯи роҳҳое, ки барои пешгирии барзиёдии сарборӣ равона шудаанд, бояд ҳамеша дар маркази тавачҷуҳи маъмурият ва роҳбарони ҳадамоти методӣ, тамоми коллективи педагогӣ қарор гирад. Шакли самараноки густариши бозёфтҳои бомуваффақият иттиҳодияҳои методии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Бабанский Ю.К. Методическая работа в школе: организация и управление. Рекомендации для руководителей школ./ Ю.К.Бабанский [Текст]. - М.: Б.И., 1988. -184 с.
2. Брагина Г.В. Мастерство учителя на уроке // Метод. рекомендации для учителей. - М., 1992. - 39 с.
3. Гончарова Т.И. Когда учитель властитель душ /Т.И. Гончарова [Текст]. - М.: Просвещение, 1991. – 174 с.
4. Давыдов В.В. Виды обобщений в обучении. / В.В.Давыдов [Текст]. - М.: Педагогика, 1982. - С. 423.
5. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. /В.И. Загвязинский [Текст].– М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
6. Каримова И.Х., Ф.Шарифзода. Учитель-творец добра и прогресса / И.Х. Каримова [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 179 с.
7. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных и педагогических поисках. – М.: Арена, 1994. - 223 с.
8. Концепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. -Душанбе: Ирфон, 2003.
9. Краевский В.В. Преподавание как творческая деятельность учителя //Дидактика средней школы. – М., 1982. – 240с.
10. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. - М.: Педагогика, 1981.-С. 5-120.
11. Лутфуллозода М.- Дидактикаи муосир / М. Лутфуллоев [Матн]. - Душанбе: 2001.-336 с.

БАЪЗЕ ШАРТҲОИ ҲАМРОҲИИ ПЕДАГОГӢ БА ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ ПЕДАГОГ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақола масъалаҳои баъзе шартҳои ҳамроҳии педагогӣ ба фаъолияти инноватсионии педагог дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ баррасӣ гардидаанд. Қайд шудааст, ки фаъолияти инноватсионӣ дар ҳудуди муаммоҳои ҳалталаб амалӣ шуда, мавҷудияти вазифаҳои усулан навро пешбинӣ менамояд, ки иҷрои онҳо боиси таҷдиди мутгасили раванди таҳсилот мегардад. Сифати зарурии фаъолияти воқеан инноватсионӣ аҳамияти иҷтимоӣ ва мувофиқати он ба ҳадафи педагогист. Хулоса карда шудааст, ки объекти асосии ҳамроҳии методӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ кори таълимӣ-тарбиявӣ аст, ки тамоми ҳалқаҳои раванди педагогиро дарбар гирифта, вазифаҳои асосиро амалӣ менамояд, ки назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷониби ҳар як давлат гузошта мешаванд.

Калидвожаҳо: *фаъолияти инноватсионӣ, раванди таълим, таҳсилот, методҳои таълим, ҳамроҳии методӣ, шартҳо, хонандагон, омӯзгорон, дидактика, фаъолияти педагогӣ*

НЕКОТОРЫЕ УСЛОВИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются вопросы некоторых условий педагогического сопровождения инновационной деятельности педагога в учреждениях общего среднего образования. Отмечено, что инновационная деятельность реализуется в области проблем, требующих решения, и предусматривает наличие принципиально новых задач, реализация которых приведет к постоянному обновлению образовательного процесса. Неотъемлемым качеством подлинно инновационной деятельности является ее социальная значимость и соответствие педагогической цели. Сделан вывод о том, что основным объектом методического сопровождения в общеобразовательных учреждениях является учебно-воспитательная работа, включающая в себя все звенья педагогического процесса и реализующая основные задачи, возлагаемые на учреждениях общего среднего образования каждым государством

Ключевые слова: инновационная деятельность, образовательный процесс, образование, методы обучения, методическое сопровождение, условия, студенты, учителя, дидактика, педагогическая деятельность

SOME CONDITIONS FOR PEDAGOGICAL SUPPORT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF A TEACHER IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

The article deals with the issues of some conditions of pedagogical support for the innovative activity of a teacher in institutions of general secondary education. It is noted that innovation activity is carried out in the field of problems that need to be solved, and provides for the presence of fundamentally new tasks, the implementation of which will lead to a constant renewal of the educational process. An integral quality of truly innovative activity is its social significance and compliance with the pedagogical goal. It is concluded that the main object of methodological support in general education institutions is educational work, which includes all parts of the pedagogical process and implements the main tasks assigned to institutions of general secondary education by each state

Keywords: innovation activity, educational process, education, teaching methods, methodological support, conditions, students, teachers, didactics, pedagogical activity

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳоҷибобоева Маҳлиё Ҳолматовна-унвонҷӯи кафедраи педагогикаи ихтимоӣ ва касбии МДТ «ДДХ ба номи ак.Б.Гафуров» (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гуз.Мавлонбеков 1). Тел.92-91112373. E-mail. maxlie84@mail.ru

Сведения об авторе: Ходжибобоева Махлиё Холматовна- соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ«ХГХ им. ак.Б.Гафурова».(735700. Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1). Телефон 92-91112373. Электронная почта. maxlie84@mail.ru

Information about the author: Makhliya Kholmatovna Khodzhiboboeva - Applicant of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution “KhGKh them. ak. B. Gafurov” (735700. Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1). Phone 92-91112373. Email. maxlie84@mail.ru

ТДУ – 37.035 (5753)

ОМУЗИШИ ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ҶАВОНОН

Шухрати Бозибек

унвонҷӯи Пажӯшишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмон Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Бояд гуфт, ки танзими ахлоқи рафтори одами ибтидоӣ тавассути урфу одат, расму оин, мамнӯъ, расму оинҳои истеҳсоли ва идона ва ғайра амалӣ мешуд. Аз ин рӯ, вочибӣ, содагӣ ва тавоноии ниҳодҳои ахлоқи сохти қабилавӣ натиҷаи интиҳоби ахлоқӣ ба маънои муосири он набуд. Инкишофи сусти шахс ҳамчун шахсият ба усулҳои оддии танзими рафтори ӯ мувофиқат мекард. Худшиносии маънавии одами ибтидоӣ характери нисбатан зиддиятнок дошт: талабот ва рафтор, баҳо ва кирдор хануз дар ин ҷо тақсим нашуда, дар як шакли ягонагии ибтидоӣ, «табӣ» амал мекарданд. Шуури ахлоқӣ дар марҳалаҳои минбаъдаи таърихӣ ин хусусият аз даст дод.

Пас аз таназзули сохти қабилҳо ва пайдо шудани моликияти шахсӣ хусусияти маҳдуди маҳаллии дастурҳои ахлоқи ибтидоӣ, ки танҳо ба ҳамҷавмон дахл дошт, баргараф карда шуд. Ин раванд ҳамчун падида дар бораи арзиши ахлоқи ҳар як инсон, новобаста аз пайдоиши ҳешутаборӣ, аз фарқиятҳои наҷодӣ ва миллӣ тасаввуротро оғоз бахшид [1, С.17-22].

Албатта, бояд гуфт, ки болоравии худшиносии ахлоқи шахс бо зуҳури ҷунин ифлосҳои сурат мегирад, ки ҷомеаи қабилавӣ онро наметонист. Аммо дар баробари ин иллатҳои ҳислатҳои нав пайдо шуданд, ки бо инкишофи ҳуди шахсият алоқаманданд. Дар бораи гузаштан ба ахлоқи ҷамъиятҳои синфӣ назар афканем бо як ҷараёни шадид сурат гирифта, аҳамияти аз даст додани он ҳислатҳои ахлоқи умумиро, ки муносибати мусбатро нисбат ба худ бедор мекунанд, яъне пайгирӣ, аҳамияти умумичаҳонии онро дарк кардан лозим аст. Вале бояд иброз дошт, ки фазилатҳо ҳам дараҷаи камолоти ҳосси худро доранд: як чиз покии ахлоқи қудак бошад, чизи дигар наҷибӣ ахлоқи қалонсолон, ки мактаби саҳти зиндагиро тай кардааст.

Ба андешаи олимони ватанӣ А. Нуров ва Х. Раҳимов ахлоқ таърихан баробари тараққиёти ҷамъият тағйир меёбад. Дар ҳар даври замон, махсусан дар сохти ғуломдорӣ, феодалистӣ ва капиталистӣ, ахлоқи ягонаи халқҳо вучуд надошт: табақаи болонишин ахлоқи

хукмравой ва табакаи поён ахлоқи фармонбардорӣ доштанд, бахусус ахлоқ хусусияти синфӣ гирифта буд. Аз ин лиҳоз, ахлоқ категорияи доимии тағйирёбанда буда, он бо мурури замон таҷдид ва бо эътибори афкори ҷомеа дастгирӣ меёбад. Дар ҳамин қатор талабот ба ахлоқ, нормаҳо, феълӣ одат, ғояҳои муайян афзоиш ёфта, ба тарзи пешниҳод нисбат ба одам чӣ гуна бояд зиндагӣ кунад, дар ҷомеа чӣ тавр рафтор намояд низ қабул карда мешавад [8, С.217].

Сарчашмаҳои таърихӣ оид ба ахлоқи ғуломон ба мо маълумоти нисбатан кам овардаанд. Ин ҳам бошад, тасодуфӣ нест, чунки ғуломдорӣ оромӣ ва тартиботи иҷтимоиро таъмин мекард, ки барои рушди одобу ахлоқ ва фарҳанги маънавӣ танҳо барои ғуломдорон имконият фароҳам овард. Дар фазои ахлоқӣ ва маънавии давлатҳо ғуломдори тараққи карда ҳамеша ташаннуҷи ташвишоваре вучуд дошт, ки аз онтогенези ғуломдорон ва ғуломон ба амал омадааст. Афзоиши таъби эътироз дар низоми ғуломӣ боиси андешаҳои нав дар бораи арзиш ва шаъну шарафи шахсият мегардад [1, С.17-22].

Носозгории воқеии шуури ахлоқии табакаи ғуломдор дар адабиёти ахлоқӣ, санъати он замон инъикос ёфтааст, ки дар он мушкilotи некиву бадӣ, адолату ноадолатӣ, тақдирӣ озодӣ, фазилят ва зишт бо тамоми мавқеъи худ ба миён гузошта шудааст.

Ҳамин тавр, дар замони қадим ақидаҳои гуманистӣ дар бораи мақсади одам, мазмуни ҳаёти ӯ ташаккул меёбад. Ва гарчанде ки дар он вақт аллакай дар байни принципҳои эълоншуда ва амалияи рафтор фосила мавҷуд буд, аммо ҳуди пешравии талаби худшиносӣ, баробарии ҳамаи одамон дар назди меъёрҳои ахлоқӣ, таъкид намудани шаъну эътибори ҳар як фард дар инкишофи таърихии ахлоқ қадаме ба пеш буд.

Дар иртибот ба ин масоил албатта бояд қайд намуд, ки мансубият ба синф моликияти ҷудонашавандаи фардӣ аст, яъне обрӯи маънавии шахс ба мақоми шахс вобаста буда, ба доштани сифатҳои табиӣ ахлоқие, ки аз таваллуд ба ӯ дода шудааст, ба назар мерасад. Тамоили арзишмандии шуури ахлоқии сохти феодалӣ ба мақомҳои иерархикӣ тобеи синфию бонуфузи аз тамоили арзишмандии шуури ахлоқии марҳилаҳои минбаъдаи таърихӣ фарқ мекунад.

Ахлоқи сохти феодали аз як қатор меъёрҳои асосии муассасаҳо иборат аст, ки шаъну шарафи синфӣ, вафодории синфӣ, мардонагӣ, саховатмандӣ, меҳмоннавозӣ, парҳезгорӣ ва уҳдадорӣ сарпарастии аъзоёни корпоратсияро дар бар мегирад.

Урфу одатҳои феодалӣ умуман аз ҷиҳати дохилӣ ба андозаи муайян муҳолиф буданд. Ахлоқи сохти феодалӣ нисбат ба урфу одатҳои сохти ғуломдорӣ қадаме ба пеш аст. Дар баробари ин ташаббус ва инкишофи шахсиятро бо занҷири вобастагии синфӣ ва таассуби динӣ баста буданд.

Фаҳмиши нави тақдирӣ одам, шаъну шарафи ахлоқӣ ва маънавии вай ба кашфи умумии одам, ки бо вобастагии синфӣ маҳдуд шуда буд, ба назар мерасид. Чунин бозёфт бо эътиқод ҳамроҳ буд, ки бемаҳдуд рушди худшиносии инсон ўро мустақиман ба камолоти ахлоқӣ ва нохушбахтӣ мебарад. Маҳз ҳамин идеяи илҳомбахш, гарчанде соддалавҳона буд, ки боварӣ ба рушди озоди инсон, ки то андозае дар заминаи муносибатҳои моликияти хусусӣ ба даст овардан мумкин аст ва рақобат ягона роҳи имконпазири ин эълон шудааст [9, С. 17-36].

Бо ёрии мафҳумҳои «инсоф» ва «вазифа» ахлоқ дар гузашта бо воситаҳои худ ба фаъолияти соҳибкорӣ моҳиятан дастгирӣ мекунад, ба нигоҳ доштани обрӯи кории онҳое, ки аллакай сармоя доранд, кумак мекунад. Лаҳзаҳои умумибашарии инсонӣ, ки воқеан дар талаби вазифа ва ростқавлӣ мавҷуданд, дар ин ҷо ҳуди ҳаёт ба амалияи маҳдуд мутобик карда шудааст. Бояд гуфт, ки нишондиҳандаи муҳими пешрафти ахлоқӣ афзоиши қобилияти он барои таъсири судманд расонидан ба раванди озодшавии иҷтимоӣ ва тақмили маънавии шахсият мебошад.

Дар таърихи инкишофи шуури ахлоқӣ ҳуди усулҳои назорат ва танзими ахлоқии рафтори одамон тақмил меёбад. Урфу одат, маросим ва расму оинҳое, ки пештар барои одам як вақтҳо шаклҳои муқарраршудаи рафтору кирдорро роҳандозӣ мекарданд, акнун он чиро, ки дар ин марҳилаи инкишофи ахлоқ ба даст оварда шудаанд, мустақам менамоянд. Ҳамаи ин дар муносибатҳои иҷтимоӣ устуворона муқаррар карда шудааст ва аз ин рӯ, интиҳоб ва таваккалро талаб намекунад, ба одат табдил меёбад.

Бешубҳа, прогресси ахлоқӣ яке аз ҷиҳатҳои асосии прогресси ҷамъиятию таърихии инсоният мебошад. Қонунҳои асосии охириин, ки дар арзишҳои зиндагӣ ва фарҳанг, ниёзҳо ва ҳадафҳои рушди шахсият ба таври хос инъикос ёфтаанд, раванди ахлоқиро низ муайян мекунанд [3, С.-24].

Бояд гуфт, ки ҳар яке аз роҳҳои азхудкунии маърифати олам аз тарафи одам, аз ҷумла ахлоқ хусусиятҳои ба худ хос, механизми психологии худ, вазифаҳои махсуси худро дорад ва аз ин рӯ, вазифаи муайян кардани меъёри пешравии ҳар кадоми онҳо хело муҳим мебошад. Ин меъёрҳои алоҳида нишондиҳандаҳои умумии иҷтимоии инкишофи болоравии ҷамъиятро дар таърих пурра карда, барои дидани диалектикаи ҷараёнҳои гуногуни маданият ва ҳаёти инсон дар ҳаракати умуми кумак мекунад.

Ҳамин тариқ, меъёри инкишофи ахлоқӣ чунин дурнамои мушаххаси шахсро дар таърих, аз қабili дурнамои такмили меъёри-арзишии ўро ошкор месозад, имкон медиҳад, ки идеали инсонпарварии ҷомеа ва шахсият аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шавад.

Пешравии инсоният инкишофи ахлоқ ҳаракати прогрессивии он аз як зина ба зинаи дигар пеш меравад. Саъю кушиши пай дар пай наслҳое, ки дар давраи таърихӣ ҳамдигарро иваз мекарданд, муборизаи қувваҳои пешқадами ҷамъият барои муносибатҳои ахлоқии одамон шароити нави мусоидро ба вучуд овард, ки ин раванд даршуури нави ахлоқӣ, чунин тарзи тафаккури меъёрию арзишнокро ташаккул дод ва ба такмили маънавии шахс торафт бештар мувофиқ гардид. Ҳар як марҳилаи минбаъдаи инкишофи шуури ахлоқии шахс аз ҷиҳати таърихӣ баланд мегардад, зеро дар он масъалаҳои мураккаби инсонӣ пухта ҳал карда мешаванд, олами маънавии инсоният бой мегардад. Инкишофи ахлоқӣ ҳамчун раванди мураккаби диалектикаи нашъунамои принципҳои гуманистӣ дар шуур ва фаъолияти одами эҷодкор амал мекунад. Ташаккули ахлоқӣ дар зери аломати гуманизми умумибашарӣ аз ташаккули шахсияти типи нав, яъне одами баркамол инкишофёфта, аз такмили шуури ахлоқии ў, ба мақсад мувофиқ будани ҷустуҷӯйҳо, нақшаҳо ва амалиёти вай ҷудонашаванда аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки шуури ахлоқӣ яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятист, ки вазифаи танзими одамонро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бидуни истисно иҷро мекунад.

Сохтори шуури ахлоқӣ мазмуни тарбияи ахлоқиро муайян мекунад, ки он хеле серҷабҳа ва васеъ мебошад.

Рушди мазмуни тарбияи ахлоқӣ яке аз масоили мураккаб ва ба кадрӣ кифоя омуктанашудаи педагогӣ мебошад, ки дар асарҳои назариявӣ ва методӣ аксар вақт ба таври умум, бе мушаххасоти зарурӣ ошкор карда мешавад.

Системаи муносибатҳои ахлоқие, ки дар ҷомеаи мушаххас ташаккул ёфтаанд, ин ё он хусусияти шуури ахлоқиро муайян намуда, дар хусусияти фаъолияти он, дар хусусиятҳои сохтори он зоҳир мегардад. Дар давраҳои гуногуни таърихӣ сохторҳои гуногуни шуури ахлоқӣ вучуд доранд. Тарзи махсуси зиндагӣ боиси он гардид, ки одам анбори махсуси шуури ахлоқӣ дошта бошад, ки дар он муносибати ў ба муҳити ҷамъиятӣ, ба худ, ба тамоми олам ифода ёфтааст. Намудҳои гуногуни шахсият, ки муносибатҳои хосси иҷтимоии замони худро ифода намуда, меъёрҳо, мамнуъиятҳо, идеалҳои мазмуни хоси ахлоқию маънавии худро доштанд. Тафовути мазмуни шуури ахлоқӣ низ боиси тафовути сохти он, тарзу усулҳои танзими рафтори одамон гардид.

Бо вучуди ин, дар бораи баъзе хусусиятҳои умумии сохтори шуури ахлоқӣ, ки онро аз дигар намудҳои шуур (илмӣ, бадеӣ ва ғайра) фарқ мекунад, сухан рондан мумкин аст. Инҳо хусусиятҳои васеътарини абстрактии ахлоқ, аз қабili механизмҳои иҷтимоию психологии он мебошанд, ки аз ҷиҳати шакл дар одамони давраҳои гуногун ба ҳам монанданд, аксар вақт мазмуни дигари меъёриро тасдиқ мекунад.

Фаъолияти инсон соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ва ҳаёти иқтисодиро фаро мегирад ва шуури фард дар ҳар яке аз ин соҳаҳо хусусиятҳои хосси худро пайдо мекунад, ғайр аз ин, хусусиятҳои вобаста ба синну соли инкишофи инсон таъсир мерасонад. Бинобар ин, дар бораи шуури бачагон, дар бораи шуури ҷавону калонсол, инчунин дар бораи шуури одамони табақаҳои гуногуни ҷамъиятӣ, дар бораи шуури ҷамъиятию сиёсӣ ва бадеӣ сухан рондан қонуниест. Барои фаҳмидани моҳият ва хусусиятҳои шуури ахлоқӣ ба ифшои муфассалтари моҳият ва сохтори шуур ҳамчун падидаи умумии инсонӣ муроҷиат мекунем. Зеро дар педагогика ин гуна масъалаҳо воқеан баррасӣ намешаванд. Зимнан, дарки илмии ин мафҳум дар робита ба педагогика аҳамияти калон дошта, барои амиқтар ошкор намудани равишҳои назариявӣ ва методологии инкишофи он дар байни хонандагон кумак мерасонад.

Ҷудо кардани сохтори шуури ахлоқӣ, ки барои давраҳо ва ҷомеаҳои гуногун маъмул аст, мушкили методологиро пеш оварда, яке аз масъалаҳои баҳсбарангези этикаи муосир

мебошад, ки дар ҳоли таҳия қарор дорад. Аммо бе абстраксияи сохти умумии шуури ахлоқӣ қор қардан мумкин нест. Вагарна ахлоқ ба марҳилаҳои ба ҳам вобаста набуда ҷудо мешуд, инкишофи ахлоқро ҳамчун падидаи як навъ, ки дар тағйирёбии шаклҳои сифатӣ ва хосси худ идомаи хос дорад, дар қардан номумкин мебуд. Аммо ин сохти умумиро танҳо дар асоси системаи аз ҷиҳати таърихӣ пурмазмунӣ ахлоқ ҷудо қардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки унсурҳои таркибии сохтори шуури ахлоқӣ меъёрҳои мебошанд. Меъёри ахлоқӣ ҳамчун як шакли талаботи ахлоқӣ муайян қарда мешавад, ки рафтори одамонро тавассути мамнӯъиятҳо ва дастурҳои умумӣ, ки ба як намуди амалҳо дахл доранд, танзим мекунад. Бар хилофи меъёрҳои ҳуқуқӣ меъёрҳои ахлоқӣ на бо қудрати давлат, балки бо қудрати урфу одат ва афкори ҷамъиятӣ тасдиқ қарда мешаванд. Онҳо ҳам дар шуури ҷамъият ба таври стихиявӣ ташаккул меёбанд, на дар натиҷаи қонуни махсус баровардаи қасе. Меъёрҳои ахлоқӣ ҳанӯз худ ба худ дастури қонунӣ рафтори инсон шуда наметавонанд ва аз рӯйи универсалии абстраксии худ истисноҳои эҳтимолии марбут ба ҳолатҳои махсусро пешбинӣ намекунанд. Аз ин ру, масъалаи дар вазъиятҳои конкретӣ татбиқ қарда шудани қенакҳои муайяни ахлоқ бояд дар асоси мазмуни умумии бештар ва дар айни замон бештар конкретии принципҳои ахлоқӣ ҳал қарда шавад. Меъёрҳои ахлоқӣ унсурҳои шуури ҷамъиятии ахлоқӣ мебошанд, ки дар он ба системаи муайяни вобастагӣ ва тобеияти байниҳамдигарӣ ташаккул меёбанд. Ин як сохтори устувори дар шуури ҷамъиятӣ муқарраргардидаи арзишҳои ахлоқии гиреҳ мебошад, ки бо баъзе тафовутҳо дар шуури фард таҷассум ёфтааст. Одамон одатан майл доранд, ки муносибатҳои ҷамъиятии гирду атроф, амалҳои мушоҳидашударо тавассути призмаи меъёрҳои ахлоқии ҳукмрон, ки рафтори онҳоро танзим мекунанд, арзёбӣ қунанд.

Дар меъёрҳои ахлоқӣ ҳамчун танзимқунандаи ҳаёти иҷтимоӣ молиқияти хосси онҳо, намоён мешавад. Манфиати ҷамъиятҳои иҷтимоӣ (коллективҳо, гуруҳҳо, синфҳо, ҷамъият), эҳтиёҷоти иҷтимоии рафтори мутобиқшуда ва мурабати одамон дар меъёрҳои талаботи ахлоқӣ пушонда шудаанд: «ин қорро қун, зеро ин хуб аст», «ин қорро нақун». , зеро ин бад аст». Як ва ё як қанд меъёр, қӯем, талаботи ростқавлӣ, метавонад ҳам дар шакли мамнӯъ ва ҳам ҳамчун дастури мусбат ифода шавад: «дурӯғ нақӯ» ва «танҳо рост қигӯ». Дар меъёрҳои ахлоқӣ, қӯё таҷрибаи муқиди ҷамъиятию таърихии қисёр наслҳо дар шакли фармон қамъ қарда шудааст. Тамоми қуноғунии нормаҳо, қоидаҳо, принципҳои ахлоқӣ, ки дар шуури ҷамъиятии одамони ин ё он давра, ин ё он қамъият қойқир шудаанд, ба таври муайян тартиб дода мешавад. Қама унсурҳои сохтори шуури ахлоқӣ дар робитаи мутоқобилан тобеъ ба якдигаранд. Ба ин ё он намуд мансуб будани шуури ахлоқӣ принципи махсусро муайян мекунад, ки сохтори шуури ахлоқиро ҳамчун яклуқтии сифатӣ тавсиф мекунад. Масалан, шуури ахлоқӣ ба принципҳои асосӣ: адолат, коллективизм, меҳнатдустӣ илҳом мебахшад.

Бояд гуфт, ки дар шароити муосир дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ қамаи қанбаҳои ташаккули ахлоқии шахсиятро тавассути шарҳи илмии асосноқи ин масъала ба эътибор қирифтан зарур аст. Сохторҳои аз ҷиҳати таърихӣ хосси шуури ахлоқӣ, қун қоида, дар тарқиб ва тобеияти қуноғуни унсурҳои онҳо - меъёрҳо ба он принципҳои махсус, ки якпорчагии шуури ахлоқиро таъмин мекунанд, фарқ мекунанд. Қамин тавр, аввалин бор дар шуури ахлоқӣ қунин принципҳо ба монанди коллективизм, гуманизми ҳақиқӣ ва қайра ниҳоят тасдиқ мешаванд. Баъзе қенакҳои қуҳна бо мазмуни нав (инсоф, шараф, вазифа, сарфакорӣ, вичдон ва қайра) қур шудаанд. Баъзе асосҳои ахлоқӣ тамоми мазмуни қуҳнаро (масалан, ақидаҳо дар бораи адолат, ватандустӣ, шаъну шарафи шахсӣ, мазмуни ҳаёт, бахту саодат, идеали қамъият ва инсон) ба таври қуллӣ, якбора тағйир меқанд. Як қатор қоидаю меъёрҳои, ки мазмуни умумибашарӣ доранд (хамдилӣ, миннатдорӣ, ростқӯй, хоксорӣ, хушмуомилақӣ, дустӣ, самимият, саховатмандӣ, нозуқӣ) бой ва мустақкам мешаванд. Қамин тавр, дар тарқиб ва тобеияти унсурҳои он тадриқан тағйир меёбад.

Тасдиқи меъёру арзишҳои коллективӣ, принципҳо ва идеалҳои қомеаи демократӣ ҳадақи асосии стратегии тарбияи ахлоқӣ мебошад. Вазифаи воқеии тарбияи ахлоқӣ дар муассисаҳои таълимӣ дар марҳалаи қунунӣ ташаккули маққеъи фаъолу ҳаётбахш, масъулияти баланди шахрвандии шахс, яъне ташаккули шахсияти ботинӣ омода ва дорои малақаҳои зарурӣ мебошад ва ба қори қамъиятии давлати демократӣ, эътимоднок қиссаи шахсӣ қузорад. Бояд гуфт, ки тарбияи ахлоқӣ на танҳо соҳаи қасбӣ, балки фаъолияти васеи қайрикасбӣ ҳам мебошад. Аммо ин қунин маъно надорад, ки раванди қамъиятии тарбияи ахлоқӣ яғон шакли ташқилоро қиддӣ дар назар надорад ва иштирок дар он донишу малақаи махсусро талаб

намекунад. Баръакс, азбаски ҳар як одам ба ин ё он роҳ (ҳамчун падару модар, муаллим, мураббӣ, роҳбар ва ё ҳамчун аъзои коллективи меҳнатӣ, тарбиявӣ, варзишӣ ва ташкилоти ҷамъиятӣ) вазифадор аст, ки нақши тарбиятгари ахлоқ» бояд ба чунин нақш ба таври муайян тайёр шавад.

Албатта, дар марҳилаи имрӯза ба ҳар як шахс минимуми муайяни донишҳои махсуси ахлоқӣ, педагогӣ, сотсиологӣ, психологӣ ва ҳатто тиббӣ, малака ва маҳорати дахлдори ташкилотчигӣ эҳтиёҷ дорад. Вазифаҳои мураккаби тарбияи ахлоқӣ дар шароити ҳозира ҳануз пурра ҳал нашуда, пеш аз ҳама такмили усулҳои фаъолияти тарбиявиро талаб мекунанд, ки ба ташаккули ягонагии рафтору шуури мактаббачагон ва синну соли хурду калон нигаронида шудаанд.

Имрӯз дар назди мо мушкитлоти дар омили инсонӣ пурзур намудани мотиви маънавий барои ба вучуд овардани муҳити иштироқи манфиатноки на танҳо ҳамаи муаллимон, балки ҳар як шахс дар тезондан ва такмил додани тараққиёти иҷтимоию иқтисодии ҷамъияти нави демократӣ истодааст.

Тарбияи ахлоқӣ дар ҳуди амалияи ҳаёти ҷамъиятӣ ҳама тарафа ба амал бароварда, ташаккули мавқеи фаъолонаи ҳаётии шахс, ҳисси баланди шахрвандиро вазифаи худ мегузорад.

Системаи меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқие, ки дар ҷомеаи муосир ташаккул ёфтаанд, ба шарофати мавқеи фаъоли ботинии ӯ, дар ҷараёни амалҳои воқеии ӯ, ки интихоби ахлоқӣ ва масъулиятро барои он талаб мекунанд, танзимгари ҳақиқии ҳаёт ва фаъолияти шахс мегардад. Дар асоси ин ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки хислати ахлоқии инсон, пояҳои ахлоқии ӯ дар раванди ҳаёти воқеӣ ба вучуд омада ва инкишоф меёбанд[2, С. 54-56].

Бояд гуфт, ки тарбияи ахлоқӣ дар шароити анъанаҳои қаблан муқарраршуда сурат мегирад, ки дар он талаботҳои ахлоқие, ки ба гузашта бармегарданд, бо он чизҳое, ки дар муносибати одамони имрӯза вучуд доранд ва бо онҳое, ки ба наздикӣ таваллуд шудаанд, равона карда мешаванд.

Мақсади асосии тарбияи ахлоқӣ расидан ба идеали шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта, мутаносиб дар шароити муносибатҳои ҷамъиятии муосир мебошад.

Ба андешаи мо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди тарбияи ахлоқӣ ҳамчун як масъалаи мубрами педагогӣ бояд бо назардошти омезиши ахлоқӣ дар ҷомеа мавҷудбуда бо дигаргуниҳои прогрессивии он, ки боиси таҷдиди ҳаёти ҷамъиятӣ мегардад, бунёд карда шавад.

Раванди ахлоқӣ, ба вучуд омадани шахсияти типӣ нав муҳимтарин марҳалаи инкишофи ахлоқии инсоният мебошад. Имрӯз мо бояд барои рушди пешрафти ахлоқӣ, ки дар зери аломати инсондӯстии умумибашарӣ сурат мегирад, аз ташаккули шахсияти типӣ нав – одами барҷаста-инкишофёфта, аз такмили шуури ахлоқии ӯ ба мақсаднок будани наҷиб ҷудонашаванда сабъӣ кунем ва саҳм гузорем.

Дар иртибот ба ин масоил олими рус Ю.П. Петров ибраз мекорад, ки «Марҳилаи нави таърихӣ тараққиёти ҷамъият ҳам чуқуртар ҷамъ кардани ҷамъиятии меъёрҳои ахлоқӣ ва идеали ахлоқиро талаб мекунад, зеро муҳаррики асосии прогресс, рӯҳи он шахс буд, мебошад ва хоҳад монд»[7, С.130].

Тарбияи ахлоқӣ аз овони бачагӣ сар шуда, дар тамоми умр — дар мактабҳо, донишқадаҳои олий, корхонаҳои давлатию ҷамъиятӣ ва муассисаҳои илмӣ давом мекунад. Аммо имрӯз ва фардо ниҳоят муҳим аст, ки насли наврас дар муассисаҳои таълимӣ чи гуна тарбия мегирад. Дар асоси гуфтаҳои боло мо метавонем масъалаи моҳият ва мазмуни тарбияи ахлоқиро ба миён гузорем. Ҳангоми дарки моҳияти ахлоқ, бояд дар назар дошт, ки калимаи «ахлоқ» аксар вақт ҳамчун синоними ин мафҳум баромад мекунад. Аммо, дар доираи ахлоқ мафҳумҳои гуногун фарқ мекунанд. Дар ин маврид ахлоқ ҳамчун низоми меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботи рафтори фард дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолият, ахлоқ бошад ҳамчун маҷмӯи малакаву одатҳои шахс, ки бо риояи ин меъёрҳо алоқаманд буда, зери мафҳуми меъёрҳо, қоидаҳо, талабот ва ғайра маънидод карда мешавад. Ин тафсирҳо барои педагогика хеле мувофиқанд. Вай ташаккули ахлоқ ё шахсияти аз ҷиҳати ахлоқӣ тарбияёфтгаро на танҳо бо донишҳои меъёру қоидаҳои принципҳои ахлоқӣ, балки бо риояи катъӣ низ алоқаманд мекунад[10, С.380–382].

Ҳамчунин, меъёрҳои ахлоқӣ, қоидаҳо ва талабот оид ба рафтори фард чизе ҷуз ифодаи муносибатҳои муайяне мебошанд, ки ҷомеаи ахлоқӣ ба хислат ва рафтори шахс дар соҳаҳои

гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ, инчунин дар муошират бо одамони дигар муқаррар кардааст. Тарбияи ахлоқӣ ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ пеш аз ҳама ба таъсири мақсадноки ҷунин муассисаҳо, монанди коллективҳои меҳнатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мактабҳо, воситаҳои ахбори омма, оила, адабиёт, санъат ва ғайра асос меёбад. Тарбияи ахлоқӣ дар бунёд ва рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ, пешрафти маънавияти мардум, рушди адабиёт, санъат ва дигар соҳаҳои ҳаёти фарҳангии ҷомеа нақши маҳсусан муҳим дорад.

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки маҳз дар зерӣ таъсири тарбияи ахлоқӣ дар ҷавону наврасон ҷунин эътиқоду эҳсосоти ахлоқӣ ташаккул меёбад, ки эътимодноки рафторро дар ҳолатҳои гуногун муайян намуда, ба худтаълимдихӣ, худдорӣ ва такмили он хавасманд мегарданд. Демократиконии ҳаёти ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар проблемаҳои педагогӣ бисёр ҷанбаҳои тарбияи ахлоқиро ба таври нав ба миён мегузорад: роли предмети интиҳоби ахлоқии шахс яқбора баланд мешавад — нисбат ба сифатҳои ахлоқӣ ва ихтиёрии одам дар вазъиятҳои гуногун — аз оддӣ яъне ҳаррӯза то олии зиёд ва талабҳои баланд гузошта мешавад. Баҳои ҷустуҷӯии ахлоқии шахс ва масъулият барои мазмуни онҳо меафзояд. Дар такмили ҷамъияти демократии мо дар шароити ҳозира арзишҳои инсондустӣ ва адолат баланд мешаванд ва бояд гуфт, ки ҳамаи инро системаи босамари тарбияи ахлоқӣ пурра таъмин карда метавонад.

АДАБИЁТ:

1. Ғафуров Б. Тоҷикон, ҷилди 2; Душанбе, 1983. С.17-22
2. Лутфуллоев М. Пандномаи Аҷам. – Душанбе, 2004, С. 54-56
3. Лутфуллоев М. Педагогикаи шафқат. – Душанбе: Маориф, 1994. С.-24
4. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат / Душанбе, - 2003.
5. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам / М.Л. Лутфуллоев. – Душанбе: Дониш, 1997. –148 с.
6. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик: (Аз давраи қадим то асри XIII). Кит. 1 (2). – Душанбе: Маориф, 1989. - 424 с.
7. Петров Ю.П. Социально-нравственный потенциал образования. – Свердловск, 1987, С.130;132
8. Рахимов Х., Нуоров А., Педагогика – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2007. С. 217
9. Соколов В.М. Нравственный мир советского человека.- М., 1980. С.17-36
10. Харламов И.Ф. Педагогика - М., 1990. С.380–382.

ОМУЗИШИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ҶАВОНОН

Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки таърихи инкишофи шуури ахлоқӣ ҳуди усулҳои назорат ва танзими ахлоқии рафтори одамон такмил меёбад. Инчунин, қайд карда шудааст, ки тарбияи ахлоқӣ ҳамчун омилҳои асосии фаъолияти педагогӣ ва психологӣ дар илми педагогика асосҳои илмии худро дорад. Муаллиф баён намудааст, ки омӯзиши ҷанбаҳои назариявии тарбияи ахлоқӣ заминаи ташаккули сифатҳои ахлоқии ҷавону наврасон гардида метавонад. Инчунин қайд менамояд, ки ташаккул додани сифатҳои ахлоқии ҷавонон меъёрҳои ахлоқӣ, қоидаҳо ва талабот оид ба рафтори фард чизе ҷуз ифодаи муносибатҳои муайяне мебошанд, ки ҷомеаи ахлоқӣ ба ҳислат ва рафтори шахс дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ, инчунин дар муошират бо одамони дигар муқаррар гардидааст.

Ҳамчунин, баён гардидааст, ки дар асоси демократиконии ҳаёти ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар проблемаҳои педагогӣ бисёр ҷанбаҳои тарбияи ахлоқиро ба таври нав ба миён мегузорад: нақши предмети интиҳоби ахлоқии шахс яқбора баланд мешавад, нисбат ба сифатҳои ахлоқӣ ва ихтиёрии одам дар вазъиятҳои гуногун аз оддӣ яъне ҳар рӯз олии зиёд ва талабҳои баланд гузошта мешавад.

Калидвожа: омӯзиши ҷанба, назария, тарбия, ахлоқ, мавқеъ, ташаккул, шахсият, ҷавонон, арзишҳои миллӣ, анъана, маърифат, принсип, прогресс, проблема, эътиқод, эътимод.

ОБУЧЕНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ И ЕГО РОЛИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ МОЛОДЁЖИ

В данной статье представлено, что история нравственного сознания совершенствует методы нравственного контроля и регуляции поведения людей. Также отмечается, что нравственное воспитание как главный фактор педагогической и психологической деятельности в педагогической науке имеет свои научные основания.

Автор констатировал, что обучениетеоретических аспектов нравственного воспитания может стать основой формирования нравственных качеств молодёжи. Также отмечается, что формирование нравственных качеств молодёжи, нравственные нормы, правила требования к индивидуальному поведению являются не чем иным, как выражением определенных установок, которые маральное

общество установило в отношении характера и поведения человека в различных сферах общественной и личной жизни, а также в общении с другими людьми.

Также констатируется, что на основе демократизации общественной жизни Республики Таджикистан, наряду с другими педагогическими проблемами, по-новому поднимаются многие аспекты нравственного воспитания: роль субъекта нравственного выбора человека внезапно повышаются по сравнению с моральным и качествами волей человека в различных ситуациях от обычных, т.е. бытовых до самого высокого уровня и предъявляются высокие требования.

Ключевые слова: *обучение, аспект, теория, образование, этика, молодёжь, медицина, образования, культура, психология, потенциал.*

THE STUDY OF THE THEORETICAL ASPECTS OF MORAL EDUCATION AND ITS ROLE IN SHAPING THE PERSONALITY OF YOUNG PEOPLE

In this article it is presented that the history of the development of moral consciousness improves the methods of people's behavior. Also, it was noted that moral education as the main factor of pedagogical and psychological activity in the science of pedagogy has its own scientific foundations. The author stated that the study of theoretical aspects of moral education is the basis for the formation of moral qualities. Communication foundations. The author stated that the study of theoretical aspects of moral education is the basis for the formation of moral qualities. to the behavior of the individual, they are nothing but the expression of certain attitudes that the moral society has established to the character and behavior of a personal life, as well as in communication with other people. It is also stated that, on the basis of democratization, the public life of the Republic of Tajikistan, along with other pedagogical problems, raises many aspects of moral education in a new way: the role of the subject of a person's moral choice is suddenly increased, compared to moral qualities. and the will of a person in different situations is simple, that is, every day, it increases to the highest, and high demands are made.

Key words: *study, aspect, theory, education, ethics, youth, medical, education, formation, culture, psychology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шухрати Бозибек - мудири кафедраи тиббӣ ҳолатҳои фақуллодаи мудофиаи шаҳрвандӣ ва омодагии ибтидоии ҳарбии МДТ Коллеҷи тибби ҷумҳуриявӣ, унвонҷӯии Пажухшигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни 126. E mail; Shuhrat-@mail.ru тел: +(992) 900216464*

Сведения об авторе: *Шухрат Бозибек - заведующий кафедрой медицины катастроф, гражданской обороны и начальной военной подготовки ГМУ, республиканский медицинский колледж, соискатель Института развития образования им. А. Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126, Shuhrat-@mail.ru тел: +(992) 900216464*

Information about the author: *Shuhrat Bogibek - head of the Department of Civil Defense Disaster and Basic Military Training, State Medical University, Republican Medical College, is a candidate for the Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Address; Rudaki Avenue 121, Dushanbe, Phone; Shuhrat-@mail.ru tel: + (992) 900216464*

ПЕШГИРИИ ЗАРАРИ БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРӢ БА НАВРАСОН

Бобокалонов Сухроб Нозимович

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Проблемаи дилбастагии кӯдакон ва ҷавонон ба бозиҳои компютерӣ ба яке аз мушкилоти асосии оила, муассисаи таълимӣ ва ҷамъият дар шароити муосир табдил ёфтааст. Вобастагии ҷавонон аз инкишофи компютер ва интернет раванди ҷудои нопазир аст. Табиатан, агар решаи ин бадбахтиро кобем, маълум мешавад, ки сабаби асосии он волидон мебошанд. Онҳо шароит муҳайё намуданд, ки фарзанди хешро дар паси мизи компютер шинонданд, ки ба касе халал нарасонад. Дар баробари ин, ба ҷойи бо ӯ гап задан, изҳори муҳаббати хеш, ӯро яққаю танҳо дар муошират бо компютер гузоштанд [1, с.74].

Барои инсон ба вобастагии бозиҳои компютерӣ мубтало, аз ҳама кори муҳимтарин дар ҳаёти ӯ бозиҳои компютерӣ мебошад. Ба ҳолати бозӣ ворид гардида, инсон ба воқеияти дигар дохил мешавад, аз он рангҳои гуногуни ҳаётро дарк намуда ҳаловат мебарад. Дар ҳаёти ҳаррӯза ин омил чун одат инсонро ба инсон ба ҳудаш хос табдил медиҳад. Воқеияти тахайюлӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки хешро муҳиму даркорӣ ва меҳвари дарк намуда, аз ин нақши тахайюлии хеш баланд ва хурсандӣ намоянд.

Ба таърихи мубталошавӣ ва инкишофи бозиҳои мафтункунанда муроҷиат карда, бо бисёр гуфтаҳои мардуми Ҳиндустон, Филиппин, Хитой, Япония ошно гардидан мумкин аст.

Дар онҳо нақл карда мешавад, ки мардҳо ба сифати гарав дар чунин бозиҳо зан, духтар, хоҳар, модар ё ягон узви баданашонро бохтаанд.

Олими соҳаи психология К.В. Зорин дар он хусус андешаронӣ менамояд, ки дар мамлакати мо бозиҳои зиёди диққатҷалбкунандаи «зӯроварӣ ва таърихии фочиавӣ» мавҷуданд. «Дар Россияи православі диндорон ва ҳокимият, хатари бозиҳои дилхуширо дарк намуда, ба сарлашкарон (воеводҳо) супориш доданд, ки аз болои одамони дар бозиҳои сархушкунанда ширкат варзанда чиддӣ назорат баранд». [2, с. 86].

Дар замони ҳукмронии Петри I дар Россия райият ҳуқуқ надошт, ки бо пул қартабозӣ кунад, агар ин ҳолат ошкор карда мешуд, ба он шахс ҷазои саҳт меоданд. Пас аз инқилоби Октябри соли 1917 тамоми марказҳои дилхушӣ (казино) ва хонаҳои бозӣ нест карда шуданд, нисбат ба онҳо ҷазои ҷиноӣ дида мешуд. Сабаби асосии он, аз хатар ҳифз намудани оила, ҷамъият ва давлат маҳсуб меёфт.

Имрӯз дар мамлакати мо муҳимияти ин масъаларо дарк намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» - ро қабул намуд, ки яке аз мақсадҳои асосии он ба танзим даровардани масъулияти рисолати волидон дар тарбияи фарзанд ва беназорат нагузоштани фарзандон дар бозиҳои дилхушӣ мебошад.

Ҳатто волидон барои ба хона баргаштани фарзандон дар вақт ва соати муайян масъуланд ва дар назди қонун ҷавобгаранд. Ин як омилест, ки робитаҳои байниоилавиرو устувор мегардонад ва ҳар аъзои оиларо масъулиятшинос менамояд.

Дар романи Ф.М., Достоевский «Бозигар» оварда шудааст, ки ҷавони дар зерӣ таъсири бозиҳои дилхушӣ монда, ҳушро дигар идора карда наметавонад ва то он даме дар бозӣ ширкат меварзад, ки охири тангаашро бой надодааст. Дар ин таҳқиқот мебинем, ки ҳатто шахси боақл ва дорой таҷрибаи калони ҳаётӣ наметавонад бо дилхушӣ муқобил истад, аз ин рӯ, ба худ тассавур кунед, ки бо ҷисму ҷони кӯдаку ҷавон дар ҳолати майл пайдо намудан бо бозиҳои компютерӣ чӣ хатар ё фочиа таҳдид менамояд.

Илман исбот карда шудааст, ки бозиҳои дилхушӣ дар ҷисми инсон реаксияҳои химиявино ба вучуд меоранд. Бозигар ҳамеша таваккал намуда, дар зерӣ таъсири эҳсос ва эҳтиёткорӣ қарор мегирад. Дар ҳолати бурд ё боҳти начандон хурд ё калон дар хуни онҳо адреналин ҳамроҳ карда мешавад, ки ҷисм ба он одат пайдо менамояд.

Майлу хоҳиши баланд ба бозиҳои компютерӣ вобастагиро ба вучуд оварда, таркиби кортизолро баланд бардошта (гормони зерӣ гурдаҳо), ба табаддулоти моддаҳо таъсир ворид менамояд. Пошидани кортизол дар зерӣ таъсири дофамин – ашӯи тавлидкунандаи фараҳмандӣ рӯй медиҳад. Дофамин, инчунин, дар ташаккул ёфтани вобастагӣ аз нӯшоқиҳои спиртӣ ва маводи муҳаддир ширкат меварзад ва аз ин рӯ бозиҳои компютерӣ бо маводи муҳаддир ва нӯшоқиҳои мадхушкунандаи спиртӣ дар як қатор меистад.

Вобастагии шадид аз бозиҳои компютериро шартан ба ду намуд чудо кардан мумкин аст: а) вобастагии интернетӣ, б) вобастагии бозиҳои компютерӣ. Лекин дар синну соли ҷавонӣ бачаҳо бештар ба вобастагии бозиҳои компютерӣ гирифта мегарданд, лекин дар давраи камолот бештар онҳоро вобастагии интернетӣ таҳдид менамояд. Бачагон ва ҷавонон ба ин ҳолат аз беназоратӣ ва бетафовутии падарону модарон мубтало мешаванд.

Барои волидон аломатҳои асосии вобастагии компютери ба чагон ва ҷавонро номбар менамоем:

- бача майлу хоҳишро ба дигар машғулиятҳо гум мекунад;
- ҳамеша интизори ворид гардидан ба шабака мебошад;
- аз пагоҳи барвақт меҳаҳад ба интернет дастрафт пайдо намояд;
- аз хӯрок, гигиенаи шахсӣ даст кашада, кӯшиш менамояд, ки тамоми вақти дар ихтиёраш доштара дар компютер сарф намояд;
- назорати вақти бо манфиат сарфшавандаро аз даст медиҳад;
- бемақсад роҳ гум задан дар шабака ва ҷустуҷӯи ҳатто иттилоотӣ тамоман нодаркор;
- оҳиста- оҳиста робита бо волидон суст гашта (инро «бегонашавии эҳсосотӣ» меноманд), муошират бо онҳо дар дараҷаи паст мефарояд;
- реаксияи ғазабнокӣ дар бача баландгардида (зӯроварӣ, хашмгинӣ, дағали, гиря, воҳима) дар тамоми шакли манъкардани кор бо планшет, компютер, телефон дарк карда мешавад;

- дар ҳолати дар компютер банд будани онҳо баръакс, таъби болида дарк карда мешавад.

Падару модар бояд мушоҳидакор бошанд ва ба худ савол гузоранд, ки чаро писарашонро аз телевизор ба осонӣ чудо кардан мумкин аз компютер не? Сабаб дар чист, ки писарашон ба осонӣ аз тамошои кино даст кашада, барои иҷрои супориши онҳо рафт, аммо ўро аз назди монитор чудо кардан мумкин нест? Ба ҳамагон маълумаст, ки тамоми филмҳои беҳтарин ибтидо ва интиҳо доранд, аммо бозиҳои компютерӣ хотима надоранд, онҳо тамом нашаванда, мафтун кунанда ва ба худ ғулумкунанда мебошанд, ки дар ҳолати дилбохтагӣ инсон иродашро аз даст медиҳад.

Падарону модарон, роҳбарони синфу кураторон бояд дуруст дарк намоянд, ки чаро пешвоёни инқилоби ТИ (технологияи иттилоотӣ) фарзандони худро намегузоранд, ки вақти зиёди хешро дар бозиҳои компютерӣ гузаронанд. Масалан, Стив Љобс – ихтироъкори айфон мебошад, аммо ба фарзандонаш танҳо машғул шудан бо компютерро танҳо дар рӯзҳои истироҳат ва бегоҳӣ, пас аз чамъ шудани аъзои оила ҳангоми хӯроки шом иҷозат медиҳад.

Фарзандони асосгузори Твиттер - Эвана Уилямс аз он норозӣ буданд, ки падарашон барои онҳо дар як шабонарӯз як соатро барои бозӣ дар компютер муқаррар намуда буд. Вақте фарзандон норозигӣ баён намуданд, Эван Уилямс ба онҳо гуфт: «Дар хона садҳо китоби коғазӣ мавҷуданд, агар машғул шудан хоҳед, хонед, чӣ қадаре имкон доред!». [3, с. 135].

Падару модар бояд фаҳманд, ки аз хондани китоб ягон беморию одати номатлуб, вобастагӣ ба рафтори амали ба ду зишт ба вучуд намеояд. Китоб маърифати инсонро баланд бардошта, ҷаҳонбинияшро ташаккул дода, андешаро солим ва фонди луғавиро бой мегардонад, муҳаббат, худшиносӣ, хувияти миллиро бедор намуда, ҷойгоҳи волидонро барои фарзандон муайян месозад.

Психологон бо овози баланд дар бораи таъсири манфӣ ва вайронкунандаи бозиҳои компютерӣ ба равони кӯдакону ҷавонон чунин мегӯянд: «бачагоне, ки бо бозиҳои шадиду бераҳмонаи компютерӣ сару кор доранд, бештар зӯрвар, мочарочӯ, баҳсчӣ, иғвоандоз мегарданд, дар ҳақиқат, душманро дар экран зери тирборон қарор дода, худро фараҳманд ва беҳатар ҳис намуда, раҳму шафқатро фаромӯш мекунанд».

Мутобиқи андешаи К. В. Зорин, ин рафтору амал дар донишҷӯ андӯх ва дарки дарди дигаронро ба вучуд оварда наметавонад, баръакс, онҳо моҳияти ҳастии хешро дарк намуда, худро одами олий меҳисобанд, ки рафта - рафта ин пиндор ба одат табдил ёфта, ҳаёти осудаи оила ва ҷамъиятро зери хатар мегузорад» [4, с 94].

Қайд кардан бомаврид аст, ки вобастагии компютерӣ ё интернетӣ ба одамони калонсол низ мансуб мебошад. Волидон набояд хотирҷамъ бошанд, ки фарзанди онҳо дар синфи ибтидоӣ меҳонад, ё онро хатм карда, ҳоло дар синфҳои болоӣ таҳсил менамояд. Ё фарзанди онҳо донишҷӯӣ муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ё олии касбӣ мебошад ва аз ин хатар эмин аст.

Майлу хоҳиш пайдо намудани ҷавонон ба интернет сирри муайяни психологӣ дорад: чун қоида, одамоне ба он майл пайдо менамоянд, ки психикаи ноустувор доранд ва аз худ қаноатманд нестанд. Чунин одамон худбаҳодиҳии паст дошта, бо онҳо муносибати муътадил барқарор намудан номумкин аст. Аз ин рӯ, бо бозиҳои интернет ва компютер зуд дилбохтагӣ пайдо намуда, тобеи он мегарданд. Тавассути бозиҳои компютерӣ кӯшиш менамоянд, ки моҳияти ҳастии хеш, худ баҳодиҳии арзишҳои хешро дар ҷашми одамон бинанд, худро дар ҷашми одамон машҳур гардонанд, ки он рафта – рафта ўро ба «асири» бозӣ табдил медиҳад. Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки тамоми раванди вобастагии компютерӣ ва бозӣ, ин натиҷаи робитаи байни одамон, дохилӣ (дар ҳуди инсон) ва мушкilotи маънавӣ мебошад.

Ҳамин мушкilot ба муносибати байни ҳамдигарии аъзои оила таъсир расонида, муносибати волидон ва фарзандонро нисбат ба ҳамдигар тезтунд мегардонад. Ин омил ба анъанаҳои ташаккулёфтаи оила таъсири манфӣ расонида, муносибатҳои дохили оилавино ба боди фано медиҳад. Ворид гардидани фарзанд ба олами тахайюлӣ ё вобастагии бозиҳои компютерӣ ба муносибатҳои оилавӣ зарбаи ҳалокатовар расонида, барои одамони мубталои ин бозиҳо шиносони нави онлайнро таъмин менамояд. Дар зери таъсири шиносони нави онлайн фарзандон иқтидори идора намудани рафтору ахлоқи хешро дар оила аз даст медиҳанд. Онҳо ҳар чӣ бештар кӯшиш мекунанд, ки бо шиносони нав дар робитаву муошират

бошанд, ҳамин тавр, онҳо дигар бе “дӯстони нав” – и худ вучуд дошта наметавонанд ва аз ҳаёти оилавӣ дур мегарданд.

Ба тамоми гуфтаҳои боло илова карданием, ки вобастагии компютерӣ ва интернетӣ ба инкишофи муътадили шахсият ҳалал расонида, вайро аз эҷод берун намуда, муоширати воқеии ӯро бо одамон ҳалалдор намуда, аз фаҳмидани асрори олам дар маҷмӯъ, маҳрум мегардонад. Аз раванди таҳқиқот бармеояд, ки ягон тадбири пешгирикунанда пеши роҳи фарзандони моро аз бозиҳои шавқовар гирифта наметавонад, агар оила, мактаб ва аҳли ҷамоатчигӣ дар якҷоягӣ кор набаранд. Вазифаи волидон ва омӯзгорон ғамхорӣ дар ҳаққи тарбияи маънавӣ - ахлоқии насли наврас мебошад.

Ин дар ҳақиқат, чунин аст: сабаби ба олами тахайюлӣ ворид шудани ҷавонон дар он мебошад, ки байни ҷавон ва одамони наздик дар оила муҳолифат ба вучуд омадааст. Дар оила мавҷуд набудани фазои солим, надоштани дӯсту рафиқони хубу боваринок, муносибати мураккаби байниҳамдигарии аъзои оила, худро муаррифӣ карда натавонистани ҷавонон дар ҷамъият ӯро ба бозиҳои компютерӣ ҷалб мегардонад [5, с 183].

АДАБИЁТ:

1. Абульханова-Славская, К.А. Особенности типологического подхода и метода исследования личности / К.А. Абульханова-Славская // Принцип системности в психологических исследованиях: Сб. тр. М.: Наука, - 1990. - [1, с.74].
2. Анастаси, А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. -СПб.,-2001.- [2, с. 86].
3. Андреева, Г.М. Психология социального познания. / Г.М. Андреева, -М.: Аспект Пресс, 1997. - [3, с.135].
4. Андреева, Г.М. Социальная психология. / Г.М. Андреева, — М.: Аспект Пресс, 1998.,
5. Акопов, Г.В. Психология сознания: Вопросы методологии, теории и прикладных исследований / Г.В. Акопов. М.: Институт психологии РАН, -2010.- [4, с 94].
6. Аксенова, Ю.А. Символы мироустройства в сознании детей / Ю.А. Аксенова, — Екатеринбург: Деловая книга, — 2000.
7. Аронсон, Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию / Э. Аронсон / Пер. с англ. М.А. Ковальчука под ред. В.С. Магуна. М., - 1998. - [5, с 183].
8. Артемьева, Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева / Под ред. И.Б. Ханиной. М.: Смысл, - 1999.
9. Бабаева, Ю.Д. Взаимодействие человека с компьютером. / Ю.Д.Бабаева, А.Е. Войскунский // Психологический журнал, — 1998, № 1. —

ПЕШГИРИИ ЗАРАРИ БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРӢ БА НАВРАСОН

Бозиҳои компютерӣ ба яке аз мушкилоти асосии оила, муассисаҳои таълимӣ ва ҷамъият дар шароити муосир табдил ёфтааст. Пас аз инкилоби Октябри соли 1917 тамоми марказҳои дилхушӣ (казино) ва хонаҳои бозӣ нест карда шуданд, нисбат ба онҳо ҷазои ҷиноӣ дида мешуд. Сабаби асосии он, аз хатар ҳифз намудани оила, ҷамъият ва давлат маҳсуб меёфт. Китоб маърифати инсонро баланд бардошта, ҷаҳонбинияшро ташаккул дода, андешаро солим ва фонди луғавиро бой мегардонад, муҳаббат, худшиносӣ, хувияти миллиро бедор намуда, ҷойгоҳи волидонро барои фарзандон муайян месозад. Дар зер таъсири шиносони нави онлайн фарзандон иқтидори идора намудани рафтору ахлоқи хешро дар оила аз даст медиҳанд. Вазифаи волидон ва омӯзгорон ғамхорӣ дар ҳаққи тарбияи маънавӣ - ахлоқии насли наврас мебошад.

Калидвожаҳо: ҷавонон, бозиҳои компютерӣ, интернет, падару модар, тахайюлӣ, кино, хатарнокӣ, зӯрварӣ.

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ВРЕДА ОТ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР ДЛЯ МОЛОДЕЖИ

Компьютерные игры стали одной из главных проблем семьи, учебных заведений и общества в современных условиях. После Октябрьской революции 1917 года все развлекательные центры (казино) и игровые дома были уничтожены, за них было наложено уголовное наказание. Основной причиной этого является защита семьи, общества и государства от опасности. Книга повышает познание человека, формирует его мировоззрение, обогащает мысли и словарный запас, пробуждает любовь, самопознание, национальную идентичность, определяет место родителей для детей. Под влиянием новых онлайн-знакомств дети теряют способность управлять своим поведением и нравами в семье. Обязанность родителей и педагогов - заботиться о морально-нравственном воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: молодежь, компьютерные игры, интернет, родители, фэнтези, кино, опасность, насилие.

PREVENTION OF DAMAGE FROM COMPUTER GAMES FOR YOUNG PEOPLE

Computer games have become one of the main problems for families, educational institutions, and society in modern times. After the October Revolution of 1917, all entertainment centers (casinos) and gaming houses were destroyed, and criminal punishment was imposed on them. The main reason for this is to protect the family, society and the state from danger. Books increase human knowledge, shape their worldview, enrich thoughts and vocabulary, awaken love, self-awareness, national identity, and determine the place of parents for children. Under the influence of new online acquaintances, children lose the ability to control their behavior and manners in the family. It is the responsibility of parents and educators to care for the moral and ethical education of the younger generation.

Keywords: *youth, computer games, Internet, parents, fantasy, movies, danger, violence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Бобокалонов Сӯҳроб** – муаллими калони кафедраи информатика ва фанҳои табиӣ - рӯзҳои Доғишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣи Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/1 Тел.: (+992) 005050260 E-mail: ddzt_tarikh@mail.ru

Сведение об авторе: **Бобокалонов Сухроб** – старший преподаватель кафедры информатики и естественных математических наук Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/1 тел.: (+992) 005050260 E-mail: ddzt_tarikh@mail.ru

Information about the author: **Bobokalonov Suhrob** – senior teacher of the department of informatics and natural-mathematical sciences of the International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulugzoda, Dushanbe, 17/1 Muhammadiev Street Tel.: (+992) 005050260 Email: ddzt_tarikh@mail.ru

ПИРЯХҶО ВА ҲИФЗИ ОНҶО ИҚДОМИ ТОҶИКИСТОН

Баҳром Зулфоно

**Пажушишгоҳи рушди маориф ба номи Адурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

Нақш ва аҳамияти об барои табиат аксиома аст ва он дар гардиши глобалии моддаҳо ва энергия, пайдоиш ва бақои ҳаёт, сохтори химиявӣ биологӣ организмҳо, дар ташаккули боду ҳаво ва иқлим зоҳир мегардад. Аҳамияти он гуногунҷабҳа мебошад, аз ҷумла, аҳамияти экологӣ, гигиению санитарӣ, кишоварзӣ энергетикӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, рекреатсионӣ табиатӣ ва эстетикӣ сайёҳӣ онро фарқ менамоянд. Дар ҳақиқат обро манбаъ ва ё сарчашмаи ҳаёт шуморидан дуруст аст, аммо аз нуқтаи назари амиқи экологӣ мафҳумҳои «об» ва «ҳаёт» бо ҳамдигар ба таври рамзӣ муродиф мебошанд. Зеро дар он ҷое, ки об ҳаст, ҳаёт низ ҳаст ва баръакс. Дар манотиқи яхбандӣҳои доимӣ ва биёбонҳои тасфони низ ҳаёт ва об ва ё маҳсули фаъолияти онҳо мавҷуданд.

Бинобар ин, об шартӣ ягонаи ҳастии табиат, омили асосии сиклҳои табиӣ, заминаи ивазнашавандаи неқӯаҳволии инсоният ва меҳвари асосии рушди устувор мебошад. Аз ин ҷост, ки инсон ба об эҳтиёҷоти рӯзафзун дорад ва онро муъҷиза ва муқаддас мешуморад. Об ба туфайли доштани пайвасти гидрогенӣ (H-O-H) дар ҳудуди зиёди ҳарорат дар ҳолати агрегатии моеъ қарор мегирад ва ин сабаби ба таври васеъ паҳн шудани он дар табиат мебошад. Ҷамагӣ дар гидросфера (аз юн. hydro – об ва sphaera – қабат) 1,39 млн км³ об мавҷуд аст. Гидросфераро ба Укёноси ҷаҳонӣ, обҳои континенталӣ – сатҳизаминӣ ва зеризаминӣ ҷудо менамоянд. Қабате, ки дар дохили гидросфера ҳамаи обҳои дар ҳолати сахтбударо (пиряхҳо, барфҳо ва яхҳои доимӣ рӯизаминӣ ва зеризаминӣ) дарбар мегирад, криосфера (аз юн. kryos - хунук, ях ва sphaera – қабат) меноманд. Укёноси ҷаҳонӣ 71%-и масоҳати сатҳи Заминро ироғол менамояд. Ба таври дигар, аз 510 млн км² масоҳати Замин манбаъҳои асосии обӣ (укёнусҳо, баҳрҳо, кӯлҳо, дарёҳо ва яхҳо) масоҳати 361,13 млн км²-ро ироғол менамоянд.

Қисми аъзами онҳоро Укёноси ҷаҳонӣ (96,4%) ташкил медиҳад, ки оби он аз сабаби муддати дароз ором будан ва дар он тадриҷан ҷамъшавии намакҳо шӯр аст ва барои истеъмоли инсон ва кишоварзӣ ношоам аст. Ба ҳисоби миёна дар 1 литр оби укёнус 35 грамм намак мавҷуд аст, ки 3,5%-ро ташкил медиҳад. Обҳои аз лиҳози экологӣ тоза ба пиряхҳо (1,86%), обҳои зеризаминӣ (қариб 1,68%) ва қисми ками он (0,02%) ба обҳои сатҳизаминӣ рост меоянд. Обҳои сатҳизаминӣ кам бошанд ҳам, аммо дар биосфера нақши аввалиндараҷа доранд ва сарчашмаи асосии обтаъминкунӣ ва обёрӣ мебошанд. Ҷарчанд миқдори об ин қадар зиёд бошад ҳам, вале аз сабаби нобаробар тақсимшавии манбаъҳои он дар минтақаҳо ва барои истеъмоли ношоам (шӯр, ифлос, ғализ) будан, норасоии он ҳамоно чун масъалаи муҳимтарини ҷаҳонӣ боқӣ мемонад. Аз тамоми сарватҳои оби ҷаҳон тақрибан ҳудуди 2,5%-и (35 млн км³) он оби аз лиҳози экологӣ тоза ва қобили истеъмоли мебошад.

Хушбахтона, давлати соҳибистиклоли мо - Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузург ва беназири сарватҳои оби мебошад. Вале бо вучуди ин, дар баъзе манотиқи кишвар масъалаҳои экологии вобаста ба об, истифодаи оқилона ва ҳифзи манобеи он, бахусус обшавии пиряхҳо ташвишвар ва нигаронкунанда мебошанд. Масъалаи мавриди зикрро ба назар гирифта, бояд тазақкур дод, ки дар кишвари офтобруйи мо ба ғайр аз 947 дарёи дарозиашон аз 10 км зиёд, 1300 қўлва 11 обанбори калон, инчунин, мувофиқи арзёбии олимон, зиёда аз 14 ҳазор пиряхҳои хурду бузург мавҷуданд, ки солҳои охир 1000-тои онҳо аз байн рафтаанд. Машхуртарин дарёҳои Тоҷикистон – Панҷ, Вахш, Ому, Қофарниҳон, Сирдарё, Зарафшон. асосан аз пиряхҳо сарчашма мегиранд. Ба туфайли хусусиятҳои орографӣ ва иқлимӣ Тоҷикистон маркази калони яхбандии Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи хулосаҳои коршиносон пиряхҳо нозуктарин ва ҳассостарин объекти табиӣ буда, ҳамчун нишондиҳандаи табиӣ (индикатор) барои арзёбии паёмдҳои таъсири тағйир ёбии иқлим хизмат мекунанд.

Пиряхҳои худуди Тоҷикистон боигарии бебаҳои миллати мо мебошанд, зеро онҳо на фақат манбаи калонтарини оби тоза, балки танзимкунандаи оби дарёҳо, обу ҳаво ва иқлими минтақа ба шумор мераванд. Пиряхҳо ва барфҳои доимии Тоҷикистон барои ташаккули оби тозаи калонтарин дарёи Осиёи Марказӣ – Амударё, ҳавзаи баҳри Арал, ва ҳавзаҳои Амударё ва Сирдарё сарчашмаи асосӣ мебошанд (ниг. расм). Ҷамасола дар натиҷаи обшавии захираҳои пиряхҳо ва барфҳои доимии худуди Тоҷикистон дар минтақа якчанд километри мукааб оби тоза ташаккул меёбад. Масоҳати умумии пиряхҳои Тоҷикистон 8,4 ҳ. Км буда, қариб 6%-и масоҳати кишварро ташкил медиҳанд ва асосан дар минтақаи Помир ҷойгиранд. Зиёда аз 60%-и захираҳои оби кишварҳои Осиёи Марказӣ маҳз аз худуди Тоҷикистон ташаккул меёбанд, ки танҳо қариб 10%-и онҳо барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти ҷумҳури истифода мешаванд. Муқаррар карда шудааст, ки аз қаламрави Тоҷикистон дар як сол 72 км оби равон ҷорӣ мешавад. Инчунин, 60%-и бузургтарин захираҳои оби минтақаи мазкур – пиряхҳо низ дар худуди Тоҷикистон ҷойгир мебошанд.

Миёни давлатҳои Осиёи Марказӣ – Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон, ки кишварҳои баландқуҳ ҳастанд, аз ҷиҳати боигарии захираҳои об, мутаносибан, дар ҷойҳои аввал ва дуюм мавқеъи гирифта, давлатҳои «болооб» ва боқимонда давлатҳои «поёноб» ба ҳисоб мераванд (ниг. расм). Ин гунна таснифот барои он аст, ки захираҳои оби минтақа дар кишварҳои болооб ташаккул меёбанд ва истеъмолкунандаи асосӣ кишварҳои поёноб мебошанд. Зимнан, бояд қайд намуд, ки кишвари мо аз рӯи ҳаҷми захираҳои гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон мақоми ҳаштум ва аз рӯи ҳаҷми қиёсии захираҳои об нисба ба ҳар сари аҳоли ва ба ҳар 1 км ҳудуд, мутаносибан, ҷойҳои аввалу дуюмро инғол менамояд. Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати боигарии об дар байни давлатҳои ИДМ ҷойи дуюм (баъди Федератсияи Россия) ва дар Осиёи Марказӣ ҷойи аввалро ишғол менамояд.

Оби Тоҷикистон барои соҳаи кишоварзӣ, гидроэнергетика ва соҳаҳои саноатии ба онҳо алоқаманди ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши аввалиндараҷа доранд. Захираҳои оби Тоҷикистон, ки пиряхҳо асоси онҳо мебошанд, сарчашмаи неруи барқароршаванда ё худ нерӯи сабз ба шумор мераванд. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки кишвари мо аз лиҳози истеҳсоли неруи сабз, ки ба муҳити зист таъсири манфии назаррас намерасонад, дар қатори 6 давлати дар ин самт пешсафи дунё қарор дорад. Дар ин замина 98%-и неруи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза аз нерӯгоҳҳои оби барқӣ истеҳсол мегарданд ва кишвари мо яке аз татбиқкунандаи пешсафи нерӯи сабз мебошад.

Дар умум, истифодаи оқилонаи манбаъҳои об барои ҳифзи хок, мазраъ, рустаниҳои мазруъ, флора ва фаунаи нодир, рушди кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳифзи мувозинат ва таъмини амнияти экологӣ мусоидат намуда, барои иҷрои вазифаҳои ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои рушди устувор нақши калидӣ доранд. Рушди устувор рушди иқтисодии бо назардошти манфиатҳои наслҳои имрӯза ва оянда, бо табиат, хусусан бо масоили экологӣ ва дурнамои онҳо, низоми муносибатҳои оқилонаи ҷамъият-табиат ҳамоҳангшуда мебошад, ки таъминкунандаи амнияти экологӣ ва зиндагии шоистаи насли минбаъда ба шумор меравад. Мутаассифона, солҳои охир пайомдҳои тағйирёбии глобалии иқлим ба пиряхҳо, ки осебпазиртарин объектҳои оби маҳсуб меёбанд, таъсири манфӣ расонида истодаанд.

Тамоили гармшавии иқлим аз ҳисоби таъсири гармхонагӣ (ба русӣ парниковый эффект), ки аз сабаби афзудани газҳои гулхонагӣ дар ҳаво дар натиҷаи фаъолияти нодурусти хочагидорӣ инсон (омили антропогенӣ) ва дигар сабабҳо ба амал меояд, ба вучуд омада истодааст. Мувофиқи арзёбиҳо ҳарорати миёнаи Замин тақрибан ба 15 дараҷа расидааст, ки

баландтарин нишондод дар таърих аст. Мувофиқи пешгӯии марказҳои обхавосанҷӣ то солҳои 2030-2050, эҳтимол, ҳарорати миёнаи Замин аз 1 то 3 дараҷа баланд гардад. Коршиносон ҳаде мезананд, ки агар дар саросари ҷаҳон партоби газҳои гулхонагӣ кам карда нашавад, чунин нишондод шояд то охири асри XXI то 6 дараҷа баланд гардад.

Баландшавии ҳарорат боиси тезу тунд шудани равандҳои обшавии пирияхҳо, обхезӣ, хушксолӣ, биёбоншавӣ, шӯразоршавӣ гашта, дастрасӣ ба обро мушкил мегардонад. Аз васоити ахбори оммавӣ маълум аст, мо имрӯзҳо шоҳиди босуръат об шудани пирияхҳо дар Арктика, Антарктида, Гренландия ва ғайра ҳастем. Ҳамчунин, чунин тағйироти ҷиддӣ дар пирияхҳои воқеъ дар хушкӣ, бухусус қуллаҳои баланд низ ба амал омада истодааст. Тоҷикистон аз рӯи шумораи пирияхҳо дар Осиёи Марказӣ пешсаф аст. Аз ин рӯ кишвари мо, ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ ба таври яқин аз пайомадҳои равандҳои умумиҷаҳонӣ истисно нест. Гармшавии иқлим, ки бахусус дар фасли гармо бештар ҳис карда мешавад, дар манотикӣ баландкӯҳи Тоҷикистон–Помир, Зарафшон, Ҳисору Олой ва ғайра сабаби обшавии босуръати захираҳои пирияхҳо гашта истодааст. Мувофиқи маълумоти илмию расмӣ арзёбии умумии таъсири тағйирёбии иқлим ба пирияхҳои Тоҷикистон нишон медиҳад, ки аз соли 1930 то ҳол масоҳати умумии яхбандии кишвар аз 1/3 ҳисса кам шудааст.

Тағйирёбии иқлим нақши пирияхҳоро ҷиҳати ба танзим дарории оби ҳавзаҳои дарёҳои минтақа халалдор менамояд, ки дар натиҷа дастрасии аҳолии баъзе минтақа ба манбаъҳои об мушкилтар мегардад. Имрӯзҳо обшавии пирияхҳо маънои пас аз чанд муддат зери обмонии минтақаҳои наздисохилӣ, хусусан давлат ҷазираҳо ва ё шаҳрҳои сераҳолии соҳилиро дорад. Чунки дар натиҷаи обшавии пирияхҳо сатҳи оби Укёнуси ҷаҳонӣ баланд мегардад. Тавре ки қабали гуфтем, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки об доимо аз як ҳолат ба дигар ҳолат гузашта, дорой низоми ягонаи гардиши глобалӣ мебошад. Бояд таъкид намуд, ки пеши роҳи обшавии босуръати пирияхҳоро гирифтани мушкилоти хеле доманадор ва ҳатто инконнопазир аст ва фурсати зиёдро талаб менамояд. Дар солҳои сарбориш аз ҳисоби боришоти зимистона захирашавии пирияхҳо ба амал меояд, аммо дар солҳои охир вобаста ба тағйирёбии иқлим таносуби обшавии онҳо нисбат ба захирашавӣ хеле зиёд гардидааст. Ин раванди глобалӣ натиҷаи бархӯрди шадиди табиату ҷамъият (дастовардҳои илмию техникаи инсоният) буда, дорой қувваи бузурги табиӣ барнагарданда мебошад.

Маънои ҳифзи пирияхҳо он аст, ки мо танҳо метавонем бо андешидани маҷмуи ҷорабиниҳои амалии мушаххас суръати обшавии пирияхҳоро суст намоем, пешомадҳои онро донем ва ҳаёти худро ба он мутобиқ намоем. Обро дар дигар шаклҳо (обанборҳо, мисли Роғун, Қайроққум, Норақ, Бойғозӣ, Каттасой, Сарбанд, Сангтӯда – 1 ва – 2, Муъминобод, Селбур, Фарҳод ва ғайра, ҳавзҳои махсус) захира намуда, эҳтиёҷоти худро сарфакорона қонеъ намоем. Гузаштан ба истехсолоти бепартов ё кампартов, кам намудани партоби газҳои гулхонагӣ (пеш аз ҳама CO₂, CH₂, O₃, N₂O) бо роҳи кам кардани сарчашмаҳои онҳо дар сатҳи ҷаҳон (бахусус мамолики пешрафта), гузаштан ба истифодаи неруи барқароршаванда (сарчашмаҳои алтернативӣ – нерӯи Офтоб, шамол, об), бунёди бештари обанборҳо, ҷангарзорҳо (кабудизоркунӣ), ки ба намнокии ҳаво, шаклгирии абрҳо ва боришот, ки минбаъд метавонанд ба захирашавии барфу яхҳо мусоидат намояд, ҷораҳои асосӣ ва муассири пешгирии аз обшавии босуръати пирияхҳо ва ҳифзи онҳо мебошанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати нишондиҳандаи партоби газҳои гули хонагӣ дар ҷаҳон ҷойи 135-умро ишғол менамояд, ки ин мақоми хеле баланд ва саҳми назарраси кишвари мо дар ҳалли мушкилоти гармшавии глобалии иқлим мебошад. Аммо таъсири оқибатҳои нуговори гармшавии иқлим ба табиати бой ва гуногунранги Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба истилоҳи табиатшиносон ҳамчун «лабораторияи табиӣ» мебошад, зуд мушоҳида мешавад. Обшавии босуръати пирияхҳо дар Тоҷикистон намунаи возеҳи мавзуи мавриди назар мебошад. Яке аз машхуртарин ва калонтарин пирияхи хушкӣ дар ҷаҳон дар худуди Тоҷикистон - пирияхи Федченко мебошад. Он аз баландии 2910 то 6200 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Дарозии он зиёда аз 70 км, паҳноии миёнаи он 2 км ва ғафсии максималии он 1 км ва ҳаҷми он тақрибан 140 км мебошад. Маълумот нишон медиҳанд, ки дар давоми 70-80 соли охир забонаи пирияхи Федченко зиёда аз як километр ақибрафта, майдони он то 44 км кам шудааст.

Зиёда аз ин, ҳаҷми он 15 км ихтисор гардида, суръати миёнаи ақибравии забонаи он дар як сол 16 метрро ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумоти Агентии обу ҳаво шиносии Тоҷикистон ҳаҷми он дар даҳсолаҳои охир 6% коҳиш ёфтааст. Чунин тамоюли ҳолат ба дигар пирияхҳои Тоҷикистон, аз қабали Грум-Гржимайло, Гармо, Гандо, Бивачӣ, Батруд, Ҷамъияти

географҳо, Дарвоз, Мазор, Фортгамбек, Таминаси шимолӣ, Хирсон, Баралмос, Кашкул, Зарафшон, Дукдон, Сарихаданг, Қазноқ ва садҳои дигар ба амал омада истодааст. Хусусан дар натиҷаи обшавии босуръати пирияхҳо кӯлҳои пирияхӣ пайдо шуда истодаанд, масалан дар пирияхи Баралмос, ки дар қисмати шимолии қаторкӯҳи Пётри I, ноҳияи Лахш ҷойгир аст, 9 то чунин кӯлҳо ба вучуд омадаанд. Хатари калон дар пирияхи Хирсон, дар ҳудуди ноҳияи Ванҷ дида мешавад. Ин пириях босуръат обшуда, зуд-зуд ба пеш ҳаракат карда истодааст ва хавфи бастанӣ пешӣ роҳи оби дарёи Абдуқаҳҳорро дорад, ки метавонад сабаби пайдоиши кӯли хатарнок гардад. Чунин кӯлҳои дар натиҷаи обшавию ҳаракати пирияхҳо пайдошуда метавонанд сабаби обхезию селхезӣ гашта, ба хоҷагии халқ (роҳу кӯпрукҳо, дехот, заминҳои кишоварзӣ) зарари хангуфт расонанд. Мо барои мутобиқшавӣ бояд дарк намоем, ки чӣ рӯй дода истодааст ва аз оқибатҳои эҳтимолии он моро чӣ интизор аст.

Бо назардошти зарурияти масъалаи мазкур ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан бо дарки амиқ, таваҷҷуҳи хоса ва сиёсати созандаю дурандешона Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон якҷанд ташаббуси башардӯстонаро пешниҳоди ҷомеаи ҷаҳон намудаанд. Ташаббусҳои ҷаҳонии ҷониби Тоҷикистон дар самти истифодаи оқилонаи об ва ҳифзи пирияхҳо назаррас буда, маҳз бо пешниҳоди Сарвари давлати мо дар сатҳи СММ як қатор чорабиниҳои байналмилалӣ баргузор ва пешниҳодҳои созандаро пеша шуданд. Бо мақсади ҳалли масъалаҳои обу экология Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар дар сатҳи Созмони Миллами Муттаҳид соли 2003 «Соли байналмилалӣ оби тоза», солҳои 2005-2015 Даҳсолаи байналмилалӣ «Об барои ҳаёт», соли 2013 «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об» ва солҳои 2018 - 2028 Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор эълон карда шуд. Мавриди зикри хос аст, ки дар идомаи иқдоми болозикр дар таърихи 3 - юми март соли 2021 Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳбатиашон дар мулоқоти нахустини Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим пешниҳод намуданд, ки соли 2025 «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо» эълон гардад ва санаи мушаххаси «Рӯзи ҷаҳонии ҳифзи пирияхҳо» муайян карда шавад.

Сарвари давлат, ҳамчунин, пештар таъкид карда буданд, ки барои вусъат бахшидани талошҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин масъала «Ҳазинаи байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо» таъсис дода шавад. Зимнан, аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ташкили «Шабаккаи муттаҳидаи ғлобалии иттилоотии криосфера» барои татбиқи ин иқдомот чихати ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ мусоидат менамояд. Мақсади ягона ва ниҳонии ҳамаи ин чорабиниҳо ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ барои дарки қазияи мазкур, ташаккул додани маърифати экологии саросарӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои амалии мутобиқ шудан ба оқибатҳои нохуши эҳтимолии тағйирёбии иқлим мебошад.

АДАБИЁТҲО:

1. Муҳаббатова. Х. М., Ниёзов А. С. Ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистон. Душанбе: Контраст, 2017.
2. Инсон ва сарватҳои табиат. Холназар Муҳаббатова. Душанбе 2012.
3. М. Дарвозиев И. Сафаров. Экология. Душанбе 18.02. 2016.
4. Муҳаббатова Х. Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон-Душанбе, “Собириён”, 2009, 192 саҳифа.
5. Давлатов А.С. Экологияи популятсионӣ Душанбе соли 2010.
6. Исмоилов М.И. Экологияи омафаҳм Душанбе 2010.
7. Аброров. Акмалов М "Муъҷизаҳои табиати Тоҷикистон" Душанбе "Ирфон" 2011

ПИРИЯХҲО ВА ҲИФЗИ ОНҲО ИҚДОМИ ТОҶИКИСТОН

Пирияхҳои ҳудуди Тоҷикистон боигарии бебаҳои миллати мо мебошанд, зеро онҳо на фақат манбаи калонтарини оби тоза, балки танзимкунандаи оби дарёҳо, обу ҳаво ва иқлими минтақа ба шумор мераванд. Пирияхҳо ва барфҳои доимии Тоҷикистон барои ташаккули доимии оби тоза калонтарин дарёи Осиёи Марказӣ-Амударё, ҳавзаи баҳри Арал, ва ҳавзаҳои Амударё ва Сирдарё сарчашмаи асосӣ мебошанд (ниг. расм). Ҳамасола дар натиҷаи обшавии захираҳои пирияхҳо ва барфҳои доимии ҳудуди Тоҷикистон дарминтақа якҷанд километри мукааб оби тоза ташаккул меёбад. Бояд таъкид намуд, ки пешӣ роҳи обшавии босуръати пирияхҳо гирифтани мушкилоти хеле доманадор ва хатто инконнопазир аст ва фурсати зиёдро талаб менамояд. Дар солҳои сарбориш аз ҳисоби боришоти зимистона

захирашавии пирахҳо ба амал меояд, аммо дар соҳҳои охир вобаста ба тағйирёбии иқлим таносуби обшавии онҳо нисбат ба захирашавӣ хеле зиёд гардидааст.

Каливожаҳо: *экологӣ, тирахҳо, оби тоза, уқёнуси ҷаҳонӣ, дарё, ҳаво, захираҳои обӣ.*

ЛЕДНИКИ И ИХ ЗАЩИТА, ИНИЦИАТИВА ТАДЖИКИСТАНА

Ледники территории Таджикистана являются бесценным богатством нашего народа, ведь они являются не только крупнейшим источником пресной воды, но и регулятором речной воды, погоды и климата региона. Ледники и вечные снега Таджикистана являются основным источником формирования пресной воды крупнейшей реки Средней Азии - Амударьи, бассейна Аральского моря, бассейнов Амударьи и Сырдарьи (см. рисунок). Ежегодно в регионе образуется несколько кубических километров пресной воды в результате таяния ледников и вечного снега на территории Таджикистана. Следует подчеркнуть, что предотвращение быстрого таяния ледников является очень серьезной и даже невыполнимой задачей и требует много времени. В дождливые годы из-за зимних дождей накапливаются ледники, но в последние годы из-за изменения климата отношение их таяния к накоплению значительно увеличилось.

Ключевые слова: *экология, ледники, пресная вода, мировой океан, река, воздух, водные ресурсы.*

GLACIERS AND THEIR PROTECTION – INITIATIVE OF TAJIKISTAN

Glaciers of the territory of Tajikistan are the priceless wealth of our people, because they are not only the largest source of fresh water, but also the regulator of river water, weather and climate of the region. Glaciers and eternal snows of Tajikistan are the main source of the formation of fresh water of the largest river in Central Asia - the Amu Darya, the Aral Sea basin, the Amu Darya and Syr Darya basins (see figure). Every year, several cubic kilometers of fresh water are formed in the region as a result of melting glaciers and eternal snow on the territory of Tajikistan. It should be emphasized that preventing the rapid melting of glaciers is a very serious and even impossible task and requires a lot of time. In rainy years, glaciers accumulate due to winter rains, but in recent years, due to climate change, the ratio of their melting to accumulation has increased significantly.

Keywords: *ecology, glaciers, fresh water, world ocean, river, air, water resources.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зулфонов Бахрон ходими пешибари илмии шӯбаи муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии Пажухигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Айнӣ 126 Тел: 93-601-75-25*

Сведения об авторе: *Зулфонов Бахрон – ведущий специалист Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академия образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айнӣ 126. Тел: 93-601-75-25*

Information about the author: *Zulfonov Bahron - Leading Researcher, Institute of develop of the Education named after Abdurrahman Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 126 Aini Street. Тел: 93-601-75-25*

ТДУ-159.9

ТКБ-88.4

С 64

ТАЪСИРИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ РАФТОРИ ИҶТИМОӢИ ХОНАНДАӢОНИ ХУРДСОЛ

*Котибова Шарифамоҳ Пирмаҳмадовна
Собирова Назира Солиҷоновна*

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Дар шароити муосири инкишофи ҷомеа муҳим аст, ки сатҳи миллию тарбиявии ахлоқӣ, ҳудогоҳӣ ва худшиносии насли нав баланд бардошта шавад, зеро он самти асосии ташаккули инсонии ватандӯстро муайян мекунад.

Педагогикаи халқӣ яке аз чанбаҳои беназири соҳаи педагогикаи муосир буда, дар ташаккули сифатҳои маънавии инсон, аз ҷумла наврасон нақши ниҳоят бориз мебозад. Сабаби ин қадар ба дилу дидаи мардум ҷой гирифтани педагогикаи халқӣ (аз ҷумла педагогикаи халқи тоҷик) аз он иборат аст, ки он бевосита аз ҳаёти ин ва ё он халқ сарчашма гирифта, рӯҳи ҳамон халқро ифода мекунад. Аз тарафи дигар, педагогикаи халқӣ рӯҳи (психологияи) халқ, марому мақсад, орзую омили онро ба таври мушаххас инъикос намуда, падару модарон, тарбиядиҳандагонро ба кори эҷодӣ ва аз ҷиҳати илмиву амалӣ асосноккардашуда, масъалаҳои муҳими назариявӣ ва амалии насли наврас сафарбар менамояд.

Педагогикаи халқӣ раванди кори тарбиявиро тақон дода, ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, ҳудогоҳию худшиносии милли ёрӣ мерасонад, ки ин хеле муҳим аст. Ба ҷунин таъкидҳои Президенти муҳтарами кишвар, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба мероси гузаштаи милли таваҷҷуҳ намоем: «беҳтарин анъанаҳои ахлоқии гузаштагонӣ мо аз насл ба

насл интиқол ёфта, ба як мактаби бузурги тарбияи ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва маънавии шахсият мубаддал мегарданд» [11].

Ин андешаҳои сарвари давлат ба дурдонаҳои беназири педагогикаи халқи тоҷик зиҷ марбут аст. Чунки педагогикаи халқӣ дар ташаккули арзишҳои ахлоқии инсон, мақоми ҳос дошта, дар тамоми ҳаёти ӯ ҳамчун сарчашмаи хушкнашаванда ғизои маънавӣ медиҳад. Барои ҳамин ҳам шахс кӯшиш менамояд, ки тавсияҳои педагогикаи халқӣ ва роҳи равишҳои тавсиякардаи онҳоро дастури амалии кори тарбиявии худ намояд, зиндагӣ, рафтору кирдор, ҳулуқ одоби худ ва фарзандонро мутобиқи тавсияҳои онҳо ба роҳ монанд.

Дар расму оинҳо ва анъанаву маросимҳои халқи тоҷик муҳимтарин категорияҳои ғалсафӣю ахлоқӣ инъикос ёфтаанд, ки ин арзишҳо ба ахлоқи умумии инсонӣ ва пешрафти иҷтимоӣю ахлоқии халқи тоҷик мусоидат менамояд. Дар шароити ислоҳоти низоми таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муаммоҳои мубрами оила, мактаб, ҳамчунин тамоми ҷомеа ва давлатро масъалаи тарбияи ахлоқии насли нави мамлакат ҳисобидан ҷоиз аст. Вайрон шудани низоми пештараи тарбия боиси пайдоиши муаммоҳои гуногуни ташаккули ахлоқии ҷавонон гардид. Зарурати ҷиддии бунёди низоми нави тарбиявии мувофиқ ба марҳалаи нав ба миён омад. Ин ҳадаф дар “Концепсияи миллии тарбия” [5] ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон» [6] инъикос ёфтааст.

Дар муқаддимаи китоби хеш “Этнопедагогика” Волков Г. Н. қайд мекунад: “Принсипи халқият, ки аз ҷониби К.Д.Ушинский ҳамчун принсипи муқаддаси тарбияи милли аз ҷиҳати илмӣ асоснок шуд, дар шароити демократӣ намудани ҷомеа аҳамияти беназире касб мекунад” Ҳақ ба ҷониби Волков Г.Н. аст, ки мегӯяд: “Ташаккули омӯзгори комили мактаби ибтидоӣ бидуни омодагии махсуси этнопедагогии ӯ номумкин аст” [3].

Классикон, асосгузори педагогикаи илмӣ А.Каменский, К.Д. Ушинский ба омӯзиши таҷрибаи тарбияи халқӣ аҳамияти махсус медиҳанд. К.Д.Ушинский нуктаи барои илми педагогӣ асосиву муҳимтаринро баён кардааст: “Халқ низоми махсуси тарбияро дорад... Танҳо тарбияи халқӣ узви зиндаест дар раванди инкишофи халқ”.

Вазифаи таҳқиқи анъанаву маросимҳои халқӣ аз он иборат аст, ки ҷӣ гуна пайдо шудани онҳо, сабаби пайдор мондан ва шартҳои ҳифзи онҳо пайгирӣ шавад, эҳтиёт барои на танҳо нигоҳдошти онҳо, балки пайваста коркард шудани он муайян гардад ва ниҳоят, роҳ ва омилҳои самаранок истифода бурдани онҳо дар таълиму тарбияи хонандагони хурдсол дар марҳалаи ҷадиди инкишофи ҷамъият муайян карда шаванд.

Дар “Концепсияи миллии тарбия” таъкид мегардад, ки вазифаи асосии мактаб дар марҳалаи ҳозира ташаккул додани худшиносии миллии насли наврас, аз худ кардани арзишҳои миллии, ахлоқӣ ва умумибашарӣ мебошад. То ин ки хонандагони синни хурди мактабӣ, нигоҳдорандаи хусусияти миллии, анъанаҳо, мероси ахлоқӣ ва фарҳангӣ бошанд, дар ҳаёт мавқеи ғайриодинаро ишғол намоянд, дар илм, техника, фарҳанг ва дигар соҳаҳо дорони малакаҳои таҳқиқотӣ бошанд.

Махсусияти миллии тарбия бо он муайян мегардад, ки ҳар як халқ дорони тарзи хоси ҳаёт мебошад, ки шахсиятро мутобиқ бо вигаҳои анъанаҳои миллии ва менталитети миллии ташаккул медиҳад. Вигаҳои тарзи зиндагии халқҳои гуногун зерин таъсири омилҳои махсус шакл мегиранд: шароити табиӣ ва иқлим, забон, мазҳаб (этикади динӣ), шароити ғайриодина ва меҳнат (заминдорӣ, шикор, моҳигирӣ, чорводорӣ ва ғайра).

Ушинский К.Д. таъкид мекард, ки ғояҳои тарбиявии ҳар халқ то дараҷае бо рӯҳияи миллии фаро гирифта шудаанд, ки онҳоро ба заминаи бегона кӯчонидан ғайриимкон аст. Ҳар халқ шароити таърихӣ инкишофи худро дорост, ки дар ҳислати халқҳои ҷудогона таҷассум ёфтааст.

Ин ақида бо ҳулосаҳои яке аз мутафаккирони барҷастаи халқи тоҷик – Абӯбақри Розӣ, ки дар асри IX зиндагӣ кардааст, ҳамоҳанг мебошад. Розӣ навишта буд, ки “вобаста ба ин суҳан гуфтан дар бораи он, ки байни халқҳо дар ин амр афзалияти яке бар дигар ва тафовути бузурге мавҷуд аст, зарурат надорад” [10].

Ҳақ бар ҷониби В.А.Сухомлинский аст, вақте ӯ мегӯфт, ки оянда бидуни гузашта вучуд надорад. Ба инсон ҳофиза дода шудааст, ки зиндагии наслҳои зиёдеро таҷассум кардааст, - ҳофизае, ки асрҳо инҷониб вусъат дорад. Танҳо ба ҳамин сабаб ӯ инсон аст, ки то кучо рафтани решаҳои дарахтеро, ки аз он рӯидааст, мефаҳмад ва дар ёд дорад [9].

Масъалаҳои тарбияи малакаву одатҳои рафтори баодобонаи хонандагони хурдсол дар оилаи тоҷик ба воситаи эҷодиёти шифоҳии халқ ва асарҳои классикони адабиёти тоҷик дар асарҳои Б.Раҳимов ва мақолаҳои ҷудогонаи ӯ нисбатан муфассал таҳқиқ гардидаанд.

Асарҳои бунёдии академикон М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода ва рисолаҳои илмии А.Паҳлавонов, М.Сайфуллоева, Б.Раҳимов, Т.Атохонов, А.Нуров, Б.Мачидова, Ҷ.Файзалиев ва дигарон масъалаҳои назариявӣ-педагогии анъанаву маросимҳои халқӣ, омӯзиши масъалаи аҳамият ва нақши анъанаҳои халқӣ дар тарбияи хонандагон, дар омӯзгор ташаккул додани донишу малакаҳои этнопедагогӣ, инчунин баррасии масъалаҳои педагогикаи мардумиро фаро мегиранд.

Анъанаҳои миллӣ, расму таомул, урфу одат ва эҷодиёти даҳанакии халқ, барои падару модар (калонсолони оила) ва фарзандон як воситаи муҳими тарбия дар оила мебошад. Ба ҳамагон возеҳ аст, ки асоси педагогикаи халқиро таҷриба ва анъанаҳои хоси миллӣ, аз ҷумла, урфу одат, расму таомул, оину маросимҳои онҳо ва эҷодиёти даҳонакии онҳо ташкил мекунад. Умуман онҳо ҳар як сифат, хислати нек, рафтору кирдор ва гуфтори нек, ҳар як амали дар зиндагӣ барои инсон муфидро дар рафти фаъолияти амалии худ ба хонандагон ёд медиҳанд.

Падару модарон бояд ба фарзандон дар оила муҳимтарин сифатҳои инсониро фаъол гардонанд, арзишҳои бузурги инсонӣ ба вучуд оваранд, нерӯҳои инсонии насли наврасро ба бунёдкорӣ, ба ҳаёти осоишта, ба некукорӣ ва саховатмандӣ, бофазилативу бомаърифатӣ сафарбар намоянд, онҳоро ба пояҳои баланди инсонӣ расонанд, бо ҳам муттаҳид созанд, то ин ки дар оянда фарзандони сазовори Модар-Ватан ба воя расанд. Ин қарз ва фарзи падару модар дар назди ҷомеаи муосир аст.

Педагогикаи халқӣ тамоми паҳлуҳои тарбияи ахлоқиро дар ҳампайвастагии якдигар мебинанд, ки дар ташаккули арзишҳои ахлоқии наврасон мақоми хос дорад. Аз ҷумла, тарбияи ватанпарастӣ ва инсонпарварӣ, муносибати софдилона ба меҳнат ва эҳтиром намудани одамони меҳнатӣ (ба қадри меҳнати падару модар расидан) тарбияи ростӣ ва ростқавлӣ, 4 хоксорию хушмуомилагӣ, бо риояи одоб хангоми муомила бо ҳамсолон ва калонсолон, муносибати дӯстона, нисбат ба якдигар меҳрубон будан, ба якдигар дасти мадад дароз кардан, интиҳоби дӯсти арзанда, химоя намудани дӯстӣ ва ғайра.

Нақши педагогикаи халқӣ дар рушди арзишҳои ахлоқии наврасон дар оила боз дар он аст, ки пеш аз ҳама дар анъанаҳои миллӣ халқ, расму таомул, урфу одат ва эҷодиёти даҳанакии халқӣ, ки дар давоми ҳазорсолаҳо ташаккул ва инкишоф ёфтааст, ёрии амалӣ мерасонад. Мақоми педагогикаи халқӣ дар ташаккули арзишҳои ахлоқии наврасон дар оила хеле калон аст. Он ба ҳар як хонандагон имконият медиҳад, ки рафтори худро (умуман тамоми фаъолияти худро) ба як низом дарорад.

Педагогикаи халқӣ як шакли махсуси дастрас намудани арзишҳои ахлоқии инсон мебошад, ки вазифаи он аз нигоҳ доштан ва афзун намудани дигар арзишҳо иборат аст.

Дар хонандагони хурдсол доираи муайяни шавқу ҳавас, муносибат нисбати ҳодисаву воқеаҳо устувор мешаванд. Ин доираи ҳавасҳо заминаи равонии мутобиқшавии ахлоқии наврас мебошад. Дар ин синну сол шавқу ҳавасҳои ноустувор ба мустаҳкам мегузарад. Онҳо меҳоянд ба бисёр масъалаҳо ҷиддӣ муносибат кунанд, ҷаҳонбинии онҳо васеъ мегардад, дар онҳо ахлоқи ҳамида ва дарки зебоипарастӣ ба вучуд меояд. Як масъалаи мубрами рӯзро бояд қайд намоем, ин ҳам бошад, душвории ҷомеаро дуруст дарк карда натавонистани наврасон мебошад. Аз ин ҷиҳат падару модарон бояд фаромӯш накунанд, ки наврасӣ синни душвор ва тағйирёбанда аст, бинобар ин сабру таҳаммул ва талаботи дуруст ва иҷрошавандаро пешниҳод кардан лозим аст, то ин ки наврасон дар роҳи дуруст тарбия карда шаванд. Чунки оила ҳамчун институти асосии иҷтимоикунонӣ мебошад, чунки дигар ягон гуруҳи иҷтимоӣ ӯро иваз карда наметавонад.

Маросиму анъанаҳои халқӣ тоҷик сарчашмаи бебаҳои ғояҳо дар раванди тарбияи ахлоқии насли наврас мебошад; пеши ҳар як омӯзгори синфҳои ибтидоӣ вазифаи истифодаи пайваста ва самарабахши ганҷинаи педагогикаи халқӣ дар тарбияи ахлоқии насли наврас меистад.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки маҳз тавассути педагогикаи халқӣ арзишҳои ахлоқӣ аз як насл ба насли дигар мегузарад. Ба воситаи дурдонаҳои беназири педагогикаи халқӣ насли наврас аз арзишҳои гузаштагони худ огоҳӣ ёфта, барои эҳёи онҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки ин дар шароити ҷаҳонишавии тамаддунҳо ба манфиати кор аст.

Ҳамин тавр дар педагогикаи халқӣ ифодаёфта, бо нишондодҳои педагогикаи умумибашарӣ пурра мувофиқат менамояд. Ин пахлуҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ, барои оварда шудааст, ки аз онҳо дар тарбияи наврасон дар оила ва мактаб эҷодкорона истифода бурда шуда бо ҳамин ба инкишофи ҳамаҷонибаи шахс ёрӣ расонда тавонад.

АДАБИЁТ:

1. Ар - Розӣ Абуҷабр. Духовная медицина. Абуҷабр Ар - Розӣ // Душанбе: Ирфон, 1990. - 87 с. (на таҷ.яз.)
2. Афсонаҳои халқи тоҷик. Душанбе, 1990.
3. Волков Г. Н. Этнопедагогика. М, 2000.
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений. Г.Н Волков // М.: Академия, 1999. - 310 с.
5. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2006. – 26 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». Душанбе, 2011.
7. Нуоров А. Нақши арзишҳои маънавӣ дар тарбияи мактабиёни хурдсол. Душанбе: Матбуот, 2002.
8. Раҳимов Б., Нуоров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. Душанбе: Шарқи озад, 2008.
9. Сухомлинский В.А. Родина в сердце. В. А Сухомлинский. // М.: Молодая гвардия, 1980. - 175 с.
10. Ушинский К. Д. О принципе народности в общественном воспитании. Избр.пед.сочинение. К. Д. Ушинский // М.: Наркомпрос, РСФСР, 1945.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Ватани худро дӯст доред, кадр кунед ва ҳифз намоед. Душанбе, 2005.

ТАЪСИРИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ РАФТОРИ ХОНАНДАҶОНИ ХУРДСОЛ

Дар шароити муносири рушди ҷомеа баланд бардоштани сатҳи тарбияи миллию ахлоқӣ, ҳудӯгоҳӣ ва ҳудӯгоҳии насли наврас муҳим аст, зеро ин самти асосии ташаккули шахсияти ватандӯстро муайян мекунад.

Ташаккули маънавии шахсияти кӯдак тавассути азхудкунии таҷрибаи ҷамъиятию таърихӣ инсоният дар раванди фаъолияти амалии моддӣ сурат мегирад. Анъанаҳои халқӣ ҳамчун намунае баромад мекунад, ки дар онҳо беҳтарин хислатҳо, хислатҳои шахсӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ мутамарказ шудаанд. Анъанаҳо нормаю принципҳои таърихан муқарраршуда, муносибатҳо ва идеалҳои муқаррар мекунад. Анъанаҳо ҳамчун хотираи коллективӣ амал карда, унсӯри таркибии шуури этникӣ мебошанд.

Педагогикаи халқӣ яке аз соҳаҳои аслии педагогикаи муосир буда, дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ одамон, аз ҷумла наврасон нақши хеле равшан мебозад.

Калидвожаҳо: педагогика, педагогикаи халқӣ, психология, рафтор, тарбия, маҳорати иҷтимоӣ, педагогӣ, салоҳият, шахсият, раванди педагогӣ, анъана, урфу одат.

ВЛИЯНИЕ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОВЕДЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В современных условиях развития общества важно повышать уровень национально-нравственного воспитания, благочестия и самосознания подрастающего поколения, так как это определяет основное направление формирования патриотической личности.

Духовное формирование личности ребенка происходит путем присвоения им общественно исторического опыта человечества в процессе предметно практической деятельности. Народные традиции выступают как образцы, в которых сосредоточены лучшие черты, качества личности, нравственные эталоны. В традициях фиксируются исторически сложившиеся нормы и принципы, отношения, взаимоотношения, идеалы. Выступая как коллективная память, традиции являются неотъемлемым элементом этнического сознания.

Народная педагогика является одним из своеобразных направлений современной педагогики, она играет очень четкую роль в формировании нравственных качеств людей, в том числе и подростков.

Ключевые слова: педагогика, народная педагогика, психология, поведение, воспитание, социальное, педагогическое мастерство, компетентность, личность, педагогический процесс, традиция, обычаи.

THE INFLUENCE OF FOLK PEDAGOGY ON THE FORMATION OF THE BEHAVIOR OF YOUNGER STUDENTS

In modern conditions of the development of society, it is important to raise the level of national and moral education, piety and self-awareness of the younger generation, as this determines the main direction in the formation of a patriotic personality.

The spiritual formation of a child's personality occurs through the appropriation of the socio-historical experience of mankind in the process of substantive practical activity. Folk traditions act as examples in which the best traits, personality traits, and moral standards are concentrated. Traditions fix historically established norms and principles, relationships, relationships, ideals. Acting as a collective memory, traditions are an integral element of ethnic consciousness.

Folk pedagogy is one of the original areas of modern pedagogy, it plays a very clear role in the formation of the moral qualities of people, including adolescents.

Key words: *pedagogy, folk pedagogy, psychology, behavior, upbringing, social, pedagogical skills, competence, personality, pedagogical process, tradition, custom.*

Дар бораи муаллиф: *Котибова Шарифа Пирмаҳмадовна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудирӣ шӯъбаи мактабҳои камнуфус ва бознигариву тақмили стандарт, барномаҳои таълимӣ китобҳои дарсии таҳсилоти аққалиятҳои миллии Пажухигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Тел: +992 559993120 Почтаи электронӣ: sharifa.kotibova@mail.ru*

Об авторе: *Котибова Шарифамох Пирмаҳмадовна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий отделом малокомплектных школ и пересмотрения и совершенствование стандартов, учебных программ и учебников для образования национальных меньшинств Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана Телефон: +992559993120 Эл. почта: sharifa.kotibova@mail.ru*

About the author: *Kotibova Sharifa Pirmahmadovna - candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department of ungraded schools and revision and improvement of standards, curricula and textbooks for the education of national minorities of the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Tel: +992 559993120 E-mail: sharifa.kotibova@mail.ru*

Собирова Назира Солиҷонова - *унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров»*

Собирова Назира Солиҷонова - *сойскаатель кафедры социально-профессионально-педагогического факультета МДТ «ДДХ им. акад. Б. Гафуров (Таджикистан, Худжанд);*

Sobirova Nazira Solijonovna - *researcher of the department of social-professional-pedagogical faculty named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand);*

МАВҶЕИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ ҲАМЧУН НИҲОДИ МУҲИМИ ИҶТИМОӢ ДАР ПЕШГИРИИ ҲУКУҚВАЙРОНКУНИИ НОБОЛИҶОН

Сатторзода Б.А.

Донишгоҳи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Пешгирӣ намудани даст задан ба ҷинойт дар байни хонандагон раванди мураккаб, серҷабҳа ва вақталаб мебошад. Вазифаи асосии муассисаи таълимӣ дар самти роҳ надодан ба ходисаҳои номатлуби вайрон кардани қонун ин пешгирӣ кардани он мебошад, зеро ягон ниҳоди дигари ҷамъиятӣ бар истиснои оила ин масъаларо ҳал карда наметавонад. Бинобар ин, муҳимтарин самти пешгирии бесарусомонӣ ва ҳуқуқвайронкунии кӯдакон ташкили кор дар мактаб, бо оила ва баланд бардоштани масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд мебошад.

Сари вақт ошкор намудани қафомонӣ дар рафтори кӯдакону наврасон ва ташкили дурусти дастгирии педагогӣ дар пешгирӣ кардани деформатсияи шахсияти одами ба воя расида, ки боиси ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷинойткорӣ мегардад, нақши калон мебозад.

Дар системаи субъектҳои фаъолияти профилактикӣ бо сабабҳои узрнок муассисаҳои таълимие, ки пешгирии ҷинойтҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғонро амалӣ менамоянд, ҷойи махсусро ишғол мекунад. Муассисаи таълимӣ дар ташаккули рафтори қонунӣ ва пешгирии рафтори ғайриқонунӣ субъекти муҳим мебошад. Яке аз вазифаҳои марказӣ дар назди маориф ин фароҳам овардани шароит дар муассисаҳои таълимӣ мебошад, ки сарфи назар аз мушкилот рушди солими ҷисмонӣ ва иҷтимоии кӯдаконро таъмин менамояд.

Ҳангоми гузаронидани корҳои профилактикӣ аксар вақт саволҳо ба миён меоянд: ин корро чӣ гуна бояд кард ва оё дар ин бора умуман ғап задан лозим аст? Ба таври васеъ чунин мешуморанд, ки як усули хуби пешгирӣ ин "якбора ва ҳамеша тарсондан" аст. Аммо ин на ҳамеша натиҷаи мусбат мебахшад. Корҳои пешгирӣ набояд фақат бо додани дониш ва фаҳмондадиҳӣ маҳдуд шавад. Дар пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон омилҳои зерин муҳим мебошанд:

-ташаққули муносибати мувофиқ ба зухуроти иҷтимоӣ (масалан, майзадагӣ ё нашъамандӣ барои ҳуди шахс ногувор ва хатарнок аст, бинобар ин баъзан ба наврас ба таври визуалӣ дар кӯча нишон додани одами маст ё майзада, ки шахси комилан бемор ҳисоб мешавад, хеле муфид мебошад);

-малакаҳои рафъи фишори беруна, қобилияти гуфтани «не», яъне инкор кардан, мустақил будан;

- ташаққули сифатҳои муайяни шахсӣ, аз қабилӣ эҳтироми худ, қобилияти ҳарф задан дар бораи душвориҳои худ ва дарҳости кумаку дастгирӣ, эътимод ба худ ва ғайра дар кӯдакон ва наврасон [1, с.67].

Дар ҳар як муассисаи таҳсилоти бояд барномаи таълимии пешгирикунандае мавҷуд бошад, ки дар асоси қоидаҳои муайян тартиб дода шудааст, он гоҳ чунин барнома барои корҳои пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ хеле самаранок хоҳад буд, масалан, муоширати диалогӣ, яъне ҳамкориҳои омӯзгор ва хонанда ҳамчун шарикони баробарҳуқуқ бидуни авторитаризми аз ҳад зиёд аз ҷониби омӯзгор; услуби демократии омӯзиш, ки ба самимият ва боварӣ асос ёфтааст.

Бояд мутазаққир шуд, ки ноболиғон, аксаран, ҷиноятхоро тасодуфан, ногаҳон содир намеkunанд. Пеш аз содир шудани он чараёни деформатсияи ахлоқии шахсият, ба амсоли пайдоиши таҳрифҳои инфиродӣ, дар аввал ночиз, дар ақидаҳо ва манфиатҳои наврас ба вуқӯъ меояд. Дар рафтори наврас тағйироти муносибати ӯ ба коллектив, дар таҳсилро сари вақт муайян кардан зарур аст, то ки барои рафъи раванди ибтидоии манфӣ чораҳо андешида шаванд. Барои муайян кардани он муассисаи таълимӣ имкониятҳои калон дорад. Маҳз дар мактаб бори аввал гум шудани шавқу рағбат ба омӯзиш ва дуршавӣ аз коллектив, одатҳои манфӣ, беэҳтиромӣ нисбат ба одамон ва натиҷаи меҳнати онҳо, ивазшавии фикру ақидаҳо дар бораи рафтори афзалиятнок ва иҷозатдодашуда зухур меёбанд, яъне он қачравӣҳо дар рафтори шахс, ки ҳоси ноболиғони ҳуқуқвайронкунандаву душвортарбия мебошад. Аз ин лиҳоз, методикаи омӯхтани хусусиятҳои фардии ҳар як хонанда, шароити зиндагӣ ва тарбияи ӯ аҳамияти калон пайдо мекунад. Чунон ки К.Ушинский қайд мекунад, «агар педагог одамро ҳамачониба тарбия кардан хоҳад, пеш аз ҳама бояд вайро аз ҳар ҷиҳат шиносад» [4, с.45].

Омӯхтани ҳислатҳо, феълҳои хӯ, шавқу хаваси хонандагон, майлу рағбат, муҳити зисти онҳо, тарзи зиндагӣ, сатҳи хонавода, сатҳи маърифатнокӣ асоси пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон дар мактаб мегардад. Коршиносон бар ин ақидаанд, ки раванди кори тарбияро дар мактаб аз рӯйи формулаи маъмул- «Дониш - эътиқод - амал» ба роҳ мондан лозим аст. Барои расидан ба ин мақсад ба роҳ мондани тартиботи қатъӣ, интизоми бошуурокаи таълимию меҳнатӣ, мушоҳидаи фарҳанги гуфтору рафтори ҳар як хонанда дар дарсҳо зарур аст, зеро ҳамаи дарсҳо хусусиятҳои тарбиявиро доро мебошанд.

Системаи пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои ноболиғон ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Муайян намудани хонандагони зерӣ хатар қарордошта, муайян намудани сабабҳои рафтори девиантӣ.

2. Бартараф намудани сабабҳои инҳироф дар рафтори наврасон: - тағйирёбии хусусияти муносибатҳои шахсии хонандагон бо ҳамсолон ва калонсолон;
- ба намудҳои гуногуни фаъолияти мусбӣ чалб намудани хонандагони «мушкилтарбия»;
- тағйироти шартҳои тарбияи хонаводагӣ.

Дар чорабиниҳо, ки ба хоители пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон пешбинӣ карда мешавад, бояд миқдори зиёди ашхос-маъмурияти муассиса, роҳбари синф, омӯзгорон, волидон, хонандагони фаъол, кормандони таҳсилоти иловагӣ, намоядагони мақомоти корҳои дохила, собиқадорони меҳнат, фаъолони маҳалла ва ғайра ширкат дошта бошанд.

Шарти асосии кори бомуваффақият дар самти пешгирӣ кардани ҳуқуқвайронкунии ва ҷинояткориҳои ноболиғон ташкили коллективи солим, таъмин намудани режими қатъӣ ва тартиботи намунавӣ, ташкили муборизаи самарабахш ба муқобили дарсгуреъӣ ва вайрон кардани интизоми таълим мебошад. Дарачаи баланди интизом дар муассисаи таҳсилотӣ ба ташаккули қоидаҳои рафтори боинтизом дар байни хонандагон мусоидат карда, ба амалҳои наврасон берун аз соатҳои дарс таъсири мусбат мерасонад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки фазои ҳаёти мактаб, меъёру қоидаҳо, муносибат бо омӯзгорон ба рафтори хонандагон ба таври назаррас таъсир мерасонад. Мантиқи пешгирӣ зарурати фароҳам овардани шароитро дар муассисаи таълимӣ пешниҳод мекунад, ки рафтори девиантиро ба вучуд наоваранд ва фазои бехатарро барои ноболиғи васеъ намоянд, то ки ӯ худро хуб ҳис карда, ба он мутаваҷҷеҳ бошад.

Низоми худидоракунии мактаб барои васеъ намудани муҳити қатъиян танзимнашаванда, ки дар он ҷо ноболиғи офарандаи меъёру қоидаҳо мебошад, мусоидат мекунад. Бояд баробарҳуқуқии омӯзгорон ва хонандагон на танҳо ҳангоми омодагӣ, балки дар гузаронидани баъзе чорабиниҳо низ амалӣ карда шавад.

Қобил ба зикр аст, ки чизи асосӣ дар худидоракунии мактаб нигоҳ доштани рӯҳияи корпоративӣ аст, яъне агар ноболиғ дар ин ҷо таҳсил дошта бошад, ӯ хоҳ-нохоҳ маҷбур аст, ки қоидаҳои барои ҳама маъмулро қабул кунад. Имконияти таъсиррасонӣ ба қарорҳои қабулшуда ва тақсими масъулият иштироқи хонандаро дар ташаккули тарзи ҳаёти мактабӣ таъмин мекунад. Ин маъноӣ онро дорад, ки фазои мактаб барои ӯ "худӣ" мешавад ва онро қасе ғасб намекунад, дар рафтори ӯ, инҳироф, яъне дурӣ чустан аз меъёрҳои дар муассисаи таълимӣ қабулшуда хуруҷ намегирад.

Тибқи тадқиқоту мушоҳидаҳо муайян гардид, ки кори таълиму тарбия бо хонандагони «душвортарбия» ҳар қадар хуб ташкил карда шавад ҳам, бо вучуди ин онҳо гоҳ-гоҳ ба таъсири омилҳои гуногуни номатлуб дучор мегарданд. Мутаассифона, ҳодисаҳои ҷойдоранд, ки хонандагон ба тамоми чораҳои андешидаи мактаб нигоҳ накарда, ба дарс ҳозир намешаванд, ба майнушию нашъамандӣ гирифта шуда, ниҳоят даст ба ҷиноят мезананд.

Сабаби ҳашмигӣ ва истифодаи тарзи зӯровариҳои ҳалли муноқишаҳо ин аз маҳорат надоштан хонандагон дар муошират ва барқарор кардани муносибатҳои байнишахсӣ дар коллектив дарак медиҳад.

Роҳбарият аз тарси он, ки нуфӯзи муассисаи таълимӣ паст мешавад, дар бораи ҳуқуқвайронкунии ба мақомоти дахлдор хабар намедиҳанд, ки ин билкул нодуруст мебошад. Бояд иброн дошт, ки ба вазъи кори пешгирии ҳуқуқвайронкунии на аз рӯи шумораи нафароне, ки дар ВКД ба қайд гирифта шудаанд, балки аз рӯи шумораи ҳуқуқвайронкунии маъмури ва ҷиноятии ноболиғон баҳо дода мешавад. Набояд фаромуш кард, ки ба қайд

гирифтанд дар ВКД имкон медиҳад, ки назорат дар ҷойи истиқомат ва таҳсил аз болои рафтори навраси «мушкилтарбия» ҷоннок карда шавад.

Қобили зикр аст, ки барои фаъолияти пурсамари системаи давлатии пешгирии ҷинояткорӣ дар ҳама сатҳҳои пешгирӣ (дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ) таъсиси заминаи ҳамаҷониба ва устувори меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст. Яке аз самтҳои фаъолияти давлатӣ тақвим ва баланд бардоштани самаранокии иҷтимоии қонунгузорӣ мебошад, ки дар доираи салоҳияти субъектҳои қонунгузори кишвар қарор доранд. Ин вазифаро тавассути таъмини равиши муназзам ва ҳамаҷониба ба дарки моҳият ва мазмуни талаботи муосир нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ қабул мегардад, бомуваффақият ҳал кардан мумкин аст.

Дар ташкили чорабиниҳо дар самти пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо созмонҳои талабагӣ нақши калон мебозанд. Таҷрибаи кори созмонҳо дар баъзе муассисаҳо нишон медиҳад, ки он шакли самарабахши ҳамкории коллективҳои педагогӣ, мақомоти дохила, ҷамъияти падару модаронро ҷиҳати пешгирӣ кардани ҷинояткории хонандагон таъмин менамояд. Андешидани чораҳо бар зидди дағалона вайрон кардани интизом, ба дарсҳо наомадан, рафтори бадахлокона, ҳуқуқвайронкуниҳо, инчунин андешидани чораҳо нисбат ба падару модарон барои иҷро накардани ўҳдадорӣ дар тарбияи фарзанд яке аз вазифаҳои муҳимтарини шӯроҳо барои пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, муассисаи таълимӣ ҳамчун ниҳоди асосии ҷомеа дар пешгирии барвақти ҳуқуқвайронкуниҳо дар байни ноболиғон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Натиҷаи мусбати ин кор дар сурати ба ҳам пайвастании саъю кӯшиши муассисаи таълимӣ, оила, фаъолияти беруназсинфӣ ва муассисаю ташкилотҳои дигари ҷамъиятӣ, инчунин ҳамкории зич бо мақомоти корҳои дохилӣ, ниғаҳдории тандурустӣ ва комитети маҳаллӣ имконпазир мегардад. Бояд таъкид намуд, ки дар кор бо «бачаҳои душвортарбия» на ҷанбаи тарбиявӣ, балки ҷанбаи иҷтимоӣ нақши муҳим мебозад. Агар дар рафтори наврас тағйирот дар муносибати ӯ ба мактаб ва ҳамсолон ва ҷомеа сари вақт муайян карда шавад, он гоҳ ҷиҳати пешгирӣ намудани оғози ин чараёни манфӣ зудтар чораҳо андешидан муяссар мегардад. Дар ин масъала бо андешаи коршинос Е.И.Петров розӣ нашудан мумкин нест, ки қайд мекунад, барои таъмини самаранокии пешгирии инфиродӣ дар ташкилоти таълимӣ риояи талаботи асосии зерин муҳим аст: “Сари вақт ошкор накардан ва дар ҳақиқи ҷинояткорон ва атрофиёнашон чора надидан боиси ташаккули одати рафтори зиддиҷамъиятӣ мегардад” [10, с. 386].

А д а б и ё т:

1. Азимов Н. Б. «Ҷинояткории ноболиғон ва роҳҳои пешгирӣ намудани он». Душанбе, 2011.
2. Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2022.
3. Кодекси Ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1998.-138с.
4. Кошопов В.П., Моргулова И.Л. «Уголовная ответственность несовершеннолетних». Москва, 1999. Захираҳои интернетӣ, санаи муроҷиат 1.11.2024.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон” Душанбе, 2011.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак”, Душанбе, 2024.
7. Маҳмадов А.Н. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2010.-442 с. 54.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе, 26 декабри соли 2019.-47 с.

10. Петров А.П. Преступление и иные правонарушения:/А.П.Петров//Наука-образованию, производству, экономике; материалы ЧЧШМ (71)Регион.науч.-практ.сотрудников и аспирантов, Витебск, 14 февраля 2019 г.; в 2 т.-Витебск:ВГУ имени П.М.Машерова, 2019.-Т.1.-С.201-202.Санаи мурочиат 11.11.2022.

11. Профилактика преступности несовершеннолетних: понятие, характеристика, причины, этапы. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 11.11.2022.

12. Раҳмон Э. Рушди маориф асоси таҳкими арқони давлат.Душанбе, 2009.

13. Сайидзода З. Тоҷикистони муосир: масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ. Душанбе,2016.302с.

15. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012 тасдиқ шудааст.

МАВҶЕИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ ҲАМЧУН НИҲОДИ МУҲИМИ ИҶТИМОӢ ДАР ПЕШГИРИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ НОБОЛИҶОН АННОТАТСИЯ

Дар мақола муаллиф масъалаҳои назариявӣ ва амалии пешгирии ҷинояткориҳои ноболиғони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ба риштаи таҳқиқи кашада, нақши муассисаи таълимиро ҳамчун ниҳоди муҳими ҷомеа дар пешгирии ҷунин ҷинояткорӣ нишон додаат. Иброн дошта мешавад, ки барои пешгирии саривақтии ҳуқуқвайронкунии хонандагон ва ба ҷиноят даст задани ноболиғон мактаб тавассути ҷоннок кардани қори шӯроҳои педагогӣ дар ҳамкорӣ бо падару модарон ва созмони талабагӣ таъсири амиқ мегузорад. Ҳамчунон таъкид карда мешавад, ки пешгирии саривақтии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон аз андешидани ҷораҳои лозима вобаста аст. Натиҷаи мусбати ин қор дар сурати ба ҳам пайвастании саъю кӯшиши муассисаи таълимӣ, оила, муассисаю ташкилотҳои дигари ҷамъиятӣ, инчунин ҳамкориҳои зич бо мақомоти қорҳои дохилӣ, ниғаждориҳои тандурустӣ ва маҳаллӣ ва ҳамчунон фаъолияти беруназсинфӣ имқонпазир мегардад.

Калидвожаъо: пешгирии ҳуқуқвайронкунии наврасону ноболиғон, муассисаҳои таҳсилотӣ, қорҳои профилактикӣ, таълиму тарбия, пешгирии роғҳои қонунвайронқунӣ, арзишҳои миллӣ, хонандагон, омӯзгорон, ҷомеа.

ПОЗИЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ КАК ВАЖНОГО СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА В ПРОФИЛАКТИКЕ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ АННОТАЦИЯ

В статье автор рассматривает теоретические и практические вопросы профилактики правонарушений несовершеннолетних в общеобразовательных учреждениях и показывает роль образовательного учреждения как важного социального института общества в профилактике такой правонарушений. Показано, что школа оказывает глубокое влияние на своевременную профилактику правонарушений несовершеннолетних путем активизации работы педагогических советов во взаимодействии с родителями и ученическими организациями. Также подчеркивается, что своевременная профилактика преступности несовершеннолетних зависит от принятия необходимых мер. Положительный результат этой работы возможен при объединении усилий образовательного учреждения, семьи, учреждений

и других общественных организаций, а также тесном сотрудничестве с органами внутренних дел, здравоохранения и местного самоуправления, а также внеучебной деятельности.

Ключевые слова: профилактика правонарушений подростками и несовершеннолетними, образовательные учреждения, профилактическая работа, воспитание и обучение, профилактика правонарушений, национальные ценности, учащиеся, педагоги, общество.

POSITION OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION AS AN IMPORTANT SOCIAL INSTITUTION IN THE PREVENTION OF JUVENILE DELINQUENCY
ABSTRACT
ANNOTATION

In the article, the author examines theoretical and practical issues of preventing juvenile delinquency in general education institutions and shows the role of an educational institution as an important social institution of society in the prevention of such offenses. It is shown that the school has a profound influence on the timely prevention of juvenile delinquency by activating the work of pedagogical councils in cooperation with parents and student organizations. It is also emphasized that the timely prevention of juvenile delinquency depends on the adoption of the necessary measures. A positive result of this work is possible with the combined efforts of the educational institution, family, institutions and other public organizations, as well as close cooperation with the internal affairs agencies, health care and local government, as well as extracurricular activities.

Key words: prevention of juvenile and minor crime, educational institutions, preventive work, education and training, prevention of crime, national values, students, teachers, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторзода Бобоҷон Абдуҷаббор-н.и.п., дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992)985-08-96-86

Сведение об авторе: Сатторзода Бободжон Абдуҷаббор-к.п.н., доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикистана Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992)985-08-96-86

About the author: Sattorzoda Bobojon Abdujabbor - PhD, Associate Professor of the Department of Economic, Financial and Anti-Corruption Law of Tajikistan, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 985-08-96-86

ТАДЖИКСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА КАК СРЕДСТВО НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Курбанов С. Х.

Соискатель Дангаринского государственного университета

Мы анализируем таджикскую народную педагогику, как систему научных концепций, несущих для таджикского народа спасательную функцию, потому что историческое, педагогическое наследие сегодня приобретает воспитательное звучание. Идея таджикской народной педагогики во многом демократизирует и гуманизирует политический климат нашего общества.

В Конституции Республики Таджикистан получили отражение важнейших воспитательных идей, например о защите национального достоинства, семейном воспитании, трудовом и нравственном воспитании, содействии национальных традиции и много других. [8]

Таджикская народная педагогика по существу идейная близкая народу, предназначается духовно - нравственному возрождению, который представляет собой совокупность накопленных и актуально проверенных практикой знаний, умений и навыков, сведений передаваемых из поколения в поколение в основном устной форме.

Охватывая все возрасты и почти все стороны жизни таджикского народа, она намного изучает по объему анализируемых вопросов научную педагогику, а самое главное близка к природе, человеку и воспринимается как природная, естественная природными педагогами называли деда, бабушку, старших сестер и братьев. [6]

Этнопедагогическая система образования выдвигается, как суверенизация воспитания гражданина, связанного с национальной государственностью.

В условиях глобализации общества, таджикская народная педагогика предназначается гарантом национального подъема и межэтнической стабильности. Основным педагогическим условием средствами воспитания таджикской народной педагогики является формула в отсутствие памяти (исторической) нет традиций, в отсутствие традиций нет культуры, в отсутствие культуры нет воспитания, в отсутствие воспитания нет духовности, в отсутствие духовности нет личности, в отсутствие личности нет народа (исторической личности).

Сегодня мы много говорим о возрождении национальных, народных традиций, но эти разговоры не будут иметь под собой основы, если не обратимся к педагогическим традициям, потому что в наше время они являются ядром, стержнем всей и всякой культуры. Развитие, подъем культуры начинается с создания благоприятных условий для возрождения традиционной культуры воспитания. [7]

В условиях глобализации общества использование элементов нравственного воспитания таджикской народной педагогики во всех общеобразовательных, средне специальных учебных заведениях, вузах Таджикистана основывается на дисциплинах социально-гуманитарного и естественнонаучных циклов. Именно знания, умения и навыков полученные в процессе изучения предоставленных дисциплин, соответствуют величину профессиональной культуры, позволяют на этапе проектирования минимизировать негативные социальные и нравственные последствия деятельности будущего поколения. [7]

Историография научных исследований проблем народной педагогики свидетельствует, что изучение народного опыта воспитания как социально-исторического феномена на всех этапах исторического развития входило в круг научных интересов педагогов прошлого и настоящего.

Принцип народности воспитания осуществляется в раннем детстве, в процессе овладения родной речью. Родители большое значение придавала развитию речи детей в семье, особенно в процессе общения матери с ребенком, она обращала внимание на то, что «материнский язык служит ему орудием выражения себя, своих мыслей, своих настроений».

Таджикская народная педагогика является центром духовной жизни народа. В таджикской народной педагогике раскрываются особенности национального характера, лицо народа». Характер народа, лицо народа, его думы и чаяния, нравственные идеалы особенно ярко проявляются в созданных им сказках, былинах, легендах, эпосах, поговорках и пословицах.

Пословицы. Пословицы являются продуктом накопленной с годами мудрости народа, они затрагивают практически все сферы жизнедеятельности людей и различные явления жизни. Пословиц всегда имели воспитательный характер и содержали в себе некую педагогическую идею, обладая практическим характером, пословицы содержат в себе полезные наставления для будущего поколений и выполняют образовательную, воспитательную функцию. [1]

Одним из преимуществ средства воспитания таджикской народной педагогики является его форма, которая, несмотря на игру слов, созвучиям, ритмике и рифмам, становится благоприятной для запоминания и откладывается в памяти ребёнка, формируя его представления об общепринятых моральных принципах и законах, его моральные качества, отношение к труду и многим жизненным ценностям.

Загадки. Загадки как средство воспитания хороши тем, что заключают в себе нравственную идею, воздействуют на умственные способности ребёнка, его эстетическое воспитание, а также обогащают его багаж знаний об окружающей его действительности и обществе, в котором он живёт. **Народные песни.** Народные песни пестрят понятиями о добре, красоте, счастье человека. Они отражают ценности народа, в них поётся о сокровенных мечтах народа, его вековых ожиданиях, надеждах. Народные песни призваны прививать любовь к прекрасному, вырабатывать эстетические взгляды. Песней сопровождалась все события народной жизни.

Колыбельные песни демонстрируют огромную силу материнской любви, дети чувствуют нежность и теплоту, вложенные в эти песни, меняется мироощущение, что создаёт благоприятные условия для дальнейших воспитательных воздействий. [2]

В колыбельных песнях отражаются вековые ожидания, чаяния и сокровенные мечты народа. Их роль в воспитании огромна, пожалуй, ни с чем несравнима «Человек, если помнит главные песни своего народа, никогда не перестанет быть его настоящим сыном. Пусть даже возникнут трудности с материнским языком... Благодаря поэтическим словам и красивым мелодиям, они оказывают на чувства и сознание детей сильное влияние и надолго сохраняются в их памяти». [2].

Колыбельные песни таджиков (Алла) уникальны музыкально-поэтическим оформлением идеи - этической, эстетической, педагогической. Красота и добро в песне выступают в единстве. Добрые молодцы, воспетые народом, не только добры, но и красивы, впитали в себя высшие национальные ценности, ориентированные только на добро, на счастье человека. Ценность колыбельной нежной песни не только усыпляют младенца, но и ласкают его, успокаивают, доставляют радость, чтобы младенец проснулся в хорошем настроении и встретил наступающий день в радости.

Колыбельная песня предназначена младенцу, поет ее преимущественно мать, но зафиксированы случаи исполнения ее четырех, пятилетними детьми, укачивающими своих младших братьев и сестер. Колыбельная педагогика - самая природообразная педагогика за всю историю человечества (первой колыбелью были руки и колени стоящей и сидящей дикарки-матери). Назначение колыбельных песен убаюкать, усыпить ребенка. Творцами колыбельных песен преимущественно являются матери и бабушки, а пользуются ими все, кто нянчит детей. О колыбельных песнях встречаются воспоминания в пословицах, сказках, песнях. В одной из песен таджиков, например, старший брат представлен нянькой. Он поет колыбельную песню, которая могла быть в сущности создана и им самим:

А брат сестрицу
В люлочке качает:
«Сестрица родная,
Расти поскорее». [1]

Подобные таджикские народные поэтические произведения интересны тем, что демонстрируют всеобщую любовь к детям. Большинство колыбельных песен раскрывает огромную силу, прежде всего материнской любви. Но одновременно они внушают любовь к детям всем, кто исполняет их в процессе заботливого ухода за ребенком, т.е. так или иначе стимулируют самовоспитание; особенно это важно в тех случаях, когда за маленькими детьми присматривают дети постарше. Детям, лежащим в колыбели, слова песни еще непонятны, но нежность, вложенная в мелодию и слова, пробуждает их душу и сердце, как бы готовит почву, создает благоприятные условия для последующих воспитательных воздействий. Колыбельная

песня складывалась веками, в ней - самое оптимальное соотношение мысли, движения и настроения. Лучшие из них до сих пор используются в пестовании, их поют сами дети, укладывая кукол спать. Колыбельная песнь - величайшее завоевание народной педагогики, она нераздельно соединена с практикой воспитания детей именно в том самом нежном возрасте, когда ребенок - еще беспомощное существо, требующее постоянного заботливого внимания, любви и нежности, без которых он просто не выживет.[4]

Основное содержание колыбельных песен - любовь матери к своему ребенку, ее мечты о его счастливом будущем. Они изобилуют поэтическими образами птиц, диких зверей, домашних животных, смешных и страшных, ласковых и сердитых, приходящих к колыбели, окружающих ребенка.

Лисицы спят
Все по кусточкам,
Куницы спят
Все по норочкам,
Соколы спят
Все по гнездышкам,
Соболи спят,
Где им вздумалось,
Маленькие детки
В колыбелях спят.[1]

В таджикской колыбельной песне нежность матери представлена необыкновенно концентрированно: девочку называют «моей милой», «моей хорошей», «моей пригожей», «детей маленькой», «детей крошечной», употребляются разные варианты ласкательных имен, повторяются ласковые слова «люли», - «баю».

В песнях нежность переносится и на окружение ребенка, в них - и «котинька-коток», «кудреватенький лобок», «серенький хвостик», и «пояски все шелковенькие», и «платочек беленький», и «колыбель-люлечка». Очаровательно нарушение порядка, рядоположенности, утверждающее свободу, создающее проблемную ситуацию: у всех есть определенные места для сна, а соболи спят, где им вздумалось.

В колыбельных песнях любят не только своего ребенка, любят детей вообще, с радостью рассказывают о других детях, которые уже уснули. Умиление вызывает мирная картина жизни таджикской многодетной семьи:

Полна горница ребят,
Все по лавочкам сидят,
Кашу масляную едят.[1]

Детям, засыпающим в колыбели, ласково и серьезно рассказывают о делах отца («пошел за рыбою»), матери («пошла пеленки, стирать»), бабушки («пошла дрова рубить»), да и самому несмышленому уже обещано трудовое будущее: Зипун сошьем, боронить пошлем в чистые поля, В зеленые луга.

Вот в такой простой форме преподносится мало что понимающему ребенку колыбельного возраста своеобразный курс «Родиноведения», построенный на предметах и явлениях самой близкой действительности: «чистые поля», «зеленые луга». Патриотизм - одно из самых глубоких чувств, оно неотторжимо от любви к детям и во всей полноте проявляется в колыбельных песнях.

В простенькой колыбельной песне мать рассказывала о труде, о Родине, о важности труда в повседневной жизни, рассказывала непринужденно, в удивительно поэтической форме, без всякой назидательности и нравоучения. Например, в одной из песен поется о том, что рано утром нужно отправиться на зайца; если поймать зайца, то можно испечь пирог из заячьего мяса. В этой же песне утешают плачущего ребенка, укачивая колыбель и приговаривая, что мать ушла по ягоды, и принесет ягод, отец ушел на базар - принесет калач.

В колыбельных песнях матери рассказывают об окружающей действительности, вслух думают о цели и смысле жизни, выговаривают свои заботы, радости и печали. В колыбельной песне мать находит выход своим чувствам, возможность до конца выговориться, высказаться и получить психическую разрядку.

Поэтизация окружающей природы делает укачиваемого ребенка неразрывной ее частью. В марийской колыбельной песне все время повторяются строки: «Ой, дитя мое,

дитятко, ой, дитя мое, дитятко»... Однотонное, нежное их повторение действует на ребенка успокаивающе, усыпляюще.

В эту нежность вплетаются строки, так или иначе воспевающие марийскую природу: «Пусть рубашкой твоей будет вязовый лист», «постелью твоей будет липовый лист», «пусть отцом твоим будет заяц-русак». В этой древней песне ребенок - часть природы, ее дитя. Мать, любя своего ребенка, попутно выражает свою любовь к родной природе. Таджикская мать распевала песню ребенку:

Баю-бай, баю-бай,
Баю-бай, родной мой, засыпай,
Глазки, маленький мой, закрывай.
Спит кукушка средь темных ветвей,
До утра задремал воробей, -
Так ложись ты в постельку свою,
Баю-бай я тебе пропою...[1]

У всех народов были свои поэты, создававшие колыбельные песни получили особенно богатую художественную обработку. Талантливые создатели и исполнители колыбельных песен одновременно были и талантливыми педагогами, любили детей. И дело отнюдь не в том, что без любви к детям не создать прекрасных колыбельных песен, а еще и в их непосредственном воздействии на ребенка. Редкая из песен проверяется в реальном действии, а колыбельная песня была именно такой: она не исполнялась просто так, ею усыпляли детей в колыбели.

Такое соединение таланта поэта с талантом педагога было характерным явлением в народе. Если лучшими создателями колыбельных песен могли быть и воспитатели чужих детей, то лучшими в мире их исполнителями могли быть все-таки только матери. В этом смысле материнское чувство совершенствовало не только поэзию и музыку народа, но и сокровенные движения души человека, его духовное богатство, самые нежные и самые человеческие стороны народной нравственности.[4]

Трудно сказать, когда пробуждаются в человеке добрые начала и не является ли решающим фактором этого пробуждения доброта матери.

Песню матери народный поэт Таджикистана М. Турсунзаде называет источником поэзии, зароненным в душу человека. Это - семя поэзии, посеянное матерью в чувствах и мыслях ребенка. «Песня матери - главная песня в мире, начало всех человеческих песен. Если бы не было ее, колыбельной, не было бы на свете и других песен. И, может быть, меньше в мире стало бы радости, меньше счастья, меньше поэзии».

Таджики про никчемного человека говорят: «Наверно, мать не пела над его колыбелью». А таджики про злого человека говорят: «Он слушал, лежа в колыбели, не пение, а ругань».[3]

Сказки. Сказки несут воспитательную функцию, так как в них всегда содержатся определенная мораль, истина, они заставляют задуматься, наводят читателя на размышления. Благодаря некоторым приёмам воздействия на личность, сказки воспитывают у ребёнка чувство прекрасного, формируют моральные черты, учат отличать добро от зла, хорошее от плохого. Выполняя образовательную функцию, сказки знакомят читателя с народными обычаями, ритуалами, традициями, верованиями, бытовыми мелочами. В сказках отражена жизнь народа, его национальные черты. Увлекательность сюжета и образность делают сказки интересными для детей, облегчают их восприятие и, тем самым, увеличивают их педагогическое воздействие.

Сказки, как известно, идеализируют силу и возможности героев, но в их основе - народная вера в человека, в его разум, готовность преодолевать любые трудности для достижения намеченной цели.[3]

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антонова Р.Я. Воспитание будущего поколения: идеи и опыт народной педагогики. - Якутск, 1995. - 218 с.
2. М.Арипов. (М.Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа. Душанбе.1965.ч.1.246 с.
3. М.Арипов. (М.Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа. Душанбе.1965.ч.2.276 с.

4. Афзалов Х.С. Рахимов Б.Р. История таджикской народной педагогики. Душанбе. 1999. 177 с.
5. Волков, Г.Н. Этнопедагогика. - М.: Академия, 2001. - 168 с.
6. Волков, Г. Н. Педагогика любви : Избр. этнопед. соч. : [В 2 т.] / Сост. М. Н. Егоров. - М.: Магистр-Пресс, 2002. — Т. 1. — 456 с. — ISBN 5-89317-181-0
7. Волков Г.Н. Педагогика любви : Избр. этнопед. соч. : [В 2 т.] / Сост. М. Н. Егоров. — М.: Магистр-Пресс, 2002. - Т. 2. - 460 с. — ISBN 5-89317-182-9.
7. Измайлов А.Э. Народная педагогика. М: «Педагогика» 1991г. - 96с.
8. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе.1995.

ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИИ ТОЧИК ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИ ТАЛАБА

Дар мақола асосҳои тарбияи ахлоқӣ тавассути педагогикаи халқии тоҷик оварда шудааст. Масъалаи тарбияи ахлоқии ҷомеа дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳамияти хоса пайдо кардааст. Имрӯз педагогикаи халқии тоҷик ҳамчун таҷрибаи инсонӣ ва ҳаёти бояд воситаи таркибии тарбияи хонандагон гардад.

Калидвожаҳо: Педагогикаи халқӣ, низоми этнопедагогӣ, муаммоҳо, аллаҳо, зарбулмасалҳо.

ТАДЖИКСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА КАК СРЕДСТВО НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

В статье даётся обоснование нравственного воспитания средствами таджикской народной педагогики. Проблема нравственного воспитания в условиях глобализации общества приобрела особое значение. Сегодня таджикская народная педагогика, как человеческий и жизненный опыт обязан стать неотъемлемым средством воспитания учащихся.

Ключевые слова: Народная педагогика, этнопедагогическая система, загадки, колыбельные песни, пословицы.

TAJIK FOLK PEDAGOGY AS A TOOL OF STUDENT MORAL EDUCATION

The article provides a rationale for moral education by means of Tajik folk pedagogy. The problem of moral education in the context of globalization society has acquired particular importance. Today, Tajik folk pedagogy, as a human and life experience, must become an integral means of educating students.

Key words: Folk pedagogy, ethno pedagogical system, riddles, lullabies, proverbs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Сайқал Садилаевич – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: + (998) 91 513 01 78

Сведения об авторе: Курбонов Сайқал Садилаевич – соискатель Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнаи, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: + (998) 91 513 01 78

Information about the author: Kurbonov Saikal Sadillaevich – applicant of the Tajik state pedagogical University S. Aini, Ave. 121, Rudaki, Phone: + (998) 91 513 01 78.

ББК:37.01+373

«ТОЧИКОН» - АСАРИ БУНЁДӢ, ХЕШТАНШИНОСӢ ВА ВАТАНДӢСТӢ

Суриева Шакармо

Пажӯхишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

1. Сухане чанд дар бораи таърихи китоб.

Доништан ва омӯхтани таърихи гузаштаи халқи худ яке аз роҳҳои худсозию худшиносист. Надоништани таърихи Ватану мардуми хеш ин маънои бетарафӣ ба гузаштаре дорад. Агар ҳастимардумро ба мисли дарахт ҳисобем, бешак гузаштаи ӯ, ки дар қабри замонҳо фурӯ рафтааст, решаи ӯст. Дарахт бо ҳама баргу шох аслан аз реша ғизо мегирад. Миллате, ки гузаштаву таърихи худро наметонад ва ба он эҳтиром нагузошта баҳри ҳифзаш намекушад, миллати бебақо аст.

Осори фарҳангиву таърихии Бобочон Ғафуровназдики 400 буда, дар ин миён шоҳасарҳои безавол аз қабилҳои «Тоҷикон», «Таърихи мухтасари халқи тоҷик», «Давраи кушонӣ ва тамаддуни ҷаҳонӣ», «Тадқиқи тамаддуни Осиёи Марказӣ», «Равобити таърихии Осиёи Марказӣ бо мамолики Шарқи араб», «Ал-Фаробӣ дар таърихи тамаддун», «Искандари Македонӣ ва Шарқ» ва даҳҳои дигарро бо камали ифтихор метавон ном бурд.

Соли 1944 нашриёти давлатии назди Шурои Комиссарони Халқи Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон китоби Бобочон Ғафуров ва Прохоров Н.- ро бо номи «Тоҷикон ва талошҳои таърихӣ онҳо барои озодии ватан» (Очеркҳо аз таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон) бо забони русӣ чоп намуд. Соли 2012 Нашриёти «Адиб» ба ифтихори чашни 21-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти аҳамияти таърихӣ чиҳати рушансозии талошу муборизаҳои халқи тоҷик баҳри озодӣ ва истиқлолияти Ватани худ, гузаштаи пурғановати халқи тоҷик китоби мазкурро аз забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намуда, пешкаши хонанда кард.

Аввалин асари устод «Таърихи мухтасари халқи тоҷик».-Сталинобод: Нашр. Давл.Тоҷикистон соли 1944 ба забони тоҷикӣ нашр гардид. Ин асар қадами нахустин дар роҳи таълифи таърихи мукаммали халқи тоҷик ба шумор рафта, раҳнамои илми таърихшиносӣ дар Тоҷикистон ва берун аз он гардид. Баъдан китоби мазкур солҳои 1949, 1952, 1955 дар шаҳри Москва бо забони русӣ нашр шуда, ҳар ҳафта ба он иловаҳо ва тағйирот дохил карда мешуданд. Ба ин асар олимони машҳури шуравӣ ва пеш аз ҳама устод С. Айни, сипас А. Ю. Якубовский, М. М. Дьяконов, Н. А. Кисляков, С. П. Толстов ва дигарон баҳои баланд додаанд.

Бобочон Ғафуров соли 1952 бомуваффақият рисолаи докториро дифоъ карда, дар ин солҳо чанде маҷмуаҳо таҳти назари ӯ чоп шуд ва як гурӯҳ аспирантҳо таҳти роҳбарии мавсуф диссертатсияҳои худро химоя намуданд.

Бобочон Ғафуров бо ҳамроҳии академик Б.А. Литвинский чилди якум ва ҳамроҳии А.М. Беленитский чилди дууми китоби мазкурро таҳрир намуда, дар омода кардани чилдҳои минбаъда сарм гирифт ва биллохира соли 1963-1965 китоби «Таърихи халқи тоҷик» -ро дар се чилд ва панҷ китоб ба нашр расонд.

Бобочон Ғафуров бо ин қонёнагардида, таҳқиқро идома дод ва соли 1972 асари қомеи «Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история» - ро ба забони русӣ дар нашрияти Москва: Наука бо теъдоди 10 ҳазор нусха аз чоп баровард. Зикр мегардад, ки асари мазкур соли 1972 ба забони русӣ аз чоп баромада, солҳои 1983, 1985 ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудааст. Соли 1985 ҳайати сарредаксияи адабиёти Шарқи нашриёти «Наука»-и Москва асарҳои мунтахаби академик Бобочон Ғафуровро дар як чилд нашр кард. Муҳарририкитоби «Тоҷикон» академик Б. А. Литвинский нақл мекунад, ки пеш аз нашр ӯ дар хусуси теъдоди китоб ва номи асар ақидаи худро ба муаллиф Бобочон Ғафуров изҳор намудааст: «Зери мафҳуми тоҷик ман этнографияро мефаҳмидам ва хостам номи китобро тағйир диҳем. Аммо Бобочон Ғафуров исбот карданд, ки ин тавр нест ва бо далелҳои худ маро қонё гардонданд. Дар масъалаи дуум ҳақ бар қониби ман буд. Ман теъдоди китобро 50 ҳазор муқаррар кардам ва Бобочон Ғафуров исрор мекарданд, ки аз 10 ҳазор зиёд нашавад. Зеро меғуфтанд: аз он ки китоб дар дӯконҳои китоб зери ғубор хобад, даст ба даст гардад беҳтар аст. Ҳақ будани ман нахуструзи ба фуруш расидани китоб исбот шуд. «Тоҷикон» - ро дар ягон маркази китобфуруши пайдо кардан маҳол гардид. Ҳазорон муштоқони ин китоб ҳам аз мардуми шӯравии ҳам хоричӣ, бо ташриф, занги телефон ва мактубҳои худ Бобочон Ғафуровро ва ҳам маро ором намегузоштанд»(5.88)

Соли 2020 ба ифтихори 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ бо ташаббуси Президенти мамлакат китоби «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров дар асоси тарҷумаи тоҷикии солҳои 1983 ва 1985 бо номи «Тоҷикон» (таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав) Китоби якум аз нав чоп шуда, ҳамчун тухфа аз номи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳар як оилаи халқи тоҷик ройгон тақдим гардид.

Дар асари мазкурқўханбунёдии халқи тоҷик аз замони қадим то имрӯз бо далелҳои раднашавандаи таърихиву фарҳангӣ ва забонӣ таҳқиқу таҳлил ва таркиб шуда, як қаҳрамонӣ ва падидаест, кидарилми таърихшиносӣ ба шумор меравад. Муаллиф дар асар на танҳо манзараи таърихиротасвир намудааст, балки тарҳи таърих, пайкараи зиндаи онро бо тамоми мураккабии зиддиятҳои ашӣи қоскардааст.

Бобочон Ғафуров аснои навиштани нашри тоҷикии асари бунёдии «Тоҷикон» аз 1904 номгӯи асару монографияҳо, ки аз он 367 - тоаш ба қалами олимони хоричӣ тааллуқ дорад, истифода карда, ба 85 - сарчашмаҳои муътабари Байҳақӣ, Балъамӣ, Наршаҳӣ, Мирхонд, Хондамир, Чувайни, Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ, Низомулмулк, Бобур, Восифӣ ва дигар муаллифону асарҳо таъя кардааст.

Мавриди зикр аст, ки равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ, қонунҳои умумии инкишоф ва зуҳуроти мушаххаси онҳо, масоили таърихи этникӣ, таърихи тамаддун ва ғайра то ин вақт харгиз ба ин амиқӣ таҳлил ва таълиф нашуда буданд. Бо асари «Тоҷикон» номи Бобочон

Ғафуров дар таърихнигории ватанию ҷаҳонӣ бо ҳарфҳои заррин сабт шуда, мақоми алломаро гирифт.

Боиси ифтихор аст, ки то ибтидои солҳои 70-ум дар илми ховаршиносии ҷаҳон чунин асари пурмазмун, пурмухтаво ва бо далелҳои бозътимод рӯйи қор наомада буд. Зикр бояд қард, ки пайдо шудани асари ҷомеи Бобочон Ғафуров «Тоҷикон» ба ҳама гуна таҳрифоти мавҷудаи таърихӣ, этникии халқҳои Осиёи Миёна хотима гузошта, ҳуқуқи тоҷиконро ба мероси таърихӣ, фарҳангӣ ва маънавии худ барқарор намуд. Ва аз ҳамин рӯ, ин асари муқаррарӣ набуда, асарест, ки таърихи чандҳазорсолаи халқеро, баён месозад, ки роҳи дуру дарозро тай намуда, қариб дар ҳар як марҳилаи таърихӣ барои ҷисман зинда мондан, барои осори маданияшро ҳифз намудан, барои ҳаққу ҳуқуқи маънавияшро барқарор намудан пайваста мубориза бурдааст.

Мазмуну мухтавои китоби «Тоҷикон»-ро ғояҳои дӯстии бародаронаи халқҳои ин минтақа фаро гирифта, дар он умумияти сарнавишти таърихии онҳо инъикос ёфтааст. Ин асар дар ташаккули худшиносии миллӣ ва рушди тафаккури таърихии насли наврас омӯзиши асл ва решаҳои таърихӣ хизмати шоиста менамояд. Тавре Бобочон Ғафуров дар саҳифаҳои нахустини китоби худ махсус таъкид менамояд, ки «омӯзиш ва таҳқиқи таърихи тоҷикон, саҳми ба худ хоси онҳо ба ганҷинаи умумии тамаддуни башарӣ бо омӯзиш ва таҳқиқи таърихи ҳамаи халқҳои Осиёи Миёна, бо ошқор намудани он ҷӣ, ки онҳоро муттаҳид сохтааст, алоқаи ҷудонашаванда дорад. Дар асоси ҷуни омӯзиш решаҳои амиқи таърихии ҳамкории бародаронаи халқҳои Осиёи Миёнаро муайян қардан имконпазир хоҳад шуд» (2,19).

«Тоҷикон» бешубҳа зиндагӣ, ҳастӣ ва бурду боши мо дар замони гузашта ва имрӯза мебошад. Ба андешаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Агар кас гузаштаи аҷдоди худро надонад инсонӣ комил нест». Ба андешаи Сарвари давлат барои он ки насли ояндаи кишвар ба фишори ҷаҳонишавӣ муқовимат қарда, асолати миллӣ ва худогоҳиву хештаншиносияшро ҳифз қарда тавонад, он бояд мақому манзалати инсонияшро бо решаҳои таърихӣ, бо сарнавишти миллату халқи худ пайванд созад ва ба Ватану муқаддасоти он, арзишҳои милливу башарӣ арҷ гузорад, манфиатҳои худро бо манфиати давлат, ҷомеа ва хонавода пайваста тавонад ва донанд, ки вазифаҳои ӯ дар назди давлат, ҷамъият ва оила аз ҷӣ иборат аст, он гоҳ ба худшиносию худогоҳии миллӣ расида метавонад.

Бобочон Ғафуров ба таври боварибахш исбот намуд, ки «таҳқиқи таърихи халқи тоҷик барои фаҳмидани манбаъҳои робитаҳои анъанавии халқҳои Осиёи Миёна мадад мерасонад» (6,72).

Мо, мардуми тоҷик, аз он ифтихор дорем, ки номи устод Бобочон Ғафуров ҳамчун муаррихи барҷаста дар саҳифаи илми таърихнигории ватанию ҷаҳонӣ бо ҳарфҳои заррин сабт гардида, ҷун муаррихи дақиқназар ва ховаршиносии воқеӣ шинохта шудааст.

2. Асари фундаменталии «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров дар ҳаёти илмии мамлакати мопадидани нодир, як такони бузурге гардид. Ба ин асар олимони номии мамлакат - академикҳо Б. Б. Пиотровский, А. П. Окладников, А. П. Нарочницкий, И. И. Минц, М. П. Ким, Е. М. Жуков ва дигарон дар матбуоти марказӣ баҳои баланд доданд. Аз ҷумла академик, Қаҳрамони Меҳнати Социалистӣ, дорандаи Ҷоизаи Давлатии СССР А. П. Окладников 22 феввали соли 1973 дар саҳифаи рӯзномаи «Известия» андешаашро чунин баён намуд: «Рисолаи фундаменталии Бобочон Ғафуров дониши моро доир ба омӯхтани таърих ва анъанаҳои яке аз халқҳои қадимтарини мамлакати мо-тоҷикон боз ҳам бой ва ғанӣ мегардонад ва ин ҳиссаи арзандаи олим дар омӯзиши таърихи Ватан аст» (5,82).

Дар ин китоб таҳаввули мактабу мадраса, низомӣ омӯзиш дар асрҳои миёна ва таърихи пурғановати халқи тоҷик бо фарҳанги оламшумулаш бозтоб шудааст.

Воқеан ҳам шоҳасари Бобочон Ғафуров на танҳо дар Тоҷикистон, балки берун аз он шӯҳрат ёфта, муаррихи америкой Р. Фрай дар маҷаллаи «Америкэн хисторикэл ревью» мақолаеро таҳти унвони «Академик Бобочон Ғафуров ва «Тоҷикон» навишта ба китоб ва муаллифи он ҷунин баҳо додааст; «Беназирии академик Б. Ғафуров дар таҳқиқи масъалаҳои илмии марбут ба Осиё на танҳо аз он аст, ки ӯ фарзанди миллати тоҷик аст. Ӯ директори Институти ховаршиносии АИ СССР - бузургтарин маркази ховаршиносии мебошад, ки таҳти раёсаташ дар кӯтоҳтарин муддат муваффақиятҳои гӯшношунидаро ноил гашт. Агар зарурати тарҷимаи англисии ягон асари русии оид ба мавзӯи Осиёи Марказӣ пеш ояд, бешак он «Тоҷикон» аст» (4,120).

Дар замони истиклолияти миллӣ китоби «Тоҷикон» - и Б. Ғафуров ба халқи тоҷик ба вижа ба насли ҷавон рӯҳи тоза бахшида, худогоҳиву хештаншиносиро тақвият ва ҳисси ватандӯстию меҳанпарастӣ ва ифтихори ватандорӣ онҳоро баланд мебардорад. Вобаста ба ин омӯзгоронро мебошад насли наврасро дар рӯҳияи худшиносӣ ва ифтихори миллӣ, ватанпарастӣ, дӯст доштани марзубуми хеш, инсондӯстӣ, эҳтиром ва бузургдошти арзишҳои маънавию

фарҳангӣ ва миллӣ тарбия намуда, ин ҳиссиётро дар онҳо ташаккул диҳанд. То ки онҳо ба саволҳои: Мо кистем, аз кучоём ва дар кадом хонавода сабздаем?. Нахустачододамон кихоянд аз кучо омаданд ва дар кадом сарзамин ошён доштанд?- ҷавоб гуфта тавонанд.

Асари мазкур васиятномаи рӯҳии як насл ба насли дигар ба шумор рафта, замони бостонии тоҷикон, таърихи гузашта ва раванди ташаккулёбии халқи тоҷикро ба мо ва оламиён меомӯзонад, Миллати тоҷик хоссатан насли наврас аз ин бояд ифтихор кунад. Ва ҳамин буд, ки ин шоҳасар дар муддати кӯтоҳ дар Полша бо теъдоди 50000 нусха, дар Афғонистону Ҳиндустон ва ду маротиба дар Тоҷикистон мавриди чоп қарор гирифт. Профессор, муҳаққиқ ва таърихшиноси Афғонистон Чалолиддини Сиддиқӣ оид ба мазмуну муҳтаво ва ҷойгоҳи асари мазкур чунин менависад: «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров китобест, ки академик, донишманд, пажухишгар ва муҳаққиқи ростин, журналист ва сиёсатмадори барҷастаи Тоҷикистони Шуравӣ онро дар таърихи муддати мадид ва бо таҳаммули заҳмати зиёде пажухишӣ ва бар пояи таърихнигории мутараққӣ овардааст. Аз ин асар таърихшиносон, бостоншиносон, диншиносон, наҷодшиносон, башаршиносон, ҷуғрофидонон, забоншиносон, адабиётшиносон, рассомон, фолклоршиносон ва дигар муҳаққиқони риштаҳои улуми гуногун метавонанд баҳра бигиранд ва истифода намоянд». (6,78) Ин ҷо зикри ҳадисипайғамбар Муҳаммад (с.а.в) басо мувофиқ аст, ки мегӯяд: «Хушбахт он аст, ки аз саргузашти дигарон панд гирад». Мутолиа ва шиносоии ин асари шуҳратёр инсонро дар рӯҳияе тарбия менамояд, ки таърихамонро омӯзем, санъатамонро дарк намуда, забонамонро поку беолоиш нигоҳ дорем, миллатамонро дӯст дошта, башардӯст бошем, бадхоҳи қасон набошем, бадро бад ғӯему хубро хуб ғӯем, ба қадри некии дигарон расем, неки қарданро вазифаи аввалиндараҷаи хеш донем. Боиси ифтихор аст, ки бо ҳамин бартариву хусусиятҳо асари мазкур эътирофи ҷаҳониён гардидааст (7,94).

Иржи Бечка -шарқшиноси барҷастаи чех, дӯсти Бобочон Ғафуров - асари устодро чунин баҳо додааст: «Тоҷикон» - и Б. Ғафуров на танҳо худуди имрӯзаи Тоҷикистон, балки таърихи тамоми тоҷикони Осиёи Миёна, ҳамчунин қисмати бузурги Афғонистони имрӯзаро фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, асар на танҳо барои халқи тоҷик, инчунин барои донишмандони таърих ва инкишофи тамоми халқҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти қалон дорад». Ҳақ бар ҷониби Иржи Бечка мебошад, ки асари мазкур воқеан ҳам фақат шарҳу тавзеҳ ва тарғиби мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик набуда, балки дар бораи таърихи халқҳои Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон ва Туркменистон низ маълумот медиҳад.

Хулоса, Китоби «Тоҷикон» - и Б. Ғафуров асари бунёдии ҷомеъ буда, дар сатҳи баланди илми таърихнигорӣ ва ҷомеашиносии ҷаҳони муосир таълиф шуда, бо далелҳои қотею муҳокимаҳои қавитаркибии мантиқиву ҷамъбастиҳои мунсифонааш як таърихнома, меҳнома ва васфномаи таърихи пурғановати халқитоҷик маҳсуб меёбад ва мутолиаи он моро ба ҳақиқати таърих мерасонад. Бо омӯзиши он мо метавонем дар бораи иттифоқи қабилаҳои сакҳо, юриши Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Миёна, давлатҳои Хохоманишинҳо, Суғд, Бохтария, Хоразм, Ҳайтолиён, истилои арабҳо, давлати Сомониён, Қарохониён, Темуриён маълумот пайдо намоем ва ба ин васила худогоҳии миллӣ ва тафаккури таърихӣ худамонро рушд бахшем.

АДАБИЁТ:

1. Акбари Турсон Доди таърихӣ ва бедодии таърихнигорӣ.-Душанбе, 2012.-63 сах.
2. Бобочон Ғафуров Тоҷикон. -Душанбе «Нашриёти муосир»-2020 964 сах.
3. Сайфуллоҳи Муллоҷон Таърихи мактабу маорифи тоҷикон дар пажухиши академик Бобочон Ғафуров.-Душанбе: «Промэкспо», 2021.-156
4. Садои Шарқ» №5, 1976, с. 120.
5. Усмонҷон Ғафуров Марди накуном.-Хучанд-1998. 88 сах.
6. Усмонҷон Ғафуров Бобочон Ғафуров фарзанди фарзонаи миллат - Ғафуров - 1996,55- сах.
7. Усмонҷон Ғафуров Равшангари таърих. -Душанбе, Ирфон, 1990 100сах.

«ТОҶИКОН» - АСАРИ БУНЁДӢ, ХЕШТАНШИНОСӢ ВА ВАТАНДӢСТӢ

Дар мақола маълумот дар бораи таърихи чопи китоби «Тоҷикон»-и академик Бобочон Ғафуров ва нақшу мавқеи он дар рушди илми таърихшиносӣ, тарғиби таъриху фарҳанги пурғановати халқи тоҷик ва тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: асари бунёдӣ, асари ҷомеъ, таърихнигорӣ, тарбия, хештаниносии, ватандӯстӣ, меҳанпарастӣ, тарғиби мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик, қабила, юриши ва таҳқиқи таърих.

"ТАДЖИКИ" - ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ, АНТРОЛОГИЧЕСКОЕ И

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ

В статье представлены сведения об истории издания книги «Таджики» академика Б. Гафурова и её роли в развитии исторической науки, пропаганде богатой истории и культуры таджикского народа, просвещении граждан, патриотизм.

Ключевые слова: *Фундаментальная работа, социальная работа, историография, образование, самопознание, патриотизм, популяризация историко - культурного наследия таджикского народа, племя, поход и изучение истории.*

«TAJIKON» - A FUNDAMENTAL, ANTHROLOGICAL AND PATRIOTIC WORK

The article provides information about the history of the publication of the book «Tajikon» by academician Bobojon Ghafurov and its role in the development of the science of history the promotion of the rich history and culture of the Tajik people, and the education of citizens patriotism.

Keywords: *foundational work social work historiograph/ education self - knowledge patriotism promotion of the historical and cultural heritage of the Tajik people tribe march and study of history*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Суриева Шакармо, мудири шуъбаи технологияи (таълими меҳнат), тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 11/2, тел. 930010353.*

Сведения об авторе: *Суриева Шакармо. Заведующая отдела технология (трудовое обучения, физической культуры и военной подготовки Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, улица А. Адхамов.11/2 тел. 930010353.*

Information about author: *Surieva Shakarmo - Head of the Department of Labor Technology Physical Culture and Military Training of the Institute of development of education named after Abdurahman Jami of Academy of education of Tajikistan Vahdat 32 Salimzoda street telephone number 930010353*

ТДУ: 371 (575.3)

ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИММИ ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ ОМУЌЗГОРОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ҷонмаҳмадова Г.Ш., Сафарзода Г. С.

**Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

Баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот ва такомули малакаю маҳорати касбии омӯзгор аз ҷаҳони таълим муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва бозомӯзии касбӣ вобаста аст.

Таъмини рақобатпазирии низоми маорифи миллиамон дар бозори ҷаҳонии таҳсилот ва меҳнат, пеш аз ҳама, ба омӯзгорони баландихтисоси соҳиби донишу истеъдодҳои замонавӣ вобаста аст. Зеро омӯзгорон меъморӣ рӯҳи ҷисми инсон буда, бо рушди инсон ва ба ин васила бо рушди ҷомеа бевосита сару қор дошта, бобатитатбиқи стратегия ва барномаҳои рушди маориф масъулияти бузург ва вазифаи калидиро дар таъмини таҳсилоти босифат ба уҳдадоранд [8, с. 3]. Аз ин ҷиҳат, омӯзгорро талаботи ҷаҳони муосир водор мекунад, ки бояд васоити нави техникаӣ, технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ ба мисли тахтаи электронӣ, проекторҳо, шабакаи интернет, қорҳои озмоишии автоматикунандаро дар дарсҳои васеъ бурда тавонад. Бар замми ин, омӯзгор бояд навоару эҷодкор бошад. Аз ин рӯ, ҳоло омӯзгор аз ҳарвақта дида бештар ба тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ ниёз дорад. Чунки таълимгирандагони муассисаҳои таҳсилоти имрӯза ба ягон шакл созандагон ва офарандагони ҷомеаи оянда мебошанд ва минбаъд рушди устувори кишварро ҷавононе, ки имрӯз дар паси курсҳои мактабӣ таълиму тарбия мегиранд, таъмин месозанд. Маҳз бо ин далел, замона ба дӯши омӯзгорон масъулияти бузургро вогузор кардааст [8, с. 5]. Ва сиёсати имрӯза Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф низ пеш аз ҳама, ба ҳалли масъалаҳои муҳимтарин, аз қабилӣ болоравии сифати таълим, тайёр намудани мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазир ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ равона карда шудааст.

Чунон ки маълум аст, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша дар суҳанронҳои доир ба ин

масъала таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, дастуру ҳидоятҳо медиҳад ва аксар ба чунин мазмун таъкид мекунад: «Омӯзгор дар раванди таълиму тарбия баробари падару модар ва шахсонро, ки онҳоро иваз мекунад, нақши асосӣ доранд ва ҳамчун роҳнамои маънавӣ барои ба камол расонидани насли шоистаи даврон масъул аст. Аз ин рӯ, чиҳати боз ҳам баланд бардоштани маҳорат ва малакаи касбии омӯзгорон ба таври доимӣ ташкил кардани курсҳои тақмили ихтисос, бозомӯзӣ ва ҳар чӣ бештар шинос намудани онҳо бо технологияҳои муосири таълим амри зарурӣ мебошад» [72, с.14].

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июли соли 2018 №357 «Барномаи давлатии рушди системаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» қабул гардид, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои татбиқи масъалаҳои дар барномаи мазкур омада ва ташаккул ёфтани ҷавобгӯи замони муосир шудани сифати тақмили ихтисос пайваста чораҷӯӣ мекунад.

Бояд донист, ки фаъолияти Муассисаи давлатии «Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф» ва филиалҳои он дар асоси нақшаҳои фаъолияти донишкадаву филиалҳо, нақшаи тақвими курсҳои тақмили ихтисос, курсу семинарҳои махсус ва дигар нақша-чорабиниҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шуда, бо мақсади роҳандозӣ намудани иҷрои дастуру супоришҳои, ки аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», қарорҳои мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фармоишҳои вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст.

Ҳоло дар Донишкада дар қатори дигар барномаҳои давлатӣ бо мақсади тақмил додани системаи амалкунандаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маориф, ташкили низоми ягонаи тақмили ихтисоси ҷавобгӯ ба талаботи таҳсилоти ҷаҳонӣ «Барномаи давлатии рушди системаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.07.2017, №357 тасдиқгардидааст, амалӣ кардамешавад. Бинобар ин, бо қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.10.2018, № 26/7 ва фармоиши вазири маориф ва илм аз 12.11.2018, №7145 дар донишкада роҳбарият ба ҳулосае омадааст, ки шуъбаи бозомӯзӣ ташкил карда шавад. Бо фармоиши вазири маориф, ҳамчунин, намунаи ягонаи шаҳодатнома дар бораи курсҳои бозомӯзӣ тасдиқ карда шудааст.

Нақшаҳои таълимии курсҳои бозомӯзии фанҳои таърих ва ҳуқуқ, суруд ва мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ, технологияи меҳнат, синфҳои ибтидоӣ, забони русӣ, забон ва адабиёти тоҷик, химия, биология, география, технологияи информатсионӣ, забони англисӣ, физика, математика ва педагогикаю психология аз ҷониби мутахассисони донишкада таҳия карда шуда, аз ҷониби Маркази ҷумҳуриявии таълимӣ- методии назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пас аз ташхис тасдиқ карда шудааст. Тибқи фармоиши вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон курсҳои бозомӯзӣ доир ба ихтисосҳои дар фавқ зикршуда аз соли 2019 ба фаъолият шуруъ кардаанд. Чунончи, фаъолияти бахши корҳои таълимию методӣ дар донишкада дар чунин сатҳ қарор дошт:

- дар пояи донишкада аз курсҳои баландбардории маҳорати касбӣ гузаронидани 12 нафар омӯзгорони фанҳои забон ва адабиёти тоҷики муассисаҳои таълимашон ба забони тоҷикии Ҷумҳурии Қазоқистон бо мактуби дархостии сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қазоқистон;

- таъсис додани Шурои муҳаққиқони ҷавон дар донишкада бо мақсади ба корҳои илмӣ - тадқиқотӣ ҷалб намудани омӯзгорону кормандони ҷавони донишкада ва филиалҳои он. Айни ҳол дар донишкада 16 нафар омӯзгорону кормандони ҷавон ба корҳои илмӣ- тадқиқотӣ машғул буда, дар самти методикаи таълими фанҳо ва педагогика тадқиқот бурда истодаанд;

- танҳо дар давоми моҳи январи соли 2020 тибқи нақшаи тақвими курсҳои тақмили ихтисос ва курсу семинарҳои махсус (танҳо дар курсҳои нақшавӣ) дар ҷумҳурӣ доир намудани 179 курсҳои баландбардории маҳорати касбӣ бо фарогирии 4767 нафар омӯзгоронукормандони соҳаи маориф таъсис дода шудааст; тибқи нақшаи тақвими курсҳои тақмили ихтисос ва курсу семинарҳои махсус (танҳо дар курсҳои нақшавӣ) давоми моҳи январи соли равон дар ҷумҳурӣ 179 курсҳои баландбардории маҳорати касбӣ бо фарогирии

4767 нафар омӯзгорону кормандони соҳаи маориф гузаронида шуд;

- дар донишкада барои хоҳишмандон 30 курси омӯзишӣ, 20 курси забони англисӣ бо фарогирии 298 нафар, 1 курси технологияи иттилоотӣ 13 бо иштироки нафар, 2 курси дузандагӣ бо иштироки 20 нафар ва 5 курси пазандагӣ бо иштироки 41 нафар ва 2 курси химия бо иштироки-20 нафар ташкил ва ҷамъбаст карда шуд;

- тибқи нақшаҳои тақвимии курсҳои тақмили ихтисос ва курсу семинарҳои махсуси донишкада ва филиалҳо барои соли 2018 аз тарафи омӯзгорону мутахассисон вобаста ба масъалаҳои мубрами рушди соҳа ва методикаи таълими фан мунтазам семинарҳои мақсаднок дар мавзӯҳои гуногун гузаронида шудааст;

- дар доираи ҳамкорӣ бо Барномаи дастгирии таҳсилоти босифат барои ҳайати омӯзгорону кормандони донишкада ва филиали он дар шаҳри Душанбе семинари машваратӣ оид ба “Амалисозии муносибати босалоҳият дар таълим” ташкил ва гузаронида шуд;

- бо мақсади татбиқи «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» дар доираи ҳамкориҳо бо Донишкадаи тақмили ихтисоси Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия давоми моҳҳои январ-феврари соли ҷорӣ курси бозомӯзӣ барои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти руси муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ машғулиятҳо аз рӯи барномаи таълимии 500 –соата гузаронида шуд;

- барои кормандони дастгоҳи марказии Вазорати маориф ва илм ва донишкада курсҳои омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ доир карда шуд;

Тазаккур мебояд дод, ки ба ҷуз аз ҷорабиниҳои дар иртибот ба сифати таълим баррасишуда, ҳамчунин, бо мақсади иҷрои фармоиши вазирӣ маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15/01-2018, №96 аз тарафи ДҶТИБКСМ оид ба ташкилу баргузори курсҳои омӯзиши татбиқи муносибати босалоҳият дар таълим:

-барои омӯзгорони фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионии ҷумҳурӣ дар доираи ҳамкориҳо бо “Барномаи дастгирии таҳсилоти босифат”-и Иттиҳоди Аврупо дар 3 марҳила (аз 16-31.01.2018) 592 курси омӯзишӣ бо фарогирии 22547 нафар шунаванда ташкил ва баргузор карда шуда, шунавандагон-омӯзгорон бо шаҳодатномаҳои хатми курс таъмин карда шудаанд;

- дар доираи гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои омӯзгорони фанҳои забонҳои хориҷӣ дар ҷумҳурӣ 138 курси омӯзиши татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои хориҷӣ ташкил карда шуд, ки дар ин курсҳо 4176 нафар фаро гирифта шудаанд;

- тибқи нақшаи тақвимии курсҳои тақмили ихтисос ва курсу семинарҳои махсус дар давраи ҳисоботӣ дар ҷумҳурӣ 973 курси баландбардории маҳорати касбии нақшавӣ бо фарогирии 23238 нафар, 592 курси омӯзиши муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ бо фарогирии 22547 нафар, 138 курси омӯзиши муносибати босалоҳият дар таълим барои омӯзгорони фанҳои хориҷӣ бо фарогирии 4177 нафар ва 217 курси омӯзиши омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ бо фарогирии 4503 нафар дар доираи лоиҳаи “Ҳамроҳ бихонем”-и ЮСАИД ташкил ва баргузор карда шуд, ки дар маҷмуъ 1920 курсро бо фарогирии 54543 нафар ташкил медиҳад.

Баҳши корҳои илмӣ-инноватсионӣ.

Дар донишкада раванди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ тавсеа ва тақвият ёфта, таҳқиқи 2 мавзӯи илмӣ (фармоишӣ) мавриди амалишавӣ қарор гирифтааст:

1. «Коркард ва татбиқи моделҳои илмӣ тақмили маҳорати касбии омӯзгорон барои солҳои 2018-2022» (Роҳбари мавзӯ, доктори илмҳои таърих Хоналӣ Қурбонзода).

1. «Таҳқиқи омилҳои пастишавии маънавиёти наврасон ва роҳҳои педагогии пешгирии онбарои солҳои 2018-2022» (Роҳбари мавзӯ номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи психология, педагогика ва методикаи таълим Ғиёсиев М) [81, с. 85].

Мебояд таҳкид сохт, ки рафти иҷрои мавзӯҳои номбурдамувофиқи нақша идома ёфта, аз натиҷаи онҳо мунтазам ба Вазорати маориф ва илм ва шӯрои Ҳамоҳангсозии корҳои илмӣ-тадқиқотии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот дода мешавад.

Дар давраи ҳисоботӣ дар ДҶТИБКСМ **6 адад** маҷмуаи мақолаҳо доир ба татбиқи стандарти фанҳои нав ва гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим таҳти унвони

“Таълими босалоҳият ва моҳияти он” (Душанбе: “Бухоро”, 2018.-158 сах.), маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ-методӣ дар мавзӯи “Роҳҳои коркард ва истифодаи усули дидактикии таълим дар такмили ихтисос” (Душанбе: “Графика-Принт”, 2018.-163 сах.), маҷмӯаи мақолаҳои конференсия дар мавзӯи “Президент ва ваҳдатимиллӣ” (Душанбе: “Графика-Принт”, 2018.-131 сах.), “Татбиқи нуқтаҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф” (Душанбе: “Графика-Принт”, 2018.-80 сах.), “Эҷози эҷод” (Душанбе-Принт, 2018.-207 сах.), “Афкори рангин” (Душанбе-Кайҳон, 2018.-127 сах.) монографияҳо дар мавзӯи “Роҳҳои таъмини бехатарии озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он” (Душанбе: Ирфон, 2018. -189 сах.) ва “Историческое значение первых мероприятий и правовых актов правительства Таджикской АССР” (Душанбе, 2018.-182 стр.), инчунин 22 дастури методӣ доир ба масъалаҳои такмили ихтисос ва методикаи таълим таҳия ва ба нашр расонида шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Абдулазизова З.О. компетентности обучения высшей школы/З. Абдулазизова // Маърифати омӯзгор. 2018, -№3. С. 14-15.
2. Абдурахим Ш. Тарбия ва инкишофи кӯдакони то 2-3 сола// Маърифати омӯзгор. 2018. - №7. С. 24-25.
3. Абдусаматова М.А. Компетентностный подход в профессиональной подготовке учителей начальных классов в эстетическом воспитании учащихся (на примере уроков изобразительного искусства)// Авт. дисс. канд. пед. наук. - Душанбе, 2014. -22 с.
4. Азизи С.Т. Социально – педагогические аспекты воспитания и обучения трудновоспитуемых детей// Авт. дисс.. канд. пед. наук. -Душанбе. 2013. - 22 с.
5. Аткинсон Р.Л. и др. Введение в психологию (Учебник для студентов университетов). Москва.: 2002. - 672 с.
6. Бадалов М. Ҳамгирии ҳадафҳои маориф дар бораи рушди устувор бо барномаҳои таълимии курсҳои такмили ихтисоси омӯзгорон. –Душанбе: «Бухоро». 2017. - 72 с.
7. Байденко В.А. Компетенции в профессиональном образовании// Высшее образование в России, 2014, №11.- с. 3-13
8. Байзоев А. Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим. Душанбе: «Донишварон», 2018.- 48 с.
9. Болтов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе// «Педагогика». -2003, №10. с.8-14
10. Булбулов Д.Ж. Педагогические основы совершенствования деятельности школьного технического кружка как важнейшего средства подготовки учащихся к труду// Авт. дисс. канд. пед. наук. -Душанбе, 2000. -23 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИММИ ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ ОМӮЗГОРОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур, масъалаи такмили ихтисоси омӯзгорон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф бар он ақида аст, ки сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф низ пеш аз ҳама, ба ҳалли масъалаҳои муҳимтарин, аз қабилӣ болоравии сифати таълим, тайёр намудани мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазир ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ равона карда шудааст. Дар ин раванд, таъмини рақобатпазирӣ низоми маорифи миллиамон дар бозори ҷаҳонӣ таҳсилот ва меҳнат, пеш аз ҳама, ба омӯзгори баландихтисоси мусаллаҳ бо донишу истеъдодҳои замонавӣ вобаста аст.

Инчунин, фаъолияти Муассисаи давлатии «Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф» ва филиалҳои онҳо дар ҷумҳурӣ мавриди тавачҷуҳи муаллиф қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *такмили ихтисос, сифати таҳсилот, низоми маориф, малакаи касбӣ, бозомӯзии кормандон, бозори меҳнат, рақобатпазир.*

ВАЖНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье исследуется вопрос повышения квалификации учителей. Автор считает, что текущая политика Правительства Республики Таджикистан в области образования в первую очередь направлена на решение наиболее важных вопросов, таких как повышение качества образования, подготовка специалистов для конкурентоспособности на рынке труда и выход в мировое образовательное пространство. При этом обеспечение конкурентоспособности нашей национальной системы образования на мировом рынке образования и труда зависит, прежде всего, от высококвалифицированных учителей, вооруженных современными знаниями и талантами.

Также автор обращает внимание на деятельность Государственного учреждения «Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования» и его филиалов в стране.

Ключевые слова: *повышение квалификации, качество образования, система образования, профессиональные навыки, переподготовка кадров, рынок труда, конкурентный.*

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS IS A KEY FACTOR IN IMPROVING THEIR PROFESSIONAL SKILLS

In this article, the issue of professional development of teachers is studied. The author believes that the current policy of the Government of the Republic of Tajikistan in the field of education is primarily aimed at addressing the most important issues, such as improving the quality of education, training specialists to compete in the labor market and entry into the global educational space. In this process, ensuring the competitiveness of our national education system in the global market of education and labor depends, first of all, on highly qualified teachers armed with modern knowledge and talents.

Also, the author pays attention to the activities of the State Institution "Republican Institute for Advanced Training and Retraining of Education" and its branches in the country.

Keywords: *professional development, quality of education, education system, professional skills, staff retraining, labor market, competitiveness.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чонмаҳмадова Гулрафтор Шералиевна – номзоди илмҳои педагогӣ, ходими пешбари илми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Нишонӣ: ш. Душанбе, қӯчаи А.Адхамов 11/2, тел.: (+992) 88888 62 76*

Сафарзода Г. С. - *унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, тел.: (+992) 004440464.*

Сведения об авторах: *Джонмахмадова Гулрафтор Шералиевна – кандидат педагогических наук, ведущий научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана. Адрес: ш. Душанбе, ул. А.Адхамова 11/2, тел.: (+992) 88888 62 76*

Сафарзода Г. С. – *соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, тел.: (+992) 004440464.*

Information about the authors: *Dzhonmakhmadova Gulraftor Sheralievna - Candidate of Pedagogical Sciences, Leading Researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Address: sh. Dushanbe, st. A. Adkhamova 11/2, tel.: (+992) 88 888 62 76*

Safarzoda G. S. - *Applicant of the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, tel.: (+992) 004440464.*

**МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
METHOD**

**УДК: 681.3 + 004
ТКБ: 73+74.00**

ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ РОҲБАР ҲАМЧУН ЗАМИНАИ МУАССИС ДАР ТАТБИҚИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ ИННОВАТСИОНӢ

**Боймуродова М.Н. ДДОТ ба номи Садриддин Айни
Абдурахмон Гулзода, МҶТИК-и назди вазорати маориф ва
илми Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Вобаста ба босуръат вусъат ёфтани раванди илму техника дар арсаи ҷаҳонӣ системаи маорифи ҷухурӣ азнавсозии муассисаҳои таълимиро тақозо мекунад. Дар шароити навсозии муассисаҳои таълимӣ дар ҷумҳурӣ нақши фаъолияти инноватсионӣ меафзояд, зеро зарурати навсозии мундариҷа ва ноил шудан ба сифати нави таълим ба миён меояд. Яке аз шартҳои муҳими навсозии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ фаъолияти эҷодии роҳбарии муассиса мебошад. Роҳбарони оянда дар ҷустуҷӯи эҷодӣ, пешгӯӣ кардани талаботи таълимии ҷомеаи муосир, аз худ намудани технологияҳои нави педагогӣ ва ғайра мебошанд.

Ҳамаи ин шароит барои инкишофи минбаъдаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ки ба навоарӣ асос ёфтаанд, аҳамияти хоса доранд. Инчунин, барои рушди фаъолияти инноватсионии омӯзгорон дар муассисаҳои таълимӣ фароҳам овардани шароит, муайян кардани намунаҳо, муқоиса намудани раванди мазкур бо назардошти захираи дохилии ҳайати омӯзгорон ва ба нақша гирифтани ҳавасмандии омӯзгоронро ба фаъолияти навоарона ташкил кардан зарур аст. Дар марҳилаи кунунии рушди илму маориф таҷрибаи таҳқиқот дар соҳаи психология, фалсафа, педагогика оид ба проблемаи идоракунии

фаёлияти инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷамъоварӣ ва пешниҳод карда шудааст.

Муассисаҳои таҳсилоти умумӣ вобаста ба рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ ва низоми таълими замонавӣ аз роҳбарони муассисаҳои таълимӣ фаёлияти эҷодиро талаб менамоянд. Роҳбари ҳақиқии муассисаи таҳсилоти умумӣ бояд нисбат ба омӯзгорон, хонандагон ва дигар кормандони муассиса муносибати ҷиддӣ дошта бошад. Вай бояд қобилияти хавасмандгардонӣ дошта, коллективро ба роҳи дуруст роҳнамоӣ намуда, на танҳо маҳорати маъмури, балки ба онҳо ҳислатҳои роҳбариро низ нишон диҳад.

Таҳлили амалияи таҳқиқот нишон медиҳад, ки на дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷумҳуриамон роҳбарон сифатҳои зарурии роҳбариро доранд. Дар ин бобат ҳангоми кор дар муассисаҳои таълимӣ танҳо баъзе роҳбарон муваффақияти фаёлияти муаллимонро таъмин мекунанд.

Аз ин рӯ, ҳаёти кормандон дар тартиботи ҷустуҷӯӣ эҷодии нопурра фаёлият мекунанд.

Самаранокии раванди таълими инноватсиониро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ роҳбари дорои сифатҳои баланди роҳбарӣ муайян карда метавонад.

Аз ин рӯ, дар муассисаҳои таълимӣ рушди қобилиятҳои идоракунии роҳбарият бояд фаёлияти мунтазамро дошта бошад. Неруи сусти идоракунии роҳбар дар муассисаҳои таълимӣ монеаи ҷиддие барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълим мегардад.

Имрӯз роҳбарони МТМУ бояд аҳамияти рушди густурдаи роҳбариро дарк намоянд. Вазъияти корро таҳлил намуда, барои тайёр кардани кадрҳои соҳибистеъдод, ташаббускор ва инчунин, дар муассисаҳои таълимӣ ислоҳоти назаррас ба амал оваранд, яъне муассисаҳои таълимӣ тавассути навоарӣ навсозӣ карда шаванд.

Муваффақият ва самаранокии фаёлияти роҳбар, ҷун тамоми муассисаҳои таълимӣ, аз он вобаста аст, ки нерӯи роҳбарии ӯ то чӣ андоза қавӣ аст.

Албатта, дар иртибот ба ин масоил бояд саволе гузошт, ки фаёлияти роҳбари МТМУ чӣ гуна аст ва чаро он барои татбиқи самаранокии таълими инноватсионӣ аҳамияти калон дорад?

Барои пайдо кардани ҷавоб ба ин саволҳо мо бояд дар бораи истилоҳи роҳбар маълумоти мушаххус дошта бошем.

Табиист, ки андешаҳои зиёде дар адабиёти педагогӣ психологӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ оид ба ин масъала хеле гуногун оварда шудааст. Аммо дар таҳқиқоти хеш мо мехоҳем бархӯрдҳои назариявӣ ба мафҳуми «Роҳбарӣ»-ро баррасӣ намуда, ба масъалаҳои амалии рушди роҳбарият дар муассисаҳои таълимӣ бо назардошти интиҳоб ва таъини роҳбар дар МТМУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷӯх намоем.

Роҳбарӣ маҷмуи сифатҳо ва хусусиятҳои шахсест, ки ҳамчун қобилияти таъсир расонидан ба одамон барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ арзёбӣ карда мешаванд. Ин ҷиҳати муҳими роҳбарии самарабахш ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ мебошад. Ё роҳбарӣ ин қобилияти таъсир расонидан ба одамон барои ноил шудан ба ҳадафҳои пешбинишуда (яъне хоҳиши ихтиёрӣ барои ноил шудан ба онҳо) мебошад. [9, С.76-].

Дар ҷамъият ё дар коллектив роҳбар шахсе мебошад, ки дар баъзе фаёлият ва соҳа нисбат ба дигар аъзоёни коллектив муваффақиятноктар аст. Ё роҳбар шахсест, ки метавонад мардумро роҳбарӣ кунад. Дар тарҷума калимаи "лидер" аз лидери англисӣ омадааст, ки маънояш - аввалин, пешво [9, С. 77].

Роҳбар шахсест, ки ба як гурӯҳи одамон роҳбарӣ мекунанд, бинобар қобилияти идора кардани он дар ин гурӯҳ аз нуфуз ва манзалат бархурдор аст. Ў яке аз аъзоёни гурӯҳ аст ва ӯ шахсест, ки ҳуқуқи роҳбарии ӯро эътироф мекунанд.[9, С.78].

Оид ба ташаккул ва инкишоф додани сифатҳои роҳбарӣ ҳаҷми зиёди таҳқиқотҳо мавҷуданд. Бисёре аз олимони дар таҳқиқотҳои хеш оид ба мафҳуми роҳбарӣ таъриф медиҳанд.

Масалан, мушовири маъруфи амрикоии менечмент Уоррен Беннис дар пажухиш ва кори худ ба фарқи сифатии байни менечмент ва роҳбарӣ аҳамияти калон дод. Ў фарқи байни менечмент ва роҳбариро чунин муайян мекунанд: «Менечерон ҳама чизро дуруст мекунанд ва роҳбарон корҳои дуруст мекунанд»[3].

Э.Боргатта мафҳуми роҳбариро ҳамчун «шахси бузург»-и дорои зеҳни баланд маънидод намудааст, ки аз ҷониби аъзоёни гурӯҳ баҳои баландтар мегирад[3].

Роҳбар шахсест, ки кормандонро рӯҳбаланд мекунад, дар байни кормандон шавку рағбат мепарварад, ба онҳо нуктаи назари худро дар бораи оянда нишон медиҳад ва онҳоро ба замони нав ва тағйирёбанда мувофиқат мекунонад.

Таъини роҳбар бештар аз берун, масалан, аз зинаи болоии роҳбарият сурат мегирад ва роҳбарӣ нав шояд умуман ба ин гурӯҳи одамон мансуб набошад.

Одатан, одамон роҳбарро “Роҳбалад” мешуморанд, гарчанде истилоҳоти менечер ва роҳбар мафҳумҳои гуногун доранд. Мо муносибати байни мафҳумҳои “Роҳбалад” ва менечерро баррасӣ мекунем. Фаҳмидани фарқи байни “Роҳбалад” ва роҳбарӣ муҳим аст. Умуман, Сардор (Менечер) мудирест, ки кори дигаронро роҳнамоӣ мекунад ва барои натиҷаҳои он шахсан масъул аст. На созандаи нав. Роҳбарон, баръакс, муҳтаво (контекст) ва вазифаҳоро худашон ташкил мекунанд, чизи нав меофаранд. Метавон гуфт, ки роҳбарон муассис ё созмондиҳанда мебошанд. [12, С.125]

Барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии МТМУ тадбирҳои андешидан лозим аст, ки сифатҳои шахсии роҳбариро ташаккул диҳанд ва ба ӯ имкони пайдо намудани нуфузи баландро дар байни коллектив ба миён гузоранд, то сарвариро мустақилона соҳиб гардад.

Шахсияти роҳбар пеш аз ҳама, шахсияти идоракунӣ аст, зеро дар ҳолатҳои муайян нишон дода натавонистани қобилияти идоракунӣ бешубҳа боиси паст шудани нуфуз ва самаранокии фаъолияти касбӣ мегардад [8 С. 64].

Албатта, бояд қайд намуд, ки яке аз шартҳои зарурии рушди муассисаҳои таълимӣ муосир нигоҳи стратегӣ роҳбар оид ба роҳҳои рушди раванди таълим мебошад.

Вазифаҳо ва талаботи таҳассусӣ ба роҳбарии муосири МТМУ имрӯз васеъ мебошанд.

Дар иртибот ба ин масоил, мутахассиси соҳаи педагогика Авдеев В. уҳдадорҳои роҳбарии муассисаи таълимиро ба таври зайл чун мушоҳидааст:

– тибқи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, оинномаи муассиса ба муассисаи таълимӣ роҳбарӣ намояд;

– кори мунтазами таълимӣ истеҳсолии муассисаи таълимиро таъмин намояд;

– иҷрои стандарт ва талаботи давлатии таълимиро таъмин намояд;

– контингенти хонандагонро ташкил намуда, ҳифзи ҳаёт ва саломатии онҳоро хангоми раванди таълим таъмин намояд, ҳуқуқи озодиҳои онҳо ва кормандони муассисаи таълимиро, ки қонун муқаррар кардааст, эҳтиром намояд;

– стратегия, мақсад ва вазифаҳои рушди муассисаи таълимиро муайян намуда, банақшагирии кори он, риояи талаботро нисбат ба шароити раванди таълим, барномаҳои таълимӣ, натиҷаҳои муассисаи таълимӣ ва сифати таълимиро таъмин намояд;

– якҷоя бо дигар ташкилотҳои давлатӣ барномаи таълим, оиннома ва қоидаҳои дохилии меҳнатии муассисаро таҳия, тасдиқ ва татбиқ намоянд;

– барои ҷорӣ намудани навоҳарӣ шароит фароҳам оварад, ташаккул ва татбиқи ташаббуси коркунонро, ки ба беҳбудии кори муассиса ва баланд бардоштани сифати таълим нигаронида шудаанд, таъмин намоянд, дар коллектив муҳити мусоиди маънавияро психологиро нигоҳ дорад.

– низомномаи маҳаллии муассисаи таълимиро, ки меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатро дар бар мегирад, аз ҷумла оид ба масъалаҳои муқаррар намудани низоми музди меҳнат бо назардошти фикри мақомоти намояндагии кормандон қабул намояд;

– ҳамкориҳои самарабахш ва ҳамкориро бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳокимияти маҳаллӣ, корхонаҳо, ташкилотҳо, аҳли ҷамъият, падару модарон таъмин намояд;

– ба фаъолияти ташкилоти педагогӣ, психологӣ ва иттиҳодияи методӣ, ташкилоти ҷамъиятӣ мусоидат кунад;

– баҳисобгирӣ, бехатарӣ ва пур қардани базаи моддио техникаӣ, риояи қоидаҳои тартиботи санитарии гигиенӣ ва ҳифзи меҳнат, баҳисобгирӣ ва нигоҳдории ҳуҷҷатҳо, ҷалби манбаъҳои иловагии маблағҳои молиявӣ ва модиро барои амалӣ намудани чорабиниҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ таъмин намояд ва ғайра [1]

Имрӯз нисбат ба роҳбарони муассисаи таълимӣ талаботи таҳассусӣ тағйир ёфтааст. Вай бояд дорои ихтисосҳои «Идораи давлатӣ ва муниципалӣ», «Менечмент», «Идоракунӣ кадрҳо» ва соҳиби таҳсилоти олиии касбӣ, таҷрибаи қорӣ, тайёрии иловагии касбӣ бошад. Кордонии роҳбар табиатан худ аз худ ба миён намеояд. Доштани таҳсилоти касбӣ, ё маҳорати баланди касбӣ, яъне дар соҳаи худ салоҳиятдор будан маънои онро надорад, ки Шумо ҳам

роҳбари хуб шудаед. Маҳорати касбии роҳбар ин кори амиқ ва пайваста дар самти рушди худ, такмили худ, яъне ташаккули сифати роҳбарӣ мебошад.

Яке аз раҳбарони низомии ИМА гуфтааст, ки "Роҳбарӣ ин санъати водор кардани дигарон аст, ки он чизеро, ки шумо мехоҳед, иҷро кунед, то онҳо фикр кунанд, ки худашон ин корро кардан мехоҳанд"[9].

Рушди сарварӣ ин ташаккул ва амиқсозии мақсадноки сифатҳо ва малакаҳои мувофиқ мебошад. Ин ҷанбаи масъала имкониятҳои ташаккул ва инкишоф додани қобилияти роҳбарӣ ба андозаи зиёд ё камтар тавассути омӯзиш ва худомӯзӣ, ҳавасмандкунӣ, омӯзиш ва таҷрибаи амалӣ ба назар гирифта мешавад. Барои ташаккули сифати идоракунии роҳбар муассисаҳои таълимӣ метавон як қатор расмиётро истифода бурд, ки асоснокии назариявии онҳо назарияҳои пештар баррасишудаи идоракунии мебошанд. Истифодаи онҳо барои пешсаф шудан ва эътирофи коллективи муассисаҳои таълимӣ ёрӣ мерасонад.

Албатта, бо мақсади ташаккули сифатҳои идоракунии роҳбарони муассисаҳои таълимӣ, ки заминаи муассир дар татбиқи самаранокии таълими инноватсионӣ мебошад, метавон як қатор расмият ё худ тартибот баён сохт:

1. Дар асоси ҳавасмандии шахсӣ, хоҳиши устувори роҳбар будан кор кунед. Ба худ боварӣ дошта бошед, омода бошед, ки қарор қабул кунед ва масъулиятро барои оқибатҳои қарорҳои қабулшуда ба дӯш гиред, дар татбиқ ва ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ устувор бошед, аз қувваи худ огоҳ будан ва барои расидан ба мақсад боварӣ доштан, бо шавқу завқ ба кор сар кардан ва ғайра заминаҳои инкишофёбист.

2. Ташаккул додани сифатҳои роҳбаладии фардӣ ва ахлоқӣ. Ба ин сифатҳо - салоҳияти касбӣ, одобӣ (инсофкорӣ), ки бидуни он дар байни коллектив обрӯ пайдо кардан ғайриимкон аст, дорои зеҳни (интеллекти) мутараққӣ, яъне зуд дарк кардани моҳияти масъала, чандирии ақл, дурандешӣ, қобилияти эҷодкорӣ, нақшаҳои конкретӣ ва мақсадҳои амиқ ба миён гузоштан.

3. Ташаккул додани салоҳияти иҷтимоии роҳбар. Дӯстона будан дар муносибат бо аъзои даста, риояи фарҳанги муошират, возеҳ баён кардани фикр, дуруст гӯш кардани кормандон, шарҳ додан, маслиҳат додан, бодикқат будан, эҳтиром кардани шаъну шарафи одамони дигар, бо ташвишу мушкilotи онҳо фаро гирифтани ва ғайра.

4. Кӯшиш кунед, ки вазъиятро дуруст баҳо диҳед, хангоми қабули қарор адолатро риоя кунед, хусусиятҳо, манфиатҳо, дархост ва интизории ҳамаи аъзои коллективро ба назар гиред. Бе дуруст баҳо додан ба вазъият ва зоҳир намудани ноадолатӣ боиси нобоварии коллектив мегардад. Дар сурати нокомӣ, хатои худро эътироф кунед ва хулоса бароред, то нокомӣ тақрор нашавад. Муваффақиятҳои тақрорӣ одатан боиси гум шудани эътиқод ба роҳбар мешаванд. [5, С. 44-46]

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муосир дар кишвари мо, мисли дигар кишварҳои ҷаҳон, ҳарчи бештар тағйирпазирӣ ва қобилияти навоарӣ талаб мекунанд.

Аз ин рӯ, дар системаҳои роҳбарии муассисаҳои таълимӣ роҳбаронро ҳавасманд кардан ва тарбия кардан лозим аст. Муассисаҳое, ки ҳамзамон сифатҳои идоракунии ва роҳбариро инкишоф медиҳанд, ба муҳити тағйирёбанда ба осонӣ мутобиқ мешаванд. Ин, дар навбати худ, муносибати нав, каме расмӣ ва иерархиро нисбат ба сохти ташкилӣ талаб мекунад. Дар шароити босуръат инкишоф ёфтани чараёни илмию техникаи арсаи ҷаҳон системаҳои иерархӣ ба талаботи ҳозираи идоракунии муассисаҳои таълимӣ ҷавоб дода наметавонанд.

Имрӯз дар ҷумҳурии мо на ҳамаи роҳбарони муассисаҳои таълимӣ хислатҳои роҳбарӣ доранд. Ҳол он ки дар коллективи педагогӣ роҳбарон бисёранд. Бисёре аз олимони бар ин назаранд, ки асри 21 асри пешвоён хоҳад буд, ки ҷаҳонро ба пеш мебаранд. [1]

Ҳамаи гуфтаҳои боло гувоҳӣ медиҳад, ки роҳбарии муассир ба муассисаҳои таълимӣ дар ҳамбастигии роҳбар ва роҳбалад дар як шахс аст. Роҳбари муассир бояд ҳамеша бо коллектив ҳамроҳ бошад. Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки роҳбарӣ тоҷи фаъолияти идоракунии мебошад.

Дар солҳои охир МТМУ-и ҷумҳуриамон ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худ бештар диққат медиҳанд. Баъзе аз дигаргуниҳои аёнтарин дар системаи маориф аллакай дода шудаанд. Аз рушди маориф дар кишварҳои дигари ҷаҳон ба назар гирифта мешавад, ки дар ояндаи наздик яке аз вазифаҳои асосии низомии маорифи кишвари мо рушди неруи роҳбарикунанда дар муассисаҳои таълимӣ хоҳад буд. Имрӯз бисёр муассисаҳои таълимии ҷумҳурий мутахассисонро аз хорич ҷалб намудаанд, то онҳо на танҳо

донишу малакаҳои нокифояро бо худ биёранд, балки дар ташаккули фарҳанги муносиби корпоративӣ, таҷдиди сохтори ташкилот ва ташаккули кадрҳои роҳбарӣ мусоидат намоянд.

Ҳангоми ба нақша гирифтани дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ташаккули неруи васеи роҳбарикунанда бояд баъзе хусусиятҳои байни муассисаҳои таълимии ҷумҳуриро қайд намуд. Ин вижагиҳо худро илмӣ вонамуд намекунанд, балки дар асоси мушоҳидаҳои гузаштаи фаъолияти МТМУ-и ҷумҳурӣ асос ёфтаанд.

Нигоҳе ба таърихи навини рушди маориф дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвар барои фароҳам овардани шароит барои рушди минбаъдаи маориф ва доштани нерӯи қавии роҳбарӣ барои пешбарандагони афзоюндаи системаи маориф имкониятҳои калон дорад. Пошхурии Иттиҳоди шуравӣ ва задухӯрдҳои сиёсӣ, ки дар ҷумҳурӣ ба вуқӯъ пайвастанд, рӯҳияи мардуми Тоҷикистонро барои рушди маориф дар кишвар шикаст.

Аз рӯи тафаккури мардуми мо ба назар мерасид, ки масъалаи ташаккули хислатҳои роҳбарикунанда хеле душвор менамояд. Ба назари онҳо, сарварӣ атои табиат аст, касе онро дорад, аммо касе надорад ва ҳеҷ гоҳ нахоҳад буд. Аммо имрӯз ба касе пӯшида нест, ки дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон даҳсолаҳост, ки на танҳо дар муассисаҳои таълимӣ, балки дар дигар ширкатҳо низ бомуваффақият кадрҳои роҳбарикунандаро ба камол расонида, тарбия мекунанд. [13]

Пас, барои рушди неруи идоракунии роҳбарони муассисаҳои таълимӣ чӣ бояд кард? Барои ин мо бояд барои рушди нерӯи роҳбарӣ дар тамоми зинаҳои муассисаҳои таълимӣ шароит фароҳам оварем.

Яке аз шартҳои муҳимтарин – ғайримутамаказ ва додани ваколатҳо, рад кардани усули анъанавии баланд бардоштани масъулияти коркунон, монанди назорати иерархӣ мебошад. Иерархияи бюрократӣ бо инкишофи потенциали роҳбарӣ мувофиқ нест. Рушди сифати роҳбарӣ дар муассисаҳои таълимӣ самаранокии таълимро дар кишвар афзоиш дода, ба кормандони системаи маориф кӯмак мекунад, ки сифатҳо ва қобилиятҳои роҳбарикунандаи коллективро беҳтар дарк кунанд ва кӯшиш кунанд, ки онҳоро дар худ инкишоф диҳанд.

Дар асоси ҳамаи ин таъкид бояд кард, ки роҳбарони МТМУ бояд кӯшиш кунанд то малакаҳои худро тақвият бахшанд, маҳорати роҳбарии худро инкишоф диҳанд, усули гуногуни идоракуниро вобаста ба вазъият татбиқ намоянд. Зеро услуби идоракунии ва рафтори роҳбар, чун қоида, дар коллектив тақрор мешавад - аз тарафи тобеон нусхабардорӣ карда мешавад ва баъд дар ҳамаи ҷузҳои муассиса тақрор карда мешавад. Муассисаҳои таълимиро дар мамлакат ғайримарказӣ гардондан, ваколатҳои роҳбареро, ки дар коллектив ба камол расидаанд, додан лозим аст.

Ҳангоми таъини роҳбари муассисаҳои таълимӣ ба неруи роҳбарикунандаи номзад бештар таваҷҷуҳ кардан лозим аст. Ба мақсад мувофиқ аст, ки роҳбарро аз ҳисоби роҳбарони як коллектив таъин намуд, ё беҳтараш худӣ аъзоёни коллектив роҳбарро интихоб кунанд.

АДАБИЁТ:

1. Авдеев В.В. Инновационный педагогический менеджмент в процессе модернизации управления общеобразовательными учреждениями. // В.В. Авдеев. - М.: Феликс, 1992. - 128 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. - М., 2003. - 236 с.
3. Бусыгин А.В. Эффективный менеджмент: Учебник. - М.: Финпресс, 2006. - 485 с.
4. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент. М. // Экономистъ, 2006. - С. 44-46
5. Карнеги Д. Как выработать уверенность в себе. - М. 2006. 86 с.
6. Карташова Л.В., Наумов А.И., Зайцев Г.Г. Управление персоналом: Учеб. Пособие // Санкт-Петербург, гос. Ун-т. экономики и финансов. - СПб., 2007.-384 с.
7. Тонки Т.И. Психология управления. - М.: 2007.- С. 64.
8. Кричевский Р.Л. Если Вы - руководитель... Элементы психологии в повседневной работе. - М., 2003. - 125 с.
9. Лёнайзен Эберхард фон. Развитие лидерства: российский контекст // «Вестник McKinsey», 2004. №2. - С.76-79.
10. Организационная психология // Сост. И общ. Редакция Л.В. Винокуров, И.И. Скрипка. СПбГУ., 2001. - 226 см.
11. Основы менеджмента. Учебное пособие для вузов. Научный редактор А.А. Радуги. М., 1997. - 447 с.
12. Таранов П.С. Золотая книга руководителя. М., 2002. – С.125.
13. Федосеев В.Н., Капустник С.Н. Управление персоналом организации. М., 2003. - 136 с.

ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ РОҶБАР ҲАМЧУН ЗАМИНАИ МУАССИР ДАР ТАТБИҚИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ ИННОВАТСИОНӢ

Муалиф дар мақолаи хеш оид ба фаъолияти эҷодии роҳбари МТМУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши роҳбарони муассисаҳои таълимӣ, барои инкишофи самарабахши раванди таълими инноватсионӣ иброи андеша намуда, инчунин, зарурати инкишофи сифати роҳбарии сардор дар ҳайати омӯзгорон дида шудааст. Аз ҷиҳати назариявӣ муайян карда шудааст, ки муассисаҳое, ки роҳбари дорой хислатҳои роҳбарикунанда доранд, муваффақ мешаванд.

Шахсияти роҳбар шарҳ дода мешавад, ки он пеш аз ҳама бояд шахсияти субективӣ мебошад, зеро дар ҳолатҳои муайян нишон дода натавонистани қобилияти роҳбарӣ боиси паст шудани нуфуз ва самаранокии фаъолияти касбӣ мегардад.

Вазифаҳо ва талаботи таҳассусӣ ба роҳбарони муосири муассисаҳои таълимии муосир тавсиф шудаанд.

Тавзеҳ дода мешавад, ки роҳбари МТМУ дар баробари доштани тамоми талаботи таҳассусӣ, сифати роҳбарии худро бояд инкишоф диҳад. Ба роҳбарони муассисаҳои таълимӣ маслиҳат дода мешавад, ки барои инкишофи сифати роҳбарии худ аз силсилаи расми истифода баранд.

Дар мақола инчунин дар бораи аҳамияти ғайримутамарказикунони муассисаҳои таълимӣ, даст кашидан аз усули анъанавӣ зиёд намудани масъулиятнокӣ кормандон, ба монанди назорати иерархӣ, ки ба инкишофи неруи роҳбарӣ-эҷодӣ мувофиқ нест, нишон дода шудааст.

Ба роҳбари МТМУ, дар бораи зарурати инкишоф додани қобилияти роҳбарии худ, вобаста ба вазъият ҳулоса бароварда, аз услубҳои гуногуни идоракунии истифода бурдан тавсия карда шудааст. Инчунин тавсия карда шудааст, ки ҳангоми таъини роҳбарони МТМУ ба неруи роҳбарикунандаи номзад таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Калидвожаҳо: роҳбар, сардор, навсозӣ, навоарӣ, таълим, идоракунии, таҳассус, самаранокӣ, ташилот, менеҷер, коллектив, фаъолияти касбӣ, ғайримутамарказикунони, назорати иерархӣ.

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РУКОВОДИТЕЛЯ КАК ОСНОВА ВЛИЯНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ

В своей статье автор высказал свое мнение о творческой деятельности руководителя общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан и роли руководителей общеобразовательных учреждений, для эффективного развития инновационного образовательного процесса, а также необходимо развивать качество лидерства руководителя в педагогическом коллективе. Теоретически определено, что успешными будут заведения с лидером, обладающим управленческими качествами.

Объясняется, что личность руководителя - это прежде всего личность субъективная, поскольку в определенных ситуациях неспособность проявить лидерские способности приводит к снижению влияния и эффективности профессиональной деятельности.

Описаны обязанности и квалификационные требования к современным руководителям современных образовательных учреждений.

Объяснено, что руководитель общеобразовательного учреждения наряду с наличием всех квалификационных требований должен развивать свои лидерские качества. Руководителям учебных заведений рекомендуется использовать ряд процедур для развития своих лидерских качеств.

Также в статье показана важность децентрализации образовательных учреждений, отказа от традиционных методов повышения ответственности сотрудников, таких как иерархическое управление, что не подходит для развития лидерско-творческой силы.

Руководителю общеобразовательного учреждения рекомендовано сделать вывод о необходимости развития у него лидерских способностей в зависимости от ситуации использовать разные стили управления. Также рекомендуется обращать внимание на лидерский потенциал кандидата при назначении руководителей общеобразовательного учреждения общего образования.

Ключевые слова: лидер, начальник, обновление, инновации, обучение, управление, квалификация, эффективность, организация, менеджер, команда, профессиональная деятельность, децентрализация, иерархическое управление.

RELATIVE ACTIVITY OF THE LEADER AS THE BASIS OF THE INFLUENCE OF THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TEACHING

In his article, the author expressed his opinion on the creative activity of the head of general educational institutions of the Republic of Tajikistan and the role of heads of general educational institutions, for the effective development of the innovative educational process, and it is also necessary to develop the quality of leadership of the head in the teaching staff. It is theoretically determined that establishments with a leader with managerial qualities will be successful.

It is explained that the personality of a leader is, first of all, a subjective personality, since in certain situations the inability to show leadership abilities leads to a decrease in the influence and effectiveness of professional activity.

The duties and qualification requirements for modern heads of modern educational institutions are described.

It is explained that the head of a general education institution, along with the presence of all qualification requirements, must develop his leadership qualities. Leaders of educational institutions are encouraged to use a number of procedures to develop their leadership qualities.

The article also shows the importance of the decentralization of educational institutions, the rejection of traditional methods of increasing the responsibility of employees, such as hierarchical management, which is not suitable for the development of leadership and creative power.

The head of the educational institution is recommended to draw a conclusion about the need to develop his leadership abilities, depending on the situation, to use different management styles. It is also recommended to pay attention to the candidate's leadership potential when appointing the heads of general educational institutions of general education.

Key words: leader, boss, renewal, innovation, training, management, qualification, efficiency, organization, manager, team, professional activity, decentralization, hierarchical management.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулзода Абдурахмон – н.и.п. директори муассисаи давлатии «Маркази ҷумҳуриявии технологияи инноватсионӣ ва коммуникатсия» сурога: Душанбе, кучаи Аини 126 тел: (+992)918 66 27 03 Email: gulov-hoji@mail.ru

Сведения об авторе: Гулзода Абдурахман - н.и.п. директор государственного учреждения «Республиканский центр инновационных технологий и коммуникаций» адрес: г. Душанбе, ул. Аини, 126 тел: (+992)918 66 27 03 Email: gulov-hoji@mail.ru

Information about author: Gulzoda Abdurrahman director of the state institution "Republic center of innovative technologies and communications" address: Dushanbe, ul. Aini, 126, phone: (+992)918 66 27 03 Email: gulov-hoji@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Боймуродова Мунира Назриқулловна унвонҷӯи кафедраи педагогикаи ДДОТ ба номи С. Аинӣ, сурога: ш. Душанбе кучаи Рӯдакӣ, 121 тел: (+992) 909 19 16 70 Email: munira0479@inbox.ru

Сведения об авторе: Боймуродова Мунира Назриқулловна, заведующая кафедрой педагогики ДДОТ им. Аини, адрес: г. Душанбе, кучви Рудаки, 121, телефон: (+992) 909 19 16 70 Email: munira0479@inbox.ru

Information about the author: Boimurodova Munira Nazrkulovna, head of the department of pedagogy of the DDOT named after S. Aini, address: 121, Dushanbe kuchvi Rudaki, phone: (+992) 909 19 16 70 Email: munira0479@inbox.ru

ТДУ:372,8:62

РОҶҶОИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМУЌЗГОРОНИ ФАННИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕХНАТ) - ЗИМНИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ

Риоев А. М., Ғиёсиев М. И.

**унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

Дар шароити кунунии таҳсилот технологияи муосири таълим чанбаи меҳварӣ дорад, аз ин дидгоҳ, олимони соҳаи илмҳои педагогикаю психология роҷеъ ба ин масъала тавачҷуҳи вижа зоҳир намуда, дар шарҳу тафсири он андешаҳои аниқу баҳсбарангез изҳор кардаанд.

Маҳорати педагогӣ гуфта, санъати дараҷаи баланди амалан ба роҳ монда тавонистани таълиму тарбияро меноманд, ки бо истифодаи якҷояи донишҳои касбӣ, қобилиятҳои касбӣ, одобу кори педагогӣ амалӣ мегардад.

Омузгори соҳиби маҳорати педагогӣ бояд масъалаҳои бисёрро донанд ва корҳои зиёдеро сомон бахшида тавонад.

Маҳорати педагогӣ пеш аз ҳама натиҷаи меҳнати пурсамари эҷодии омузгор, саъю кӯшиш, такмили мунтазами кори таълиму тарбия ва усули корбарии шахс мебошад.

Омузгоре, ки маҳорати педагогии суғурӯ дорад, усули аз худ кардани донишро ба хонанда фаҳмонда наметавонад, андеша ронданро талаб намекунад.

Агар хонанда фикр кунад, ҳавасаш бедор мегардад ва зарурияти донишро фаҳмида, бо завқ меҳонад. Барои ин усули таълимиро иваз кардану мисолҳои шавқовар овардан кифоя аст. [8.34-56]

*Дарси муаллим гар бувад зам-замаи муҳаббат,
Ҷумъа ба мактаб оварад тифли гурезнойро*

МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМЎЗГОР

Ду фарзияи муносибат нисбат ба фаҳмиши маҳорати педагогӣ.

- маҳорат аз дидгоҳи Ю.П.Азаров;
- андешаи А.С. Макаренко.

Маҳорати педагогии омӯзгор

Маҳорат аз дидгоҳи Ю.П.Азаров.

Маҳорати педагогии омӯзгор, пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки ӯ тавонад раванди омӯзишро дар таъҷиб ба таҷрибаи касбӣ, дар шароити гуногун, ҳатто ниҳоят душвор дар сатҳи хеле баланд ташкил намояд.

Андешаи А.С. Макаренко.

- маҳорати мавҷударо метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд:
- маҳорати расонидани маълумот аз ҷониби омӯзгор;
- маҳорати пайдо намудани роҳҳои нави таълим; маҳорати кор кардани усули нави азхудкунии донишҳо. [11.122-135]

Шунидаамро фаромӯш мекунам.

Дидаамро ба хотир меорам.

Чизеро, ки худам иҷро кардаам, меомӯзам.

Конфуций.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгор

мутолиаи китоб, рӯзнома ва дағар маводи ёрирасон;

табодули таҷриба;

худомӯзӣ;

- истифода аз шабакаҳои интернет;
- гузаштан аз курсҳои тақмили ихтисос;
- омӯхтани техника ва технологияҳои муосири педагогӣ;
- омӯхтани таҷрибаи пешқадами омӯзгори собиқадор;
- иштирок ва баромад намудан дар семинарҳо, мизҳои мударар, кофренсияҳо, ҷорабиниҳои илмӣ – амалӣ, зоҳир мегардад.

Роҳҳои барои таълиқи маҳорати касбии омӯзгор кумак мерасонанд:

Саволу ҷавоб;

Робитаи мутақобила;

Анғезиши зеҳн;

Кори инфиродӣ ва ё дунафара, гурӯҳӣ

Ҳаттипешниҳод намудани савол;

Имову ишора;

Истифодаи ҷадвали ММД;

Истифодаи бозиҳои нақшофарӣ

Истифодаи энерҷайзерҳо;

Методи тадқиқотӣ дар таълим;

Технологияи таълимӣ проблемавӣ; [2.64-87]

Роҳҳои зикршуда ҷиҳати сайқал додани маҳорати касбии омӯзгор хеле муҳим мебошанд. Маҳз бо роҳҳои зерин донишу маҳорати педагогии омӯзгор устувор мегардад. Ҳар яке аз ин тарзҳо хусусиятҳои хоси худро доранд.

Мисол: Саволдиҳӣ муҳимтарин воситаи санҷиш ва муайян кардани дониши хонандагон (чиро дар кадом сатҳ медонанд), мустаҳкам ва амиқ кардани сатҳи он (такрор кардани нуқтаҳои асосӣ), восита ва анғезаи инкишофификронӣ (андеша ва омода кардани ҷавоб ба савол) ва роҳи пурсамари ба вучуд овардани робитаи мутақобила (маводро то ҷӣ андоза фаҳмиданд) ба ҳисоб меравад.

Маҳорати саволдиҳӣ се малакаро талаб мекунад

Савол додан;

Ҳамаи ҷавобҳои пайдошударо гирифта тавонистан;

Ба саволҳои хонандагон/шунавандагон ҷавоб додан;

Маълуман, саволҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мекунад;

Саволҳои мустақим: мустақиман ба як нафар (касе, ки бояд ҷавоб диҳад) равона карда мешаванд: “Шабнам, Шумо дар бораи истифодаи методҳо чӣ гуфта метавонед?”

Мақсад:

- кушодани баҳс;
- пурсидани шахсе, ки ҷавобро медонад;
- берун рафтани аз ҳолате, ки ба ҳамаи саволҳо як нафар ҷавоб медиҳад;
- эътироф кардани фаъолиии сарвар (лидер);
- ба баҳс ҷалб кардани шахсе, ки аз фаъолият канораҷӯӣ мекунад.

Савол бояд:

- кӯтоҳ бошад, шарҳ талаб накунад;
- танҳо як фикрро дар бар гирад;
- ба мавзӯ вобаста бошад;
- ҷолиби диққат бошад;
- бо забони фаҳмо дода шавад;
- ба таъкиди нуктаҳои муҳим ва ба хотир гирифтани онҳо равона шавад;
- бо маводи пешина алоқаманд бошад;
- фаҳмишу дониши хонанда ва фикри онҳоро инъикос карда тавонад;
- ба хонанда барои фикрронӣ ва расидан ба мақсадимавзуи дарс ёрӣ диҳад;
- омӯзгор дар баробари савол додан, ҷавоби онро низ дошта бошад;
- омӯзгор шарму бечуръатии хонандаро ҳангоми ҷавоб додан бартараф кунад;
- ба хонанда барои пурра кардани ҷавобаш имконият диҳад;
- агар саволи хонанда аз мавзӯ (мавод) берун бошад, ҷавобро бояд ба таъхир гузошт;
- қоидаҳои робита ва муошират риоя шаванд.

Робитаи мутақобила

- аз калимаи англисии “Feedback” гирифта шуда, маънояшробитаи ду ҷониб аст.

Муайян намудани сатҳи донишазхудкунии хонандагон /шунавандагон оид ба маълумоти пешниҳодгардида.

Ба ақидаи мутахассисон барои ба даст овардани самараи хуб аз робитаи мутақобила қоидаҳои зеринро, ки аз таҷриба ба даст омадааст, риоя намудан лозим аст:

- ба мақсад равона карда шавад;
- бамаврид бошад;
- бояд дар рафти таълим мунтазам ва аз рӯйи нақша гузаронида шавад.
- барои ҷамъовариҳои фикру ақидаҳо, маълумотдар бораи ҳолати ҷараёни таълим(машғулият, хизматрасонӣ);
- барои муайян намудани камбудҳои машғулиятхело муфид аст;
- лаҳзаҳои зарурии дарс мебошад, ки талаботҳои хоҳиши хонандагонро муайян месозад.

[1.34-56]

Муносибати (робитаи) ғайринутқ

Бояд қайд кард, ки шавқу ҳавасмандии хонандагон чанде зиёд бошад, самаранокии омӯзиш ҳамон қадар афзунтар мегардад. Аз тарафи дигар, онҳо бояд дилпур бошанд, ки аз омӯзгор дониш ва малақаҳои навро меомӯзанд. Мушкilotи омӯзгор дар он аст, ки ҳамкориҳои ӯ бо гуруҳи иштирокчиён на танҳо ба воситаи нутқ (сухан), инчунин бо истифодаи воситаҳои ғайринутқӣ амалӣ мегардад.

Воситаҳои ғайринутқӣ аз ҷузъҳои зерин иборат мебошанд:

Қиёфа ва намуди зоҳирӣ

Тарзи рафтор

Тарзи нигоҳ

Имову ишора

Қомат, тарзи истодан

Ҳаракати дастҳо ва пойҳо

Масофаи байни мусоҳибон

Аз ин бармеояд, ки мо бояд мавриди гузаронидани дарс ба дуруст истифода намудани воситаҳои ғайринутқӣ аҳамияти махсус диҳем. Сигналҳои ғайринутқие, ки омӯзгор ба хонандагон мефиристад таъсири калон, вале ноаён доранд. Агар мо ҳамчун омӯзгор маъноӣ ҳар як имову ишора, таъсири тарҳи рӯй, тарзи нигоҳ, қиёфаамон ва ҳаракати дасту пойро хуб

донему моҳирона истифода барем, метавонем ба хонандагон таъсири мусбат расонида, самаранокии ҳамкориамонро бо онҳо афзун гардонем.

Аз тарафи дигар, хуб донистани маънои воситаҳои ғайринутқӣ ба мо имкон медиҳад, ки хонандагонро хубтар фаҳмем.

Тарзи рафтори Шумо бояд чунин бошад:

Хайрхоҳона;

Самимӣ, кушодадил;

Обрӯмандона, боэътимод;

Дилтурона.

Яке аз усули одитарин ва самараноки намоиши муносибатҳои хайрхоҳона ва самимӣ ин табассуми Шумо мебошад. Табассуматон бояд табиӣ ва ором бошад. Хонандагон табассуми ғайритабиӣ ва асабонаи омӯзгорро мефаҳманд ва ин сабабгори рафтори ноороми онҳо мегардад. Дар навбати худ, мувофиқи қонуниятҳои робитаи муттақобила, рафтори ноороми хонандагон метавонад ба Шумо таъсири манфии худро расонад. [13.88-91]

Бозии нақшофарӣ- ин яке аз усулҳои мебошад, ки барои инкишофи малакаҳои муошират ва робитаҳои байнифардӣӣ мерасонад, дарсро ба воқеият наздик сохта, шавқовар ва хотирмон будани онро таъмин месозад. Хонандагон ҳолати «воқеӣ»-ро тибқи нақшҳои қаблан муайяншуда «ичро» мекунад.

Бозии нақшофарӣ -имкони иҷро кардани амалҳои навро меҳад, ки дар фаъолияти минбаъда истифода шуданашон мумкин аст.

Хусусиятҳои зерин ба бозии нақшофарӣ хос аст

1. Бозии нақшофарӣ ҳангоми таҳияи нақшаи дарс бо зикри миқдори иштирокчиён, нақшҳо ва вақти ҷудошуда сабт мегардад;

-барои ҳар як кас дастури фаъолият омода карда мешавад.

2. Пеш аз гузаронидани бозии нақшофарӣ муҳим аст, ба мушоҳидон таъкид кард, ки ба қадом нуктаҳо диққат диҳанд ва ҳангоми муҳокима фикрҳои худро тибқи он баён кунанд. Барои мушоҳидон(экспертҳо) омода кардани саволнома самараро афзун месозад.

3. «Саҳна» ё муҳити иҷроӣ нақш бояд тарҳи умумии ҳолати воқеиро дошта бошад.

4. Бозии нақшофарӣ бо мақсади таҳлили минбаъда метавонад дар видео сабт шавад.

5. Агар иҷроӣ нақш бо эҷодкорӣ вобаста бошад, омӯзгор метавонад ба охир расонидани нақшо ба ихтиёри «бозингарон» гузорад (то расидан ба мақсад).

6. Омӯзгорбояд боварӣ ҳосил кунад, ки ҳар як хонанда вазифаи худро ҳангоми иҷроӣ нақш дуруст фаҳмидааст.

барои бозии нақшӣ маълуман аз 3 то 10 дақиқа (вобаста ба мураккабии нақш) вақт ҷудо карда мешавад;

дар бозии нақшофарӣ одатан аз 2 то 6 нафар иштирок мекунад;

дар бозии нақшофарӣ фақат як супориш иҷро ва як малакаю маҳорат бояд инкишоф дода шавад;

-хонандагон бояд дорои маълумоти зарурӣ бошанд;

-беҳтар аст, ки супориш аз рӯи нақшҳо дар қоғаз навишта шавад;

-бозии нақшофарӣ бояд баррасӣ ва ҷамъбаст шавад. [1.88-91]

Гармоиш (машқ, машқҳои равшан-психо - гимнастикӣ) бахши ҷолибу фаъоли усули интерактивӣ буда, аз машқҳои кӯтоҳмудате иборат аст, ки ба ҳар як хонанда имкони нишон додани фаъолияти зеҳнӣ ва қобилияти ҳамбастагӣ бо гурӯҳро фароҳам меорад.

Маълуман энерҷайзер барои дигар кардани ҳолати рӯҳиву ҷисмонии хонандагон истифода мегардад.

- «Мо на ба сабаби пирӣ бозиро тарк мекунем, балки барои он пир мешавем, ки бозиро тарк мекунем», гуфтааст Бернارد Шоу.

1. Машқҳо метавонанд, вербалӣ ва ғайривербалӣ (бесухан), ҳаттӣ ва шифоҳӣ бошанд, дар гурӯҳҳои 2-3 нафара ва ё бо тамоми гурӯҳ баргузор шаванд.

Хонандагон метавонанд барои машқи хотирё диққат, ҳушёрӣ зиракӣ, мушоҳидакорӣ вачолоқӣ равона гарданд ё хусусияти умумӣ дошта бошанд.

2. Ҳадафҳои машқ: ҳолати гурӯҳро тағйир медиҳад ва қобилияти кориро афзун мекунад (бедор ва фаъол кардани гуруҳ);

• ҳолати ҳар як хонандаро тағйир медиҳад, ки худро озод ҳис кунад ва фаъол бошад;

• ҳолати 2-3 нафар шахсонӣ аниқро дигар мекунад ва пеши муноқишаву зиддиятро мегирад;

• ба шиносии гурӯҳ, ҳамдигарфаҳмӣ ва рушди қори гурӯҳӣ кумак менамояд.

3. Омӯзгор тартиби иҷрои энерҷайзерро мухтасар шарҳ медиҳад, назорат ва идора мекунад. Ҷ метавонад дар энерҷайзер иштирок намояд, ташаббус нишон диҳад ва дигаронро ҷалб кунад.

- барои энерҷайзер маъмулан 5-10 дақиқа вақт ҷудо карда мешавад;
- бо иштироки 3-10 нафар хонандагон баргузор кардани энерҷайзер хубтар аст; энерҷайзер новобаста аз мавзӯ доир мешавад ва саволи “Ин ба мо чӣ лозим?” аз ҷониби хонандагон ба миён намеояд;
- ҳайати гурӯҳро (чинс, синну сол, шартҳои бозӣ, ҳолати ҷисмонӣ) ба назар гирифта лозим аст;
- дастури энерҷайзер бояд равшан, фаҳмо ва маълумоти кофӣ дошта бошад;
- вақти муайяни кофӣ барои иҷрои энерҷайзер ҷудо шавад;
- тартиби иҷрои энерҷайзер бояд назорат ва раҳнамоӣ шавад;
- интиҳоби энерҷайзер ҳангоми банақшагирии дарс;
- муайян кардани мақсади энерҷайзер;
- ба гурӯҳ пешниҳод кардани қоида ё дастури машқ/энерҷайзер;
- тартиби пешниҳоди дастур аз тарафи омӯзгор бояд риоя шавад;
- дар марҳилаҳои гуногуни дарс истифода бурдан мумкин аст;
- робитаи ҳеле ғаёб байни хонандагон;
- имконияти мушоҳида ва омӯзиши гуруҳ мавҷуд аст;
- дар хонандагони шармгин часорат ва боварӣ пайдо мешавад;
- ҳама ба ғаёбият фаро гирифта мешаванд;
- рӯҳияи солими мусобика вучуд дорад;
- вақти зиёд сарф намешавад;
- муттаҳидӣ ва муҳити боварибахш ба миён меорад;
- самаранокии дарсро таъмин месозад;
- яқинӣ ва ҳолати хобоварандаро аз байн мебарад. [10.11-14]

Методи тадқиқотӣ дар таълим

Дар мафҳуми этимологии калимаи «тадқиқот» мазмуни тадқиқ намудани баъзе тартиби ҷисмҳо оварда шудааст. Аз ин сабаб дар он мафҳуми қобилияти шахс барои муқоиса намудан ва таҳлил намудани далелу вазъиятҳо, ки барои тадқиқотчӣ муҳим мебошанд, фаҳмида мешавад. Ҳангоми ғаёбияти тадқиқотгар қисми асосӣ ин муносибат буда, на таркибияти манбаҳо, ки дар асоси онҳо кор иҷро карда шудааст. Мақсади асосии тадқиқот дар муқоисаи нишондодҳои сарчашмаҳо, таҳлили эҷодии онҳо ва дар асоси онҳо баровардани хулосаҳои нав мебошад. {4.130-136}

Дар зери мафҳуми ғаёбияти тадқиқотӣ чунин шакли ташкили кор фаҳмида мешавад, ки он бо ҳалли вазифаи тадқиқотӣ аз ҷониби хонанда алоқаманд буда, ҳалли пешакии он дода нашудааст. Дар доираи корҳои тадқиқотӣ таълим ба таҷрибаи бевоситаи хонанда така намуда, дар раванди иҷрои кор таҷрибаи пешинаи он такмил меёбад. Қори тадқиқотӣ марҳилаи аввали тадқиқоти ҳақиқӣ буда, объектҳои он раванди таълим мебошад. Чуноне ки омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №55-и ноҳияи Шохмансури ш. Душанбе Худойкулова Дилафруз мегӯяд, дар синфи панҷум чунин кор барои фаҳмидани маънои калимаҳои «мӯд» ва «модел» равона карда шуда буд. Хонандагон аз уҳдаи он бароманд, онҳо калимаҳои яқинии онро ёфта, оид ба пайдоиши ин калимаҳо маълумот пешниҳод намуданд, ки барои хонандагони дигар мазмуни ин калимаҳо пурра фаҳмо буд.

Технологияи таълими проблемавӣ

Дар шароити муосир ин вазифаро тавассути ғаёбияти эҷодии дониш ва усули ғаёбият, ки тафаккури эҷодии хонандаро ташаккул медиҳад, ҳал кардан мумкин аст. Хусусияти дониши интиҳобшуда ва дар таълим истифодашуда ба тафаккур бевосита таъсир мерасонад.

Яке аз намудҳои тафаккури эҷодӣ - тафаккури илмӣ дар раванди таълим дар асоси дониши илмӣ ташаккул меёбад. Усули самарабахши ташаккули донишҳои илмӣ системаи интизомии омӯзиши таълимӣ мебошад. Барои сохтани системаи ҷудонашавандаи таълими технология муайян ва ташаккул додани принципҳои методҳои таълими технология, пайдо кардани заминаи назариявӣ барои муайян кардани мундариҷаи омӯзиш, китобҳои дарсӣ ва

воситаҳои таълимӣ, таҳияи методикаи гузаронидани дарсҳои амалӣ ва корҳои мустақилонаи хонандагон, таҳияи усулҳои ташхиси сифати дониш, инчунин ташкили фаъолияти маърифатӣ зарур мебошад.

Ҳамаи намудҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла, фаъолияти педагогӣ бо риояи ҳатмии қонунҳои аз ҷониби умум қабулшуда дар фаъолияти амалияи умумӣ ва фаъолияти амалияи омӯзгорӣ иҷро карда мешаванд. Дар педагогика ин қонуниятро принципҳои таълим меноманд. Принципҳои таълими проблемавӣ бо илм, идеология, ҷаҳонбинӣ, фаъолият, хусусияти дастаҷамъии омӯзиш, ҳамасмандқунӣ, заминаи мусбии эмотсионалӣ ва принципҳои дигар зич алоқаманд мебошанд.

Усули таълими проблемавиро танҳо дар сурате пурра амалӣ кардан мумкин аст, ки омӯзгор қонунҳои асосии дидактикаи раванди таълим, қобилияти татбиқшавии ин принципҳо дар ҷараёни таълим ва истифода бурдани ин донишхоро дар амал иҷро карда тавонад. Пас «Таълими проблемавӣ» чист? Ба ақидаи мактабшинос И.Я.Лернер, «Ин чунин омӯзишест, ки дар он хонандагон ба раванди ҳалли масъалаҳо ва вазифаҳои проблемавӣ дар асоси маводи барномавӣ мунтазам ҷалб карда мешаванд».

Аз гуфтаҳои боло ду хулоса бармеояд;

1) таълими проблемавӣ ҳалли мустақили пурра ё қисман масъалаҳои барои хонандагон пешниҳодшударо пешбинӣ мекунад;

2) барои ҳалли ин мушкилот хонандагон бояд вазъиятеро ба вучуд оранд, ки онҳоро барои ҳалли мушкилот ҳавасманд кунад.

Аз ин рӯ, илова бар муайян кардани мафҳуми «мушкилот» мафҳуми «вазъияти мушкилот» низ зарур аст. Далел ин аст, ки ҳамон як савол ё супориш вобаста аз вазъият барои хонанда мушкилот дошта метавонад ё не. Аз тарафи дигар, барои як хонанда як саволи мушаххас мушкилӣ эҷод мекунад, аммо барои дигарон не. Ин вобаста ба маҷмуи донишу малака ва омодагии ӯ ба ҳалли масъалаи додашуда, дараҷаи ошкорбаёнӣ ҷавоб ва ғайра муайян карда мешавад. «Вазъи проблемавӣ бо муносибати хонанда ба монанди дар соҳаи амалӣ ё зеҳнии фаъолият бавучудода тавсиф карда мешавад». Дар воқеъ, вазъияти мушкилот ҳамеша дар пасманзари мушкилоти эҳсосшаванда ва ҳавасмандии ҳалли мушкилот ба вучуд меояд. Бидуни ин шароит вазъияти мушкиле вучуд надорад ва хонанда бояд вучуди зиддиятро дарк карда тавонад ва онро бартараф кунад. Усули ҳалли мушкилот дар ҳолатҳои болозикршуда ва таълим додани он се усулро дар бар мегирад: баёни мушкилот, эвристика ва таҳқиқӣ. Истифодаи онҳо дар таҷрибаи таълимӣ, пеш аз ҳама, ҳангоме ки омӯзгор вазифа мегузорад, самарабахш аст. Дар асоси дониш ва малакаҳои аллакай мавҷуда, ташаккули роҳҳои сифатан нави фаъолият - қобилияти хонандагон барои мустақилона ташаккул додан ва ҳалли масъалаҳои кашфшуда ё ба миёномада, қобилияти пешниҳод кардани фарзияҳо, роҳҳои санҷиши онҳо ва банақшагирии таҷрибаҳо лозим мебошад. [6.71-79]

Хулоса, ҳангоми таълим, омӯзгоронро зарур аст, ки аз пешравиҳои технологияи муосири педагогӣ бохабар бошанд ва онҳоро ба хонандагон фаҳмонида тавонанд, ин барои баланд бардоштани самараи кори омӯзгорон ва сифати таълим таъсири амиқ мерасонад ва сифати таълим дар муассасаҳо хуб ба роҳ монда мешавад.

Рушди фикрронии хонандагон раванди бошууронои такмили дониш, малакаю маҳорат буда, имконият медиҳад, ки хонандагон объекти омӯзишшавандаро чун тадқиқот тасаввур карда тавонанд.

Ин усули кашфиётӣ-тадқиқотӣ ва ташаккули тасаввуроти эҷодӣ буда, дар беҳтар кардани таъмини сифати таҳсилот ва дар назар доштани ақидаҳои нав мувофиқи мақсад мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев И. Мавқеи бозиҳои таълимӣ дар дарсҳои забони модарӣ нвшриёт соли 2008 с.
2. Асосҳои назариявии усулҳои фаёли таълим ва омӯзиш (ITLM)
3. Афанасьева И.В. Особенности педагогической технологии управления самостоятельной работой учащихся в техническом лицее: Автореф. дисс. канд. пед. наук. М., 1999. - 43 с.
4. Атутов П.Р. Технология и современное образование // Педагогика. 1996.-№ 2. С. 11-14.
5. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение.- М.: «Знание», 1983.-96с.
6. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М., 1995.
7. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -М., 1995.
8. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. Душанбе, “Маориф ва фарҳанг”, 2010. 432 саҳ.
9. Лутфуллоев М. Дарс Душанбе 1995

10. Оҷонсии ИМА оид ба рушди байналмилал (USAID) Академияи рушди таҳсилот (AED) Лоиха оид ба такмили маълумот, дониш ва иштироки ҷомеа (PEAKS)
11. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. зери назари академик М. Лутфуллоев. Душанбе: Ирфон, 2012, -562с
12. Педагогикаи касбӣ (дастури таълимӣ). Томас Люкс ш. Душанбе 2008с
13. Эҳёи педагогикаи Ачам. ш. Душанбе, «Маориф», 1997, -4 ҷ.ч.
14. Таълими ҳамгиро: проблема, ҷустуҷӯ ва мулохизаронӣ. Қ.2. Душанбе, 2000, -12ҷ.ч.
15. Атутов П.Р. Технология и современное образование // Педагогика. 1996.-№2. С. 11-14.
16. Добряков В.М. Дидактические условия подготовки учащихся средних учебных заведений к применению информационных технологий: Диссерт. канд. пед. наук. Волгоград, 1991. - 160 с.

РОҲҶОИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМУЌЗГОРОНИ ФАНИИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕҲНАТ) - ЗИМНИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ.

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба роҳҳои ташаккули маҳорати касбии омузгор – зимни истифодаи технологияи педагогӣ як қатор тавсияҳо намулдааст. Дар рафти таҳқиқоти худ муаллиф оид ба мафҳуми маҳорати касбии омузгор бо таҳлили гуфтаҳои бузургон, таҳқиқот дар самти илми педагогӣ дар ин маврид мисолҳо манзур намулдааст. Дар мақола намудҳои ташаккули касбии омузгор ва тарзи истифодаи онҳо ҳеле хуб арзёбӣ гардидааст. Муаллиф ҳеле моҳирона оид ба робитаи мутақобила маълумот зоҳир намулдааст. Яке аз усули навин дар илми педагогикаи муосир «Энерҷайзер» мебошад, ки дар хориҷи кишвар ҳамчун баҳши ҷолиби усули интерактивӣ маъруф аст, инчунин технологияи таълими проблемавино мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муаллифи мақола тавонистааст, ҷиҳати самаранок будани истифодаи усулҳои мазкур барои ташаккули маҳорати касбии омузгор дар раванди таълиму тарбия ва умуман кор бо шогирдон муаррифӣ намояд.

Калидвожаҳо: ташаккул, маҳорати касбӣ, омузгор, робитаи мутақобила, энерҷайзер, таҳқиқот, технологияи таълим, таълими проблемавӣ, малака ва маҳорати педагогӣ, технологияи педагогӣ.

ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ ТРУДА, ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ.

В данной статье автор излагает ряд рекомендаций по способам развития профессиональных навыков педагога, при использовании педагогических технологий. В ходе своего исследования автор анализирует работы и высказывания великих учёных, а также учитывая исследования в области педагогических наук, приведены примеры в данном случае. В статье очень хорошо оцениваются виды профессионального развития учителя и их использования в педагогической деятельности. В данной статье очень умело представлена информация о сотрудничестве ученика и учителя. Также констатировано, что одним из новых методов в науке - современной педагогике является «энерджайзер», известным за рубежом как интересная часть интерактивных методов, а также технологии проблемного обучения. Автор статьи смог представить эффективность использования этих методов для развития профессиональных навыков педагогов в простоте обучения и работы с учениками.

В целом данная научная статья действительно важна и своевременно в простоте педагогической деятельности для начинающих и творческих педагогов.

Ключевые слова: формирования, профессиональные умения, педагог, взаимодействие, энерджайзер, исследование, образовательная технология, проблемное обучение, педагогические умения и навыки, педагогические технологии.

WAYS OF DEVELOPING PROFESSIONAL SKILLS OF LABOR TECHNOLOGY TEACHERS WITH THE USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

In this article, the author sets out a number of recommendations on how to develop the professional skills of a teacher, using pedagogical technologies.

In the course of his research, the author analyzes the works and statements of great scientists, and also taking into account research in the field of pedagogical sciences, examples are given in this case.

The article evaluates very well the types of teacher's professional development and their use in pedagogical activity.

This article very skillfully presents information about the cooperation of the student and the teacher.

It is also stated that one of the new methods in science - modern pedagogy is the "Energizer", known abroad as an interesting part of interactive methods, as well as problem-based learning technologies.

The author of the article was able to present the effectiveness of using these methods to develop the professional skills of teachers in the simplest of teaching and working with students.

In general, this scientific article is really important and timely in the context of pedagogical activity for beginners and creative teachers.

Key words: formations, professional skills, teacher, interaction, energizer, research, educational technology, problem-based learning, pedagogical skills, pedagogical technologies.

Риоев Ақобир Мирзоевич - омӯзгори калони кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими муассисаи давлатии донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф *akobirjon.rioev88@gmail.com* тел: 918-27-42-43. 917-02-06-34.

Риоев Ақобир Мирзоевич: соискателъ Института развития образования имени А. Джами, Академии образования Таджикистана *akobirjon.rioev88@gmail.com* тел: 918-27-42-43. 917-02-06-34.

Rioev Akobir Mirzoevich: researcher of the Institute of Development of Education named after A. Jami, Academy of education of Tajikistan E-mail: *akobirjon.rioev88@gmail.com* Tel: 918-27-42-43; 917-02-06-34.

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсидинович - мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

УДК 372.8:808.2

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Содиқова М. С.

Технический колледж Технического университета Таджикистана
имени академика М. Осими

Автором данной статьи сделана попытка совершенствование коммуникативных навыков во внеурочной деятельности в изучении русского языка в национальной школе.

Изучая общеизвестные работы педагогов, следует констатировать, что анализ основ науки о языке в общеобразовательных учреждениях тесно связано с речевым развитием учащихся и обусловлено, в первую очередь, взаимосвязью языка и речи, специальными задачами обучения родному языку - формирование языковой, коммуникативной и лингвистической компетенции. Одна из важнейших задач обучения русскому языку в национальной школе, заключается в развитии всех видов речевой деятельности (аудирование, чтение и письмо), совершенствовании навыков коммуникативно-речевой компетентности, уместное использование языка в различных ситуациях, используя при этом как языковые, так и неязыковые средства выражения речи (движения, жесты, мимика, интонация и др.).

Ключевые слова: коммуникация, развитие, возможности, информация, навыки, образовательная методика, письмо, воспитанник, опыт, совокупность, наблюдение, сфера деятельности.

Исследование в педагогическом направлении является актуальным, так как связана с совершенствованием коммуникативно-речевых навыков учащихся старших классов на уроках русского языка в современном общеобразовательном учреждении.

Коммуникация – процесс передачи информации от одного человека к другому по разным каналам связи посредством общей системы знаков. обмен информацией между двумя и более речевыми субъектами, наличие общей системы знаков, т.д

Для чего нужны навыки коммуникации?

Умение эффективно общаться помогает избегать непониманий и конфликтов, быстрее находить решения сложных вопросов и работать продуктивнее. А это, в свою очередь, экономит ресурсы компаний. Поэтому коммуникативные навыки необходимы всем, без привязки к сфере деятельности, должности и сноровки.(1.23)

Мы постоянно слышим о том, что без хороших коммуникативных навыков не обойтись ни в профессиональной жизни, ни в личной. Они позволяют нам легче находить общий язык с разными людьми, эффективнее работать в команде и быстрее продвигаться по карьерной лестнице. Но что именно означает термин «коммуникативные навыки»? Почему они так важны для успеха? И, наконец, что делать, чтобы их улучшить? Особую значимость для исследования имели теоретические аспекты развития языковой компетенции учащихся и студентов, представленные в работах отечественных ученых Т.В.Гусейновой, С.Э.Негматова, У.Р.Юлдошева, Х.Д.Шанбегаде, М.Б.Нагзибековой, Г.Б.Мухаметова, Г.М. Ходжиматовой и др.

По мнению отечественных исследователей Р.Бабаевой, О.В.Джураева, И.У.Одинаева «знание русского языка – это не только атрибут культурного развития человека, но и условие его успешной деятельности в самых разных сферах производства. В связи с этим пересматриваются цели и задачи преподавания русского языка, появляются новые концепции и подходы к обучению русскому языку, внедряются новые формы и методы обучения. Казалось бы, цивилизация влечет за собой развитие общительности людей, но,

как показывают наблюдения, наоборот, «... происходит расщепление людского общения, растет количество одиноких и изолированных индивидов, ослабляются семейные узы». (1.78). Поэтому необходимо специальное внимание педагогов к организации общения детей. Способность общаться дана человеку практически с самого начала его жизни. Улыбка в ответ на взгляд — это уже общение. В улыбке рождается основа всех положительных переживаний и чувств маленького человека. Зарождение и становление коммуникативной деятельности происходит на протяжении первых семи лет жизни ребенка. В этот период общение со взрослым ведет за собой и направляет развитие ребенка, создавая зону ближайшего развития, помогает ему реализовывать свои потенциальные возможности. (6.117). В психолого-педагогических исследованиях показана ведущая роль общения детей с взрослыми и сверстниками в формировании основных психических функций, обеспечении эмоциональной устойчивости, интеллектуального и речевого развития детей на разных возрастных этапах. Задача развития и формирования коммуникативных навыков актуальна не только для воспитания детей, имеющих нормальное развитие, но и в большей мере — для детей с ограниченными возможностями. Способность общаться или коммуникативные способности, психологи определяют как индивидуально-психологические особенности личности, обеспечивающие эффективность ее общения и совместимость с другими людьми. Способность к общению включает в себя: — желание вступать в контакт с окружающими («Я хочу»); — знание норм и правил, которым необходимо следовать при общении с окружающими («Я знаю»); — умение организовать общение («Я умею»). Поэтому наша задача, как воспитателей состоит в том, чтобы научить детей общаться, взаимодействовать друг с другом, развивать необходимые умения и навыки общения. Для этого необходимо: — сформировать коммуникативную грамотность воспитанников, заключающуюся в знании ими функций общения, роли общения в жизни человека и коллектива; — вооружить воспитанников основными правилами эффективного коммуникативного поведения в различных ситуациях; — способствовать коррекции эмоционально-волевого развития воспитанников, создавать ситуацию успеха; — содействовать воспитанию умения взаимодействовать друг с другом. (1.156). Одним из главных качеств личности, которое помогает устоять в жизненных невзгодах, преодолеть трудности и достичь совершенства, является умение сотрудничать с другими. Следовательно, у воспитанников нужно формировать интерес к самому процессу общения, а не только к его результату, понимание того, что общение — это диалог, требующий терпимости и к идеям, и к мелким недостаткам партнера, умения слушать. Наконец, воспитанников надо ориентировать на то, что в общении надо не только что-то получать самому, но и как можно больше давать другим. Общение — сложная, многогранная деятельность, требующая специфических знаний и умений, которыми человек овладевает в процессе социализации. (3.128). Оптимальным возрастным периодом для подготовки человека к общению является школа, поскольку именно в этот период обучающиеся легче приобретают, долго сохраняют и удерживают сформированные умения и навыки. Учитывая особенности детского возраста, можно сказать, что одним из лучших способов организации формирования умений и навыков общения является игра. Кроме того, игры ближе всего к категории общения. Слово «играть» применительно к ребенку в давние времена означало «жить» и «дружить». Вспомните, как мы с вами в детстве говорили, и сейчас дети так же говорят: «Я хочу с тобой играть» или «Я с тобой больше не играю». Это, в сущности, означает: «Я хочу с тобой дружить» или «Я с тобой больше не дружу!». Учитывая многовековой опыт игрового общения, можно сказать, что правильно организованное общение является не только залогом успешной профессиональной деятельности, но и условием сохранения культуры общения. Следовательно, в процессе игровой деятельности накапливается опыт коллективных переживаний, формируется нравственное здоровье ребенка, формируется необходимый для общения эмоциональный запас уважительности к людям, бескорыстность, доброта, контактность. (4.223). Каждому ребенку свойственно радостно уметь и мочь. В игре рождается детское содружество, а значит, и дружба, такие ее слагаемые, как независимость, самостоятельность, защищенность, взаимопомощь. Использование игровых ситуаций в работе с детьми, позволяет развивать у них эмоционально-чувственную сферу, нравственные качества, интеллектуально-познавательные способности, умения устанавливать контакт; развивать способности слушать и понимать других; формировать уважительное отношение к взрослым и сверстникам и умение взаимодействовать друг с другом. (6.124-126)

Педагогическими условиями, способствующими совершенствованию коммуникативных навыков у детей являются: – наличие педагога — воспитателя, обладающего знаниями, умениями и навыками, позволяющими эффективно осуществлять педагогический процесс целенаправленного и систематического формирования навыков общения; – наличие комплексной воспитательной программы, способствующей развитию коммуникативных качеств у воспитанников; – партнерство педагога и воспитанника в процессе социально-культурной реабилитации, а так же включения его в активные формы деятельности; Воспитатель должен не просто «работать с детьми», он должен жить с ними, делить радости и печали, успехи и падения, не допуская фальши в отношениях. Дети обычно представляют своего воспитателя как творца их радости, способного придумать что-то новое, весёлое и неожиданное, и как мудреца, всё знающего и всё умеющего, и как защитника, готового оградить их от бед и несправедливости, зла и обид, и как арбитра, который всегда рассудит по совести. Дети связывают личность своего воспитателя с эталоном нравственности и требуют от него высокого профессионального мастерства. Словом, жестом, действием, молчанием педагог непрерывно влияет на всех воспитанников сразу и на каждого из них в отдельности. (11.179-181). Доверие в возможность в форме дидактической игры с определенной системой упражнений раскрывают творчески работающие учителя, имеющие широкие возможности для целенаправленного обучения, воспитания, развития учащихся и контроля за их деятельностью. Следует понимать, что эффективные технологии обучения могут играть положительную роль только в том случае, если они применяются в системе, а их взаимосвязь и взаимозависимость учитываются в процессе решения определенных образовательных задач. [96]

Очень точно подметил эту особенность А. С. Макаренко: «Не думайте, говорил он, что вы воспитываете ребёнка только тогда, когда с ним разговариваете, или поучаете его, или приказываете ему. Вы воспитываете его в каждый момент вашей жизни. Как вы одеваетесь, как вы разговариваете с другими людьми и о других людях, как вы радуетесь или печалитесь, как вы общаетесь с друзьями и с врагами, как вы смеётесь, читаете газету — всё это имеет для ребёнка большое значение». Каждый воспитатель должен стремиться к тому, чтобы подопечный чувствовал удовлетворение от общения с взрослыми и со сверстниками при выполнении какой-либо совместной деятельности, чтобы воспитанник испытывал глубокие эмоциональные переживания нравственных ценностей, предстающих перед ним в данный момент. Благодаря этому будут создаваться условия для формирования у воспитанника соответствующей коммуникативной культуры.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003
2. Волкодав, Н. М. Совершенствование коммуникативных навыков во внеурочной деятельности / Н. М. Волкодав. — Текст : непосредственный //
3. Грецов А. Г. Тренинг общения для подростков. — СПб.: Питер, 2006. — 160с.
4. Иматова Л. М. Педагогические условия обеспечения непрерывности коммуникативной деятельности старших дошкольников и младших школьников. - Душанбе, 2013. -- 223 с.
5. Киселёва Т. Ю. Педагогическая арт-терапия. Справочник старшего воспитателя дошкольного учреждения № 1/2008.
6. Лутфуллоев М. Урок / М. Лутфуллоев [Текст]. - Душанбе: Маориф, 1995. - 117 с.
7. Львов, С. И. Язык в речевом общении / С. И. Львов [Текст]. - М.: Образование, 1991. -- 227 с.
8. Образование и воспитание. — 2016. — № 5 (10). — С. 124-126. — URL: <http://moluch.ru/th/4/archive/48/1679/> (дата обращения: 18.03.2023).
9. Сергеечева В. Как говорить убедительно: Стратегия и тактика общения. СПб: Питер, 2002. — 221с.
10. Садыкова М.С. Педагогические технологии в образовании / В сб. : Материалы республиканской научно-практической конференции: «Роль науки в современную эпоху» / М.С. Садыкова [Текст]. - Душанбе, 14.05.2008. - С. 82-86.
11. Садыкова М.С. Развития коммуникативной деятельности старших школьников на уроках русского языка: //Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы преподавания и изучения языков в современном поликультурном и полилингвальном образовании» /М.С. Садыкова [Текст]. – Душанбе, 26.11.2018,– С.179-181.

12. Садыкова М.С. Формирование коммуникативных и речевых навыков учащихся 5-9 классов в общеобразовательном процессе / М.С. Садыкова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе. - № 3/6 (176). - 2015. -- С. 229-232.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Автором данной статьи сделана попытка совершенствование коммуникативных навыков во внеурочной деятельности в изучении русского языка в национальной школе.

Воспитатель должен не просто «работать с детьми», он должен жить с ними, делить радости и печали, успехи и падения, не допуская фальши в отношениях. Дети обычно представляют своего воспитателя как творца их радости, способного придумать что-то новое, весёлое и неожиданное, и как мудреца, всё знающего и всё умеющего, и как защитника, готового оградить их от бед и несправедливости, зла и обид, и как арбитра, который всегда рассудит по совести. Дети связывают личность своего воспитателя с эталоном нравственности и требуют от него высокого профессионального мастерства. Словом, жестом, действием, молчанием педагог непрерывно влияет на всех воспитанников сразу и на каждого из них в отдельности.

Ключевые слова: коммуникация, развитие, возможности, информация, навыки, образовательная методика, письмо, воспитанник, опыт, совокупность, наблюдение, сфера деятельности.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЛАКАХОИ МУОШИРАТ ДАР МАШГУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

Муаллифи ин мақола кӯшиш кардааст, ки малакаи муоширатро дар машғулиятҳои беруназсинфӣ дар омӯзиши забони русӣ дар мактаби миллӣ такмил диҳад. Мураббӣ набояд танҳо «бо кӯдакон кор кунад», балки бо онҳо зиндагӣ кунад, ба шодиву ғам, бурду бохт шарик шавад, дар муносибатҳо аз дурӯғ дурӣ ҷӯяд. Кӯдакон одатан муаллими худро офаринандаи шодии худ тасаввур мекунанд, ки кодир ба як чизи нав, хурсандиовар ва ғайричашмдошт, ки ҳама чизро медонад ва аз уҳдаи ҳамаи кор мебарояд. Ҳамчун Ҳимоятгар омода аст, ки онҳоро аз мушкилот ва беадолатӣ муҳофизат кунад. Ҳамчун ҳакам, ки ҳамеша аз рӯйи вичдонаш ҳукм хоҳад кард. Кӯдакон шахсияти тарбиятгари худро ба меъёри ахлоқии худ мепайвандад ва аз ӯ маҳорати баланди касбиро талаб мекунанд. Муаллим бо як сухан, имову ишора, хомӯши пайваста ба ҳамаи хонандагон якбора ва ба ҳар яки онҳо алоҳида таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: муошират, рушд, имкониятҳо, маълумот, малака, методологияи таълим, хаттӣ, донишҷӯ, таҷриба, маҷмуа, мушоҳида, соҳаи фаъолият.

IMPROVING COMMUNICATION SKILLS IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

The author of this article made an attempt to improve communication skills in extracurricular activities in the study of the Russian language in a national school.

The educator should not just “work with children”, he should live with them, share joys and sorrows, successes and falls, avoiding falsehood in relationships. Children usually imagine their teacher as the creator of their joy, able to come up with something new, funny and unexpected, and as a sage who knows everything and can do everything, and as a defender, ready to protect them from troubles and injustice, evil and insults, and as an arbiter who will always judge according to his conscience. Children associate the personality of their educator with the standard of morality and demand high professional skills from him. With a word, gesture, action, silence, the teacher continuously influences all pupils at once and on each of them individually.

Key words: communication, development, opportunities, information, skills, educational methodology, writing, student, experience, totality, observation, field of activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Содиқова Матлюба Сайфуллоевна - Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 734019 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Садриддин Айни, 41. Тел.: (+992) 937177133.

Сведения об авторе: Содиқова Матлюба Сайфуллоевна - Технический колледж Технического университета Таджикистана имени академика М. Осими, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Садриддина Айни, 41. Тел.: (+992) 937177133.

Information about the author: Sodikova Matlyuba Saifulloevna - Technical College of the Technical University of Tajikistan named after Academician M. Osimi, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sadrididdin Aini street, 41. Tel.: (+992) 937177133.

УДК: 73:419.550

РОҶҶО ВА УСУЛИ ТАРҶУМАИ СЛЕНГҶО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ТОҶИКӢ

Кабиров Л. А.

уновчӯи кафедраи назария ва амалияи забони англисии
Донишгоҳи Давлатии Данғара

Имрӯзҷо дар баробари болоравии раванди инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, рушди босуръати илм ва техника, ба ҳаёти инсон воридшавии технологияи иттилоотӣ раванди муносибати меъёри забони адабӣ ва гуфтори омма «сленг» дар забони англисӣ муҳим шуморида мешавад. Технологияи иттилоотӣ, ки имрӯз қариб идоранашавандааст ба воридшавии сленгизм ба фаъолияти соҳаи гуногуни инсон мусоидат менамояд.

Рӯи ин матлаб мо мақсад гузоштем, ки мушкилиҳои тарҷумаи сленгҷоро аз забони англисӣ ба тоҷикӣ таҳқиқ намоем. Пеш аз ҳама, мо бояд тазаққур диҳем, ки сленг чист ва чӣ хусусият дорад?

Сленг яке аз зухуроти пуртазоди забонӣ ба шумор меравад. Дар вақти баҳо додан ба мафҳуми сленг, новобаста ба мавҷудияти ақидаҳои зиёд, мо ба шарҳи Э.Партрич таъя намудем, ки мегӯяд: «Сленг ин мазмуни вожаҳои лексикии тасодуфие мебошад, ки шуури одамони гуногуни ба муҳитҳои мухталифи иҷтимоӣ ва касбӣ тааллуқ доштаро инъикос мекунад [17, с.22].

Дар илми забоншиносӣ сленгҷо аксар вақт дар муқобили мафҳумҳои забони адабӣ мегузорад. Аммо бояд зикр намоем, ки сленгҷо ҳамчун зухуроти забоншиносӣ қабул намудан ҷоиз аст, зеро истифодаи онро дар нутқи гуруҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва наомандагони касбҳои гуногун дида метавонем.

Муҳаққиқони варзида Э.Партрич, Ҷ.Тринок, К.И.Китрич мафҳуми сленгҷо чунин шарҳ медиҳанд: «Сленг ин мавҷудияти лексикони ноустувор, тасодуфӣ, бетартибонаи дар муошират мавҷуд буда мебошад ва шуури ҷамъиятии одамони ба гуруҳҳои иҷтимоии гуногун тааллуқ доштаро ифода менамояд [8, с.9].

Забоншиноси рус В.А.Хомяков чунин мешуморад: «Сленг ин вожаҳою ибораҳои нисбатан дар давраи муайян устувор будаанд, ки дар гуфтугӯи зинда ва дар нутқи ҳаётӣ истифода мешаванд, ҳамзамон аз забони адабӣ фарқ мекунанд [10, с.44].

Агар ба муайянкунии «нисбатан дар давраи муайяни устувор» таваҷҷуҳ зоҳир кунем, ошқор мегардад, ки дар семантикаи худ сленгҷо раванди инкишофи фарҳанги мардумро ифода менамояд. Ҳамчунон интиқоли ин фарҳанг аз насл ба насл иҷро мегардад [7, с.43.]. Аз ин ҷост, ки сленгҷо ҳамчун лаҳҷаи забонии харитаи дунё дидан ҷоиз аст.

Тибқи андешаи мо, сленгҷо барои таъсир гузоштан бо навовариҳо, новобаста ба фарқи мавҷудияти воҳидҳои лексикии қолабӣ эҷод шуда, ҳадафи он ифодаи руҳияи гӯянда ё нависанда мебошад. Он мушаххасӣ, муҷазӣ, аниқӣ, таҳаюлиро дар худ дар бар гирифта, дар як вақт истифоданакардани воҳидҳои анъанавии лексикиро фаро мегирад.

Пас, ба ҳулосае метавон омад, ки сленгҷо новобаста аз паҳншавиаш, ҳамчун зухуроти забонӣ, аниқияти мафҳумиро доро намебошад. Бинобар ин, бо гуногунмаъноӣ ва пуртазодӣ сленгҷо барои тарҷумонҳо ҳангоми тарҷума барои ифода кардани вожаи сленгӣ мушкилиҳо эҷод менамояд. Зеро тарҷумонро лозим меояд бе осеб расонидан ба сухани гӯянда ё нависанда муродифи мутобиқро пайдо намуда, маънои аслро равшан намояд.

Имрӯзҷо дар забони англисӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонҳо шумораи зиёди истифодаи сленгҷо мушоҳида мешавад, ки дар аксар вақт бо ҳамдигар зиданд ва ҳангоми тарҷума мушкилиҳои зиёдеро эҷод менамояд ва аз тарҷумон дониши амиқу ҳамаҷафаро тақозо менамояд.

Ин душвориҳо ва зиддиятҳо дар он зухур меёбад, ки дар сленгҷо вожаҳои ифодаи баёни маҷозӣ истифода мешаванд, ки аксар вақт синонимҳои мафҳумҳои дар забони адабӣ истифодашавандаро ифода мекунанд. Дар ин замина, зимни қор бо тарҷумаи сленгҷо, моқӯшиш намудем, кидар вақти тарҷума аз методҳои эвфемистикӣ, ҷубронкунӣ, мушаххаскунӣ, ивазкунии лексикӣ, антонимӣ, замкунӣ, калкакунӣ истифода барем. Ҳар яке аз методҳо ба мо имкон доданд, ки сленгҷоро ба забони тоҷикӣ аз нуқтаи маъноӣ дуруст тарҷума намоем.

Аз рӯи натиҷаҳои, ки зимни тарҷума ба даст овардем, ҳулоса менамоем, ки дар вақти тарҷумаи сленгҷо тарҷумон бояд омилҳои ба назар гирад, ки истифодаи ин ё он сленгҷо

асоснок менамояд. Мо дарк намудем, ки тарҷумаи сленгҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ бояд бо роҳҳои гуногун иҷро гардад ва эҷодкорӣ асоси сифати тарҷумаро ташкил диҳад. Албатта, кӯшиш ба он карда шавад, ки муродифи дурусти сленг истифода шавад ва тибқи тарҷума матн маънои худро гум накунад. Барои мисол ифодаи «get out» бо чунин муродифҳо - 1.Ҳа. 2.Наход. 3.Ҳа, биё. 4.Гум шав аз ин ҷо. 5. Канӣ дафъ шав аз ин ҷо- дар тарҷума омаданаши мумкин аст.

Дар вақти таҳқиқ ва тарҷумаи сленг бояд ҳадафи гӯянда ё нависанда дар истифодаи воҳиди сленг дар нутқ муайян карда шавад. Ин имконияти бештарро дар фаҳмидан ва минбаъд тарҷума кардани ин воҳидҳо ибораҳо фароҳам оварда, кори тарҷумонро осон мегардонад. Сабабҳои истифодаи сленгҳо, пеш аз ҳама, дар он аст, ки гӯянда ё нависанда кӯшиш менамояд таваҷҷуҳи дигаронро ба худ ҷалб намояд, ҳамчунон заковати худро нишон диҳад. Ин ба он меорад, ки гӯянда ё нависанда бо ҳадафҳои дар боло ёдрасшуда вожа ё иборайи маълуми забонро сарфи назар карда, ба ҷои он сленгро истифода мебарад.

Сабаби дигари истифодаи сленг аз тарафи гӯянда ё нависанда ин намоиши салоҳиятҳои забонӣ мебошад, зеро дар ҷомеаи имрӯза истифодаи сленг ҳатмӣ набуда, аксар вақт аз тарафи дигарон мавриди интиқод қарор мегирад. Аксари муҳаққиқон истифодаи сленгро мазамат намуда, истифодаи онҳоро фаҳш ва берун аз доираи одоби ҷомеа мешуморанд.

Дигарон чунин мешуморанд, ки истифодаи дурусти сленгҳо дараҷаи рушди фарҳанги забонро нишон медиҳад ва мавҷуд набудани фарҳанги забонӣ нест. Зеро истифодаи моҳиронаи сленгҳо дар муошират ё забони адабӣ салоҳияти волои забониро нишон медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки вазифаи асосии тарҷумон, пеш аз ҳама, ҷустуҷӯи воҳидҳои лексикӣ қобили қабули семантикӣ ва услубӣ буда, тарҷумаро ба доираи тамошобинҳо ва шунавандаҳо мувофиқ намудан аст. Аз ин хотир, дониши васеи лексикӣ сленгҳо ва мазмуни онҳо ба тоҷикӣ дар вақти тарҷума зарур аст, зеро махсусияти семантикӣ ва услубии сленгҳо дар вақти тарҷума муҳим мебошанд.

Махсусияти сленг, ҳамчун гуфтори омма ва берун аз лексикаи адабӣ, моро водор месозад хулосанамоем, ки воҳиди сленг аз нуктаи назари забонӣ як қатор мушкилҳоро доро мебошад. Ин далелро дар вақти тарҷумаи сленг аз забони англисӣ ба дигар забон бояд хатман тарҷумонҳо дар мадди назари гиранд.

Ҷавонон, ҷӣ хеле ки маълум аст, гурӯҳи иҷтимоии серҳаракатанд, ҳамеша аз тарафи онҳо кӯшиши навоҷариро қабул намудан мушоҳида мегардад. Ин зухурот дар забон ва истифодаи сленг низ мушоҳида мегардад.

Алалхусус, дар гуйтугӯи шифоҳӣ ва хаттӣ ҷавонон мо он дигаргуниҳои фарҳангиро ки дар ҷомеаи англисзабонҳо ба вучуд меоянд, мушоҳида менамоем. Қобили қайд аст, ки дигаргуниҳои фарҳангӣ ба инкишофи таърихи ҷомеаи англисзабонҳо марбутанд. Маҳз бо назардошти ҳамин зарурат ба тарҷумаи сленгҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир намудан лозим аст [2, с. 11].

Мо чунин мешуморем, ки мавҷудияти сленгҳо дар фарҳанги муосири бритониёӣ ва амрикоӣ ба зухуротидар ин ҷомеаҳо рӯй меводад вобастаанд. Бинобар ин, аз ин ҷо дар вақти тарҷумаи таҳтуллафзӣ бо сабаби мазмуни дағал, дашном доштанва берун аз одоби ахлоқ будан тарҷумаи таҳтуллафзиро сарфи назар кардан зарур аст. Намунаи муайяни машҳури ин зухурот истифодаи вожаи «fucker», “to be fucked up”, “fuck off” мебошад. Бо тақия ба методи эвфемистикӣ сленгҳои мазкурро чунин тарҷума кардан мумкин аст: «to be fucker»-гумроҳшуда, “fuck off”-ба ҳолам гузор, «fucker»-аблаҳ.

Ҳамин тариқ, дар шароити дигаргуниҳои иҷтимоӣ шуури ҷомеа низдигар мешавад, ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ мутобик мегардад. Ҷавонон бошанд, бо нуктаи назари нав, ҷаҳонбинии дигар зери таъсири ин дигаргуниҳо меафтанд ва ин, пеш аз ҳама, дар гуфтори шифоҳӣ ва нутқи хаттӣ онҳо мушоҳида мегардад.

Мо зимни таҳқиқи масъалаи сленгҳои ҷавонони бритониёӣ ва амрикоиро қиёс намуда, мушоҳид гаштем, ки таркиби лексикӣ онҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Мушоҳид гаштем, ки бештари сленгҳои амрикоӣ хусусияти ҳазро дороанд ва сленгҳои бритониёӣ бештар дағал, дашном ва мазмунон берун аз одоби ахлоқанд. Чунончи, истифодаи номи Худованд дар вақти дашном додан намунаи ин андеша аст. Бинобар ин, ба тарҷумон лозим меояд, ки бештар ба методи эвфемистикӣ тақия намояд. Инчунин дар вақти тарҷумаи сленгҳои бритониёӣ ба забони тоҷикӣ хуб мешуд, ки бештар методи ивазкуниро истифода бурд, то ки меъёрҳои

ахлоқи миллӣ риоя гардад. Яъне, дар тарҷума бояд муродифи дуруст, мувофиқ ва дар доираи ахлоқи миллӣ истифода шавад.

Дигар тарафи масъала дар он зухур меёбад, ки вақти истифодаи сленгҳо масъалаи муҷазкунии лексикӣ ҳоло то ҳадди даркорӣ дар забони англисӣ омӯхта нашудааст ва ҳамчунон, ҳангоми тарҷума, вобаста ба забони адабии тоҷикӣ, ин масъала низ душвориро эҷод менамояд.

Истифодабарии сленг, асосан дар байни ҷавонони синну соли аз 12-солагӣ то 30-солагӣ бараъло мушоҳида мегардад, зеро онҳо бештар хусусияти намоишдиҳии заковати худро дар вақти муошират дороанд. Чунончӣ, сленгҳои зер андешаи моро тақвият мебахшанд:

Dude-дугона ба ҷои friend-рафиқ, дӯст, ба ҷои drink-нушокӣ вожаи beverage-нушокӣ, ба ҷои He is drunk-ӯ маст аст, ибораи He is pissed - ӯ фаромӯш карда аст, бештар дар нутқи ҷавонони англисзабон мушоҳида мегардад.

Сленг тарафи муқобили забони расмӣ ба шумор рафта, ба ақидаи забоншиносон истифодаи сленгҳо ба ҳамон гурӯҳе тааллуқ дорад, ки онро мавриди истифода қарор додаанд. Пайдоиш ва рушди сленгҳо дар муҳити муайян дар гурӯҳҳои алоҳида, ба монанди донишҷӯён, барномасозон, гурӯҳи одамоне, ки аз рӯи касбу кор ё ҷаҳонбинӣ муттаҳид шудаанд, рӯй медиҳад. Ҳамчунон, сленг тавассути телевизион, радио, интернет паҳн шуда, истифодаи он маъмул гашта истодааст ва ба инкишофи забон таъсири муайян мегузорад. Ба ғайр аз ин, сленг дар ВАО бештар дар шакли мухтасарот, аббревиатура паҳн шуда, ба рушди забон таъсир мегузорад.

Аз ин ҷо ба хулосае метавон омад, ки сленг, аввалан, забони гурӯҳи иҷтимоӣ ё намояндаҳои касбҳои гуногун буда, ба забони адабӣ зид аст. Дуввум ин ки, он намунаи забони гуфтугуӣ омма буда, аз меъёри забони адабӣ берун аст.

Дар забони қолабӣ ба воҳидҳои лексикӣ ивазшаванда асосан номҳои ҷуғрофӣ, номҳои васоити оммавии иттилоотӣ, номҳои киштиҳо, ҳавопаймоҳо ва муассисаҳои ҷамъиятӣ дохил мешаванд. Ин ҷо истифодаи сленг шартан мамнӯъ аст ва воҳидҳои лексикӣ дар забони асл истифодашуда дар вақти мавҷуд набудани муродифи он ҳангоми тарҷума душворихоро эҷод менамояд. Барои мисол, ибораи to bus harbour-маънои шикоят кардан, дашном додан, касеро таҳқир карданро ифода мекунад ва ин ҷо, албатта, вобаста ба матн муродифи мутобиқро бояд истифода намуд.

Ин ҷо бояд таъкид намуд, ки сленг то имрӯз бахши мураккаб ва нисбатан кам таҳқиқшуда дар назарияи тарҷума махсуб меёбад. Дар навбати аввал ин ба ҳуди мафҳуми сленг алоқаманд буда, аз мавҷуд набудани анъанаи тарҷумаи ин воҳиди лексикӣ ба забони тоҷикӣ бармеояд. Аксари муҳаққиқон ин душворихоро дар муайянкунии ҳуди сленг хотиррасон мекунанд. Тарҷума нақши аҳамиятноки ду забон буда, мазмуни матни аслро инъикос менамояд. Дар вақти тарҷумаи сленг, пеш аз ҳама махсусияти матни аслро бояд дар мадди назар гирифт, зеро ба сленгҳо ивазшавӣ ва ноустувории услубӣ хос аст, ки тарҷумаро душвор менамояд. Пас яке аз вазифаҳои асосии тарҷумон ҳангоми тарҷумаи сленгҳо ин ба инобат гирифтани хусусияти инфиродии услуби муаллифи матн мебошад. Истифода намудани воҳидҳои лексикӣ нутқи шифоҳӣ бо мақсади ба роҳ мондани тарҷумаи дурусти нутқи асл ба чунин воситаи услубӣ мувофиқ аст.

Як қатор воҳидҳои лексикӣ дар забони англисӣ мавҷуданд, ки ба инкишофи воқеии ҷомеаи англисзабонҳо пайдо шуданд ва тарҷумаи онҳо хеле душвор аст. Чунончи tupper-tea, supper, brunch-breakfast, lunch ва ғайраҳо. Дарин ҳолат ҳангоми тарҷумаи сленгҳои ҷавонони англисзабон бояд тарҷумаи тавсифӣ истифода шавад [6, с.22].

Дар ҳолати набудани муродиф ва душвории интиҳоб вожа ё ибораи ба он наздикро мавриди тарҷума бояд қарор дод. Чунончӣ, Well I guess here is nouse to me sticking are till the end of the day- ман фикр мекунам, ки дар ин ҷо то охири рӯз наистам [14, с.26].

Муҳаққиқи забоншинос В.С.Виноградов қайд менамояд, ки муродиф ин баробарии нисбии нигоҳ доштани мундариҷа, мазмун, семантика, услуб ва вазифаи муоширати иттилоот ба шумор меравад [3, с. 162]. Исботи ин гуфтаҳо дар он зухур меёбад, ки мавҷудияти намудҳои гуногуни муродиф дараҷаи наздиккунии матни аслро ба намунаи тарҷумаи он наздик менамояд. Аммо барои амалӣ сохтани муоширати байнизабонии бомуваффақият танҳо истифодаи муродиф басанда нест. Ин ҷо мо бояд мафҳуми «дурустии тарҷума»-ро пеши худ гузорем. Аз рӯйи ақидаи В.Н.Комисаров мафҳуми «дурустии тарҷума» ин мувофиқати тарҷума ба матни асл ва шартҳои вазъияти муоширатро ба эътибор гирифтани ба шумор меравад [3, с.138]. Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, ки дурустии тарҷума дар худ намуди

муайяни муродифро дар бар мегирад, аммо на дар ҳама ҳолат тарҷумаи муродифӣ тарҷумаи дуруст ба ҳисоб меравад.

Як қатор сленгҳои англисӣ чой доранд, ки дар аксари забонҳо бе тарҷума ворид шудаанд. Чунончӣ-bucks-бакс, gue-гай, money-манӣ, ставу-крейзи, party-пати, okay-океу, wow-wau. Чунин сленгҳоро дар гуфтугӯи ҷавонҳои олуфта зиёд вохӯрдан мумкин аст.

Барои тарҷумонҳо лозим аст, ки дар вақти тарҷумаи сленгҳо бевосита маънои маҷозиро ҳам дар мадди назар гирифта, ҳангоми тарҷума истифода намоянд. Барои мисол чунин ҷумларо меорем: What cannot say? Hewill never shit as seamen stard [8.c.18]. Ин ибора ба онҳое нисбат дода мешавад, ки ҳеч гоҳ маллоҳи хуб шуда наметавонад. Ин ибораро вобаста ба меъёри ахлоқии забони тоҷикӣ айнан тарҷума кардан ҷоиз нест. Зеро дар забони имрӯзаи англисӣ, махсусан дар англисии Амрико бисёр вохидҳои фаҳш истифода мешаванд. Вожаи shit хеле дағал буд ва ба меъёри ахлоқӣ ҷавобгӯ нест. Ин ҷумла беҳтар мебуд чунин тарҷума шавад: «Чӣ гӯем? Ин сағбача ҳеч гоҳ гурги баҳрӣ шуда наметавонад.

Бояд зикр намоем, киду роҳи тарҷумаи сленгҳои англисӣ мавҷуданд:

1. Транскрипсия.

2. Калкакунӣ (айнан нусхабардорӣ).

Ин ду роҳро танҳо дар ҳолатҳои истифода намудан мумкин аст, ки вожа ё ибора дар забони тарҷума мешуда муродиф дорад ва фаҳмо аст. Чунончӣ:

«Old Din at the buck near laughed gilliver off –ho, ho, ho»-Пирамард Дин дар курсии ақиқ то мурдан чун Гуливер механдид. Ҳа-Ҳа-ха. Дар ин ҷо вожаи гуливер аз рӯи мазмуни матн фаҳмо аст. Аммо бояд зикр намоем, ки инро роҳро танҳо дар ҳолатҳои истифода намуд, ки ҳангоми тарҷума ҳама вожаҳо барои хонанда ё шунаванда бидуни шарҳи иловагӣ фаҳмо бошад.

Дар бештар ҳолатҳо усули тарҷумаи маҷозиро бояд истифода намуд ва албатта, ҳангоми тарҷума кӯшиш намудан лозим аст, ки матн фаҳмо бошад.

Дар вақти иваз кардани лексика ҳамагуна ивазшавии вохидҳои лексикӣ (вожа, ибораҳои устувор) рух медиҳад, ки ҳангоми тарҷума барои тарҷумон муҳим аст [9, с.18].

Дар вақти иваз кардани лексикон, вожаҳои серистеъмол мавҷуданд, бинобар ҳангоми тарҷума вазифаҳои баёнӣ, ҷаҳонбинӣ ва эҳсосотӣ-баҳодихиро бояд дар мадди назар гирифт.

Бо омӯзиши таҳқиқотҳои муҳаққиқон ва пажӯҳиши худ мафҳуми «сленг»-ро ҳамчун зухуроти фарҳангии ҷомеа чунин хулоса менамоем:

1. Сленг ин зухуроти мураккаб на танҳо аз нуктаи забонӣ, балки аз нуктаи тарҷума низ ба ҳисоб меравад.

2. Вазифаи муҳими тарҷумон ин дарёфти муродифи мувофиқи вожаҳо ва ибораҳои ҳангоми тарҷумаи матнҳои хаттӣ ва шифоҳӣ маҳсуб меёбад.

3. Дар вақти тарҷумаи сленгҳо бо сабаби мавҷудияти душвориҳои зиёд тарҷумон ба мушкилиҳои лексикӣ дучор мегардад.

Ҳамин тариқ, хулоса кардан мумкин аст, новобаста бо истифодаи зиёди сленгҳо дар забони англисӣ, онҳо ҳангоми тарҷума ба дигар забон аниқияти мафҳумиро доро нестанд. Ин далелро мо дар таҳияи луғатҳо, фарҳангҳои тафсирий дида метавонем.

АДАБИЁТ:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Международные отношения. 1975. – 237 с.
2. Берджесс А. Заводной апельсин. – М.: Эксмо-пресс, 2004. – 221 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 162 с.
4. Волошин Ю.К. Американский сленг в разговорной речи // Лингвистические единицы разных уровней и их функциональные характеристики. – Краснодар, 1982. – С. 13-17.
5. Казакова Т.А. Художественный перевод: в поисках истины [Текст]. – СПб., 2006. – 224 с.
6. Лихачев Д. Черты первобытного примитивизма воровской речи. Язык и мышление. – М.- Л., 1935.
7. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ, Душанбе-“Эр-граф” 2011. -1013 с.
8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание/Ю.С.Маслов.-М.:Высшая школа, 1987.-231 с.Понятие и функции сленга// [захираи интернетӣ]: <http://yun.moluch.ru/archive/8/533/>- мурочиат: 15.03.2023.
9. Мюллер. В.К. Англо-русский словарь / В.К. Мюллер. -М., 1961.- 912 с.
10. Хомяков В.А. Три лекции о сленге: пособие для студентов педагогических институтов. –Вологда, 1970. – 62 с.

11. Чамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ-англисӣ. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 978с.
12. Шаҳобова М.Б. Луғати хурди англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – 204 с.
13. Швейцер А.Д. Современная социоллингвистика. Теория, проблемы, методы. – М., 1976.
14. Hornby A. Oxford advanced learner's dictionary/ A. Hornby.- Oxford University Press, 1989. -1580 p.
15. Oxford American dictionary. Colleges Edition, New York, 1986.–1094 p.
16. Longman Dictionary of contemporary English – 2003.1949 p.
17. Partridge E. Slang To-Day and Yesterday. London, 1960. 215p.

РОҶҶО ВА УСУЛИ ТАРЧУМАИ СЛЕНГҶО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ТОҶИКӢ

Дар мақола тарзу усули тарҷумаи сленгҷо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, қайд гардидааст, ки сленгҷо хусусияти духӯрагӣ доранд. Аз як тараф сленгҷо вазифаи воҳидҳои номинативии нутқро ҳамчун зухуроти махсус ифода кунанд, аз тарафи дигар сленгҷо мафҳумҳои мебошанд, ки дар забон муродифи худро доранд. Дар ҳар ду ҳолат ҳам вожаҳои ҳамшабех моҳиятан аз якдигар фарқ мекунанд. Дар ҳолати аввал зимни тарҷума танҳо вожаҳо ба таври оддӣ оварда мешаванд, дар ҳолати дуюм сленг ӯ махсусияти ин падидаҳо дар асл ифода мекунад ва ӯ мафкураи соҳибони ин сленгро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: *сленгҷои забони англисӣ, калимаҳои маҷозӣ, сленги ҷавонон, фарҳанги омма, лексика, воҳидҳои лексикӣ.*

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА СЛЭНГА С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ

В статье отмечается, что сленгу свойственна двойная номинация. С одной стороны, номинативную функцию выполняют сленгизм, обозначающие специфические явления, присущие данной скульптуре, а другой - сленгизмы, обозначающие понятия, для которых уже существуют обычные слова в языке. В обоих случаях номинации, схожие по форме, отличаются по своей сути. В первом случае происходит простое заполнение терминологических лакун, во втором случае сленговое слово передает специфику данного явления в действительности или сознания носителей определенного сленга.

Ключевые слова: *ироничные слова, молодежный сленг, субкультура, англоязычные, транскрипция, транслитерация, калькирование, лексика, лексические единицы.*

METHODS AND TECHNIQUES SLENGIZM TRANSFER FROM ENGLISH INTO TAJIK

It is noted in the article that a double nomination is peculiar. On the one hand, the nominative function is performed by slangisms, denoting specific phenomena inherent in this sculpture, and on the other hand, slangisms denoting concepts for which everyday words already exist in the language. In both cases, nominations that are similar in form differ in essence. In the first case, there is a simple filling of terminological gaps, in the second case, the slang word conveys the specifics of this phenomenon in reality or the consciousness of the carriers of a certain slang.

Key words: *ironic words, youth slang, subculture, English, transcription, transliteration, tracing, vocabulary, lexical units.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кабиров Лутфулло Абдусаломович-унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забони англисии Донишгоҳи Давлатии Дангара. Lutfullo.Kaburov95@mail.ru 907151628.*

Сведения об авторе: *Кабиров Лутфулло Абдусаломович-соискатель кафедры теории и практики Дангаринского Государственного Университета Lutfullo.Kaburov95@mail.ru 907151628.*

Information about the author: *Kaburov Lutfullo Abdusalomovich-applicant of the Dangara State University Lutfullo.Kaburov95@mail.ru 907151628.*

ОМИЛ ВА ШАРОИТҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ТАҶРИБАИ ИҶТИМОИИ НАВРАСОН ДАР РАВАНДИ ДАРСҶО ВА МАШҶУЛИЯТҶОИ БЕРУНАЗСИНҶИАЗ БИОЛОГИЯ

Каримзода Мирзобадал

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Начмиддинова Гулнора

унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

«Таҷрибаи иҷтимоӣ» ҳамчун таҷрибаи умумӣ бо тамоюли иҷтимоишавии наврасон асосан, ҳамчун таҷрибаи шахси ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ, таҷрибае, ки барои ҳаёти ҷамъиятӣ

аҳаммияти муҳим дорад, доништа мешавад. Таҳлили маводи назариявӣ доир ба мавзуи мазкур имкон дод, моҳияти таҷрибаи иҷтимоӣ ба чунин тарз тавзеҳ дода шавад [7, С. 48-52]:

- дар ибтидо, илм таҷрибаи иҷтимоиро ҳамчун таҷрибаи шуур, ки тавассути равобити тарафайн миёни шахс ва олами моддӣ ташаккул ёфтааст, муайян карда буд;

- бо мурури замон дониши андӯхта имкон дод, муфассалтар мавзуи мазкур таҳқиқ шавад, алоқамандии таҷрибаи иҷтимоӣ бо масъалаҳои тарбиявӣ, иҷтимоишавӣ, фардикунонӣ, рушди шахс ҳамчун шахсият дар раванди азхудкунии арзишҳои, ки ба ҷомеаи муайяне тааллуқ дорад, пайдо гардид;

- таҷрибаи иҷтимоӣ аз маҷмуи ба ҳам алоқаманди ҳиссиёт, дарк, воситаҳои тафаккур, муносибат, фаъолият, малака, дониш, маҳорат, одобу рафтор, дастурҳои иҷтимоӣ таркиб меёбад;

- азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ тавассути механизми фаъолият, мавқеъ ва робитаи иҷтимоӣ, ҳудогоҳӣ имконпазир мегардад.

Таҷрибаи иҷтимоӣ метавонад, хеле гуногуншакл бошад. Хусусиятҳои он зери таъсири омилҳои гуногун ташаккул меёбад ва таҳқиқоти ҷиддиро доир ба мураттабсозӣ ва таснифоташ тақозо мекунад [10].

Таҷрибаи иҷтимоӣ дар ҳаёти шахс мавқеи махсусро дар иттилоотнокӣ ишғол мекунад, ки ҳамчун ашёи ҳиссиёти зеҳнӣ тавассути азнавшафии иҷтимоӣ, фарҳанги ҷомеа ва худташакилёбии иҷтимоӣ мебошад [3, С. 402-403].

Масъалаи ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии наврасонро таҳқиқ намуда, мо хусусияти худбаҳодихӣ (рефлексивӣ) доштани тафаккури ўро муайян мекунем, ки ин хусусияти ҳамин давраи синнусолӣ мебошад. Тавассути худбаҳодихӣ наврас на танҳо ба таҷрибаи иҷтимоии андӯхта сарфаҳм меравад, балки он арзиш, тамоюл ва дастурҳои ҳаётии шахсии наврасро ташаккул медиҳад.

Тавассути худбаҳодихӣ дар шахс худшиносӣ ташаккул меёбад, яъне симои худӣ ҳамчун «Ман». Худбаҳодихӣ дар тағйирёбии ботинии шахсият ва дар қобилияти наврас барои дарк намудани шахсоне, ки бо ӯ дар ҳамкорӣ муайян қарор доранд, зоҳир мегардид [9, С. 84-88].

Ба андешаи мо, унсури асосии рушди таҷрибаи иҷтимоии наврасони синни хурд худшиносӣ мебошад, ки барои дарки ҳолати ҳақиқии олами иҷтимоӣ ва дарки мавқеи худ дар он мусоидат менамояд.

Танҳо дар ҳолати фаъолнокии баланди рушди худшиносии кӯдак дар ӯ дар сатҳи зарурӣ таҷрибаи иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Худшиносӣ дар раванди ҳамкорӣ наврас бо ҷомеа ташаккул ёфта, дар ӯ рушди «Ман – концепсия» фаъол мегардад.

Зери мафҳуми «Ман – концепсия» тартиби устувор ва фардии таассуроти шахс дар бораи худаш «Ман» мебошад, ки дар дараҷаи муайян даркшаванда аст. Дар асоси чунин таассурот фард дар бораи худаш назарро асос намуда, ҳамкориро бо дигар намоёндогони муҳити иҷтимоӣ бунёд менамояд. Дар давраи синнусоли наврасии хурд арзишҳои тамоюлӣ зери таъсири таҷрибаи ҳаёт ташаккул ёфта, дар эътиқод, худбаҳодихӣ, идеалҳои таҷассум мегардад. Сатҳи худшиносии хонандагон тағйир ёфта, сайъ мекунанд, ки хусусиятҳои фардӣ, имконият ва қобилиятҳои худро муайян кунанд [5, С. 51-64].

Барои наврасони хурдсол хусусиятҳои зерин хос аст:

- талабот ба эътибори ҷамъиятӣ тавассути фаъолияти фаиданок;

- тавассути муносибат барои устувор намудани мавқеи худ, сайъ кардан;

- ҳассосият ба азхудкунии одобу рафтор, арзишҳои ҳаётӣ, шаклҳои муносибат;

Ҳамин тариқ, далелҳои овардашуда ба мо имкон медиҳад, ки хусусияти наврасони хурдсоли дар ҳолати муносиби азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ қарордоштаро ошкор намоем. Сатҳи ташаккулёфтаи таҷрибаи иҷтимоӣ аз рӯйи як қатор ченакҳо арзёбӣ мегардад. Яке аз унсури муҳими ин арзёбӣ ягонагии сохтори таҷрибаи иҷтимоӣ мебошад [2, С. 26-46], [1], [8], [10].

Унсурҳои таҷрибаи иҷтимоӣ дар амсилаи коркарднамудаи мо, ки дар поён оварда мешавад, аҳаммияти ягона дошта, дар алоқамандӣ қарор дорад. Дар амсила сохтори объективии таҷрибаи иҷтимоӣ инъикос ёфтааст, ки бояд азхуд карда шавад.

Амсила таҷрибаи иҷтимоиро, ки дар раванди зиндагии одамон пайдо шудааст, худро дар дониш, воситаҳои фаъолият, одобу рафтор, принсипҳои ахлоқӣ ва омода ба эҷоду камолёбӣ таҷассум менамояд.

Олимони муосир бисёршаклии сохтори таҷрибаи иҷтимоиро пешниҳод доранд, ки дар он унсурҳои таркибии гуногун намоён мешавад. Бо вучуди ин чунин унсурҳо харчанд аз рӯйи калимасозӣ мухталифанд, аммо хеле ба моҳияташ наздиканд. Аз ин шумора унсурҳои маърифатӣ, арзишӣ-ҳиссиётӣ ва рафториро қайд кардан мумкин аст [12, С. 268-274].

Ба сохтори таҷрибаи иҷтимоии баррасишавандае, ки нисбат ба наврасони хурд тааллуқ дорад, мо диққати худро ба гуруҳи унсурҳои аксиологӣ, маърифатӣ, ҷаъолиятӣ ва рефлексивӣ равона намудем.

Расми 1. Сохтори таҷрибаи иҷтимоии хонандагони хурдсол

Унсурҳои аксиологӣ сатҳи тамоюлҳои арзишиеро муайян мекунад, ки ба ташаккули амрҳои иҷтимоии хонандагони наврасони хурд таъсир мерасонад. Унсурҳои маърифатӣ, ки сохтори таҷрибаи иҷтимоиро ташкил менамояд, аз таассурот, дониши кӯдак вобаста ба синнусоли гуруҳи мазкур оид ба қоидаҳои ҷамъиятии муносибат ва ҳақиқати иҷтимоӣ иборат мебошад. Унсурҳои ҷаъолиятӣ бошад, аз маҷмуи қордонии иҷтимоӣ, малакаҳо, ки барои гирифтани таҷрибаи ҳамкорӣ наврасони хурд дар ҷомеа дар ҳадди ҷаъолияти муҳимми иҷтимоӣ ва шахсӣ иборат буда, асоси онро арзишҳои иҷтимоӣ ва таассурот ташкил менамояд. Унсурҳои рефлексивӣ омодагии наврасони синни хурдро ба таҳлили ҳамкорӣҳои иҷтимоӣ, ҳолати рефлексии он, ҷаъолияти ба натиҷа равонашуда ифода менамояд [4, С. 148-154].

Тамоми унсурҳои таҷрибаи иҷтимоиро, ки дар боло таъкиф додем, байни худ робитаи ноғузастанӣ доранд. Онҳо бо ҳам мусоидакунандаанд.

Унсурҳои ишорашударо ба инобат гирифта, мо тавонистем, меъёрҳо, сатҳҳо, нишондодҳои асосиро муайян намоем, ки тавассути онҳо метавонем ташаккули таҷрибаи иҷтимоии наврасони хурдро дар раванди ҷорабиниҳои дар ҷорҷӯбаи ҷаъолияти беруназсинфӣ ташкил шудааст, тавсифу арзёбӣ намоем.

Ҷадвали 1. Ташаккули таҷрибаи иҷтимоии наврасони хурдсол: меъёрҳо, сатҳҳо, нишондиҳандаҳо

Меъёрҳо	Сатҳҳо, нишондиҳандаҳо
Ҳавасмандӣ-арзишӣ, арзишҳои иҷтимоӣ ва шахсии наврасони хурд, ки онҳоро ба ҷаъолияти дорой аҳамияти иҷтимоӣ дошта барои ҷомеа равона мекунад.	Сатҳи баланд: наврасони хурд барои иштироки шахсӣ дар ҷаъолияти муҳимми иҷтимоӣ ҳавасманд гардидаанд. Дар арзишҳои шахсии онҳо арзишҳои муҳимми иҷтимоӣ бартарӣ дорад.
	Сатҳи миёна: наврасони хурд барои иштироки шахсӣ дар ҷаъолияти муҳимми иҷтимоӣ пурра ҳавасманд нагардидаанд. Дар баробари ин дар арзишҳои шахсии онҳо арзишҳои муҳимми иҷтимоӣ дохи ласт.
	Сатҳи паст: ҳавасмандӣ барои иштироки шахсӣ дар ҷаъолияти муҳимми иҷтимоӣ надорад. Дар арзишҳои шахсии онҳо ба арзишҳои муҳимми иҷтимоӣ тавачҷуҳ нест.

<p>Мундариҷавӣ, ҳамчун мачмуи мутахҳидкунадаи дониш, одобу рафтор, мавқеи иҷтимоӣ, арзишҳои иҷтимоӣ, дарки зарурияти истифодаи воситаи ҷалбкунанда ва ҷалбнакунанда мебошад.</p>	<p>Сатҳи баланд: мураттабсозии дониши арзишҳои асосии иҷтимоӣ, одобу рафтор, мавқеи иҷтимоӣ, ки наврасон бошууроно қабул намудаанд. Дарки муҳимият ва самарадори истифодаи муносибати ҷалбкунанда ва ҷалбнакунанда.</p>
	<p>Сатҳи миёна: нопурра мураттабсозии дониши арзишҳои асосии иҷтимоӣ, одобу рафтор, мавқеи иҷтимоӣ, ки дар ҷомеа қабул шудааст.</p>
	<p>Сатҳи паст: дарки ҳиссаҷавии арзишҳои асосии иҷтимоӣ, одобу рафтор, мавқеи иҷтимоӣ, ки дар ҷомеа қабул шудааст. дараҷаи пасти дарккунии муносибати ҷалбкунанда ва ҷалбнакунанда.</p>
<p>Амалиётӣ-ҷамъкунандаи малакаҳои муносибат бо одамони дигар. Ташкил ва иштирок дар фаъолияти якҷоя ва даставӣ.</p>	<p>Сатҳи баланд: дар муносибат бо ҳамсолон, наврасони калон ташаббускор аст. Дар ӯ хоҳиши устувори муносибат доштан бо одамони дигар мушоҳида мешавад ва доираи муносибатро васеъ менамояд. Дар вақти муносибат наврас эмотсияи ҳамсухбаташ ҳис ва пай мебарад ва ба худ вазифаи ташкилкунандаи муносибатро гирифта, босаводона вазифахоро дар байни иштирокчиёни фаъолияти даставӣ тақсим менамояд. Дар ин маврид, ҳудаш бошад, фаъолон ба қорҳои даставӣ машғул мешавад.</p>
	<p>Сатҳи миёна: дар муносибат бо ҳамсолон камфаъолӣ нишон медиҳад. Хоҳиши махсуси васеъ кардани давраи муносибатро надорад. На ҳамеша ҳолати эмотсионалии ҳамсухбаташро ҳис мекунад, инчунин пай намебарад. Фаъолияти одамони дигарро метавонад ташкил намояд, аммо нақшаи аниқ татбиқи фикрҳои мушаххасро надорад. Дар раванди фаъолияти даставӣ метавонад, вазифахоро байни иштирокчиён тақсим намояд, аммо на ҳамеша ҳудаш дар фаъолияти даставӣ иштирок мекунад.</p>
	<p>Сатҳи паст: хоҳиши муносибат бо ҳамсолонаш ва дигар одамон доштанро надорад. Барои васеъ кардани доираи муносибат ҳавасмандӣ надорад. Тағйирёбии ҳолати эмотсионалии ҳамсухбаташро ҳис мекунад, инчунин пай намебарад. Барои гирифтани вазифаи ташкилотчи фаъолияти якҷоя омода нест. Дар байни даста вазифахоро тақсим карда натавонистанд. Дар фаъолияти даставӣ иштирок намекунад.</p>
<p>Арзёбишаванда, муайянкунандаи сатҳи малакаҳои рефлексивӣ хусусияти худбаҳодиҳӣ</p>	<p>Сатҳи баланд: маҳорати хуби арзёбӣ ва ислоҳи фаъолияти худ, рафтор ва фаъолияти одамони дигарро таҳлил кардан, сатҳи комили танқидиро зоҳир кардан.</p>
	<p>Сатҳи миёна: маҳорати худслоҳкунии фаъолияти худ пурра ташаккул наёфтааст. Худбаҳодиҳӣ кам поён ё каме боло рафтааст.</p>
	<p>Сатҳи паст: натавонистани арзёбӣ ва ислоҳи фаъолияти худро ошкоро зоҳир кардан, рафтори худ, ҳамсолон ва дигаронро таҳлил кардан. Худбаҳодиҳӣ хеле поён ё хеле боло рафтааст.</p>

Дар ҷадвали мазкур зери мафҳуми «меъёр» мо нишондодеро, ки барои сифати арзёбӣ аст, овардаем. Яъне ин ченаки шартӣ барои ченкунии объект ва арзёбии он истифода мешавад.

Дар меъёри сатҳи баланд иҷроиши тамоми нишондодҳо дар ҳаҷми пурра муайян карда мешавад. Агар танҳо нишондодҳои асосии меъёр иҷро шавад, пас он ба сатҳи миёна дохил мешавад. Ба сатҳи паст иҷроиши як нишондоди меъёр ё тамоман дар раванди арзёбӣ набудани онҳо дохил мешавад.

Тамоми раванди инкишофро дар маҷрои гузариш аз ҳолатии сифатан паст ба баландтар ба таҳқиқот шуруъ мекунанд.

Зери мафҳуми «сатҳи ташаккул» мо дараҷаи муайянеро мефаҳмем, ки барои ноил гардидан ба ягон чиз зарур аст.

Таҷрибаи иҷтимоӣ ба шахс имкон медиҳад, ки ба ҷомеа мутобиқ шавад. Сатҳи ташаккулёбӣ бевосита ба пешравии навраси хурдсол дар ҷомеа таъсир мерасонад. Маълумотҳои дар раванди омӯзиши масъала гирдомада ба мо имкон дод, се сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоӣ муайян намоем. Сатҳи паст - муайянкунандаи набудани нишондодҳои арзёбӣ, сатҳи миёна - мавҷуд будани ҷузъҳои нишондодҳои арзёбӣ, сатҳи баланд бошад, дар он тамоми меъёрҳои арзёбӣ муайян карда мешавад.

Таҳлили назариявии адабиёти вобаста ба мавзӯ имкон дод, ҳулосоҳои зеринро барорем:

- яке аз масъалаҳои муҳими педагогикаи муосир ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии хонандагони синни наврасии хурд мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур имкон медиҳад, ки мустақилияти наврас, пешравии онҳо дар ҷамъият, тарбияи боварӣ ба қувваи худ таъмин гардад. Ин сифатҳо дар ҷамъият ҳамеша зарур аст;

- таҷрибаи иҷтимоӣ – ин синтези арзишҳо, одобу рафтори дар ҷамъият қабулшуда, маҳорати иртиботи иҷтимоӣ, ки тавассути он наврасони хурд мавқеи худро дарк ва устувор менамояд;

- унсурҳои алоҳидаи таҷрибаи иҷтимоӣ, ки ба хонандагони синни наврасии хурд тааллуқ доранд, чуфтанд: аксеологӣ-маърифатӣ, фаъолиятӣ-худбаҳоидихӣ;

- унсурҳои алоҳидаи ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоӣ тибқи меъёрҳои ҳавасмандӣ-арзишӣ, мундариҷавӣ, амалиётӣ-ҷамъкунанда, арзёбишаванда- муайянкунанда арзёбӣ карда мешавад;

- ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоӣ бо се сатҳ: паст, миёна, баланд муайян карда мешавад.

Вазифаи асоси ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии наврасони синнусоли мазкур дар раванди таҳсил бояд дастгирии педагогии шахс бошад, яъне шахрванди ҳушахлоқи Тоҷикистон ба воя расад, дар қорҳои ҷамъиятӣ фаъолнокӣ нишон диҳад, барои тақдири Ватанаш масъул бошад, ба ояндаи дурахшони давлат боварӣ дошта бошад, арзишҳои миллиро эҳтиром қунад ва барои рушди он мусоидат намояд.

Аввалин шароити педагогиро таъмин намуда, муҳити ҳавасмандиро ташкил намуда, мо барои муайян намудани омилҳои, ки иштироки наврасонро дар иттиҳодияҳои кӯдакон ҳавасманд гардонад ва ба хонандагон моҳияти фаъолияти ҷамъитӣ фаҳмонад, қор бурдем. Қор дар ин самт тариқи суҳбат ва саволномаҳо гузаронида шуд.

Ба ақидаи мо ҳавасмандгардонии наврасон барои иштирок дар фаъолияти иттиҳодияи ҷамъиятии кӯдакон бояд дар раванди намоишҳои зохирии қомебиҳое, ки собиқ иштирокчиёни иттиҳодия ноил шудаанд, инчунин тариқи шиносии аъзои нав бо пешвоёни иттиҳодия, анъанаҳои, расму оинаш ба роҳ монда мешавад.

Шароити педагогии дуҷум бошад ин тавсеаи дониши хонандагон дар бораи моҳияти иҷтимоии воқеият барои ташаккули таҷрибаи иҷтимоии маърифатии наврасони хурдсол бояд мусоидат намояд. Интизорӣ меравад, ки хонандагони синфҳои 5-6 аъзои «Ҳаракати мактаббачагони Тоҷикистон» мебошанд, дар раванди татбиқи барномаи «Бо ҳам – беҳтар!» дониш ва маҳорати заруриро, ки барои татбиқи нақшаҳои ташкилоти кӯдакон талаб мекунанд, азхуд менамоянд.

Шароити педагогии сеюм бошад ин ҷалби наврасон ба фаъолияти муҳими иҷтимоӣ мебошад, ки бояд воситаи асосии азхудкунии таҷрибаи иҷтимоии хонандагон бошад.

Таҷрибаи муҳими иҷтимоии фаъолиятиро хонандагони наврас тавассути иштирок дар ҷорабинҳои амаливу эҷодӣ азхуд мекунанд. Масалан, дар консертҳо, ҳамоишҳо ва дигар иқдомҳои ватанпарварона.

Ҳамин тавр, мо тавонистем шароити педагогиро муайян ва асоснок намоем, ки барои муҳити маърифатии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ хос аст ва барои ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии хонандагони наврас мусоидаткунада мебошад.

Ташаккули таҷрибаи иҷтимоӣ дар байни хонандагон зарурати фароҳам овардани шароити зеринро талаб мекунад:

а) Ташаккули арзишҳои фарҳангии шахсият:

- рушди маънавии наврасон, ошкор намудани неруи эҷодии онҳо тавассути иштирок дар фаъолияти ғоиданоки иҷтимоӣ, аз ҷумла эҷодӣ, бозӣ, тарбиявӣ, иҷтимоӣ, фаннӣ-истехсолӣ. Дар шахсияти таҳким бахшидани арзишҳои маънавий-ахлоқӣ дар асоси принцип ва меъёрҳои ахлоқӣ, салоҳиятҳои маънавий, худомӯзӣ ва худтаълимӣ имконпазир аст;

- таҳкими ахлоқ бо роҳи аз худ намудани донишҳо оид ба анъанаҳои халқҳои тоҷик, озодии ирода, муносибатҳои ботинӣ, ҳавасмандии дар шуури шахс ташаккулёфта бо тамаркуз ба вичдон ва шаъну шараф;

- ташаккули худшиносии наврас, ки уҳдадорҳои шахсии ахлоқиро аниқ муайян карда, амалҳои худро назорат карда метавонад;

- ташкили раванди таълим ва фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ аз нуктаи назари ахлоқӣ;

- азхуд намудани арзиш ва анъанаҳои асосии халқи тоҷик;

- ташаккули ахлоқ, яъне дарки зарурати танзими рафтори худ бо дарназардошти манфиатҳои ҷомеа, ҳамсинфон ва одамони дигар бо тамаркуз ба адолат, ғояҳои барои шахрванд нолозим;

- таҳкими худбаҳодихии наврас, ташаккули некбинӣ ба зиндагӣ, муносибати мусбат ба худ ва дигар аъзои ҷомеаи атроф;

- ҳавасмандӣ барои қабули қарорҳои мустақил, майл ба амал, изҳори мавқеи худ, ҳимояи он, муносибати интиқодӣ ба масъалаҳои арзёбии фаъолияти худ;

- ташаккули меҳнатдустӣ, мақсаднокӣ, талаботи эстетикӣ;

- ташаккули шавқу ҳавас вобаста ба интихоби касби оянда, дарки аҳамияти интихоби касб барои ҳаёти оянда, ки барои он дар давраи таҳсил дар мактаб зоҳир кардани муносибати эҷодкорона ба фаъолияти иҷтимоӣ ва меҳнатӣ зарур аст;

- дарки масъулият барои саломатӣ ва ҳаёти худ, зарурати кадрӣ имкон муқовимат кардан ба таҳдидҳо ба амнияти шахсӣ;

- ташаккули тарзи ҳаёти солим, фарҳанги экологӣ.

б) Ташаккули меъёрҳо, қоидаҳо, арзишҳои фарҳангии иҷтимоӣ:

- ташаккули ватандӯстӣ, шахрвандӣ, маҳорати ташкилотчигӣ, ҳавасмандӣ ба муошират бо омӯзгорон, ҳамсинфон, шахсони дигар дар ҳалли масъалаҳои барои ҷомеа муҳимтарин дар асоси донишу малакаи дар муассисаи таълимӣ гирифта;

- таҳкими арзишҳои миллӣ, ғамхорӣ дар бораи рушди кишвар, масъулияти шахсӣ барои сарнавишти Тоҷикистон;

- ташаккули шахсияти шахсӣ, аз ҷумла ҳувийяти ҳудудӣ ва фарҳангии халқи тоҷик, ҳувият ба узви оила, иттиҳодияи донишҷӯён;

- ташаккули малакаи аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоӣ, дарки шахсии арзишҳои зиндагӣ, афзалиятҳо, самти рафтори худ ба амалияи мавҷудаи муносибатҳои иҷтимоӣ, муносибат бо намояндагони дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ;

- ташаккули салоҳиятҳои асосие, ки дар ҷомеа барои мутобиқшавии бомуваффақияти наврасон дар ҷомеа заруранд;

- таҳкими муносибати мусбат ба мақомоти давлатӣ, вилоятӣ ва шаҳрӣ, иттиҳодияҳои шахрвандӣ, гуруҳҳои одамон ва шахсони алоҳида;

- андӯштани таҷрибаи ёрии ҳамдигарӣ, ташаккули муносибати некӯкорӣ нисбат ба ҳамсолон, калонсолон, хурдсолон, ҳамдардӣ нисбат ба одамони дигар;

- қабули арзишҳои инсондӯстонаи ҷомеа, принципҳои демократии бунёди давлат;

- ташаккули эҳтиром ба ақидаҳои мардум, анъана ва фарҳанги онҳо;

- ташаккули эҳтиром ба дин, дарки аҳамияти он барои давлат, халқҳои Тоҷикистон, нақши анъанаҳои динӣ барои устувории ҳаёти ҷамъиятию сиёсии кишвар.

в) Ташаккули фарҳанги оилавӣ:

- эҳтироми бошууроно ба оила, муносибатҳои оилавӣ, волидайн, хоҳиши некхоҳӣ,

ғамхорӣ дар бораи хурдсол, дастгирии насли калонсол;

- эътирофи аҳамияти оила барои ҷомеа ва ҳар як шахс;
- кабули арзишҳои хоси муносибатҳои оилавӣ;
- ташаккул додани таҷрибаи нигоҳубини ҳешовандон, оила;
- донишони анъанаҳои оилавӣ, ҳам шахсӣ ва ҳам ҷомеаи тоҷикон.

4) Барои наврасон фаъолияти асосӣ фаъолиятҳои ғоиданоки иҷтимоӣ мебошад, ки ба ташаккули амсилаи рафтори ӯ бо ҳамсолон ва калонсолон бевосита таъсир мерасонад.

Ба корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ҷалб намудани наврасон онҳоро ба корҳои водор менамояд, ки боиси манфиати одамон, ҷамъият ва оила мегардад. Ҳамин тариқ, дар хонандагон талабот ба эътирофи иҷтимоӣ рушд меёбад.

Дар давраи наврасӣ муошират бо ҳамсолон бояд ҳамчун як намуди махсуси фаъолият, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти мустақилонаи кӯдак буда, ба рушди ӯ ҳамчун мавҷудияти иҷтимоӣ мусоидат мекунад, ҷудо карда шавад.

Тавассути муошират наврасон худро тасдиқ карда, дар баробари ин, онҳо ҳамзамон мехоҳанд «мисли ҳама бошанд» ва бо кадом роҳе аз дигарон фарқ кунанд ва эътирофи ҳамсолони худро пайдо кунанд.

5) Барои ташаккули таҷрибаи иҷтимоӣ дар байни мактаббачагон, ки фанни «Биология»-ро меомӯзанд ва бо фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар ин самт машғуланд, вазифаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст:

- васеъ намудани тасаввуроти мактаббачагон дар бораи арзишҳои иҷтимоӣ, нақшо, меъёрҳои рафтори дар ҷомеа қабулшуда;
- тақмили малакаи муоширати хонандагон, шакли усули муошират;
- ба наврасон омӯзонидани тақсими масъулият дар гуруҳ, иҷрои нақши мушаххас;
- ташаккул додани қобилияти ташкилотчиғии хонандагон;
- рушд додани малақаҳои худбаҳодиҳии хонандагон;
- ба хонандагон омӯзонидани пешбурди муҳофизат, пешгирии ҳолатҳои муноқишавӣ, пайдо кардани роҳи муносиби баромадан аз муноқишаҳо.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архангельский, С. И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе / С. И. Архангельский. – Москва: Высш.шк., 1976. – 200 с.
2. Афанасьев, В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем / В. Г. Афанасьев. // Системные исследования: Методологические проблемы. Ежегодник. – Москва: Наука, 1982. – С. 26–46.
3. Бондаренко, Н. Г. Язык, знание и социальный опыт в структуре трансляции ценностей / Н. Г. Бондаренко. // Евразийский юридический журнал. - 2019. - № 5 (132). - С. 402-403.
4. Земсков, А. Е. Возможности детских общественных объединений в формировании социального опыта младших подростков / А. Е. Земсков // Саранск: Мордовский государственный педагогический институт имени М.Е. Евсевьева, 2019. – С. 148-154.
5. Иванова, И. А. Проблемы становления рефлексивности в младшем подростковом возрасте / И. А. Иванова. // Психология и школа. – 2012. – № 1. – С. 51–64.
6. Кочергин, А. Н. Моделирование мышления / А. Н. Кочергин. – Москва: Политиздат, 1969. – 224 с.
7. Неясова, И. А. Организационно-педагогические условия формирования социального опыта у младших школьников в образовательном процессе / И. А. Неясова // Гуманитарные науки и образование. - 2015. - № 2 (22). - С. 48-52.
8. Новик, И. Б. О моделировании сложных систем / И. Б. Новик. – Москва: Мысль, 2000. – 335 с.
9. Пчелинцева, Д. Г. Развитие волевых качеств на занятиях внеурочной деятельности как фактор становления личности подростков / Д. Г. Пчелинцева. // Высшее образование сегодня. – 2022. – № 1-2. – С. 84–88.
10. Фрейд, З. Введение в психоанализ / З. Фрейд. - Москва: Наука, 1989. - 216 с.
11. Штофф, В. А. Моделирование и философия. / В. А. Штофф. – Москва; Ленинград: Наука, 1966. – 301 с.
12. Эльконин, Д. Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Д. Б. Эльконин. // Избранные психологические труды. – Москва: Педагогика, 1989. – С. 268–274.

ОМИЛ ВА ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ТАҶРИБАИ ИҶТИМОИИ НАВРАСОН ДАР РАВАНДИ ДАРСҲО ВА МАШҶУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ АЗ БИОЛОГИЯ

Дар мақола мафҳуми “таҷрибаи иҷтимоӣ” таснифу тафсир шуда, шароитҳои педагогии ташаккули таҷрибаи иҷтимоии хонандагон дар ҷараёни дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ аз ҷанби биология мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ин росто, муаллиф таъкид мекунад, ки таҷрибаи иҷтимоӣ метавонад, ҳеле гуногуншакл бошад, хусусиятҳои он зери таъсири омилҳои гуногун ташаккул меёбад ва таҳқиқоти ҷиддио доир ба мураттабсозӣ ва таснифоташ тақозо мекунад. Масъалаи ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии наврасонро таҳқиқ намуда, мо хусусияти худбаҳодихӣ (рефлексивӣ) доштани тафаккури ўро муайян мекунем, ки ин хусусияти ҳамин давраи синнусолӣ мебошад. Тавассути худбаҳодихӣ наврас на танҳо ба таҷрибаи иҷтимоии андӯхта сарфаҳм меравад, балки он арзиш, тамоюл ва дастурҳои ҳаётии шахсии наврасро ташаккул медиҳад.

Ба корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ҷалб намудани наврасон онҳоро ба корҳои водор менамояд, ки боиси манфиати одамон, ҷамъият ва оила мегардад. Ҳамин тариқ, дар хонандагон талабот ба эътирофи иҷтимоӣ рушд меёбад. Дар давраи наврасӣ муошират бо ҳамсолон бояд ҳамчун як намуди махсуси фаъолият, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти мустақилонаи кӯдак мебошад, ба рушди ӯ ҳамчун мавҷудияти иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *иҷтимоишавӣ, фардиқунонӣ, малака, дониш, маҳорат, худбаҳодихӣ арзишӣ-ҳиссиётӣ рефлексивӣ*

ФАКТОРЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОПЫТА ПОДРОСТКОВ В ПРОЦЕССЕ УРОКОВ И ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО БИОЛОГИИ

В статье интерпретируется понятие «социальный опыт», анализируются и рассматриваются педагогические условия формирования социального опыта учащихся на уроках и внеурочной деятельности по предмету биология. Наряду с этим, автор подчеркивает, что социальный опыт может быть очень разнообразным, его характеристики формируются под влиянием различных факторов, и это требует серьезных исследований по его классификации и формированию. Изучив вопрос формирования социального опыта подростков, мы обнаружили характеристику рефлексивности его мышления, что характерно для данного возрастного периода. Через рефлексии подросток не только осмысливает накопленный социальный опыт, но и формирует ценности, тенденции и ориентиры личной жизни.

Привлечение подростков к полезным общественным работам побуждает их совершать поступки, приносящие пользу людям, обществу и семье. Таким образом, у учащихся развивается потребность в социальном признании. В подростковом возрасте общение со сверстниками следует рассматривать как особый вид деятельности, являющейся неотъемлемой частью самостоятельной жизни ребенка, способствующей его развитию как социального индивида.

Ключевые слова: *деятельность, умение, знание, социализация, персонализация, самооценка ценностно-эмоциональный, рефлексивный.*

FACTORS AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION SOCIAL EXPERIENCE OF ADOLESCENTS DURING THE LESSONS AND EXTRACOURSE ACTIVITIES IN BIOLOGY

The article interprets the concept of "social experience", analyzes and considers the pedagogical conditions for the formation of students' social experience in the classroom and extracurricular activities in the subject of biology. Along with this, the author emphasizes that social experience can be very diverse, its characteristics are formed under the influence of various factors, and this requires serious research on its classification and formation. Having studied the issue of the formation of the social experience of adolescents, we found a characteristic of the reflexivity of his thinking, which is typical for this age period. Through reflection, a teenager not only comprehends the accumulated social experience, but also forms values, trends and guidelines for his personal life.

Engaging teenagers in useful community service encourages them to do things that benefit people, society, and families. Thus, students develop a need for social recognition. In adolescence, communication with peers should be considered as a special type of activity that is an integral part of the child's independent life, contributing to his development as a social individual.

Keywords: *socialization, personalization, skills, knowledge, self-esteem, value-emotional reflexive*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримзода МирзоБадал – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, сурога: 734024, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. Тел.: (992) 90 085 35 35, E.mail: takmil-bbk@mail.ru.*

Наҷмиддинова Гулнора Мирзоевна унвонҷӯи ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ почтаи электронӣ: nadzmidinova@gmail.com., тел.: 937433988

Сведения об авторах: Каримзода Мирзо Бадал – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. Тел.: (992) 90 085 35 35, E.mail: takmil-bbk@mail.ru.

Наҷмиддинова Гулнора Мирзоевна, соискатель Института развития образования им. А.Джомии АОТ, e-mail: nadzmidinova@gmail.com., тел.: 937433988

Information about the authors: Karimzoda Mirzo Badal - Candidate of Philology, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 45 A. Adhamov, St.. tel.: (992) 90 085 35 35, E.mail: takmil-bbk@mail.ru.

Nachmiddinova Gulnora Mirzoevna, applicant of the Institute of develop education named after A. Jomi, AET, e-mail: nadzmidinova@gmail.com., phone: 937433988

ТДУ:372, 894 (575, 3)

ТАЪРИХИ ИСТИҚЛОЛ ДАР РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ИБТИДОӢ ВА МИЁНАӢ КАСБӢ

Маҳкамов Д. мудири шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии
ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ.

Маҳмадализода Б.

унвонҷӯи Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Таърихи Истиқлолияти миллӣ, ваҳдат ва сулҳи пойдори тоҷикон гувоҳ аст, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии хеш дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ илмию- амалӣ бахшида ба ҷашнвораҳои 15- солагии Ваҳдати миллӣ, 21- солагии Истиқлолияти давлатӣ ва 20- солагии Иҷтисоии ХV1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дурбинона қайд намуда буд: «*Ақли солим ва хиради дурбин пирӯз шуд. Рӯзи фархундае, ки онро дар ҳама шаҳру ноҳияҳо ва деҳоти дурдаст, дар ҳама оилаҳо интизор буданд, фаро расид. Баъд аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва дар натиҷаи кӯшишҳои мунтазами Ҳукумат дар кишвар фазои сулҳу оштии миллӣ мо тавонистем ваҳдати миллӣ ва якпорчагии Ватанамонро таъмин намуда, чорабиниҳои бузурги умумимиллии худро гузаронем*». [2, 25].

Истиқлолият ва ваҳдати миллӣ меваи дастоварди ҳар як халқу миллат буда, соҳибхитӣро давлат дар ҳама соҳаи зиндагӣ, ҷӣ сиёсӣ, ҷӣ иқтисодӣ, ҷӣ иҷтимоӣ ва ҷӣ фарҳангӣ эҳсос мегардад. Дар ин замина муассисаҳои таълимӣ ҳамчун рукни мустақил бо симои хоси худ ва дар пояи маданияти миллӣ, забон, таъриху суннатҳои анъанавӣ мардуми сарзамин арзи вучуд намуданд.

Методологияи илм ва таҷрибаи ҳаёт собит месозад, ки муассисаҳои таҳсилоти миллии тоҷик комилан дорои хусусиятҳои хос ва низоми мустақил буда, ба худ унсурҳои маълумот, шаклҳои ташкили кори омӯзишу парвариш, усул ва тарзу воситаҳои таълиму тарбияро таҷассум менамояд. Ин гуна муассисаҳо дар ҳолате ташаккул меёбанд, ки агар кадоме аз ин унсурҳо дар заминаи маданияти миллӣ комилан мустақилона нумӯ кунад. Аз ин ҷиҳат барои эҳёи муассисаҳои миллӣ ва рушди минбаъдаи он омилҳои дохилӣ ва берунӣ заруранд.

Агар инкишоф ва пешрафти муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбиро аз солҳои 1990 то соли 2022 қиёс кунем, маълум мегардад, ки дар ин давраи таърихӣ мо ба дастовардҳои назаррасе бо шарофати истиқлолият ва ваҳдату сулҳу субот ноил гардидем. Ин далелҳо аз мубраму зарурӣ будани истиқлолият ва ҳамдигарфаҳмӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Дастовардҳои истиқлолият ва ваҳдати миллӣ аз ҳама бештар дар рушди зинаҳои таълим назаррас мебошанд. Теъдоди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон аз ин иборат аст: аз ҷумла, дар ВМКБ 1 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ фаъолият намуда, теъдоди донишҷӯёнаш 372 нафар, вилояти Суғд 22, теъдоди донишҷӯёнаш 7913 нафар, вилояти Хатлон 18, шумораи донишҷӯён 5875 нафар, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 11 муассиса, ки 3461 нафар донишҷӯро фаро мегирад, дар шаҳри Душанбе 11 муассиса 5345 нафар донишҷӯро фаро мегиранд, ки дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ 22966 нафар донишҷӯро ташкил медиҳад, ки аз он 4925 нафарашонро духтарон ташкил медиҳанд. [3,34].

Дар ин муассисаҳо, дар солҳои пешин қариб омӯзгорон ва устоҳои таълимӣ намерасиданд. Бо шарофати истиқлолияти давлатӣ ва ваҳдати миллӣ тамоми норасоиҳо баргараф гардида, ҳоло бештар аз 2452 нафар омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ фаъолият доранд, ки аз онҳо 2109 нафарашон асосӣ, 218 нафарашонро ҳамкорон ташкил медиҳанд. 125 нафар соатбайъ фаъолият менамоянд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ 4 нафар омӯзгорон бо унвони доктори илм, 12 нафар омӯзгор бо унвони номзади илм фаъолият менамоянд, ки дар сифати таълим таъсири мусоид мерасонад. Зиёда аз 524 нафар омӯзгорон бо маълумоти олии нопурра, 363 нафар бо маълумоти миёнаи касбӣ ва 371 нафар бо маълумоти миёнаи умумӣ қору фаъолият доранд.

Таъминоти муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбиро бо устоҳои таълимӣ- истехсоли чунин метавон арзёбӣ намуд: дар шароити кунунӣ аз 725 нафар устои таълимӣ 253 нафар бо маълумоти олии, 133 нафар бо маълумоти олии нопурра, 176 нафар бо маълумоти миёнаи махсус, 163 нафар бо маълумоти миёнаи умумӣ фаъолият доранд, ки ин миқдор, мутаассифона, сифати арзандаи таълимро ба пуррагӣ таъмин карда наметавонад. [3,55].

Дар раванди омодагӣ ба чашни 30- солагии Истиқлолияти давлатӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ 118 бинои таълимӣ, 1110 синфхона бо 23835 ҷои нишаст барои касбомӯзии хонандагон муҳайё карда шудааст, ки ин дастоварди арзанда мебошад. Вобаста ба барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ 545 синфхонаи компютерӣ ташкил дода шудааст, ки дар онҳо бештар аз 1194 компютер маҳфуз мебошад.

Муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ қариб ҳамаашон дорои китобхона, тахтаҳои электронӣ ва се китобхонаи электронӣ мебошанд. Таърих гувоҳ аст, ки дар даврони истиқлолият муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ дорои 51 толори замонавии маҷлисгоҳ, 28 хучраи тиббӣ, 61 нуқтаи хӯрокхӯрӣ, 48 толори варзишӣ, 65 майдончаҳои варзишӣ, 80 хучраи хизматрасонӣ, ҳавзҳои шиноварӣ ва устохонаҳои замонавӣ озмоишгоҳҳо мебошанд, ки ин ифодагари рушди босуботи таҳсилоти касбӣ мебошад. [3,64].

Дар Паёми пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «*Ҳуқумат барои таъмин намудани пешрафти соҳаи илму маориф ҳамчун соҳаи афзалиятнокӣ сиёсати иҷтимоӣ аз тамоми имкониятҳо истифода карда, ба рушди илмҳои техникӣ ва табиатшиносӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад ва доир ба баланд бардоштани сатҳи сифати таълим, ҷорӣ намудан ва васеъ гардонидани доираи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи интернет дар низомии таҳсилот, таъмини самаранокӣ фаъолияти омӯзгорон ва тақмили малакаи педагогии онҳо тамоми чораҳои зарурӣ амалӣ мегардонад*». [1,24].

Истиқлолият дар инкишоф ва рушди таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ мавқеи босазоро ишғол менамояд. Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон теъдоди муассисаҳои миёнаи касбӣ низ афзоиш ёфта аз 52 тои соли 2006 дар соли 2016 ба 60- 65 адад ва дар солҳои 2020- 2021 ба 78 расидааст. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар соли таҳсили 2020- 2021 зиёда аз 93531 нафар донишҷӯ ба таҳсил фаро гирифта шуда, дар асоси талаботи бозори меҳнат аз рӯи касбу хунароҳои гуногун барои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мутахассисонро омода месозанд.

Ҳамасола дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бештар аз 11740 нафар мутахассисони ҷавон омода гардида, ба хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мераванд. Дар шароити имрӯза муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯи 320 ихтисос бо такроршавӣ аз рӯи ихтисоси техникӣ, технологӣ ва соҳтмон 12 муассиса, аз рӯи ихтисосҳои кишоварзӣ 2 муассиса, аз рӯи ихтисосҳои иқтисодӣ 1 муассиса, аз рӯи ихтисоси омӯзгорӣ 17 муассиса, аз рӯи ихтисосҳои тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ варзиш ва мақомоти қудратӣ 22 муассиса, санъат 7 муассиса ба омода намудани кадрҳо барои бозори меҳнат машғуланд. [4,115].

Таърих гувоҳ аст, ки дар даврони истиқлолият барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бештар аз 62 бинои хобгоҳбахри донишҷӯён бо тамоми шароити зарурӣ муҳайё гардонидани шудааст. Дар хобгоҳи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ имконияти фаро гирифтани 59356 нафар донишҷӯ мавҷуд аст. Аммо ба хобгоҳ ва ҷойи зист танҳо 4012 нафар донишҷӯ ниёз доранд, ки аз онҳо 1674 нафарашонро духтарон ташкил медиҳанд.

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тамоми шароити моддӣ- маиширо барои зиндагии арзандаи донишҷӯён дар хобгоҳ муҳайё намудаанд. Барои назорати ҳолати саломатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 26 бунгоҳи тиббӣ пайваста фаъолият менамояд. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 45 хонаҳои истироҳатӣ ва 31 китобхона баҳри баланд гардидани сатҳи дониш ва маърифати донишҷӯён хизмат мерасонад.

Таърих гувоҳи он мебошад, ки бо шарофати истиқлолияти миллӣ ва сулҳу субот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон 286 синфхонаи кампютерӣ ташкил дода шудааст, ки аз шумораи умуии 4050 компютер дар синфхонаҳои кампютерӣ 1353 компютер васл карда шудааст ва дар истифода қарор доранд. Ин, албата, талаботи замон дар рушди фарҳанги техникий насли наврас мебошад. [3,76].

Таъминоти кадрӣ муассисаҳои миёнаи касбии Тоҷикистон дар муқоиса ба солҳои пешин хеле хуб гардида истодааст. Агар дар солҳои 2006- 2007 дар муассисаҳои миёнаи касбӣ 3044 омӯзгор фаъолият дошта бошанд, соли 2015-16 ин теъдод ба 4500 нафар расид, имрӯз бошад 6819 нафарро ташкил медиҳад, ки 2910 нафараширо занон ташкил медиҳанд. Дар муддати даҳ сол теъдоди омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз 1400 нафар зиёд гардид, ки ин натиҷаи ғамхорӣ иҷтимоӣ Ҳукумати Тоҷикистон мебошад. [3,74].

Дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон шумораи омӯзгорони дорои дараҷа ва унвони илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ афзоиш ёфта истодааст, ки ин гувоҳи беҳтар гардидани сифати таълим мебошад. Имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 7 нафар профессорон, 62 нафар дотсентон, 39 нафар докторони илм, 98 нафар номзадҳои илм, 27 нафар омӯзгорони калон, 165 нафар ассистентон ба кори таълим ва тарбияи насли наврас машғуланд.

Дар тақия ба ишораҳои боло қайд кардан бо маврид аст, ки раванди таърихи на чандон тулонӣ дар Тоҷикистон худинкишофёбӣ ва худтакмили муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии мамлакат ба даст омадаанд.

Барои боз ҳам рушду нумӯ ёфтани муассисаҳои мазкур вазифаҳои зеринро иҷро намудан зарур аст:

1. Мушаххас намудани мақсаду вазифаҳо.
2. Муайян намудани мазмуни маълумот дар асоси талаботи инноватсионӣ;
3. Аниқ кардани шаклҳои ташкили таълим.
4. Муносибати оқилона бо усули тадрис.
5. Муҳайё сохтани воситаҳои таълим.
6. Истифода аз шаклҳои маълумот бо технологияи муосир.
7. Қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа ба маълумот ва таҳассус мувофиқи талаботи бозори меҳнат;
8. Мутобиқ гардонидани таҳсилоти касбӣ ба талаботи бозори меҳнат.
9. Ба стандарти ҷаҳонӣ наздик гардонидани таҳсилоти касбӣ.
10. Муҳайё сохтани базаи моддӣ- техникий омӯзиши касб ва ҳунар дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ дар асоси талаботи бозори меҳнат.

Муҳайё сохтани шароит барои варид гардидани навғониҳо дар таҳсилоти касбӣ дар раванди демократӣ, низоми кредетӣ ва таҳсилоти фосилавӣ. [2,125].

Имрӯз мо дар арафаи омодагӣ ба ҷашни 35- солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорем, ки барои ҳар яки мо тоҷику тоҷикистонӣ муқаддасу азиз мебошад. Ба ҳамаи мо маълум аст, ки дар урфият мегӯянд: Агар хоҳӣ ояндаро бубинӣ, ба гузашта назар кун. Аз ҳамин хотир, мо гаштаю баргашта ба гузаштаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ назар афканда, ояндаи онро дар асоси талаботи ҷаҳонишавӣ дар фазои ҷаҳонии таҳсилот мебинем.

Вобаста ба ин Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин мегӯяд: «Имрӯз бо соҳибистиклол гардидани кишвари тоҷикон ва ба миён омадани ниёзи ҷиддӣ барои дарёфти роҳу мароми мустақили ҷумҳуриамон ба сӯйи ояндаи мутамаддин вақташ расидааст, ки мо низоми таълиму тарбия ва мактабу маорифро дар заминаи ҳамаи сарвати бебаҳои маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва равонии халқамон ва педагогикаи миллӣ бо дарназардошти имконоти тақозои замони муосир ва арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монем». [1,22].

Таҷрибаи таърих ва амалияи истиқлолият собит месозад, ки муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ бояд ҳамқадами замон бошанд ва дар ин раванд дар фаъолияти хеш

низомҳои нави таҳсилотро татбиқ намоянд. Яке аз чунин низом- низоми кредитии таҳсилот, муносибати босалоҳият дар фаъолияти касбӣ ва таҳсилоти фосолаві мебошад. Эҳёи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии миллӣ чараёни педагогиро фаро гирифта, пеш аз ҳама, дар мазмуни таълим, тарбия, тараққиёт ва рушду нумӯи соҳа ифода меёбад. Дар ин ҳолат вазифаи чараёни таълим нисбатан васеъ шарҳ дода мешавад, ки баёни чанде аз онҳоро лозим мешуморем.

1. Вазифаи асосии таълим омӯхтан ё роҳу тарзҳои омӯхтанро омӯзондан ва татбиқи донишҳои андӯхта дар вазъиятҳои гуногун мебошад.

2. Усул ва тарзи таълим ҳамон вақт арзиш доранд, ки агар майли табиӣ ҷавонро нисбат ба фаҳмидан, ҷустуҷӯ ва таҳқиқ фаёл намуда, оҳанги таъсирро барангезанд, фаъолияти эҷодӣ ва мустақилиятро бедор намуда, муносибати донишҷӯёнро доир ба ҳаёти воқеӣ ҷиддӣ намоянд.

3. Муассисаҳои таълимӣ муваззафанд, ки дар андӯхтани дониши иловагӣ ба шогирдон, ки дар пешрафти он нақши муайян мебозанд, кӯмак расонанд.

4. Дар шароити имрӯза бояд сифати корҳои курсӣ ва дипломии донишҷӯён бештар характери эҷодӣ, ҷустуҷӯӣ ва ихтирокдорӣ пайдо намояд. [5,125].

Аз рафти озмоиш ва ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ бармеояд, ки ҳоло дар муассисаҳои таълимӣ самти ахборӣ бештар бартарӣ дорад, тамоми вазн бар дӯши хотира бор карда шудааст, ки ин мақсаднок нест. Хотираи шогирдонро аз қонуну қоида, маърифат ва далелу рақамҳои шахшуда пур кардан зарурат надорад.

Ба инкишофи тафаккури интиқодии онҳо, ба озодии афкор бештар бояд диққат дод, то ки онҳо аз ғуломии ақидавии меросӣ озод гарданд. Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва рушди фарҳанги техникӣ дар мафкураи донишҷӯён ва хонандагон як рафтори тайёраҳурӣ ба мушоҳида мерасад. Онҳо ҳоло ҳам кӯшиш мекунанд, ки ҳама донишҳоро дар шакли тайёр аз устодон гиранд.

Мояи ифтихор аст, ки миллати мо истиқлолияти миллиро ба даст оварда, дар ҳама ҷабҳаҳо рушду нумӯ ёфт. Дар соҳаи таълиму тарбия ин миллат ҳақ дорад намунаи маъруфи эътирофшартаи мактаби миллии хешро интиқоб намояд, кимухимтарин вазифаҳояш инҳоянд:

1. Зоҳир намудани ғамхорӣ, дар бобати сиҳату саломатии насли наврас, ки мувофиқи омӯзишҳо ҳамаи онҳо бе нуқс нестанд

2. Заминаи боэътимод фароҳам овардан баҳри инкишофи қобилият ва истеъдоди фардӣ ҳар як толибилм.

3. Дар заминаи донишҳои маънавий- ахлоқӣ онро ба ҳақнигорӣ, шарафмандӣ, ҷустуҷӯ, эҷодкорӣ, некбинӣ, ҳимматбаландӣ, покиоросткорӣ, парҳезкорӣ, шарму ҳаё, омӯзиши илму маърифат, эътиқод, кушиш баҳри истиқлолияти эҷодкорӣ, дӯстиву рафоқат, сулҳу салоҳ, муқаддас донишҳои об, хок, замин, оташу ҳаво, ҳурмати падару модар калонсолон, эҳтироми хурдсолон ва амсоли инҳо ҳидоят намудан.

4. Диққати ҷиддӣ додан ба инкишофи ақлу хирад, диққат, хотира, ирода, эҳсоси инсонӣ.

5. Тарбияи гуманистӣ ва тарғиби пайвандии наслҳо.

6. Бедор намудани ҳисси шаҳрвандии шогирдон бо мақсади риояи ҳақдориву ҳуқуқи худ дар назди халқу ҷомеа ва давлату миллат.

7. Ба роҳ мондани иштироки фаёлонаи ҷавонон дар муҳокимаи масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ. [5,73].

Дар даврони истиқлолият ва бархурди тамаддунҳо ҳаҷми (маълумот) дониш ва азҳудкунии он ҳатто қисман ғайри имкон гардидааст. Ҳаҷми иттилоот (маълумот) инкишоф ёфта, аз рӯйи баъзе баҳодиҳиҳо ҳар 10 сола ду маротиба афзоиш меёбад. Ҳар як ширкаткунандаи чараёни таълим хоҳ омӯзгор бошад, хоҳ донишҷӯ, ҳамаи донишҳоро ҳатто аз рӯйи як фан аз худ карда наметавонад.

Барои рушду ташаккули шахсияти хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ пеш аз ҳама то андозае фаҳмидан, дарк кардан, дар ҳалли ин ё он масъала саҳм гузошта тавонистан, маҳорати эҷодии худро ба кор даровардан, маҳорату малакаи мустақилонаи донишҳои азҳудкардари истифода карда тавонистан зарур мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Паёмҳои ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ

2. Лутфуллоев М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва маорифи навин.-Душанбе, 2006, 157 с.
3. Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2015.
4. Истиклоли истиклол, ваҳдати миллӣ ва иҷтимоӣ тақдирсоз.- Душанбе, 2012, 131с.
5. Государственная программа развития образования в Республики Таджикистан на 2010-2015 годы. Душанбе, 2009.
7. Корсгаард О. Демократия и просвещение- неотъемлемые части образовательного процесса. М.1999.

ТАЪРИХИ ИСТИҚЛОЛ ДАР РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ИБТИДОӢ ВА МИЁНАӢ КАСБӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи Истиклолият ва ваҳдати миллӣ ҳамчун дастоварди миллат меравад ва соҳибистиқлолӣ дар ҳама соҳаи зиндагӣ, эҳсос мегардад. Дар ин замина муассисаҳои таълимӣ ҳамчун рӯкни мустақил бо симои хоси худ ва дар пояи маданияти миллӣ, забон, таъриху суннатҳои анъанавии мардуми сарзамин арзи вучуд намуданд.

Калидвожаҳо: *истиклолият, ваҳдат, таҳсилот, касбӣ, демократикунӣ, низомӣ кредитӣ, таҳсилоти фосилавӣ, муносибати босалоҳият.*

ИСТОРИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ В РАЗВИТИИ НАЧАЛЬНОГО И СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье речь идет о Независимости и национальном единстве, что является плодом мечты каждого народа и нации, и понятно, что суверенитет государства воплощается во всех сферах жизни, политической, экономической, социальной и культурной. В этом контексте образовательные учреждения создавались как самостоятельный стиль со своим воплощением и на основе национальной культуры, языка, истории и национальных традиций жителей страны.

Ключевые слова: *независимость, единство, образование, профессиональный, демократизация, кредитная система, дистанционное обучение, компетентный подход.*

THE HISTORY OF INDEPENDENCE IN THE DEVELOPMENT OF PRIMARY AND SECONDARY VOCATIONAL EDUCATION

In this article we are talking about Independence and national unity, which is the fruit of the dream of every people and nation, and it is clear that the sovereignty of the state is embodied in all spheres of life, political, economic, social and cultural. In this context, educational institutions were created as an independent style with its own embodiment and on the basis of the national culture, language, history and national traditions of the country's inhabitants.

Key words: *independence, unity, education, professional, democratization, credit system, distance learning, competency-based approach.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳкамов Дастам, н.и.п, мудири шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ПРМ ба номи А.Ҷомӣ АТТ. Нишонӣ, ш.Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 126.*

Б. Маҳмадализода - унвонҷӯи Пажухшигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Тел: (+992) 937434874 E-mail: bobojon-1974@mail.ru

Сведения об авторах: *Маҳкамов Дастам, к.п.н. заведующий отдела начального и среднего профессионального образования Института развития образования имени А. Дҷомӣ АОТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Айнӣ, 126.*

Б. Маҳмадализода – соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Дҷамӣ Академии образования Таджикистана Тел: (+992) 937434874 E-mail: bobojon-1974@mail.ru

Information about the authors: *Makhkamov Dastam, Ph.D. Head of the Department of Primary and Secondary Vocational Education of the Institute for the Development of Education named after A. Jomi AOT. Address: Dushanbe, st. Aini, 126*

B. Mahmadalizoda - applicant of the Institute of Development of Education named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Tel: (+992) 937434874 E-mail: bobojon-1974@mail.ru

УДК: 378.4

ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИНЖЕНЕРНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СТУДЕНТОВ

Назарова М. Р.

Технологический университет Таджикистана

На современном этапе жизни к профессии инженера и инженерному образованию предъявляются высокие требования. Первостепенное значение имеет в инженерном деле проектирование, которая охватывает все направления: социальное, организационное, техническое, образовательное. Человек проводит анализ и осуществляет прогноз будущего и стремится к его воплощению. В процессе воплощения и материализации замыслов главную

роль играет инженерная деятельность, которая, организует этот процесс и воплощает данный проект с учетом новейших технологий.

Системный характер инженерной деятельности определяет стиль мышления, полностью отличающийся от естественно-научного и математического мышления и логическими операциями, широкой эрудицией, которая охватывает не только область изучаемого предмета, но и знание экономики, дизайна, художественного и бытового мышления. Все больше обращают внимание на новые тенденции и интеграции, связанные с изменением понимания процесса проектирования, с изменением технологии инженерного труда.

В современном понимании под инженерно-техническое образование понимаются практически все аспекты творческой деятельности людей - этические, эстетические, психологические. Инженерно-техническое образование в широком значении есть деятельность людей, направленная на преобразование среды обитания, на достижения не только технических, но и социальных, психологических, эстетических целей. Самым важным составляющим остается инженерная деятельность, определяющая функциональные и технологические характеристики изделия, объединяющая новое знание, новые представления и образы среды с возможностями материального воплощения. Термин «инженер» - имеет два неразрывных значения:

- а) человек, который имеет данную специальность, которая, зафиксирована сертификатом об окончании колледжа или другим общепризнанным документом;
- б) или же это человек, занимающийся инженерным трудом в различных организациях, связанных с решением конкретных, практических проблем в области техники и технологий.

Инженерный и научный труд объединяют несколько близких определений: открытия научно-технический прогресс, научно-технические нововведения и т.п. Особенно часто они употребляются, когда речь идет о проблемах так называемой инновационной экономики. Между тем, труд инженера и труд ученого принципиально различны: ученый исследует природу, чтобы открыть общие принципы и законы бытия, тогда как инженер применяет уже установленные законы и принципы для решения стоящих перед обществом проблем. Инженер не открывает «новизну», он ее создает.

В различных областях жизни «инженер» - это название определенных должностных позиций, связанных с техникой.

Надо отметить, что существуют определенные ограничения на использование самого термина «инженер», особенно «профессиональный инженер», применительно к областям деятельности, которые регулируются государством, например, в строительстве.

Данная профессия – одна из самых востребованных в наше время. Это объяснимо, ведь с развитием новых технологий растет и спрос на узкие и специфические компетенции, необходимые во многих сферах: машиностроении, энергетике, металлургии, строительстве, медицине и множество других отраслях.

В период обучения в вузах инженерных направлений проходят практику на предприятиях. Это дает возможность углубить знания и расширить профессиональные взгляды молодых специалистов в данной области. Реальный опыт работ и практических навыков в дальнейшем упростят не только учебный процесс, но и поиск работы по профессии. На протяжении десятиков лет большое внимание уделялось развитию технической базы инженерной сферы и выпуску квалифицированных специалистов этой области.

Доступная база образования, наличие программ на иностранных языках, многопрофильность учебных заведений, совмещения теоретических и научных знаний - все эти возможности предлагаются молодежи вузам. При поступлении в вуз, как правило, на инженерные специальности, выпускнику необходимо хорошо знать математику, физику, информатику, в некоторых случаях биологию или химию, и будущий студент должен начать усиленную подготовку ещё со школьной скамьи.

Технические системы в современном мире образуют сложные сети и комплексы компьютерных сетей и энергетических систем. Внимательно следя за биржей рынка труда, можно сделать выводы что уже сейчас прогнозы выделяют десять самых доходных на сегодняшний день и в будущем профессий, практически все эти позиции занимают именно инженерные специальности:

1. Инженеры в сфере нефтедобычи и нефтепереработки
2. Инженеры в сфере аэрокосмических технологий
3. Инженеры-химики
4. Инженеры-энергетики
5. Инженеры-ядерщики
6. Специалисты в сфере прикладной математики
7. Инженеры в биомедицинской сфере

8. Физики

10. Экономика.

Подробно проанализировав должностные инструкции специалистов, работающих на инженерных должностях на предприятиях и в организациях отрасли можно выделить ряд групп инженеров по выполняемым ими функциям:

- инженеры-организаторы (менеджеры) - занимаются организацией работы на производстве и принимают управленческие решения (мастер, начальник участка, цеха, отдела, лаборатории, директор предприятия и т.п.);

- инженеры-конструкторы - занимаются проектированием машин, приборов, оборудования, различных устройств;

- инженеры-технологи - заняты проектированием и внедрением технологических процессов;

- инженеры-эксплуатационники - обеспечивают функционирование производственных процессов на заданном уровне (механики, энергетики, технологи и др.);

- инженеры-исследователи - занимаются научно-исследовательской работой в заводских лабораториях или в научно исследовательских организациях;

- инженеры прочих функциональных подразделений (информационно-вычислительные центры, отделы научно-технической информации, материально-технического снабжения, патентные бюро и др.) - обеспечивают функционирование производства

Развитие и совершенствование научно-технических открытий диктует рынку труда новые требования: сегодня есть необходимость в специалистах, обладающих междисциплинарными знаниями, умеющими быстро перепрофилироваться, принимать эффективные решения в динамично меняющихся условиях. Предприятию нужен не просто исполнитель, необходим специалист, который действительно знает экономику, менеджмент, умеет претворять те или иные идеи в жизнь.

В настоящее время подготовка инженеров должна давать два типа специалистов – «штучных» проектировщиков, которые создают новые технологии и продукты, и «массовых» технологов, обеспечивающих серийный выпуск, которые организуют производственный процесс, контролируют соблюдение технологий на производстве. То есть, высшая школа для промышленности должна готовить различающиеся по профессиональным компетенциям два типа инженерных кадров: тех, кто создает новый интеллектуальный продукт и тех, кто этот продукт квалифицированно применяет. Исходя из этих требований и должна высшая школа вести эффективную и качественную подготовку инженерных кадров на современном этапе.

Информационный взрыв технического образования и стремительные наглядные изменения его в обществе, предъявляют все более высокие требования к профессии инженера и к инженерному образованию. Для реализации таких высоких требований на первый план выдвигается ведущая роль всех сторон человеческой деятельности.

Грамотное и профессиональное проектирование – это крепкий фундамент для дальнейших работ инженеров, которые в платную занимаются внедрением новой технологии.

Инженеры по вычислительной технике занимаются анализом и исследованием аппаратных и программных компьютерных систем. Например, они могут участвовать в создании систем гибкого автоматизированного производства или "умных" устройств и приборов. Они принимают участие в проектировании, разработке, испытаниях и даже организации производства компьютерных аппаратных средств.

Биоинженерия или биомедицинская инженерия - это сравнительно молодая дисциплина, направленная на углубление знаний в области инженерии, биологии и медицины и укрепление здоровья человечества за счет междисциплинарных разработок, которые объединяют в себе инженерные подходы с достижениями биомедицинской науки и клинической практики. Биомедицинская инженерия - это применение технических подходов для решения медицинских проблем в целях улучшения охраны здоровья. Эта инженерная дисциплина направлена на использование знаний и опыта для нахождения и решения проблем биологии и медицины.

Инженеры по ядерной технике исследуют и разрабатывают процессы, приборы и системы для государственных институтов, частных компаний и университетов, использующих ядерную энергию и радиацию в интересах общества. Они занимаются разработкой методов применения радиоактивных материалов в производстве, сельском хозяйстве, медицине, энергетике и других сферах.

Таким образом, можно утверждать, что несмотря на некоторые сложности хорошо отработанная качественная система подготовки инженерного персонала является залогом развития и процветания экономики республики. В этой системе можно наблюдать четкое разделение функций между образовательными учреждениями, которые организуют и

обеспечивают учебный процесс, и представляющими интересы рынка рабочей силы профессиональными инженерными ассоциациями. Подводя итоги, необходимо подчеркнуть, что для восстановления престижа инженера и инженерного сословия в обществе понадобится много лет. Несмотря на то, что процесс реабилитации инженера и инженерного труда в общественном сознании займёт много времени дальнейшая жизнь покажет правомерность такого шага.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дума Е.А. Уровни сформированности инженерного мышления / Е.А.Дума, К.В. Кибяева, Д.А.Мустафина, Г.А. Рахманкулова, И.В. Ребро // Успехи современного естествознания. – 2019.№10. – 143 с.
2. Зуев П. В. Развитие инженерного мышления учащихся в процессе обучения / Зуев Петр Владимирович, Кошечева Елена Сергеевна // Педагогическое образование в России. — 2019. — № 6. — С. 44-49.
3. Зуев П.В., Кошечева Е.С. Развитие инженерного мышления учащихся в процессе обучения // Педагогическое образование в России. 2016.№6. – С.44-Урал.гос.пед.ун-т. – Екатеринбург : [б.и.], 2000. –148 с.
4. Соколова И.Ю., Кабанов Г.П. Качество подготовки специалистов в техническом вузе и технологии обучения. Томск, 2003.
5. Усольцев А.П., Шамало Т.Н. О понятии «инженерное мышление» // Формирование инженерного мышления в процессе обучения [Текст] : материалы междунар. науч.-практ. конф., 7-8 апреля 2015 г., Екатеринбург, Россия : / Урал.гос.пед.ун-т; отв. ред. Т.Н.Шамало. – Екатеринбург: [б.и.], 2021. – 284 с.

ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИНЖЕНЕРНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СТУДЕНТОВ

На современном этапе жизни к профессии инженера и инженерному образованию предъявляются высокие требования. Первостепенное значение имеет в инженерном деле проектирование, которая охватывает все направления: социальное, организационное, техническое, образовательное. Человек проводит анализ и осуществляет прогноз будущего и стремится к его воплощению. В процессе воплощения и материализации замыслов главную роль играет инженерная деятельность, которая организует этот процесс и воплощает данный проект с учетом новейших технологий.

Ключевые слова: инженерия, проектирование, мышление, деятельность, техническое образование, инженерное направление.

ТАЪЛИМИ ТЕХНИКӢ ВА САМТИ МУҲАНДИСИИ ДОНИШҚУӢН

Хусусияти асосии фаъолияти таълими техникаӣ дар замони муосир истифодашаванда, навсозиҳои техносфериро дорост, ки нисбат ба касби муҳандисӣ ва таҳсилоти муҳандисӣ талаботи рӯзафзунро ифода намуда, айни замон он мавқеи муҳимро дар самтҳои гуногун ишғол менамояд.

Яке аз хусусиятҳои асосии давраи муосир нақши пешбарандаи таҳризии тамоми ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ташкилӣ, техникаӣ, таълим, фароғатӣ ба ҳисоб рафта самтҳои гуногунро дар бар мегирад. Дар раванди ҷунин амалӣ гардонидани ғояҳо фаъолияти муҳандисӣ, ки раванди мушахассро ташкил менамоянд, тобеи лоиҳаи асоси технологияҳои навтарин ибтидо ёфтани нақши муҳимро мебозад.

Калимаҳои асосӣ: муҳандисӣ, таҳрезӣ, тафаккур, фаъолият, таҳсилоти техникаӣ, самти муҳандисӣ.

TECHNICAL EDUCATION AND ENGINEERING DIRECTION OF STUDENTS

The principal feature of the design activity of the modern era is the use and renewal of technospheres, which represent ever higher requirements for the profession of an engineer and for engineering education. One of the main characteristic features of the modern period is the leading role of designing all aspects of social, organizational, technical, educational, recreational areas.

That is, a person moves from ordinary circumstances to predicting his future and to its speedy implementation. In the process of such implementation and materialization of ideas, a significant role is played by engineering activity, which organizes this process and implements a particular project based on the latest technologies.

Key words: engineering, design, thinking, activity, technical education, engineering direction.

Сведения об авторе: Назарова Мавлуда Раджабалиевна - к.п.н. старший преподаватель кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана. Тел. (+992) 918-62-54-68.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарова Мавлуда Раҷабалиевна – н.и.п. муаллими калони кафедраи забони русӣ ва таълимоти касбии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон тел. (+992) 918-62-54-68.

ТДУ 371.12

ПРОБЛЕМАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ НАВРАСОН ДАР ҚОМЕА

Чобулова Н. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айни

Тарбияи кӯдак кори осон нест ва имрӯзҳо аксарияти падару модарон бо мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Хусусан, дар давраи наврасӣ, яъне дар давраи шадиди гузариш аз кӯдакӣ ба наврасӣ.

Дар солҳои охир афзоиши бегонапарастӣ, афзоиши изтироб, хашмгинӣ ва муноқишаҳои эҳтимолии наврасон боиси ташвиши махсус гардидааст. Аксарияти тадқиқот аз тарафи педагогҳо, психологҳо ва қомеашиносон дар ин самт бо ҳам мувофиқат мекунад-яъне аҳамияти бузург доштани муошират дар ҳаёти наврасон, зеро муоширати байниҳамдигарӣ дар ҳаёти наврасон аҳамияти калон дошта, тамоми ҷиҳатҳои дигари рафтору фаъолияти ӯро муайян мекунад.

Агар дар синни хурди мактабӣ асоси муттаҳидшавии кӯдакон фаъолияти муштаракӣ таълимии онҳо бошад, дар синни наврасӣ баръакс ҷолибияти синфҳо ва шавку рағбатҳо асосан бо имконияти муоширати васеъ бо ҳамсолон муайян карда мешавад.

Муносибат-ин мавқеи ишғолкардаи шахс нисбат ба ҳама чизе, ки ӯро ихота кардааст ва ба ҳудудаш мебошад. Одам ҳамеша ба ашӯ, ҳодисаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, одамон дар муносибат аст.

Муносибати байниҳамдигарӣ-ин мавқеи ишғолкардаи байниҳамии як шахс нисбат ба дигар шахс ё мавқеи ишғолкардаи шахс нисбат ба умумияти одамон мебошад.

Наврас ҳанӯз ба қадри кофӣ ба камол нарасидааст ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ ба қадри кофӣ баркамол нест. Наврас шахсест, ки дар марҳилаи махсуси ташаккули муҳтимгарин сифатҳо ва хислатҳои худ қарор дорад. Хусусияти асосии наврас ноустуворӣ шахсӣ аст. Маҳз дар ҳамаин вақт наврас худро ҳамчун бузург мешиносад, лекин ӯ ҳанӯз ба қадри кофӣ инкишоф наёфтааст, ки калонсол ҳисобида шавад ва дар айни замон то он дараҷае инкишоф наёфтааст, ки тавонад бошуурона муносибат кунад ва дар рафтору кирдораш меъёро қоидаҳои ахлоқии ҷамъиятиро риоя намояд.

Муносибатҳои байнишахсӣ аз зухуроти муносибатҳои байниҳамдигарӣ ба ҳисоб рафта, тобиши эмотсионалиро дорад. Аз ин рӯ, муносибатҳои байнишахсиро ҳамчун омилҳои «муҳит»-и психологӣ гурӯҳ ҳисобидан мумкин аст. Ҳамаин тавр, муносибатҳои байнишахсӣ дар асоси маромҳои зерини психологӣ ба амал меоянд: хусни тавачҷуҳ, умумияти ақидаҳо, шавку ҳавасҳо, пурракунии шахсияти якдигар, душманӣ, нафрат ва ғайра [7].

Раванди инкишофи муносибатҳои байниҳамдигарӣ қараён ва механизми танзими муносибатҳои байнишахсӣ ва шароити инкишофи онро дар бар мегиранд. Муносибатҳои байнишахсӣ дар қараёни педагогӣ ташаккул меёбанд: онҳо оғоз мешаванд, мустақкам мешаванд, ба камолот мерасанд, сипас тадричан суст мешаванд. Қараёни инкишофи муносибатҳои байнишахсӣ ба якҷанд марҳилаи ҷудо мешавад: шиносӣ, дӯстӣ, муносибатҳои рафқона ва дӯстона. Шиносӣ вобаста ба меъёри иҷтимоӣ фарҳангии қомеа сурат мегирад. Муносибати дӯстона омодагиро ба рушди минбаъдаи муносибатҳои байнишахсӣ ташаккул медиҳад. Марҳилаи муносибатҳои рафқона бо роҳи ба ҳам наздик шудани ақидаҳо ва дастгирӣ намудани якдигар ба амал меояд. Муносибати дӯстона дорои мазмуни умумии предметӣ - умумии ҳадафҳо, манфиатҳои фаъолият ва ғайра мебошад.

Муносибатҳои байниҳамдигарии наврасон бо хусусиятҳои худ фарқ мекунад. Дар психологияи хоричӣ ва ватанӣ дар бораи мақоми муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар ҳаёти наврасон андешаҳои гуногун мавҷуданд. То имрӯз қорҳои зиёде анҷом дода шудаанд, ки муошират ва муносибатҳоро аз ҳамдигар ҷудо таҳлил мекунад, дар ҳоле ки онҳо бояд якҷоя баррасӣ карда шаванд, зеро бисёр далелҳои гуногун медиҳанд, ки муносибатҳо дар муошират зохир ва ташаккул меёбанд.

Муносибатҳои байнишахсӣ - омодагии муштаракӣ шахсон ба як намуди мушаххаси мутақобила, ки бо таҷрибаи эҳсосотӣ ҳамроҳ мешавад: мусбат, бепарво, манфӣ.

Муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар гурӯҳи таълимӣ дар натиҷаи меҳнати пайвастаи омӯзгор ба вучуд меояд. Чунки танҳо ӯ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки фазои муайяни

психологиро ба вучуд орад. Дар ин чо сарчашмаҳои қаноатмандӣ аз муносибатҳои байнишахсӣ ва қаноатмандӣ аз муоширати воқеӣ доништа мешаванд, ки он инчунин бо тамоили гуногуни наврасон ба муносибатҳои байнишахсӣ тавсиф дода мешавад.

Муҳити иҷтимоӣ-психологӣ дар гурӯҳи таълимӣ ҳамчун қаноатмандӣ ё норозигии аъзои ин гурӯҳ аз муносибатҳои байнишахсӣ тавсиф карда мешавад. Аксар вақт наврас дар байни интиҳоби гурӯҳи расмӣ ва ғайрирасмӣ дучор мешавад. Наврас гурӯҳеро интиҳоб мекунад, ки дар он худро бароҳат ҳис кунад ва дар он муҳит ӯро эҳтиром намоянд. Ин метавонад гурӯҳи варишгарон, маҳфилҳои гуногун бошад, инчунин метавонад гурӯҳи наврасоне бошад, ки дар он чо тамокуву май истеъмол мекунад. Дар натиҷа муносибати наврас бо калонсолон ва одамони гирду атроф тағйир меёбад, дар ӯ хусусияти худтасдиқкунӣ ба вучуд меояд ва ӯ андешаи худро аз ақидаҳои дигарон боло ва тасдиқшуда ҳисоб мекунад. Ин «Ман»-и наврас бештар дар шароити номусоид ба вучуд меояд, ки ӯ дигар манфиати дигаронро ба ҳисоб намегирад.

Муносибати мунтазами наврас бо ҳамсолон ӯро водор мекунад, ки барои ишғоли ҷойи сазовор дар гурӯҳи таълимӣ кӯшиш намояд. Талабот ба худшиносӣ ва худмуайянкунӣ дар давраи наврасӣ хеле қавӣ аст ва аз ин рӯ, барои он ки наврас аз тарафи ҳамсолон дар гурӯҳ эътироф карда шавад ба бисёр чиз омода аст: ӯ ҳатто метавонад аз фикри шахсии худ даст кашад, қореро анҷом диҳад, ки ба муносибатҳои ахлоқии ӯ монанд нестанд.

Бисёр далелҳои вайрон кардани қоидаҳои рафтор аз тарафи наврасони ба ном «душвор» низ бо эҳтиёҷоти тасдиқ кардани мавқеи худ дар гурӯҳ шарҳ дода мешавад. Дар назди ҳамсолон дар гурӯҳи таълимӣ аз даст додани эътибор (авторитет) паст шудани обрӯю эътибор барои наврас фожиаи бузург аст. Аз ин рӯ, наврас ба эродҳои омӯзгор дар ҳузурӣ ҳамсолон махсусан саҳт воқуниш нишон медиҳад. Чунин эродҳоро наврас дар паст задани шаъну шарафи инсон мебинад. Чунин падидаҳоро дар аксуламали наврас ба эродҳои ҳамсолон ва ҳатто падару модарон низ мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, аксар вақт дар байни онҳо низоъҳои байнишахсӣ ба вучуд меоянд. Дар айни замон наврас дар ҷустуҷӯи фаъоли дӯстон, аз ҷумла дар гурӯҳи таълимӣ қарор дорад, зеро раванди таълим ва гурӯҳи таълимӣ дар ин давра вақти зиёди наврасро мегирад, аммо на ҳамеша дӯст пайдо мекунад ва ин душвории давраи наврасӣ низ мебошад.

Инкишоф додан ва мустаҳкам намудани дӯстии шахсӣ дар ягонагӣ бо муносибати васеи дӯстона дар гурӯҳи таълимӣ яке аз вазифаҳои асосии омӯзгорон ва падару модарон мебошад.

Дар раванди ташкил ва ташаккули гурӯҳи меъёрҳои мушаххаси гурӯҳӣ ба вучуд меоянд ва муқаррар мешаванд, ки ба андозаи муайян онҳоро бояд ҳамаи аъзоёни гурӯҳ иҷро ва риоя намоянд. Меъёрҳои гурӯҳӣ маҷмуи қоидаҳои мебошанд, ки аз тарафи гурӯҳ таҳия шуда, аз ҷониби аксарияти онҳо қабул карда мешаванд, ки системаи муносибатҳои байни аъзои гурӯҳи таълимӣ ва фаъолияти онро дар ҷомеа танзим мекунад. Меъёр ва қоидаҳои гурӯҳ асоси услуби муошират (одоб)-ро ташкил медиҳанд, ҳадди иҷозат ва мамнуъият, дараҷаи ошқорбаёнӣ, усули тобеият, тақсими «даромад»-и гурӯҳ ва ғайра.

Бо мақсади риояи қоидаҳои аъзоёни гурӯҳ системаи қоидаҳоро таҳия мекунад, ки хусусияти ҳавасманкунӣ (баланд бардоштани мақом, эҳтироми баланд) ё манъкунанда (этироз, паст кардани мақом) доранд. Дар ҳақиқат қоидаҳои истифодашуда барои наврас хеле муҳиманд, ки ин ба хусусиятҳои синнусоли, зарурати қабул, муошират, эътироф вобаста аст.

Наврас аз қабул нашудан аз ҷониби гурӯҳ тарси воқеиро ҳис мекунад. Дар давраи наврасӣ бо омодагӣ ба қабули қоидаҳои гурӯҳӣ, тағйир додани рафтор ё эътиқод дар самти ақидаи гурӯҳ тавсиф дода мешавад. Дар баробари ин, механизмҳои муҳофизатӣ нисбат ба таъсир ва идоракунии дар наврас ба қадри кофӣ ташаккул наёфтаанд. Наврас наметавонад, ки ҷӣ гуна рад кардан, танқид кардан ва танқидро қабул кардан, мустақилона қарорҳои вазндор қабул кардан ва ғайраро надорад, ташаккули ин сифатҳоро бояд мақсади муҳимтарини раванди таълимӣ гурӯҳи таълимӣ арзёбӣ кард.

Ду намуни таъсири гурӯҳӣ ба наврасон вучуд дорад: танзимкунанда (меъёрӣ) ва иттилоотӣ.

Таъсири меъёрӣ бо тобеъ шудан ба таъсири гурӯҳи таълимӣ (қабули қоидаҳои гурӯҳӣ) тавсиф карда мешавад, ки бо гирифтани (ё тарси аз даст додан) самараи мусбат - эҳтироми гурӯҳ, эътироф алоқаманд аст.

Таъсири иттилоотӣ ба тобеъ шудан ба таъсири гурӯҳи таълимӣ дар робита бо қабули қарори шахсонаи дигар дар бораи воқеият асос меёбад.

Ба наврас намунаи ибрат лозим аст, вай бошуурона объектҳои ҷустуҷӯ мекунад, ки ба он пайравӣ кунад. Аз ҳама хатарнокаш он аст, ки барои ибрат онҳо шахсонро интиҳоб

мекунанд, ки машрубот ё маводи муҳаддирро суистифода намуда, тарзи ҳаёти бадахлоқона пеш мебаранд.

Ҳар як гурӯҳи таълимӣ аз рӯйи аломатҳои гуногун, ки бо ҳамдигар мувофиқат намекунанд, ба зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

1) табақабандии иҷтимоӣ;

2) иерархияи дохилимактабӣ ва дохилисинфӣ, дохилигурӯҳӣ, ки ба мақоми расмӣ талабагон, нишондиҳандаҳои хониш ё мансубияти ғаёлон асос меёбад;

3) тақсимои вақолат, мақом, нуфуз дар асоси арзишҳои ғайрирасмӣ, ки дар ҳуди муҳити наврасон қабул шудаанд.

Тадқиқоти Коломинский Я.Л., ки методикаи таҳиякардаи психологи иҷтимоии ИМА Ч.Мореноро тағйир дод ва истифода бурд, маълум кард, ки дар ҳар як гурӯҳи таълимӣ якҷанд гурӯҳи хонандагонро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар гурӯҳ мавқеъҳои гуногунро ишғол мекунанд.

Дар ин бобат беҳтар аз ҳама «ситораҳо», яъне онҳое мебошанд, ки ҳамсолони зиёде хоҳиши бо онҳо муошират, дӯстӣ кардан, корҳои ҷамъиятиро иҷро кардан ва дилхӯшӣ кардан доранд.

Гурӯҳи дуҷум «бартарӣ» аст, онҳое, ки низ ба қисми назарраси ҳамсолони худ писанданд, вале камтар аз «ситораҳо».

Гурӯҳи сеҷум - «ҷудошуда» - ин ҳамсолоне мебошанд, ки шумораи ками ҳамсолонашон бо онҳо дар робитаанд.

Гурӯҳи чорум - «беруншудагон» - хонандагоне, ки дар гурӯҳи таълимӣ аз аҳамият тамоман дуранд. Дар натиҷа ин гуна хонандагон дарундор ва ба дарсҳо аҳамият намедодагӣ мешаванд, ба дарс бепарвой зоҳир мекунанд ва дар аз худ намудани маводи таълимӣ қафо мемонанд.

Қисмати аъзои гурӯҳ баъзан танҳо худро ба гурӯҳи таълимӣ боварӣ мебахшанд ва аз яқдилӣ бо дигарон қаноат мекунанд, дар ин вақт деиндивидуализатсия (ғайрифардикунонӣ) зоҳир мешавад, яъне, дар зери таҳқири мунтазами ҳамсолони заиф гирифтдор мешаванд. Олимон қайд мекунанд, ки чунин амалҳо дар танҳои ҳатто барои наврасони махсусан хашмгин хос нестанд.

Проблемаи қабули қоидаҳои гурӯҳӣ аз тарафи аъзои нави гурӯҳи таълимӣ, ки ба низоми ғайриоддӣ муносибатҳо барои ӯ мутобиқ мешавад, хеле тезтунд аст. Ӯ бо саволи қабул ё рад кардани қоидаву меъёрҳо ва арзишҳои гурӯҳи нав дучор мешавад [4].

Равоншиносон вариантҳои гуногуни рафтори наврасонро дар чунин вазъиятҳо чунин муайян кардаанд:

- наврас меъёрҳо ва арзишҳои гурӯҳи таълимиро бошуурона ва озодона қабул мекунад;

- наврас дар зери таҳдид маҷбурӣ қоидаҳои гурӯҳро қабул мекунад;

- наврас нисбат ба гурӯҳи нав зиддият нишон медиҳад (принсипи «на мисли дигарон»);

- наврас озодона, бошуурона меъёру қоидаҳои гурӯҳиро бо назардошти ҳама оқибатҳои имконпазир, аз ҷумла тарки ин гурӯҳ рад мекунад.

Аҳамияти механизми таъсиррасонӣ ба шахс аз тарафи гурӯҳҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла гурӯҳи таълимӣ, барои фаҳмидани сабабҳои ин ё он рафтори наврасон хеле муҳиманд ва он имконият медиҳад, ки падару модарон ва омӯзгорон баъзан бовар намекунанд, ки «наврас ҷӣ тавр тавонистааст содир кунад» шарҳ дода шавад. Яъне, баъзан наврас барои рад нашудан аз ҷониби гурӯҳи таълимӣ ва ҳамсолони худ маҷбуран кореро ба анҷом мерасонад, ки ин амал қонуну қоидаи мактабро вайрон мекунад. [9].

Дарачаи баланди иҷтимоии наврасон дар гурӯҳи таълимӣ бо инҳо таъмин карда мешавад:

- мавҷудияти сифатҳои мусбати шахсият, ки аз тарафи гурӯҳи таълимӣ кадр карда мешаванд;

- мувофиқати арзишҳои наврасон бо арзишҳои гурӯҳи таълимӣ;

- худбаҳодихӣ мувофиқ ва ҳатто андаке ноҳақи гирифтани сифатҳои, ки аз тарафи ҳамсолон махсусан кадр карда мешаванд.

Дар давраи наврасӣ аз тарафи гурӯҳ нописанд ва бегона, худбаҳодихӣ аксар вақт хато аст ва ӯ худбаҳодихиашро аз ҳад зиёд арзёби мекунад.

Хусусияти худбаҳодихии наврас муҳимтарин лаҳзаи ташаккули муносибат бо ҳамсолон мебошад.

Дар давраи наврасӣ амали ҳар як фард нисбат ба гурӯҳи ҳамсолон бетаъсир монда наметавонад ва ба қоидаҳои гурӯҳ мувофиқ ё номуносиб муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, наврасон «хиёнат» ба ҳамсолон ва гурӯҳи худ, вайрон кардани аҳду паймон, даст кашидан аз

кумак, худбинӣ ва тамаъкорӣ, саъй ба бартарӣ ва фармонфармой, мағрурӣ ва нишон додани қудрати худ, ба ҳисоб нагирифтани ақидаи ҳамсолон, ба таври ғаъло маҳкум мекунад, бевосита ва бавосита паст задани шаъну эътибори шахсро маҳкум мекунад. Чунин рафтор боиси кина, задхурд, низоъ ва пайдо шудани дигар кирдорҳои манфӣ мегардад.

Дар давраи наврасӣ муҳимтарин хусусияти муносибатҳои байниҳамдигарӣ - қобилияти худмуайянқунӣ дар талаботи рафиқон ва ба назар гирифтани онҳо ғаълона ташаккул меёбад. Ин барои муносибатҳои бомуваффақияти байнишаҳсӣ дар гуруҳи таълимӣ зарур аст. Набудани ин қобилиятро ҳамсолон қафомонӣ медонанд. Асоси муносибатҳои номуносиб аксар вақт худбаҳодиҳии аз ҳад зиёди наврас мебошад, ки уро аз танқид ва талаботи ҳамсолон эмин мекунад. Ва аз ин рӯ, чунин наврас барои ин гуруҳ ғайри қобили қабул мегардад.

Аз ин рӯ, падару модарон, калонсолон ва омӯзгоронро зарур аст, ки нисбат ба таълиму тарбияи фарзанд-наврас бепарво набошанд ва онҳоро ҳамчун шахси комилхуқуқ эҳтиром намоянд ва ақидаи онҳоро ба ҳисоб гиранд. Ин имконият медиҳад, ки наврас дар оила, мактаб ва ҷомеа мавқеи худро муайян кунад.

АДАБИЁТ:

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. Ростов н/Д: Феникс, 1998.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: ИЦ «Академия», 2010.
3. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник// Г.М.Андреева.- Москва Аспект Пресс, 2000, 288 с.
4. Аракелов Г.Г., Жариков Н.М. Учителям и родителям о психологии подростка. – М.: Изд-во УРАО, 2006.
5. Давлатов М. Психология. Душанбе, 2010.
6. Драгунова Т.В. Психологические особенности подростка. Возрастная и педагогическая психология. – М.: ВЛАДОС, 2010.
7. Қодиоров С., Давлатов М. Психология иҷтимоӣ. Душанбе, 2004. 132 с.
8. Коломинский Я.Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе. – Минск, 1969.
9. Лисина М.И. Общение детей со взрослыми и сверстниками: общее и различное исследование по проблемам возрастной и педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1980.
10. Рахимов Б. Системаи педагогии А.С.Макаренко. Душанбе, 1982.с.54.=

ПРОБЛЕМАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ НАВРАСОН ДАР ҶОМЕА

Дар мақола масъалаҳои муҳими муносибатҳои байниҳамдигарии наврасон дар ҷомеа дарч гардидааст. Хусусияти инкишофи иҷтимоии наврас дар он аст, ки вай дар гуруҳи таълимӣ ба низомии нави муносибат ва муошират бо калонсолон ва ҳамсолон дохил шуда, дар байни онҳо мавқеи худро ишғол намуда, вазифаҳои навро иҷро мекунад. Наврас маҷбур аст, ки натавон бо як нафар, балки бо якҷанд ҳамсолон муносибат барқарор кунад, хусусиятҳои шахсият ва талаботи онҳоро ба назар гирад. Аммо дигаргунӣ асосӣ дар ин давра нақше аст, ки коллективи наврасон иҷро менамоянд. Маҳз дар гуруҳи таълимӣ чунин мотивҳои муҳими рафтору ғаълолияти наврас, ба монандӣ: ҳисси вазифадорӣ, масъулиятшиносӣ, коллективизм ва дӯстиву рафоқат ташаккул меёбанд. Ҳар он чизе, ки мақоми наврасро дар гуруҳи таълимӣ муайян мекунад, ба рафтор ва худшиносии ӯ таъсири зиёд мерасонад. Мавқеи номусоид дар гуруҳи таълимӣ яке аз сабабҳои асосии аз муассисаи таълимӣ дур шудани наврасон маҳсуб мешавад, илова бар ин, чунин наврасон аксар вақт берун аз муассисаи таълимӣ зери таъсири бад қарор мегиранд. Бинобар ин, падару модар, омӯзгорон ва аҳли ҷомеа бояд дар робита бо ҳам дар таълиму тарбияи дурусти насли наврас бетараф набошанд.

Қалидвожаҳо: муносибат, муошират, наврасон, мавқеи иҷтимоӣ, ҷомеа, коллектив, шавқу ҳавас, ҳолатҳои эмотсионалӣ, таъсири муҳити иҷтимоӣ ва оилавӣ, муносибатҳои байниҳамдигарӣ, ҳавасмандқунӣ.

ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЙ МОЛОДЕЖИ В ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматриваются важные вопросы взаимоотношений подростков в обществе. Характеристика социального развития подростка состоит в том, что он вступает в новую систему отношений и общения со взрослыми и сверстниками в учебной группе, занимает свое место среди них, выполняет новые задачи. Подросток вынужден устанавливать отношения не только с одним человеком, но и с несколькими сверстниками, учитывать их личностные особенности и потребности. Но главное изменение в этот период - роль подростковой команды. Именно в учебной группе формируются такие важные мотивы поведения и деятельности подростка, как: чувство долга, ответственность, коллективизм и дружба. Всё, что определяет статус подростка в образовательной группе, оказывает большое влияние на его поведение и самосознание. Неблагоприятное положение в образовательной группе является одной из основных причин ухода подростков из образовательного учреждения, кроме того, такие подростки часто находятся под дурным влиянием вне образовательного

учреждения. Поэтому родители, педагоги и общество не должны быть нейтральными в отношении друг с другом в правильном воспитании и обучении подрастающего поколения.

Ключевые слова: отношение, общение, подростки, социальная позиция, общество, коллектив, увлечение, эмоциональное состояние, влияние социальной и семейной среды, взаимоотношения подростков, поощрение.

THE PROBLEM OF YOUTH RELATIONS IN SOCIETY

The article contains important issues of mutual relations of teenagers in the society. The characteristic of the adolescent's social development is that he enters a new system of relations and communication with adults and peers in the educational group, takes his place among them, and performs new tasks. A teenager is forced to establish a relationship not only with one person, but with several peers, take into account their personality characteristics and needs. But the main change in this period is the role played by the youth team. It is in the educational group that such important motives of behavior and activity of the teenager are formed, such as: sense of duty, responsibility, collectivism and friendship. Everything that determines the status of a teenager in an educational group has a great impact on his behavior and self-awareness. Unfavorable position in the educational group is one of the main reasons for teenagers to leave the educational institution, in addition, such teenagers are often under a bad influence outside the educational institution. Therefore, parents, teachers and society, should not be neutral in their relationship with each other in the proper education and training of the younger generation.

Keywords: attitude, communication, adolescents, social position, society, team, passion, emotional state, influence of the social and family environment, interpersonal relationships, encouragement.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чобулова Наргиза Мемондустовна муаллимаи калони кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни Тел: +992 988-66-98-96, E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru

Сведения об авторе: Чобулова Наргиза Мемондустовна, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начальных классов Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айна Тел: +992 988-66-98-96, E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru

Information about the author: Chobulova Nargiza Memondustovna, senior teacher of the department of pedagogy and psychology of elementary grades of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini Tel: +992 988-66-98-96, E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru

МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Назирова Н. Файзуллоева И.

(дар мисоли муассисаҳои таълимии ш.Ҳисор ва ноҳияҳои тобеи маркази
ш. Душанбе -н. И.Сомонӣ, н. Сино, н. Фирдавсӣ ва Шохмансур)
(паҷуҳиши педагогӣ-ҷомеашиносӣ)

Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ дар бозори хидматрасониҳои таҳсилот, мушкилоти таъмини сифати баланди таҳсилот на танҳо иштирокчиёни ҷараёни таълим, балки олимону муҳаққикон, ки ба рушди маориф ҷалб карда мешаванд, тавачҷуҳи бештар зоҳир менамоянд. На танҳо талабот, балки самаранокии ташкилоти таълимӣ, ҳамкориҳои байни муассисаҳои таълимӣ ва хонаводаҳо низ яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани сифати таълим ба шумор меравад. Ин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як вохурӣ бо аҳли зиё ва маорифи кишвар таъкид менамоянд, ки «дар татбиқи сиёсати иҷтимоию фарҳангии давлатии Тоҷикистон се омилҳои асосӣ – ҷомеа, мактаб ва оила бояд дар ҳамбастагии зич фаъолият дошта бошанд, то ки насли наврасу ҷавони кишвар дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносии миллӣ ва таҳаммулу мадори тарбият ёбанд» [3].

Масъалаи идоракунии механизми сифати таҳсилот ва тайёр намудани мутахассисони бомаҳорат дар замони муосир яке аз афзалиятҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми мамлакат маҳсуб меёбад. Доир ба истилоҳоти сифати таълим ва таҳсилот дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» чунин омадааст:

- сифати таълим ин тарзи ташкили дуруст ва самараноки раванди таълим мебошад, ки дар натиҷаи он шахс соҳиби таҳсилот мегардад;

- сифати таҳсилот ин маҷмуи нишондиҳандаҳои стандартҳои давлатии таҳсилот ва талаботи давлатӣ маҳсуб меёбад;

- стандартҳои давлатии таҳсилот маҷмуи меъёрҳои мебошад, ки мазмуни таҳсилот, моҳияту муҳлати таълим, ҳаҷми сарбории таълимӣ, сатҳи аз худкунии донишро аз тарафи таълим гирандагон ифода намуда, талаботи асосӣ ба таъмини раванди таълим, мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълимӣ ва баҳогузориҳои сатҳидонишро дар муассисаҳои таълимӣ бо назардошти дастовардҳои миллӣ ва умуми башарӣ муайян мекунад [1, с.15].

Аз ин ҷо метавон гуфт, ки ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба механизмҳои идоракунии сифтати таҳсилот шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст. Дар ин самт як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Консепсияи таҳсилоти муттасил ва ғайраҳо қабул гардидаанд. Аз ҷумла, дар моддаи 27-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” омадааст, ки **идоракунии сифати таҳсилот** сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи маорифро амалӣ карда, низоми ягонаи миллии баҳогузори ба сифати таҳсилотро муайян ва самаранокии онро таъмин менамояд. Ҳамчунон, қайд шудааст, ки идоракунии сифати таҳсилот бо усулҳои баҳогузори дохилӣ ва берунӣ дар асоси натиҷаҳои мониторинг ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар муассисаҳои таълимӣ амалӣ мегардад [1].

Таҳия ва тасдиқи “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 012, №334) яке аз ин иқдомҳои мебошад, ки ба механизмҳои асосии баланд бардоштани сифати таҳсилот равона гардидааст.

Таъмини сифати таҳсилот дар М-ҳои ТМУ яке аз самтҳои асосӣ ва муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро дар раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироӣ мунтазам мафҳум, мақсад ва моҳияти таҳсилот тағйир ёфта истодааст. Сифати таҳсилот хусусияти муҳимми намоён дорад, ки пайваста дар инкишоф ва рушд бояд қарор бигирад. Дар ин робита, вобаста ба таъмин ва идоракунии сифати таҳсилот дар М-ҳои ТМУ Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни таҳлил муайян гардид, ки онҳо на он қадар пешсаф мебошанд.

Ҳангоми банақшагирии қори муассисаи таълимӣ бояд ҷӣ ба назар гирифта шавад, то ин ки барои пешрафти таъмини сифати дохилии он мусоидат намояд?

Мо ба он андешаем, ки барои пешрафту ба натиҷаҳои баланд ноил шудан дар муассисаҳои таълимӣ ҳангоми банақшагири дар нақшаи стратегии муассисаи таълимӣ нишондиҳандаҳои сифатро ба ҳафт самти асосӣ равона кардан лозим аст:

- ба сифати барномаҳои таълимӣ;
- ба сифати ҳайати омӯзгорон;
- ба сифати азхудкунии дониши хонандагон;
- ба сифати технологияҳои таълимии истифодашаванда;
- ба сифати таъминоти моддию техникаи ҷараёни таълим;
- ба сифати амнияти молиявӣ;
- ба сифати назорати раванди таълим.

Ҷанбаҳои номбаршуда ба ҳам робитаи ногуастани дошта, якдигарро ташаккул медиҳанд. Сифати барномаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳияи барномаҳои маълумтарини нави таълимиро барои хонандагон талаб менамояд. Ин ҷо бояд хотирнишон сохт, ки дар муассисаҳо барои тақмили татбиқи мундариҷаи барномаҳои таълимӣ қорҳои зиёде анҷом дода мешаванд.

Сифати ҳайати омӯзгорон дар муассиса аз сатҳи баланди таълим, яъне тарзу равишҳои дарсдиҳии онҳо фаҳмида мешавад. Омӯзгори муосир бояд доираи васеи салоҳиятҳои касбӣ дошта бошад, аз ҷумла: дониши аълои фанни худ, тақмили ихтисоси муттасили касбӣ, салоҳиятҳои иртиботӣ-коммуникативӣ, сиёсӣ-иҷтимоӣ, фарҳанги баланди иттилоотӣ ва ғайра. Омӯзгори муассисаи таълимӣ бояд шахси бомаърифат, барҷаста ва эҷодкори дорони сифатҳои роҳбарӣ бошад. Танҳо чунин омӯзгор имрӯз метавонад хонандагонро ба таҳсил ҷалб кунад.

Илова ба маҷмуи донишҳо ва малакаҳо, салоҳияти педагогии омӯзгор инчунин мавҷудияти қобилияти тадқиқотӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои таълимии ҳам омӯзгорон ва ҳам хонандагон зарур аст, муҳим мебошад. Дар ин самт истифодаи усули лоиҳа дар дарсҳо хеле натиҷабаш мебошад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фаъолияти таълимӣ бояд бо фаъолияти амалӣ алоқаманд бошад. Зеро дар ҳама рейтингҳо, ҳам рейтингҳои дохилӣ ва ҳамчунин, рейтингҳои минтақавию байналмилалӣ, нишондиҳандаҳои самаранокии қорҳои илмию тадқиқотӣ барои муайян кардани сатҳи сифати таҳсилот дар мадди аввал гузошта мешаванд. Ба назари мо, чунин таҳияи савол комилан қонунист, зеро ҳар як муаллим, бояд муҳаққиқ бошад ва барои аз дастовардҳои нав дар соҳаи илм огоҳ шудан кӯшиш кунад.

Доир ба дарсҳои амалӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна хаминро гуфтан мумкин аст, ки имрӯз, дар шароити мавҷудияти ҳама гуна маълумот дар интернетӣ глобалӣ хонанда на танҳо аз доираи барномаи таълимии ин фан огоҳ мешавад, балки аксар вақт берун аз он низ имконияти истифодабарӣ дорад. Аз ин рӯ, барои ба таълим ҷалб намудани хонандагони имрӯза омӯзгор бояд мунтазам дар ҷустуҷӯ ва навоарӣ бошад ва он дар фаъолияти илмӣ ва

инноватсионии худӣ ба таври возеҳу равшан бояд зоҳир карда шавад. Аз ин рӯ, дар солҳои охир, таълими хушсифат бо рушди технологияҳои муосири таълим зич алоқаманд аст. Чуноне қайд кардем, омӯзгорон бояд эҷодкор бошанд, ки ин дар ҷустуҷӯи усули нави таълим, аз ҷумла истифодаи фаёли усули интерактивии таълим (мубоҳиса, бозӣ, омӯзиш ва ғайра) ва технологияҳои муосири таълимӣ, масалан, усули лоиҳа, ки дар мактабҳо хеле хуб пешбарӣ карда мешавад, фаёлона ширкат варзанд. Танҳо бо омезиши моҳиронаи шаклҳо ва усули гуногуни таълим тавачҷуҳи хонандагони ҳозира ба мавзуи дарсҳо ва дар натиҷа ҳавасмандии устувори онҳо ба фаёолияти таълимӣ ва интиҳоби касби муносиб ҷалб карда мешавад.

Албатта, рушди минбаъдаи муассиса бе ҳалли масъалаҳои молиявӣ ба амал намеояд. Сифати дастгирии молиявӣ дар шароити маҳдудияти маблағгузорию буҷет ба сифати таҳсилот таъсири манфӣ мегузорад. Шароити таълими инноватсионӣ ҳоло барномаҳои дар панҷ самти асосӣ таҳияшавандаро талаб мекунад: фаёолияти таълимӣ, фаёолияти илмию инноватсионӣ, фаёолияти молиявӣ иқтисодӣ, инфрасохтор, идоракунии муассиса. Дар ин самтҳо тадбирҳои мувофиқ таҳия шуда истодаанд. Дар натиҷаи чунин ҷорабиниҳо беҳтар намудани кор дар ин самтҳо ва коҳиш додани хароҷоти молиявӣ ба нақша гирифта мешаванд, ки ин тарзи кор барои муассисаи муосир хеле зарур ва бамаврид аст.

Роҳи дигари баланд бардоштани сифати таълим ба кор ҳавасманд гардонидани кадрҳои педагогии соҳибтаҷриба ва ботахассус мебошад. Ин ба тариқи раҳсипор намудани онҳо ба шартҳои шартномаи самарабахш сурат мегирад. Тибқи чунин шартнома ҳамаи категорияҳои омӯзгорон, ҳайти роҳбарият, ҳамчун механизми назорати иҷроӣ шартҳои шартномаи муассир, усули баҳодихии натиҷаҳои иҷроӣ уҳдадорихии ба шартномаи муассир додашуда ва тартиботро муайян менамояд. Дар ҳолати бастанӣ чунин шартнома ҳар як омӯзгор мувофиқи вазифаҳои ишғолкардааш масъул аст, ки дар доираи музди меҳнати расмӣ, ки дар шартномаи меҳнатӣ муқаррар шудааст, нишондиҳандаҳои ҳадди ақали муқаррарнамудаи низомнома ро иҷро кунад. Илова ба нишондиҳандаҳои ҳадди ақал, бо мақсади таъини пардохти ҳавасмандкунӣ ба омӯзгор дар қарордоди самаранок нишондиҳандаҳои иловагии фаёолият муқаррар карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, гузариш ба муносибатҳои молиявӣ бо ҳайати омӯзгорон тавассути бастанӣ шартномаҳои самаранок бояд ба тақвияти фаёолияти илмию омӯзгорон ва дар ниҳояти кор, бояд боиси баланд шудани сифати таълим гардад.

Ва дар ниҳоят, механизми охирин, ки сифати таълимро дар муассисаҳо таъмин мекунад, сифати идоракунии равандҳост. Низоми менеҷменти сифат имкон медиҳад, ки равандҳои идоракунии дохилии муассиса ба танзим дароварда шавад. Модели равандҳои сифат, аз ҷумла равандҳои маъмурӣ, аз асосӣ ва ёрирасон иборат бошанд. Равандҳои асосӣ дар М-ҳои ТМУ равандҳои фаёолияти таълимӣ мебошанд. Он бояд ба таври самаранок ба роҳ монда шавад. Таҳия ва татбиқи ҷорабиниҳо, ки ба баланд бардоштани сифати таълим ва назорати доимии ҳамаи механизмҳои, ки ба таъмини таълими босифат дар муассиса таъсир мерасонанд, муҳим аст. Арзёбии сифати таълим захираҳои фаёолияти таълимию методии муассисаҳоро пурра таъмин менамояд.

Дар баробари ба натиҷаҳои назаррас ноил шудан барои таъмини сифат, ҳамкориҳои ҳадамоти мустақил дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои арзёбии сифат, дастрасӣ ба маълумотҳо ва нишондиҳандаҳои МТМУ-ҳо ба ҳамагон, гузариши мунтазам ба арзёбии байналмилалӣ, гузариш ба низоми Созмони байналмилалӣ стандартизатсия ва Стандартҳо ва роҳнома барои таъмини сифат дар соҳаи таҳсилоти умумӣ тақозои замони мебошад.

Мавриди зикр аст, ки бо вучуди кӯшишҳои зиёди мутахассисони соҳа самаранокӣ раванди таҳсилот дар аксар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қонёқунанда намебошад. Ҷустуҷӯи роҳҳои бартарафкунии он масъалаҳои муҳими таҳқиқотро ба миён овард, ки он аз муайян намудани механизмҳои асосии идоракунии сифати таҳсилот иборат аст.

Мақсади таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ асосноку муайян кардани роҳҳои ҷустуҷӯи баланд бардоштани сифати таҳсилот буд. Таҳқиқот иҷроӣ вазифаҳои зеринро ба миён гузошт:

- муайян кардани вазъи феълӣ ҳамкориҳои педагогии оила ва муассисаҳои таълимӣ;
- баррасӣ кардани ҳамоҳангии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо талаботи бозори меҳнат барои дар оянда омода намудани мутахассисон;
- муайян намудани зарурияти ҷалби корфармоён дар раванди таҳияи стандартҳои таълимӣ ва арзёбии сифат;
- таҳияи стратегияи муассисаҳо бо назардошти раванди ҷаҳонишавӣ;
- тавачҷуҳи омӯзгорон ба таъмини сифати таҳсилот;

- **баррасӣ намудани** фаъолияти падару модарон, муассисаҳои таълимӣ ва мақомоти дахлдору ҷомеа дар амалиномаҳои нақшаи чорабиниҳои мактабӣ вобаста ба баланд бардоштани сифати таҳсилот;

- ба роҳ мондани ҳамкориҳои педагогӣ-психологӣ оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа бо масъулон, роҳбарият, роҳбарони синфҳо, волидайн;

- пешниҳоду тавсияҳо бо мақсади баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ.

Зимни иҷрои вазифаҳои зикршуда саволномаҳои зерини педагогӣ-психологӣ ва сотсиологӣ истифода гардид: саволнома барои роҳбарият-директор, муовини директор, хонандагон ва волидайн, суҳбати инфиродӣ, мушоҳида, контент анализ (таҳлили матни саволномаҳо, ки ба омӯзгорон ва хонандагон пешниҳод гардид), инчунин семинар-машварат ва машгулиятҳои омӯзишӣ ва корҳои фаҳмондадиҳӣ гузаронида шуд.

Таҳқиқот дар муассисаҳои таълимӣ ноҳияҳои тобеи марказ, аз он ҷумла МТМУ №54 ва 33-и н.Сино, МТМУ №8 ва 1-и ва литсейи “Роҳнамо”- и н. И.Сомонӣ, МТМУ №18-и н.Фирдавсӣ, МТМУ №17-и н.Фирдавсӣ, МТМУҳои №№ 23, 29 ноҳияи Шохмансур, дар МТМУ № 5 шаҳри Ҳисор гузаронида шуд.

Ба таҳқиқот 45-нафар омӯзгорон (директорон, муовинони директор, роҳбарони синфҳо ва омӯзгорони фаннии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ноҳияҳои номбаршуда, 80-нафар хонандагони зинаи таҳсилоти умумӣ асосӣ ва 25- нафар падару модарони онҳо фаро гирифта шуданд.

Таҳқиқот ба тариқи муҳокимаи умумӣ, машварат ва назарсанҷӣ тавассути саволномаҳо гузаронида шуд.

Дар натиҷаи истифодаи саволномаҳо, суҳбати инфиродӣ, инчунин мушоҳидаи муттасили раванди озмоиш ба мо маълум гардид, ки ҳамкориҳои педагогӣ аъзои оила ва омӯзгорон дар самти идоракунии сифати таҳсилот яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Онро дар раванди ҳамкориҳои оила ва муассисаҳои таълимӣ, маҷлиси падару модарон, суҳбатҳои фардӣ омӯзгорон (роҳбарони синфҳо) бо падару модарон дар муассисаи таълимӣ низ ба роҳ мондан мумкин аст.

Роҳбари синф ба воситаи рӯзномаи хонандагон, ки тавсифи кӯтоҳи натиҷаи фаъолияти таълимӣ хонандагонро инъикос мекунад, мунтазам бо оила робита барқарор менамояд. Кумитаи падару модарон ба аъзои оила корҳои тарғиботи бурда, онҳоро барои назорат кардани азхудкунии дониши фарзандон ва баланд бардоштани сатҳи сифати донишҳои онҳо ҷалб мекунанд.

Методи анкетӣ ва контент анализ (таҳлили матни саволномаҳо, ки ба омӯзгорон пешниҳод гардид) нишон дод, ки миёни назари хонандагон, омӯзгорон ва падару модарон фарқияти назаррас мавҷуд аст. Ин нишондодҳо дар ҷадвалҳои зер дарҷ гардидаанд:

Назари хонандагон дар бораи “Механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот” чунин дарҷ ёфтааст: Ҷадвали 1.

Саволҳо		Ҷавобҳо		
1	Оё фаъолият дар мактаб ба талаботи баланд бардоштани сифати таҳсилоти Шумо мусоидат мекунад?	бале	қисман	не
		9		
2	Матнҳои китоби дарсӣ ҳавасмандии Шуморо ба омӯзиш бештар менамояд?	3	15	
3	Иштирок дар озмуну олимпиадаҳо барои баланд бардоштани сатҳи сифати дониши Шумо таъсир мерасонад	6	12	
4	Шумо ба ғайр аз китобҳои дарсӣ боз дигар китобҳои мутолиа мекунед?	8	9	
5	Ба андешаи Шумо раванди дарсҳо дар мактаби Шумо таҳсилнамудаистода сифатан хуб ба роҳ монда шудааст?	6	12	

Назари омӯзгорон дар бораи “Механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот” чунин дарҷ ёфтааст: Ҷадвали 2.

Саволҳо	Ҷавобҳо
---------	---------

1	Сатҳи дониши Шумо ҷавобгӯӣ талаботи хонанда ва ҷомеа аст?	бале	қисман	не
	Шумо дар омӯзишхое, ки ба хотири низоми идоракунии сифати таҳсилот ташкил карда шудааст, иштирок кардаед?	2	9	
3	Бо мақсади татбиқи низоми идоракунии сифати таҳсилот ягон маводи таълимӣ методӣ доред?	4	8	
4	Шумо аз маводи таълимӣ иловагӣ истифода мебаред ва ба кадом тартиб?	5	6	
5	Кадам корхоро барои идоракунии сифати таҳсилот истифода мебаред?	4	7	

Назари волидон дар бораи “Механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот” Ҷадвали 3.

Саволҳо		Ҷавобҳо		
		бале	қисман	не
1	Дар мактабе, ки фарзанди Шумо таҳсил мекунад, ба сифати дониш аҳамият медиҳанд?			
2	Ба андешаи Шумо сатҳи дониши фарзанди Шумо қаноатбахш аст?	1	5	
3	Ба андешаи Шумо матнҳои китоби дарсӣ хавасмандии фарзанди Шуморо ба омӯзиш бештар менамояд?	2	4	
4	Иштирок дар Олимпиадаҳо ба сифати таҳсилот таъсир мерасонад?	3	3	
5	Оё омӯзгори фарзандатон бо Шумо ҷиҳати донишандӯзии фарзандон тамос мегирад?	3	4	

Ба ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои дар боло зикргардида ҷиҳати баланд бардоштани таъмини сифат дар МТМУ чунин пешниҳодот карда мешаванд:

- фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо талаботи бозори меҳнат барои омода намудани мутахассисон ҳамроҳанг карда шавад; - ҷалби корфармоён дар раванди таҳияи стандартҳои таълимӣ ва арзиши сифати таълим ба роҳ монда шавад;

- стратегияи муассисаҳо бо назардошти раванди ҷаҳонишавӣ таҳия карда шавад;

- тавачҷуҳи омӯзгорон ба таъмини сифати таҳсилот ҷалб карда шавад.

- ҳамкориҳо миёни оила ва муассисаи таълимӣ ба роҳ монда шавад.

Зеро чунин ҳамкорӣ масъулияти падару модаронро дар таълиму тарбияи фарзанд баланд намуда, ҳуқуқи манфиатҳои фарзандонро дар гирифтани маълумоти босифат таъмин менамояд.

Ба ҳамин тавр, дар шароити муосир, муассисае, ки ба масъалаҳои банақшагирӣ, ташкил ва идоракунии сифат саруқор дорад, метавонад рақобатпазир ва муассир бошад. Ба ин раванд тамоми захираҳои дохилӣ бояд ҷалб карда шаванд, зеро танҳо рушди ҳамҷонибаи тамоми соҳаҳои асосии дар ин самт зикршуда метавонад сифати баланди таҳсилотро таъмин намояд.

Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки сифати таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилот дар мадди аввал меистад. Мушкilotи таъмини сифати таълим -мушкilotи системавӣ мебошад, ки дар ҳалли он самтҳои зиёди фаъолияти маориф бояд ҷалб карда шаванд. Дар ин масъала ягон пайванде вучуд надорад, аз ин рӯ, танҳо муносибати маҷмӯи метавонад ба натиҷаҳои мусбат оварда расонад ва ҳадафи таъмини сифати баланди таълим амалӣ карда шавад. Дар шароити муосири рақобати шадид дар бозори меҳнат танҳо системаи маорифе, ки бо масъалаҳои банақшагирӣ ва идоракунии сифат саруқор дорад, метавонад самаранок бошад.

АДАБИЁТ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (2013).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» (2009).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2010).
4. “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020” (2012).
5. Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый. — 2017. — №15.2. — С. 95-97. Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый. -2017. -№15.2. -С. 95-97. [захираи электронӣ]. URL: <http://pedagogika.spauka.ru/2015/05/4345> (санаи мурочиат 18.04.2023).
6. Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 2.

7. Стандартҳо ва роҳнамо барои таъмини сифат дар соҳаи таҳсилоти олии Аврупо (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area - E SG2015).
8. Третьякова Т.В., Игнатъев В.П., Барахсанова Е.А., Варламова Л.Ф. Качество образования как гарантия эффективности вуза // Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый.-2017.- №15.2. -С. 95-97. [захираи электронӣ]. URL: <http://pedagogika.snauka.ru> (санаи мурочиат 18.04.2023).

МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақола муаллиф роҷеъ ба механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, роҳҳои ҳавасманд гардонидани иштирокчиёни раванди таҳсилот бо мақсади баланд бардоштани сифати таълим, таҳияи барномаҳо дар ин ҳода, вазифаҳои омӯзгорон, сифати идоракунии равандҳо иброи ақида намудааст. Қайд гардидааст, ки сифати таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар мадди аввал меистад. Ҳамчунон иброз дошта шудааст, ки мушкилоти таъмини сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилотӣ мушкилоти системавӣ мебошад ва барои ҳалли он самтҳои зиёди фаъолият ҷалб карда шаванд.

Калидвожаҳо: сифати таҳсилот, механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот, раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, арзёбӣ, самаранокии таълим, хонандагон, омӯзгорон, технологияи таълим.

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье автор высказал свое мнение о механизмах управления качеством образования в общеобразовательных школах, способах мотивации участников процесса образования с целью повышения качества обучения, разработке программ в этой сфере, обязанностях преподавателей, качестве управления процессами. Отмечено, что качество образования на всех уровнях образования в общеобразовательных школах стоит на первом месте. Также констатировано, что проблема обеспечения качества образования в образовательных учреждениях является системной проблемой, и для ее решения необходимо задействовать множество направлений деятельности.

Ключевые слова: качество образования, механизмы управления качеством образования, образовательный процесс в учреждениях общего среднего образования, оценивание, эффективность образования, обучающиеся, педагоги, образовательные технологии.

THE MECHANISM OF EDUCATION QUALITY MANAGEMENT IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article, the author expressed his opinion on the mechanisms for managing the quality of education in secondary schools, ways to motivate participants in the education process in order to improve the quality of education, the development of programs in this area, the duties of teachers, and the quality of process management. It is noted that the quality of education at all levels of education in secondary schools is in the first place. It was also stated that the problem of ensuring the quality of education in educational institutions is a systemic problem, and to solve it, it is necessary to involve many areas of activity.

Key words: education quality, education quality management mechanisms, educational process in general secondary education institutions, assessment, education efficiency, students, teachers, educational technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назиров Назир-мудир ишғоли фанҳои ҷомеашиносӣ, сӯҳбат ва стратегияи руиши маорифи Пажухшигоҳи руиши маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ; Иноят Файзуллоева-ҳодими пешбари илми Пажухшигоҳи руиши маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ; Тел(+922)918231708, (+992)917686676

Сведения об авторах: Назиров Назир, заведующий кафедрой социологии, политики и стратегии развития образования Института развития образования им. Абдурахмана Джамии; Иноят Файзуллоева – ведущий научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии; Тел(+922)918231708, (+992)917686676

Information about the authors: Nazirov Nazir, Head of the Department of Sociology, Politics and Strategy for the Development of Education, Institute for the Development of Education by Abdurrahman Jami;

Inoyat Faizulloeva - Leading Researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurrahman Jami; Tel(+922)918231708, (+992)917686676

20-СОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ 20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ 20TH ANNIVERSARY OF THE STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION

УДК. 372.851+ 373.524

МАСЪАЛАҲО ВА ҲАДАФҲОИ ТАЪЛИМИ МОДЕЛСОЗИИ

МАТЕМАТИКИ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИ

Чӯраев Х.Ш.

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Аабдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Моделсозӣ яке аз роҳҳои муҳимтарини дониستاني олами атроф мебошад. Дар айни замон он дар бисер соҳаҳои дониш, аз илмҳои фалсафӣ ва гуманитарӣ, физикӣ ва техникӣ, физиологӣ ва биологӣ, технологияҳои таълимӣ васеъ истифода мешавад.

Мафҳуми «модел» дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон васеъ истифода мешавад ва маъноҳои зиёди маъноӣ дорад. Калимаи модел аз калимаҳои латинӣ «modus» ва «modulus» гирифта шудааст, ки маънои ченак, тасвир, роҳро дорад. Худи мафҳум дар чараёни омӯзиши ботачрибаи олами атрофи мо ба вучуд омадааст. Дар забонҳои аврупоӣ барои ишора ба тасвир ё чизе, ки дар баъзе аломатҳо ба чизи дигар монанд аст, истифода шудааст.

Таърифҳои гуногуни мафҳуми «модел» мавҷуданд [1-3]. Файласуф Чарлз Лейв чунин таъриф медиҳад: «Модел тасвири соддакардашудаи олами воқеӣ аст. Он дорои баъзе, вале на ҳама хосиятҳои фанҳо ё равандҳои омӯхташуда мебошад. Модел нисбат ба падидаҳое, ки вай аз рӯи тарҳ намоиш медиҳад ё мефаҳмонад, соддатар аст.»

Аксари равандиносон модел системаи объектҳо ё аломатҳоро мефаҳманд, ки баъзе хосиятҳои муҳими системаи аслиро такрор мекунанд. Баъзан модел чунин объекти моддӣ ё руҳан пешниҳодшавандаро мефаҳмад, ки дар чараёни омӯзиш объекти аслиро иваз мекунанд ва баъзе хислатҳои хоси барои ин таҳқиқот муҳимро нигоҳ медорад. Мо намунаҳои моделҳоро меорем: тарҳбандии сохтори меъморӣ, нақшаи ҳавопаймо, глобус ва ғ..

Моделсозӣ раванди истифодаи моделҳо барои омӯзиши хосиятҳои муайяни асли мебошад. Масалан, барои исботи теоремаи Пифагор, катетҳо ва гипотенузоро муваққатан бо харфҳо иваз мекунанд: $a^2 + b^2 = c^2$.

Ҳамин тариқ, аломатҳои асосии модел инҳоянд:

- 1) баъзе мувофиқати ҳақиқӣ бо объекти шинохташуда;
- 2) қобилияти иваз кардани он бо муносибати муайян;
- 3) тадқиқоти модел дар бораи объекти моделиронӣ маълумот медиҳад.

Дар асоси ин, ҳадафҳои моделсозиро метавон таҳия кард:

1) фаҳмиши дастгоҳи системаи мушаххас, сохтори он, хосиятҳо, қонунҳои рушд ва ҳамкорӣ бо олами атроф;

2) идоракунии система, муайян кардани роҳҳои беҳтарини тағйир додани он;

3) пешгӯии натиҷаҳои таъсир ба системаи омӯхташуда.

Аён аст, ки мавҷудияти механизми алоқа дар назар дошта шудааст: на танҳо интиқоли унсурҳо, хосиятҳо, муносибатҳои объекти моделиронӣ ба худи модел, балки баръакс низ зарур аст.

Якчанд таснифоти моделҳо мавҷуданд. В.А. Стоф таснифоти зеринро пешниҳод мекунанд [2,4]:

- 1) аз рӯи усули сохтани онҳо (аз рӯи шакл);
- 2) аз рӯи хусусиятҳои сифатӣ (мундариҷаи модел).

Аз рӯи усули сохтмон, моделҳои моддӣ ва идеалӣ фарқ мекунанд.

Моделҳои моддӣ - офаридаи инсон, ҳадафи онҳо инъикоси динамикаи равандҳои омӯхташуда мебошад.

Моделҳои моддӣ ба намуди зерин тақсим мешаванд:

- тасвирӣ (бо истифода аз унсурҳои визуалӣ);
- аломатҳо (бо аломатҳо ва аломатҳо);
- омехта (рамзӣ).

Ба моделҳои моддӣ онҳое дохил мешаванд, ки аз ашёи моддӣ сохта шудаанд: металл, шиша, чӯб ва ғайра. Ҳамаи ин моделҳоро мустақиман омӯختан мумкин аст, зеро онҳо воқеӣ ҳастанд ва маҳсулоти воқеии фаъолияти инсон мебошанд (масалан, параллелепипеди росткунҷа модели ҳавз аст).

Моделҳои моддиро ба моделҳои омӯрӣ (макетҳо, муляжҳо, моделҳои геометрӣ, моделҳои мошинҳо ва молекулаҳо) ва динамикӣ, ки равандҳо ва падидаҳоро меомӯзанд (моделҳои кишти дар об, модели даре ва сарбанд ва ғайра) тақсим кардан мумкин аст.

Моделҳои идеалиро ба се намуд тақсим кардан мумкин аст:

- шакли;
- барҷаста;
- равонӣ.

Ба моделҳои маҷозӣ ё тасвирӣ расмҳо, схемаҳо, нақшаҳои дохил мешаванд, ки сохтор ё дигар хусусиятҳои ашё ё падидаҳои модулшавандаро ба таври маҷозӣ интиқол медиҳанд. Ба ин намуди моделҳои идеалӣ харитаҳои чуғрофӣ, нақшаҳо, формулаҳои сохторӣ дар химия, моделҳои атомҳо дар физика ва ғайра дохил мешаванд.

Моделҳои рамзӣ - рамзӣ сабти сохтор ё баъзе хусусиятҳои объектҳои моделиронӣ бо истифода аз аломатҳои рамзӣ мебошанд, ки ба хосиятҳои объекти омӯхташуда хосанд. Масалан, формулаи масофаи роҳи $S=vt$, формулаи майдони $S=ab$, муодилаҳои химиявӣ.

Моделҳои руҳӣ ё ҳаёӣ - ғояҳо дар бораи ягон падида, раванд ё мавзӯ. Модели равонӣ ҳама гуна муаррифии илмӣ объект ё падидаи бо забони табиӣ тавсифшуда мебошад.

Аён аст, ки мафҳуми модел дар илм ва муҳандисӣ маъноҳои мухталиф дорад, дар байни олимони он ба таснифи моделҳо нуқтаи назари ягона вучуд надорад, бинобар ин, намудҳои моделсозиро ба таври возеҳ тасниф кардан ғайриимкон аст.

Таснифоти моделро аз рӯи асосҳои гуногун гузаронидан мумкин аст:

- аз рӯи табиати моделҳо;
- аз рӯи хусусияти объектҳои моделиронӣ;
- дар соҳаҳои татбиқи моделсозӣ (илм, техника, психология ва ғайра);
- аз рӯи сатҳҳои моделсозӣ.

Маъруфтарин тасниф аз рӯи хусусияти моделҳо мебошад:

1. Моделсозии мавзӯ, ки дар он модел хусусиятҳои геометрӣ, физикӣ, динамикӣ ва функционалии объектро такрор мекунад. Масалан, модели пул, боли ҳавопаймо.

2. Моделсозии аналогӣ, ки дар он модел ва асли бо таносуби ягонаи математикӣ тавсиф карда мешаванд. Намунаи моделҳои электрикӣ, моделҳои иншооти механикӣ ва гидротехникӣ мебошанд.

3. Моделсозии барҷаста (масалан, схемаҳо, графикҳо, нақшаҳо, ҷадвалҳо, формулаҳо).

4. Моделсозии равонӣ (масалан, модели галактика, моделҳои атом, моделҳои шифоии равандҳо ва падидаҳо).

5. Намуди махсуси моделсозӣ дохил кардани ҳуди объект ба озмоиш нест, балки нусхаи дақиқи он (модели скелети инсон, модели дил) мебошад.

Хулоса кардан мумкин аст, ки дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти миёна ҳамаи ин намудҳо метавонанд истифодаи васеъ дошта бошанд.

Моделсозии математикӣ як намуди муҳимтарини моделсозии рамзӣ мебошад, ки тавассути забони математика амалӣ карда мешавад.

Мафҳуми «модели математикӣ» ва «моделсозӣ» дар илм ва истехсолот васеъ истифода мешавад. Нақши моделҳои барҷаста махсусан бо компютеркунонии ҳамаҷонибаи тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон афзоиш ёфтааст.

Мавзӯи таҳқиқот дар моделсозии математикӣ системаи «модели асли-математикӣ» мебошад. Масалан, асли: «ба a кг орд b кг орд илова карда шуда, c кг орд гирифта шуд», модели математикӣ: $a + b = c$.

Барои омӯзиши математикии равандҳо ва падидаҳо, ки воқеан дар асл рух медиҳанд, мо бояд онҳоро ба забони математика тавсиф кунед, яъне модели математикиро созем. Моделҳои математикӣ объектҳои омӯзиши математикӣ мебошанд.

Модели математикӣ тавсифи ягон раванди воқеӣ ё баъзе вазъияти омӯхташуда дар мафҳумҳои забони математикӣ, формулаҳо ва муносибатҳо номида мешавад. Ин як варианти соддакардашудаи воқеият аст, ки барои омӯзиши хосиятҳои асосии он истифода мешавад. Модели математикӣ ба объект шабеҳ нест, балки инъикоси тахминии он мебошад. Ба шарофати ин, масъалаи гузошташударо бо дастгоҳи математикӣ ҳал кардан мумкин аст, ки вобаста нест

Масалан, дар 3 қуттӣ 54 қалам мавҷуд аст. Дар як қуттӣ чанд қалам ҷойгир мебошад?

Модели математикӣ: Микдори қалам дар як қутиро бо x ишора кунем, он гоҳ муодилаи хаттиро пайдо мекунем:

$$3 * x = 54.$$

Натиҷа: дар як қуттӣ $x=54/3=18$ қалам ҷойгир мебошад.

Ҳамин тариқ, яке аз роҳҳои асосии донишдони олами атроф усули моделсозии математикӣ дар асоси рамзҳои математикӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки барои таҳқиқи ягон объект объекти дигаре интихоб карда мешавад ё сохта мешавад, ба он маъное, ки ба объекти таҳқиқшаванда монанд аст. Объекти сохташуда омӯхта мешавад ва бо ёрии он масъалаҳои пешниҳодшуда ҳал карда мешаванд ва сипас натиҷаҳои ҳалли ин масъалаҳо ба падидаи аввалия ё объект интиқол дода мешаванд.

Моделсозии математикӣ як усули пурқуввати дониш ва инчунин идоракунии ва пешгӯӣ мебошад. Усул имкониятҳои мутахассисонро дар ҳалли як қатор масъалаҳои касбӣ ба таври назаррас васеъ мекунад. Мутахассиси муосир бояд на танҳо математикаро хуб донад, онро татбиқ карда тавонад ва усули математикӣ таҳқиқот ва имкониятҳои онҳоро хуб дарк кунад.

Яке аз талаботи асосии нармафзор барои таълими математика дар муассисаи таҳсилоти миёна ин ташаккули ғояҳои дуруст дар бораи табиати математика ва инъикоси падидаҳо ва равандҳои воқеии ҷаҳон аз ҷониби илми математика мебошад. Воситаи асосии ноил шудан ба ин ҳадаф усули моделсозии математикӣ мебошад ва он аз қобилияти зехнии хонандагон барои иваз кардани объектҳои омӯхташуда, муносибатҳои онҳо, усули амал бо моделҳо дар шакли тасвир бо сегментҳо, графикҳо, схемаҳо, ҷадвалҳо, нишонаҳо, муодилаҳо, нобаробарӣ иборат аст.

Моделсозии математикӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои расман истифодаи васеъ пайдо мекунад, ки дар он сабти мухтасар модели графикӣ ва муодила (ифода) модели алгебравӣ мебошад.

Замоне фаро мерасад, ки ба моделсозии математикӣ ҳамчун усули илмии маърифат ҳам дар барномаҳои таълимӣ ва ҳам дар китобӣ дарсии муассисаи таҳсилоти миёна диққати зарурӣ дода мешавад.

Истифодаи усул ҳалли масъалаҳои матнро хеле осон мекунад. Ҳангоми сохтани модел, амалиётҳои тафаккур, аз қабилӣ таҳлил тавассути синтез, муқоиса, тасниф, ҷамъбаст кор мекунанд, ки ба рушди он мусоидат мекунанд. Чунин фаъолиятҳои омӯзишӣ толибилмон (хонандагон)-ро барои моделсозии равандҳо ва падидаҳои воқеӣ дар ҳаёти касбии ояндаи худ омода мекунанд.

Зинаҳои раванди моделсозиро дар ҳолати умумӣ номбар менамоем:

1) муайян кардани масъала ва муайян кардани хосиятҳои аслии таҳқиқшаванда.

2) изҳороти душворӣ ё имконнопазирии таҳқиқи асли.

3) интихоби модели, ки хосиятҳои назарраси аслиро хуб сабт мекунад ва ба осонӣ таҳқиқшаванда аст.

4) омӯзиши модел мувофиқи масъала.

5) интиқоли натиҷаҳои омӯзиши модел ба нусхаи асли.

б) санҷиши ин натиҷаҳо.

Схемаи соддатари раванди моделсозии математикиро ба се марҳилаи асосӣ чудо кардан мумкин:

а) Тарҷумаи масъалаи пешниҳодшуда аз забони табиӣ ба математикӣ (эҷоди модели графикӣ ва алгебравӣ).

б) Ҳалли масъала дар доираи назарияи математикӣ (дар дохили модел).

в) Тарҷумаи натиҷа (рамзҳои математикӣ) ба забоне, ки масъалаи аввалия таҳия шудааст.

Мураккабтарин ва масъулиятнок марҳилаи аввал аст, яъне ҳуди сохтани модели математикӣ. Он ба таври мантиқӣ дар асоси таҳлили амиқи раванд ё падидаи омӯхташуда сурат мегирад ва тавсифи хосиятҳои онро бо забони математикӣ талаб мекунад.

Раванди сохтани моделро қадам ба қадам тавсиф кардан мумкин аст:

Қадами якум: индуктивӣ: интихоби мушоҳидаҳои марбут ба хосиятҳои таҳқиқшудаи объект; қабули қарор дар бораи он, ки чӣ бояд ба назар гирифта шавад ва чӣ бояд сарфи назар карда шавад.

Қадами дуум: сохтани модели ғайрирасмӣ: роҳҳои гуногуни муқаррар кардани мувофиқати мантиқӣ байни модел ва объект ҷустуҷӯ карда мешаванд.

Қадами сеюм: тарҷумаи модели ғайрирасмӣ ба модели математикӣ тавассути забони математикӣ ва интихоби сохтори мувофиқи математикӣ. Нуқтаи муҳимтарин: модели интихобшуда метавонад номуайян бошад. Дар айни замон, забони математика аз номуайяний ҳоли аст ва нисбат ба забони табиӣ дақиқтар аст.

Қадами чорум: ҳалли масъала дар доираи назарияи математикӣ. Дар ин ҷо тамоми маҷмӯи усули математикӣ – мантиқӣ, алгебравӣ, геометрӣ истифода мешаванд.

Қадами панҷум: натиҷаҳо аз забони математикӣ ба забони табиӣ тарҷума мешаванд.

Бо мисолҳо татбиқи ҳамаи марҳилаҳои раванди моделсозии математикиро дида мебароем.

Масъалаи 1. Дарозии қитъаи замини росткунҷа аз паҳноӣ 26 м зиёдтар аст. Масоҳати қитъа 1856 м² аст. Дарозӣ ва паҳноӣ қитъаи заминро ёбед.

Марҳилаи 1: Дар аввал модели графикӣ месозем, яъне росткунҷаро тасвир мекунем, ки масоҳаташ ба 1856 м² баробар мебошад.

Расми 1. Қитъаи замини росткунҷа

Модели математикӣ ин масоҳати росткунҷа аст, ки зарби паҳноӣ ва дарозии росткунҷаро ифода мекунад. Масоҳат дар забони математикӣ:

$$S = a * b,$$

ки a – паҳноӣ ва b – дарозӣ.

Бигзор паҳноӣ қитъаи замин x м бошад, пас дарозии қитъа $(x + 26)$ м. Дар модели математикӣ $a = x$ м ва $b = (x + 26)$ м мешавад. Мувофиқи шартӣ масъала масоҳати қитъа 1856 м² мебошад. Маълум аст, ки масоҳати росткунҷа, яъне масоҳати қитъа модели $S = x * (x + 26)$ м² –ро ифода мекунад. Масоҳати қитъа ва масоҳати росткунҷаро муқоиса намуда, модели математикӣ зеринро пайдо мекунем:

$$x * (x + 26) = 1856 \text{ м}^2 \text{ - модели математикӣ}$$

Марҳилаи 2: Модели математики формулаи муодилаи квадрати аст ва ҳалли онро дохили модел мегуянд:

$$x^2 + 26x - 1856 = 0$$

$$D = 676 + 7424 = 8100 = [90]^2$$

$$x_1 = \frac{-26 + 90}{2} = 32$$

$$x_2 = \frac{-26 - 90}{2} = -58$$

Марҳилаи 3: тафсири натиҷаҳои ҳал.

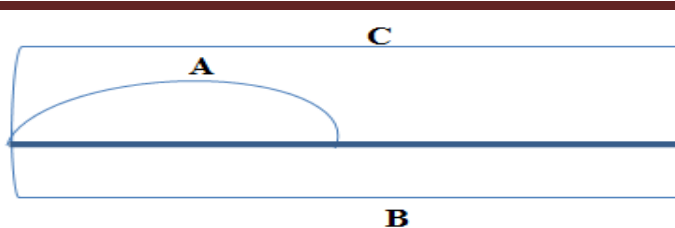
Паҳноӣ қитъа рақами манфӣ буда наметавонад, яъне $x_2 = -58$ ҳалли масъала нест. Ҳамин тавр паҳноӣ қитъаи замин 32 м ва дарозии қитъаи замин $32 + 26 = 58$ м мебошад.

Истифодаи усули моделсозии математикӣ дар таълими муассисаи таҳсилоти миёна аз он шаҳодат медиҳад, ки толибилмон бояд аҳамияти ҳар як марҳилаи дар боло зикршудаи методро равшан дарк кунанд. Дарк қардан мумкин аст, ки онҳо на танҳо масъалаи математика, балки вазъи мушаххаси ҳаётро бо усули математикӣ ҳал мекунанд; математика на ҳамчун илми абстрактӣ, балки ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои амалӣ амал мекунад. Назарияи идеалии усул сатҳи хеле баланди омодагии математикии толибилмонро дар бар мегирад, ки ҳангоми омӯзиши мавод масъалаи муайяно ба вучуд меорад. Тасвири усул, мавод барои татбиқи он бояд дар тамоми китобҳои дарсӣ дар тӯли омӯзиши тамоми курси математика пайгирӣ карда шавад. Ҳамзамон, истифодаи ҳатто унсурҳои усули моделсозии математикӣ масъалаҳои дидактикии зеринро дар бар мегирад:

1) функцияи маърифатӣ.

Ҳадафи методии ин функция ташаккули тасвири маърифатии объекти омӯхташуда мебошад. Раванд ҳангоми гузариш аз содда ба мураккаб сурат мегирад. Фикри толибилмон ба роҳҳои кӯтоҳтарин ва дастрастарин ба сӯйи дарки ҳамаҷонибаи объект равона карда мешавад.

2) функцияи
фаъолияти
Моделсозии
мушаххас аст,
амалҳои роҳнамо,
муоширатро осон

идоракунии
хонандагон.
математикӣ
бинобар ин,
назорат ва
мекунад.

Нишондиҳандаҳо: ворид кардани унсурҳои иловагӣ барои амалӣ шудан. Масалан, ҳангоми сохтани нақшаи ба ин шарт мувофиқ, ба он барои амалӣ карда ворид кардани унсурҳои иловагӣ зарурият дорад.

Назоратчиен: ҳадафи ҷустуҷӯӣ хатоҳо ҳангоми муқоисаи модел бо асли ӯ модели дигар.

Коммуникативӣ: марҳилаи идоракунии фаъолияти толибилмон (хонандагон). Таҳлили натиҷаҳои бадастомада, вақте ки хонанда моҳияти модели сохташударо ба худ ва дигарон мефаҳмонад ба амал меояд,

3) функцияи тафсири.

Як ва як объектро бо истифода аз моделҳои гуногун ифода кардан мумкин аст. Масалан, доираро бо истифода аз марказ ва радиус, муодилаи давра ва тавассути расм додан пешниҳод кардан мумкин аст. Ҳангоми ҳалли баъзе масъалаҳо модели таҳлилии ва баъзеи дигар модели геометрии истифода мешавад. Баррасии ҳар яке аз ин моделҳо тафсири он аст. Объект мураккабтар бошад, тафсириҳои бештари он, ки объектро аз ҳар тараф ошкор мекунад, тавсия дода мешавад.

Истифодаи якҷанд функцияҳои модели математикӣ ба фаъолияти пурсамари толибилмон (хонандагон) ва рушди тафаккури онҳо мусоидат мекунад.

Сарфи назар аз он, ки олимони ва математикҳои маъруф Л.М. Фридман [5], В.В. Давидов [6] ва ғайра [7], ба масъалаи истифодаи моделсозӣ дар таълими математика машғул буданд, масъалаҳои таълим оид ба қабули моделсозӣ, татбиқи самараноки тамоми имкониятҳои потенциалии он ба қадри кофӣ таҳия нашудаанд.

Дар шароити омӯзиши рушд, моделсозӣ як усули назарраси фаъолияти зеҳнии илмӣ толибилмон ба ҳисоб меравад.

Аҳамияти ин усул инчунин бо мулоҳизаҳои психологӣ ва педагогӣ тасдиқ карда мешавад [3,7]. Психологҳои маъруф П.Я. Галперин назарияи психологӣ таълимот, назарияи ташаккули марҳилавии амалҳои раваниро таҳия кардааст. Ин назария аз он бармеояд, ки раванди таълим раванди азхудкунии системаи амали раванӣ дар натиҷаи ворид шудан ба амали дохилии амали беруна мебошад.

Тибқи ин назария, шиносоии толибилмон бо ягон амал бояд аз иҷрои ин амал бо ашёи моддӣ дахлдор оғоз карда шавад ва аз онҳо ба моделҳои, ки аз ҳама хосиятҳои нолозим озоданд, гузарад. Ин метавонад як навъ схемаи графикӣ, модели маҷозӣ ё аломатӣ бошад, ки дар он толибилмон амали омӯхташударо иҷро мекунад.

Аён аст, ки нақши моделсозии математикӣ дар маърифати илмӣ ва амалия барои ташаккули рушди диалектикӣ-материалистӣ, психологӣ ва умумӣ аҳамияти калон дорад.

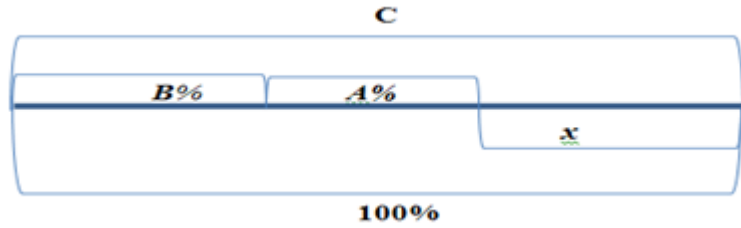
Аз ҳама мусоид барои оғози омӯзиши моделсозии математикӣ барномаи синфи 5-6 мебошад, зеро дар ин синну сол дар муассисаи таҳсилоти миёна бачагон тағироти муайяни раванӣ ба амал меоянд. Муносибат ба фаъолияти таълимӣ ташаккул меебад, малакаҳои мустақилона ба даст овардани дониш ташаккул меебанд. Ғайр аз он, дар синфҳои 5-6 чунин мавод омӯхта мешавад, ки асоси математика мебошад. Азхудкунии бомуваффақияти тамоми курси математика аз сатҳи дониш ва малака вобаста аст.

Усули пешниҳоди моделҳои графикӣ ва математики (алгебрави)-ро дар мисоли ҳалли масъалаҳои фоизӣ баррасӣ кунед. Барои ин, мо мафҳумҳои заруриро ҷорӣ мекунем ва моделҳои математикии амалҳои асосии арифметикиро месозем.

Моделҳои амалҳои ҷамъ (+) ва тарҳ (-): $A + B = C$; $A = C - B$; $B = C - A$

Моделҳои графיקи дар расми 2 оварда шудааст.

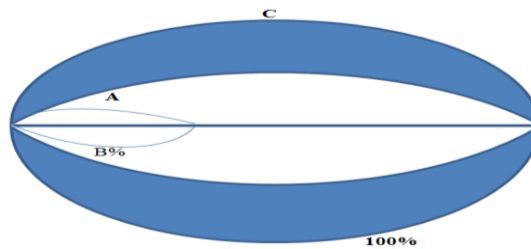
Расми 2.
 чамъ (+) ва тарх
 Дар ин чо
 – қисми
 сеюм (ё қисми
 Модели

Нақшаи амалҳои
 (-).
 А - қисми аввал, В
 дуюм ва С – қисми
 ҳамаҷоя)
 амалҳои зарб (*)

ва тақсим (÷): $A * B = C$; $A = C ÷ B$; $B = C ÷ A$

Модели графики дар расми 3 тасвир шудааст.

Расми 3. Нақшаи
 (÷).

амалҳои зарб (*) ва тақсим

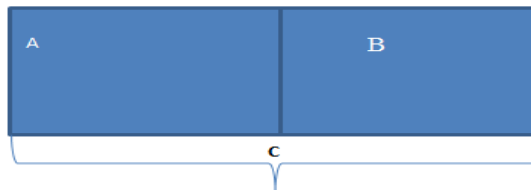
Намуди асосии модели ҳисоби масъалаҳо оид ба фоизҳо дида мебароем:

а) ёфтани $B\%$ аз шумораи C : $A = \frac{C}{100} * B$

б) ёфтани рақами C аз рӯи фоизи он $B\%$: $C = \frac{A}{B} * 100$

с) ёфтани таносуби фоизи адад ва ба адади C : $B = \frac{A}{C} * 100$

Модели графики дар расми 4 пешниҳод карда шудааст.

Расми 4. Нақшаи ҳисоби масъала оид ба фоиз

Усули пешниҳоди моделии ҳалли баъзе масъалаҳо дида мебароем.

Масъалаи 2. Хӯла дорои $B\%$ мис аст. Дар як кг хӯла чанд кг мис мавҷуд аст?

Модели графикӣ дар расми 4 пешниҳод шудааст. Мувофиқи ин расм дар як кг хӯла A кг мис мавҷуд аст.

Модели математикӣ (алгебравӣ) мувофиқи банди а) чуни формуларо ифода мекунад:

$$A = \frac{C}{100} * B.$$

Аз ин баробари маълум мегардад, ки дар як кг хӯла A кг мис ҷой дорад.

Масъалаи 3. Бобои Алӣ аз боғи худ C кг меваҳои пешпазаки гуногунро чамбоварӣ кард. Аз инҳо, $B\%$ гелос, $A\%$ зардолу ва боқимонда тут буданд. Бобои Алӣ чанд кг тут чида буд?

Дар аввал модели графикиро тартиб медиҳем. Ин модел дар расми 5 тасвир шудааст.

Расми 5. Модели графии муайян намудани миқдори кг тут.

Акнун модели математикии ҳисоби кг тутро тартиб медиҳем. Мувофиқи расми 5 ва бандҳои а), б) ва в) дар боло қайдгардида, чунин моделро тартиб додан мумкин аст:

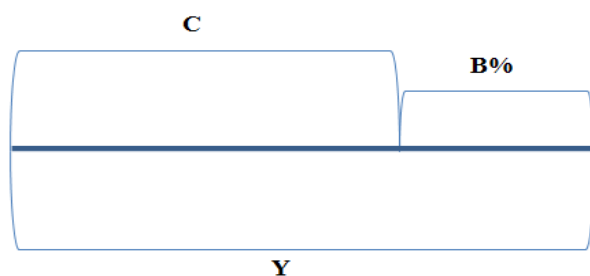
$$x = \frac{c}{100} * (100 - B - A).$$

Аз ин формула ҳисоб кардан мумкин аст, ки бобои Алӣ x кг тут ҷамовар намуда аст.

Масъалаи 4. Муҳаммадҷон ба бонки амонатгузорӣ зери $B\%$ даромади солони C сомонӣ гузошт. Пас аз як сол дар суратҳисоби y чӣ қадар маблағ ҷамъ шуд?

Модели графии даромади дар суратҳисоби

Муҳаммадҷонро дар як сол тартиб медиҳем. Мувофиқи расми 5 миқдори даромади солони аз C сомонӣ аст. Пас модели графии маблағи ҷамъшуда, чунин намудро мегирад (расми 6).

Расми 6. Модели графии ҷамъшавии маблағ дар як сол. Мувофиқи расми 5 ва бандҳои дар боло овардашуда модели математикии (алгебравӣ) чунин намудро дорад:

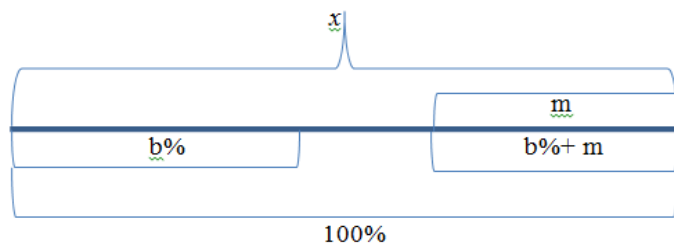
Модели графии дар як сол математикии ҷамъшавии тартиб медиҳем.

$$Y = C + \frac{C}{100} * B.$$

Ин формула муайян менамояд, ки маблағи ҷамъшудаи Муҳаммадҷонро дар як сол ба Y сомон баробар гардад.

Масъалаи 5. Дар боғ дарахтони себ ва гелос мерӯянд (месабзад) ва дарахтони себ $b\%$ ҳамаи дарахтонро ташкил медиҳанд. Гелос бештар аз дарахтони себ дар m адад зиёд буд. Дар боғ чанд дарахт мерӯяд?

Модели графии масъаларо бо чунин нақша тасвир мекунем (расми 7).

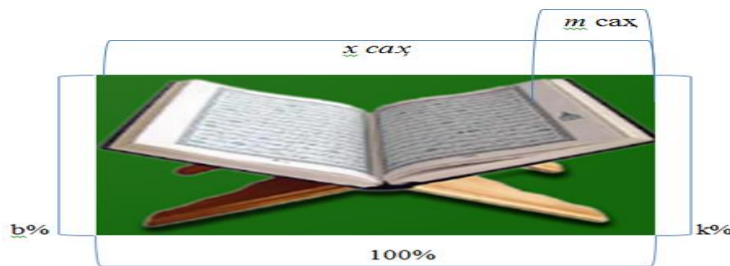
Расми 7. Миқдори дарахтони себ ва гелос дар боғ.

Мувофиқи талаботи масъала модели математикии (алгебравӣ) чунин аст:

$$x = \frac{m}{(100 - b) - b} * 100$$

Масъалаи 6. Дар рӯзи аввал Шодӣ $b\%$ тамоми саҳифаи китоб, дар рӯзи дуюм - $k\%$ саҳифаҳои боқимонда ва дар рӯзи сеюм – m -то саҳифаҳои охириро хондааст. Китоб чанд саҳифа дорад?

Моделҳои графیکی саҳифаҳои китобро тартиб медиҳем (расми 8) :

Расми 8. Миқдори саҳифаҳои китоб.

Моделҳои математикии ҳисоби саҳифаҳо дар китоб бо ифодаҳои зерин тасвир меёбад:

$$x_1 = \frac{m}{100 - k} * 100$$

$$x_2 = \frac{x_1}{100 - b} * 100$$

Моделҳои графיקӣ схемаро истифода бурд, модели алгебравӣ дар шакли ифодаи математикии пешниҳод карда шуд.

Ин намуди фаъолияти таълими тавачҷӯҳи хонандагонро ба вуҷуд меорад, эҷодкорӣ ва малакаҳои тарроҳиро инкишоф медиҳад. Кори муваффақ ва ҷолиб ба ҳалли масъалаҳои расман бархурди мусбат дорад.

Пас аз таҳлили маводи дар боло овардашуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки тамоми масъалаҳои гуногуни расмӣ барои курси таълими математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо моделҳои графیکی ба ҳам монанд ҳал карда мешаванд.

Схемаҳо ба ду амали асосии математикии асос ёфтаанд:

- 1) қисми хатҳо, порчаҳо, ададҳо ва ғайра: қисм + қисм = бутун.
- 2) ченак (ё андоза) ва миқдори хатҳо, порчаҳо ва ғайра: андоза * миқдор = бутун.

Барои ба роҳ мондани робитаҳои мантиқӣ байни унсурҳои модел мафҳумҳои зерин истифода мешаванд: муқоиса, фарқият, бештар, камтар, кам кардан, зиёд кардан, якҷоя, гарантар, арзонтар, ва ғайра. Бо сохтани як модел – нақшаи масъала расмӣ ба толибилмон пешниҳод кардан мумкин аст, ки масъалаҳои дигарро аз рӯйи ин схема интиҳоб кунанд. Функцияи рушдбанди масъалаҳо ҳангоми тағир додани шартҳои масъала, баррасии ҳолатҳои мушаххаси он, пайдо кардани ҳамаи ҳалли имконпазири он, тартиб додани масъалаи матнии вай тақвият дода мешаванд.

Дар рафти таълим моделсозии математикии курси математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бештари корҳо дар мавзӯҳои зерин баррасӣ карда шудаанд [8-11]:

- 1) масъалаҳои асосӣ ва масъалаи таълими унсурҳои моделсозии математикии;
- 2) мафҳумҳои «модел», «моделсозӣ», «моделсозии математикии»;
- 3) ғояҳо ва марҳилаҳои асосии усули моделсозии математикии;
- 4) масъалаҳои дидактикии таълими моделсозии математикии дар муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ;
- 5) малакаҳои асосии толибилмонро дар марҳилаи ба расмият даровардан ва тафсири масъалаҳо;
- 6) таснифи масъалаҳои матнӣ барои курси математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар сатҳи модели графיקӣ ва математикии (алгебравӣ) дода шудааст.

Ҳамин тариқ, хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:

- 1) дар раванди ҳалли масъалаҳо бо пешниҳод ва усули моделсозии математикии масъалаҳои рушдбанди онҳо тақвият дода мешаванд: абстраксия, таҳлил, синтез, муқоиса, монандӣ, чамъбаст;
- 2) моделсозӣ воситаи такмил додани раванди таълими математика мебошад, ки имкон медиҳад, ки фаъолияти маърифатии толибилмон афзоиш ёбад, тафаккур ва эҷодиети онҳо инкишоф ёбад;

3) ворид намудани моделсозӣ ба мундариҷаи дарсҳои математика ҳамчун усули дониши илмӣ чаҳон ва роҳи ҳалли масъалаҳои расман зарур аст;

4) қисми амалии қор метавонад дар таълими хонандагонӣ сатҳи миёна дар ҳалли масъала, ҳангоми ҷамъбааст ва ба низом даровардани мавод ҳангоми такрор истифода шавад. Принципиҳои ҳалли масъала тавассути схемаҳо метавонанд аз ҷониби омӯзгорон истифода шаванд бо методологияи таълими рушд шинос гардад.

Хулосаи умумӣ баровардан мумкин аст, ки ҳамаи масъалаҳои гузошташуда, барои ҷалб ва ҳавасмандгардонӣ, бедор намудани шавку завқи хонандагон ба ҷанну илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ мусоидат намуда, ба ҳалли интиҳоби касбӣ ин самтҳо ва сабаби ба даст овардани ҳадафҳо оид ба рушди самтҳои мазкур мегардад. Натиҷаҳои қор ҳангоми таълим дар мавзӯи худомӯзӣ низ ба пуррагӣ истифода мешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Нейумин, Я.Г. Модели в науке и технике / Я.Г. Нейумин. – Л.: Наука, 1984. – 190 с.
2. Elnashaie, S. Conservation equations and modeling of chemical and biochemical processes / S. Elnashaie, P. Garhyan // – New York, Basel : Dekker, 2003. – 661 p.
3. Штофф, В. А. Моделирование и философия. – М.: Наука, 1966. – 302 с.
4. Тихонов, А.Н. Вводные лекции по прикладной математике / А.Н. Тихонов, Д.П. Костомаров // – М.: Наука, 1994. – 192 с.
5. Фридман, Л. М. Наглядность и моделирование в обучении. – М.: Знание. – 1984. – 80 с.
6. Давыдов, В. Г. Проблемы развивающего обучения. – М.: Просвещение. – 1986. – 240 с.
7. Уёмов, А. И. Логические основы моделирования. – М.: Мысль. – 1971. – 311 с.
8. Восидов, Ш.Ю. Моделсозии математикаи масъалаҳои таълимӣ асоси ҷаҳолияти таҳқиқоти донишҷӯён. / Ш.Ю. Восидов, М. Нугмонов, Х.Ш. Ҷӯраев // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – №8. – С.258-263.
9. Ҷӯраев, Х.Ш. Хусусиятҳои моделсозии математикӣ ва компютерӣ дар ҳалли масъалаҳои геометрӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии /Х.Ш. Ҷӯраев, Ш.Ю. Восидов, Ш. Юсуфӣ // Паёми Пажухишгоҳи рушди маориф. – 2022. – №4 (40). – С.211-216.
10. Ҷӯраев, Х.Ш. Инкишоф додани ҷаҳолияти маърифати донишҷӯён бо воситаи моделсозии математикӣ компютерӣ /Х.Ш. Ҷӯраев, Ш.Ю. Восидов, Шарофиддин Ю., И.Сайдахмадов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Моделсозии математикӣ ва компютерӣ равандҳои физикӣ» бахшида ба 20-солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (9-уми феввали соли 2023). – Душанбе: Матбааи ДМТ. – 2023. – 320 с. (С.137-140).
11. Ҷӯраев, Х.Ш. Ташаккули тафаккури алгоритмӣ дар донишҷӯён / Ш.Ю. Восидов, М. Нугмонов, Х.Ш. Ҷӯраев // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – №10. – С.239-243.

МАСЪАЛАҲО ВА ҲАДАФҲОИ ТАЪЛИМИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳо ва ҳадафҳои таълими моделсозии математикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии пешниҳод карда шудааст. Омӯзгор ва мутахассисони соҳаи математика равиш ва роҳҳои татбиқи моделсозии математикӣ дар ҳалли масъалаҳои гуногуни таснифоти амалӣ намуда, дар раванди таълим истифода менамоянд. Яке аз ингуна талабот ҳадафҳои таълими моделсозии математикӣ дар ҳалли масъалаҳо матнӣ аст, ки дар доираи васеи масъалаҳои назариявӣ, амалӣ ва техникаи таснифоти амалидошта дар соҳаҳои гуногуни ҷаҳолияти илмӣ - амалӣ устуворона ворид кардан мумкин аст. Барои таълими ин мавзӯ донишҷӯён ва татбиқи ҳисоби моделии геометрӣ ва алгебравӣ, ки ба баланд бардоштани салоҳият, донишу маҳорату малака, ҷалби ва ҳавасмандгардонии толибилмон мусоидат менамояд. Барои омӯзиш якҷанд масъалаҳои матнӣ гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, барои мукамал намудан ва ҳалли моделии дигар масъалаҳо пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: моделсозӣ, геометрӣ, алгебравӣ, таҳсилоти миёна, маҳорат, салоҳият, ҳадаф, масъала.

ВОПРОСЫ И ЗАДАЧИ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье представлены проблемы и задачи преподавания математического моделирования в высших учебных заведениях. Преподаватели и специалисты в области математики внедряют подходы и методы математического моделирования при решении различных

классификационных задач и используют их в учебном процессе. Одним из таких требований обучения математическому моделированию при решении текстовых задач, являются последовательно реализованы в широком спектре теоретических, практических и технических вопросов современной классификации в различных областях научной и практической деятельности. Чтобы преподавать эту тему, необходимо знать и применять геометрические и алгебраические модели, которые способствуют повышению компетентности, знаний, навыков, вовлеченности и мотивации учащихся. В ходе исследования было исследовано несколько различных текстовых проблем, предложено усовершенствование и типовое решение других проблем.

Ключевые слова: моделирование, геометрическое, алгебраическое, среднее образование, навыки, компетентность, цель, задача.

QUESTIONS AND OBJECTIVES OF TEACHING MATHEMATICAL MODELING IN A GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION OF SECONDARY EDUCATION

This article presents the issues and objectives of teaching mathematical modeling in higher educational institutions. Teachers and specialists in the field of mathematics implement approaches and methods of mathematical modeling in solving various classification problems and use them in the educational process. One of such requirements is the goals of teaching mathematical modeling in solving textual problems, which can be consistently introduced into a wide range of theoretical, practical and technical issues of the current classification in various fields of scientific and practical activity. To teach this topic, it is necessary to know and apply geometric and algebraic models that contribute to improving the competence, knowledge, skills, involvement and motivation of students. For the study, several different textual issues were investigated; improvement and model solution of other issues were proposed.

Keywords: modeling, geometric, algebraic, secondary education, skills, competence, goal, task.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷӯраев Хайрулло Шарофович – доктори илмҳои физика ва математика, профессор, мудири шуъбаи табиӣ-риёзӣ ва технологияи иттилоотии Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 126.

Сведения об авторе: Джураев Хайрулло Шарофович – доктор физико-математических наук, профессор, заведующий отделом естественно-математических наук и информационных технологий Института развития образования имени Абдурахмона Джамии Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айнӣ, 126.

Information about the author: Juraev Khairullo Sharofovich – Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Natural and Mathematical Sciences and Informative Technologies of the Abdurakhmon Jami Institute for the Development of Education, Academy of Education of Tajikistan. Address: Aini str., 126., Dushanbe, 734024, Republic of Tajikistan.

ИНКИШОФИ НУТҚИ МУРАТТАБИ КӮДАКОН МАВРИДИ ШИНОСОӢ БО ҶОӢӢОИ ТАӢРИӢИ ПОӢТАХТИ КИШВАР

Роҳилаи Нураҳмадзода

унвонҷӯи Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар синни калони томақтабӣ нутқ аз ҷиҳати мазмун бой ва ғанӣ гардида, сохтори мураккабтар пайдо мекунад. Ин пеш аз ҳама ба аҳамияти иҷтимоӣ доштан ва нақши муҳимми он дар ташаккули шахсият алоқамандӣ дорад. Агар кӯдак андешаҳои худро пайгирона, пайваста, дақиқ ва образнок баён карда тавонад, пас ин ба инкишофи фикрии ӯ таъсири амик мерасонад.

Мавриде ки кӯдакон нақл мекунанд ва ё ҳикояҳои худро эҷод мекунанд, онҳо калимаҳо ва ибораҳои образнокро истифода мебаранд, ки аз асарҳои адабӣ ва шиносӣ аз муҳити атроф омӯхтаанд. Қобилияти баён кардани фикри худ ба кӯдакон имиконият медиҳад, ки бештар хушмуомила бошанд, дар онҳо хомӯшӣ, шармгинӣ ва бечуръатӣ баргараф гардида, боварӣ ба худ ташаккул ёбад.

Аз ҷониби дигар, маҳз нутқи мураттаб дар таркиби худ натиҷаи дурусти азхудкунии ҳамаи тарафҳои забони модариро гирд оварда, шартӣ асосии азхудкунии қисматҳои забон – фонетика (маданияти овозӣ), луғат, грамматика ва воситаҳои ифоданокӣ нутқ ба ҳисоб меравад.

Масъалаи инкишофи нутқи мураттаби кӯдакон аз ҷониби равшаншиносон, забоншиносон, педагогҳо Л.С.Виготский, С.Л.Рубинштейн, А.В.Запорожетс, Д.Б.Элконин,

А.А.Леонтев, Ч.А.Зимняя, А.М.Шахнарович, Н.И.Жинкин, А.М.Леушина, Н.Н.Поддяков, Т.А.Ладиженская, К.Д.Ушинский, О.И. Соловьева, Е.И. Тихеева, А.П. Усовава дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар таҳқиқотҳо асоси методикаи инкишофи нутқи мурағаб гузошта шуда, намудҳои нақли кӯдакон ва усулҳои таълим муайян гардидаанд.

Паҳлуҳои гуногуни методикаи инкишофи нутқ аз ҷиҳати илмӣ дар асарҳои К.Д.Ушинский таҳлил карда шудаанд. Ба фикри ӯ кӯдак бояд дарк кунад, ки соҳиб будан ба қобилияти сухан рондан чӣ маъно дорад. «Ман мефаҳмам, ки ба ман мегӯянд, ман фикри худ ва хоҳиши худро ба воситаи сухан тарзе баён карда метавонам, ки ба дигарон фаҳмо бошад - пас ман қобилияти сухан кардан дорам». [8,46].

Тазаккур мебошад, ки дар ҷумҳурии мо як гурӯҳ олимони таҳқиқотчиён М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, Б.Мачидова, Л.Иматзода, Р.Курбонов, Р.Мирзоев, Ф.Икромов, И.Абдуллоев, Б.Боронов, Ш.Котибова ва дигарон оиди масъалаи инкишофи нутқи кӯдакон ва омӯзиши забони модарӣ дар муассисаҳои таълимӣ васифҳои ҷузъӣ корҳои таҳқиқотиро ба субот расонидаанд. Дар ин таҳқиқотҳо хусусиятҳои психологӣ инкишофи нутқи шифоии кӯдакон, усулҳои методии инкишофи нутқи мурағаб, паҳлуҳои омӯзиши забони модарӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифта, ҳулосаҳои амиқ илмӣ бароварда шудаанд.

Муҳаққиқ ва олими тоҷик М. Лутфуллоев дар китоби «Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ» чунин иброз намудааст: «Ду ва ё зиёда ҷумлаҳои мантиқан бо ҳам алоқаманд, ки дар як мавзӯи муайян гуфта шудааст, нутқи мурағаб мебошад. Ба ин тарик, дар байни ҷумлаҳои нутқи алоқанок ҳатман аз ягон ҷиҳат алоқии мантиқӣ дида мешавад» [5,67]

Мақсади охири таҳқиқоти мазкур дар кӯдакон ташаккул додани дарки унсурҳои оддитарини ҳақиқати нутқӣ мебошад, ки ин нукта дар ҷараёни аз худ намудани боигарии луғавии забони тоҷикӣ, истифодаи дурусти сохти грамматикӣ ватаркибҳои синтаксисӣ, бурроғӣ ва пуробурангии гуфтугӯӣ мустақилона кӯдакон бояд зоҳир гардад.

Таҷрибаҳои системаи махсуси таълим оид ба забони модарӣ метавонад қаноати босамари инкишофи нутқи кӯдакони томақтабӣ гардад ва маҳз ҳамин амал метавонад барои ошкор сохтани қобилияти нутқие, кидар табиати кӯдак нухуфта аст, ёри расонад. Аз ин лиҳоз, он ҳамаи фикру ақидаҳо моро ба чунин ҳулоса меорад, кивазифаҳои тарбия ва таълими кӯдакон, аз ҷумла инкишофи нутқи мурағабӣ кӯдакон, бояд дар асоси ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои омӯзиши забони модарӣ, талаботи иҷтимоӣ фарҳангӣ ва миллии ҷомеаи вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ ва қонуниятҳои инкишофи шахсияти онҳо муайян карда шаванд.

Равоншиносон таъкид менамоянд, ки дар нутқи мурағаб алоқии зичи тарбияи нутқӣ ва фикрӣ бараъло намоён мегардад. Аз ҷумла, Ф.А.Сохин бар ақидаест, ки зимни баён кардани фикр тафаккури кӯдакинкишоф ёфта, нутқаштакмил меёбад.

Дар ҷараёни ташкили қори таълиму тарбия, махсусан, дар методикаи таълими забони модарӣ ба инобат гирифтани ва риоя кардани таъсири тарафайни нутқи муколама ва монологӣ бисёр муҳим аст.

Аввалан нутқи муколамавӣ пайдо мегардад. Хусусияти асосии муколама дар он аст, ки вай гуфтугӯи як хамсӯбатро бо шумандан ва сӯбати минбаъдаи дигараш иваз мекунад. Мусоҳибоне, ки аз муколама истифода мекунанд, ҳамеша медонанд, ки чӣ гуфта мешавад ва ба онҳо лозим нест, ки фикру изҳоротро ифшо кунанд.

Шакли мурағабтарин нутқи монологӣ мебошад, ки барои ба мақсад мувофиқ расондани ахбор хизмат мекунад. Аз диди дигар нутқи монологӣ асоси тафаккури абстрактӣ мебошад. Бинобар ин, рушди тафаккури абстрактӣ, сараввал, бо нутқи монологӣ дар иртибот аст. Ҳама гуна баёни мурағабӣ монологӣ бо як қатор аломатҳо тавсиф меёбанд: яклухтӣ (ягонагии мавзӯ, мувофиқати мавзӯҷаҳо ба фикри асосӣ); сохтори баён (аввал, мобайн, охир); иртибот (алоқии мантиқии байни ҷумлаҳо ва қисмҳои монолог); ҳаҷми гуфтор, муназзамӣ (фикрро кӯтоҳ баён намудан, дар вақти баён намудан таваққуфи дуру дароз накардан) ва ғайра. [4,11]

Технологияи педагогӣ бо таърих ва мероси фарҳангии миллии шинос кардани кӯдакон ба принципҳои асосӣ ёфтааст, ки ба мурағабӣ дар ташкили қори дар ин самт кӯмак мерасонанд. Дар ҷаҳорҷӯби ин масъала бояд роҳи усулҳои шинос намудани кӯдакон ба фарҳанги таърихи кишвар баррасӣ шавад. Тамоми роҳи усулҳои шиносоии кӯдакони синни калони томақтабиро бо фарҳанг ва таърихи кишвар метавон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим кард: роҳи усулҳои ташаккули шуур (сӯбат, шарҳ додан) ва роҳи усули фаъол гардонидани ҳиссиёт ва муносибатҳо (намуна, таъриф).

“Ба нутқи худ бошууро на муносибат зоҳир кардани кӯдакони синни томақтабӣ ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки агар дар ҷараёни муошират ва ҳалли масъалаю супоришҳои нутқӣ онҳо бо душворӣ рӯ ба рӯ шуда, фикр кунанд, калимаю ибораҳо вобаста ба мазмуни ҳукм интиҳоб намоянд ва пас аз он фикрҳои ҷудоғонаро пайдарпаю бомантиқ баён созанд”. [5,18]

Давраи синни калони томақтабӣ дар тарбия намудани сифатҳои ахлоқӣ махсусан, меҳру муҳаббат ба наздикон ва ҳурмату эҳтироми зодгоҳ, Ватан давраи хеле муҳим аст. Маҳз дар ҳамин давра кӯдак на танҳо сиру асрори муҳитро барои доништан кӯшиш мекунад, инчунин диққати ӯро ҳодисаҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, фаъолияти Сарвари кишвар, Артиши миллӣ, меҳнати бунёдкоронаи одамон, дигаргуниҳои табиат дар фаслҳои сол, идҳо, маърақаҳои фарҳангӣ маърифатӣ ва ғайраҳо ба худ ҷалб мекунад.

Барои кӯдакони синни калони томақтабӣ соҳиб гаштан ба нутқи мураттабимонологӣ як қатор маҳоратҳо, аз ҷумла маҳорати фаҳмидан ва дарк қадани мавзӯ, сарҳади онро муайян кардан, интиҳоби маводи зарурӣ, ҷо ба ҷо кардани мавод аз рӯи тартиби муайян, истифодаи воситаҳои забон мутобиқи меъёрҳои адабӣ ва вазифаҳои гуфтор, пешакӣ ва ихтиёрӣ мураттаб намудани нутқ ва ғайра заруранд.

Мо бар андешаеҷ, ки агар дар нутқи кӯдакони ин маҳоратҳо инкишоф ва такмил дода шаванд, на танҳо нутқи монологиашон инкишоф меёбад, балки нутқи муколамавиашон низ ба тартиб мебарояд.

Вобаста ба вазифа (мақсад) ҷаҳор намуди монологиро ҷудо кардан мумкин аст: тавсиф, нақл, мувоҳида ва матнҳои омехта. Кӯдакони 5-6 сола дар суҳбат фаъолона иштирок мекунад, ба саволҳо қомилан ва дақиқ ҷавоб медиҳанд, ҷавобҳои дигаронро пурра ва ислоҳ мекунад, эродҳои дахлдор дода метавонанд, саволҳо тартиб дода метавонанд. Хусусияти муколамаи кӯдакони аз мураккабии вазифаҳо, ки дар фаъолияти муштарак ҳал мешаванд, вобаста аст.

Суҳанронии монологӣ низ такмил меёбад: кӯдакони намудҳои гуногуни изҳороти мувофиқро (тавсиф, нақл, қисми мулоҳиза) дар асоси маводи дидашаванда ва бидуни дастгирӣ азхуд мекунад. Сохти синтаксисии ҳикояҳои бачагона мураккаб шуда, шумораи ҷумлаҳои мураккаб зиёд мешавад. Дар айни замон, ин малақаҳо дар қисми зиёди кӯдакони ноустуворанд, зеро барои онҳо интиҳоби калимаю ибораҳо барои ҳикояҳои худ бо тартиби мантиқии мувофиқ, паиҳамии матн ва истифодаи воситаҳои бадеиятдӯшвор мебошад. [1;7]

Ташаккули маҳорати доништагирии олам аз тарафи кӯдакони иҷроӣ маҷмӯӣ мураккаби амалҳои фикрӣ талаб мекунад. Доираи доништагирии кӯдакони ба се қисмат ҷудо намудан мумкин аст:

1. Фаъолияти протсессҳои психикии маърифатӣ, ки он идрок, диққат, ҳаёл, тафаккури аёнӣ – амалӣ, аёнӣ - образӣ ва мантиқӣ, иҷроӣ амалҳои фикрӣ – таҳлил, таркиб, ҳулосакунӣ, муқоиса, таснифкунӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад.

2. Аҳборот ё худ маълумоте, ки инсоният дар доништан олами атроф дар ҷараёни таҷрибаи таърихӣ худ ба он соҳиб гардидааст. Инчунин сарчашма ва манбаи нигоҳ доштан ва аз насл ба насл додани ин аҳбороти маълумотҳо, ки он ифодагари таҷриба ва дастовардҳои худ халқ аст, ба ҳисоб гирифта мешавад.

3. Муносибат, ки он ба таҷрибаи ҳисӣ-эмотсионалии одам таъя намуда муошират, муомила, рафтори ӯро бо ашӯҳо, ҳодисаю воқеаҳо олами атроф муайян месозад.

Ин се қисмат мантиқан бо ҳам алоқаманд буда яке бе иштироки дигаре вучуд дошта наметавонад ва яке дигарро пурра мегардонад. [6,22]

Мавриди шиносӣ бо таърих ва маданияти кишвар кӯдакони синни калони томақтабӣ меъёрҳои рафтор ва одоро, ки дар фарҳанги миллии худ қабул шудаанд, омӯхта ва азхуд мекунад. Дар раванди тарбияи насли наврас ошноӣ бо фарҳанги таърихӣ зодгоҳ нақши муҳим мебарояд.

Пас аз таҳлили адабиёти фалсафӣ ва психологию педагогӣ оид ба масъалаҳои шиносӣ кӯдакони синни томақтабӣ бо фарҳанг ва таърихӣ кишвар мо технологияҳои педагогии шиносоии кӯдакони бо таърих ва мероси фарҳангии миллии баррасӣ кардем.

Воситаҳои ҳоси тарбияи миллии (халқӣ) ҷузъҳои таркибии фарҳанги халқӣ мебошанд, ки дар онҳо одати анъанаҳои мардум, расму оин, муносибат ба табиат, фолклор, зиндагӣ, санъат, забон зоҳир мегардад. Аҳамияти педагогии тарбияи миллиро (халқиро) вазифаҳои иҷтимоию

фарҳангии намудҳои тарбия — инкишофи маънавию ахлоқӣ, маърифатию иттилоотӣ, эҷодӣ ва дигаргунсозандаи мероси этнофарҳангӣ муайян мекунад.

Дар ин маврид гузаронидани машғулиятҳо, суҳбат, саёҳат ва додани маълумот оид ба боигарихоӣ маънавию моддии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад. Фарзандони фарзонаи миллати тоҷик шоҳ Исмоили Сомонӣ, Абӯабдулло Рӯдакӣ, Абӯлқосим Фирдавсӣ, Абӯали ибн Сино, Абдурахмони Ҷомӣ, Садриддин Айнӣ, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ва дигарон на танҳо ифтихори миллатанд, балки намунаи нек дар тарбияи ахлоқии кӯдакону наврасон мебошанд.

Ҳайкалу нимпайкараҳо, номгузориҳои кӯчаву гулгаштҳо, китобхонаҳо, мактабу осорхонаҳо, толорҳои кинову консерти воситаи хуби шинос намудани хурдсолон бо ин номбардорони халқи тоҷик шуда метавонанд. Пахта, ғалла, меваю сабзавот, тиллою нуқра, нерӯи барқ, алюминий ва дигар боигарихоӣ моддии кишвар на танҳо мояи зиндагӣ, балки ифтихори миллатанд.[8;4]

Технологияи педагогӣ шинос кардани кӯдакон бо таърих ва мероси фарҳангии миллии ба принципҳои асосӣ ёфтааст, ки ба мураббӣ дар ташкили кор дар ин самт кӯмак мерасонанд. Дар ҷаҳорҷӯби ин масъала бояд роҳу усули шинос намудани кӯдакон ба фарҳангу таърихи кишвар баррасӣ шавад. Тамомироҳу усулҳои шиносии кӯдакони синни калони томактабиро бо фарҳанг ва таърихи кишвар метавон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим кард: роҳу усулҳои ташаккули шуур (нутқ, суҳбат, шарҳ додан) ва роҳу усули ғайрароҳи гардонидани ҳиссиёт ва муносибатҳо (ватандӯстӣ, ифтихор намудан, намунаи ибрат).

Давраи синни калони томактабӣ дар тарбия намудани сифатҳои ахлоқӣ махсусан, меҳру муҳаббат ба наздикон ва ҳурмату эҳтироми зодгоҳ, Ватан давраи хеле муҳим аст. Маҳз дар ҳамин давра кӯдак на танҳо сиру асрори муҳитро барои доништан кӯшиш мекунад, инчунин диққати ӯро ҳодисаҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғайрароҳи Сарвари кишвар, Артиши миллии, меҳнати бунёдкоронаи одамон, дигаргунҳои табиат дар фаслҳои сол, идҳо, маърақаҳои фарҳангӣ маърифатӣ ва ғайраҳо ба худ ҷалб мекунанд.

Дар машғулиятҳои таълимӣ маҳорати истифодаи воситаҳои тасвир дар нутқи гуфтугӯӣ кӯдакон мустақкам гардида, ҳиссу муҳаббати кӯдаконро нисбат ба халқи худ, Ватани худ, ба маданияти миллии худ бедор намудан буд. Мақсад гузоштем, ки бо ин восита кӯдаконро бо ҷумҳурии худ, бо идҳои Тоҷикистон, одату анъанаҳои халқи тоҷик, бо тарзи ҳаёти одамони касбу корашон гуногун, бо фаслҳои сол беҳтару бештар шинос намоем. Дар ин маврид усулҳои ғайрароҳи шинос намудани кӯдакони истифода аз воситаҳои аёнию техникаӣ дар мавзӯи «Ман дар шаҳр саёҳат мекунам», «Рӯзи шаҳр», бозии «Роҳномаи саёҳат» ва ғайра мебошанд.

Мақсади асосӣ мустақкам ва васеъ намудани тасаввуроти кӯдакон доир ба пойтахти ҷумҳурии шаҳри Душанбе, ки дар он зиндагӣ доранд. Додани маълумот доир ба ҷойҳои тамошобоби он, тарбия намудани шавқу рағбат, меҳру муҳаббат ба пойтахти азиз, ҳисси ифтихор ва ватандӯстӣ дар кӯдакон.

Дар ин маврид аз расмҳои ҷойҳои таърихӣ ва биноҳои маъмурии пойтахт, истифодаи бозии омӯзишии «Шаҳри азизам Душанбе» истифода бояд намуд.

Мураббия ба бачаҳо мефаҳмонад, киватани мо Тоҷикистон ном дорад. Пойтахти он шаҳри Душанбе аст. Боз дар Тоҷикистон шаҳру вилоятҳо, ноҳияву деҳаҳои зиёд вучуд дорад. Мо дар пойтахти ҷумҳурии - шаҳри Душанбе зиндагӣ мекунем. Дар пойтахти ҷумҳурии Қасри миллат, ки он қароргоҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, бинои ҳукумати шаҳри Душанбе, Осорхонаи миллии қадимаи Тоҷикистон, Китобхонаи миллии, муҷассамаҳои шоирону нависандагони классикию муосир, Театри опера ва балети давлатии ба номи Садриддин Айнӣ, Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, Бинои сирки давлатӣ, Театри давлатии Лухтак ва дигар иншоотҳои таърихӣ фарҳангӣ ҷойгир шудаанд.

Дар ин маврид мураббия аз воситаҳои аёнию техникаӣ истифода менамояд, зеро онраванди фаҳмида гирифтани ва дар хотир нигоҳ доштани маълумотро пурра, равшан ва пайваста мегардонад. Саволҳо бо истифода аз расмҳо, усули нави фаҳмондадихӣ дар бораи пойтахти кишвар ба кӯдакон имкон медиҳанд, ки диққат, хотира ва нутқро инкишоф диҳанд. Саволҳои ғайрароҳи, имою ишора бо расмҳо, ба хотир овардан истифода бурда мешавад. Аз чумла, Шаҳри мо чӣ ном дорад? Номи шаҳримо чӣ маъно дорад? Кӯдакони мо дар кадом кӯча (маҳалла) ҷойгир шудааст? Номи кӯчаи кӯдакони (хонадон) ба шарафи кӣ ва барои чӣ

номгузори гардидааст? Боз кадом кучахоро медонед? Дар идомаи суҳбат ҳамин тавр якчанд биноҳои маъмурӣ, давлатӣ, мағозаҳо, номи истгоҳ номбар ва шарҳ дода мешавад.

Баъди ба охир расидани «Саёҳат ба пойтахти азиз» ба бачаҳо савол дода мешавад: Шумо бо кадом ҷойҳои таърихӣ ва фарҳангии пойтахт шинос шудед? Оё Шумо шаҳри худро дӯст медоред? Барои чӣ? Дар шаҳрамон боз чихоро дидан мехоҳед? ва ғайраҳо.

Суҳбат бо истифодаи роҳи усули ғаёл, ҳамчун воситаи босамари инкишофи равонӣ ҳисобида мешавад. Муошират дар шакли саволу ҷавоб бо расмҳои гуногун кӯдаконро водор мекунад, ки далелҳои муҳимтарин ва муҳимро такрор кунанд: муқоиса, ҷамъбасти кардан, асоснок кардан. Дар ягонагӣ бо ғаёлияти ақлӣ нутқи мурағаб низ дар суҳбат ташаккул меёбад. Қобилияти ба таври муҳтасар, дақиқ ҷавоб додан аз рӯи мазмуни савол, бодикқат гуш кардани дигарон, пурра ва ислоҳ кардани ҷавобҳои ҳамсолон мустақкам карда мешавад. [3;4].

Хулоса, муваффақияти чараёни кори таълиму тарбия аз маҳсули кори мурағабия вобастагӣ дорад. Донишмандони забони модарӣ, истифодаи босамари технологияҳои педагогӣ, муносибати дуруст ба кӯдакон – шартҳои асосии инкишофи нутқи кӯдакон ба ҳисоб рафта, онҳо бояд дар бораи ин ҳама дониши мукамал дошта бошад. Ба воситаи шиносӣ бо ҷойҳои таърихӣ кишвари маҳбуб кӯдакон муҳити атрофро бештар амиқтар дарк мекунанд, таҷрибаи гузаштагонӣ худро меомӯзанд ва маданияти инсониятро тақвият мебахшанд.

АДАБИЁТ:

1. Актуальные проблемы возрастной психологии /П.Я.Гальперин, А.В.Запорожец, С.Н.Карпов. - М.: Изд - во МГУ, 2008. - 176 с.
2. Арушанова А.Г. Обучение родному языку и развитие речевого общения детей. //Как помочь ребенку войти в современный мир?- М., 1995. - С.52-56.
3. Ворошникова Л.В. Обучение творческому рассказыванию детей дошкольного возраста. - Пермь, 1990. - 51 с.
4. Иматова Л.М. Развитие связной речи старших дошкольников при ознакомлении с художественной литературой. Автореф. дис. ...канд. пед.наук. - М., 2000.- 25 с.
5. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе, 2011.
6. Мачидова Б., Мирхонова Н. Ман, мо ва дигарон. – Дастури методӣ барои кормандони муассисаҳои томактабӣ ва волидон. – Душанбе, 2009. -35с.
7. Сохин Ф.А., Ушакова О.С. Связь развития речи с умственным, стетическим инравственным воспитанием в процессе обучения родному языку. // Развитие речи дошкольников: Сб. науч.тр. - М., 1990. – С.5-26.
8. Ушинский К.Д. Первое знакомство с детским миром/Полн. собр. соч. в 11т. - М.;Л.; 1948, Т.4. - С.20-50.
9. Design-ffor.net>page/tekst.

ИНКИШОФИ НУТҚИ МУРАҒАБИ КӮДАКОН МАВРИДИ ШИНОСОӢ БО ҶОЙӢОИ ТАӢРИХӢИ ПОЙТАХТИ КИШВАР

Синни томактабии калонсол давраи ташаккули бомароми сифатҳои нави равонӣ ва равандҳои маърифатӣ мебошад. Ин синну сол барои инкишофи нутқи гуфтугӯии кӯдакони синни калони томактабӣ мавриди истифодаи технологияҳои муосир мусоид аст, зеро маҳз дар ин синну сол кӯдакон ба азхудкунии арзишҳои маънавии ҷомеае, ки дар он зиндагӣ мекунанд - мероси фарҳангӣ, табиати диёр, таърихи халқ – ин асоси ташаккули шахсият мебошад. Ҳамин тариқ, метавон ба хулосае омад, ки ворид намудани кӯдакон ба олами ҳосси аслии фарҳанги миллӣ, шиносӣ бо табиати диёр, таърихи халқ бояд тавассути дониши муассир, тавассути технологияи муосири кор бо кӯдакон ва таъсир расонидан ба инкишофи нутқи гуфтугӯии онҳо амалӣ карда шавад.

Калимаҳои калидӣ: технологияҳои муосир, фарҳанги миллӣ, усули ғаёл, воситаҳои аёнӣ, ҳисси-эмотсионалӣ, қобилият, шармгинӣ, бечурбатӣ.

РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ ПРИ ОЗНАКОМЛЕНИИ С ИСТОРИЧЕСКИМИ МЕСТАМИ СТОЛИЦЫ СТРАНЫ

Старший дошкольный возраст является периодом непрерывного формирования новых психических качеств и познавательных процессов. Этот возраст благоприятен для развития разговорной речи старших дошкольников с использованием современных технологий, ведь именно в этом возрасте дети познают духовные ценности общества, в котором живут, - культурное наследие, природу страны, историю народа, и это основа формирования личности. Таким образом, можно сделать вывод, что приобщение детей к самобытному миру национальной культуры, знакомство с

природой страны, историей народа должно осуществляться через действенные знания, через современные технологии работы с детьми и воздействия на развитие их разговорной речи.

Ключевые слова: *современные технологии, национальная культура, активные методы, наглядные, сенсорно-эмоциональные средства, способности, застенчивость, бесстрашие*

DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH WHEN ACQUAINTED WITH THE HISTORICAL PLACES OF THE CAPITAL OF THE COUNTRY

Senior preschool age is a period of continuous formation of new mental qualities and cognitive processes. This age is favorable for the development of colloquial speech of older preschoolers using modern technologies, because it is at this age that children learn the spiritual values of the society in which they live - the cultural heritage, the nature of the country, the history of the people, and this is the basis for the formation of personality. Thus, we can conclude that introducing children to the original world of national culture, getting to know the nature of the country, the history of the people should be carried out through effective knowledge, through modern technologies of working with children and influencing the development of their colloquial speech.

Key words: *modern technologies, national culture, active methods, visual, sensory-emotional means, ability, shyness, lack of courage*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Роҳилаи Нураҳмадзода – унвонҷӯи Пажухшигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Чомии Академии таҳсилоти Тоҷикистон, кӯчаи Айни, 126 Тел: 931940011.*

Сведения об авторе: *Рохилаи Нураҳмадзода – соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джомии Академии образования Таджикистана, улица Айни, 126 Тел: 931940011.*

Information about the author: *Rohilai Nurakhmadzoda – Applicant of the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Ayni Str. 126. Phone: 931940011.*

МОДЕЛИРОВАНИЕ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В СТАРШИХ КЛАССАХ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Одинаев Р.Н., Туманова Ш.С.
Таджикский национальный университет

Логическое мышление является одним из важных аспектов развития умственных навыков учащихся. Оно позволяет анализировать информацию, формулировать гипотезы и выводы, принимать обоснованные решения. В рамках изучения моделирования на уроках информатики в старших классах, ученики активно развивают свое логическое мышление.

Моделирование - это процесс создания и использования моделей для исследования и анализа реальных объектов или явлений. На уроках информатики в старших классах, учащимся предлагается создавать компьютерные модели, симулирующие реальные ситуации. Одним из основных элементов моделирования является логическая структура модели. При разработке компьютерных моделей ученики должны учитывать логические операции, условия и законы, которые присутствуют в реальной жизни. Так, ученики смогут лучше понимать причинно-следственные связи между объектами и событиями, анализировать сложные системы и прогнозировать их поведение.

Исследованию различных аспектов информационного моделирования посвящены многие работы учёных таких как: М.Г. Бояршинова [2], И.Г.Захаровой [4], Е.К.Хеннера [7], А.Г.Гейна [3], А.П.Шестакова [6] С.А.Бешенкова [1], А.А.Кузнецова [5], и др. В этих работах были подробно изучены понятия математического моделирования в школьном курсе информатики старших классов для развития их логического мышления.

Направление «Моделирование и формализация» представлена в учебниках Полякова К.Ю [9], Л.Л.Босовой [8], И.Г.Семакина [10]. Следовательно, тема «Моделирование», как и «Информация» или «Информационные процессы», в школьном курсе информатики являются теоретической основой базового курса. В работах Одинаев Р.Н., Гафоров З.Б [11-13] были рассмотрены создания мотивации к изучению предметов информатики и программирования в школах, развитие мотивации на уроках информатики и программирования как средство повышения уровня обученности учащихся в образовательных учреждениях республики Таджикистан и использование технологий мультимедии для мотивации учащихся в процессе обучения информатики.

Изучение моделирования на уроках информатики в старших классах способствует развитию следующих аспектов логического мышления учащихся:

1. Аналитическое мышление. Ученики должны анализировать и разбирать сложные системы на составляющие части, определять их взаимосвязи и влияние друг на друга.

2. Способность к абстрактному мышлению. Создание компьютерных моделей требует от учащихся абстрагироваться от конкретных объектов и явлений, чтобы сосредоточиться на основных законах и принципах.

3. Умение строить логические цепочки. В процессе моделирования ученики должны строить последовательность операций и условий, которые приведут к желаемому результату.

4. Умение применять логические операции и условия. Изучение моделирования позволяет учащимся практиковать использование логических операций, таких как "and", "If", "Not", а также условных операторов, таких как "If-Will".

5. Способность к критическому мышлению. При создании и анализе компьютерных моделей ученики должны быть способными критически оценивать результаты и формулировать аргументированные выводы.

Развитие логического мышления при изучении моделирования на уроках информатики в старших классах имеет ряд преимуществ:

- Ученики улучшают свои навыки решения проблем и аналитического мышления, которые им пригодятся не только на уроках информатики, но и во многих других предметах и в реальной жизни.

- Развитие логического мышления поощряет творческое и нестандартное мышление учащихся, что является важным навыком для успешной карьеры в сфере информационных технологий.

- Изучение моделирования на уроках информатики может помочь ученикам улучшить свои навыки коммуникации, так как они должны ясно выражать свои мысли и идеи при создании и обсуждении компьютерных моделей.

Таким образом, изучение моделирования на уроках информатики в старших классах способствует развитию логического мышления учащихся, что помогает им стать более аналитически мыслящими, творческими и самостоятельными в решении проблем. Эти навыки будут полезны не только в сфере информационных технологий, но и в других областях жизни.

Моделирование на уроках информатики в старших классах - это один из наиболее эффективных способов развития мышления. Процесс моделирования - это способ конструирования модели, которая имеет сходство с реальным объектом, явлением или процессом.

Одной из главных задач моделирования на уроках информатики является развитие логического мышления учеников. Во время процесса моделирования ученики учатся систематизировать информацию, анализировать ее и строить логически верные выводы на основе этой информации. Это очень важно для дальнейшей жизни учеников, ведь логические навыки являются необходимым условием для успеха в любой сфере деятельности. Моделирование также позволяет ученикам осознать, как работают реальные объекты и явления. Это помогает им лучше понимать мир, в котором они живут. Кроме того, создание моделей может стать для учеников уникальным творческим процессом - создание собственной модели позволяет им проявить свой творческий потенциал и получить удовольствие от творчества.

Наконец, моделирование - это прекрасный способ сделать уроки информатики более интересными и понятными для учеников. Они могут увидеть, как работает программное обеспечение, которое они обычно используют, и лучше понимать, как и зачем оно работает.

В целом, моделирование на уроках информатики в старших классах - это отличный способ развивать логическое мышление учеников, помогать им понимать мир, в котором они живут, и делать уроки информатики более интересными и понятными. Однако, чтобы процесс моделирования был эффективным, важно помнить о необходимости обучения учеников правильной методологии моделирования и учить их правильно переносить полученные знания и навыки на решение других задач. Один из примеров компьютерной модели для преподавания урока информатики в старших классах на языке программирования C++, который способствует развитию логического мышления и моделированию, - это программа, которая моделирует работу системы пассажирских лифтов в здании.

Программа должна быть спроектирована таким образом, чтобы учитывать разные факторы, включая количество этажей в здании, количество лифтов, скорость перемещения лифтов, количество пассажиров и количество времени на ожидание.

Пример кода на языке программирования C++, который может использоваться для создания такой программы:

```
#include <iostream>
#include <queue>
using namespace std;
int main() {
    // Задаем параметры модели -- количество этажей, количество лифтов, их скорость и т.д.
    int num_floors = 10;
    int num_elevators = 2;
    int elevator_speed = 2;
    int elevator_capacity = 8;
    int passenger_wait_time = 30;
    // Задаем начальные значения -- все лифты на первом этаже, пассажиров нет
    vector<int> elevator_floors(num_elevators, 1);
    vector<int> elevator_passengers(num_elevators, 0);
    queue<int> passengers_waiting;
    // Основной цикл моделирования -- пока есть пассажиры, они ждут лифт и перемещаются по этажам.
    while (!passengers_waiting.empty() || !elevator_passengers.empty()) {
        // Добавление новых пассажиров на первом этаже.
        int num_new_passengers = rand() % 3;
        for (int i = 0; i < num_new_passengers; i++) {
            passengers_waiting.push(rand() % (num_floors - 1) + 2);
        }
        // Обработка перемещения пассажиров на лифтах.
        for (int i = 0; i < num_elevators; i++) {
            if (elevator_passengers[i] > 0) {
                elevator_passengers[i]--;
            }
            if (elevator_passengers[i] == 0 && !passengers_waiting.empty()) {
                elevator_passengers[i] = min(elevator_capacity, int(passengers_waiting.size()));
                for (int j = 0; j < elevator_passengers[i]; j++) {
                    int dest_floor = passengers_waiting.front();
                    passengers_waiting.pop();
                    cout << "Passenger " << (j+1) << " in elevator " << (i+1) << " going to floor " << dest_floor << endl;
                }
                if (elevator_floors[i] != 1) {
                    elevator_floors[i] -= elevator_speed;
                    if (elevator_floors[i] < 1) {
                        elevator_floors[i] = 1; // Обработка прибытия лифтов на этажи.
                    }
                }
                for (int i = 0; i < num_elevators; i++) {
                    if (elevator_floors[i] == 1) {
                        elevator_passengers[i] = 0;
                        if (elevator_floors[i] == num_floors) {
                            elevator_speed = -elevator_speed;
                            if (elevator_floors[i] == 1 || elevator_floors[i] == num_floors) {
                                cout << "Elevator " << (i+1) << " is on floor " << elevator_floors[i] << endl; // Ожидание
                                // некоторого времени до следующей итерации.
                                sleep(passenger_wait_time);
                            }
                        }
                    }
                }
            }
        }
        // Завершение моделирования -- все пассажиры доставлены на нужные этажи.
        cout << "All passengers have arrived at their destinations." << endl;
    }
}
```

Этот пример кода моделирует работу системы лифтов, закодировав перемещение пассажиров между этажами и перемещение лифтов между этажами и границами здания. Он также использует различные эвристики, чтобы убедиться, что пассажиры не ожидают слишком долго, и лифты ликвидируют потребности пассажиров как можно более эффективно. Эта программа может использоваться для оценки производительности системы лифтов в здании и проведения тестов различных стратегий, управляющих перемещением пассажиров на элеваторах.

Также, один из примеров моделирования, который может использоваться для преподавания урока информатики в старших классах на языке программирования C++, - это моделирование сортировки массива. Ученики могут разработать программу, которая будет сортировать массив целых чисел в порядке возрастания или убывания. Сначала они могут реализовать простую сортировку пузырьком, а затем двоичную сортировку.

Ученики могут использовать программу Visual Studio для написания кода на C++, реализующего блок-схему алгоритма сортировки. После написания кода они могут скомпилировать и запустить свою программу, чтобы проверить, работает ли она правильно. Такой подход к моделированию может помочь ученикам понять, как различные алгоритмы сортировки работают и как улучшить эффективность алгоритма. Он также может помочь им развить логическое мышление и навыки программирования на языке C++.

Примером математического моделирования для преподавания урока информатики и развития логического мышления в старших классах школы, может послужить создание программы на языке программирования C++, которая моделирует симуляцию гравитации в нашей солнечной системе.

Для этого можно использовать стандартную библиотеку C++ и написать программу, которая будет имитировать перемещения планет вокруг Солнца. Чтобы моделирование было максимально точным, необходимо учитывать параметры каждой планеты, такие как масса, радиус орбиты и скорость.

Пример кода на C++ для симуляции гравитации в нашей солнечной системе:

```
#include <iostream>#include <cmath>
#define G 6.67259e-11 // Гравитационная постоянная Ньютона
using namespace std;
class Object {public:double mass, x, y, z, vx, vy, vz; // Параметры объекта (масса, координаты,
скорость)
Object(double _mass, double _x, double _y, double _z, double _vx, double _vy, double _vz) {
mass = _mass;
x = _x, y = _y, z = _z;
vx = _vx, vy = _vy, vz = _vz;
void UpdatePosition(Object& p, double dt) {p.x = p.x + p.vx*dt; // Обновление координаты по
X
p.y = p.y + p.vy*dt; // Обновление координаты по Y
p.z = p.z + p.vz*dt; // Обновление координаты по Zvoid UpdateVelocity(Object& p1, Object& p2,
double dt) { double dx = p2.x - p1.x; // Относительная координата по X
double dy = p2.y - p1.y; // Относительная координата по Y
double dz = p2.z - p1.z; // Относительная координата по Z
double d = sqrt(dx*dx + dy*dy + dz*dz); // Расстояние между планетами
double F = G*p1.mass*p2.mass/d/d; // Сила притяжения двух планет
double Fx = F*dx/d; // Проекция силы на ось X
double Fy = F*dy/d; // Проекция силы на ось Y
double Fz = F*dz/d; // Проекция силы на ось Z
// Обновление скоростей двух планет
p1.vx = p1.vx + Fx/p1.mass*dt;
p1.vy = p1.vy + Fy/p1.mass*dt;
p1.vz = p1.vz + Fz/p1.mass*dt;
p2.vx = p2.vx - Fx/p2.mass*dt;
p2.vy = p2.vy - Fy/p2.mass*dt;
p2.vz = p2.vz - Fz/p2.mass*dt;
int main() // Создание объектов-планет
Object Sun(1.989e+30, 0, 0, 0, 0, 0, 0); // Солнце
Object Earth(5.97e+24, 1.495e+11, 0, 0, 0, 29.78e3, 0); // Земля
Object Mars(6.4e+23, 2.28e+11, 0, 0, 0, 24e3, 0); // Марс
Object Venus(4.87e+24, 1.08e+11, 0, 0, 0, 35.02e3, 0); // Венера
Object Jupiter(1.899e+27, 7.78e+11, 0, 0, 0, 13.1e3, 0); // Юпитер
double dt = 86400; // Шаг по времени (одни сутки)
double T = 31536000.0*5.0; // Время моделирования (5 лет)
```

```

// Моделирование гравитации в нашей Солнечной системе
for (double t = 0; t < T; t += dt)
  UpdateVelocity(Sun, Earth, dt);
  UpdateVelocity(Sun, Mars, dt);
  UpdateVelocity(Sun, Venus, dt);
  UpdateVelocity(Sun, Jupiter, dt);
  UpdateVelocity(Earth, Mars, dt);
  UpdateVelocity(Earth, Venus, dt);
  UpdateVelocity(Earth, Jupiter, dt);
  UpdateVelocity(Mars, Venus, dt);
  UpdateVelocity(Mars, Jupiter, dt);
  UpdateVelocity(Venus, Jupiter, dt);
  UpdatePosition(Sun, dt)
  UpdatePosition(Earth, dt);
  UpdatePosition(Mars, dt);
  UpdatePosition(Venus, dt);
  UpdatePosition(Jupiter, dt);
// Вывод результатов моделирования
cout << "Земля:\nМасса: " << Earth.mass << " кг\nКоординаты: (" << Earth.x << ", " <<
Earth.y << ", " << Earth.z
<< ") \nСкорость: (" << Earth.vx << ", " << Earth.vy << ", " << Earth.vz << ")" << endl;
cout << "Марс:\nМасса: " << Mars.mass << " кг\nКоординаты: (" << Mars.x << ", " <<
Mars.y << ", " << Mars.z
<< ") \nСкорость: (" << Mars.vx << ", " << Mars.vy << ", " << Mars.vz << ")" << endl;
cout << "Венера:\nМасса: " << Venus.mass << " кг\nКоординаты: (" << Venus.x << ", " <<
Venus.y << ", " << Venus.z
<< ") \nСкорость: (" << Venus.vx << ", " << Venus.vy << ", " << Venus.vz << ")" << endl;
cout << "Юпитер:\nМасса: " << Jupiter.mass << " кг\nКоординаты: (" << Jupiter.x << ", "
<< Jupiter.y << ", "
<< Jupiter.z << ") \nСкорость: (" << Jupiter.vx << ", " << Jupiter.vy << ", " << Jupiter.vz <<
")" << endl;
return 0;

```

Этот пример моделирования поможет старшеклассникам понять математические и физические понятия, такие как гравитация, законы Ньютона, моделирование и визуализация данных. В процессе написания программы они также узнают о принципах объектно-ориентированного программирования и структурах данных.

Актуальные проблемы педагогической науки и практики обучения в школе для развития логического мышления учащихся

Развитие логического мышления учащихся является ключевой задачей современной школы. Однако, на практике педагоги сталкиваются с рядом проблем, которые могут затруднять этот процесс. Рассмотрим некоторые из актуальных проблем педагогической науки и практики обучения в школе для развития логического мышления учащихся.

1. Отсутствие специальных методик и подходов. Одной из основных проблем является отсутствие четкой методики и подходов, специально разработанных для развития логического мышления. В результате, педагоги вынуждены искать свои собственные подходы, что может быть сложно и неэффективно.

2. Недостаточное количество времени и ресурсов. Учебные программы часто ограничены по времени и ресурсам, что может затруднить полноценное изучение тем, связанных с развитием логического мышления. Ученикам может не хватать времени для практических упражнений, а педагогам - на подготовку и проведение дополнительных занятий.

3. Низкая осознанность педагогов. Некоторые педагоги могут не осознавать важность развития логического мышления и его роли в образовании учащихся. Это может приводить к недостаточному вниманию, десятилетиям непрерывного разрыва между тем, что знают и тем, что они могут делать с этим знанием.

4. Формализованный подход к обучению. Одна из распространенных проблем заключается в формализации уроков, когда ученики просто запоминают факты, а не развивают свое логическое мышление и критическое мышление. Это может быть связано с большим количеством учебного материала, который не оставляет времени на проведение активных форм обучения.

5. Оценка результатов. Еще одной проблемой является недостаточное внимание к оценке развития логического мышления учащихся. Часто оцениваются только результаты обучения, такие как правильность ответов на задачи, но не уровень развития логического мышления.

Решение этих проблем требует комплексного подхода со стороны педагогов, школьных администраций и педагогической науки. Для начала, педагогическая наука должна разрабатывать и распространять учебные программы и методики, специально направленные на развитие логического мышления учащихся. Необходимо проводить исследования и разрабатывать новые подходы, которые будут способствовать развитию этой важной компетенции учащихся. Со стороны педагогов и школьной администрации необходимо предоставить больше времени и ресурсов для проведения практических упражнений и дополнительных занятий, связанных с развитием логического мышления. Также, педагоги должны осознать важность этой компетенции и стремиться интегрировать развитие логического мышления в свою практику обучения.

Оценка развития логического мышления учащихся также требует особого внимания. Необходимо разрабатывать и использовать специальные методики оценки, которые будут позволять оценивать не только результаты обучения, но и уровень развития логического мышления учащихся. Таким образом, актуальные проблемы педагогической науки и практики обучения в школе для развития логического мышления учащихся требуют комплексного подхода и усилий со стороны всех участников образовательного процесса. Только тогда можно будет достичь полноценного развития логического мышления учащихся и подготовить их к успешной жизни в современном информационном обществе.

Заключение

В заключении настоящей статьи подводятся итоги исследования и приводятся основные выводы, касающиеся компьютерного моделирования на уроках информатики в старших классах как способа развития логического мышления. В результате проведенного исследования было выяснено, что компьютерное моделирование на уроках информатики старших классов играет значительную роль в развитии логического мышления учащихся. Проведение эксперимента позволило подтвердить, что учащиеся, принимавшие участие в компьютерном моделировании, продемонстрировали существенное улучшение своих логических навыков по сравнению с теми, кто не использовал эту методику. Это свидетельствует о важности и эффективности компьютерного моделирования как инструмента, способствующего развитию логического мышления.

На основании полученных результатов можно сделать вывод о том, что компьютерное моделирование является эффективным инструментом для развития логического мышления учащихся старших классов на уроках информатики. Рекомендуется внедрение данной методики в учебный процесс, что способствует созданию более интерактивной и практически ориентированной обучающей среды. Кроме того, предлагается проведение дальнейших исследований в области разработки учебных программ и подготовки учителей информатики, чтобы обеспечить наилучшие условия для развития логического мышления учащихся.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бешенков, С.А. Формализация и моделирование // С.А. Бешенков, В.Ю. Лыскова, Н.В. Матвеева, Е.А. Ракитина // Информатика и образование. – 1999 – №5. С. 11–14.
2. Бояршинов, М.Г. Математическое моделирование в школьном курсе информатики [Текст] / М.Г. Бояршинов // Информатика и образование. – 1999 – №7. С. 13–17.
3. Гейн, А.Г. Понятие модели // Информатика. 1996. – № 20. С. 3–36.
4. Захарова, И.Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / И.Г. Захарова – М.: Изд. Центр Академия, 2003. – 192 с.
5. Кузнецов, А.А., Современный курс информатики: от элементов к системе [Текст] / А.А. Кузнецов, С.А. Бешенков, Е.А. Ракитина // Информатика и образование – 2004 – № 1–2. С. 2–6.

6. Могилев, А.В., Пак, Н.И., Хеннер, Е.К. Информатика / Учебное пособие под ред. Е.К. Хеннера. – М.: Академия, 1999.
7. Шестаков, А.П. Профильное обучение информатике в старших классах средней школы (10–11-е классы) на основе курса "Компьютерное математическое моделирование" (КММ) [Текст] / А.П. Шестаков // Информатика – 2002 – №34 – С. 3–12.
8. Босова Л.Л. Информатика. 9 класс: учебник / Л.Л. Босова, А.Ю. Босова. – 6-е изд. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2016. – 208 с.
9. Поляков К.Ю. Информатика. 9 класс: учебник / К.Ю. Поляков, Е.А. Еремин. – М.:
10. Семакин И.Г. Информатика. 8 класс: учебник / И.Г. Семакин, Л.А. Залогова, С.В. Русаков, Л.В. Шестакова. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2016. – 176 с. БИНОМ. Лаборатория знаний, 2019. – 288 с.
11. Одинаев, Р. Н. Создания мотивации к изучению предметов информатики и программирования Всуо ах ,вуз ах на примере компьютерного моделирование движения автомобилей на языке прогноммирования "с++" / Р. Н. Одинаев, З. Б. Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2020. – № 4. – С. 103-110. – DOI 10.51884/2413-452X_2020_4_103. – EDN TUQQDX.
12. Одинаев, Р. Н. Развитие мотивации на уроках информатики и программирования как средство повышения уровня обученности учащихся в образовательных учреждениях Республики Таджикистан / Р. Н. Одинаев, З. Б. Гафоров // Вестник Института развития образования. – 2021. – № 2(34). – С. 183-190. – EDN GTCAGR.
13. Гафоров, З. Б. Мотивация студентов использованием мультимедийной технологии в процессе обучения информатики / З. Б. Гафоров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-3(101). – С. 221-226. – EDN LIHTKK.

МОДЕЛСОЗИЌ ДАР ДАРСҲОИ ИНФОРМАТИКАИ МАКТАБИ МИЁНА ҲАМЧУН РОҲИ РУШДИ ТАФАККУРИ МАНТИҚИ

Ин мақола нақши модели компютери ро дар рушди тафаккури мантиқии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои информатика меомӯзад. Мақсади тадқиқот муайян кардани самараноки ва таъсири модели компютерӣ ба рушди тафаккури мантиқии мактабҷагон мебошад. Дар мақола шарҳи як чанд адабиётҳо оварда шудааст, ки дар он принсиҷҳо ва усулҳои моделсозии компютерӣ, инчунин аҳамияти истифодаи ин усули таълим дар заминаи рушди тафаккури мантиқӣ баррасӣ карда мешаванд. Аз таҳлили таҳқиқотҳои пештара бар меояд, ки моделсозии компютерӣ метавонад, ба бехтар шудани тафаккури мантиқии хонандагон мусоидат кунад, инчунин моделсозии компютерӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки аз воқеият абстракт шаванд ва мушкилоти мураккабро тавассути эҷод ва санҷиши моделҳои виртуалӣ таҳлил кунанд.

Дар ҷараёни таҳқиқоти худ, муаллифон бо истифода аз моделсозии компютерӣ дар дарсҳои информатикаи мактаби миёна таҷриба гузарониданд. Натиҷаҳои тадқиқот нишон доданд, ки хонандагоне, ки аз модели компютерӣ истифода кардаанд, дар муқоиса бо онҳое, ки ин усулро истифода накардаанд, дар тафаккури мантиқӣ худро хело бехтар намудаанд. Ин аҳамияти моделсозии компютери ро дар рушди тафаккури мантиқии хонандагон тасдиқ мекунад. Дар ҳулосаи мақола аҳамияти амалии тадқиқотро таъкид намуда, зарурати ҷорӣ намудани моделсозии компютери ро ба раванди таълим нишон медиҳем. Онҳо инчунин потенциали ин усулро барои таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи рушди барномаҳои таълимӣ ва тайер кардани муаллимони информатика ҷудо мекунад.

Ҳулосаи умумии мақола ин аст, ки истифодаи моделсозии компютерӣ дар дарсҳои информатикаи синфҳои болоӣ асоси рушди тафаккури мантиқии хонандагон мебошад. Ин тадқиқоти методологӣ метавонад ба тақмили барномаҳои таълимӣ ва фароҳам овардани шароити бехтарин барои рушди тафаккури интиқодӣ ва малақаҳои таҳлилии хонандагон мусоидат кунад.

Калимаҳои калидӣ: тафаккури таҳлилий, тафаккури мантиқӣ, тафаккури алгоритмӣ, тафаккури интиқодӣ, моделсозии иттилоотӣ, моделсозӣ ва иттилоотонӣ, моделсозии компютерӣ, усули азхудкунӣ, информатика, забони барномасозӣ

МОДЕЛИРОВАНИЕ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В СТАРШИХ КЛАССАХ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Данная статья исследует роль компьютерного моделирования в развитии логического мышления учащихся старших классов на уроках информатики. Целью исследования является выявление эффективности и влияния компьютерного моделирования на развитие логического мышления школьников. В статье представлен обзор литературы, в котором рассматриваются принципы и методы компьютерного моделирования, а также актуальность применения данного метода обучения в контексте развития логического мышления. Анализ предыдущих исследований подчеркивает, что компьютерное моделирование может значительно способствовать улучшению логического мышления

учащихся, поскольку оно позволяет им абстрагироваться от реальности и анализировать сложные проблемы с помощью создания и тестирования виртуальных моделей.

В ходе своего исследования авторы проводили эксперимент с использованием компьютерного моделирования на уроках информатики в старших классах. Результаты исследования показали, что учащиеся, задействованные в компьютерном моделировании, продемонстрировали существенное улучшение логического мышления по сравнению с теми, кто не использовал данную методику. Это подтверждает значимость компьютерного моделирования в развитии логического мышления учащихся.

В заключении статьи подчеркнем практическую значимость исследования, указывая на необходимость внедрения компьютерного моделирования в учебный процесс. Они также выделяют потенциал данной методики для дальнейших исследований в области развития учебных программ и подготовки учителей информатики. Общий вывод статьи заключается в том, что использование компьютерного моделирования на уроках информатики старших классов лежит в основе развития логического мышления учащихся. Это методологическое исследование может способствовать совершенствованию учебных программ и созданию оптимальных условий для развития критического мышления и аналитических навыков учащихся.

Ключевые слова: *аналитическое мышление, логическое мышление, алгоритмическое мышление, критическое мышление, информационное моделирование, моделирование и информатизация, компьютерное моделирование, метод познания, информатика, язык программирования.*

MODELING IN COMPUTER SCIENCE LESSONS IN HIGH SCHOOL AS A WAY TO DEVELOP LOGICAL THINKING

This article explores the role of computer modeling in the development of logical thinking of high school students in computer science lessons. The purpose of the study is to identify the effectiveness and influence of computer modeling on the development of logical thinking of schoolchildren. The article presents a review of the literature, which examines the principles and methods of computer modeling, as well as the relevance of the application of this method of teaching in the context of the development of logical thinking. Analysis of previous studies highlights that computer modeling can significantly contribute to improving students' logical thinking, as it allows them to abstract from reality and analyze complex problems by creating and testing virtual models. In the course of their research, the authors conducted an experiment using computer modeling in computer science classes in high school. The results of the study showed that the students involved in computer modeling demonstrated a significant improvement in logical thinking compared to those who did not use this technique. This confirms the importance of computer modeling in the development of logical thinking of students.

In the conclusion of the article, we emphasize the practical significance of the study, pointing out the need to introduce computer modeling into the educational process. They also highlight the potential of this methodology for further research in the field of curriculum development and training of computer science teachers.

The general conclusion of the article is that the use of computer modeling in high school computer science lessons is the basis for the development of logical thinking of students. This methodological research can contribute to the improvement of curricula and the creation of optimal conditions for the development of critical thinking and analytical skills of students.

Key words: *analytical thinking, logical thinking, algorithmic thinking, critical thinking, information modeling, modeling and informatization, computer modeling, method of cognition, computer science, programming language*

Маълумот дар бораи муаллифони: **Одинаев Раим Назарович** – *Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи моделсозии математикӣ ва компютери факултети механикаю математика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 919-23-02-50. E-mail: raim_odinaev@mail.ru.*

Туманова Шарифамо Саитпоровна - *Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи моделсозии математикӣ ва компютери. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 985-81-56-47. E-mail: tsharifamo-75@mail.ru.*

Сведения об авторах: **Одинаев Раим Назарович** – *Таджикский национальный университет, доктор физико-математических наук, профессор кафедры математического и компьютерного моделирования механико-математического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 919-23-02-50. E-mail: raim_odinaev@mail.ru.*

Туманова Шарифамо Саитпоровна – *Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры математическое и компьютерное моделирование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 985-81-56-47. E-mail: tsharifamo-75@mail.ru.*

Information about the author: **Oдинаев Raim Nazarovich** – *Tajik National University, Doctor of physics and mathematics, Professor of the Department of Mathematical and Computer Modeling of the Faculty of Mechanics and Mathematics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 919-23-02-50. E-mail: raim_odinaev@mail.ru.*

АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Хусанова Т.К.

Технологический университет Таджикистана

Какие бы реформы не проходили в системе образования, в итоге они, так или иначе, замыкаются на конкретном исполнителе - учителе. Именно педагог является основной фигурой при реализации на практике основных нововведений. И для успешного введения в практику различных инноваций, для реализации в новых условиях, поставленных перед ним задач педагог должен обладать необходимым уровнем профессиональной компетентности и профессионализма.

Под профессионализмом нами понимается особое свойство людей систематически, эффективно и надежно выполнять сложную деятельность в самых разнообразных условиях. В понятии "профессионализм" отражается такая степень овладения человеком психологической структурой профессиональной деятельности, которая соответствует существующим в обществе стандартам и объективным требованиям. Для приобретения профессионализма необходимы соответствующие способности, желание и характер, готовность постоянно учиться и совершенствовать свое мастерство. Понятие профессионализма не ограничивается характеристиками высококвалифицированного труда - это и особое мировоззрение человека.

Понятие профессиональной компетентности для современной педагогической науки не является новаторским, и имеет определенное развитие в истории педагогики, так как теоретико-методические основы ее формирования в академической среде высшей школы являются неотъемлемой частью системы управления качеством профессиональной подготовки специалистов.

Понятие «компетентность» (лат. *competentia*, от *competo* - совместно добиваюсь, достигаю, соответствую, подхожу) в словарях трактуется как «обладание знаниями, позволяющими судить о чем-либо», «осведомленность, правомочность», «авторитетность, полноправность» [9]. Толковый словарь русского языка Ожегова С. И. трактует компетентность как осведомленность, авторитетность в разных вопросах, слово компетентный означает «способный, соответствующий, обладающий компетенцией, знающий, сведущий в определенной области» [9]. В процессе зарождения интеграционных концепций развития профессиональной компетентности указанное понятие трактовалось либо как сумма знаний, умений и навыков, приобретаемых в процессе обучения, либо как результат интеграции различных аспектов знаний (интеллектуальных, моральных, социальных, эстетических, политических). В современном научно-теоретическом исследовательском аппарате преобладают интегративные функционально-деятельностные тенденции, указывающие на способность и готовность личности к реализации профессиональной деятельности. «Компетентность – наличие у человека компетенций для успешного осуществления трудовой деятельности. Профессиональная компетенция – это способность успешно действовать на основе умений, знаний и практического опыта при выполнении задания, решении задачи профессиональной деятельности» [15].

Профессиональная компетентность педагога изучалась многими авторами и может рассматриваться с разных точек зрения. К аспектам профессиональной компетентности педагога мы можем отнести аксиологический, технологический и личностно – творческий.

Начнём с понятия «аксиология». Аксиология является философской дисциплиной, которая исследует категорию «ценность», структуру ценностного мира и способы его познания. Она изучает всевозможные вопросы, связанные с природой ценностей. Считается, что ценности задают направленность и мотивацию человеческой жизни и деятельности, его поступков. У каждого из нас существуют свои собственные ценности, которые одному человеку могут быть не ясны, а другой без объяснения их может понять и разделить нашу точку зрения. Ценным для человека является то, что значимо для него, что имеет особую важность или даже пользу.

В качестве ценности может выступать всё, что угодно: это может быть вещь или предмет, ситуация или случай, поступок или слово, эмоции, чувства или даже сам человек. Для меня самой большой ценностью в жизни является семья. Это люди, которых я ценю, жизнь которых мне дорога, присутствие которых для меня играет очень важную, значимую роль. Так же и в различных сферах жизнедеятельности у каждого из нас имеются свои ценности, в зависимости от которых мы совершаем те или иные действия и поступки.

Аксиологический компонент педагогической культуры заключается в том, что «образование, воспитание, обучение» человека – это и есть наиболее важные ценности в жизни [10]. Знания, идеи, концепции, теории, которые в настоящий момент имеют большую значимость для общества, являются педагогическими ценностями. Педагог становится компетентным профессионалом своего дела, когда осваивает педагогическую деятельность, развивает её, вносит свой вклад и признаёт ценности данной деятельности. Если человек желает получить профессию учителя и стать квалифицированным специалистом в этой области, то его взгляды на жизнь, приоритеты и ценности должны совпадать с общими ценностями педагогики. Если же для него в структуре ценностей образование стоит на последнем месте, то и в этой сфере он не добьётся положительных результатов. Такой некомпетентный педагог не внесет в свою профессию новых идей или взглядов, способствующих улучшению педагогического процесса, не сможет грамотно проводить уроки или, во всяком случае, будет делать это без желания. Но это ещё не беда, самое страшное для педагогики – это если продуктом деятельности учителя станет невоспитанный, ничему необученный ученик.

В рамках изучения профессиональной компетентности педагога рассматривается технологический аспект педагогической культуры. Под технологией понимается совокупность методов или способов и инструментов, применяемых для достижения желаемого результата. Это те знания, умения и навыки, которые используются человеком в конкретной сфере деятельности с целью получения конечного результата. Как правило, эти знания являются специфичными для каждого вида деятельности и называются профессиональными знаниями.

Технологическому подходу в области образования посвящены работы следующих учёных: В. П. Беспалько, В. И. Боголюбова, Т. А. Ильиной, М. В. Кларина, А. Я. Савельева, Г. К. Селевко.

Общепринятого термина «технологической компетентности» не существует. Каждый автор трактует это понятие по-разному. В некоторых определениях отмечается идея эффективности, результативности и высокопроизводительности деятельности педагога (Н. Н. Манько, Н. Б. Пикатова, А. А. Вербицкий, Д. В. Санников и др.).

Другие исследователи – В. Безрукова, В. Иванченко, Л. Подымова, В. Слостёнин, считают, что технологическая компетентность учителя выражает единство теоретической и практической подготовки учителя.

Козина Е. В. считает, что существуют «уровни развития технологической компетентности учителя» [12]. Рассмотрим их подробнее:

- Эмпирический уровень. Характеризуется «ошибочными знаниями о педагогических технологиях», принципах работы с детьми, методах педагогической деятельности [13]. Действия педагога в этом случае состоят из отдельных операций, которые не имеют логической связи, присущей учебному процессу. Творческий характер деятельности такого педагога отсутствует, что усложняет процесс усваивания материала учениками.

- Теоретический. Данный уровень представлен «поверхностными знаниями» учителя о технологиях, используемых в педагогическом процессе и о конкретной технологии в частности [12]. Как правило, педагог интересуется отдельными приёмами педагогической техники. Он может хорошо владеть теоретическими знаниями своей профессии, но на практике применит их с трудом. Для него оптимальным вариантом будет копирование действий другого учителя, выполнение своей деятельности по образцу.

- Алгоритмический уровень. Определяется теоретическими «знаниями педагогических технологий и умением применять их на практике» [12]. Педагог способен овладевать различными методами и технологиями, грамотно использовать их на практике. Но он затрудняется в выборе конкретных методик. Такой педагог отличается умением творчески

преобразовывать последовательность деятельности по отношению к предмету и адекватностью в оценке результатов.

• Креативный уровень. Данный уровень характеризуется владением качественных теоретически и практических знаний технологического аспекта, ценностно-смысловыми ориентациями. В этом случае педагог определяет технологический подход в педагогике, как один из наиболее эффективных, способен применять творческие умения на практике, преобразовывать технологические методы и приёмы, создать авторскую методику по обучению или воспитанию.

Таким образом, мы видим, что существуют разные этапы развития технологической компетентности. Профессионалом своего дела можно считать педагога, который прошёл все уровни и способен грамотно строить педагогический процесс. Такой учитель может стать примером для своих коллег. Что касается эмпирического или теоретического уровней, то к ним можно отнести неопытных педагогов или только что выпустившихся студентов. Для того, чтобы достичь креативного уровня, необходимо испытывать интерес к своей профессиональной деятельности, стараться получить как можно больше знаний в данной области, особенно практических, и развивать своё креативное мышление.

Личностно – творческий аспект педагогической культуры заключается в умении педагога реализовывать технологию педагогической деятельности с применением творческих умений и навыков. В этом случае учитель вносит личный вклад в педагогический процесс, обогащая его новыми методами, способами и приёмами, которые позволяют преобразовать обучающий и воспитательный процессы. Педагог способен находить решения самых сложных вопросов и ситуаций, более того, его решения отличаются от всех других оригинальностью и неповторимостью. В этом аспекте значимыми считаются такие качества личности, как инициативность, развитая фантазия, самостоятельность и ответственность, креативность и независимость суждений. Данный компонент проявляется в реализации интересов педагога, его умений и навыков, способностей и дарований. В процессе творческих мыслительных действий происходит синтез психических сфер личности учителя: познавательной, эмоциональной, волевой и мотивационной. Осуществляется процесс самопознания, самореализации и самоутверждения.

Также, существует психологический аспект профессиональной компетентности педагога. Под психологией педагогической деятельности понимается «отрасль психологического знания, изучающая психологические закономерности труда учителя» и то, как учитель воспринимает, изменяет и воплощает в реальность задаваемые обществом цели и систему педагогической деятельности [13]. На самом деле, учитель должен обладать не только знаниями в области педагогики, но и в области психологии.

В первую очередь, педагогической психологии, представителями которой были А. Я. Коменский, К. Д. Ушинский, П. Ф. Каптерев, А. П. Нечаев, Ж. Пиаже и другие. Именно в этой отрасли изучается психика учащегося и преподавателя в рамках образовательного процесса: процесса обучения и воспитания; а так же взаимодействие ученика и учителя.

Для того чтобы оказывалось возможным успешно строить общение и взаимоотношения с родителями учеников и с учениками, преподаватель должен владеть знаниями социальной психологии, в которой рассматривается феномен коммуникативного взаимодействия, изучается как индивидуальное общение, так и групповое, формирование и развитие групп (Г. Штейнгалл, М. Лацарус, Г. Тард, Г. Лебон, У. Мак-Дугалл, Дж. Г. Мид и др.).

Чтобы успешно выполнять свои обязанности и справляться с поставленными задачами обучения и воспитания педагог должен обладать некоторыми педагогическими способностями, которые понимаются как психологические особенности личности. Ф. П. Гोनоблин к таким педагогическим способностям относил дидактические способности, экспрессивные, перцептивные, организаторские и авторитарные. К специальным педагогическим способностям можно отнести педагогический такт, который К. Д. Ушинский называл «психологическим» тактом, без которого воспитатель не будет хорошим воспитателем и практиком. Во время урока учитель должен способствовать осуществлению позитивного психологического климата в классе и комфортных условий взаимодействия учеников. Если он способен заинтересовывать учеников в своём предмете, мотивировать их на посещение занятий и включённость в работу, то такой преподаватель будет пользоваться популярностью среди учеников, уважением и станет авторитетом в классе (группе) или школе

(вузе), нежели учитель, который устанавливает жёсткие правила, на уроке которого дети перегружаются и становятся скованны.

В исследовании педагогической деятельности Н. В. Кузьмина использует системный подход. Под системой понимаются взаимосвязанные элементы, которые способствуют формированию единства и целостности. К педагогической системе Н. В. Кузьмина относит цели, содержание образования, средства педагогической коммуникации, учащихся и педагогов. В психологической структуре она выделяет несколько компонентов, обеспечивающих целостность педагогической системы и её развитие:

➤ Гностический или познавательный компонент. Включает познавательную активность учителя, уровень развития познавательной активности. От того на сколько она развита у преподавателя, зависит включаемость учеников в образовательный процесс [4].

➤ Конструктивная деятельность. В неё входят поиск и выделение материала для урока, построение плана урока или лекции, намечание своих действий и действий учеников. Педагог должен заранее составлять планы занятий, указывать их цели и задачи, он должен знать, каких результатов хочет добиться по окончании урока от учеников и уметь контролировать образовательный процесс, чтобы не отходить от темы.

➤ Организаторский компонент заключается в умении организовывать свою деятельность и деятельность учащихся, как в учебном плане, так и в сфере различных мероприятий. Учитель при необходимости должен уметь собрать коллектив и наладить в нём позитивный климат или создать организацию совместной деятельности с учениками [4].

➤ Коммуникативный компонент. По мнению Н. В. Кузьминой это самый важный компонент педагогического процесса, так как он наполнен коммуникацией и развивается по законам коммуникации. Коммуникативная деятельность заключается в «установлении правильных взаимоотношений с теми, на кого направлено воздействие», с учениками, а также с коллегами по работе и с родителями учеников.

Педагогу постоянно приходится взаимодействовать с большим количеством людей: на уроке он объясняет новый материал ученикам и проверяет домашнее задание; на родительских собраниях или в любой другой день общается с родителями, рассказывая им о достижениях или поражениях учащихся; каждый рабочий день обсуждает учебный процесс с коллегами, обращается к ним за советом или за помощью по работе [4].

Таким образом, мы можем наблюдать, что существуют различные аспекты педагогической деятельности, различные точки зрения. Мне ближе психологический аспект. По моему мнению, педагогу следует обладать знаниями по психологии и уметь их применять на практике. Учитель, прежде всего, обучает и воспитывает, поэтому он должен уметь найти подход к каждому ученику. Все мы по-разному воспринимаем информацию: у кого-то лучше развита слуховая память, у кого-то зрительная. Так же у каждого разный темп запоминания информации и уровень мышления. Поэтому педагогу важно рассмотреть и в дальнейшем учитывать эти особенности личности для лучшего усвоения информации учениками.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Борисов В. В., Ягупец С. Ю. Проектно-технологическая компетентность как составляющая профессиональной компетентности будущего учителя технологий // Молодой ученый. — 2015. — №12. — С. 716-721.
2. Бешкенова Н. М. Профессиональная компетентность и технологическая культура педагога в аспекте современных требований, 2014.
3. Виноградова Г. А. Профессиональная мотивация и направленность личности педагога. // Вестник Самарского государственного университета. 2015. №4 (126)
4. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения Текст. / Н.В. Кузьмина. М., 1990. - 119 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 304 с.
6. Маркова С. М. Технологическая компетентность педагога профессионального обучения, 2015.
7. Мирошниченко Н. И. Профессиональная компетентность педагога в индивидуальном аспекте, 2016.
8. Мухаметзянова Н.В. Психолого-педагогические аспекты деятельности будущего педагога // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6.
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка – М., 2010 г.

10. Пургина Е. И. Теория и история педагогической мысли. Аксиологический аспект современного образования и философское учение С. И. Гессена о ценностях г. Екатеринбург. 2011г.
11. Решетова И. С., Красикова Е. Н. Психолого-педагогические условия формирования профессиональной компетентности. // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. 2014., том 20
12. Соломатова Л. В. Технологическая компетентность учителя.г. Кемерово, 2018.
13. Торопыгина Е. С. Психологические аспекты педагогической деятельности, 2015г.
14. Фоминова А.Н., Шабанова Т.Л. Педагогическая психология: Учебное пособие, 2-е изд., перераб., дополн.-2013.-333с.
15. Шарипова Ш. С. Профессиональная педагогическая компетентность учителя // Молодой ученый. — 2017. — №11. — С. 511-514.

АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Автор в данной статье приходит к выводу, что развитие профессиональных навыков и повышение компетентности педагога является очень важным звеном в его деятельности. Чем больше педагог развивается, совершенствует свои знания, тем лучше справляется со своей работой, тем более грамотным и воспитанным растёт поколение. К саморазвитию и самопознанию для педагогов открыты все двери, тем более в современном обществе, а насколько полно следует воспользоваться предоставленными возможностями и быть профессионалом своего дела решать каждому педагогу самостоятельно.

Профессиональная компетентность педагога изучалась многими авторами и может рассматриваться с разных точек зрения. К аспектам профессиональной компетентности педагога относятся аксиологический, технологический и личностно – творческий.

Аксиология является философской дисциплиной, которая исследует категорию «ценность», структуру ценностного мира и способы его познания. Она изучает всевозможные вопросы, связанные с природой ценностей. Считается, что ценности задают направленность и мотивацию человеческой жизни и деятельности, его поступков.

В рамках изучения профессиональной компетентности педагога рассматривается технологический аспект педагогической культуры. Под технологией понимается совокупность методов или способов и инструментов, применяемых для достижения желаемого результата. Это те знания, умения и навыки, которые используются человеком в конкретной сфере деятельности с целью получения конечного результата. Как правило, эти знания являются специфическими для каждого вида деятельности и называются профессиональными знаниями.

Личностно – творческий аспект педагогической культуры заключается в умении педагога реализовывать технологию педагогической деятельности с применением творческих умений и навыков.

Ключевые слова: *аспект, ценность, направление, мотивация, образование, воспитание, обучение, знание, теория, деятельность.*

ЧАНБАХОИ КАСБИИ МУАЛЛИМ

Муаллиф дар ин мақола ба хулосае меояд, ки ташаккули маҳорати касбӣ ва баланд бардоштани маҳорати омӯзгор як ҷузъи хеле муҳими фаъолияти ӯ мебошад. Муаллим ҳар қадар инкишоф ёбад, дониши худро баланд бардорад, аз уҳдаи кори худ ҳамон қадар хубтар мебарояд, насли босаводу соҳибмаълумот ба камол мерасад. Барои омӯзгорон, бахусус дар ҷомеаи муосир, тамоми дарҳо барои худшиносӣ боз аст ва ҳар як омӯзгор бояд тасмим бигирад, ки то чӣ андоза аз имкони фароҳам овардани пурра истифода кунад ва мутахассиси соҳаи худ бошад.

Салоҳияти касбии омӯзгорро муаллифони зиёд мавриди омӯзиш қарор додаанд ва онро метавон аз дидгоҳи мухталиф баррасӣ кард. Аксиология як ҷанбаи фалсафӣ буда, категорияи «арзиш», сохтори ҷаҳони арзиш ва роҳҳои шиноختи онро меомӯзад. Он ҳама гуна саволҳои марбут ба табиати арзишхоро меомӯзад. Гумон меравад, ки арзишҳо самт ва ҳавасмандии ҳаёт ва фаъолияти инсон, амалҳои ӯро муқаррар мекунанд.

Дар доираи омӯзиши салоҳияти касбии омӯзгор ҷанбаи технологияи фарҳанги педагогӣ баррасӣ мешавад. Технологияи ҳамчун маҷмӯи услухо ё воситаҳо барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ истифода мешаванд. Инҳо дониш, малака ва малакаҳои мебошанд, ки шахс дар соҳаи муайяни фаъолият барои ба даст овардани натиҷаи ниҳоӣ истифода мебарад. Чун қоида, ин дониш ба ҳар як намуни фаъолият хос буда, онро дониши касбӣ меноманд.

Ҷанбаи шахсӣ-эҷодии фарҳанги педагогӣ дар маҳорати омӯзгор дар татбиқи технологияи фаъолияти педагогӣ бо истифода аз маҳорат ва маҳорати эҷодӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *ҷанба, арзиш, самт, ҳавасмандкунӣ, таълим, тарбия, дониш, назария, фаъолият.*

ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A TEACHER

The author of this article comes to the conclusion that the development of professional skills and increasing the competence of a teacher is a very important link in his activity. The more the teacher develops,

improves his knowledge, the better he copes with his work, the more literate and educated the generation grows. All doors are open for self-development and self-knowledge for teachers, especially in modern society, and each teacher should decide how fully to take advantage of the opportunities provided and be a professional in their field.

The professional competence of a teacher has been studied by many authors and can be considered from different points of view. The aspects of professional competence of a teacher include axiological, technological and personal-creative ones.

Axiology is a philosophical discipline that explores the category of "value", the structure of the value world and ways of knowing it. It explores all sorts of questions related to the nature of values. It is believed that values set the direction and motivation of human life and activity, his actions. As part of the study of the professional competence of a teacher, the technological aspect of pedagogical culture is considered. Technology is understood as a set of methods or methods and tools used to achieve the desired result. These are the knowledge, skills and abilities that are used by a person in a particular field of activity in order to obtain the final result. As a rule, this knowledge is specific to each type of activity and is called professional knowledge.

The personal-creative aspect of pedagogical culture lies in the teacher's ability to implement the technology of pedagogical activity using creative skills and abilities.

Key words: *aspect, value, direction, motivation, education, upbringing, training, knowledge, theory, activity.*

Сведения об авторе: Хусанова Тамара Кадыровна – доцент кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3 (tamara-07-03@mail.ru)

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусанова Тамара Қодировна - дотсенти кафедраи забони русӣ ва таълими касбии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, к. Н. Қарабоев 63/3 (tamara-07-03@mail.ru)

Information about the author: *Khusanova Tamara Qodirovna – docent of the department of Russian language and professional education of the Technological University of Tajikistan, sh. N. Karaboeva 63/3 (tamara-07-03@mail.ru)*

ТДУ: 329.78 (575.3)

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ҶАВОНОН ВА ХУСУСИЯТИ РОБИТАИ ТАРАФАЙНИ ЧИНСҶО

Сатторов .А. Қ. Ҳабибова О. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

*Ахлоқ маҷмӯаи хусну ҷамол аст,
Баҳоре дар камоли эътидол аст.*

(Бадриддин Ҳилолӣ)

Дар шароити ҳозираи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона тарбияи ахлоқии ҷавонон ва хусусияти робитаи тарафайни чинсҷо яке аз масъалаҳои ҳалталаб ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ба инобат гирифтани масъалаи мазкур марому мақсади асосии тарбияи ахлоқӣ ва робитаи байни чинсҷо ба ҳисоб меравад. Масъалаи мазкур пеш аз ҳама ба дониш, маҳорату малакаи баланди педагогӣю психологӣ ва сифатҳои ахлоқии омӯзгор (тарбиятгар) вобаста аст.

Педагоги машҳури рус Сухомлинский дар китоби «Асарҳои мунтахаби педагогӣ» симон тарбиятгарро чунин қайд менамояд: «Тарбиятгари ҳақиқӣ на танҳо дили гарме дошта бошад, ки аз он шарораи нақӯкорӣ фурузон гардад, бояд ӯ инчунин оқилу хирадманд ва бомаҳорату кордон бошад. Ба ҷавонон зиндагиеро ёд додан даркор аст, ки маънояш ҳамеша беқарор будан аст»

Тарбияи ахлоқӣ маҷмӯи меъёр ва қоидаҳои асосии муносибати одамонро ба низом дароварда ва дар фаъолияти ҳеш ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мардону занон, ҷавонписарону ҷавондухтарон таъсири мусбат ва ё манфӣ расонида метавонад, тараққиёти ҷомеаро фаъол ва ё баръакс суст менамояд. Тарбияи ахлоқӣ дар он ифода меёбад, ки ба донишҷӯён маҳорат, ахлоқи ҳамида ва қоидаю талаботи аввалини инсониро дақиқу равшан омӯзонида, шахсияти инсониро муайян кардан лозим аст, зеро онҳо ба ин ниёз доранд.

Шахсияти инсон дар даврони наврасӣ ташаккул ёфта, тавассути таъсири муҳити зист такмил меёбад. Бояд қайд кард, ки масъалаи тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ ва чинсии зану мард, ҷавонписарону ҷавондухтарон аз замони кӯҳан то ин дам дар мадди назари ҳамагон меистад. Тарбияи ахлоқӣ-маънавию аз муҳити оила ва мактаб берун тасаввур кардан имконнопазир аст. Дар ин самт оила ва мактаб поягузори асосӣ ба шумор мераванд. Аз рӯзе,

ки инсоният ба ҳастӣ, ба неруи ақлу хирад така намуд, паи шинохтани хайру шар, зебоиву зиштӣ, нуру зулмот, адлу инсоф, кибру адоват ва ғайра, ки мо онҳоро ба категорияҳои ахлоқӣ-маънавий мансуб медонем, таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуд. Ташаккули инсонии комил ба василаи саъй барои ҳаёти беҳтар, эҳёи нури маърифати хирашуда ва баёнгари фикру ақоид ва эътиқоди одамии муайян мегардид.

«Маҳорати тарбияи маънавий дар он ифода мегардад, ки бачаро аз қоидаҳои аввалини ҳаёти мактабиаш, пеш аз ҳама, рафторҳои шахсии худӣ ӯ эътиқодманд қунонад ва ӯ дар сухани омӯзгор ба фикру таассуротҳои шахсии худ, ки дар қараёни амалиёти фаёлона низ падида меоянд, аксисадогирад». Пеш аз ҳама, зикр кардан ба маврид аст, ки дар тарбияи ахлоқӣ-маънавии фарзандонсаҳмивалидон, омӯзгорон ба хусус сарпарастон назаррас мебошад. Онҳо дар ташкили қорҳои тарбиявӣ бо донишҷӯён оиди баланд бардоштани тарбияи ахлоқӣ – маънавий суҳбатҳо гузаронида, онҳоро ба доштани сифатҳои ҳамидаи инсонӣ ҳидоят менамоянд. Ин намуди тарбия гуногунҷабҳа буда, дар атрофи инкишофи муносибатҳои анатомӣ-физиологӣ биологӣ байни ҷинсҳо (писарону духтарон), тарбияи дурусти ҷинсӣ гигиенӣ ва ташаккули модар ва падари тарбиятгар сурат мегардад, яъне дар таълиму тарбия онҳо ба назар гирифтани махсусияти ҷинсӣ мавқеи худро дошта бошад. Мазмуни тарбияи маънавий-ахлоқӣ паҳлуҳои ахлоқ, тамоми тарафҳо ва нормаҳои ахлоқиро фарогир мебошад. Мо бояд кӯшиш ба харҷ диҳем, ки донишҷӯёнро (ҷавонписарону ҷавондухтаронро) дар рӯҳияи ахлоқӣ покӣзаю садоқати бепоён тарбия карда ба воя расонем, ки ҳамчун шахси нафърасон дар ҷомеа саҳмгузор бошанд.

Донишҷӯён тавассути фаёлияти хеш дар макотибҳои олии баҳри инкишофи маънавий, ахлоқӣ ҳамида ва ташаккули ҷаҳонбинии илмиашон дониш, маҳорат ва малақаҳои муайян ҳосил мекунанд. Мутаассифона, аз мушоҳидаҳо бар меояд, ки писарону духтарон моҳияти дониши ҳосилкардашон ба таври пухта набуда, натиҷаҳои манфӣ меорад. Писарону духтарон бештар ба масъалаҳои муҳаббат, никоҳ, ташкили оила ва нақши худро гузоштан барои ҳаёти инсон диққати махсус медиҳанд. Аз ин лиҳоз донишҳои педагогӣ психологӣ ба донишҷӯён дар фаёлияти таълимию тарбиявӣ кӯмак мерасонад, онҳоро ба ҳаёти мустақилона ҳамаҷониба омода месозанд. Дар маҷрои муносибати марду зан, ҷавонписарону ҷавондухтарон идеали ҳаётии худро баҳри зиндагии оилавӣ дар оянда пайдомекунанд. Ҷолиби диққат он аст, ки идеали интиҳоб намудаи онҳо шахсоне бошанд, ки дорои сифатҳои баланди шаҳрвандӣ, доштани обрӯ ва иззат дар ҷомеа, покчиннат, оиладори содиқ, дар зиндагӣ ғамхору муниси ҳамдигар, хоҷагидор ва дорои ин гуна сифатҳо бошад.

Тарбияи ахлоқӣ донишҷӯён ба ҳаёти оилавӣ раванди хеле мураккаб буда, зарурияти дониши комилро талаб мекунанд ва он бояд ба идеали ахлоқӣ тарзи ҳаёти намунавӣ мувофиқат қунад. Дар таълиму тарбияи донишҷӯён аз донишу малақаҳои зарурӣ, дар навбати аввал шарҳ додани ахлоқӣ ҳамидаи оилаҳо ё шахсони дорои ахлоқӣ маънавидошта, ки бочунин ҳислатҳо байни мардум эҳтиром пайдо кардаанд ва идеалии онҳо баҳри эътибор пайдо кардан дар байни ҷамъият шуда метавонад.

Зарурати тарбияи ахлоқӣ-маънавии донишҷӯён ба ҳаёти оилавӣ, мустақилона ҳидоят намудан, ташаккули фаҳмиши ахлоқӣ онҳо дар оила, мактаб ва ҷамъият бо мақсади инкишофи ҳиссиёти меҳру муҳаббат ба он мувофиқ мебошад.

Дар тарбияи ахлоқӣ ҷавонон аз панду ҳикматҳои ниёгон истифода бурдан хеле бомаврид аст, зеро панду ҳикматҳои моёи ахлоқӣ нақӯ буда, инсонро ба роҳи дуруст ҳидоят месозад. Дар осори орифи комил Ҷалолуддини Балхӣ масъалаи тарбияи оилавӣ, ишқ ва эҳтироми зану мард, яъне ин ишқро ҷузъ аз ишқи Илоҳӣ медонад ва барои ба васл расидан, машаққати ҳичронро бояд паси сар намуд ва қасе, ки дар паймудани ин роҳ иродаи қавӣ надорад, васл ӯро муяссар намешавад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки дар ҷомеаи инсонии озодии вичдон асоси пешравии ҷомеа мебошад. Дар омӯзиш ва тарбияи донишҷӯён масъалаи маърифати оиладорӣ, муносибати зану мард дар оила, рафоқат, устувории равобиги хонаводагӣ, саломати, ахлоқӣ ва саодати умумӣ нақши муҳимро дорад. Ҳар як омӯзгор дар тарбияи ҷавонон кӯшиш ба харҷ медиҳад, то тавонад дар сифатҳои онҳо ҳақгӯӣ, ростқавлӣ, далерӣ, хоксорӣ, қабириродагӣ, поквичдонӣ, нақӯкорӣ, сабури ва дигар сифатҳои ҳамидаи инсониро ташаккул диҳанд. Таҷрибаҳои зиндагӣ борҳо нишон додааст, ки одоб, хушахлоқӣ ва хушфелелии зану мард ва муносибати муштараки оилавӣ дар оромӣ, самимият, дӯстона зиндагӣ кардан боиси расидан ба хушбахтист, зеро оила санги бинӣ ҳар ҷомеаи инсонист. Тавассути раванди таълиму тарбия

омӯзгорон дар ботини донишҷӯён сифатҳои ҳамидаи инсониро тарғиб менамоянд. Ба панду ҳикматҳои ахлоқи мутафаккири бузург У.Кайковус така менамоем, ки таъкид намуда буд: “Ҳеч касро бадӣ маёмӯз, ки бад омӯхтан дуввум бадӣ кардан аст. Агар бегуноҳ касе туро биозорад, ту чаҳд кун, ўро наёзорӣ, ки хонаи камозорӣ дар кӯи мардумист ва асли мардумӣ камозорист. Пас, агар мардумӣ, камозор бош ва дигар кирдор ба мардумон некӯ дор. Дар вақти суҳбат ба дигарон боандеша бош, то аз гуфтаи худ пушаймон нашавӣ ва ба касе сухани сард мағӯй, ки аз сухани сард душманӣ рӯяд”.

Аз ин ҳикматҳо бар меояд, ки таълиму тарбияи донишҷӯён бояд дуруст ба роҳ монда шавад, то ки ахлоқи мардум солим ва воқеӣ камол ёбанд, зеро онҳо дар оянда (омӯзгор) тарбиятгари ҷомеа мебошанд.

Бо роҳи суҳбатҳои этикӣ, ахбору лексияҳо доир ба масъалаҳои ахлоқӣ дар байни донишҷӯён суҳбатҳо ташкил намоем, ба манфиати кор аст, то ки муносибатҳои дағалию дуруштӣ аз байн рафта, ҷои онро суханони нарму мулоим иваз намояд, раванди таълиму тарбия бехтар мегардад. Суханони нарму мулоим “лутф фармоид”, “марҳамат гузаред, гӯед”, “бубахшед”, “ташаккур”, “ичозат диҳед” суханҳои сеҳрангез буда, дар тарбияи онҳо таъсири мусбат мерасонад. Бояд зикр кард, ҷавондухтарону ҷавонписарон дар муносибат, ташкили оила ва муносибатҳои оилавӣ чунин тарзи муоширатро ба роҳ монанд, албатта дар муносибат бо атрофиён муваффақ мешаванд ва оилаи солихро ташкил карда метавонанд.

Меъёрҳои ахлоқӣ ва талаботҳо, ки шахс қабул намудааст, инчунин дар муносибатҳои шахсӣ нисбат баҳуд, ба дигарон ва олами атроф ифода ёфта, ки онҳо мазмуни кори тарбиявии омӯзгорро дар ташаккули ахлоқи донишҷӯён ташкил медиҳанд. Моҳияти тарбияи ахлоқӣ пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки талаботи ахлоқи ҷамъиятиро ба хусусият ва сифатҳои ахлоқи шахс табдил медиҳад, яъне ба он муваффақ шудан зарур аст, ки ҳар як шахси ба ҳаёт қадам гузоранда хислатҳои пурқиммати пешқадами ҷамъиятӣ ва ахлоқиро чун неъмат бебаҳо зарур аст, дарк намояд. Тамоми ҷаҳлияти педагогии ба тарбияи одами хушбахлоқ равона карда шудааст, ки он дорои сифатҳои бехтарини ахлоқӣ буда, тамоми қобилияти худро ба хизмати умум бахшида тавоништан мебошад. Тарбияи ахлоқӣ асосан аз хонаводагӣ, боғча ва мактаб сурат мегирад ва тамоми ҳаёти инсонро фароғир аст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ҳоло ҳам дар байни баъзе донишҷӯён (ҷавонон) аз сабаби надоштани таҷрибаи ҳаётӣ, таъсири муҳит ва ё дар натиҷаи беаҳамияти дар рафтору гуфтору хеш норма ва қоидаҳои ахлоқро вайрон мекунанд.

Албатта тарбияи кори душвор аст, ки вай меҳнати зиёд, ақли расо, меҳру муҳаббат ва фаҳмиши хубро аз тарбиядиҳанда ва тарбиягиранда талаб мекунад. Тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ ва тайёри ба ҳаёти оилавӣ, камолоти ҳамаҷаҳаи шахсро дар бар мегирад.

Тарбия кардан чист? Ифодаи тарбия кардан марбут ба се амал аст: ёд додан, муомила кардан, идора кардан. Барои идора кардан афзалият лозим аст-афзалият дар синну сол, дар мавқеъ, дар обрӯю эътибор. Барои ёд додан бартарӣ дар дониш, ақлу хирад тақозо мешавад. Муомила бо донишҷӯён самимона ва муомилаи маънавӣ бояд бошад. Педагогикаи пешқадам ҳамеша усули машварат, рафоқат ва некхоҳиро талқин менамояд. Аз навиштаҳои боло бармеояд, ки ҳангоми тарбия кардан шахси тарбиятгар ба се амал диққати ҷиддӣ диҳад, зеро бе ин амалҳо шахсро (донишҷӯёнро) дар роҳи дуруст тарбия кардан имконнопазир аст. Барои он ки ҳар калимае, ки аз забон берун меояд малҳаме аст, ки ба захме мерасад, ё ханҷарест, ки дилеро мешикофад, ё насиме аст, ки дарёи эҳсосотро ба талотум меоварад. Пеш аз гуфтан тааммул (андеша, мулоҳиза) кардани шахси тарбиятгар лозим меояд.

Кирдору рафторҳои, ки ба кас дар байни одамон зиста тавоништанро ёд медиҳанд, ҳамон таҳкурсии маданияти ахлоқист, ки бинои ҳамаи хислатҳои дигари инсонӣ дар болои он сохта мешавад. Аз ҷиҳати эмотсионалӣ равшан ҳис кардани мафҳумҳо, ҳақиқатҳо, нормаҳо ва принципҳои ахлоқие, ки асоси ин кирдору рафторҳоро ташкил медиҳанд, ба пурмазмунӣ ҳаёти маънавии коллективи омӯзгорон вобаста аст. “Тарбия он нест, ки дар як ҷо шах шуда монад. Вай дар робита бо дигар шудани ҷомеа тағйир меёбад”.- гуфтааст М.Луфуллоев.

Мутафаккири бузург Ибни Сино дар китоби “Тадбири манзил” сифатҳои хирадмандӣ, нақӯкорӣ, покгинатӣ, сидку вафодорӣ, ростқавлӣ, боварӣ, шарму ҳаё, муҳаббати самимӣ, қавиירוудагӣ, сабури ва ғайраҳоро сифатҳои бехтарини зану мард медонад. Ба андешаи ӯ мард бояд занашро ҳурмат кунад ва озод дорад, зеро агар зан озод бошад, муносибати шавҳарашро мефаҳмад ва ҳурмату эҳтиромаш афзун мегардад, ҳамчунин зан озод бошад, шарофаташ баланд мешавад. Албатта ин гуфтаҳои бузургон барои ҷавонон дарси зиндагист.

Ҳаёти маънавии писарону духтарон хело нозукона ва содиқона он ҳодисаҳоеро дарк мекунад, ки онҳо ба ҳиссиёташон таъсири ҳам мусбат ва ҳам манфии худро мерасонанд. Инҳо ғаму андӯх, шодию нишот, боварию нобоварӣ, меҳру муҳаббат, дӯстдорию бадбинӣ ҳамаи инҳо мушкилие ҳастанд, ки як одам (чинс) ба сари одами (чинси) дигар оварда гоҳ ўро хурсанд ва гоҳе аз зиндагӣ ғамгин месозад. Барои ин зарур аст, ки инсон бояд дорои маданияти маънавӣ бошад ва талаботҳои маданияти маънавиро самимона ба анҷом расонад.

Маданияти маънавӣ – ин одатҳои ахлоқие мебошанд, ки барои шахсони тарбия дошта вичдонаш намегузорад, ки чизи шахси дигарро бе пурсиш истифода намоянд, ҳатто дар бораи истифода бурдан ё набурда фикр ҳам намекунад. Ин намуди одатҳои ахлоқӣ метавонад дар шахси тарбиягирфта рафторҳои хуби алифбои маданияти маънавиро нишон диҳад. Бо василаи маданияти маънавӣ писарону духтарон тавсиф кардашуда, эътиқод дар ҳаёти онҳо қувваи бузурги маънавӣ гардида, онҳоро ба рафтору кирдори нави ахлоқӣ водор менамояд.

Ба ақидаи В.А.Сухомлинский ташаккули эътиқоди идеявӣ, маънавӣ чараёни фаъолест, ки дар он тарбиягиранда на объекти пасиви тарбия, балки муборизи фаъоли баҳри ҳамон чизе мебошад, ки он дар қалби ӯ маҳкам ҷой мегирад. Симои ахлоқии инсон дар айёми наврасиюҷавонӣ бо мақсади ҷаҳонбинии фаъолият, кирдору рафтор ва хулқу атвор муайян карда мешавад. Муваффақияти мо дар он аст, ки қувваҳои маънавии наврасон, ҷавонписарону ҷавондухтарон барои ба дастовардани мақсадҳои дорои аҳамияти калони ҷамъиятию ахлоқӣ ҳамидаи инсонӣ ва иззату ҳурмат дар ҳама лаҳзаҳои ҳаёт сарфшаванд.

Сухомлинский нисбати доштани эътиқод чунин қайд мекунад: «Эътиқод ин тапиши дилу равшании фикр аст: эътиқод танҳо вақте амри воқеъ мегардад, ки агар инсон онро дар дили худ мустақкам ҷой гиронад ва танҳо аз ин рӯ худро дар ҷамъият пойдор гардонад».

Тарбия кардани шахси покгинат маънояш ба ҳамин чиз ноил шуданро дорад, ки дар ҳар як одам эътиқоди начибӣ ахлоқӣ: шавқузавақ, чидду ҷаҳд, майлу рағбат ва ҳаяҷони шахсӣ бояд ташаккул ёбад.

Ба вазъи маънавӣ-ахлоқии писарон ва духтарони синни 17-18, 19-20сола тавачҷуҳ намоем, аксари писарону духтарон ба ғановати маънавии худашон талаботи (маълумот) кофӣ надоранд. Надонистан ва маълумот надоштани писарону духтаронро ба тақлиди кӯр-кӯрона, аз қабилӣ зоҳирпарастӣ, сабукназарӣ бар иффату ахлоқ, напазируфтани обрӯю виқори инсонӣ (одамӣ) ва тақлид дар либоспӯшӣ ба дигар давлатҳо (миллатҳо) малакаи пасти дониши онҳоро нишон медиҳад. Солҳои охир тарбияи маънавӣ – ахлоқии онҳо хеле коҳидааст ва мушкилиаш дар он аст, ки раванди омодагии писарону духтарон ба ҳаёти солими мустақил аз мадди назари падару модарон ва омӯзгорон хеле дур мондааст, ки ин ба коҳилӣ ва нодонии онҳо монетааст дар зиндагӣ. Писарону духтарон дар ин вақт ба ҳодисаю воқеаҳои давр (дунё) баҳои амиқ дода наметавонанд, оиди масъалаҳои оиладорӣ ва мустақилият маълумоти кофӣ надоранд, зеро ки ба онҳо муносибати ахлоқӣ ва маънавӣ, нақши зан-модар, нақши падар-пойдевори оила, (имрӯзаю ояндаи оила ба душаш) пурра фаҳмонда нашудааст, онҳо танҳо бо роҳи шунидан, худомӯзӣ кардан, баъзе саволҳои пардапӯшона ба шахсони бегона дода ва ҷавоби нокомил гирифта ин роҳи пурмашаққатро тай мекунад. Аксарияти онҳо рӯҳияи танги маънавӣ-ахлоқӣ дошта, дар одитарин муносибатҳои ахлоқӣ, муошират, ҳассосият, маслиҳату машварат ва масъулият дар назди оилаву фарзанд ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Зан- нигоҳдорандаи танзими оила, дорандаи саодату нафосат, меҳру латофат ва муҳаббат нисбати шавҳар. Баъзе масъалаҳои ҳастанд, ки дар самти оиладорӣ, ахлоқ ва маънавиёти ҷавонписарону ҷавондухтарон монетаҳои бемавридро пайдо мекунад, ки ин ба поймол кардани оиладорӣ аҷдодонамон зарари худро мерасонад, аз қабилӣ тангии иқтисодӣ дар оила, ки дар натиҷа байни зану мард тухми ноумедиро кишт мекунад. Дар ин ҳолат бесабрӣ ва сабукфикрии марду зан якеро ба вартаи ҳалоқат роҳнамун месозад, ки натоиҷи дар болозикр кардари шарҳ медиҳад. Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон назар андозем вазъияти зан-модар, мард-падарро давлат ва ҷомеа ҷабҳаҳои ҳуқуқиву фарҳангӣ ва умуман иҷтимоию маънавиашонро дастгирӣ карда истодааст, ки ин боиси хушбахтии зану мард (оила) барои таракқиёт ва пешравӣ мусоидат мекунад. Зина ба зина амалӣ гаштани қонунгузорӣ давлат дар раванди меъёрҳои байналмилалӣ ва ҳалли масъалаи баробарҳуқуқии онҳо амалӣ гашта истодааст, ки боиси беҳтар гардидани ин самт мебошад.

Дар моддаи 17-ум банди 2-юми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробарҳуқуқии мардону занонро эълон кард. Ин мақсад маънои онро дорад, ки занон дар ҳаёти ҷамъиятӣ,

сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маданӣ, маънавий мамлакат ва умуман дар ҳамаи самтҳои мавҷуда бо мардон ҳуқуқҳои баробар доранд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки вазъи фарҳангӣ ва маънавий-ахлоқии зану мард вобаста ба вазъи сиёсӣ иқтисодӣ давлат аст. Зеро масъулияти бештараф ба души зан-модар гузошта шудааст, чунки зан-модар тавлидкунанда, парваришкунанда, тарбиядиҳанда ва омӯзгори аввалини насли инсонӣ ба шумор меравад. Мард ва зан масъулияти бар душ гузоштаи ҷомеаро хуб адо намоянд, аҳли башар ба ӯ бо ҷашми бегараз баҳо медиҳанд. Мутафаккирони ҷаҳон масъалаҳои тарбияи маънавий-ахлоқии марду занро аз мадди назари худ дур накардаанд. Раванди зикршуда тӯлонӣ буда, зинаи аввала аз тарбияи инсон оғоз меёбад ва бо фикру андешаҳои ҷолиб дар насли наврас ба хусус ҷавонписарону ҷавондухтарони ба балоғат расида (ташқилкунандагони оила мустақил зиндагӣ кардан) сахми муносиб мегузорад.

Хулоса, ҷомеи имрӯза барои ташвиқу тарғиби тарбияи ахлоқӣ-маънавий ва муносибати тарафайни ҷинсҳо, бунёд кардани оилаи солим, ба вучуд овардани насли солим, дур кардани тухми адоват, ғаму андӯх ва амсоли инҳо ниёз дорад. Ин ниёзмандии ҷомеа бо роҳҳои фаҳмондадихӣ ба хусус дар муассисаҳои таълимӣ ва мактабҳои олии, ки онҳо қадамҳои ноустуворонаро кур-курона не, балки доништа амал намоянд. Дар ин самт қору фаъолияти волидон ва омӯзгор бояд назаррас бошад. Зеро инкишофи тарбияи ахлоқию маънавий ва муносибати тарафайн аз бисёр омилҳо, аз ҷумла, оилаи солим, омӯзгори беҳтарин, муҳити солим, хонавода, ҷомеа, маводҳои тарбиявӣ, вазъи зиндагии иҷтимоӣ, муносибати байни ҳамдигарии ҷомеа вобастагии калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ Сино.Осор. “Тадбири манзил”.Ф.4. – Душанбе, 2009. С.921.
2. Зацепин В.И. Семья. Социальная психология и этические проблемы. Справочник.- Киев: Политиздат Украины, 1989. С 254.
3. В.А. Сухомлинский Асарҳои мунтахаби педагогӣ иборат аз се ҷилд. Нашриёти «Маориф» Душанбе 1982. ҷилди якум саҳ 336-37
4. В.А. Сухомлинский. Духовный мир школьника (подросткового и юношеского возраста). М Угпедгиз, 1961, с.14
5. Тарбия мизони кори мактаб .Маърифат. 2003
6. Маҳмадулло Лутфуллоев «Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин», «Саҳбо» Душанбе-2006.
7. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2001.
8. Унсурмаолии Кайковус «Қобуснома».- Душанбе, 1979.
9. Ҷалолуддин Балхӣ (Румӣ) «Маънавий маънавий».

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ҶАВОНОН ВА ХУСУСИЯТИ РОБИТАИ ТАРАФАЙНИ ҶИНСҲО.

Зикр бояд намуд, ки дар шароити ҳозираи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона тарбияи ахлоқии ҷавонон ва хусусияти робитаи тарафайни ҷинсҳо яке аз масъалаҳои ҳалталаб ба шумор меравад. Масъалаи мазкур пеш аз ҳама ба дониш, маҳорату малакаи баланди педагогии психологӣ ва сифатҳои ахлоқии омӯзгор (тарбиятгар) вобаста аст.

Тарбияи ахлоқӣ маҷмӯи меъёр ва қоидаҳои асосии муносибати одамонро ба низом дароварда ва дар фаъолияти хеш ба ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ҷавонписарону ҷавондухтарон таъсири мусбат ва ё манфӣ расонида метавонад, тараққиёти ҷомеаро фаъол ва ё баръакс суст менамояд.

Муҳимияти тарбияи ахлоқӣ-маънавий донишҷӯё н пеш аз ҳама ба ҳаёти оилавии мустақилона ҳидоят намудан, ташаккули фаҳмиши ахлоқии онҳо дар оила, мактаб ва ҷамъият бо мақсади инкишофи ҳиссиёти меҳру муҳаббат ба онмувофиқ мебошад.

Қалидвожа: тарбияи ахлоқӣ, дониш, маҳорат, малака, донишҷӯён, ҷавонписарон, ҷавондухтарон, сифатҳои ҳамаи инсонӣ, робитаи тарафайни ҷинсҳо, оила, муносибатҳои оилавӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ И ХАРАКТЕР ВЗАИМО ОТНОШЕНИЙ ПОЛОВ.

Следует отметить, что в современных условиях демократического, правового, светского и единого нравственного воспитания молодежи характер взаимоотношений полов является одним из вопросов, требующих решения. Этот вопрос в первую очередь связан со знаниями, высоким педагогическим и психологическим мастерством и нравственными качествами учителя (воспитателя).

Нравственное воспитание организует совокупность норм и основных правил поведения человека и может оказывать положительное или отрицательное влияние на экономическую и социальную жизнь юношей и девушек в своей деятельности, активизирует или тормозит развитие общества.

Значение нравственно-духовного воспитания учащихся состоит, прежде всего, в том, чтобы направить их к самостоятельной семейной жизни, сформировать у них нравственное мироощущение в семье, школе и обществе с целью развития чувства любви и привязанности.

Ключевые слова: нравственное воспитание, знания, умения, навыки, студенты, юноши, девушки, все человеческие качества, взаимоотношения полов, семья, семейные отношения.

FORMATION OF THE MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE AND THE NATURE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SEXES.

It should be noted that in modern conditions of democratic, legal, secular and unified moral education of young people, the nature of the relationship between the sexes is one of the issues that need to be addressed. This issue is primarily related to knowledge, high pedagogical and psychological skills and moral qualities of the teacher (educator).

Moral education organizes a set of norms and basic rules of human behavior and can have a positive or negative impact on the economic and social life of boys and girls in its activities, activates or hinders the development of society.

The significance of the moral and spiritual education of students is, first of all, to direct them to an independent family life, to form their moral worldview in the family, school and society in order to develop a sense of love and affection.

Key words: moral education, knowledge, skills, students, boys, girls, all human qualities, gender relations, family, family relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сатторов Асрор Қаҳҳорович номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Сурога: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, Тел. (992) 901408848, почтаи электронӣ: asroriddin@mail.ru*

Хабибова Ойшамо Муродовна-муаллими калони кафедраи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Сурога: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, Тел. (992) 985-58-55-90. Oisha-ddo@mail.ru

Сведения об авторах: *Sattorov Asror Kakhkhorovich, кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121, тел. (992) 901408848, e-mail: asroriddin@mail.ru*

Хабибова Ойшамо Муродовна – старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121, тел.: (992) 985-58-55-90 Oisha-ddo@mail.ru

Information about authors: *Sattorov Asror Kakhkhorovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of General Pedagogics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121, tel. (992) 901408848, e-mail: asroriddin@mail.ru*

Habibova Oisha Myrodovna - senior lecturer in pedagogy Tajik State Pedagogical University named Aini, Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121, тел.: (992) 985-58-55-90, Oisha-ddo@mail.ru

УДК 377.1

ОЦЕНИВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НА УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Оналбеков Е. Ж.

В основе реализации профессионального образования современных образовательных организациях лежит компетентностный подход, в котором субъекты образовательного процесс концентрируют свое внимание на качественных характеристиках студентов, приобретающих профессиональные знания и умения. В практике среднего профессионального образования профессиональные компетенции рассматриваются многими исследователями как универсальные способы решения профессиональных задач, как умения эффективно действовать на рынке труда, как быть востребованным в различных отраслях общественного производства [1,120-121]. Анализ реализации стандартов СПО показывает, сегодня существует

значительные проблемы в поисках диагностических механизмов оценки профессиональных компетенций учащихся.

Вместе с тем, необходимо отметить, что процесс оценки сформированности профессиональных компетенций студентов осуществляется при непосредственном участии работодателей. Если рассматривать педагогические профессиональные учебные заведения, то на выпускных экзаменах присутствуют руководители школ или других образовательных учреждений. С научной точки зрения, комплекс приобретенных студентами профессиональных компетенций следует рассматривать как некоторый интегральный показатель качества подготовки будущих специалистов, а сама технология оценивания строится в соответствии с рекомендациями работодателей.[2].

Такой подход к оценке профессиональных компетенций обучающихся требует четкого понимания тех проблем, с которыми встречаются преподаватели профессионально-педагогического колледжа в Таджикском педагогическом институте в г. Пенджикенте и работодатели, принимающие активное участие в данном процессе. Для понимания этих проблем в ТПИ г. Пенджикента был проведен обучающий семинар по проблемам оценки профессиональных компетенций выпускником педагогического колледжа, на котором не только обсуждались рассматриваемые проблемы, но и осуществлялся поиск их решений. Всего в работе семинара приняли участие 23 преподавателя колледжа и 14 директоров образовательных учреждений (школ и дошкольных образовательных учреждений).

Опрос преподавателей и его обсуждение показало, что значительное число респондентов не владеют современными диагностическими методами оценки профессиональных компетенций студентов (34, 6%). Кроме того ряд опрошенных считают, что оценка профессиональной компетентности студентов по их дисциплинам не входит в обязанности преподавателя, эти должны заниматься только руководители колледжа.

Более трети опрошенных считают, что необходимо в оценке действовать по упрощенной схеме «зачтено – не зачтено». Результаты практики и оценки, полученные на академических занятиях, по их мнению, достаточно убедительно свидетельствуют об уровне освоения профессиональных компетенций (31, 2%).

Ряд преподавателей согласовывают оценки профессиональных компетенций с работодателями. Они сами разрабатывают диагностические инструменты, в которые включают практические задания, кейсы, профессиональные ситуации с их разбором. На итоговые занятия приглашают работодателей, чтобы объективно оценить уровень освоения каждым студентами профессиональных компетенций по своим дисциплинам (16,2%).

Среди преподавателей, склонных к построению системы оценки профессиональных компетенций студентов, мы нашли всего 8% таких респондентов (2 человека). В процессе обсуждения их системы, было выявлено, что их интересовали не только уровень профессионализма по отдельным дисциплинам. Им удавалось создавать и проверять комплекс профессиональных умений в процессе академических и внеучебных занятий.

Проделанная на семинаре работа утвердила мысль о том, что сегодня в процесс профессионального образования необходимо внедрять такие диагностические методы, которые могли бы объективно оценивать результаты профессионального образования. Кроме этого, содержание работы наглядно показало отношения большинства преподавателей к оценке профессионализма студентов. Большинство из них, считает, что полученные академические оценки вполне отражают профессиональный уровень студентов по преподаваемым дисциплинам. Следовательно, среднее профессиональное образование сегодня нуждается в разработке таких механизмов оценки профессиональных компетенций, которые бы привлекали к этой работе каждого преподавателя. При этом, есть необходимость повышать профессиональную квалификацию преподавателей, в основу которой заложено содержание, где каждый будет ориентироваться на разработку диагностики в которой выделяются следующие компоненты:

- когнитивный, отвечающий за уровень практических умений, требуемый специалисту (например, для учителя начальных классов – это одни умения, а для воспитателя ДООУ – другие);

- операционно-деятельностный, отражающий приобретенный на производственных практиках профессиональные умения и навыки;

• развивающе-технологический, представляющий приобретенный студентами опыт профессиональной деятельности и видение перспектив его обогащения в реальных условиях работы в образовательном учреждении. [3, с.213-216]

Рассматривая проблему оценки профессиональных компетенций в работе Х.Ю. Бобохонова мы обратили внимание на то, что ученый успешно осуществляет оценочную деятельность, применяя компетентностно-ориентированные задания, при этом, содержание и формы таких заданий могут использовать студенческие проекты, деловые игры, анализ конкретных профессиональных ситуаций, требующих неоднозначного решения.[4] Очевидно, что современные средства оценки профессиональных компетенций студентов требуют серьезного творческого подхода и поиска таких инструментов, которые бы, с одной стороны отвечали на вопрос уровня усвоения профессиональной компетентности, а с другой, мотивировали студентов к глубокому изучению профессиональных дисциплин [5, с. 212-215].

Проведенный семинар показал, что преподаватели колледжа по-разному смотрят на технологию оценки профессиональных компетенций студентов. Анализ результатов свидетельствует, что 60% преподавателей используют для оценки портфолио. Его содержание включает учебные достижения по курсам обучения в колледже, награды за участие в различных конкурсах и мероприятиях, связанных с будущей профессией, оценки студентов, участвующих в олимпиадах по преподаваемым дисциплинам, результаты проектной деятельности, подтвержденные оценкой специалистов и др. Более трети участников семинара считали, что достаточно эффективной технологией могут быть разработанные кейсы, в которых моделируются различные профессиональные проблемы и задания студентам (30%). Немногие, среди опрошенных участников семинара (2 чел) считали, что наиболее эффективной технологией оценки, является организационно-деятельностная игра или деловая игра после завершения большого раздела изучаемой темы дисциплины.

Таким образом, можно утверждать, что современные оценочные средства профессиональных компетенций строятся как деятельность и имеют деятельностный характер, обнажая достижения и недостатки профессиональной подготовки студентов. Вместе с тем, такая оценка требует комплексного подхода в разработке содержания, куда включаются все. профессиональные дисциплины, и, наконец, это оценка, которая позволит осуществлять интегративное оценивание таким образом, когда ее содержание наиболее полно воспроизводит контекст будущей профессиональной деятельности студента.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Безюлева, Г.В., Иванова, Н.В., Никитин, М.В., Шеламова, Г.М. Профессиональная компетентность: аспекты формирования/ Под ред. Г.В. Безюлевой. – М.: Моск. психолого-социальный ин-т развития образования, 2005. С.120-121.
- 2.Звонников В.И., Чельшкова М.Б. Контроль качества обучения при аттестации: компетентностный подход: Учеб. пособие – М., Университетская книга; Логос, 2009.
- 3.Парвинаи, У. Виды самостоятельных работ учащихся по дидактической цели / У. Парвинаи, Д. Сироджидин // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-6. – С. 213-216.
- 4.Бобохонов, Х. Ю. Факторы роста информационной культуры учащихся средних профессиональных образований / Х. Ю. Бобохонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-6. – С. 216-219.
- 5.Сатторов, А. Э. Некоторые вопросы подготовки учителей начальных классов в системе кредитного обучения / А. Э. Сатторов, Р. Ш. Мусаввирова // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – № 3-1. – С. 212-215.
- 6.Белоновская, И.Д. Формирование профессиональной компетентности специалиста: региональный опыт: монография/ И.Д. Белоновская. – М.: Ин-т развития профессионального образования, 2005. – 351 с.

ОЦЕНИВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НА УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЯХ

В статье характеризуется требование оценки профессиональных компетенций студентов колледжа, выраженное в нормативных документах и профессиональных стандартах. Содержательная сторона статьи представлена конкретными методами, используемыми в оценке профессиональных компетенций на основе компетентностного подхода к организации профессионального образования.

Ключевые слова: оценка, профессиональные компетенции, компетентностный подход, профессиональное образование.

АРЗЁБИИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ ДОНИШЧҶҶЁНИ ТАШКИЛОТИ ТАЪЛИМИИ КАСБӢ ДАР МАШҶУЛИЯТҶҶОИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақола талаботи арзёбии салоҳиятҳои касбии донишҷӯёни коллеч, ки дар ҳуҷҷатҳои меъерӣ ва стандартҳои касбӣ ифода ёфтааст, тавсиф карда мешавад. Ҷониби мундариҷаи мақола бо усули мушаххасе, ки дар арзёбии салоҳиятҳои касбӣ дар асоси муносибати салоҳиятнок ба ташкили таҳсилоти касбӣ истифода мешаванд, пешниҳод карда мешавад.

Калимаҳои калидӣ: *арзёбӣ, салоҳиятҳои касбӣ, равиши салоҳиятдор, таҳсилоти касбӣ.*

PROFESSIONAL COMPETENCE ASSESSMENT OF STUDENTS AT THE TRAINING SEMINARS

The article discusses the need to evaluate the general competencies of students of professional educational organizations, based on the analysis of normative documents and modern publications, as well as on the results of the study conducted within the framework of training seminars; it is proposed the specific mechanisms for general competencies' evaluation during the training sessions.

Keywords: *evaluation, general competences, integrativedeveloping approach, competence decomposition, descriptors, evaluation mechanisms, competence-oriented task.*

Сведения об авторе: *Оналбеков Ержан Жарылкасынович гражданин Республики Казахстан, соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в г. Пенджикенте, тел. +77023331777*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Оналбеков Ержан Жарылкасынович шаҳрванди Ҷумҳурии Қазоқистон, докталаби кафедраи педагогика ва психологияи институти педагогии Тоҷикистон дар Шаҳри Панҷакент, тел. +77023331777*

Information about the author: *Onalbekov Yerzhan Zharylkasynovich citizen of the Republic of Kazakhstan, candidate of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, tel. +77023331777*

УДК 37.0.32.8 (575.3)

ББК: 74.00

АСОСҶҶОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДӢ ВА ТАШАККУЛИ КАСБИИ ОМУӢЗГОР ДАР РАВАНДИ ТАРБИЯИ ДОНИШЧӢҶҶЁН

Аҳмадзода Б.С.,

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ

Аҳамият пайдо кардани масъалаи мутобиқшавии омузгорон барои амалӣ гардонидани фаъолияти педагогӣ бо манфиатҳои давлат ва ҷомеа алоқаманд мебошад, зеро ба зимми онҳо вазифаи тарбияи насли оянда дар рӯҳияи ватандӯстӣ, камолоти маънавӣ ва ҷисмонӣ, яъне шаҳрвандони дарқунандаи аҳамияти арзишҳои умумии инсонӣ воғузур шудааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмин намудани пешрафти соҳаҳои илму маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ аз тамоми имкониятҳои истифода карда, ба таълиму тарбияи насли наврас ва омода намудани мутахассисони ботаҷриба дар ҳама самтҳои фаъолият аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад ва доир ба баланд бардоштани сатҳи сифати таълим, таъмини самаранокии фаъолияти касбии омузгорон ва рушди малакаи педагогии онҳо тамоми ҷораҳои заруриро амалӣ мегардонад.

Тибқи талаботи қонуни кишвар Тоҷикистони соҳибистиклол давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ буда, тарбияи насли наврас ва таҳкими ҳуввияти миллии ҷавонон муҳимтарин воситаи ҳаракатдиҳандаи пешрафти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Тарбияи донишҷӯён ва омода намудани мутахассисони оянда дар шароити муосир ин равандест, ки ҷиҳати тарбияи шаҳрвандон барои фаъолият ва ҳамкорӣ дар ҷомеаи демократӣ, фаъолияти меҳнати ташаббускор, иштирок дар идоракунии корҳои арзишманд, амалӣ намудани ҳуқуқу ҳақдорихо ва баланд бардоштани масъулияти сиёсӣ ва ахлоқӣ ба шумор меравад.

Шакли мурракабӣ ва номуайянии рафтори инсон зарурати тавсифи шахсиятро дар доираи андешаҳои мавҷудаи фалсафӣ, илмҳои табиатшиносӣ, равоншиносӣ, педагогӣ ва рушди тамоми ҷомеа ба миён меорад. Бешубҳа, яке аз омилҳои муҳими рушди шахсият фаъолияти касбӣ мебошад. Омӯзиши ҷунин мафҳумҳо, ба монанди шахсият, интиқоли таҷрибаи инсоният дар раванди рушди худ, таърихан тафсириҳои гуногунро паси сар кардааст. Дар раванди фаъолияти касбӣ шахс мунтазам бо одамони дигар ҳамсуҳбат шуда ба муносибатҳои муайяни ҷамъиятӣ дохил мешавад. Рушди касбӣ бо фаъолияти тамоми шахсият

дар такмили ихтисос алоқамандии зич дорад. Бинобар ин, ин муносибат дутарафа буда, дараҷаи умумии инкишофи шахсият шартӣ оғози такмили ихтисос буда, ташаккули касбӣ ба инкишофи куллии функсияҳои шахсии ҳар як шахс таъсири калон мерасонад. [1, С.25-26]

Асосҳои таълимию методӣ ва ташаккули касбии омӯзгор маҳорати ба роҳ мондани фаъолияти касбиро дар мутобиқат бо тавсияҳои илмҳои психологияю педагогӣ ва таҷрибаи пешқадам, дар чараёни таълим ба роҳ мондани тарбияи зеҳнии донишомӯзон, мукамал гардонидани маҳорату малакаҳои зарурӣ, фароҳам соختани шароити мусоид барои фаъолияти касбӣ, истифодаи оқилонаи тамоми воситаҳои таълимӣ, ба нақша гирифтани ва созмон додани чорабиниҳои гуногун, корбарии мунтазам бо насли наврас ва мутахассисон, ҳамзамон риояи интизомро дар иҷрои супоришҳо тақозо менамояд. Мақсади асосӣ барангехтани шавқу рағбати донишҷӯён ва ҷалб намудани ба корҳои нави ояндадор барои ҷамъият муҳим мебошад. Фаъолияти касбии омӯзгор дар самти ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, парвариши муҳаббат ба Ватан, мавқеи фаёлонаи ҳаётӣ, ҳисси байналмиллалӣ, интизومي бошуурона, тарбияи инсонпарварона, некӯкорӣ, адолат, ва зеҳнии донишомӯзонро дар бар мегирад.

Барои ташаккули касбии омӯзгор дар давраи мутобиқшавии мутахассисон чораҳои мушаххаси амалие заруранд, ки ба онҳо имкон медиҳад, то мушкилоти раванди аз худ кардани нақши нави иҷтимоиро зимни фарогирии фаъолияти касбӣ зудтар баргараф намоянд. Фаъолияти касбии шахс омили пешбарандаи ташаккули он эътироф карда мешавад. Дар навбати худ, касб, махсусан барои шахсони муосире, ки дар ҷомеа қору фаъолият доранд, амалан бо таълим алоқаманд мебошад. Нақши маорифе, ки муассисаи таҳсилоти миёнаи муосир, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти олӣ мебошад, торафт васеъ мешавад. Таърихан, он вазифаҳоеро, ки қаблан аз ҷониби оила ва баъзе муассисаҳои дигар иҷро мекарданд, ба уҳда мегирад. Мақсади асосии инсон раванди худомӯзӣ мебошад, ки дар рафти он шахс тавонотар, таҷрибанок, олиҷанобтар мегардад ва инчунин табиати ҷисмонӣ ва фаъолияти худро баргараф менамояд.

Самтҳои асосии мутобиқшавии касбии мутахассисони навкор дар соҳаи маориф тавачҷуҳи олимони зиёдро ҷалб менамоянд, ки ин табиист, зеро маҳз дар солҳои нахустини фаъолияти педагогӣ ва сифатҳои ташаккули касбии омӯзгор сурат мегирад, ки минбаъд дараҷаи маҳорати омӯзгори муассисаро нишон медиҳад. Муаммосе мавҷуд аст, ки байни талаботи мактаби муосир, ҷомеа ва омодагии воқеии омӯзгорони навкор ба рушди фаъолияти касбии педагогӣ барои амалӣ намудани он ва коркарди нокифояи назариявиро амалиро ошкор месозад. Рушди касбии хатмунандагони мактабҳои олӣ бо заминаи омодаسازی мутахассисони оянда дорой омодагии бунёди муайян карда мешавад, ки дар он тарбияи ҷисмонӣ ба ҳаракати иҷтимоӣ ва ташаккули идеалҳои ахлоқӣ ва солимии онҳо мусоидат мекунад. [1, С.25-26]

Ба туфайли тадқиқоти П.Ф. Лесгафт, тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун фан аввал дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва баъдан дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ, донишқадаҳои алоҳидаи миёна қорӣ карда шуд, ки ин метавонад муносибати байни инкишофи рӯҳӣ ва ҷисмониро пурра дар бар гирад. [6, 39с]

Дар солҳои аввали давраи шуравӣ вазифаи асосии муаллим аз он иборат буд, ки барои шиноختани омӯзондани ҷаҳон ва ташкили муҳит ё мушоҳидаи табиӣ шароит фароҳам оварад, ки ба меҳнати шахсии ҳар як мутахассис алоқаи зич дошта бошад. Дар солҳои 30-юм аз ҳад зиёд идеологикунории педагогика ва аз маданияти ҷаҳонӣ ҷудо кардани он ба пешрафти пурмахсули мактаб халал расонд. Андешаи пурсамар дар бораи фаъолияти ягона ва тақсимнашавандаи муаллим, якпорчагии шахсияти ӯ бетаваҷҷуҳии олимони ва муҳаққиқон монд. Тарбияи ҷисмонӣ асосан танҳо бо самти харбикунонӣ ба роҳ монда мешуд.

Ноғуфта намонад, ки ба шарофати асарҳои А.Н. Леонтьев, тезис дар мавзӯи зерин пайдо шудааст: «Шахсият дар раванди фаъолият ташаккул меёбад ва зохир мегардад ва дар айни замон худаш ба рафти фаъолият таъсир мерасонад. Шахсият ва фаъолият бо ҳам алоқамандии зич доранд. Таъсири маҷмӯии фаъолият ягонагии тағйиротро дар соҳаҳои иҷтимоию биологӣ, табиати ҷисмонӣ ва маънавии ҳар як шахсро дар роҳи рушд ёфтани ташаккули касбӣ таъмин менамояд. Бо ақидаи Т.Ф. Кузнецов ва ҳаммуаллифон мавҷудияти инсон фаъолияти-ҷамъиятӣ гардид. Ва ин муҳит баҳри рушди касбии инсон хусусиятҳои зарурӣ ва табиӣ пайдо мекунад. Фаъолияти одамон ҳамчун ҳислатҳои асосии мавҷудияти инсон дар айни замон яке аз асосҳои маданият мебошанд. Маданият дараҷаи инкишофи

табиати чамъиятии инсонро дар назар дорад, ки дар он тарбияи насли наврас ҳамчун қисми таркибӣ ва хислати алоқаи инсон бо ҷомеаро ифода мекунад. Бо меҳнат муқаррар карда шуда, табиати дуҷуми офаридаи инсон мегардад. Он мафҳуми хислатҳои касбӣ ва шахсии шахсро ташкил медиҳад. [1, С.25-26]

Фаъолияти одамон ҳамчун хислатҳои асосии мавҷудияти инсон дар айни замон ба шумор рафта яке аз асосҳои маданият мебошад. Маданият дараҷаи инкишофи табиати чамъиятии инсонро дар назар дорад, ки дар он тарбияи насли наврас ҳамчун қисми таркибӣ ва хислати муносибати инсон бо ҷомеаро бо меҳнат муқаррар карда, табиати дуҷуми офаридаи инсон мегардад. Он мафҳуми хислатҳои ташаккули касбии шахсро ташкил медиҳад.

Тадқиқоти Л. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн образи одамеро офаридааст, ки шахсияти вай на дар программаҳои ирсии дар у чойгиршуда, на дар умқи маҳорат, дониш ва малакаи азхудкардааш, балки дар системаи фаъолияте, ки тавассути ин донишу малака амалӣ мегардад, воқеъ гардидааст. Проблемаи асосие, ки самти ташаккули касбии омӯзгорро муайян мекунад, ин маҳорати касбӣ мебошад, ки асоси умумии методологияи он принципҳои ягонагии шуур ва фаъолият ба шумор меравад. Мазмуни назариявӣ ин ифшои шартҳои фаъолият дар раванди ташаккули маҳорат ва қобилият муайян карда мешавад. Усули асосии ноил шудан ба камолоти касбӣ, ки доираи васеи тайёрии омӯзгоронро дар бар мегиранд, дар самтҳои фаъолияти рушди касбӣ фарқи мутахассисон пайдо мешавад.

Дар замони муосири илму техника аз омӯзгори ботаҷриба талаб карда мешавад, ки вай дар рушди фаъолияти касбии худ дар ҳама самтҳои қори фикрӣ ва ҷисмонӣ, методология ва ташкили муносибатҳои байни субъектҳоро дар раванди фаъолияти педагогӣ мунтазам тақмил диҳад. Рушди касбии омӯзгор дар ду мавқеаи муқобил баррасӣ шуд. Яқум аз мутлақи донишҳои табиӣ ва маҳсусан амалӣ ҳамчун шакли ягонаи имконпазир, ки аз донишҳои илмӣ бармеояд. Маҳдудияти ҷунин масъалаҳои ба амал омада дар кӯшиши омода намудани манзараи илмӣ таълимии омӯзгорон танҳо дар асоси маълумоти соҳаи дониш ва пешниҳоди он ҳамчун ҷаҳонбинии илмӣ зоҳир мегардад. Қабул намудани ҷунин мавқеаҳо ғайри имкон ҳисобидан мумкин, зеро вай ҷаҳони маънавии шахсро инъикос намекунад ва аз мазмуни васеи иҷтимоӣ ҳолӣ нест. Ихтисос муносибати худро ба интихоби иттилооти илмӣ тақозо мекунад: танҳо бо доштани ҳаҷми зарурии дониш барои қонҷ кардани манфиатҳои маҳсуси амалӣ маҳдуд карда мешавад. [3, с176]

Дар натиҷа донишхое ба даст оварда мешаванд, ки хусусияти мозаикӣ доранд, муттаҳид шудани алоқаҳои тасодуфиро дар бар мегиранд, на ин, ки қобилияти бунёди системаи яклухти фарогири «дониш-амалҳо», ки боиси тамоили ҷаҳонбинии нопурраи мантиқӣ мегардад, бошад. Дар баробари ин мутахассиси фанни баландихтисос ба ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ омода набуда мемонад, «бинии» касбии у бо тарбияи эстетикӣ ва маънавӣ пайваста мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки рушди тақмили ихтисос ба дараҷае мерасад, ки мутахассисони соҳаҳои хусусӣ наметавонанд дар доираи маҳдуди худ дар бораи объекти таҳқиқот назари яққониба ба вучуд оваранд. Ҷунин тақсимот мунтазам вазифаи тарбияи насли наврасро дар раванди ташаккули маҳорати касбии муаллим вусъат мебахшад. Инкишоф ва тақмили ҳуди фан боиси ҷалби донишомӯзони гуногун дар соҳаи тарбияи мутахассисони оянда мегардад.

Муносибати хеле маҳсусгардонидашуда, ки дар ин давра ҳукмрон буд, боиси он гардид, ки мазмуни ҳоси тарбияи насли оянда дар омода намудани мутахассисони соҳа ин таълими ҳаракатҳо ва сифатҳои ҷисмонии инсон ба шумор мерафт. Дар баробари ин баҳс карда мешуд, ки дар раванди тарбия танҳо муаллими мутахассис тарбиятгар шуда наметавонад. Дар ин маврид бисёр шаклҳои аллақай муқарраршудаи тарбия дар рушди касбият ошкор карда нашудаанд: тарбияи ҷисмонӣ дар структураи вақти ҳолӣ дар оила, дар хона, дар қор, ҳангоми машқҳои варзишӣ, худтарбиякунӣ ва ғайра имкониятеро пайдо кардан мумкин буд, ки мутахассиси соҳаи тарбияи ҷисмонӣ шуда наметавонист. Аксар вақт, тарбияи ҷисмонӣ танҳо нақши воситаи иловагӣ дар ба даст овардани сарбории мушакҳо вобаста ба набудани фаъолияти фаъол таъин карда мешавад.

Раванди азнавсозӣ ба идеяи ҳавасмандгардонии рушди омӯзгор дар рафти фаъолияти касбии онҳо, тайёр кардани мутахассиси оянда дар системаи таҳсилот замина гузошт. Таваҷҷуҳ аз маҳсусгардонӣ ба касбомӯзӣ сурат гирифта, проблемаи шахсияти мутахассис аз он сабаб аст, ки тақмили ихтисоси қоргарон, васеъ шудани донишу малакаи онҳо, афзоиши

тасаввуроти инсонӣ, ташаккули шахсият яке аз вазифаҳои асосии шароити пешрафти иқтисодӣ, резерви калони истехсолот, ки дар он инкишофи ҳаматарафаи шахс аз майлу хошии инсондустӣ ба проблемаи муҳимми сотсиалӣ мебошад, таъдил меёбад.

Фаъолияти ҳар як омӯзгор ин мувофиқат кардан ва эҷод намудан мебошад, ки барои қонёгардонии ниёзҳои моддӣ ва маънавии донишҷӯён, рушди нерӯҳои асосии ҷисмонӣ ва раванӣ, ҳислатҳои маънавий таъсири мусбат расонад. Тарбияи донишҷӯён дар раванди таҳсил як қисми ҷудонопазири раванди ҳамаҷонибаи педагогӣ мебошад, ки дар донишҷӯён малакаҳои меҳнатӣ, рушди тафаккури амалии муфид, меҳнати эҷодӣ ва фаъолияти меҳнатии минбаъда пас аз тарк кардани муассисаи таълимӣ боқӣ мемонад. Донишҷӯёни муассисаҳо бо доштани малакаҳои меҳнатӣ маъноӣ онро надоранд, ки ин натиҷаи ниҳой аст, зарур аст, ки малакаҳои бадастовардари мунтазам инкишоф ва муттаҳид созанд. Барои ин, ба андешаи ҳар як омӯзгор, раванди таълимро бо усули гуногун, дар асоси маводи мушаххасе, ки аз ҷиҳати зарурӣ ва табиат ва таҷрибаи бевосита ва мушоҳидаи донишҷӯён гирифта шудааст, тағйир диҳад.

Таҳсили фаъолияти меҳнатии омӯзгорон ба донишҷӯён таълим медиҳад, ки эҷодкорона, фаъол ва фикру мулоҳиза дар бораи олами худро озодона баён намуда тавонанд. Таҳияи фаъолияти меҳнатиро дар асоси ҳамкориҳои самараноки маърифати самарабахши таълими шахрвандӣ ва ахлоқӣ ба роҳ монанд, ки асоси фаъолияти эҷодӣ ва маҳсулноқӣ дар фаъолиятҳои таълимӣ, маърифати ҷисмонӣ ва варзиш ва намоишҳои ҳаводор ба шумор меравад. Фаъолияти меҳнатии омӯзгорон бидуни ташаккули шуури меҳнат ғайриимкон аст. Фаъолияти меҳнатии омӯзгорон натиҷаи маърифати меҳнатӣ, таълим ва самти тарбияи касбӣ мебошад. Аз ин рӯ, фаъолияти меҳнатӣ бояд ҳамчун муътадил тавсиф карда шавад - соҳаи ҳавасмандкунанда, огоҳии амиқии донишу мулоҳиза ва ба таври ошкоро иҷрои вазифаҳои зарурӣ ба роҳ монда шавад.

Тамоюли устувор ба фаъолияти ҳар як омӯзгор; Ташаккули фарҳанги меҳнатӣ; Омодагии амалӣ, ахлоқӣ ва психологӣ ба қори эҷодӣ; ташаккули муносибати ахлоқии кӯдак ба фаъолияти меҳнатӣ; Рушди қобилиятҳои эҷодии донишҷӯ мебошад. Ба андешаи ман, барои ноил шудан ба ин мақсадҳо, бояд хушғерии меҳнатро дар кӯдакон ташкил ва инкишоф диҳад.

Омӯзиш пеш аз ҳама ҷолиб мегардад, вақте, ки донишҷӯй фикри худро баён мекунад, қори зеҳнӣ натиҷаҳои мебинанд, дар он ҳолат қори шумо ва кӯшишҳои шумо муайян карда мешавад. [9, с. 35]

Дар заминаи мунтазам тақмил додани робитаҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбӣ молиқияти забондонӣ аҳамияти муҳими иҷтимоиро пайдо мекунад. Ин, дар навбати худ, аз нав дида баромадани талабот ба сатҳи омӯзиши забонҳои мутахассисон мегардад.

Дар системаи тақмили ихтисос самти инсонпарварӣ тавассути ташаккули эҳтиҷоти омӯзгор ба тақмили ихтисос ва худ таълими умумии фарҳангӣ ва касбӣ амалӣ мегардад. Масъалаи интихоби мазмуни оптималии курсҳои тақмили ихтисос низ барои рушди касбии омӯзгор ҳал шудааст. Самаранокии чунин курсҳо аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза мазмун, шакл ва усули таълими донишҷӯён ба талаботи пешрафти илмию техникӣ мувофиқат мекунад ва ба асосҳои муосири психологию педагогии таълим мувофиқат мекунад. Зарурати тақмил додани курсҳои тақмили ихтисос барои рушди касбии омӯзгорон аз зарурати дар амал баргараф намудани камбудҳои мавҷуда: формализм, асосан ахборотчиғии таълим ба миён меояд. [13, с. 67]

Аз ин рӯ, интихоби мавзӯ дар раванди таълим проблемаи мубрами ташаккули мазмуни тақмили ихтисоси омӯзгорони фанҳои техникӣ коллечҳо, техникумҳо ва литсейҳоро фаро мегирад. Дар солҳои охир вазъияти тайёр кардан дар курсҳои тақмили ихтисоси муаллимон ва устодони таълими истехсолӣ, махсусан дорой маълумоти миёнаи техникӣ ба талаботи ҳозираи илм ва истехсолот пурра ҷавоб дода наметавонад ва ба дигаргунсозии ҷиддӣ эҳтиҷ дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. Просвещение, 1990. С.25-26.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений в подготовке учителя. 1983. С. 281.

3. Зайцев Г.К. Потребности информационный подход воспитании/советская педагогика №11, 1991-с. 29-32.
4. Леонтев А.Н. Избранные психологические произведения. Педагогика, 1983-Т.2.-с176.
5. Столяров В.И. Методологические принципы определения понятий в процессе научного исследования. Уч. Пособие -М: 1984 с.59
6. Шаймардонов Р.Х. Теория и технология интенсивного развития профессиональной личности учителя в вузе. Автореф.диссерт. д.п.н. Казань, 1998.-39с.
7. Степанская, Т. М. Лесневский А. А. // Барнаул: энцикл. Барнаул, 2000. С. 167.
8. Силина, И. Г. А. А. Лесневский (чертежник, городской голова, общественный деятель) // Алтайский архивист. Барнаул, 2000. С. 23-28.
9. Абдулоев Ш. Педагогические основы повышения квалификации преподавателей специальных дисциплин, не имеющих базового педагогического образования. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. Душанбе. 1990. 2.3.4.
10. Аваев А., Крылов АН., Очерский Б.М. Общая электротехника. М.: Госэнергоиздат. 1
11. Амосова Р.Г. Опыт внедрения результатов педагогических исследований в практику. Советская педагогика. 1976. №9. 57-
12. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания Л: Наука. 1969.
13. Архипова СП, Педагогическое самообразование преподавателей теоретического обучения инженерно-технических работников предприятий в системе непрерывного повышения их квалификации: Автореф. дис. канд. пед. наук Л. 1981. 21. 6. 7.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДӢ ВА ТАШАККУЛИ КАСБИИ ОМУӢЗГОР ДАР РАВАНДИ ТАРБИЯИ ДОНИШЧӢӢН.

Дар мақола асосҳои таълимию методӣ ва ташаккули касбии омузгор маҳорати ба роҳ мондани фаъолияти касбиро дар мутобиқат бо тавсияҳои илмҳои психологияю педагогӣ ва таҷрибаи пешқадам, дар ҷараёни таълим ба роҳ мондани тарбияи зеҳнии донишомӯзон, мукамал гардонидани маҳорату малакаҳои зарурӣ, фароҳам сохтани шароити мусоид барои фаъолияти касбӣ, истифодаи оқилонаи тамоми воситаҳои таълимӣ, ба нақша гирифтани ва созиши додани ҷорабиниҳои гуногун, корбарии мунтазам бо насли наврас ва мутахассисон, ҳамзамон риояи интизомро дар иҷрои супоришҳо тақозо менамояд.

Калидвожаҳо: метод, таҷриба, малака, фаъолият, ғайризабонӣ, имконпазир, мутахассис, шароит, васоит, зеҳнӣ, ташаккул, байнизабонӣ, психология.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ.

В статье рассматриваются учебно-методические основы и профессиональное развитие педагога, умение вести профессиональную деятельность в соответствии с рекомендациями психолого-педагогических наук и передовой практики, в процессе обучения развитие интеллектуальной образованности учащихся, а также совершенствование необходимых навыков и умений, создание благоприятных условий для профессиональной деятельности, требует рационального использования всех средств воспитания, планирования и организации различных мероприятий, регулярного взаимодействия с подрастающим поколением и специалистами, и в то же время, дисциплинированность в выполнении заданий.

Ключевые слова: метод, опыт, умение, деятельность, неязыковой, возможный, специалист, условия, медиа, интеллектуальный, формирование, язык, психология.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND ADVANCED TRAINING OF TEACHERS IN THE PROCESS OF TEACHING STUDENTS.

In the given article, the educational and methodological foundations and professional development of the teacher, the ability to conduct professional activities in accordance with the recommendations of psychological and pedagogical sciences and advanced practice, during the course of education, the development of the intellectual education of students, the improvement of the necessary skills and abilities, the creation of favorable conditions for professional activity, It requires the rational use of all educational tools, planning and organizing various events, regular interaction with the younger generation and specialists, and at the same time, discipline in the performance of tasks.

Key words: method, experience, skill, activity, non-linguistic, possible, specialist, conditions, media, intellectual, formation, interlanguage, psychology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аҳмадзода Б.С., муовини ректор оид ба тарбияи Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, Тел: (992) 985053454, email- abunafsha@mail.ru

Информация об авторе: *Ахмадзода Б.С., проректор по воспитательной части Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими, Тел: (992) 985053454, email- abunafsha@mail.ru*

Information about the author: *Ahmadzoda B.S., Vice-Rector for Educational parts of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Tel: (992) 985053454, email- abunafsha@mail.ru*

УДК: 802.0:677

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ИНЖЕНЕРОВ-ТЕХНОЛОГОВ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ С УГЛУБЛЕННЫМ ИЗУЧЕНИЕМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Абдуллозода Х. А.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб

21 декабря 2021 года Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон обратился с традиционным ежегодным посланием к парламенту страны.

С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, Глава государства предложил объявить 2022-2026 годы, «Годами развития промышленности». В этот период необходимо образовать более 500 тыс. новых рабочих мест, увеличить денежный доход населения в 2 раза и долю среднего слоя населения довести до 45 процентов, и тем самым снизить уровень бедности до 15 процентов.

За январь-май 2023 года в Таджикистане промышленные предприятия совместно с частными предпринимателями произвели продукцию на сумму 16 млрд. 656,3 млн. сомони, что по сравнению с аналогичным периодом прошлого года больше на 1 млрд. 155,1 млн. сомони. Также обеспечен темп роста с учётом сопоставимых цен на уровне 9%.

По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, промышленность страны является важнейшим фактором решения социально-экономических проблем, её доля в валовом внутреннем продукте с каждым годом постепенно увеличивается. Объем производства промышленной продукции увеличился с 15,1 млрд. сомони в 2016 году до 43,0 млрд. сомони в 2022 году, темп роста увеличился в 2,8 раза [1].

В связи с этим в контексте изменения требований, предъявляемых к современному инженеру, когда, вследствие диверсификации должностных обязанностей, востребованными становятся такие качества специалиста, как готовность к принятию решений, способность быстро реагировать и адаптироваться к изменяющимся производственным и социальным условиям, умение работать в команде, руководить малыми и большими группами актуальным становится изменение образовательной парадигмы студентов технических вузов — будущих инженеров-технологов текстильной промышленности.

Рассмотрим понятие и определение термина «цели образования». С. В. Крысюк определяет цели образования как «идеальные прогнозируемые результаты педагогической образовательной деятельности. Целями образования является всестороннее развитие человека как личности и наивысшей ценности общества. Цели образования это конечное состояние или результат, которого стремятся достичь органы образования, разрабатывая и реализуя государственную образовательную политику» [2].

Е. С. Рапацевич приводит такое определение «цель современного образования формирование и развитие качеств личности, необходимых ей и обществу для включения в социально значимую деятельность».

О. Е. Коваленко определяет, что «цель это идеальное, умственное представление результатов деятельности».

Такие определения понятия цели позволяют сделать вывод, что цели образования в профильном высшем учебном заведении это идеальные желаемые результаты профессиональной подготовки будущих специалистов текстильной отрасли. На современном этапе развития педагогической науки существуют различные способы описания целей.

Традиционно цели представляют через содержание того, что изучают, деятельность преподавателя, учебную деятельность студентов, внутренние процессы личности.

Однако такие представления цели не удовлетворяют требованиям современных технологий обучения, поскольку имеют ряд недостатков, а именно: нечеткое представление о результатах обучения, в некоторых случаях невозможность представить содержание обучения,

определить степень достижения цели. Поэтому чаще цели определяют через категории «знать» и «уметь».

По уровням деятельности личности различные виды целей разделяют на стратегические, тактические и оперативные. Что касается профессиональной подготовки будущих инженеров-технологов, то стратегическая цель обучения отражается в образовательно-квалификационных характеристиках и образовательно-профессиональных программах. Такая цель должна соответствовать требованиям, предъявляемых к специалисту, которые определены в квалификационных характеристиках и должностных инструкциях служащих тех отраслей промышленности, для которых осуществляется подготовка будущих специалистов. Кроме того, при определении целей подготовки будущих инженеров-технологов текстильной отрасли необходимо опираться на требования Болонского процесса, который направлен на формирование единого европейского пространства высшего образования. Для обеспечения мобильности инженеров в Европе разработаны требования к специалистам в области техники и технологии, стандарты для аккредитации инженерных программ в рамках проекта EUR-ACE (European Accredited Engineer Европейский аккредитованный инженер) [3].

Исходя из этого определения, можно выделить следующие цели образования, а именно: обучающая, развивающая и воспитательная. Обучающая цель реализуется через формирование профессиональных знаний и умений, которыми должен обладать будущий инженер-технолог текстильной отрасли, развивающая цель направлена на развитие интеллектуальной, эмоциональной и физической сфер личности будущего специалиста.

Современное инженерное образование предполагает необходимость регулярного (хотя бы раз в 3 года) обновления практической части учебной программы, с ориентацией на новейшие тенденции развития соответствующей отрасли. Ведь за 4–5 лет, проходящих со дня зачисления студента в вуз и до получения им диплома об окончании, любая академическая программа, даже учитывавшая новейшие на момент поступления технологии, безнадежно устаревает. Как результат в отечественных технических и технологических вузах в качестве перспективных часто преподносятся области и парадигмы, устаревшие на 10 и более лет. Недостающие знания и умения студенты нередко вынуждены получать сами при помощи литературы и общения с будущими коллегами через интернет-форумы и конференции.

В результате этого возникают проблемы с изучением всех предметов предназначенного и предложенного в учебном плане. Так как в процессе обучения студенты инженер-технологии часто встречаются с трудностями в изучении углублённого английского языка. Для того чтобы преодолеть эти препятствия нужно согласовывать все материалы с министерством и вузом, где преподаются данные предметы и специальности.

Почему же потребность в специалистах с инженерным образованием, являющаяся одной из наиболее острых для многих стран, в том числе и в нашей, в недалеком прошлом, перестала быть актуальной у нас? Ведь такая необходимость обусловлена стремительными темпами экономического роста на основе усиливающейся мировой конкуренции в сфере технических разработок и создания новых машин и механизмов. Может ли быть качественное инженерное образование у тех, кто не производит своих технических систем в рамках догоняющей индустриализации? Если мы говорим о следующем этапе технологического развития, то нужно сформировать его дальнейшую конструкцию, ответить на вопросы: как мы встроимся в существующие технологические направления, ниши и цепочки, кто придумает систему организации и функционирования инженерной сферы в целях устойчивого технологического роста и развития, как готовить технические кадры для данной сферы, где мы не имеем даже миноритарной доли? Налицо непрестижность инженерно-технических профессий.

Низкая заработная плата инженеров, слабая социальная защищённость, спад в промышленности и технологическая отсталость части предприятий приводят к тому, что лишь небольшая часть молодых специалистов с высшим инженерно-техническим образованием идет работать по полученной профессии (от 35 до 60%).

В настоящее время, время быстрого развития международных отношений в образовательной, научной, деловой и культурной сфере, качество подготовки современного инженера зависит от его владения не только знаниями узко технического характера, но и способности работать на международном уровне, а значит осуществлять профессионально-деловое иноязычное общение, как устное, так и письменное, с иностранными коллегами и партнерами. Принимая во внимание такой социальный заказ, высшим учебным заведениям

необходимо пересматривать содержание образовательных программ и технологий, ориентируясь на формирование совокупности компетенций, сформированность которых позволит выпускнику быть востребованным и конкурентоспособным в современных динамично развивающихся условиях[8].

Нужно отметить, что начиная с 2009 года горизонты сотрудничества Института технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб год за годом расширяется. Все вузы партнёры из Российской Федерации в рамках договоров о сотрудничестве ежегодно принимают бакалавров и магистров инженер-технологов для обучения на бюджетной основе. Это позволяет нашим студентам, используя самые новейшие инновационные технологии развивать навыки обучения. До сих пор идёт преподавание в формате онлайн или дистанционного образования для инженер-технологов института. Все занятия преподают выдающиеся учёные из вузов Российской Федерации.

В преподавании иностранных языков коммуникативная направленность давно считается приоритетной, однако, следует отметить, что в большей степени это касается языковой подготовки специалистов гуманитарной области, а когда речь идет о специалистах технической сферы, акцент смещается в сторону обучения переводу технической литературы и научных статей, изучению лексического корпуса узкоспециализированных терминов. Это связано с тем, что еще недавно инженерная должность не предполагала осуществление иноязычной коммуникации на разных уровнях, а контакты с иностранными фирмами были ограниченными, соответственно обучение студентов технических вузов сводилось к обучению переводу текстов технического содержания. Однако, сейчас формирование коммуникативной грамотности студентов — будущих инженеров необходимо признать приоритетным в обучении иностранному языку в вузе.

Изменения требований к подготовке студентов — будущих инженеров отражается на необходимости серьезного внимания к отбору методологических подходов, как основного инструмента познания, определяющего основные его направления.

В педагогическом понимании термин “подход” означает совокупность приемов, способов, используемых для воздействия на кого-либо, изучения чего-либо, ведения дел. Исследовательский подход определяется как исходный принцип, исходная позиция исследователя [1].

Исследователи Э. Г. Юдин и И. В. Блауберг описывают методологический подход как “принципиальную методологическую ориентацию исследования, как точку зрения, с которой рассматривается объект изучения (способ определения объекта), как понятие или принцип, руководящий общей стратегией исследования”[11].

В научном исследовании выделяют большое количество методологических подходов, что обусловлено множеством задач, разнообразием целей, которые необходимо достигнуть в результате образовательного процесса. Эта проблема может быть успешно решена при соблюдении ряда условий:

- избираемые методологические подходы должны быть адекватными, т. е. в полной мере соответствовать целям и задачам исследования;
- для получения объективной и целостной картины исследуемого явления необходимо использовать не один, а несколько подходов;
- совокупность методологических подходов, применяемых в исследовании, не должна включать взаимоисключающие подходы;
- методологические подходы должны дополнять друг друга, что позволяет изучить конкретный объект всесторонне и во всех его взаимосвязях.

Среди наиболее популярных методологических подходов выделяют системный подход, личностный, деятельностный, культурологический, социо-культурный, полисубъектный (диалогический), компетентностный, коммуникативный, аксиологический и другие.

Общенаучным подходом, активно используемом разными науками, является системный подход.

Системный подход, основными принципами которого являются целостность, то есть рассмотрение объекта как единой системы, структурность, понимаемая как взаимозависимость связей и отношений между отдельными элементами этого объекта, и иерархичность, как возможность выделения в рамках некоторой системы других, более элементарных систем, на практике будет иметь разное содержательное наполнение

применительно к философии, психологии, социологии, педагогике и другим областям деятельности людей. Более того, даже в рамках одной науки системный подход может проявляться по-разному: в педагогике, в частности, это зависит от того, что именно оказывается в фокусе внимания — проблемы воспитания и развития личности или вопросы дидактики. В свою очередь тот или иной принцип в общедидактическом его понимании получает дальнейшую интерпретацию при рассмотрении проблем, связанных с преподаванием конкретной дисциплины [9].

Вхождение системного подхода в отечественную педагогическую науку в конце 60-х годов XX столетия было закономерным процессом, определенным социокультурными, общенаучными факторами и внутринаучными тенденциями развития отечественной педагогики. Основы системного подхода были положены трудами зарубежных ученых еще в 20-е годы XX века А. И. Бергом, Л. Берталани, К. Боулдингом, Н. Винером.

В одной из первых публикаций по системной проблематике сектора системного исследования науки И. В. Блаубергом, В. Н. Садовским и Э. Г. Юдиным для определения научного статуса системного подхода была предпринята попытка разделить всю сферу системных исследований на ряд областей со специфическими задачами:

- формирование специфической системной картины мира и общей системной теории — область на стыке общенаучных и философских разработок;
- разработка логики и методологии системного исследования -область метанаучной дисциплины;
- осуществление специально-научных системных разработок -область конкретных наук;
- построение общей теории систем, смысл которой не в универсальности, а в том, что она является «метатеорией» — некоторой обобщенной концепцией теории систем применительно к определенным классам задач (абстрактно-математических, биологических, технических, социальных).

При обучении иностранному языку важен анализ и учет психологических, психофизиологических и лингвистических аспектов, это в полной мере обеспечивает системный подход, основываясь на глубинных связях и закономерностях.

Овладение иностранными языками представляет собой сложный «психофизиологический процесс, конечной целью которого является приобретение полноценной коммуникативной компетенции как совокупности знаний, умений и навыков во всех видах иноязычной речевой деятельности. Это также переход к новому образу мышления, обуславливающему речепорождение в соответствии с грамматическими схемами и смысловыми связями системы иностранного языка.

Для студентов технического профиля подготовки, коммуникативная направленность в обучении иностранному языку вызывает большие трудности, так их отличает стеснительность, некая замкнутость, неумение логично и правильно строить высказывания, им не присуща та артистичность и творческое начало, как например, студентам «гуманитариям», поэтому так важно учитывать психофизиологические особенности обучаемой группы, при выборе подходов и методов преподавания [12].

Однако, следует отметить, что таким студентам легче воспринимать иностранный язык как систему, видеть взаимосвязи внутри языка. Преподнося изучаемый материал схематично и формулами, объясняя те или иные явления в системе, облегчает усвоение нового материала. Чтобы студент «технического склада ума» активно участвовал в иноязычном общении на занятиях, необходимо создать ситуации, близкие к профессиональным, поставить прагматическую задачу. Студентам этого профиля подготовки важно осознание ценности и перспективности знания иностранного языка для их будущей профессии.

Использование системного подхода, учитывающего все вышеперечисленные параметры, позволит сократить временные затраты и откроет новые возможности повышения качества обучения иностранным языкам.

Отбор компонентов языковой системы с целью их последовательного освоения осуществляется при системном подходе в порядке, при котором, во-первых, достигается понимание согласования подсистем, структур и элементов языка друг с другом, а во-вторых, учитывается их взаимное функционирование в речи. По мнению Леонтьева А. А., «сформированные таким образом психофизиологические механизмы трудно поддаются угасанию и могут вновь и вновь проявляться при возникновении условий, которым они

соответствовали». Именно этим объясняется тот факт, что полноценная способность к мышлению и коммуникации на иностранном языке (коммуникативная компетенция), достигаемая при его системном изучении, сохраняется на всю жизнь и быстро восстанавливается даже в случае долгого отсутствия практики [13].

Однако, роль системного подхода в решении уже поставленных проблем значительно скромнее, чем в их постановке. Объяснение этому факту заключается в том, что системный подход до сих пор разработал универсальной и эффективной совокупности специфических средств и методов решения проблем.

Следует отметить, что использование системного подхода при обучении иностранному языку не исключает использование других подходов. Как отмечают исследователи В. В. Шестаков и В. П. Сергиевский, «методология не может быть сведена к какому-то одному, даже «очень хорошему методу» и не является простой суммой отдельных научных методов. Все методы познания существуют как элементы единого процесса познания, в котором обеспечиваются специфические свойства науки, поэтому важным является обеспечение методологического плюрализма, гармоническое единство методов всех уровней» [7].

Таким образом, знания являются базой компетентности человека, которая рассматривается при компетентностном подходе (Д.А.Иванов, К.Г.Митрофанов, О.В.Соколова и др.).

Компетентностный подход акцентирует внимание на результате образования, причем в качестве результата рассматривается не сумма усвоенной информации, а способность человека действовать в различных проблемных ситуациях, т.е. результаты образования признаются значимыми за пределами системы образования.

В передовых странах существует двухступенчатая система предъявления требований к качеству инженерной подготовки и признанию инженерных квалификаций. Первая ступень – оценка уровня образовательных программ бакалавров в области техники и технологий через процедуру их аккредитации. Вторая ступень – признание профессиональных квалификаций инженеров через их сертификацию и регистрацию. Такие системы реализуются в каждой стране национальными, как правило, неправительственными профессиональными организациями – инженерными советами, имеющими в своем составе органы по аккредитации образовательных программ и сертификации специалистов: Аккредитационный совет по технике и технологиям (Accreditation Board for Engineering and Technology, АВЕТ, США), ЕСУК (Великобритания), ССРЕ (Канада), IEAust (Австралия) и др. Мировым лидером в области разработки новых критериев, процедур и методов оценки качества образовательных программ является АВЕТ, США.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ващенко В. П. От «внедрения» до «осознания» и «принуждения»: об инновациях и их производных / Рос. науч.-исслед. ин-т экономики, политики и права в науч.-техн. сфере // <http://ier.ru/upload/iblock/385/3858d7e006fa247844183ecfce6fb44b.pdf>.
2. Давидович, В. Е. Сущность культуры [Текст] / В. Е. Давидович, Ю. А. Жданов. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1977. – 145 с.
3. Дементьева, М. В. Педагогические условия готовности к деловому иноязычному общению у студентов неязыковых факультетов вузов : автореф. дис. ...канд. пед. наук [Текст] : 13.00.08 / М. В. Дементьева. – Челябинск, 2001. – 22 с.
4. Демин, В. А. Профессиональная компетентность специалиста: понятие и виды [Текст] / В. А. Демин // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2000. – № 4. – С. 34–42.
5. Деркач, А. А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований / А. А. Деркач. – Москва : РАГС при Президенте РФ, 1999. – С. 17.
6. Добрович, А. Б. Общение: наука и искусство [Текст] / А. Б. Добрович. – Москва, 1978. – 144 с.
7. Зеер, З. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход [Текст] / З. Ф. Зеер. – Москва : МПСИ, 2005. – 216 с.
8. Колесник, Н. Е. Роль дисциплин общеобразовательного цикла в формировании профессионально важных качеств учащихся в условиях компетентностного подхода / Н. Е. Колесник. — Текст : непосредственный // Педагогика: традиции и инновации : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). — Т. 2. — Челябинск : Два комсомольца, 2011. — С. 43-46.

9. Коршунов А., ведущий научный сотрудник Центра системного анализа и стратегических исследований НАН Беларуси, к.ф.-м.н., <https://cyberleninka.ru/article/n/problemu-podgotovki-inzhenerov-v-sovremennyh-usloviyah>, | №2 (192) | Февраль 2019 | наука и инновации стр. 19-23;
10. Кочетков Г. Б. Роль и место инженера в инновационной экономике // Российское предпринимательство. 2000. Т. 1. №11. С. 68–75.
11. Образование в Республике Беларусь. Статистический сборник. Минск, 2017, // www.belstat.gov.by
12. Послание Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», 21.12.2021, г. Душанбе;
13. Системный подход в обучении иностранным языкам в техническом вузе, Корягина, И. А. Системный подход в обучении иностранным языкам в техническом вузе / И. А. Корягина. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 11 (70). — С. 337-339.

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ИНЖЕНЕРОВ-ТЕХНОЛОГОВ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ С УГЛУБЛЕННЫМ ИЗУЧЕНИЕМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются проблемы подготовки будущих инженер-технологов текстильной промышленности средством углублённого изучения английского языка, а также пути решения освоения учебной программы для специалистов инженер-технологов текстильной промышленности. Цель исследования заключается в том, чтобы выявить перспективы использования инновационных технологий в процессе обучения инженер-технологов текстильной промышленности. Использование искусственного интеллекта в вузах и внедрение новых технологий в образовательный процесс в будущем будут приоритетными.

Нужно отметить, что в преподавании иностранных языков коммуникативная направленность давно считается приоритетной, однако, следует отметить, что в большей степени это касается языковой подготовки специалистов гуманитарной области, а когда речь идет о специалистах технической сферы, акцент смещается в сторону обучения переводу технической литературы и научных статей, изучению лексического корпуса узкоспециализированных терминов.

Ключевые слова: инженер-технолог, образования, сотрудничество, специалист, иностранный язык, коммуникативность, текстиль, промышленность, инновация.

МУШКИЛИҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАЙЁР НАМУДАНИ МУҲАНДИС- ТЕХНОЛОГҶОИ САНОАТИ НАССОҶӢ БО ОМУЗИШИ АМИҚИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои тайёр намудани муҳандисони ояндаи технологияҳои саноати нассочӣ тавассути омӯзиши амиқи забони англисӣ, инчунин роҳҳои ҳалли барномаи таълими мутахассисони муҳандисони коркарди саноати нассочӣ баррасӣ карда мешаванд. Мақсади тадқиқот муайян намудани дурнамои истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълими муҳандисони равандҳои саноати нассочӣ мебошад. Истифодаи зехни сунъӣ дар донишгоҳҳо ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав дар раванди таълим дар оянда аз авлабият хоҳад буд.

Бояд гуфт, ки дар таълими забонҳои хориҷӣ самти коммуникативӣ қайҳо боз як авлабият махсус мешуд, вале бояд гуфт, ки ин бештар ба омӯзиши забонҳои мутахассисони соҳаи гуманитарӣ дахл дорад ва дар мавриди мутахассисони соҳаи техникӣ, ба таълими тарҷумаи адабиёти техникӣ ва мақолаҳои илмӣ, омӯхтани бадаи лексикӣ истилоҳоти ҳеле махсус диққат дода мешавад.

Калидвожаҳо: муҳандис-технолог, маориф, ҳамкорӣ, мутахассис, забони хориҷӣ, муошират, нассочӣ, саноат, инноватсия.

PROBLEMS OF TRAINING ENGINEER-TECHNOLOGIST OF THE TEXTILE INDUSTRY WITH IN-DEPTH LEARNING OF THE ENGLISH LANGUAGE

This article deals with the problems of training future process engineers of the textile industry by means of in-depth study of the English language. As well as ways to solve the development of the curriculum for specialists in process engineering of the textile industry. The purpose of the study is to identify the prospects for the use of innovative technologies in the process of training process engineers in the textile industry. Using of Artificial intelligence in universities and the introduction of new technologies in the educational process in future will be priority.

It should be noted that in the teaching of foreign languages, the communicative orientation has long been considered a priority, however, it should be noted that to a greater extent this concerns the language training of specialists in the humanitarian field, and when it comes to specialists in the technical field, the emphasis is shifted towards teaching the translation of technical literature and scientific articles, the study of the lexical corpus of highly specialized terms.

Key words: engineer-technologist, education, cooperation, specialist, foreign language, communication, textiles, industry, innovation.

Сведения об авторе: Абдуллозода Хабибулло Абдулло - начальник отдела международных связей Института технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб, Республика Таджикистан, г. Куляб Борбадский р-н. E-mail: habibullo-n@yandex.ru, тел.: +(992) 918 55 45 48

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Ҳабибулло Абдулло – сардори раёсати муносибатҳои байналмилалӣ Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. E-mail: habibullo-n@yandex.ru, тел.; +(992) 918 55 45 48

Information about the author: Abdullozoda Khabibullo Abdullo - Head of the International Relations Department of the Institute of Technology and Innovation Management in the city of Kulyab, Republic of Tajikistan, Kulyab, Borbad district. E-mail: habibullo-n@yandex.ru, phone.; +(992) 918 55 45 48

ТДУ811.222.8,22

ТКБ - 81.2 ТОЧ

Қ -76

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОҒИ ВА НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ МАВҶЕИ ФАЪОЛИ ИҶТИМОИИ ХОНАНДАГОН

Шарофов Ш. А., Қодирова М. А.
МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Ғафуров”

Ташаккули дарки нақши фаъоли иҷтимоӣ ва ё шахсият дар ҷомеа барои хонандагон, бахусус хонандагони хурдсол давраи хеле муҳими ҳаёт маҳсуб ёфта, барои зиндагии минбаъдашон нақши калидӣ дорад. Тасаввуроти кӯдак оид ба ҷомеа ва нақши инсон дар ҷамъият барои мутобиқшавии ӯ таъсири муҳим мерасонад, зеро, маҳз дар синни хурди мактабӣ таҳкурсии тарбияи кӯдак ва ташаккули хислатҳои хуб гузошта мешавад. Модернизатсияи системаи маорифи миллӣ ташаккули шахсияти фаъоли иҷтимоиро, ки дар шароити муосир пурсамар зиндагӣ карда, онро дигаргун сохта, мустақилона тасмимҳои дурусту ҳаётан муҳим қабул мекунад ва дар соҳаҳои мухталифи ҷомеаи муосир мавҷеи мусбат дорад, вазифаи муҳимтарини муассисаҳои таълимӣ мешуморад.

Ҷаҳони пуртазоду тағйирпазир, ки инсонии муосир дар он зиндагӣ мекунад, ӯро маҷбур месозад, ки бо омилҳои берунӣ ва дохилӣ муборизаи доимӣ барад. Он чизе, ки дар атрофи одами одӣ рӯй медиҳад, баъзан нофаҳмо буда, боиси эҳсоси норухатӣ мегардад.

Равоншиносону асабшиносон руҳ додани ҳолати тезутунди изтиробнокӣ, шубҳанокӣ, ваҳму васвосаи гуногунро дар шумораи зиёди одамони одии ҷомеаи муосир муайян намудаанд. Ҳаёти инсон дар замони муосир бо суръати тез ҷараён гирифта, вақти истироҳат кардан аз мушкilotи сершумори ҳаррӯза воқеан вучуд надорад. Доираи сарбаста, ки аз масофаи марафонӣ иборат буда, бо суръати баланд (спринт) ҷараён дорад, одамонро маҷбур мекунад, ки бо худ дар мусобика бошанд.

Дар илми равоншиносӣ категорияи «шахсият» яке аз мафҳумҳои умумӣ маҳсуб меёбад, яъне «шахсият» танҳо хоси мафҳуми илми равоншиносӣ набуда, онро ҳамаи илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла фалсафа, сотсиология, педагогика ва ғайра меомӯзанд. Мафҳуми «шахсият» ва «сифатҳои шахсӣ» - ро В. Д. Шадриков (доктори илмҳои равоншиносӣ, профессор) чунин шарҳ медиҳад: «сифатҳои шахсӣ шакли устуворшудаи рафтор буда, дар паси он мақсадҳои (ангеа) шахсӣ вучуд дорад» [11].

Олим – равоншиноси рус, профессор А. В. Петровский қайд мекунад: «... инсон, ки тавассути меҳнат аз олами ҳайвонот баромада, дар ҷамъият инкишоф меёбад, тавассути забон бо одамони дигар муошират мекунад, ба шахсият — субъекти шинохт ва дигаргунсозандаи фаъоли воқеият табдил меёбад» [9, саҳ. 67].

А. Г. Маклаков қайд мекунад, ки шахсиятро бештар дар маҷмӯи хислатҳои иҷтимоӣ ва ҳаётии инсон, ки дар ҷараёни инкишофи иҷтимоӣ ба даст меорад, мефаҳманд. Бештар мафҳуми «шахсият» шахси дорои хосиятҳои устуворе, ки амалҳои нисбат ба одамони дигар аҳамиятдоштаро муайян мекунад, ифода менамояд. [9].

Дар навбати худ, равоншиноси немис Зигмунд Фрейд ба масъалаи ошкор кардани хислатҳои шахсият таваҷҷуҳ карда, кӯшишҳои асосии худро барои ошкор кардани механизмҳои, ки рафтори инсонро таъмин мекунанд, равона кардааст. Бо ин мақсад ӯ сохтори муайяни шахсиятро (Ид, Эго, Суперэго) пешниҳод кард, динамикаи ташаккули шахсиятро ошкор намуд. Ба ибораи дигар, сохтор ба системае табдил дода шуд, ки таъсири мутақобилаи унсурҳои алоҳидаи онро нишон медиҳад, механизмҳои лаҳзаҳои муҳими ба ташаккули рафтори патологӣ (ғайритабӣ) мусоидаткунандаро ошкор карда, тартиботи мудофиавӣ, ки ба воситаи онҳо шахс ҳалли ноумедихо, низоъҳо ва изтиробҳоро меомӯзад, тасвир карда мешавад.

Холл ва Линдсей менависанд, ки шояд хусусияти фарқкунандаи равиши юнгианӣ (асосгузори назарияи юнгианӣ - яке аз ҷараёни психодинамика Карл Густав Юнг) ба инсон дар он аст, ки он телеология ва казуалнокиро (тасодуф) ба ҳам мепайвандад. Рафтори инсон на танҳо аз рӯи таърихи фардӣ ва наҷодӣ (тасодуф), балки бо ҳадафҳо ва кӯшишу ғайрат (телеология) низ муайян карда мешавад. Ҳам гузашта чун тасодуф ва ҳам оянда ҳамчун иқтидор (потенциал) рафторро дар ҳозир идора мекунад...

Шахсият тибқи таҳқиқоти Карл Густав Юнг маҳсул ва маҳзани таърихи ниёгон мебошад ва бо назардошти ақидаи мазкур метавон гуфт, ки онҳо дар маҷмӯъ мазмуни ҷаҳони ботинии шахсро ташкил медиҳанд ва дар истилоҳоти асли оварда шудаанд. Юнг ба тавсифи шахсият тавассути хислатҳои фардӣ мурочиат намекунад. Аммо, агар мо ба тафсири пурмазмунӣ мафҳумҳои инфиродӣ мурочиат кунем, он гоҳ ногузир ба зарурати истифода аз мафҳуми хислат ё таъбияти шахсият бояд назар андозем. Мо метавонем шахсро ҳамчун шахси ҷамъиятӣ танҳо тавассути нақшҳои иҷтимоӣ ва хислатҳои шахсӣ, ки тавассути он нақшхоро амалӣ мекунад, тавсиф карда бошем. Агар дар бораи шахсияти худ (алоҳида) сухан ронем, пас то андозае муҳолифи шахсияти оммавӣ мебошад ва бо истилоҳҳои муқобил тавсиф мешавад. Ҳамин тариқ, бидуни истинод хислат ва хусусиятҳои шахсиятро муайян кардан ғайриимкон аст (12, саҳ. 23).

Хусусияти шахсият хислати устувори шахсӣ, маҷмӯи муносибатҳо ва самтҳои арзишӣ, ғояҳо тадқиқоти эмпирикӣ, ки хусусияти таъсири фаъолиятро ба муносибатҳо ва ҳамкориҳои одамон дар муоширати байнишахсият муштарак ва ғайра нишон медиҳад. Барои ин ба хусусиятҳои психологӣ аз ҷониби Айзенк муайяншуда мурочиат кардан кифоя аст. Г. Айзенк дар сохтори типологии худ доир ба мафҳуми типӣ экстраверсивӣ маҷмӯи хислатҳои ба ҳам алоқаманди шахсият: фаъолнокӣ, инсонгароӣ, омодагӣ ба ҳавф (тавакқал), импулсивнокӣ (ҳардамҳаёл), тундхӯӣ, кордонӣ, бемасъулиятӣ ва ғайраро ба ҳам овардааст. Мутаносибан, шахсони интроверсивӣ (дарундор, ҳаёли) ба таври суфтаъолиятӣ, улфатнопазирӣ, эҳтиёткорӣ, назоратпазирӣ, қафомонӣ, ғайриихтиёрӣ ва масъулиятшиносӣ тавсиф карда шудааст. Ҳамчун концепсияи дуҷуми типологӣ Айзенк муҳолифан фарзияи «ноустувории эмотсионалӣ - ботамкинӣ» - ро пешниҳод менамояд. Ноустувории эмотсионалиро чун маҷмӯи норасоӣҳо аз қабилӣ руҳафтадагӣ, изтиробнокӣ, безор кардан, тобеият, маъюсӣ (андӯхгинӣ), гунаҳкорӣ тавсиф менамоянд. Барои инсонҳои қавиירוда ва ё аз ҷиҳати эмотсионалӣ устувор худбаҳодихӣи баланд, қаноатмандӣ, оромӣ, интизомнокӣ, мустақилият, солимӣ ва бегуноҳӣ хос аст. Ниҳоят, Айзенк мафҳуми сеҷуми типологӣ – «матонат – нармтабиат» - ро пешниҳод мекунад. Ба инсонҳои гурӯҳи боматонат: серталабӣ, майлнокӣ ба муваффақият, манфиатпарастӣ (манипулятсия), ҷустуҷӯи омилҳои ҳавасмандкунӣ, догматизм (танқиднопазирӣ), қавиירוдагӣ хос аст; ба гурӯҳи инсонҳои нармтабиат бошад - мусолиҳакорӣ, тобеиятпазирӣ, фурутанӣ, ҳамдард будан (ба ғаму дарди дигарон бетараф набудан), мавзунӣ, уҳдабароӣ, назокатнокӣ хос мебошад.

Намунаи баррасишавандаи мафҳуми типологии «интроверсия - экстраверсия» аз бисёр ҷиҳатҳо шарҳ дода мешавад. Фарзияҳои Карл Юнг ва Ганс Эйзенкро муқоиса намуда, мебинем, ки ҳангоми аз ҷиҳати терминологӣ муайян кардани навъи мафҳумҳо муаллифон ба сохторҳои ҷуқури психикӣ, олами ботинии инсон бо тарзҳои гуногун баррасӣ менамоянд. Ва агар Юнг аз мафҳуми ифодкунандаи рӯҳӣ андешаронӣ намояд, пас Айзенк - аз маҷмӯи аломатҳои рафторӣ сухан мекунад. Масъалаи таносуб дар шахсияти принципҳои марду зан, ки дар назарияи Юнг аз нуқтаи назари Анима ва Анимус (истилоҳи юнонӣ – оғози ҳаёт) инъикос ёфтааст, аз ҷониби О. Вайнингер [5, саҳ. 64] қабл аз Юнг хеле пурра таҳия шуда буд, ки дар он хислатҳои шахсият барои тавсифи хусусиятҳои марду зан истифода кардааст. Баррасиву таҳлили ақидаҳои Фрейд, Юнг ва Айзенк имкон медиҳад, ки ҳулосаи муҳим бароварда бошем.

Шахсиятро ба таври фарзиявӣ, аз ҷониби сохторҳои амиқ тавсиф кардан мумкин аст ва баъд муаллиф истилоҳоти худро истифода мебарад. Аммо, агар мо кӯшиш кунем, ки шахсиятро тавассути маҷмӯи аломатҳои рафтор тавсиф кунем, пас мо ногузир ба хислатҳои шахсият, ки рафторро амалӣ мекунад, мурочиат намоем. А.В. Петровский менависад, ки одам ҳамчун фард ба дунё омада, ба системаи муносибатҳо ва равандҳои иҷтимоӣ дохил мешавад, ки дар натиҷа вай сифатҳои маҳсули иҷтимоӣ пайдо мекунад, яъне ҳамчун шахсият ташаккул меёбад. Ин аз он сабаб ба вуҷуд меояд, ки шахс ба системаи муносибатҳои иҷтимоӣ дохил шуда, ҳамчун субъект – инсонӣ бошуур амал мекунад ва дар раванди фаъолият

ташаккул ва инкишоф меёбад. Шахс, шахсият, фардият. Шахс гуфта, мо метавонем инсонӣ муқаррариву солими калонсол, навзод ва инсонҳои бемору камақдро, ки забон ва малакаи одитарини муоширатро наметонанд, дар назар дошта бошем. Вале, танҳо категорияи аввали номбар намудаамон шахсият мебошанд, яъне мавҷудоти иҷтимоӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ воридшуда, ғайрибарандагони рушди иҷтимоӣ маҳсуб меёбанд. Инсон ҳамчун шахс ба дунё омада, минбаъд ба шахсият табдил меёбад ва ин раванд хусусияти таърихӣ дорад. Ҳанӯз дар давраи кӯдакӣ шахс ба системаи муайяни муносибатҳои иҷтимоии таърихӣ муқарраршуда дохил мешавад, ки вай аллакай онро дар шакли тайёр мебинад. Инкишофи минбаъдаи шахс дар дохили гурӯҳи иҷтимоӣ муносибати пурпечутоbero ба вучуд меорад, ки ӯро минбаъд ҳамчун шахс ташаккул медиҳад [9].

Мафҳумҳои инсон, шахсият, фард, фардият, ки дунёро дигаргун месозад, бо формулаи зерин ифода кардан мумкин аст: "Инсон ҳамчун шахс таваллуд шуда, ҳамчун шахсият ташаккул меёбад ва ҳамчун фардият боқӣ мемонад. (истодагарӣ менамояд)"

Якҷоя бо истилоҳи «шахсият» мафҳумҳои «фард», «фардият», «инсон» мавриди истифода қарор дода мешаванд ва мафҳумҳои зикршуда бо ҳам алоқаманданд. Ҳамин тавр, шахсият - шахси мушаххаси дар алоқамандии системаи ҳислатҳои психологӣ устувори иҷтимоӣ ки дар ҷараёни муносибатҳои ҷамъиятӣ зохир гардида, ғайриҷамъияти ахлоқӣ ӯро муайян менамояд ва барои худашу атрофиянаш зарур аст, фаҳмида мешавад [9].

Шахсият маҳсули инкишофи равонӣ (психикӣ) инсон дар шароити иҷтимоӣ мебошад. Инсон дар сатҳи муайяни инкишофи иҷтимоӣ ва равонӣ ба шахсият табдил меёбад [9].

Шахсият хусусияти умумии инсон буда, дар тамоми намудҳои ғайриҷамъияти ӯ зохир мегардад. Бо назардошти ақидаи зикршуда, А. Н. Леонтев гуфта буд: «муносибати ғайриҷамъияти оид ба таҳлили равонӣ (психика) - и инсон дар айни замон муносибати фардӣ (инфироқӣ, шахсӣ) мебошад». Баръакс, муносибати шахсӣ ҳамзамон як амали ғайриҷамъияти аст. Дар баробари ин, шахсият инсонро танҳо аз як ҷиҳат тавсиф мекунад: ҷалби ӯ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, майлу хоҳиш, ки мақсадҳои пешбарандаи ғайриҷамъияти рафтарастро муайян мекунад. Майлу хоҳиш ва ё самтнокии шахсият метавонад иҷтимоӣ ё худбинона (эгоистӣ) бошад. Дар баъзе мавридҳо майлу хоҳиш (манфиатҳои) шахсӣ ва ҷамъиятӣ метавонанд мувофиқат кунанд, дар дигар ҳолатҳо бошад, самти худбинӣ (эгоистӣ) метавонад ба одамони дигар, умуман ҷомеа зарар расонад. Дар асоси ин метавон дар бораи инкишофи мусбат ва манфии шахсият сухан ронем. Дарачаи инкишофи мусбии шахсият бо дарачаи масъулиятшиносии одам дар назди одамони дигар, дар назди ҷамъият (муҳит), дар назди ғайриҷамъияти шахсӣ ва ҳатто дар назди худаш муайян карда мешавад. Меъёрҳои ахлоқӣ, ки аз ҷониби шахс қабул мешаванд ва ба олами ботинӣ, ҳаёти рӯҳӣ ӯ интиқол меёбад бо ёрии ҳиссиёт идора карда мешаванд, ки онҳоро вазифа, вичдон, оро номус ном мебаранд. Мафҳумҳои садоқат, шаъну шараф, қадру қимат низ бо мафҳуми шахсият ва ахлоқ алоқаманданд [7].

Дар замони муосир ва ҷаҳонишавии босуръат, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва идеологияҳои мухталиф ҷомеаи ҷаҳониро ором намегузорад ва хатар ба таъриху фарҳанг, тамаддун, бештар шуда, воридшавии унсурҳои бегона ба фарҳанги миллӣ ва ба аз байн рафтани урфу одат, анъана ва ҳувиёти миллӣ боис мегардад. Дар шароити феълӣ масъалаи ташаккули шахсият ва иҷтимоишавии хонандагон муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин ру, моро мебояд дар ҳамкорӣ тарбияи насли навро таҳким бахшида, пояҳои онро мустаҳкам созем ва наврасону ҷавононро ба дарки вучуди ҳеш, шинохти аслу насаб, донишдони моҳияти маънавӣ, мавқеи худ дар ҷомеа ҳидоят намоем. Зеро танҳо тарбияи хуб метавонад рушди бомароми кишварро таъмин карда, мавқеи онро дар арсаи байналмилалӣ боло барад ва устувор гардонад. Агар мафкура ва шуури сиёсӣ ҳар қадар баланд шавад, ҳамон қадар шахс дар сиёсату сиёсатмадорӣ ва дарки арзишҳои демократӣ ба хато роҳ намедиҳад, ҳар қадар муносибат ва психологияш тарҳи демократӣ гирад, ҳамон қадар майлу рағбаташ ба ин соҳт меафзояд ва худаш ташаббускору ҳиссагузор ва ғайриҷамъияти мешавад. Дар акси ҳол, аз як сӯ, ба шахси мушоҳидакори афсӯсхӯр мубаддал мегардад ва аз суи дигар, хубихо ва пешравихоӣ хурду калонро, ки дар ҷомеа рӯй медиҳад, дида наметавонад ва агар бинад ҳам, худро ба нодонӣ зада, нодида мепиндорад.

Инсон дар ҷомеа зиндагӣ карда наметавонад агар берун аз он бошад, дарки раванди ҷомеа, дастгирӣ ва иштироки ғайриҷамъияти дар он муҳимтарин вазифаи тмаориф буда, ба инкишофи шахсият алоқаманд аст. Зимни пешниҳоди вазифаҳои наво онро бояд мадди назар дошт, ки дар ташаккули шахсият муҳити ҷамъиятӣ ва оила мақоми аввалиндарача дорад.

Мақтаб ва муассисаҳои ба он монанд ин равандро ба маҷрои низоми муайяни педагогӣ равона месозад.

Дар замони муосир муассисаи таълимӣ онест, ки ҳайаташ ҳар қадам хонандаро ба самти фаъолияти ташаббускорона ва эҷодӣ мувофиқи қобилияташ сафарбар намояд. Бинобар он рӯкҳои иҷтимоишавиро дар робита бо ҷомеаи муосир бояд донист, ки ин рӯкҳо чунинанд:

- фарогирии арзишҳои фарҳанги миллӣ ва ҷаҳонӣ, ҳунар, илм, техника, ахлоқ, ҳифз, эҳё ва идомаи онҳо;
- фаъолияти хонандагон дар созмонҳо ва иттиҳодияҳои мухталифи ба манфиати ҷомеа ва шахс;
- ташаккули рафтори шахс, ҷонибдорӣ аз ҳуқуқи инсон, омодагӣ ба ҳалли масъалаҳое, ки ҷомеа пеш мегузорад;
- ташаккули шаклҳои нави муносибат ва фаъолият, ки метавонад хонандагонро аз қарағиҳои шаҳрвандӣ ва иҷтимоӣ раҳой бахшанд, мустақилиятро инкишоф диҳанд;
- парвариш дар рӯҳи принсипҳои арзишҳои умумибашарӣ: рушди эҷодкорӣ бадеӣ, техникӣ ва илмӣ;
- ҳифзи табиат ва муҳити зист, муоширати нек бо дустон, волидайн ва калонсолон;
- таҳияи шароити мусоид барои рушди малака ва маҳорати меҳнатии ҷавонон дар зинаҳои ибтидоии инкишофи шахсият;
- ошноӣ бо тарзи ҳаёти солим, ташкили мақтабҳои тандурустӣ, толорҳо, ки ба таҳкими саломатии кӯдакон мусоидат мекунанд.

Аз ин рӯкҳо маълум мешавад, ки ҷомеаи демократӣ ба гардани мақтабу маориф ягон идеологияи абарқудратро бор намекунад. Бунёди тарбия ва рушди шахсиятро дар мақтаб арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо аз манфиати ҳар гуна сиёсати идеология, ҳизбу созмонҳо афзалтаранд. Моҳияти ин гуна арзишҳо:

- ватану ватандӯстӣ;
- озолии Ватан ва шахс;
- муомилаю муносибат бо халқу миллатҳои кишварҳои дуру наздик.
- меҳнати софдилона;
- рушду нумӯи арзишҳои маънавий, худшиносӣ ва ифтихори миллӣ ташкил медиҳанд.

Яке аз тамоилҳои муҳимтарини ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагон дар мақтаби муосир башардӯстист, ки муносибати фардии раванди педагогиро дар назар дорад, ки он гардиш ба сӯи кӯдак, зҳтироми шахсияти ӯ, боварӣ ба ӯ, пазируфтани арзишҳо, талабот ва рағбати ӯ мебошад ва таҳияи мусоидтари шароит барои шукуфои ва инкишофи қобилияти ӯ; рӯ овардани мақтаб ба фарҳанги миллӣ ва ҷаҳонӣ, арзишҳои маънавии мардумро дар назар дорад.

Дар баробари ин гуманитарсия ё башардӯстӣ дар мақтаб фақат бо тағйири моҳият ва тарзи муносибат бо кӯдак маҳдуд намешавад. Вай ба тарбияи шахсияти тамоюли гуманистидошта равона шудааст, яъне муносибати башардӯстона бояд башардӯстӣ ба бор оварад.

Ҷараёни педагогӣ дар мақтаби муосир ба шакли демократӣ сурат мегирад, ки муҳтаво ва моҳияти он дар имконияти расидани ҳама ва ҳар кас ба дастовардҳои олии фарҳангӣ, шукуфонии истеъдоди хонандагон дар бартараф сохтани монеаҳо дар роҳи инкишофи фардҳо ва умуман иҷтимоишавии онҳо дар ҷомеа мебошад.

Ба рушди манфии шахсияти инсон меъёрҳои роҳнамоӣ мекунанд, ки ба меъёрҳои дар ҷомеа қабулшуда мувофиқанд. Рафторе, ки ба қоидаҳои бадахлоқона (бадрафторона) асос ёфтааст, ба одамони дигар зарар мерасонад; дар ин маврид аз муносибати бемасъулиятонаи одам сухан меравад. Аммо, дуршавӣ аз меъёрҳои қабулшуда на ҳамеша маъноии инкишофи манфии шахсиятро дорад, балки аксар вақт масъулияти баланди шахсро дар назди одамони дигар низ нишон медиҳад.

Маълум аст, ки бо мурури замон одамон дар шароити нави иҷтимоӣ зиндагӣ, ҷустуҷӯ ва дарёфт кардани мазмуни ҳаётро меомӯзанд, вале ин озодиро талаб мекунанд. Инсон фазои холигӣ ба вучуд оварда, анъанаҳо, табақаву тоифабозиро вайрон мекунанд ва инчунин чӣ гуна пур кардани фазои холиро меомӯзонад. Дар Ғарб одамон аллакай дар ин самт ба баъзе пешравӣ ноил шуда истодаанд, зеро онҳо бештар меомӯзанд. Оид ба ин мавзӯ фикру мулоҳизаҳои хеле шавқоварро психоаналитики австриягӣ В. Франкл баён намуда,

нигоштааст: «табиист, ки инсон барои пурмазмун шудани зиндагии худ саъй мекунад. Зиндагии бемаъно мушкилтарин ҳолати шахс буда, маъноии умумии зиндагӣ вучуд надорад, он барои ҳама гуногун аст». Маъноии зиндагиро, ба ақидаи В. Франкл, эҷод кардан ва ё ихтироъ кардан мумкин нест, баръакс онро ёфтан лозим аст, вай ба таври объективӣ берун аз одам вучуд дорад. Муносибати ҷиддии байни инсон ва олами беруна бавучудоянда ҳолати муқаррарӣ ва солими равонӣ мебошад. Инсон бояд ин маъниро дарёбад, дарк созад ва дар амал татбиқ намояд.

АДАБИЁТ

1. Андреева Г.М. Социальная психология [текст] / - М.: МГУ, 1999. - с. 416.
2. Аристова Л.П. Активность учения школьника [текст] / - М.: Просвещение, 2001. - с. 138.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна. - Москва; Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995.
4. Воспитание школьников / Научно-методический журнал [текст] / - № 4,6,7,9. М., 2010.
5. О. Вайнингер «Пол и характер. Принципиальное исследование». Москва, 1909
6. Дубровина И.В., Данилова Е.Е., Прихожан А.М. Психология. / Под ред. И.В. Дубровиной. - М.: Просвещение, 1999. - с. 464.
7. А.Н. Леонтьев. Психологическое развитие ребёнка в дошкольном возрасте // Вопросы психологии ребёнка дошкольного возраста. — М.-Л., 1948
8. Маклаков А.Г. Общая психология. — СПб.: Питер, 2001. — 592 с.: ил. — (Серия «Учебник нового века»)
9. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. М.: Политиздат, 1982.— 255 с.
10. Шадрин В.Д. Мир внутренней жизни человека. М.: Университетская книга. Логос, 2006
11. Щадриков Ю.Д. Общая психология: Учебник для академического бакалавриата. М.: Юрайт, 2015 (соавтор Мазилев В. А.)
12. К.Г. Юнг. Человек и его символы — Серебряные нити, 2017. -352 с.

АСОСХОИ МЕТОДОЛОҒИ ВА НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ МАВҶЕИ ҶАЪОЛИ ИҶТИМОИИ ХОНАНДАҒОН

Мақолаи мазкур ба масъалаи муҳими илми педагогика - ташаккули шахсият, асосҳои методолоғӣ - назариявии ташаккули мавҷеи ҷаъоли иҷтимоии хонандагон, бахусус хонандагони хурдсол бахшида шуда, ақидаву фарзияву таҳқиқоти олимони соҳа оварда шудааст. Муаллифон қайд мекунанд, ки тасаввуроти кӯдак оид ба ҷомеа, нақши инсон дар ҷамъият барои мутобиқшавии ӯ ба муҳит таъсири муҳим мерасонад зеро, маҳз дар синни хурди мактабӣ таҳкурсии тарбияи кӯдак ва ташаккули хислатҳои хуб гузошта мешавад.

Калидвожаҳо: *шахсият, мавҷеи ҷаъоли иҷтимоӣ, сифатҳои шахсӣ, хислатҳои фардӣ, равандҳои иҷтимоӣ, инкишофи равонӣ, гурӯҳи иҷтимоӣ.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ АКТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЗИЦИИ УЧАЩИХСЯ

Данная статья посвящена актуальному вопросу педагогической науки - становлению личности, представлены теоретико - методологические основы формирования активной социальной позиции учащихся, особенно младших школьников. Авторы отмечают, что восприятие ребенком общества, роли человека в обществе оказывает важное влияние на его адаптацию, ведь именно в раннем школьном возрасте закладывается фундамент воспитания ребенка и формирования хорошего характера.

Ключевые слова: *личность, активная социальная позиция, личностные качества, индивидуальные особенности, социальные процессы, психологическое развитие, социальная группа.*

METHODOLOGICAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF AN ACTIVE SOCIAL POSITION OF STUDENTS

This article is devoted to the topical issue of pedagogical science - the formation of personality, presents the theoretical and methodological foundations for the formation of an active social position of students, especially younger students. The authors note that the child's perception of society, the role of a person in society has an important impact on his adaptation, because it is at early school age that the foundation is laid for raising a child and forming a good character.

Key words: *personality, active social position, personal qualities, individual characteristics, social processes, psychological development, social group.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Шаропов Шавкатҷон Аҳмадович-доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”. (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гуз.Мавлонбеков 1). Тел.92-7717870. E-mail: Sharofzod1954@mail.ru

Кодирова Мухайё Абдуҷабборовна – сармуаллимаи кафедраи назария ва методикаи таълими забони модарии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров”. (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гуз.Мавлонбеков 1). Тел.92-7175053.

Сведения об авторах: Шаропов Шавкатдҷон Ахмадович-доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ “Худжандский государственный университет им.акад.Б.Гафурова”. (735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1). Тел.92-7717870. E-mail: Sharofzod1954@mail.ru

Кодирова Мухайё Абдуҷабборовна – ст.преподаватель кафедры теории и методика преподавания родного языка ГОУ “Худжандский государственный университет им.акад.Б.Гафурова”. (735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1). Тел.92-7175053.

Information about authors: Sharopov Shavkatjon Akhmadovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B. Gafurov”. (735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1). Tel. 92-7717870. E-mail: Sharofzod1954@mail.ru

Kodirova Muhayo Abdujabborovna – senior lecturer of the Department of Theory and Methods of Teaching the Native Language of the State Educational Institution “Khujand State University named after academician B. Gafurov”. (735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1). Tel. 92-7175053.

ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ МАҲСУЛИ САНОАТИКУНОӢ

Сагторова Ш. И. Хусейнова Ш. З.

Тавре ки дар паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карда мешавад «Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шаванд. Вобаста ба ин, зарур аст, ки то соли 2030 соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шаванд. Барои расидан ба ин мақсад бояд амалишавии барномаҳои соҳавӣ қабулгардида ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳти назорати қатъӣ қарор дода, самаранокӣ ва сифати онҳо таъмин карда шаванд». Аз ин рӯ, нигоҳ доштани тамоюлҳои мусбат муайян намудани афзалиятҳо ва таҳияи механизмҳои дар ин соҳа талаб мекунад, ки имконияти фаъолгардонии амалкарди сармоягузориро меҳнад.

Ин барои рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят зарур аст, ки рушди босуръати иқтисодиёт дар маҷмӯ ба он вобаста аст. Дар робита ба ин, гузаронидани тадқиқоте, ки ба рушди соҳибкории истеҳсолии дар асоси тақмили механизми сармоягузорӣ дар шароити муосир равона шудааст, бешубҳа, мубрам ҳисобида мешавад. Иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати рушду воридшавӣ ба бозори ҷаҳонӣ қарор дошта, ба намуду услуби ҷадиди идоракунии гом мезанад, ки дар он муҳимият ва нақши корхонаҳои саноатӣ назаррасанд. Бамаврид аст қайд намоем, ки ин дар шароити мураккаби фаъолияти бисёре аз корхонаҳо ва ширкатҳои истеҳсолии ватанӣ амалӣ мегардад. Гузаштан ба ҳолату механизмҳои муосири иқтисодӣ аз ҳама ҷиҳат инчумла ҷиҳатҳои техник, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дар ниҳоят психологӣ масъалаи мураккаб ба шумор меравад. Ҷаҳони муосир шароитҳои нави иқтисодиро ба миён оварда, ҷараёну равандҳои қаблӣ фаъолияти истеҳсоли – техникаро дигаргун намудааст ва истеҳсокунандагонро водор месозад, ки фаъолияти худро дар доираи талаботи ҳаррӯзаи бозор ба роҳ монда, пешниҳод намояд.

Корхонаҳои истеҳсоли як воҳиди махсусгардонидашуда буда, меҳвари онро ҳайати меҳнатии муташаккили касбӣ ташкил дода, бо истифода аз воситаи маводҳои истеҳсоли (кор, хизматрасонӣ) маҳсулоти бозоргири муфидро тайёр менамояд. Корхонаву ширкатҳо, комбинату конҳо, бандарҳову роҳҳо ва дигар муассисаҳои хоҷагидорӣ хусусияти истеҳсолидоштаро корхонаҳои истеҳсоли меноманд. Ба вазифаҳои муҳимтарини корхонаҳои саноатӣ дохил мешаванд:

- Дастрасномаи даромад аз фаъолияти гуногунҷабҳаи ширкат;
- Омӯзишу таҳлили бозор ҷиҳати пайдосозии талаботи доимӣ ба маҳсулот;
- Нигоҳ доштани сифати баланди маҳсулот ва таъмин намудани рақобатпазирии он;
- Дастрасии доимии истеъмолкунандагон ба маҳсулоти ширкат;
- Таъминномаи музди меҳнат кормандон, эҳдои шароити мусоиди кор ва имкони тақмили ихтисоси ҳайати кормандони ширкат;

- Ташкили ҷойҳои нави корӣ барои шахрвандон;
- Ҳифз намудани муҳити зист, замин, об, ҳавзаи ҳавоӣ ва дигар сарватҳои табиӣ;
- Пешгирии ширкат аз бозистиву танаффус

Дар шароитҳои муносибатҳои нави бозоргонӣ асоситарину муҳимтарин вазифаи ширкат ба даст овардани Ҷоида аз ҳисоби фуруши маҳсулоти истеҳсолнамуда (қори иҷрокарда ё хидмати расонидашуда) мебошад. Пас аз гирифтани Ҷоида талаботи гуногунҷабҳаи иҷтимоиву иқтисодии ҳаёти қормандони ширкат ва соҳибмулкони он қонё мешавад, инчунин ташаккулу рушди босуботи ширкат таъмин мегардад. Қорхонаҳои азими саноатӣ, баҳусус ширкатҳои саноати металлургӣ дорои хусусиятҳои маҳсус аз ҷумла маводталабӣ, энергияталабӣ ва меҳнаттабии зиёданд, ки дар арзиши аслии маҳсулот вазни қиёсии зиёд доранд. Ҳангоми қоҳишу нигоҳ доштани ин хароҷотҳои ҳамарӯзаи истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ Ҷаъолияти қорхона пурсамар гардида, омили ба даст омадани на танҳо Ҷоида, балки даромадҳои иловагӣ мегардад. [1-3]

Асоси соҳибқоррии истеҳсолиро барориши неъматҳои моддӣ ва ё амалигардонии қорҳои хусусияти истеҳсолӣ дошта мебошад. Истеҳсоли неъматҳои моддӣ раванди истеҳсоли маҳсулоти навин ва ё моли пештараро бо хусусиятҳои нав, яъне табдил додани ашёи хом ба молу маводи нави маҳсулотро ифода мекунад. Натиҷаи асосии раванди истеҳсолӣ ин барориши неъматии молии нав аст, бо иборати дигар, истеҳсоли маҳсулоти нав маҳсулоти тақмилдодашуда аст, ки барои қонё гардонидани талаботи ҷамъияти пешбинӣ шудааст. Дар шароити муосири рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаи сармоягузори ноил шудан ба рушди устувори авзавият қасб мекунад. "Дар стратегияи қабулшудаи Миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 татбиқи тамоми қорабинҳои оид ба саноатикунони мамлакат амалӣ мешаванд, ки аз ҳисоби давлат (47,5 Ҷоиз), баҳши хусусӣ (46,3%) ва аз маблағҳои шарикони рушд (6,2%)".

Дар марҳилаи нави рушди иқтисоди кишвар баҳши хусусӣ мақоми муҳим дода шудааст, ки Ҷаъол қардани баҳши хусусӣ аз ҳисоби афзоиши соҳибқоррии сармоягузори ҳамчун асос баромад мекунад. Раванди соҳибқоррии сармоягузори дар соҳаи истеҳсолӣ дар як қатор принципҳои асосии ниғаронида мешавад, ки ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии соҳибқорӣ ва риоа нақардани онҳо барои самаранокии сармоягузори таъсири манфӣ расонида метавонад. Риоа қардани принципҳои соҳибқоррии сармоягузори дар баҳши истеҳсолӣ ба Ҷаъол қардан ва истифодаи самаранокии маблағҳои сармоягузори имқон фароҳам оварда, метавонад ба талаботҳои стратегии мақсадҳои соҳибқорӣ ҷавобгӯ бошад. Аммо, дар шароити номуайянии механизми бозорӣ принципҳои сармоягузори дар соҳаи истеҳсолӣ бо сиёсати давлатии сармоягузори рушди соҳаи саноат бояд мувофиқат кунад. Дар шароити муосир барои дастгирии сармоягузори дар рушди соҳибқоррии саноатӣ нақши қалон дорад. Маҳз сармоягузориҳо ҳамчун воситаи асосии таъмини рушди устувори иқтисодии миллий, ки дар таҷдиди сохтор ва тақмилдиҳии истеҳсолоти саноатӣ, ташаккули субъектҳои нави соҳибқорӣ, таъмини тағйиротҳои сохторӣ, ҳалли мушқилоти иҷтимоию иқтисодӣ, вусъат баҳшидан ба татбиқи пешрафти илмӣ-техникӣ, нигоҳ доштани рушди устувори иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ баромад мекунад. Дар шароити рушди босуръати иқтисоди миллий, рушди устувори соҳибқоррии саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз сиёсати сармоягузори давлат вобаста аст, ки ба Ҷазои сармоягузори ва шароити сармоягузори ба баҳши воқеии иқтисодӣ таъсири мусбат мерасонад.

Муҳити мусоиди сармоягузори ба фароҳам овардани шароити мусоиди бозор равона қарда шудааст, ки ҷалби сармоягузори ватанию қоричиро ба баҳшҳои афзалиятноки истеҳсолоти иқтисоди Тоҷикистон ҳавасманд мекунад. Ҳамин тавр, дар ҷумҳури барои рушди соҳибқоррии саноатӣ тамоми заминаҳои зарурӣ фароҳам оварда шуданд, шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ фароҳам оварда шуданд, ки ба ворид шудани на танҳо сармоягузориҳои дохилӣ, балки қоричӣ низ дар татбиқи азнавсозии соҳаи истеҳсолот мусоидат мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қорхонаҳои муштарак на танҳо дар васеъ намудани имқониятҳои иқтисодии кишвар, балки дар тавсеаи иқтисодии содиротии иқтисодӣ миллий низ ширкат меварзанд. Дар кишвар як қатор қорхонаҳои муштарак Ҷаъолият мекунанд, ки маҳсулоти содиротиро низ истеҳсол мекунанд. Ҳамин тариқ, дастгириву таъсиси қорхонаҳои истеҳсолӣ дар иқтисоди миллии кишвар нақши назаррас доранд. Дар робита бо ҳамгирии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди ҷаҳонӣ,

бояд истеҳсоли маҳсулоте таъмин карда шавад, ки ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз он талаботи нисбатан устувор дошта бошанд.

Таҳлили иқтисодии саноатии хоҷагии халқ нишон медиҳад, ки дар маҷмааи саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои мавҷуданд, ки маҳсулоти онҳо бартарии қиёси доранд ва ҷалби сармоя ба ин соҳаҳо на танҳо барои рушди соҳибкоривии истеҳсоли дар ин соҳа аҳамияти калон дорад, балки барои тамоми иқтисоди миллӣ дар маҷмӯъ аҳамиятноқанд. [2-4]

«Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон карда шавад» Эмомалӣ Раҳмон

Иқтисодиёти ҳар як давлат аз соҳаҳои зиёд иборат аст: саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт, сохтмон, алоқа, савдо ва ғайраҳо. Аммо асоси иқтисодиёт, пояи асосии он саноат ба ҳисоб меравад. Саноат бо сабабҳои зерин соҳаи муҳими иқтисодиёт ба ҳисоб меравад:

1) тараққиёти саноат, махсусан, электроэнергетика, мошинсозӣ ва химия, асоси тараққиёти прогресси илмӣ-техникӣ дар тамоми хоҷагии халқ мебошад;

2) саноат, махсусан, саноати вазнин, пояи асосии тамоми иқтисодиёт, ҳамчун асос барои такрористеҳсолоти васеъ ва инкишофи иқтисодии ҳамаи субъектони давлат баромад мекунад;

3) қудрати иқтисодии давлат аз бисёр ҷиҳат бо дараҷаи тараққиёти саноат муайян карда мешавад;

4) аз тараққиёти саноати сабук ва ҳӯрокворӣ таъмини аҳолии мамлакат бо молҳои ниёзи мардум вобаста аст.

5) тараққиёти саноати миллӣ дар таъмини бехатарии иқтисодиёти давлатро аҳамияти калидӣ дорад.

Ҳамин тавр, саноат соҳаи муҳимми хоҷагии халқ ва асоси баландбардории самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолияти саноат бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ, сифатӣ, арзишӣ ва асли тавсиф меёбад. Таназзули истеҳсолоти саноатӣ бо бухрони умумӣ дар иқтисодиёт алоқаманд буд, ки ба ин омилҳои зерин сабаб ғашт:

➤ барҳамхӯрии иттиҳоди шӯравӣ, ки боиси қандашавии алоқаҳои коопериронӣ байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти саноатии ҷумҳуриҳо гардид;

➤ дар ҷумҳурӣ барои гузариши иқтисодиёт ба шароити бозор шароитҳои зарурӣ фароҳам оварда нашуда буд (инфрасохтори бозорӣ, қонунгузори мувофиқ, барномаи асосноккардашудаи тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат вучуд надошт);

➤ вазъияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки бо сабабҳои муайян ба вучуд омада буд, ба фаъолияти мӯътадили иқтисодиёт мусоидат накард;

➤ аксарияти роҳбарони корхона таҷрибаи кофӣ надоштанд, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ самаранок идора карда тавонанд;

➤ таназзули истеҳсолот ба пур шудани бозор бо молҳои воридотӣ оварда расонид ва маҳсулоти ватанӣ ба рақобат тоб оварда натавонист;

➤ номуккамалии қонунгузори андоз, ки фаъолияти истеҳсол-кунандагонро мушқил гардонид;

➤ бухрони иқтисодӣ дар мамлакат бо беқурбшавии пули миллӣ ҳамроҳӣ мекард, ки нисбатан муаммои аз бухрон баромаданро мушқил гардонид.

Саноат аз миқдори зиёди соҳаҳо ва истеҳсолоти ба ҳам алоқаманд иборат аст. Бавучудоии саноат ҳамчун соҳаи мустақили хоҷагии халқ, тафриқабандии соҳавии он – ҷараёни мунтазам мебошад, ки бо тақсмоти ҷамъиятии меҳнат асос ёфтааст. Тақсмоти ҷамъиятии меҳнат дар се шакл зоҳир меёбад: умумӣ, хусусӣ, воҳидӣ. Тақсмоти умумии меҳнат дар тақсмоти истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба соҳаҳои бузурги истеҳсолоти моддӣ зоҳир меёбад: саноат, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, нақлиёт ва ғ. Тақсмоти ҷузъии меҳнат дар ташаккули соҳаҳои гуногуни мустақил дар дохили саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт ва дигар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ифода меёбад. Тақсмоти воҳидии меҳнат дар тақсмот ва ташкили меҳнат бевосита дар корхона ифода меёбад. [5-6] Ҳамаи шаклҳои тақсмоти ҷамъиятии меҳнат байни ҳамдигар алоқаманданд. Дар зери таъсири тақсмоти умумии меҳнат тақсмоти ҷузъӣ ба вучуд оварда мешавад. Дар зери таъсири тақсмоти меҳнати ҷузъӣ бо сабаби махсусгардонии соҳаҳои алоҳидаи саноат дар корхона тақсмоти меҳнати воҳидӣ тақмил дода мешавад. Дар навбати худ бо сабаби консентратсияи истеҳсолот ва прогресси

илмӣ-техникӣ тақсимои воҳидии меҳнат ба ташаккули соҳаҳои нави саноат таъсир мерасонад.

Истеҳсоли ин ё он маҳсулот соҳаи мустақили саноат ва ё истеҳсолоти мустақилро ташкил медиҳад, агар як қатор корхонаҳои якҷинса, ки махсус бо истеҳсоли намудҳои алоҳидаи маҳсулот машғуланд, мавҷуд бошад. Соҳаҳои саноат – ин маҷмӯи субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад, ки новобаста аз шакли моликият ва мансубияти он маҳсулоти (қору хизматҳои) намуд ва табиноти муайяндоштаро истеҳсол менамояд. Тавсифи маҳсули зерин низ истифода мешавад: соҳаи саноат – ин маҷмуи корхонаҳои мустақил мебошад, ки бо ягонагии табиноти иқтисодии маҳсулоти истеҳсолшаванда, умумияти чараёнҳои технологӣ ва базаи истеҳсолию технологӣ, хусусияти ашёи хоми истифодашаванда тавсиф дода мешавад. Бинобар ин, ҳар як корхона бояд бозорро муайян кунад, ки дар он фаъолият қардан меҳояд.

Таҳлили зиёди мафҳумҳои бозор, ки дар адабиёти илмӣ оварда шудааст, ба хулосае меорад, ки бозор шакли муносибатҳои байни субъектҳои хоҷагидори мустақил мебошад. Бозор – ин ҳодисаи мураккаб ва бисёрҷонибаи иқтисодӣ; ин муттаҳидкунандаи талабот ва тақлифот; ин шакли робитаи ҷамъиятӣ-иқтисодии байни корхонаҳо ва истеъмолкунандагон мебошад, ки дар хариду фурӯши мутақобилаи молҳо (қору хизматҳо) асос ёфтаанд. Танҳо дар бозор арзиши ҳақиқии молҳои истеҳсолшуда муайян қарда мешавад: агар онҳо ба фурӯш нараванд, корхона ҳаҷми фоидаи ба нақша гирифтаро ба даст оварда наметавонад. Пас, бозор на танҳо муҳити фаъолияти корхонаҳо, балки омилҳои муҳими тараққиёти соҳибқорӣ дар мамлакат мебошад ба шарте ки бозори ҳамаи омилҳои истеҳсолот вучуд дошта бошад ва тараққӣ кунад.

Бозори муосир низоми ташкилӣ ва нисбатан мутавазирро ифода мекунад, ки ба корхонаҳо озодии интихоби тарзҳои истеҳсол ва фурӯши намудҳову ҳаҷми гуногуни мол (қору хизмат)-ҳоро таъмин мекунад ва ба ҳамаи истеъмолкунандагон мустақилияти бадастоварии онҳоро кафолат медиҳад. Ҳеч кас аз ҷиҳати маъмури (ҳуқуқӣ) барои истеҳсоли ягон мол ё ба даст овардани он маҷбур қарда наметавонад. Бозор ин гурӯҳи субъектҳои хоҷагидори мустақил, соҳибхитӣ мебошад, корхона бошад – субъектҳои мустақили хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Бозор, ба ифодаи образноки олимони америкой Р. Липси, П. Стайнер, Д. Пэрвис, - ин саҳнае мебошад, ки дар он ҳамкориҳои ҳамаи шахсони қарорҳои иқтисодӣ қабулкунанда нишон дода мешавад: миллионҳо истеъмолкунандагон мустақилона қарор қабул мекунанд, ки кадом молҳо ва ба кадом миқдор харида шаванд; миқдори зиёди корхонаҳо - чиро ва чӣ тавр истеҳсол намоянд; соҳибони омилҳои истеҳсолот – ба кӣ ва чӣ тавр онҳоро фурӯшанд. Ҳамаи ин чараёнҳо ба воситаи бозор, ба воситаи механизми бозорӣ ба амал бароварда мешаванд.[8-10]

Дар ягон давлат бозори озод вучуд надорад, зеро барои он шароитҳои иқтисодии муайян нестанд, балки бозори рақобатӣ бо мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликият амал мекунад. Бо вучуди ин, бештар моликияти ғайридавлатӣ бо мавҷуд будани инфрасохтори бозорӣ тараққиқарда, ки ба худ се унсурҳои асосиро дар бар мегирад – бозори молу хизматҳо, бозори омилҳои истеҳсолот, бозори молиявӣ ва низоми тараққиқардаи сохторҳои бозорӣ ба онҳо мувофиқ дида мешавад. Бозор дар муқоиса бо иқтисодиёти фармонфармой афзалиятҳои зиёд дорад. Яқум, ба воситаи бозор тақсимои самараноки ҳама намудҳои захираҳо ба амал бароварда мешавад. Бозор захираҳоро ба истеҳсоли танҳо молҳои (қору хизматҳо) ба истеъмолкунандагон зарур равона месозад. Дуюм, бозор бо мавҷуд будани аҳбори иқтисодии нисбатан маҳдуд фаъолият мекунад: маълумот дар бораи нархҳо, рақибон, хароҷоти истеҳсолӣ, миқдори маҳсулоти (хизмати) истеҳсолшуда. Сеюм, афзалияти бозор дар чандирӣ, мутабиқшавии он ба шароити тағйирёфтаи соҳаи истеҳсолот ва истеъмолот мебошад. Чорум, аз тарафи иштирокчиёни бозор самаранок истифода намудани натиҷаҳои прогресси илмӣ-техникӣ. Панҷум, соҳибқор ва истеъмолкунанда дорои интихоб ва амалкунии озод мебошад. Онҳо дар қабули қарор, бастании шартномаҳои гуногун, қарорҳои қувваи қарорӣ ва ғайра мустақил мебошанд. Шашум, бозор қоньгардонии талаботи гуногунро таъмин менамояд.

Ҳамзамон, бозор тарафи манфӣ низ дорад. Бинобар ин, ҳангоми ташаккули иқтисоди бозоргонӣ дар мамлакат, рушди шароитҳои нави иқтисодӣ, онҳоро донишҷӯ зарур аст. Таҷрибаи хоричиро омӯхта, камбудии зерини бозорро чун қардан мумкин аст:

1) бозор ба нигоҳдории захираҳои барқарорнашаванда мусоидат намекунад;

2) бозор низоми амалкунандаи ҳифзи иқтисодии муҳити атрофро надорад; танҳо давлат метавонад соҳибкоронро маҷбур созад, ки ба истехсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза маблағгузорӣ намояд;

3) бозор дуруст истифода кардани захираҳои ба давлат (ҷамъият) тааллуқдоштаро танзим карда наметавонад;

4) бозор ба ҳамаи шахрвандон ҳуқуқ ба меҳнат ва даромадро кафолат дода наметавонад;

5) бозор бо сабаби ҷараёнҳои беқурбшавӣ ба тараққиёти ноустувор дучор аст.

6) Бинобар ин, қисми функсияҳоро, ки механизми бозорӣ иҷро карда наметавонад, давлат бар дӯши худ мегирад.

Тавре қайд кардем, бозор муҳити ғайолияти корхонаҳо мебошад, бе бозор миллионҳо корхонаҳо вучуд дошта наметавонанд ва бе корхонаҳо бошад, ҳамчун субъектони мустақили хоҷагидорӣ бозори тараққикарда буда наметавонад. Бинобар ҳамин ҳамаи шароитҳо ва омилҳои барқароршавии бозори тараққикардаи муосир дар як вақт шароитҳои барқароршавӣ ва тараққиёти корхонаҳои саноатӣ мебошанд.

Корхонаи саноатӣ танҳо ҳамон вақт метавонад ба муваффақият ноил гардад, ки саривақт ва дуруст имкони бозорӣ соҳаи ғайолияти худро баҳо дода тавонад, маҳсулоти ба истеъмолкунанда заруриро бо хароҷоти камтарин ва бо сифати муносиб истеҳсол намояд. [7-9]

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ», 2004 г.-Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. «Кодекси меҳнати ҚТ» соли 2009 - Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 3. Журнал «Цветные металлы» N 1,3,4,7,8 2007 года.
4. М. Я. Лемешев, Пока поздно... М., 1991г.
5. В. В. Боголсовский, Проблемы богатства и бедность в современном мире, М.1979 г. 6. М. Рахимов, Табиат ва сарватҳои табиӣ Тоҷикистон, Пинк «Офсет»2001 г.
7. Г. Хефлинг, Тревога в 2000 году, М., 1990 г.
8. Моисеев «Человек и ноосфера», М., 1990г.
9. В. Б. Козлов. Энергетика и природа, М., 1982г.
10. Н. Н. Воронцов, Л. Н. Сухарукова, Эволюция органического мира, М., 1991г.

ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ МАҲСУЛИ САНОАТИКУНОӢ

Иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати рушди воридшавӣ ба бозори ҷаҳонӣ қарор дошта, ба намуду услуби ҷадида идорақунӣ гом мезанад, ки дар он муҳимия ва нақши корхонаҳои саноатӣ назаррасанд. Бамаврид аст қайд намоем, ки ин дар шароити мураккаби ғайолияти бисёре аз корхонаҳо ва ширкатҳои истеҳсолии ватанӣ амалӣ мегардад. Гузаштан ба ҳолату механизмҳои муосири иқтисодӣ аз ҳама ҷиҳат минҷумла ҷиҳатҳои техникӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дар ниҳоят психологӣ масъалаи мураккаб ба шумор меравад. Ҷаҳони муосир шароити нави иқтисодиро ба миён оварда, ҷараёну равандҳои қаблӣ ғайолияти истеҳсолӣ – техникиро дигаргун намудааст ва истеҳсокунандагонро водор месозад, ки ғайолияти худро дар доираи талаботи ҳаррӯзаи бозор ба роҳ монда, пешниҳод намояд. Таҳлили иқтисодии саноатии хоҷагии халқ нишон медиҳад, ки дар маҷмаи саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои мавҷуданд, ки маҳсулоти онҳо барқарорӣ қиёсӣ доранд ва ҷалби сармоя ба ин соҳаҳо на танҳо барои рушди соҳибкоривии истеҳсолӣ дар ин соҳа аҳамияти қалон дорад, балки барои тамоми иқтисоди миллӣ дар маҷмӯъ аҳамиятноқанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибқорӣ, истеҳсолӣ, баҳии истеҳсолӣ, сармоягузорӣ, дастгирии сармоягузорӣ, сармоягузории хориҷӣ бозор.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННАЯ ПРОДУКЦИЯ

Современная экономика Республики Таджикистан находится в состоянии развития и выхода на мировой рынок, приближается к новому типу и стилю хозяйствования, в котором значимы значение и роль промышленных предприятий. Стоит отметить, что это реализуется в сложных условиях деятельности многих предприятий и отечественных производственных компаний. Переход к современным экономическим условиям и механизмам — сложный вопрос со всех сторон, включая технико-экономические, организационные и, в конечном счете, психологические аспекты. Современный мир создал новые экономические условия, изменил прежние процессы производственно-технической деятельности и вынуждает производителей организовывать и представлять свою деятельность в рамках повседневных требований рынка. Анализ промышленного потенциала национальной экономики показывает, что в промышленном комплексе Республики Таджикистан есть

отрасли, продукция которых имеет сравнительное преимущество, и инвестиции в эти отрасли имеют значение не только для развития промышленного предпринимательства в данной отрасли, но и важное для народного хозяйства в целом.

Ключевые слова: *предпринимательство, промышленное предпринимательство, промышленный сектор, инвестиции, инвестиционная поддержка, иностранные инвестиции, рынок.*

NATIONAL ECONOMY INDUSTRIAL PRODUCTS

The modern economy of the Republic of Tajikistan is in a state of development and entry into the world market, approaching a new type and style of management, in which the importance and role of industrial enterprises are significant. It should be noted that this is being implemented in the difficult conditions of many enterprises and domestic manufacturing companies. The transition to modern economic conditions and mechanisms is a complex issue from all sides, including technical, economic, organizational and, ultimately, psychological aspects. The modern world has created new economic conditions, changed the previous processes of production and technical activities and forces manufacturers to organize and present their activities within the framework of the daily requirements of the market. An analysis of the industrial potential of the national economy shows that in the industrial complex of the Republic of Tajikistan there are industries whose products have a comparative advantage, and investments in these industries are important not only for the development of industrial entrepreneurship in this industry, but also important for the national economy as a whole.

Key words: *entrepreneurship, industrial entrepreneurship, industrial sector, investment, investment support, foreign investment, market.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саторова Ш.И., муаллими калони кафедраи «Иқтисодиёт ва идоракунии» - и коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ ш. Душанбе. кучаи Айни - 126, тел: 904-19-77-10*

Свидение об авторах: *Саторова Ш.И., старший преподаватель кафедры «Экономика и управление» технического колледжа ДТТ им. академика М. Осими ш. Душанбе. улица Айни - 126, тел.: 904-19-77-10*

Information about the authors: *Information about the author: Satorova S.I., senior teacher of the "Economics and Management" department of the technical college of DTT named after academician M. Osimi sh. Dushanbe. Aini street - 126, phone: 904-19-77-10*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хусейнова Ш. З., сармутахассиси раёсати илм ва иноватсияи ДДТТ ш. Душанбе.*

Свидение об авторах: *Хусейнова Ш. З., главный специалист отдела науки и инноваций ДДТТ, г. Душанбе.*

Information about the authors: *Huseynova Sh. Z., chief specialist of the department of science and innovation of DDTT, Dushanbe.*

УДК 371.134

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗИЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ УСПЕШНОСТИ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ВУЗА

Кулумбетов Р. Ж. соискатель кафедры педагогики и психологии ТПИ в г. Пенджикент
Сатов М. К. педагог-исследователь Омского государственного педагогического университета
соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте,

В современных военных вузах значительное внимание уделяется вопросам не только собственно военной подготовке, но и педагогической поддержке будущей военной службе офицера. Особое значение в такой поддержке, как показывает опыт, является забота о сформированной еще в стенах военного вуза позиция социальной успешности, наличие которой позволяет будущему офицеру обеспечивать успех в различных жизненных и военно-профессиональных ситуациях. В этой связи, представленное в статье исследование преследовало цель обратить внимание педагогов военных вузов о наличии такой проблемы и необходимости поиска современных средств ее решения.

Анализируя педагогические исследования в области военной педагогики и профессионального становления будущего педагога, мы обратили внимание, что в них явно недостаточно уделяется места, где рассматриваемая позиция является одним из центров внимания педагогической системы военного вуза. чаще всего в работах можно встретить отдельные педагогические средства, которые так или иначе соответствуют рассматриваемой

позиции. Это педагогическая поддержка и помощь курсантам в процессе освоения военной специальности.[1]. Однако понятие «педагогическое сопровождение и помощь» в работах связываю т создание педагогических ситуаций, в которых курсант приобретает новый опыт взаимодействия с окружающими, новые способы решения военно-образовательных задач, то есть всего того, что обогащает его личностные качества и отношения.

Другими словами, педагогическое сопровождение как образовательная технология, направленная на личностное развитие человека может быть использована как один из методов, способствующих формированию позиции социальной успешности курсантов. Это исходит из того, что сама структура и содержание педагогического сопровождения объективно положительно влияет на становление такой позиции. Однако педагогическое сопровождение это педагогический акт взаимодействия, требующий от педагога постоянного внимания к тому, кого сопровождают. Другое дело, если рассматривать технологию педагогической поддержки, которая отличается от сопровождения адресностью, дискретностью и ограниченностью во времени. Но это нисколько не умоляет ее достоинств, а наоборот, педагогическая поддержка, это создание условий, когда образовательный и социальный опыт курсант приобретает самостоятельно.

Если обратиться к содержанию понятия «успешная социальная позиция», то можно в нем выделить такие черты, которые в жизнедеятельности обучающихся требуют поддержки. К ним можно отнести следующие: умения строить продуктивные социальные отношения с окружающими (в частности в военно-профессиональном сообществе), адекватная самооценка и владение навыками рефлексии, позитивное отношение к перспективам военной службы, безконфликтность, умение найти выход в сложных социальных ситуациях, стремление к успешности в любых начинаниях и вера в положительный результат [2]. Можно предположить, что социальная позиция человека с такими характеристиками будет активно поддерживаться в любом социуме, а следовательно она может считаться успешной. В тоже время в ее содержании можно выделить внутренние и внешние черты, уточняющие структуру.

Внутренние представляют собой освоенный опыт социальных компетенций, где особую роль играют социальные знания, умения и навыки, оценка этих компетенций при организации социальных контактов, потребностная сфера, сосредоточенная на поиске позитивных социальных контактов. Внешние черты отражают конкретную активность личности в поиске средств завоевания успеха в социальных ситуациях, в разработке и реализации позитивных перспектив, в умении использовать приобретенный социальный опыт для достижения целей успешности в военно-профессиональной среде.

Формирование позиции социальной успешности будущего офицера нуждается в педагогической поддержке, поскольку у курсантов, в силу возрастных особенностей, не всегда хватает жизненного опыта ее приобретения. Поэтому поддержка играет особую роль, когда молодой человек встречается с различными проблемами и трудностями, а опыта из разрешения нет. Так например, значительные трудности могут быть представлены в процессе установления продуктивных отношений в военно-профессиональном обществе, в поиске средств преодоления различных проблем и противоречий, возникающих при выборе между трудным, но необходимыми и легким и доступным. Особенно важной следует считать педагогическую поддержку, в которой перед курсантом раскрываются его возможности при ответственном отношении к приобретению военно-профессиональных знаний, к помощи при встрече с трудностями адаптации к новым требованиям военного образования [4].

Здесь следует учитывать, что педагогическая поддержка курсантов военного вуза и студентов гражданского имеет свои отличия, связанные с миссией обучения курсантов военном вузе, с условиями жизнедеятельности и приобретения профессиональных знаний, с требованиями, предъявляемыми к обучающимся. Характеризуя эти особенности можно отметить, что они, в первую очередь, окрашены армейским укладом жизни и обучения курсантов. К нему следует отнести постоянную жизнь и деятельность на виду, в казарме, жизнь при всех. Кроме этого, уставные отношения требуют особой субординации, соблюдения военной атрибутики, постоянного контроля со стороны военных преподавателей и военных командиров. Все это создает определенную психологическую напряженность, которая отражается во всех действиях курсантов. То есть условия обучения в военном вузе, циркулирующие отношения между субъектами образования, высокий уровень требований и

повсеместный контроль создаю то социально-психологическое поле, которое требует педагогической поддержки многим курсантам.

Эти обстоятельства учитываются в воспитательной системе военного вуза и заставляют:

- индивидуализируя воспитательный процесс диагностировать проблемы и трудности, с которыми встречается каждый курсант;
- детальной разработки адресной педагогической поддержки в соответствии с особенностями личностного ресурса курсантов;
- педагогической поддержки и помощи, при конкретных обращениях курсантов к военным командирам и преподавателям.

Характеристика условий педагогической поддержки и поиск способов ее осуществления показывают, что в реальном образовательном процессе военного вуза она выступает как одна из гуманитарных технологий, направленной на решение важной воспитательной задачи, а именно развитию готовности у будущих офицеров быть успешными в жизни и военно-профессиональной деятельности. Особенностью этой технологии является ее адресность, отражающая индивидуализацию воспитания, диагностику встречающихся проблем и разработку педагогических средств их решения. Важной составляющей этой гуманитарной технологии является гармоничное развитие эмоциональной сферы курсантов, в которой преобладают положительные эмоции, вызывающие потребность в активности в построении успешной коммуникации.[6]

Следует отметить, что разработка технологии педагогической поддержки имеет значительные вариативные схемы, зависящие не только от тех ситуаций, в которых осуществляется эта поддержка. Ее содержание тесно связано возрастными особенностями курсантов и этапа приобретения военно-профессиональных знаний. На младших курсах содержание технологии учитывает новый объем требований, с которым столкнулись курсанты и новые условия жизнедеятельности. Поэтому, проблемы адаптации в этот период могут решаться педагогической поддержкой.

Курсанты старших курсов чаще всего встречаются с проблемами и трудностями, приобретения глубоких профессиональных знаний, умений и навыков. Это так называемые сложные проблемы саморегулирования своих возможностей в утверждении себя в военно-профессиональном сообществе. Курсанту каждый раз приходится доказывать свою состоятельность в умелом использовании приобретенных военных знаний, в производственных практиках, где реально приходится реализовать себя как офицера, в организации воспитательной работы с военнослужащими по призыву и пр. Особая нагрузка на разработку педагогической поддержки курсантов целях развития социальной успешности ложится на военных преподавателей, военных командиров, руководителей войсковых стажировок. Все требования, которые ведут к формированию успешной социальной позиции курсантов реализуются педагогической поддержкой в которой опыт педагогов военного вуза включает:

- владение методиками изучения личностных особенностей курсантов и ведение соответствующей документации, в которой фиксируется прогресс;
- умение подбора педагогических средств, способствующих формированию, благоприятного социально-психологического климата в курсантских подразделениях;
- владение диагностическими методами определения личностного ресурса курсанта и подбор методов и приемов успешного применения педагогической поддержки;
- разработку педагогических условий, в которых педагогическая поддержка выступает естественным способом взаимодействия с курсантом, не вызывая психологического отторжения.

Проводимый эксперимент в Военном институте Национальной гвардии Республики Казахстан был направлен на изучение особенностей воспитательного функционала военных командиров и военных преподавателей в процессе формирования позиции социальной успешности курсантов. Результатом такого изучения были получены данные, свидетельствующие о том, что в изучаемом функционале можно выделить две группы функций: инструментальные и целевые. Целевые, отражают действия воспитательной системы военного вуза в формировании позиции социальной успешности как одной из целей этой системы. Инструментальные, представляют собой набор практических действий педагогов,

разрабатывающих технологию педагогической поддержки: цели, методы, критерии оценки результатов.

Если раскрыть эти функции подробнее, то в целевых мы выделим:

- цели создания педагогических ситуаций, где поддержка способствует развитию социальной успешности;
- цели обучения курсантов четко обнаруживать имеющуюся проблему и осуществлять поиск средств ее решения;
- цели определения содержания помощи и поддержки курсантов, в трудной ситуации.

Содержание инструментальных функций педагогической поддержки представлено в таких аспектах деятельности педагогов военного вуза, как:

- владение диагностикой имеющихся причин, возникающих проблем и трудностей курсантов;
- готовность осуществлять консультационную помощь курсантам, испытывающим затруднения;
- умение осуществлять профилактическую помощь и поддержку курсантам.

Исследование реализации этих функций педагогами военного института и анализ их действий осуществлялся поэтапно. Вначале организации экспериментальной работы мы разрабатывали условия, в которых в центре внимания была организована деятельность по формированию положительных мотивов курсантов к стремлению к успешной социальной позиции. На следующем этапе, когда мотивация была сформирована, мы строили программу, в которой осуществлялось обучение курсантов эффективному общению. Для этого, создавались семинары, на которых занятия вели психологи военного института. Ими была разработана целая серия занятий, в которые входили семинары, тренинги, деловые игры. На предпоследнем этапе, главной целью являлось анализ приобретенных социальных умений и навыков. Этот этап заканчивался представлением опыта тех курсантов, которые, как они считали, достигли успешной социальной позиции. Результаты эксперимента представлены в таблице 1.

Таблица 1. Динамика позиции социальной успешности в эксперименте (в %)

Распределение по курсам обучения	Оптимальный уровень	Допустимый уровень	Критический уровень
Первый курс	17,4	50,0	33,6
Второй курс	33,5	52,3	15,2
Третий курс	38,6	52,6	8,8
Четвертый курс	46,2	46,4	6,4

Анализ проведенного исследования показал, что в практике образовательного процесса различные факторы действуют в комплексе. По своей сути педагогическая поддержка относится к так называемой «понимающей» педагогике, которая, в отличие от часто используемой в военном образовании «педагогике воздействия», направлена на решение задач не только помощи и поддержке курсанта, но и внесение позитивных изменений в его личностные качества, в его умение добиваться образовательных, социальных и личностных целей. Это педагогическая технология, способная обогатить поведение и социальный опыт курсанта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Верещак А. В. Формирование готовности к профессиональному общению у курсантов вуза МВД России : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Йошкар-Ола, 2010. 23 с.
2. Гуменный В. В. Профессиональное становление курсанта на завершающем этапе обучения в военном вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук. М., 2014. 23 с.
3. Зеер Э. Ф., Заводчиков Д. П., Лопес Е. Г. Реализация компетентного подхода в профессиональном образовании. Екатеринбург : РГППУ, 2012. 185 с.
4. Рыженков М. И. Педагогические условия социально профессионального становления курсантов военного вуза в процессе войсковых стажировок // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2008. Т. 14. С. 91–93.
5. Программа войсковой практики курсантов Военного вуза Национальной гвардии Республики Казахстан. Петропавловск : Изд-во «Военный вуз», 2013. 68 с.
6. Исиченко А. П. Оперативно-розыскная криминология : учеб. пособие. М. : Квант, 2001. 140 с.

ЁРИИ ПЕДАГОГИ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШКИЛ КАРДАНИ МАВКЕИ МУВАФФАҚИЯТИ ЧАМБИЯТИИ КУРСАНТҲОИ ДОНИШГОҲИ ҲАРБӢ.

Дар мақола идеяи муаллифии ҷустуҷӯи воситаҳои педагогии ташаккули мавқеи муваффақияти иҷтимоии курсантҳои донишгоҳи ҳарбӣ пешниҳод шудааст. Вазифаҳои мақола нишон додани он буд, ки чӣ гуна технологияи дастгирии педагогӣ метавонад барои ташаккули мавқеи муваффақияти иҷтимоӣ истифода шавад. Дар мақола мундариҷаи ҳуди технология ва шароити истифодаи он дар тайёр кардани афсарони оянда дар марҳилаҳои гуногуни таҳсилоти ҳарбӣ-касбӣ муфассал тасвир шудааст.

Калимаҳои асосӣ: мавқеи муваффақияти иҷтимоӣ, технология, ҳамроҳии педагогӣ, макотиби олиии ҳарбӣ, системаи тарбиявӣ, афсарони оянда, дастгирии педагогӣ.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗИЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ УСПЕШНОСТИ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ВУЗА

В статье представлена авторская идея поиска педагогических средств формирования позиции социальной успешности курсантов военного вуза. Задачами статьи являлось показать, как технология педагогической поддержки может быть использована для формирования позиции социальной успешности. В статье подробно описывается содержание самой технологии и условия ее использования в подготовке будущих офицеров на разных этапах военно-профессионального образования.

Ключевые слова: позиция социальной успешности, технология, педагогическое сопровождение, военный вуз, воспитательная система, будущие офицеры, педагогическая поддержка.

PEDAGOGICAL ASSISTANCE AS A MEANS OF ORGANIZING THE POSITION OF SOCIAL SUCCESS OF MILITARY UNIVERSITY CADETS.

The article presents the author's idea of searching for pedagogical means of forming the position of social success of military university cadets the objectives of the article were to show how the technology of pedagogical support can be used to form a position of social success. The article describes in detail the content of the technology itself and the conditions for its use in the training of future officers at different stages of military vocational education.

Keywords: position of social success, technology, pedagogical support, military university, educational system, future officers, pedagogical support.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кулумбетов Руслан Жақсилқович, шаҳрванди Ҷумҳурии Қазоқистон, унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Пенҷакент, тел. 77023331547

Сведения об авторе: Кулумбетов Руслан Жақсылқович, гражданин Республики Казахстан, соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте, тел. 77023331547

Information about the author: Kulumbetov Ruslan Zhaksilikovich, citizen of the Republic of Kazakhstan, candidate of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent, tel. 77023331547

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатов Мухометқали Қусаинович шаҳрванди Ҷумҳурии Қазоқистон, омӯзгор-наҷӯҳишигари Донишгоҳи давлатии омӯзгории Омск, тел: 79238267572

Сведения об авторе: Сатов Мухометқали Қусаинович, гражданин Республики Казахстан, педагог-исследователь Омского государственного педагогического университета, тел: 79239267572

Information about the author: Satov Mukhometkali Kusainovich, citizen of the Republic of Kazakhstan, teacher-researcher of the Omsk State Pedagogical University, tel: 79239267572

УДК: 891. 550-03

ТАДЖИКСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КАК ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Маҳмадулова О.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Пословицы и поговорки, поучения и наставления, сказки и песни, ласкающие песни и колыбельные матерей, двустушия, загадки, скороговорки, поэмы и повествования являются моральными ценностями народа и олицетворяют в себе опыт народного воспитания. Поэтому они являются важным средством воспитания и формирования личности и используются во всех этапах человеческого развития. Пословицы и поговорки являются выразителями богатства языка, национального и общечеловеческого мышления, идеи нравственного поучения, богатого исторического и социального опыта нации. Они украшают речь, придают языку изящество и нежность, делают речь воздействующей, острой и тем самым прочно

сохранится в памяти. В свою очередь, каждая пословица и поговорка обязывает слушающего выразить свои мысли, обсуждать и анализировать содержание услышанного, обобщить и произвести умозаключения, а так же совершенствуют интеллект, сознание и интуицию.

Известно, что таджикский народ сочиняет пословицы и поговорки согласно требованию жизни и использует их намеренно с особой своеобразностью в целях воспитания. По мнению профессора В. Асрори: «Народ, делая выводы из многочисленного опыта своей жизни, обобщая свои долгие и мудрые наблюдения выражал их в форме поучительных и устойчивых выражений».

Значение понятия пословиц и поговорок комментированы в «Словаре таджикского языка» следующим образом:

1. Приводить поговорку для чего-то.
2. Поговорка, пословица.
3. Слова поговорка истолковано, как высказывание, изречение и речь.

В литературной науке пословицы и поговорки считаются одним из видов художественного творчества народа. Пословица – краткая, но значимое художественное выражение, в котором отображена народная мудрость. Сам народ задачу пословиц и поговорок выразил следующим образом: «Пословица – в слове мёд», «Пословица-сладость мёда», «Поговорки и наставления- за место сахара» и т.д.

Поэтому, наблюдения, практические действия показывают, что люди разных возрастов для сильного выражения своих мыслей начинают свою речь с использованием пословиц и поговорок или же свои мысли и мнения относительно необходимости формирования нравственных качеств детей обобщают с помощью пословиц и поговорок. Так как пословицы и поговорки содержат в себе различные критические, хвалебные, предупредительные, взыскующие, поддерживающие, стимулирующие и другие морально-нравственные качества. Следовательно, анализ результатов исследовательской работы Меджидовой Б., показывает, что большинство родителей в воспитании своих детей плодотворно используют пословицы и поговорки. Это доказательство о том, что пословицы и поговорки как фактор являются особым методом и путём воздействия на личность детей. Потому взрослые, родители, а так же дедушки и бабушки, братья и сёстры, родственники и близкие с целью оказания влияния на воспитанность, поведение, речь, намерение, действия и мышление детей используют исторический опыт нашего народа.

Можно подчеркнуть, что таджикские пословицы и поговорки выражают психологию, национальное мышление и особые качества, присущие только таджикскому народу. Таджикский народ с древних времён признан как трудолюбивый, гостеприимный, мужественный, терпеливый, вежливый и общительный народ. Эти особые качества присущие таджикскому народу выражены в следующих пословицах и поговорках: «Сначала еда, потом слово», «Сначала хлеб, потом вера», «Если хочешь радовать гостя, уважай его ребёнка», «Гость, больше чем родной отец», «Хлеб насущный гостя, прежде гостя», «Гость, дар божий», «Если даже придётся пожертвовать головой, храни тайну», «Молчание – удел мудрецов», «Терпение и труд, всё перетрут», «Терпение – ключ всех проблем», «Человек без родины – соловей без песни», «труд кормит, а лень портит» и т. д.

Следует упомянуть, что пословицы и поговорки имеют неразрывную связь с устройством общества, материальной жизнью, общественными и социальными идеями и выражают дух того времени, периода и общества. Например, пословицы и поговорки типа: «Малообразованность от малого чтения», «Критика – плод прогресса», «В голове шапка, в сердце тюрбан», «Сильно захмелевший гость, бедствие для души» изображают общественную жизнь советских времён, новые отношения советских людей и их мировоззрение. Педагогический и психологический анализ пословиц и поговорок морально- нравственная ценность таджикского народа, которые показывают, что они направлены на такие моральные качества детей и взрослых как; трудолюбие, правдивость, совестливость, соблюдение норм речи, поведения, добродетельности, скромности, жизнелюбия, чуткости, бдительности, мужества, гуманности, выносливости, любви к Родине, уважение и почитание взрослых и т.д.

Педагогический анализ пословиц и поговорок можно наблюдать в исследованиях М. Орифи, А. Нурова, Г. Нуриддинова, С. Исоева, Б. Меджидовой, Н. Насруллаевой и других.

Г.Н. Волков по педагогической направленности разделяет пословицы и поговорки на три категории:

1. Пословицы, в которых юноши и дети призываются к доброму делу, поведению и доброй речи.
2. Пословицы, которые наставляют взрослых на путь истины.
3. Пословицы, которые по содержанию включают советы относительно воспитанию детей.

Наблюдения, жизненный опыт, анализ педагогических, психологических, литературных и других трудов показывают, что пословицы и поговорки во многом имеют поучительные, наставнические и нравственные качества и больше всего используются в нравственном, трудолюбивом и художественно-эстетическом воспитании. Поэтому их использование признано одним из традиционных средств воздействия в воспитании подростков.

Восприятие содержания и смысла народных пословиц и поговорок начинается с 5-6-ти летнего возраста детей, а источник рамок их восприятия и использования последовательно увеличивается. Пословицы и поговорки в учебниках родного языка начальных классов, родной язык и литература в 5-11-ых классах средних общеобразовательных школах, как другие средства обучения занимает особое место.

Анализ учебных книг по родному языку и литературе в 5-7-ых классах показывает, что в соответствии возрастным особенностям, умственных и интеллектуальных особенностей учащихся включены большое количество таджикских пословиц и поговорок. В учебнике таджикской литературы, для (5-7-ых классов) рекомендованы следующие поговорки в соответствии с темой и целью урока: «Одного поля станут друг с другом истинными друзьями, голубок с голубкой, сокол с соколихой». «Умный друг, лучше глупого друга», «С добрым словом, змея выходит из норы». «Дело мастера боится», «Хоть гори целый свет, лишь бы он был согрет». «Опасайся злого человека», «Легко стать учёным, трудно стать человеком» и т.д. Они помогут учащимся воспринимать суть урока и делать необходимые выводы. Например, в 5-ом классе, согласно учебной программе изучается рассказ Камолиддина Бинои «Плохой собеседник». После изучения настоящего рассказа учащиеся должны суметь найти осуждение негативных действий в рассказе и анализировать их. Заслуживает внимания то, что поговорка «Опасайся злого человека» здесь использована очень кстати. То есть, когда учащиеся знают человеческие качества, в том числе плохие, то делают соответствующие выводы, что человек не должен общаться с плохими друзьями, так как таких людей опасаются все.

В 6-ом классе в произведении Низами Гянджави «Раненный ребёнок» (Учебник литературы для 6-ого класса, стр., 56-57) приведено. После его изучения ученикам даются вопросы и задания относительно теме, который хорошо способствует осознанию значимости стихотворения. С мнениями двух мальчиков, которые по сведению поэта один из этих мальчиков является другом, а другой врагом раненного мальчика, ученики дают свои оценки и приходят к выводу, идея которого из них является наиболее приемлемой. В этот момент спрашивается от учеников, что поговорка «Умный враг, лучше глупого друга», какое воздействие имеет на содержание этого произведения? Возможно, учащиеся могут выразить свои мысли следующим образом: «От глупого человека не может получиться хороший друг, так как рано или поздно кому-то может давать наставления, последствия которого могут стать неприятностью для окружающих». Следовательно, мудрый народ подчёркивает, что «Умный враг, лучше глупого друга», так как они иногда могут препятствовать совершению неблагоприятных происшествий и доказательством тому является данное стихотворение.

Необходимо напомнить, что учащиеся в этом возрасте проявляют внимание для создания дружеских отношений, а использование поговорок даёт большей плодотворности.

В 7-мом классе изучается рассказ «Горная куропатка» Хусейна Воизи Кошифи (учебник литературы для 7-ого класса, стр., 150-153). В этом рассказе, повествуется о последствиях дружбы между куропаткой и соколом. Куропатка от заискиваний сокола становится обманутым, слушает его речи со сдержанностью, необдуманно воспринимает его слова и дружит с ним, в последствий становится его жирным куском. Учащиеся становятся свидетелями того, что последствия не сдержанности, не обдуманного выбора друга к каким последствиям может привести. Здесь они делают вывод, что в выборе друга необходимо быть осторожным, так как от такого человека можно видеть только вред. Поэтому, в части вопросы и задания от учеников требуется комментарий к поговорке «Станут одного рода

люди близкими друзьями между собой, голубок с голубкой, сокол с соколихой», который обязывает учащихся к выводу, который был приведен, немного выше.

Необходимо подчеркнуть, что один из древних привычек таджикского народа, является выносливость и терпеливость и эти качества занимают особое место в пословицах и поговорках. Поэтому, на пути воспитания терпеливости и выносливости можно плодотворно использовать пословицы и поговорки.

Мудрый таджикский народ хорошо осознал, что при устранении жизненных трудностей и проблем очень важно терпение, выносливость и обдуманность. Поэтому, в таджикских пословицах и поговорках терпеливость признана как доброе человеческое качество. Нетерпеливость, высокомерие и необдуманность показаны как неуместное качество характера и со стороны народа осуждаются посредством пословиц и поговорок, а так же показано их вредность:

«Бесабри – далери нодонист
Охири вай пушаймонист».

**«Нетерпеливость – мужество глупца
Его конец – разочарованность мудреца»**

А качество толерантности – это доведение начатую работу до конца, выносливость по отношению к окружающим, относительно бытовым трудностям, признание идеи и достижения других, взаимопонимание, умение прощать и другие, в пословицах и поговорках со стороны народа признаны, как хорошие человеческие качества и их воспитание в человеке так же наше общество избравший демократический путь развития имеет особую необходимость и считается необходимым.

Это качества особо подчеркнута в «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан», что: «Общество идущий по пути демократии имеет необходимую потребность в терпеливости и выносливости своих граждан и считает его основным фактором общественного прогресса».

Исходя из этого, можно констатировать, что именно толерантность при общении между людьми разных возрастов, социального положения и различных мнений и идеи очень важна. Неспроста, что народ говорит: «Дело будет доброй, но с терпением», «Будь услужливой, владей сердцами».

Нетерпеливость, торопливость, необдуманность, быстро принимать решение, неуместно произносить речь, как негативное качество характера со стороны народа взяты под острую критику, и утверждается, что их конец приводит к сожалению: «Конец нетерпения - это сожаление», «Один раз потерпи, не раскаивайся тысячу раз», «Обдумывать лучше - чем раскаиваться», «Сто слов слушай, обдуманно скажи одно слово», «Сто раз слушай, один раз говори», «В торопливом деле, много сожаления», «Нетерпеливое сердце – работа без времени», «Поспешишь, народ рассмешишь», «Торопливая кошка, родила слепого котёнка» и другие.

Какой-то гений говорил: «Смерть сложна, а жизнь ещё сложнее»; а народ говорит: «Терпение ключ всех трудностей», говорят и призывают человека вновь и вновь к терпению и выносливости, что «Конец терпения и выносливости – это наслаждение», «Если потерпишь, тростник превратится в сахар, сахар в конфету». С такой интерпретацией мудрый народ подчеркивает даже, что если потерпишь, то даже из незрелого плода можно сварить сладкую халву: «Терпение и труд, всё перетрут», или же «Если потерпишь и в делах не поспешишь, придёт день, когда можешь готовить халву».

Ещё по нашему мнению было бы уместно сказать, что толерантность есть путь к кладу, а нетерпеливость может стать верной причиной бесконечных мучений. Эти идеи таджикский народ мастерски использовал в своих пословицах и поговорках таким образом:

«Сабрат ганчат дихад
Бесабри ранчат дихад».

**«Терпение даёт клад,
Торопливость-мучение».**

Многие выдающиеся сыновья древнего таджикского народа, как учёные и мудрецы в своей жизни толерантность делали нормой в своей повседневной жизни и по этой причине достигли вершин успехов. Поэтому народ говорит: «терпение является ключом радости»,

«Терпеливые от терпения, а великие от выносливости», «Те, у кого не терпения, нет у них мудрости».

Как стало известно, пословицы и поговорки сочинил народ в результате многовекового жизненного опыта. Они признаны в жизни народа как важнейшее средство воспитания и обучения, в прошлом и в настоящее время. Пословицы и поговорки называли народным нравственным кодексом. Возможно, что независимо от возраста, ума и интуиции развивает и совершенствует знание и образованность детей. Поэтому, в воспитании толерантности, что в настоящее время является одним из требований времени, должны плодотворно использовать народные пословицы и поговорки, тем самым быстрее достигнем своей цели, так как место толерантности в них является устойчивой.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Калонтаров Я.И. Мудрость трех народов / Душанбе.-1989 с. 427.
2. Маджидова Б. Традиции и обычаи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности.// Д., - 2004, с211
3. Маджидова. Б, Л. Иматова Использование пословиц и поговорок в воспитание и обучение детей. Душанбе- 1999. с 37.
4. Маджидова Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Душанбе-2004, 50 с.
5. Педагогический энциклопедический словарь. / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад: Ред.колл.: М.М. Безруких. В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003-528с.
6. Таджикские пословицы и поговорки. Сост. В. Ансори. Под. Ред. М. Турсунзода. Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956. 100 с. (на тадж. яз.)
7. Таджикские пословицы и поговорки сост. Б. Тилавов. Под. Ред. Р. Амонова Душанбе: Дониш, 1963-220с. (на тадж. яз.)
8. Национальная концепция воспитания РТ// Воспитание – дело творческое. – Д., 2008 с.205.
9. К. Ходжаев., А. Абдувалиев., Н. Шарафиддинов. Таджикская литература для 6- того клс. Душанбе-2009.с. 288.
10. Т. Мирзод, Р. Хомидов, М. Пирзод. Таджикская литература для 5-того клс. Душанбе-2008 с. 304.
11. Тоиров У., Зикиров Х., Мусоев М. Таджикская литература для 7-мого кл. Душанбе- 2008 с
12. Учебная программа таджикской литературы для 5 класса. Душанбе-2007. 26с (на тадж. яз).
13. Учебная программа таджикской литературы для 6 класса. Душанбе-2007.23с (на тадж. яз).
14. Учебная программа таджикская литературы для 7 касса. Душанбе-2007.30с (на тадж. яз).
15. Учебная программа таджикской литературы для 8 класса. Душанбе-2007.30с (на тадж. яз).
16. Учебная программа таджикской литературы в школе. Душанбе- 2008(на тадж. яз).

ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ ХАЛҚИ ТОҶИК ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ УНСУРҲОИ ТАҲАММУЛГАРОӢ

Тарбияи таҳаммулпазирӣ имрӯз яке аз талаботҳои ҷомеаи муосир ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар ҷомеаи имрӯза мо кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки дар насли наврас унсурҳои таҳаммулпазириро самаранок тарбия намоем. Мушоҳидаҳои таҷрибаи ҳаёт, таҳлили осори педагогӣ, психологӣ, адабӣ ва ғайра нишон медиҳанд, ки зарбулмасалу мақолҳо аз бисёр ҷиҳат хислатҳои ибратбахш, панду ахлоқӣ дошта, дар тарбияи ахлоқӣ, меҳнатдустӣ, бадеӣ ва эстетикӣ бештар ба кор бурда мешаванд. Аз ин рӯ, истифодаи онҳо яке аз воситаҳои анъанавии таъсиррасонӣ дар тарбияи таҳаммулпазирӣ дар наврасон эътироф шудааст.

Калидвожаҳо: таҳаммулгароӣ, зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ, тарбия, барномаи таълимӣ, тарбияи ахлоқӣ, дарси адабиёт, анъанаҳои миллӣ, тарбияи халқӣ.

ТАДЖИКСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КАК ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Воспитание толерантности в настоящее время является одним из требований в современном обществе. Поэтому мы в нынешнем обществе стремимся плодотворно воспитывать элементов толерантности у подрастающего поколения. Наблюдения жизненного опыта, анализ педагогических, психологических, литературных и других трудов показывают, что пословицы и поговорки во многом имеют поучительные, наставнические и нравственные качества и больше всего используются в нравственном, трудолюбивом и художественно-эстетическом воспитании. Поэтому их использование признано одним из традиционных средств воздействия в воспитании толерантности подростков.

Ключевые слова: толерантность, народные пословицы и поговорки, воспитание, учебная программа, нравственное воспитание, урок литературы, народные традиции, народное воспитание

TAJIK PROVERBS AND SAYINGS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF ELEMENTS OF TOLERANCE

The education of tolerance is currently one of the requirements in modern society. Therefore, in today's society, we strive to fruitfully educate the elements of tolerance in the younger generation. Observations of life experience, analysis of pedagogical, psychological, literary and other works show that proverbs and sayings in many ways have instructive, mentoring and moral qualities and are most of all used in moral, hardworking and artistic and aesthetic education. Therefore, their use is recognized as one of the traditional means of influence in the education of tolerance in adolescents.

Key words: *tolerance, folk proverbs and sayings, education, curriculum, moral education, literature lesson, folk traditions, folk education*

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадқулова О.С. – муаллимаи калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru

Сведения об авторе:– Маҳмадқулова О.С. - старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru

Information about the author: *Mahmadkulova O.S. - senior lecturer Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru*

ТДУ: 378 (575.3)

ИСТОРИКО - ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ, КАК ФАКТОР ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

Арбобова Ф. А.

Ст. преподаватель кафедры общей педагогики ТГПУ
имени Садриддина Айнӣ

В настоящее время в сфере педагогической деятельности изучение культуры педагогического общения является актуальной проблемой. Для перехода на современную парадигму формирование культуры педагогического общения и профессиональных коммуникативных умений в современной педагогике имеются достаточные теоретические основания.

Гуманитаризация процесс обучения обеспечивает субъект-субъектные отношения, т.е. оно реализует «общение-преподавание-учение» как взаимодействие. В процессе педагогического общения важным условием субъект-субъектных отношений выступает переход от аксиологического изложения содержания обучения к построению «живого знания». Связи с этим, вузы выступают важнейшим фактором гуманизации отношений в обществе, развития новых социальных норм и установок.

Необходимо подчеркнуть, что для реализации модернизации образования обществу нужны образованные, нравственно-предприимчивые люди, которые прогнозируя возможные последствия, могут самостоятельно принимать ответственные решения, способны к сотрудничеству, и ответственны в развитии судьбы страны.

Безусловно, особо актуальным является развитие и внедрение в теорию, и практику современного образования основных идей гуманизма в процессе культуры педагогического общения.

Следовательно, обучение имеет личностно-ориентированный характер, где специфическими особенностями такого обучения являются:

- приоритет развития общительности в процессе обучения;
- субъект - субъектные отношения;
- культура общения как средство развития личности в процессе обучения и воспитания;
- отбор и соответствие методов, приёмов и форм культуры общения с содержанием обучения и воспитания.

Рассматривая успешности адаптации культуры общения, следует подчеркнуть следующие аспекты:

- психолого-педагогическая адаптация культуры общения студентов;

- способность преодолеть культурный шок;
- эффективность интеракции, т.е. способность развивать хорошие отношения с «хозяевами»;

- коммуникативная компетентность;
- эффективность в решении задач и выполнении целей;

Безусловно, для решения этих задач студенту нужны определённые личностные качества как: инициативность, устойчивость, самостоятельность, доброжелательность и т.д.

Общение, выступая как процесс межличностного отношения субъектов, соответствует определённым исторически сложившимся социально необходимым формам коммуникации и реализуется в соответствии с нормами общества.

Для выявления сущности педагогической культуры общения и проведённый анализ психолого-педагогической литературы позволил обратить внимание на проблему культуры общения в студенческой и преподавательской профессиональной деятельности и выделить содержание понятий:

- инициативность в процессе общения;
- лёгкость вступления в общение;
- широта круга общения;
- устойчивость в общении.

Социально обусловленные требования к учебно-воспитательному процессу требуют от каждого учителя и студента проявления культуры и общения, поведения как источника гуманистической идеи образования. Для выявления сущности профессионально-педагогического общения как личностно-профессионального качества необходимо дать анализ используемых понятий.

Для определения сущности культуры педагогического общения важным для нашего исследования является представление о функциональной и уровневой организации общения: Г.М.Андреева, А.А.Бодалев, А.Н.Леонтьев, Б.Ф.Ломов.

В наше время особую актуальность приобретают важные элементы культуры общения. Следовательно, основными аспектами культуры общения являются определённые ценности, нормы, обычаи, традиции, определяющие нравственную структуру межличностных отношений. При этом главным показателем и сферы реализации данного аспекта культуры общения отражается в актуальных процессах межсубъектного взаимодействия и отношениях.

Вместе с тем, культура общения личности является реальным воплощением культуры общества, а формируется она в процессе взаимодействия с культурой общения в пределах окружающей среды.

Культура охватывает интеллектуальные, мировоззренческие, этические и эстетические достижения человечества.

В социальном аспекте «педагогическая культура» рассматривается как совокупность педагогического опыта мировых цивилизаций и исторических эпохальных периодов.

Безусловно, педагогическая культура является частью общечеловеческой культуры, которая интегрирует сферу педагогического воздействия и общительности [3, с.38]. Анализ современного состояния проблемы культуры общения в образовательном процессе позволяет раскрыть сущность, содержание и её специфические особенности.

В результате изучения проблемы культуру общения и общительности в современной психолого-педагогической теории были выявлены постановка вопросов о влиянии общения и общительности преподавателей вуза и студентов. Исходя из этого, можно определить сущность общения как деятельность и основной фактор взаимодействия педагога и студентов, студентов между собой в процессе обучения и воспитания. Таким образом, общение и общительность выступают как средство реализации педагогической и студенческой деятельности.

Повышение эффективности процесса воспитания подрастающих поколений находится в прямой зависимости от того, насколько целенаправленно и эффективно преподаватель будет управлять культурой педагогического общения и общительности как фактором, влияющим на процесс успешности учебной и общественной деятельности в развитии личности студента.

Одной из главных проблем является проблема культуры педагогического общения, как проявление совокупности педагогических отношений, формирующих личность студента. В данной ситуации, на преподавателе лежит задача создания и поддержания

доброжелательности и взаимопонимания. В основе отношений между преподавателем и студентом лежит их совместный труд, а также успехи в достижении педагогической цели. Характер отношения преподавателя к своей профессиональной работе, выступает как основной фактор успешного развития взаимоотношений в коллективе. Конечно, на профессиональные взаимоотношения существенное влияние оказывают характер и стиль руководства, и состояние психологического, нравственного климата. Для создания благоприятных условий педагогической деятельности необходимо постоянных поиск и выработка способов и форм культуры общения.

Прежде всего, анализируя, культуру общения педагога можно определить её как форму учебного взаимодействия и сотрудничества. Используя всю совокупность вербальных, изобразительных, символических и кинетических средств, оно реализует коммуникативную, перцептивную функцию.

Именно поэтому преподавателю необходимо координировать свою деятельность по совершенствованию, с учётом выбора существенного определяющего его профессиональный статус и формы культуры общения.

Одной из задач культуры общения педагога в педагогической деятельности - обеспечение психолого-педагогического взаимоотношения преподавателя и воспитанников, так как, прежде всего, оно удовлетворяет моральную потребность участников к общению, передачи мысли и создаёт благоприятную атмосферу для дальнейшего укрепления отношения.

Следовательно, развитие и существование человека как личности невозможно в обществе вне общения с другими людьми. Естественно, процессы воспитания, формирования, развития личности и межличностные контакты немыслимы без культурного общения, где необходимы передача, усвоение информации и обмен ею. Необходимо подчеркнуть, что культура общения предполагает необходимость знания его закономерностей, норм и особенностей, проявляющихся в различные виды деятельности. Безусловно, всё это придаёт проблеме культуры педагогического общения исключительную актуальность.

Культура общения преподавателя является результатом не только его личных качеств, знаний, умений, навыков, но и операциональные средств осуществления взаимоотношений, достижения определённых контактов.

Например, операциональные средства культуры общения преподавателя, т.е. способы, с помощью которых реализуется процесс общения, достигая тех или иных конкретных целей педагогической деятельности. Их отбор соотносится с личностными качествами преподавателями. Общение преподавателя во многом зависит от умения эффективно использовать психолого-педагогические механизмы операциональных средств воздействия, как одобрение, поощрение, просьба, принуждение, пример и т.д.

Следовательно, важнейшим признаком культуры педагогического общения преподавателя является его способность, используя те или иные методы и формы обучения студентов, выражать и каждому из них свое личное отношение. Умение разбираться в своих студентах, объективно оценивать их поступки, способность адекватно откликаться на их поведение, эффективно использовать методы воздействия обучения и воспитания, которые наилучшим образом отвечают их индивидуальным особенностям.

Естественно, овладеть всем

Следует отметить, что культура педагогического общения является сложным интегральным качеством личности педагога, которая включает:

▪ культуру речи, ▪ культуру поведения, ▪ культуру организации различной деятельности, ▪ взаимодействия учащихся, ▪ познание личности.

Итак, преподаватель имеет много возможностей, чтобы организовать со студентом педагогически целесообразные отношения как основу творческого общения.

Наиболее важным социально-психологическим механизмом педагога является трансформация знания, мудрости и опыт, в ходе которого обеспечивается усвоение знаний и навыков, формируется нравственные и эстетические качества.

Педагог - это тот, кто делится знаниями, мудростью и опытом, а учащиеся их усваивают и в ходе усвоения знаний и навыков формируются нравственные и эстетические качества и отношения к окружающему миру.

Педагог как организатор учебно-воспитательного процесса ■ планирует, ■ руководит, ■ учит, ■ воспитывает, ■ способствует всестороннему развитию личности, т.е. он постоянно ■ строит свои взаимоотношения с учащимися, соблюдая при этом основные принципы культуры педагогической деятельности.

Образование студентов основывается на принципе свободы выбора и, если параметры взаимодействия «преподаватель-студент», не удовлетворяют потребности обеих сторон, то об эффективности обучения говорить не приходится.

Следует ответить, на вопрос, каким образом нужно организовывать взаимоотношения со студентами, чтобы получать максимальный результат. Конечно, ответом на данный вопрос может стать сотрудничество или модель взаимодействия «субъект-субъект» и задача её направлена на оптимизации учебного процесса через культуру общения.

Педагоги часто не осознают свою ведущую роль в организации отношений. В первую очередь в общении преподавателя и студентов должны быть отношения, основанные на: ■ коллективизме, ■ трудолюбии, ■ организованности, ■ уважении, ■ требовательности.

Педагогу следует делать акцент на оперативность начала взаимоотношений, основанных на ■ взаимном уважении, ■ доверии, ■ взаимопонимании, ■ целенаправленной организованности контакта с индивидом, ■ курсом, а также ■ коррекции стереотипных и негативных установок в поведении и отношении отдельных студентов.

Культура педагогического общения, являясь основным формой учебного сотрудничества, создаёт условие для оптимизации обучения и развития личности студента.

Культура педагогического общения определяется личностной, социальной, предметной ориентированностью. Преподаватель, работая с одним студентом над освоением учебного материала, ориентирует его результат, на всех студентов в аудитории, и наоборот, работая с аудиторией, воздействует на каждого присутствующего.

Таким образом, своеобразие культуры педагогического общения выражается в сочетании личностно-ориентированного социально-ориентированного и предметно-ориентированного общения.

Следует отметить, что культура педагогического общения - это система психолого-педагогического взаимодействия преподавателя со всеми студентами, содержанием которого является ■ накопление опыта взаимодействия с людьми, ■ обмен информацией, ■ интеллектуальное развитие в результате взаимного обогащения информацией, ■ осознание себя через сравнение с другими, ■ формирование этико-эстетические взгляды и ■ представления. Особенно интерес к проблемам отношений и поведения людей является благоприятной предпосылкой для воспитания культуры общения у студентов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреева Г.М. Принципы деятельности и исследование общения // Общение и деятельность. - Прага, 1998. - С.56-58.
2. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные - М.: Педагогика, 2003 - 272с.
3. Захарченко Е.Ю. Развитие педагогической культуры учителя в условиях обновления школы: дис. канд. пед. наук. - Ростов - на - Дону, 1995. - 38с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва. Политиздат, 2005. - 304с.
5. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. М.: Наука, 1996 - С.64-93.

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ ВА ПЕДАГОГИИ ОМУӢЗИШИ ФАРӢАНГИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ӢАМЧУН ОМИЛИ ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛА ДАР ФАӢОЛИЯТИ ПЕДАГОГӢ.

Мақола моҳияти фарҳанги педагогии муоширатро ҳамчун сифатҳои ба шахсият нигаронидашуда ва шахсию касбии омузгор ошкор менамояд. Хусусиятҳои психологию педагогии фарҳанги муоширати байни миллатҳо ва хушмуомилагии донишҷӯёни донишгоҳҳои педагогӣ ва таъсири онҳо ба муваффақияти фаъолияти таълимӣ ва ҷамъиятӣ махсусан қайд карда мешавад.

Махсусан дар мӯхтавои мақола шартҳои муҳимтарини саъй ба муносибатҳои субъектӣ дар рафти муоширати касбии педагогӣ баррасӣ шудааст, ки аз пешниҳоди аксиологии мундариҷаи таълим ба бунёди «донишҳои зинда»-ро ҷонибдорӣ мекунад.

Дар мақола муаллиф қайд мекунад, ки баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия бевосита аз он вобаста аст, ки омузгор фарҳанги муоширати педагогиро ҳамчун омилҳои таъсиргузор ба раванди муваффақият дар фаъолияти таълимӣ хонандагон то ҷӣ андоза мақсаднок ва самаранок идора мекунад.

Калидвожаҳо: фарҳанги муоширати педагогӣ, фарҳанги нутқ, фарҳанги рафтор, муносибатҳои субъектӣ, муоширати байни миллатҳо, навосии таълим, шахсият, малакаҳои муошират, коллективизм, мутабиқишавии психологӣ.

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ, КАК ФАКТОР ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье раскрывается сущность педагогической культуры общения и общительности, как лично-ориентированного и лично- профессионального качества педагога. Особенно отмечены психолого-педагогические особенности культуры межнационального общения и общительности студентов педагогических вузов и их влияние на успешность учебной и общественной деятельности.

Особенно в содержании статьи рассматриваются важнейшие условия стремления субъект-субъектных отношений в ходе профессионального педагогического общения, который выступает переход от аксиологического изложения содержания обучения к построению «живого знания».

В статье автор отмечает, что повышение эффективности процесса воспитания и обучения находятся в прямой зависимости от того, насколько целенаправленно и эффективно преподаватель будет управлять культурой педагогического общения как фактором, влияющим на процесс успешности учебной деятельности студентов.

Ключевые слова: культура педагогического общения, культура речи, культура поведения, субъект - субъектные отношения, межнациональное общение, модернизация образования, индивид, коммуникативные умения, коллективизм, психологическая адаптация.

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE STUDY OF THE CULTURE OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION AS A FACTOR OF INTERACTION IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

The article reveals the essence of the pedagogical culture of communication and sociability, as a personality-oriented and personal-professional quality of a teacher. The psychological and pedagogical features of the culture of interethnic communication and sociability of students of pedagogical universities and their influence on the success of educational and social activities are particularly noted.

Especially in the content of the article, the most important conditions for the aspiration of subject-subject relations in the course of professional pedagogical communication are considered, which is the transition from the axiological presentation of the content of learning to the construction of "living knowledge".

In the article, the author notes that improving the effectiveness of the process of education and training is directly dependent on how purposefully and effectively the teacher will manage the culture of pedagogical communication as a factor influencing the process of success of students' educational activities.

Keywords: culture of pedagogical communication, culture of speech, culture of behavior, subject- subject relations, interethnic communication, modernization of education, individual, communicative skills, collectivism, psychological adaptation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арбобова Ф.А. - муаллими калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: 908 -48 -79 -28

Сведения об авторе: Арбобова Ф.А. – старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Тел: 908 -48 -79 -28

About the author: Arbobova F.A. – senior lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 908 -48 -79 -28

ТДУ 372.8:75 (575.3)

НАҚШИ МАШҒУЛИЯТҲОИ СУРУД ВА МУСИҚӢ ДАР РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ХОНАНДАГОНИ СИНФИ ИБТИДОИ

Хайруллоев Б., Боев.Ш.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Баланд бардоштани сатҳи малакаҳои муоширати хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути машғулиятҳои суруд мусиқӣ яке аз роҳҳои самарабахши ташаккули салоҳиятҳои хос буда, ба шакли ташкили машғулият ва шеваи корбурди методии омӯзгор вобаста аст. Мушоҳидаҳои анҷомдодаи мо зимни таҳқиқи омӯзиши ин мавзӯ бар асоси нақшайи Короткова Н.А., Михайленко Н. тасбит намуданд, китачаммуи машғулиятҳои мусиқию коммуникативӣ ба инкишофи қобилияти мусиқӣ, эҷодӣ ва иртиботии бачагон таъсири мусбат мерасонад. Бачаҳо якдигарро хубтар мефаҳманд, ба андешаҳои шарикони дигари муошират гӯш медиҳанд ва ба корҳои онҳо ҳамоҳанг шуда, дӯстию рафқаташонро мустаҳкам менамоянд.

Марҳилаи ниҳоии омӯзиш низ сӯхбатро дар бар гирифт. Дар натиҷаи сӯхбат бо омӯзгорон маълум гардид, ки ин кор натиҷаҳои зиёди мусбат мебахшад ва бачаҳо бештар хушмуомила гардида, дӯстона, ба гузашт кардан ба ҳамдигар шуруъ мекунанд, ба шарикони худ дар бозиҳои дидактикии мусиқӣ-коммуникативӣ ёриҳои хаматарафа мерасонанд, муҳити коллектив бештар гардида, заминаи эмотсионалии умумӣ баланд мешавад. Кӯдаконе, ки дар муошират ғайрифаволианд, мавқеъҳои фаъолтарро ишғол мекунанд ва кӯдакони дорои макоми “ситора” на танҳо бо онҳое, ки қаблан муошират карда буданд, балки бо онҳое ҳам муошират мекунанд, ки қаблан намехостанд мушорикат кунанд.

Аз ин рӯ, давраи таҳлили ибтидоӣ дар ташаккули салоҳиятҳои шахсии кӯдак, аз ҷумла, салоҳиятҳои иртиботӣ нақши муҳим дорад. Аз ин рӯ, таълими суруд ва мусиқӣ барои хонандагони хурдсол ҳамчун воситаи муҳими ташаккули салоҳиятҳо арзёбӣ мегардад. Бозиҳои дидактикӣ- мусиқӣ на танҳо миёни ҳамсолон, балки дар байни омӯзгор ва кӯдак робита барқарор мекунанд, ҳисси назорати ботиниро инкишоф медиҳанд, қобилиятҳои нави эҷодиро ошкор месозанд ва қобилияти баҳодихии кӯдакро зиёд менамоянд.

Ташаккули салоҳиятҳои шахсияти кӯдак дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ як раванди бисёрпаҳлу буда, дорои динамикаи инкишоф ва сохтори дохилии худмебошад. Бозиҳо, ҷунҷида, дар асоси тамос, муошират сохта мешаванд, бинобар ин, муошират ҳам як ҷузъи онҳо ва шартӣ онҳо мегардад. Санъати мусиқӣ таъсири мусбатро ба тамоми паҳлуҳои инкишофи кӯдакон ва махсусан, хонандагони хурдсол таъмин менамояд. Дар ин ҷараён мусиқӣ метавонад ба кӯдакон дар фаҳмидани унсурҳои марбут ба аломатҳои мусиқӣ ё ҳикояи мушаххас кӯмак кунад.

Дар марҳилаи таҷрибаҳадаф аз он иборат буд, ки ташаккули салоҳияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо ёриҳои бозиҳои дидактикӣ - мусиқӣ тавассути дарсҳои суруд ва мусиқӣ инкишоф дода шавад. Қисми аввали марҳила, ки аз қариб таълими иборат аст, ба васеъ намудани имкониятҳои муқаррар намудани алоқаи байниҳамдигарӣ дар вазъиятҳои гуногуни бозии дидактикӣ-мусиқӣ нигаронида шуда буд. Тадқиқот чунин масъалаҳоро дар бар мегирад:

- ташаккули салоҳиятҳои (малакаҳо, қобилиятҳои) хонандагон;
- азхуд кардани малакаҳо ва қобилиятҳои зарурӣ;
- инкишоф додани доираи қобилиятҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар ҷараёни бозиҳои дидактикӣ ва баргараф намудани монетаҳо;

Дар ин раванд бозиҳои дидактикӣ- мусиқӣ ба се гурӯҳ тақсим карда шудаанд:

1) бозиҳо барои ташаккули қобилияти дидани сифатҳои мусбат дар шахси дигар, эҳтироми ӯ, қобилияти зохир намудани муносибати мусбат ба шахси дигар .

2) бозиҳо барои ташаккули устувори салоҳиятҳо: сароидан, ҳис кардан, эҷод намудан (дарк кардан) иҷро кардан:

3) бозиҳои барои рушди қобилияти ҳамкорӣ.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки гузаронидани як қатор машғулиятҳо оид ба бозиҳои дидактикӣ бо хонандагони хурдсол, барои нишон додани фазои умумии эмотсионалӣ дар гурӯҳ ва хусусиятҳои муносибати байни иштирокчиён хеле хуб ёри мерасонанд.

Баъди ба поён расидани ҳар як машғулият мо ба онҳо сӯхбат мегузаронидем, ки иштироккунандагондар бораи душворихосухан меронданд. Бачагоне, ки дар мувоҳида фаъолтар буданд, дигаронро ба он ҷалб намуда, шавқу ҳаваси онҳоро ба фаъолият дар ҷараёни бозӣ зиёд менамунданд.

Ҳамчун марҳилаи муҳим, пас аз анҷоми машғулият дар гурӯҳи таълими бояд ҳамеша муваффақияти он муайян карда шавад. Аз ин рӯ, мо ба қариб гурӯҳи инчунин ба сифати қариб анҷомдодаи ҳамаи иштирокчиёни ин тренинг баҳо додем. Бо ҳар як кӯдак имкон дода шуд, ки андешаи худро баён созад, таассуроти худро гуяд ва бубинад, ки дар худ иштирокчиёни ӯ дар гурӯҳе, ки фаъолият дар он сурат гирифтааст, чӣ гуна тағйирот ба амал омадааст.

Ҳаминро бояд зикр намуд, ки Ҷаласаи омӯзишӣ аз марҳилаи муқаддимаӣ ва марҳилаи анҷомдиҳӣ иборат буд, ки он якҷанд машғулиятҳои махсусро дар бар мегирифт.

Дар ҷараёни сӯхбат бо иштирокчиёни бозӣ баррасӣ чунин сурат гирифт:

- тавсифи амалҳои анҷомдодашуда дар ҷараёни бозӣ бо тафсири минбаъда;
- тавсифи эҳсос ҳангоми машғули бозии дидактикӣ.

Дар чараёни машғулият мувоҳида бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ сурат гирифт, ки дар он як қатор саволҳо аз қабилӣ: «Чӣ шуд?», «Дар вақти бозӣ шумо ба чӣ диққат додед?», «Бачаҳо ин бозӣ ба шумомаъқул шуд?» дода шуданд.

Чунин саволҳо ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ имкон доданд, ки бештар фаъол гардида, ҳулоса бароранд.

Аксар вақт, дар рафти муҳокима баҳсҳои ҷиддӣ ба миён меомаданд, ки нотавонбинии худро ба таври возеҳбачаҳо нишон медоданд.

Дар марҳилаи ниҳоии чараёни таълими дарс, ки дар гурӯҳ гузаронида шуд, фазои раванӣ, инчунин заминаи эмотсионалӣ ба таври назаррас бештар гардида, имкони барқарор намудани робитаҳо дар ҳолатҳои гуногуни бозӣҳои дидактикӣ- мусиқӣ васеъ гардида, қорҳои муассир оид ба тақмили маҳорат ва малакаи хонандагони хурдсол анҷом дода шуданд. Дар баробари ин, фаъолшавии интенсивии раванди худшиносӣ ва васеъ гардидани доираи қобилиятҳо дар ташаккули салоҳиятҳои хонандагони хурдсол ба мушоҳида мерасид. (1;с.67)

Дар марҳилаи навбатии таҷрибаи шаклгирӣ комплекси бозӣҳои дидактикӣ-мусиқӣ тартиб дода шуд. Мақсади ин бозӣҳо аз рӯйи таҳкими дигаргуниҳои мусбати бадастомада дар гурӯҳ, хусусияти ҳузур ва рушди гурӯҳ ва ҳар як иштирокчии алоҳида муайян мегардид.

Маҷмуи бозӣҳои дидактикӣ-мусиқӣ:

Бозии "Биёед, дӯст бошем"

Мақсад: фароҳам овардани фазои ороми таълим, ҳавасманд намудани кӯдакон ба иҷрои бозӣҳои дидактикӣ-мусиқӣ

Таҷҳизот: диск (флешкорт) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ.

Раванди бозӣ: хонандагон давра меистанд, дар маркази довра ронанда аст (дар аввал омӯзгор нақши худро мебозад). Кӯдакон дар доира қадам мезананд ва дар доҳили давра як ҳаракати муқобилро иҷро мекунанд ва суруд мехонанд:

Сипас, бозӣ такрор мешавад, аммо бо ду роҳбар, то даме ки ҳамаи бачаҳо барои худ ҷуфт интихоб мекунанд. Пас, шумо метавонед рақсҳои ҷуфтро “дар намоиш” истифода баред, ки бидуни омодагии пешакӣ иҷро карда мешаванд.

Бозии "Сагвор ва ором"

Мақсад: рушди шунавоии динамикӣ, суръати реаксия, диққат.

Таҷҳизот: диск (флешкорт) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ. Дар шаклҳои мураккабтар - (зангӯлаҳо, дастаҳои ҷубӣ, рангҳо ва ғайра).

Раванди бозӣ: Кӯдакон дар атрофи толор озодона ҷойгиранд.

Мусиқии А (баланд) - Бачаҳо саҳт кафкӯбӣ мекунанд (созҳо навохта мешаванд), бачаҳо ҷаҳида дар паҳлуи ҳамдигар қарор мегиранд.

Мусиқии В (ҳомӯш) - Кӯдаконоҳиста ҷапакзанӣ мекунанд.

Бозии «Дӯстӣ пайдо кунед»

Мақсад: Рушди сифатҳои коммуникатсионӣ, суръати реаксия, фаъолсозии диққат. Эҷоди фазои оромӣ осуда.

Таҷҳизот: диск (флешкорт) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ.

Раванди бозӣ: Ҳамаи кӯдакон зери садои мусиқӣ ба осонӣ дар доҳили толор давиданд. Ҳамин ки садои мусиқӣ тағйир меёбад, ҳар як аз бачаҳо бояд ҷуфт интихоб намуда, гардиш кунанд. Вақте ки мусиқӣ такрор мешавад, кӯдакон боз дар толор пароканда мешаванд, то суруди дуҷуми мусиқиро такрор кунанд, онҳо дубора ҷуфт мешаванд, аммо ин дафъа бояд дӯсти нав интихоб намоянд.

Бозии "Лентаҳои рангинкамон"

Мақсад: Барқарор намудани алоқа байни кӯдакон, эҷоди фазои мусоиди эмотсионалӣ. Мустақкам намудани қобилияти тасаввури рангҳо бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ.

Раванди бозӣ: Кӯдакон дар доира меистанд, ҳар қадом дар даст 1 лентаи ранга доранд. Дар доира пеш бурда, дар дасташ лентаҳои ранга (7 ранги рангинкамон) дорад.

Мусиқӣ А - кӯдакон таҳти садои мусиқӣ дар толор ба осонӣ ҳаракат мекунанд.

Мусиқии Б - Омӯзгор лентаи ранги муайянро мебардорад (масалан, кабуд, хонандагоне, ки дар дасташон ҳамон лентаро доранд, давида мебароянд; онҳободоҳатан мерақсанд. Дафъаи дигар, роҳбар лентаи ранги дигарро мебардорад. ва барои дафъаи охир — ҳамаи лентаҳои гуногунрангро боло мебардорад.

Бозии "Роботҳо ва балеринаҳо"

Мақсад: Рушди малакаҳои муошират, таҳкими консепсияи шакли 2-қисм. Инкишофи қобилиятҳои импровизатсия.

Таҷҳизот: диск (флешкорд) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ.

Раванди бозӣ: Писарон - "роботҳо", духтарон - "ситораҳо".

Мусиқии А ("роботҳо") - писарбачагон дар гирду атрофи толор ҳаракат карда, бо ҳаракатҳои худ симои "робот"-ро интиқол медиҳанд. Бо анҷоми мусиқӣ, "роботҳо" бояд дар ягон мавқеъ боз истанд.

Мусиқии В ("балерина") - духтарон дар гирди толор ҳаракат карда, симои "балерина"-ро интиқол медиҳанд. Мавриди ба охир расидани мусиқӣ онҳо саф мекашанд ва меистанд.

Ҳар дафъа фосилаҳои мусиқӣ кӯтоҳтар мешаванд ва диққати бештар ва аксуламали зудтарро талаб мекунад. (3;с.98)

Бозии "Қулоҳҳои мусиқӣ"

Мақсад: Барқарор намудани алоқа байни кӯдакон, эҷоди фазои оромӣ осуда ва дӯстона.

Таҷҳизот: диск (флешкорд) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ, қулоҳ.

Раванди бозӣ: Кӯдакон дар давра меистанд. Дар зери мусиқӣ бачаҳо аз зери қулоҳ мегузаранд. Кӯдаке, ки мусиқӣ дар баробари ӯ қатъ мешавад, қулоҳ мепӯшад ва ягон амалро ба монанди ҷаҳиш, гардиш кардан, якчанд ҳаракати рақс иҷро мекунад.

Бозии "Ба тарафи ман табассум кунед"

(Кӯдакон дар давра қадам мезананд. Дар марказ ҷодугаре бо асои сеҳрнок рост меистад).

Ҷодугар ба хабаргирии мо омад,

Ба тарафи ҳамаи кӯдакон табассум кард.

Вай даҳонашро бо қафи дасташ пӯшид.

Ва ба сӯйи бачаҳо табассум кард.

(Кӯдакон бо қафи даст даҳонашонро мебаранд, ҷодугар асои худро меҷунбонад, кӯдакон дастонашонро ба паҳлу гузошта, табассум мекунад, баъд вай бо асои ҷодугарӣ ба кӯдак наздик мешавад, ӯро ламс мекунад.

Бозии "Ҳори ҳайвонот"

Соҳибхона кӯдаконро ба ду даста тақсим мекунад: яке «гурбаҳо», дигаре «сагон». Аз «Гурбаҳо» хоҳиш мекунад, ки мисли гурба суруд хонанд: «Мияв, мияв» ба мақсад: «Меравем, меравем, ба мамлакатҳои дур меравем», бо фармони соҳибхона «гурбаҳо» " хомӯш шуда, "сағҳо" ба сурудани шуруъ мекунад. Сипас, ҳарду даста яке бо овози гурбаҳо дигаре бо овози сағҳо якҷоя суруд мехонанд.

Бозии "Ту дӯсти ман ҳастӣ ва ман дӯсти ту"

Бачаҳо ба ҷуфтҳо тақсим мешаванд (писар ва духтар); дар паҳлуи ҳамдигар истода, даст ба даст ба сахна мебароянд. Мусиқии шавқангез ба гӯш мерасад, бачагон озодона дар толор ҳаракат мекунад. Бо сигнали омӯзгор дар лаҳзаи қатъ кардани мусиқӣ бачаҳо ҷуфти худро тарк карда, барои худ ҷуфти (дугона ё ҷура)– и дигарро интихоб мекунад. Қасе, ки аввал ҷуфти худро пайдо кард, соҳиби тухфа мегардад. Бозӣ бо салоҳияти хонандагон ва салоҳиди роҳбари мусиқӣ вобаста ба шавқу завқ ва таъбибачаҳо якчанд маротиба такрор карда мешавад.

Баъди таҳлили натиҷаҳои қасе, ки дар марҳилаи таҷрибаи ташаккулёбанда гузаронида шудааст, ба тағйироти ҳолати умумии эмотсионалии аъзои гурӯҳ ки сифати нав ёфтааст, диққати махсус дода мешавад. Ташаббус ва фаъолияти бачагон дар машғулиятҳои якҷоя торафт меафзояд. Бо ёрии бозӣҳои дидактикӣ –мусиқӣ дар гурӯҳҳо байни хонандагони хурдсол муносибатҳои барқарор кардан мумкин буд. Дар марҳалаи озмоишӣ назоратӣ муфассалтар омӯхтан ва таҳлили муқоисавии натиҷаҳои таҷрибаи муайянкунанда ва шаклгирӣ, умумӣ ва ба низом даровардани маълумоти бадастовардашуда гузаронида шуд. Мақсади марҳилаи назоратӣ таҷрибаи умумӣ ва қиёсӣ таҳлили натиҷаҳо, тартиб додан ва ба низом даровардани ҳуҷҷатҳои пешниҳодҳои мебошад.

Марҳилаи назоратӣ таҷрибаи нишон дод, ки аксарияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар қараёни дарси суруд ва мусиқӣ дарбозӣҳои дидактикӣ фаъолтар ва озодтар иштирок мекарданд. Аз ин рӯ, салоҳияти онҳо торафт ташаккул меёбад. Он бачаҳо, ки дар бозӣҳои

дидактикӣ душворӣ мекашиданд, дар бозиҳои дидактикӣ -мусиқӣ озод буданд ва баъзан дар иҷроӣ ҳаракатҳо, импровизатсияҳо нисбат ба кӯдаконе, ки ба чуфтҳо ихуд машғул буданд, натиҷаҳои беҳтар нишон медоданд. Кашф карда шудааст, ки мусиқӣ боиси баланд гардидани рӯҳияи кӯдак мегардад. Аз ин рӯ, давраи таҳсили ибтидоӣ дар ташаккули салоҳиятҳои шахсияти кӯдак ва махсусан салоҳиятҳои иртиботӣ давраи муҳим ба шумор меравад. Имрӯз дар синфҳои ибтидоӣ ба ҷанбаи инкишофи иҷтимоӣ коммуникативӣ ва тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавачҷуҳи махсус дода мешавад. Бозии дидактикӣ-мусиқӣ на танҳо бо ҳамсолон, балки дар байни омӯзгор ва кӯдак робита барқарор мекунад, ҳисси назорати ботиниро инкишоф медиҳад, қобилиятҳои нави эҷодиро ошкор мекунад, баҳодиҳии кӯдакро зиёд менамояд.

Ташаккули салоҳиятҳои шахсияти кӯдак дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ як раванди серпахлу буда, як системаи мураккаби ягонаи дорои динамикаи инкишоф ва сохтори дохилии хос мебошад.

Фаъолияти рушддиҳандаи салоҳияти кӯдаконе (хусусан дар синфҳои ибтидоӣ) бозии дидактикӣ мебошад. Бозиҳо, чун қоида, дар асоси тамос, муошират сохта мешаванд, бинобар ин, муошират ҷузъи онҳо ва шартҳои онҳо мегардад. Санъати мусиқӣ дорои таъсири махсусимусбат ба тамоми соҳаҳои инкишофи кӯдаконе ва махсусан, хонандагони хурдсол мебошад. Мусиқӣ метавонад ба кӯдаконе дар фаҳмидани унсурҳои марбут ба аломатҳо ё ҳикояи мушаххас кӯмак кунад. Он инчунин кӯдаконе ба таври мусбат тарбия мекунад ва барои фаъолияти мустақилонаи иҷроӣ бозиҳои дидактикӣ ҳавасманд мекунад.

Аҳамияти педагогии бозиҳои дидактикӣ мусиқӣ дар он аст, ки онҳо ба кӯдак имконияти дар амалияи ҳаёт татбиқ намудани донишҳои гирифтаашро муҳайё месозанд. Амалҳои бозӣ ба кӯдаконе барои шунидан, муқоиса ва фарқ кардани кайфият ва тасвирҳои, ки мусиқӣ мерасонад, кӯмак мекунад ва кӯдаконе ба мавқеи фаъолтари бозӣ тела медиҳад.

Марҳилаи озмоиши муайянкунанда дар ҷараёни фаъолияти амалӣ мушкилоти муносибатҳои байнишахсии хонандагон, паст будани фаъолият ва ташаббуси бачагон дар фаъолияти бозӣ, шиддати эмотсионалӣ ва ноустувориро ошкор намуд.

Фаъолияти баъдӣ ба беҳтар намудани фазои психологӣ дар синфҳои ибтидоӣ, рафъи монеаҳои муошират, ҳолати эмотсионалии хонандагон тавассути машғулиятҳо, рушди ҳамаҷонибаи шахсияти кӯдак, ташаккули сифатҳои коммуникатсионӣ, барқарор кардани алоқа дар ҳолатҳои гуногуни муошират, рушди малақаҳои муошират, тақмили муносибатҳо дар коллектив, фаъолсозии диққати шунавоӣ, худшиносӣ, қобилиятҳо бахусус, ташаккули салоҳиятҳои зарурии хонандагон мусоидат мекунад.

Хулоса

Кӯдаконе дар дарсҳои суруд ва мусиқӣ дар мавриди иҷроӣ бозиҳои дидактикӣ ба мазмуни дониш, қобилият ва малакаи гуногуни мусиқӣ соҳиб мегарданд. Қайд кардан бамаврид аст, ки гузариши кӯдаконе ба давраҳои синнусолӣ гавари инкишофи минбаъдаи муносиби шахсият буда, нақши омӯзгор дар ин марҳилаҳо муҳим доништа мешавад, зеро ӯ дар интиҳоби мазмун ва мақсади фаъолият бояд аз маҳорати касбӣ, санъати баланди педагогӣ ва маҳорати низомдорӣ моҳирона истифода барад.

Бозиҳои дидактикӣ-мусиқӣ бояд тавре таҳрези гарданд, ки мақсад, вазифа ва раванди муайяни иҷрокунандегиро нигоҳ доранд, то хонандагон бо ҳавасмандӣ онҳоро намуда, ҳастагии худро эҳсос нанамоянд ва ҳар як машғулияти суруд ва мусиқиро бесаброна интизор шаванд.

АДАБИЁТ

1. Куликова О.Л. Инкишофи малақаҳои муоширати кӯдаконе дар фаъолияти мусиқӣ ва бозӣ [Матн] / О.Л. Куликова // Маҷаллаи Ярославл Бюллетени педагогӣ - 2011 - № 1 - Ҷилди 2 (илмҳои равшаншиносӣ ва педагогӣ)

2. Куприн, Н. Бозиҳои мусиқӣ коммуникатсионӣ дар рушди иҷтимоии кӯдаконе [Матн] / Н.Г. Куприн. - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Урал. - Екатеринбург, 2002

3. Леонтьев А.А. Психологияи муошират дар раванди бозии дидактикӣ [Матн] / А.А. Леонтьев. - М.: Маъно, 2010.

4. Менджеричская Д.В. Омӯзгор дар бораи бозии кӯдаконе [Матн] / Д.В. Менджеричская. - М., 2013.

4. Михайленко Н.Я., Короткова Н.А. Ташкили бозии сюжетӣ дар чараёни дарси суруд ва мусиқӣ: Дасти барои муаллим. нашри 2. М., 2012.
5. Минкин, Е. Аз бозӣ ба дониш: Дасти барои муаллим. - Нашри 2, аз нав дида баромада. - [Матн] / Э.М. Минкин - М.: Равшансозӣ, 1987.
6. Никитин, В.Р. Бозиҳои таълимӣ. - нашри 2. [Матн] / В.Р. Никитин - М.: Педагогика, 1985.
7. Хайруллоев Б. Методикаи тарбияи мусиқӣ дар синфҳои ибтидоӣ Душанбе, матбаа 2019.

НАҚШИ МАШҒУЛИЯТҲОИ СУРУД ВА МУСИҚӢ ДАР РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ХОНАНДАҒОНИ СИНФИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мавриди назар роҷеъ ба марҳилаи ташаккули таҷрибаи сухан меравад ва ҳадаф он аст, киташаккули салоҳияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо ёрии бозиҳои дидактикӣ-мусиқӣ тавассути дарсҳои суруд ва мусиқӣ инкишоф дода шавад. Маҳз ҳамин мақсад имкон медиҳад, ки кори таълимӣ-вобаста, ба васеъ намудани имкониятҳои муқаррар намудани алоқаи байниҳамдигарӣ дар вазъиятҳои гуногуни бозии дидактикӣ нигаронида шавад.

Дар мақола гузаронидани як қатор машғулиятҳо оид ба бозиҳои дидактикӣ бо хонандагони хӯрдсол нишон дода шудааст, ки барои муҳити умумии эмотсионалӣ дар гуруҳ ва хусусиятҳои муносибати байни иштирокчиён хеле хуб ёри мерасонад.

Натиҷаҳои ба даст омада вобаста ба охир расидани ҳар як машғулият дорони хусусияти илмӣ ва методӣ мебошанд, ки дар мақолаи мазкур ҳама ҷиҳаташ ифодаи худро ёфтаанд.

Калидвожа: *фаъолият, ташаккул, бозӣ, дидактикӣ, хонандагон, синфҳои ибтидоӣ, суруд, мусиқӣ, қобилият, малакаи салоҳиятҳо*

РОЛЬ УРОКОВ ПЕНИЯ И МУЗЫКИ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В рассматриваемой статье говорится об этапе формирования опыта, целью которого является развитие компетентности учащихся начальных классов с помощью дидактико-музыкальных игр через уроки пения и музыки, направленных на расширение возможностей установления взаимного общения при различных ситуациях в дидактической игре.

В статье показано проведение серии упражнений по дидактическим играм со старшими школьниками, что очень хорошо помогает общей эмоциональной обстановке в группе и особенностям взаимоотношений между участниками.

Результаты, полученные в конце каждого мероприятия, имеют научно-методический характер, все аспекты которого были выражены в данной статье.

Ключевые слова: *деятельность, образование, игра, дидактика, учащиеся, младшие классы, песня и музыка, умение, навыки, компетентности.*

THE ROLE OF IN THE DEVELOPMENT OF THE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article in question talks about the stage of experience formation, and the goal is to develop the competence of primary school students with the help of didactic and musical games through song and music lessons aimed at expanding the possibilities of establishing mutual communication in various situations of didactic play.

The article shows a series of exercises on didactic games with older students, which very well helps the overall emotional situation in the group and the characteristics of the relationship between the participants.

The results obtained at the end of each event are of a scientific and methodological nature, all aspects of which were expressed in this article.

Key words: *activity, education, game, didactics, students, junior classes, song and music, skill, competence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хайруллоев Баҳриддин номзади илмҳои педагогӣ доцент кафедраи назария ва методикаи тарбияи мусиқӣ-бадеӣ ДДОТ ба номи С. Айни Тел 900224481*

Сведение об авторах: *Хайруллоев Баҳриддин – кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики музыкально-художественного воспитания Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, Тел: (+992) 900224481*

About the authors: *Khairulloev Bakhriddin - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Musical and Artistic Education, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel: (+992) 900224481*

Маълумот дар бораи муҳаққиқ: *Боев Шаҳобиддин Раҷабалиевич мудири кафедраи назария ва методикаи тарбияи мусиқӣ-бадеӣ, факултаи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел (+992) 909934241*

Сведение об авторе: Боев Шахобиддин Раҷабалиевич заведующий кафедрой теории и методики музыкально-художественного образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел (+992) 909934241

Author information: Boev Shahobiddin Rajabaliyevich Senior Lecturer, Department of Theory and Methods of Music and Art Education, Pedagogical Faculty, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel (+992) 909934241

ТАҲЛИЛ ВА ОЗМОИШҶОИ ПЕДАГОГӢ БО ТАТБИҚИ АМСИЛАИ КОМПЮТЕРИИ «РОҲНАМОИ АЛГЕБРА» ДАР РАВАНДИ ДАРСИ АЛГЕБРАИ СИНФИ 8-УМ

Чашилов Х. М., Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Саидҷаҳфаров А. И. Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Ғояи коркарди амсилаи компютери барномаи роҳнамои алгебра барои синфи 8-ум мустақиман пас аз қисман бо хонандагони гурӯҳҳои таҷрибавӣ гузаронидани озмоишҳои педагогии вобаста ба санҷиши тестӣ ва гузаронидани дарсҳои лексионӣ рӯйи кор омадааст. Гарчанде дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умӯӣ ва дигар муассисаҳои таълимӣ хонандагон дарсҳои омӯзгоронро тавассути супоришҳои вазифаи хонагӣ, хондани мавзӯ дар ҳалли масъалаҳои дар наздашон гузошташуда хеле бозавқ, ҷиддӣ ва самаранок истифода бурда тавонанд ҳам, тавассути барномаҳои махсуси компютерӣ дар назди экрани компютер нишастан, ба саволҳои маҷозии пешниҳодшуда ҷавобҳои мувофиқ додан ва ба мақсадҳои ниҳони худ расидан, боиси ҷолибияти бештар пайдо намудани онҳо мегардад [7;8].

Аз ин рӯ, мо зарур шуморидем, ки бо истифода аз технологияҳои навини амсиласозӣ барномаи роҳнамои алгебра барои фанни алгебраи синфи 8-ум бо истифода аз методи муосир дар шакли худкор таҳия намоем. Хушбахтона ҳадафи мазкурро мо бо ёрии забонҳои барномасозии объектгарои Python, JavaScript, HTML, CSS ва барои нигоҳдори намудани иттилоот барномаи SQL-ро истифода намуда, рӯйи кор овардем.

Бояд қайд намуд, ки барномаи компютери таҳиянамудаи мо натавонанд барои омӯхтани мавзӯҳо, супоридани тестҳо, балки барои ворид намудани рӯнамоҳо, бозиҳои таълимӣ, супоришҳо аз ҳар гуна мавзӯҳои дигар низ метавонад хизмат расонад. Барои истифода намудани барномаи мазкур кифоя аст, ки дар алгоритми барномаи сохташуда тағйироти зарурӣ ворид карда шавад ва дар раванди дигар дарсҳо ҳам мавриди истифода қарор гирад. Ҳангоми иҷрои барнома хонанда дар экрани компютер бо чор равзанаи робитавӣ сару кор дорад: якум, *равзанаи асосӣ*, дуюм, *равзанаи бақайдгирӣ* ва *воридшавӣ*, сеюм, *равзанаи меню*, чорум, *равзана барои супоридани тест*.

Равзанаи асосӣ барои иҷро кунанда, яъне хонанда пешбинӣ шудааст. Шакли ин равзана аз дигар равзанаҳои системаи амалиёти MS Windows ягон фарқи ҷиддӣ надорад. Он аз «Сатри сарлавҳа», «Майдони қорӣ» ва тугмаи амрии «Воридшавай» иборат буда, андозааш вобаста ба экрани компютер тағйир меёбад. Интерфейси равзанаи асосии барномаи «Роҳнамои алгебра» дар расми 1 инъикос ёфтааст.

Расми 1 – Равзанаи асосии барномаи «Роҳнамои алгебра»

Дар сатри сарлавҳаи равзана ғайр аз се тугмаи системавӣ-стандартии «Ғункунӣ», «Паҳнкунӣ» ва «Пӯшидан», инчунин номи равзана оварда шудааст. Дар қисмати болоии майдони кории равзана бошад, ба таври худкор матни масъалаи эҳтимолии (тасодуфӣ) халшавандаи навбатӣ ва чадвали ададии дуқисмаи ба он мувофиқ намудор мегардад.

Яке аз мақсади асосии таҳияи барномаи мазкур ин рушди салоҳиятнокии дониши хонандагон бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди дарсҳои алгебраи синфи 8-ум ва алоқаманкунии ин фанни таълими бо технологияи иттилоотӣ мебошад. Амсилаи компютери таҳияшуда имконият медиҳад то раванди пешниҳоди мавод таълимӣ якҷанд маротиба осон гардад. Зеро тавассути имкониятҳои барнома тамоми мавзӯҳои дарсӣ дар шакли парвандаҳо бо формати pdf ва технологияи рӯнамосозӣ омода шудаанд, ки истифодаи онҳо барои ҳамагон дастрас аст.

Ҷиҳати арзёбӣ ва баҳодиҳии самараи азхудкунии мавзӯҳои дарсии фанни алгебраи синфи 8-ум тавассути имкониятҳои худсанҷи барномаи «Роҳнамои алгебра» саволномаи тестиро дарду вариант аз боби якуми китоби дарсӣ, ки фарогири мавзӯи «Қасрҳои ратсионалӣ» мебошанд, тартиб додем. Инчунин, санҷиши азхудкунии мавзӯҳои боби мазкурро бо таври анъанавӣ ва тавассути амсилаи компютерӣ дар МТМУ-и №1, №25-и н.Рашт ва №14-и н. Нуробод бароҳ мондем.

Қайд менамоем, ки саволномаҳои тестӣ аз доираи мавзӯҳои боби якуми китоби дарсии фанни алгебраи синфи 8-ум бо таври тасодуфӣ интихоб шудаанд. Ҳар як омӯзгори фаннӣ дар доираи имкониятҳои худ метавонад, вариантҳои гуногуни саволномаи тестиро таҳия намуда, самаранокии дониши хонандагонро баҳодиҳӣ намояд. Зеро барои таҳия намудани саволномаҳои тестӣ дар барнома қисмати махсус барои омӯзгорон ҷудо шудааст ва онҳо метавонанд озодона саволномаҳои тестиро ворид намоянд [7-8].

Гузaronидани озмоишҳои педагогӣ ҷиҳати муайянсозии самаранокии амсилаи компютери «Роҳнамои алгебра» дар якҷанд марҳила сурат гирифт. Озмоишҳои педагогӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №1, №25-и ноҳияи Рашт ва №14-и ноҳияи Нуробод, ки пойгоҳҳои измоишӣ интихоб шуда буданд, гузаронида шуд. Дар раванди таҷрибагузаронӣ синфҳои 8А аз бо усули анъанавӣ ва 8Б бо таври таҷрибавӣ тавассути имкониятҳои худсанҷи барнома аз рӯи саволномаҳои тестӣ мавриди таҳлил қарор гирифт.

Натиҷаи озмоиш дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №14 дар чадвали 1 оварда шудааст:

Чадвали 1 – Натиҷаи санҷиши азхудкунии мавзӯҳои боби якуми фанни алгебраи синфи 8, дар МТМУ-и №14, н.Нуробод

Соли хониш	с/х2021-2022	
Синф	Санҷиш бо усули анъанавӣ дар синфи 8А	Санҷиш дар гурӯҳи таҷрибавии синфи 8Б
МТМУ №14	53%	62%

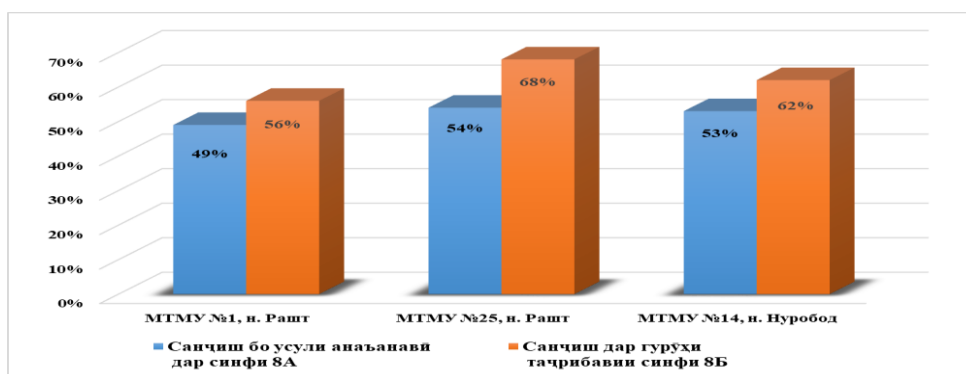
Дар раванди гузаронидани озмоиши педагогӣ муайян намудем, ки барои санҷиши саволномаи тести тартибдодашуда бо усули анъанавӣ дар синфи 8А (24 нафар) бо ҳисоби миёна 30 даққиқа вақт сарф шуд. Тавассути имкониятҳои барнома дар синфи 8Б (25 нафар) бошад, 5 даққиқа вақт сарф шуд, ки ҳамаи ин аз афзалиятнокии қисми барнома гувоҳӣ медиҳад.

Натиҷаи санҷиши барнома дар МТМУ-и №1 ва №25-и н. Рашт дар чадвали 2 оварда шудааст.

Чадвали 2 – Натиҷаи санҷиши азхудкунии мавзӯҳои боби якуми фанни алгебраи синфи 8-ум, дар МТМУ-и №1 ва №25-и н. Рашт

Соли хониш	с/х2021-2022	
Синф	Санҷиш бо усули анъанавӣ дар синфи 8А	Санҷиш дар гурӯҳи таҷрибавии синфи 8Б
	49%	56%
МТМУ №25	54%	68%

Диagramмаи қиёси усули анъанавӣ ва таҷрибавии ҷадвали 1 ва 2 дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2 – Diagramмаи қиёси санҷиши тестӣ дар МТМУ-и №1, №25, н. Рашт ва №14, н. Нурубод

Дар раванди гузаронидани озмоишҳои педагогӣ муайян намудем, ки тавассути барномаи компютери худсанҷ баҳо додани савияи дониши хонандагон якҷанд маротиба вақтро сарфа ва кори омӯзгорони фанниро осон мегардонад. Ин гуфтаҳо баръало аз diagramмаи қиёсии расми 2 мушоҳида намудан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки якҷанд маротиба ҷиҳати муайянсозии вақт дар санҷиши саволномаҳои тести озмоиш гузаронида, муайян намудем, ки бо таври анъанавӣ агар тестҳо санҷида шаванд, дар синфҳои 20-25 нафара бо ҳисоби миёна 30 дақиқа вақт сарф мешавад. Тавассути барномаи компютерӣ бошад, дар мудати 5 дақиқа ба пуррагӣ савияи дониши хонандагонро баҳо додан мумкин будааст [8].

Дар қисмати навбатии озмоишҳои педагогӣ байни хонандагони синфи 8-ми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №1, №2, №25 ва №26-и ноҳияи Рашт ва №14-и ноҳияи Нурубод, дар маҷмӯъ 322 нафар, тариқи саволнома пурсиши сотсиологӣ ҷиҳати татбиқи амсилаи компютери «Роҳномаи алгебра» гузаронида шуд (намунаи саволнома дар замимаи 2 оварда шудааст). Пас аз гузаронидани озмоиш муайян намудем, ки қисми зиёди хонандагон тавачҷух ба татбиқи амсилаи мазкурро дар раванди дарс доранд. Зеро аз гурӯҳҳои интихобшуда, тавассути амсиласанҷиши тестӣ гирифта шуд ва онҳо бо алгоритми кори оншинос буданд. Натиҷаи пурсиши саволнома дар ҷадвали 3 оварда шудааст:

Ҷадвали 3 – Натиҷаи саволномаҳои пурсишӣ

Ба Шумо кадом намуди дарс маъкул аст?							
Синфҳо	МТМУ №1, ноҳияи Рашт		МТМУ №2, ноҳияи Рашт			МТМУ №25, ноҳияи Рашт	
	8А	8Б	8А	8Б	8В	8А	8Б
Дарсҳои дар шакли анъанавӣ	38%	35%	40%	43%	20%	27%	45%
Дарсҳо бо истифодаи барномаи «Роҳномаи алгебра»	62%	65%	60%	57%	80%	73%	55%
	МТМУ №26, ноҳияи Рашт				МТМУ №14, ноҳияи Нурубод		
Синфҳо	8А	8Б	8В	8Г	8А	8Б	
Дарсҳои дар шакли анъанавӣ	25%	39%	32%	46%	18%	36%	
Дарсҳо бо истифодаи барномаи «Роҳномаи алгебра»	75%	61%	68%	54%	82%	64%	

Диаграммаи натиҷаҳои муқоисавии пурсиш, дар расми 3 пешниҳод шудааст:

Расми 3 – Диаграммаи муқоисавии пурсиши саволнома дар МТМУ-и №1, №2, №25, №26, н. Рашт ва №14, н. Нуробод

Аз натиҷаҳои қиёсии диаграммаи дар расми 3 овардашуда айён аст, ки қисмати зиёди хонандагон таваҷҷуҳ ба татбиқи технологияҳои муосири компютерӣ, хусусан барномаи «Роҳнамои алгебра»-ро дар раванди таълим дошта, хоҳиш доранд то раванди дарс тавассути технологияҳои муосири компютерӣ бароҳ шавад. Ҳангоми таҳлили диаграммаи мазкур аз ҳама нишондоди беҳтарин дар МТМУ №2, синфи 8В, н. Рашт 80% ва синфи 8А дар МТМУ №14-и н. Нуробод бақайд гирифта шуд. Паз аз таҳлилҳо муайян намудем, ки сабаби асосии чунин нишондод пеш аз ҳама аз технологияҳои иттилоотӣ бохабар будани ҳам омӯзгори фанӣ ва ҳам хонандагони синфҳои номбаршуда мебошад. Аз ин рӯ, бояд омӯзгори имрӯза, роҳҳои беҳтарини татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва дигар технологияҳои муосири таълимиро чуस्तӯҷӯ намуда, дар раванди таълим татбиқ намояд [7].

Ҳамин тавр, дар раванди гузаронидани таҷрибаҳои озмоишии педагогӣ муайян намудем, ки татбиқ ва истифодаи амсилаи компютери «Роҳнамои алгебра», ки барои фанни алгебраи синфи 8-ум пешбинӣ шудааст, раванди дарсхоро ҷолиб ва малакаи эҷодии хонандагонро рушд медиҳад. Дар раванди санҷиши саволномаҳои тестӣ муайян намудем, ки тамоми марҳилаи муайянсозии сифати таҳсилотчиҳати азхуднамоии мавзӯҳои дарсӣ чанди маротиба осон гардида вақт сарфа мешавад. Инчунин, бо истифода аз имкониятҳои дигари барнома, ки дар раванди дарс татбиқ мешаванд, аз қабili пешниҳоди мавзӯҳои дарсӣ дар шакли электронӣ ва дар шакли рӯнамоҳи чандрасонаӣ сарборихои барзиёди омӯзгорон кам гашта, айёнияти бештари таълимӣ таъмин мегардад.

Озмоишҳои педагогӣ, ки дар раванди таҳқиқотҳои илмӣ дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ МТМУ-и №1, №2, №25, №26 ва №14, давоми солҳои 2020-2023 гузаронида шуданд, нишон доданд, ки татбиқи босамари технологияҳои иттилоотӣ дар рушди салоҳиятнокии донишомӯзии хонандагон нақши созгор дошта, малақаҳои зехнӣ ва эҷодии хонандагонро рушд медиҳанд. Ин гуфтаҳо озмоишҳои педагогӣ дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ гузаронидашуда собит намуданд.

АДАБИЁТ

1. Беспалько, В.П. Программированное обучение: дидактический аспект / В.П. Беспалько // – М.: Педагогика, 1970. – 300 с.
2. Герман, Ю.В. Дидактические аспекты применения информационных технологий на уроках математики / Ю.В. Герман // Содружество наук. Барановичи-2010: тезисы докладов VI Междунар. науч.-практ. конф. молодых исследователей, 19–20 мая 2010 г., Барановичи, Респ. Беларусь: в 2 ч. / редкол.: А.В. Никишова (гл. ред.) [и др.]. – Барановичи: РИО БарГУ, 2010. – Ч. 1. – С. 97-98.

3. Ефремов, И. Компьютерные технологии обучения: дайджест: Газета «Математика» № 15 / И. Ефремов // – М.: «Первое сентября», 2008.
4. Каллаур Н.А. Методика обучения математике учащихся средней школы с помощью информационных технологий / Каллаур Н.А., Герман Ю.В. // Монография, – Минск: БГУ, 2008. – 51с.
5. Каллаур, Н.А. Проблемы проведения педагогического эксперимента по использованию информационных технологий на уроках математики в средней школе / Н.А. Каллаур, Ю.В. Герман // Педагогичнй науки: теория, история, инновации технологии: науковий журнал – №2(4), – СумПДУ им. А.С. Макаренка, 2010. – С. 302-309.
6. Миронова, М. Конструирование урока математики с использованием ИКТ: Газета «Математика» № 15 / М. Миронова // – М.: «Первое сентября», 2008.
7. Саидзода, И.М. Методикаи ташкили дарсҳои технологияи иттилоотӣ дар мактабҳои миёна / Саидзода И.М., Ҳайётов Қ.// Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои педагогӣ, Душанбе, 2021. №3. – С. 293-300.
8. Саидов, И.М. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти таълимӣ [Матн]/ Саидов И., Саидҷаҳфаров А.И. //Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои педагогӣ, Душанбе, 2021. №4. – С. 220-227.
9. Саидов, И.М. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун омили рушди салоҳиятнокии дониши хонандагон [Матн] / Саидов И.М., Мирзоев С., Ҳайётов Қ.// Пайёми пажушишгоҳи рушди маориф. Бахши педагогика психология. 2021. №1,(33). – С. 60-64. ISSN 2617-5620.
10. Саидов, И.М. Хизматрасониҳои технологияҳои компютерӣ ҳамчун омили рушди таҳсилоти фосолавӣ [Матн]/ Саидов И.М., Ҳайётов Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Бахши педагогика ва психология, методикаи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ. №4(4). Душанбе, 2020. – С. 160-164.
11. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г. К. Селевко// – М.: Народное образование, 1998. 256 с.

ТАҲЛИЛ ВА ОЗМОИШҲОИ ПЕДАГОГӢ БО ТАТБИҚИ АМСИЛАИ КОМПЮТЕРИИ «РОҲНАМОИ АЛГЕБРА» ДАР РАВАНДИ ДАРСИ АЛГЕБРАИ СИНФИ 8-УМ

Мақола ба масъалаи гузаронидани озмоишҳои педагогӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва амсилаи компютери «Роҳнамои алгебра» дар раванди таълими фанни алгебраи синфи 8-ум дар зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шудааст.

Дар раванди гузаронидани таҷрибаҳои озмоиши педагогӣ муайян намудем, ки татбиқ ва истифодаи амсилаи компютери «Роҳнамои алгебра», ки барои фанни алгебраи синфи 8-ум пешбинӣ шудааст, раванди дарсхоро ҷолиб ва малакаи эҷодии хонандагонро рушд медиҳад. Дар раванди санҷиши саволномаҳои тестӣ муайян намудем, ки тамоми марҳилаи муайянсозии сифати таҳсилотчиҳати азхуднамоии мавзӯҳои дарсӣ чанди маротиба осон гардида вақт сарфа мешавад.

Озмоишҳои педагогӣ, ки дар раванди таҳқиқотҳои илмӣ дар гуруҳҳои таҷрибавии МТМУ-и №1, №2, №25, №26 ва №14, давоми солҳои 2020-2023 гузаронида шуданд, нишон доданд, ки татбиқи босамари технологияҳои иттилоотӣ дар рушди салоҳиятнокии донишомӯзии хонандагон нақши созгор дошта, малақаҳои зеҳнӣ ва эҷодии хонандагонро рушд медиҳанд. Ин гуфтаҳои озмоишҳои педагогӣ дар гуруҳҳои таҷрибавӣ гузаронидашуда собит намуданд.

Вожаҳои калидӣ: технологияи иттилоотӣ, салоҳиятноки, раванди таълим, омӯзгор, озмоиш, таҷриба, метод, амсила, дарс.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ЭКСПЕРИМЕНТЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНОЙ МОДЕЛИ «СПРАВОЧНИК ПО АЛГЕБРЕ» В ПРОЦЕССЕ УРОКА АЛГЕБРЫ В 8 КЛАССЕ

Статья посвящена вопросу проведения педагогических экспериментов с применением информационных технологий и компьютерной модели «Справочник по алгебре» в процессе преподавания предмета алгебры в 8 классе на уровне общего среднего образования.

В процессе проведения педагогических экспериментов мы определили, что применение и использование компьютерной модели «Справочник по алгебре», которая предназначена для изучения предмета алгебры в 8 классе, делает процесс урока интересным и развивает творческие способности учащихся. В процессе проведения тестовых анкет мы определили, что упрощается весь этап определения качества образования и экономится время на освоение предметов.

Педагогические испытания, которые проводились в процессе научных исследований в экспериментальных группах средних общеобразовательных учреждениях №1, №2, №25, №26 и №14 с 2020 года по 2023 год, показали, что эффективное применение информационных технологий в развитии учебных компетенций учащихся играют координирующую роль и развивают

интеллектуальные и творческие способности учащихся. Эти утверждения были подтверждены педагогическими тестами, проведенными в экспериментальных группах.

Ключевые слова: информационные технологии, компетентность, образовательный процесс, учитель, эксперимент, опыт, метод, модель, урок.

PEDAGOGICAL ANALYSIS AND EXPERIMENTS USING THE COMPUTER MODEL "ALGEBRA HANDBOOK" IN THE PROCESS OF ALGEBRA LESSON IN GRADE 8

The article is devoted to the issue of conducting pedagogical experiments using information technology and the computer model "Algebra Handbook" in the process of teaching the subject of algebra in the 8th grade at the level of general secondary education.

In the process of conducting pedagogical experiments, we determined that the application and use of the Algebra Handbook computer model, which is designed to study the subject of algebra in the 8th grade, makes the lesson process interesting and develops the creative abilities of students. In the process of conducting test questionnaires, we determined that the entire stage of determining the quality of education is simplified and time is saved for mastering subjects.

Pedagogical tests that were conducted in the process of scientific research in the experimental groups of secondary schools No. 1, No. 2, No. 25, No. 26 and No. 14 during 2020-2023 showed that the effective use of information technologies in the development of students' educational competencies play a coordinating role and develop the intellectual and creative abilities of students. These statements were confirmed by pedagogical tests conducted in the experimental groups.

Key words: information technology, competence, educational process, teacher, experiment, experience, method, model, lesson.

Маълумот оид ба муаллифон:

Чалилов Хуриед Мақсудович –и.и.-ф.м., дотсенти кафедраи информатикаи ДМТ. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17, ДМТ. Тел.: (+992) 907965569, E-mail: Sharshara68@mail.ru.

Саидҷаҳфаров Аҳлиддин Илёсович ассистенти кафедраи информатика-барномасозии ДОТ дар н. Раиш, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Раиш, кучаи Э. Муҳиддинов 63. Тел.: (+992) 985929200 E-mail: ahlidin_5111@mail.ru

Сведения об авторах: Джалилов Хуриед Мақсудович – к.ф.м.н., доцент кафедры информатики ТНУ. 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, ТНУ, Тел.: (+992) 907965569, E-mail: Sharshara68@mail.ru.

Саидҷаҳфаров Аҳлиддин Илёсович ассистент кафедра информатика-программист ТПИ в Раишском районе, Республика Таджикистан, р. Раиш улица Э. Муҳиддинов 63. Тел.: (+992) 985929200, E-mail: ahlidin_5111@mail.ru

Information about authors: Jalilov Khurshed Maksudovich –c.p.m.s., docent of the Department of Informatics, TNU. 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, TNU, 907965569, E-mail: Sharshara68@mail.ru.

Saidjahfarov Ahliddin Ilyosovich-assistant of the department Informatic-programmist , TPI in Rasht district, Republic of Tajikistan, E. Muhiddin strit 63, Tel: (+992) 985929200, E-mail: ahlidin_5111@mail.ru.

МАВҶЕИ ДАРСҶОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ИНКИШОФИ НУТҚИ ХОНАНДАҶОНИ СИНФҶОИ 5- 8

Салимова Дилором Исмаиловна

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки маориф омили муҳимтарини наҷоти миллат ва таҳкими давлат эътироф гардидааст. Барои он ки ин рисолати худро анҷом диҳад аҳли маориф, аз ҷумла омӯзгорони сершумори фанни забони тоҷикиро лозим аст, ки ба фаъолияти худ муносибати ҷиддӣ намоянд ва аз асосҳои назариявӣ амалии фанни таълимӣ ошно бошанд. Дар миёни фанҳои дигар фанни забони тоҷикӣ мавҷеи муҳим дошта, нақши асосиро дар фаҳмиш ва инкишоф, муомилаи фикру ақидаи хонандагон мебозад. Дарс аз фанни забони тоҷикӣ мавҷеи муҳимтарин зинаи инкишофи нутқи хонандагон, мустақамшавӣ ва бурро шудани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ хонандагон мебошад. Муассиса вазифадор аст дараҷаи маълумотро таъмин намояд.

Омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ имрӯза дар ҷустуҷӯи роҳҳои нав ва самараноки восита ва шаклҳои таълим ва тарбияи хонандагон мебошанд. Ин яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи онҳо мебошад, ҷунки таълими фанни забони тоҷикӣ ба

ташаккули муҳимтарин хусусиятҳои шахсияти хонандагон аз қабилӣ хондану навиштан, фаҳмидан, гӯш кардан, ба хотир гирифтани фикр кардан ва эҷод кардан мусоидат менамояд. Гуногунии амалиёти омӯзгори фанни забон ва адабиёт хонандагонро аз мондашавӣ ва бемасъулияти бозмедорад. Вазифаи асосии ҳар як омӯзгор ба хонандагон додани маҷмуи муайяни донишҳо набуда, балки дар онҳо бедор намудани шавқу ҳаваси инкишофи нутқ доир ба омӯзиш аст. Маълум аст, ки ҳар як намуди омӯзиш вобаста ба мазмун ва мундариҷааш ба ташкил кардани шароити муфид барои инкишофи ҳамаҷонибаи хонанда равона карда шудааст. Аммо шахсият ҷавҳари равонӣ ва маънавии одам буда, ҳамчун системаи сифатҳои ҷамъбасти гуногун баромад мекунад. Маҳз принсипи ҷараёни дурусти таълим имкониятҳои хубро барои инкишофи шахсияти хонанда ба миён меорад ва мазмуну мақсади маълумоти миёнаи умумиро тасдиқ менамояд. Ҷараёни таълим на танҳо фаъолияти омӯзгор, балки фаъолияти хонандаро низ талаб менамояд. Бинобар ин, хонандагонро низ лозим аст, ки вазифаи таълимии дар наздашон гузошташударо ҳангоми омӯзиш дарк намоянд. Истифодаи усули фаъоли таълим дар синфҳои болоӣ барои ҳар як хонанда таъмин намудани шароит барои инкишофи бештари қобилият ва талаботи маърифатии онҳо мебошад. Мувофиқи тақозои замони дарсҳои забони модарӣ бояд тавре ташкил карда шавад, ки ба стандарти давлатии таълим ҷавобгӯ бошад. Барои ташкили чунин дарсҳо усули нави замонавии омезишро ба роҳ мондан лозим аст.

Масъалаи инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон ҳанӯз аз даврони Иттиҳоди Шуравӣ мавзӯи асосии фанни забони тоҷикӣ қарор гирифта буд. Инкишофи нутқ дарси асоси талаффузи нормаи забони адабӣ нутқи саҳеҳу равшан ба салоҳидиди омӯзгори фаннӣ ва мувофиқи шароити мактабу маҳал мебошанд. «Дар нақшаи забони тоҷикӣ барои синфи 8 дар нимсолаи якум ҳашт мавзӯи инкишофи нутқи мурратаб ворид карда шудааст, ки ҷанбаҳои гуногунро дар бар мегирад. Ба синну соли хонанда мувофиқ буда, байни хонандагон инкишофи нутқи мурратаб гузаронида шуда, муҳокима карда мешавад. Мисол муфтхӯрии Қорӣ- ишқамба. Тақдири ду деҳқон дар асоси «Ҳар ва трактори А. Лохутӣ. Навиштани ҳисобот. Қаҳрамонон намемиранд. Характеристикаи ин ё он асари хондашуда (иншо) ба тариқи шифоҳӣ нақли кружоки ҳаваскорони мактаб» [1, 27]. Навиштани акт, навиштани нақл дар бораи виставка - намоишро дар бар мегирад. Бо ин мавзӯҳои муҳокима ва баҳс нутқи хонандагон ҳангоми гуфтугӯ, ё шунидани фикри якдигар бурро мегардад ва инчунин, нутқи хаттии онҳо низ. Дар намунаи нақшаи забони тоҷикӣ дар синфи 8 барои нимсолаи дуюм мавзӯҳои намунавӣ низ пурра ба ҳисоб гирифта шудааст. Аз ин таҷриба инкишофи нутқи мурратаб дар соатҳои тақрор гузаштан ба маврид мебошад. Омӯзгор метавонад дараҷаи дониши хонандагонро ба эътибор гирифта, мавзӯҳоро тағйир диҳад. Дар ин нақшаи намунавӣ низ инкишофи нутқи мурратаб баъд аз ду ё се мавзӯ гузошта шудааст, ки дар нимсолаи дуюм ҳафт мавзӯро дар бар мегирад.

Дар таълими фанни забони тоҷикӣ инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ асосӣ буда, ин фанро бе ин мавзӯ тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро инкишофи нутқ фаъолияти хонанда ба шумор меравад. Аз ин рӯ, таълимдиҳандагон фанни забони тоҷикӣ мувофиқи мақсад аст, ки ҷиҳатҳои баҳсталаби таълими ин фанро оид ба алоқамандии нутқи шифоҳӣ аҳамият диҳанд ва ҳатто мақеи онро дар омӯзиши фанни забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор диҳанд. Инкишоф додани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон яке аз масъалаҳои асосӣ мебошад. Таълими сифати фанни забони тоҷикиро дар муассисаи баланд бардошта шавад, ҷиҳати азхудкунии луғатомӯзӣ ва донишҷӯи сохти грамматикӣ имло ва нутқи саҳеҳу буррои омӯзгор ба хонандагон ёрӣ мерасонад. Олимону методистони маъруфи тоҷик М. Лутфуллоев, М. Шукуров, Н. Маъсумӣ, С. Халимов, Ф. Шарифзода, Т. Хаскашев, М. Муҳаммадиев, Б. Камолидинов, М. Қурбонов, А. Эшонхонов, Ф. Икромов, Р. Курбонов, Р. Мирзоев, К. Рустамов, Э. Шарипов, С. Шербоев зимни тадқиқоти хеш оид ба масъалаи мазкур андешаҳои худро баён кардаанд. Барои дар сатҳи зарурӣ таълим додани фанни забони тоҷикӣ дар муассиса бояд шароити мусоид фароҳам овард. Дар баробари фароҳам овардани шароит истифодаи усули фаъоли таълимро набояд фаромӯш кард. Усули фаъоли таълим яке аз ҷузъҳои асосии ҷараёни таълимӣ ба шумор рафта, натиҷагирии хуб, миёна, ё паст ба он вобастагии

калон дорад. Дар замони муосир усулҳои зиёде мавриди истифода қарор гирифта ва интихоби дурусти онҳо дар ҷараёни таълим барои омӯзгор зарур мебошад. Айни замон, дар муассисаҳо усули фаёли таълим мавриди қарор дорад, ки хонандаро водор месозад барои аз худ намудани маводи таълимӣ кӯшиш намояд. Усулҳои фаёл натавонанд ба фаёлгардонии раванди таълим нигаронида шудааст, балки хонандагонро барои дар амал истифода бурдани забони тоҷикӣ ҳавасманд мегардонад. Дар омӯзиши фанни забони тоҷикӣ шакли баргузори дарс иштироки фаёли ҳар як хонанда ҳаракату ҳавасмандии ба омӯзиши забони тоҷикӣ вобастагии зиёд дорад. Омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ кӯшиш менамоянд аз шароити самаранок истифода бурда, ағъиятхоро бо роҳбарии омӯзгор аз ҷониби худ хонандагон омода кунанд ва дар раванди дарс истифода намоянд.

Дар синфи панҷум хонанда ба нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ гуфтугӯ ва машқро аз рӯи расмҳо муайян намуда, ба тасвирҳо аҳамият дода аз рӯи тасвирҳо фикрронӣ намуда, бо нутқи шифоҳӣ онро нақл мекунад. Бо тарзи хаттӣ бо ҷумлаҳои сода дар дафтарашон менависанд. Хонанда дар манзараи дар расмбуда онро тасвир мекунад ва беихтиёр нақл менамояд. Дар китоби дарсии синфи панҷуми забони тоҷикӣ машқи 8, саҳифаи 10 чунин супориш дода шудааст: «Аз рӯи расм амали ин шахсонро ифода кунед». Хонанда амале, ки духтарча ва писарак иҷро карда истодааст нақл мекунад. Қадоме аз инҳо бо ҷи қор машқуланд? Сипас, онро ба дафтарашон менависанд, ё ин ки дар расми машқи 33 саҳифаи 19 чунин супориш дода шудааст: «Аз рӯи расм иншо нақл нависед». Хонанда манзараи дар тасвирбударо ҳаёлан фикр намуда, аз ҳаёти оила ба нақл шуруъ менамояд.

Омӯзгор метавонад дар дарсҳои инкишофи нутқ тасвирҳои гуногун ва манзараҳои фасли сол ё дигар маводро истифода намояд. Хонандагон аз рӯи расми тасвиршуда нақл навишта, ба зер исм, сифат ва феъл хат мекашанд. Дар инкишофи нутқи шифоҳии хонанда аз ёд намудани шеър низ мавқеи муҳим дорад. Инчунин, дар машқи 273 супориш дода шудааст: «Номи ашъҳои дар расм тасвиршударо нависед». Хонанда ашъҳои дар тасвиромадаро навишта, бо ҷумлаҳои сода онро қайд мекунад, ба хонанда ба таври шифоҳӣ савол додан, тасвирҳои кӯтоҳи мустақилона инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ хонандаро фаёл мегардонад. Дар синфи шашум барои инкишофи нутқ ғайр аз машқҳои шифоҳӣ машқҳои хаттиро низ истифода менамояд, ба монанди тасвири ашъро муқоиса карда тавонистан. Як ашъро бо ашъи дигар ва навиштани ҳикоя, иншо, навиштани мактуб ва ғайра. Ҳангоми навиштан нақли хонанда ба тарзи навишти дуруст, имло ва грамматика дар инкишофи фикр ва нутқ алоқаманд бошад.

Тавсияҳои методӣ ва ақидаҳои муаллифони дастурҳои методӣ ба нишондодҳои Ушинский ва шогирдони ӯ Н. Водовозов, Ф. Бунаков ва дигарон системаи машқро барои инкишофи нутқи хонандагон пешниҳод намуда қайд намудаанд, ки бояд дар ҳамаи дарсҳои фанни забони модарӣ ҳангоми омӯзонидани грамматика ва имло истифода намоянд. Дар омӯзиши фанни забони модарӣ ба гуфтаи педагог Ф. Бунаков «Бояд хонанда бештар грамматика ва имлоро аз худ намуда, ва ҳамзамон фикрронии худро ташаккул диҳад то ки қобилияти фикр кардан дар нутқи шифоҳӣ ва хаттиро дошта бошад» [2, 34]. Яъне хонанда фикри худро баён карда тавонад. Ф. Бунаков дар омӯзиши забони модарӣ маҳорати фикр карда тавониستاني хонандаро дар навбати аввал мегузорад. Ин муҳаққиқ дар омӯзиши фанни забон чунин мешуморад, ки бояд талаботи замонро ба эътибор гирифта, хонанда озодона ва мустақилона истифода намудани забонро барои дониши хаттӣ ва шифоҳӣ мушоҳида, фикр ва эҳсосро бо хоҳиши худ омӯзад. Талаботи хатмӣ қорҳои хаттӣ иншо, эссе, нақли хаттӣ ва имлои санҷишӣ мебошад. Ин талаботҳо ба таври воқеӣ фикр карданро меомӯзад.

Олимон, методистони забоншинос тавсия медиҳанд, ки машқ намудани иншонависӣ, нақли ҳикоя, нақли хаттиро аз аввали таълим оғоз намудан лозим. Масалан, дар синфи 6-ум машқи 85 саҳифаи 29 чунин супориш дода шудааст: «Матро хонда мулоҳизаатро нақл кунед». Машқи 86 саҳифаи 30 «Матро хонед, мазмунашро нақл кунед». Яке аз хонандагон матро қироат намуда, онро нақл мекунад ва дигарон ба шеваи гуфтори адабӣ фикрронӣ мекунанд. Ҳар як хонанда дар ин бора фикри худро мегӯяд, ё ин ки машқи 145 саҳифаи 53 ба амали дар расмҳо тасвиршуда ном гузошта, онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. Хонанда ба тасвири дар машқ овардашуда диққат

дода, онро шарҳ медиҳад. Омӯзгор супориш медиҳад: «Ба расм ном гузоред». Хонанда: «Одил ба хона даромад», «Одил аз хона рафт», «Одил аз автобус фаромад» ва ғайра.

Муҳаққиқон рӯбардоркунии матн, аз ҷумлаҳои алоҳида сохтани матнро ба хонандагон зарур мешуморанд. Масалан, дар бораи фасли тирамоҳ, зимистон, баҳор ва тобистон бо истифодаи ашё, ё ин ки расмҳои ранга, тасвирҳои саволҳои дар тахтаи синф навишта шаванд ва хонандагон аз он истифода карда, ба фикрронӣ ва навиштани нақли худ шуруъ намоянд. Нақли хаттӣ ҳамчун ҷузъи асосии фаъолияти хаттии хонандагон ба шумор меравад. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд шарҳи мухтасари ба онҳо шиносро пешниҳод намояд. Ф. Бунаков машқи хатро ҳамчун асоси таҳкурсии ба иншонависӣ қайд намуда буданд, ки то ҳол эътибори худро гум накардааст.

Ба ақидаи мо хонандагони мактаби миллий бояд бо забони зиндаи миллий, бо хусусиятҳои хос ва содагии забони миллий хат нависанд. Агар ислоҳи онҳо дуруст бошад, шарҳу тавзеҳи муносиб гузошта шавад ва хонандагон ғалатҳои худро дида онро дафъаи дигар ислоҳ менамоянд. Як қисме аз методистон инкишофи нутқро аз рӯи баёни муфассал дуруст ва фаҳмо будани луғот маҳорати дуруст тартиб додани ҷумлаҳои низ мавриди назар қарор додаанд. Қисми дигари методистон диққати худро ба азхудкунии намунаҳои китоб равона намудаанд, ки дар асоси ҳамин намунаҳо қорҳои мустақилонаи хонандагон тартиб дода шудааст. Яъне қор аз рӯи монандкунии нутқи хонандагонро ба таври зарурӣ инкишоф медиҳанд. Масалан, инкишофи нутқ дар синфи 7-ум аллақай, хонанда навиштани нақл иншо эссеро медонад. Мавзӯе, ки омӯзгор ба хонанда дар тахтаи синф навишта, дар бораи он маълумот медиҳад, мувофиқи нақша хонандаи фаъол ба навиштани он шуруъ мекунад.

Заминаи нутқи шифоҳӣ ҳанӯз аз синфи ибтидоӣ оғоз гардида, қобилияти фикрронии хонанда, захираи луғавӣ ба воситаи гузаронидани бозихҳои ҳархела, дар вақти гузаронидани дарс аввал истифодаи калимаҳои содда, баъд мураккаб оғоз гардида, нутқ ва фикрронии онҳо мукамалтар мегардад. Инкишофи нутқ ва омӯзиши фанни забони модарӣ ҷузъи ҷудонашаванда мебошанд, чунки хонанда танҳо аз калимаҳои мафҳумҳои зиёд, образҳои адабӣ забонро аз худ мекунад ва бе ягон мушкилӣ он қадар донише, ки аз худ намуда буд, барои солҳои оянда истифода намуда, дониши худро сайқал медиҳад. Олимони тоҷик, методистон ба ҳалли масъалаҳои илмӣ, методикаи таълими забони модарӣ қор бурда, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, С. Аминов, С. Шербоев, Ф. Икромов, Э Шарипов, Р. Мирзоев, И. Абдуллоев, Б. Боронов, Б. Ганиева, Л. Иматова ва ғ. муаллифони китобҳои дарсӣ мебошанд. Асоси таълими фанни забони модариро инкишофи нутқи хонандагон ташкил медиҳад ва асоси сифати таҳсилот малакаи хондану навиштан, такмили маданияти нутқро ташкил медиҳад.

Омӯзонанда назораткунандаи инкишофи нутқи хонандагон омӯзгор мебошад, ки дар натиҷаи фаъолияти ӯ нутқи хаттии хонанда низ инкишоф меёбад. Нутқи раван ва хаттии хонанда ҷудонашаванда аст, чунки равонии нутқ ба равонии фикр вобаста мебошад. Таъсирнокии нутқи шифоҳӣ ба тарзи баёни хонанда вобастагӣ дошта, барои фикри дурустро баён намудан мутобик аст ва барои он ки шунаванда онро дуруст фаҳмида тавонад, бояд ба меъерҳои забони адабӣ риоя намояд. Ин ба нутқи омӯзгор вобаста аст. Дар нақши инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ инкишофи нутқ нақши муҳим дошта, фикру андеша ва ифодаи онҳо дар раванди зинда сохтани воҳидҳои забони муносибату муомилаи ҳамарӯзаи омӯзгор ва хонанда аҳамияти зиёд дорад. Сарчашмаи муҳими инкишофи нутқи хонанда хониши асарҳои бачагона, афсонаю чистонҳои зарбулмасалу мақолҳои, суруду тарона ва ҳикояҳои шавқовару дилангез мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Аминов С., Муллоҷаев С. Намунаи плани мавзӯии забони тоҷики дар синфи 8 барои нимсолаи дуюм // С. Аминов, С. Муллоҷаев, - Душанбе, - Мактаби советӣ, №12, - 1979. - С. 23 – 29.
2. Бунаков.Н.Ф.Родной язык как предмет обучения в начальной школе Спб.-Питер, - 1907. - 174 с.
3. Дыжова А. Формы проявления деструктивной девиации в молодежной среде // А. Дыжова «Осори Академия»–и Академияи Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №1 (33), - 2017. - С. 83 - 87.

4. Коменский, Я.А. Великая дидактика // Избр. пед. соч./Я.А.Коменский.
5. Котибова Ш Алоқамандии нутқи шифоҳӣ ва хатти омили асосии инкишофи нутқи мурағабҳои мактабии хурдсол. Монография Котибова Ш. - Душанбе 2016 -200 с.
6. Лутфуллоев М Осор Чилди 4 Китоби дарсӣ / Лутфуллоев М.-Собириен 2013 -511 с.
7. Нурматов С. Национальное самосознание: сущность, типы и тенденции их развития / С. Нурматов. - дисс. ... канд. филос. наук. Ташкент: -1979. - 166 с.
8. Ушинский К.Д. Руководство к преподаванию Родному слову М. 1949. Хочаев Д., Зикриёев Ф., Саломов М. Китоби забони тоҷикӣ синфи 9 / Д. Хочаев, Ф. Зикриёев, М. Саломов: Душанбе, – 2018. - 184с.
9. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Барои донишҷӯёни факултетҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон) – Душанбе: Шучоён, 2009. – 456с.

МАВҶЕИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ИНКИШОФИ НУТҚИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5 - 8

Дар мақола оид ба инкишофи нутқи хонандагон сухан меравад. Аз он ҷумла, қайд карда шудааст, ки ин фанро бе он тасавур кардан ғайри имкон аст. Воситаи нутқи хонандагонро барои саҳеҳу бурро гардонидан, метод ва роҳу усули одобу ахлоқ, тарзи баён, азхудкунии хонанда зимни барномаи таҳризишуда, баланд бардоштани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Истифодаи ин методҳо аз ёд намудани чистон, зарбулмасал ва сурудҳо, нақли ҳикояву афсона, маҳорати мустақилона навиштани нақл ва бо нутқи бурро сухан гуфтанро амалӣ мегардонад. Дар шакли мисол ва таҳлил бехтар намудани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонанда дар мақола пешниҳод шудааст. Нутқи хаттии хонандагонро бо навиштани машқҳои амалӣ, ё аз тасвир навиштани нақл, навиштани қорҳои мустақилона, омӯхтан ва аз худ намудан, амалӣ гардонидани мавзӯҳои дарси забони тоҷикиро таъмин менамояд. Дар мақола инкишофи нутқи хонандагон зимни таълими дарсии забони тоҷикӣ оварда шудааст. Истифодаи ин методҳо малака ва маҳорати мустақилона омӯхтан, аз худ намудан ва амалӣ гардонидани мавзӯи дарсии забони тоҷикиро таъмин менамояд.

Дар шакли мисолҳои мушаххас ва таҳлили онҳо ворид сохтани чунин навиғониҳо дар мақола ҳамчун фарзия пешниҳод намуда шудааст.

Калидвожаҳо: метод, китоби дарсӣ, забони тоҷикӣ, таълим, омӯзгор, хонанда, қорҳои беруназсинфӣ, шахсият, адабиёт, инкишофи нутқи шифоҳӣ хаттӣ

МЕСТО УРОКОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ 5-8 КЛАССОВ

В статье говорится о развитии речи учащихся. Среди них отмечается, что без него невозможно представить данную дисциплину. Обсуждены средства совершенствования речи учащихся, приемы и методы манер и этики, способ самовыражения, овладение учащимся в ходе подготовленной программы, совершенствование устной и письменной речи учащихся. Использование этих способов формирует заучивание пословиц, поговорок и песен, рассказывание историй и легенд, умение самостоятельно писать повествование и говорить острой речью. В виде примера и анализа в статье предлагается совершенствование устной и письменной речи ученика.

Использование этих методов обеспечивает самостоятельное изучение, усвоение и реализацию предмета таджикского языка.

В виде конкретных примеров и их анализа введение подобных нововведений предлагается в статье в качестве гипотезы.

Ключевые слова: метод, учебник, таджикский язык, образование, учитель, ученик, внеклассная деятельность, личность, литература, развитие устной и письменной речи.

THE PLACE OF TAJIK LANGUAGE LESSONS IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH OF STUDENTS IN GRADES 5-8

The article talks about the development of students' speech. Among them, it is noted that without it is impossible to imagine this discipline. The means of improving the speech of students, techniques and methods of manners and ethics, the way of self-expression, mastering the student in the course of the prepared program, improving the oral and written speech of students were discussed. The use of these methods forms the memorization of proverbs, sayings and songs, the telling of stories and legends, the ability to independently write a narrative and speak sharply. As an example and analysis, the article proposes the improvement of the student's oral and written speech.

The use of these methods ensures independent study, assimilation and implementation of the subject of the Tajik language.

In the form of specific examples and their analysis, the introduction of such innovations is proposed in the article as a hypothesis.

Key words: *method, textbook, Tajik language, education, teacher, student, extracurricular activities, personality, literature, development of oral and written speech.*

Маълумот дар бора муаллиф: *Салимова Дилором Исмаевна – ходими илмии шӯъбаи коркард, татбиқи технологияи инноватсионии таълим (таҳсилоти 12-сола)-и Паҷуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ш. Душанбе кучаи А.Адҳамов 11/2 тел.: 988665287.*

Сведения об авторе: *Салимова Дилором Исмаевна – научный сотрудник отдела обработки, применения инновационных образовательных технологий (12-летнее образование) НИИ образования Таджикистана имени Абдурахмана Джамии. г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2, тел.: 988665287.*

Information about the author: *Salimova Dilorom Ismatovna - researcher of the department of processing, application of innovative educational technologies (12-year education) of the Abdurrahman Jami Institute of Education of Tajikistan. d. Dushanbe, ul. A. Adhamova, 11/2, phone: 988665287.*

МУНДАРИЧА
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOG

Таджибаева М.И. Абдулло-зоде М.И. Организация самообразования студентов при изучении русского и английского языков в условиях кредитной технологии обучения.....	5 – 9
Азизова Файзигул Шарифовна Шароит ва омилҳои асосии баланд бардоштани таълими босифат дар низоми кридитии таҳсилот.....	9 – 14
Аликулова С. Т. Формирование моральных нравственных качеств личности в преодолении депрессии и стрессовых ситуаций у несовершеннолетних	14 – 20
Бобоёров Х.Х. Хамидов У.Т. Сатҳи волои таҳсил – кафили пешрафти чома.....	20 – 26
Гадоев И. Моҳият ва мазмуни таълими фосилавӣ.....	26 – 34
Нурматов Ҳ. Т. Мазмун ва сохтори устувори касбӣ - педагогии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ.....	35 – 40
Пачаева Муҳаё Пулатовна. Фаъолияти тасвирӣ дар рушди эҷодии кӯдакони сини томактаби.....	41 – 47
Саидзода Б. Х. Азиззода О. А. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ - психологии таъсири инрнет ба ҳолати равонии наврасон.....	47 – 51
Саҳиёр Раҳимуллоқ сабабҳои бекорӣ ва пайомадҳои нуговори он аз дидгоҳи равоншиносӣ.....	51 – 57
Ҳотамов Ф. М. олимпиадаҳои фанӣ ҳамчун муҳити ташаккул ва рушди хонандагони болаёқат.....	58 – 62
Ҳочибобоева М.Х. Баъзе шартҳои ҳамроҳии педагогӣ ба фаъолияти инноватсионии педагог дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	63 – 67
Шухрати Боғибек Омӯзиши ҷанбаҳои назариявии тарбияи ахлоқӣ ва мавқеи он дар ташаккули шахсияти ҷавонон.....	67 – 73
Бобокалонов С. Н. Пешгирии зарари бозҳои компютерӣ ба наврасон.....	73 – 77
Баҳром З. Пиряхҳо ва ҳифзи онҳо рушди тоҷикистон.....	77 – 81
Котибова Ш. П. Собирова Н. С. Таъсири педагогикаи халқӣ дар ташаккули рафтори иҷтимоии хонандагони хурдсол.....	81 – 85
Сатторзода Б. А. Мавқеи муассисаи таълимӣ ҳамчун ниҳоди муҳими иҷтимоӣ дар пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон.....	85 – 90
Курбанов С. Х. Таджикская народная педагогика как средство нравственного воспитания учащихся.....	91 – 96
Суриева Шакармо , «точикон» - асари бунёди, ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ.....	96 – 99
Ҷонмаҳмадова Г.Ш., Сафарзода Г. С. Хусусиятҳои муҳими такмили ихтисоси омӯзгорон дар шароити муосир.....	100 – 103

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
METHOD

Боймуродова М.Н., Абдурахмон Гулзода. Фаъолияти эҷодии роҳбар ҳамчун заминаи муассир дар татбиқи самаранокии таълими инноватсионӣ.....	104 – 109
Риоев А. М., Ғиёсиев М. И. Роҳҳои ташаккули маҳорати касбии омӯзгорони фанни технология (таълими меҳнат)-зимни истифодаи технологияи муосири педагогӣ.....	110 – 116
Содиқова М. С. Совершенствование коммуникативных навыков во внеурочной деятельности.....	116 – 120

Кабиров Л. Роҳҳо ва усули тарҷумаи сленгҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ.....	120 – 125
Каримзода Мирзобадал, Начмидинова Г. Н. Омил ва шароитҳои педагогии ташаккули таҷрибаи иҷтимоии наврасон дар раванди дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфӣ аз биология.....	125 – 132
Маҳкамов Д., Маҳмадализода Б. Таърихи истиқлол дар рушди таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ.....	132 – 136
Назарова М. Р. Техническое образование и инженерное направление студентов...	137 – 140
Чобулова Н. М. Проблемаи муносибатҳои байниҳамдигарии наврасон дар ҷомеа.....	140 – 144
Назирова Н. Файзуллоева И. Механизми идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	144 – 149

**20-СОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ**

**20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND
MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND
EDUCATION**

Ҷўраев Х.Ш. Масъалаҳо ва ҳадафҳои таълими моделсозии математикӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	150 – 159
Роҳилаи Н. Инкишофи нутқи мураттаби кӯдаконмавриди шиносӣ бо ҷойҳои таърихии пойтахти кишвар.....	159 – 164
Одинаев Р.Н., Туманова Ш.С. Моделирование на уроках информатики в старших классах как способ развития логического мышления.....	164 – 172
Хусанова Т.К. Аспекти профессиональной компетентности педагога.....	172 – 177
Сагторов А. Қ. Ҳабибова О. М. Ташаккули тарбияи ахлоқии ҷавонон ва хусусияти робитаи тарафайни ҷинсҳо.....	177 – 182
Оналбеков Е. Ж. Оценивание профессиональных компетенций обучающихся профессиональной образовательной организации на учебных занятиях.....	182 – 185
Аҳмадзода Б.С., Асосҳои назариявӣ методӣ ва ташаккули касбии омӯзгор дар раванди тарбияи донишҷӯён.....	185 – 190
Абдуллозода Х. А. Проблемы подготовки инженеров-технологов текстильной промышленности с углубленным изучением английского языка.....	190 – 196
Шаропов Ш. А., Қодирова М. А. Асосҳои методологӣ ва назариявӣ ташаккули мавқеи фаёли иҷтимоии хонандагон.....	196 – 201
Сагторова Ш. И. Хусейнова Ш. З. Иқтисодиёти милли маҳсули саноатикунонӣ.....	201 – 206
Кулумбетов Р.Ж. Сатов М.К. Педагогическая поддержка как средство формирования позиции социальной успешности курсантов военного вуза.....	206 – 210
Маҳмадқулова О. Таджикские пословицы и поговорки как факторы формирования элементов толерантности.....	210 – 215
Арбובה Ф. А. Историко - педагогический анализ исследования культуры педагогического общения, как фактор взаимодействия в педагогической деятельности.....	215 – 219
Хайруллоев Б., Боев.Ш.Р. Нақши машғулиятҳои суруд ва мусиқӣ дар рушди салоҳиятҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	219 – 225
Ҷалилов Х. М. Саидҷаҳфаров А. И. Таҳлил ва озмоишҳои педагогӣ бо татбиқи амсилаи компютери «роҳнамои алгебра» дар раванди дарси алгебраи синфи 8-ум.....	225 – 230
Салимова Д. И. Мавқеи дарсҳои забони тоҷикӣ дар инкишофи нутқи хонандагони синфҳои 5 – 8.....	230 – 235

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмие «Паёми Пажухишгоҳи рушди маориф» пешниҳод мегарданд.

Тамоми мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмие маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмие:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (УДК) (индекси мазкурро аз Ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарифзода М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матнҳои асосии мақола;

– хангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 36]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 36.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Института развития образования»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарифзода М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].
Образец: [4, с. 36]. То есть, литература №4 и страница 36;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to scientific journal
"Bulletin of the Institute for the Development of Education»

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal.

Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the title of the article;
- the surname and initials of the author (for example, Sharifzoda M.);
- the name of the organization where the author of the article works;
- the main text of the article;
- when citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.36]. That is, the referenced source # 4, page 36.
- tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name.
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature).
References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008 state standards;
- the title of the article, annotation and keywords are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 25 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;
- information about the author in Russian and English (here the full name of the author, academic degree, academic title (if available), the name of the organization where the author (or authors) works, the position of the author (or authors) in this organization, phone number, E-mail, and postal address of the place of work);
- The authors are responsible for the content of the articles.

**ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
2023, № 2 (42), 240 с.**

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
2023, № 2 (42), 240 с.**

**BULLETIN
OF THE INSTITUTE FOR EDUCATIONAL DEVELOPMENT
2023, №2 (42), 240 p.**

Шахси масъули чоп: Гадов И.
Мухаррири матни тоҷикӣ: Амонӣ С.
Мухаррири матни русӣ: Лутфуллоева П.
Мухаррири матни англисӣ: Лутфуллоева П.
Мухаррири техникӣ: Ҳайдаров Р.
Мусаххех: Ҳайдаров Р.

Ответственное лицо за номер: Гадов И.
Редактор таджикского текста: Амонӣ С.
Редактор русского текста: Лутфуллоева П.
Редактор английского текста: Лутфуллоева П.
Технический редактор: Ҳайдаров Р.
Корректор: Ҳайдаров Р.

Ба чоп 10.10.2023 имзо шуд. Супориши №7 . Ҳуруфи навъи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи шартию чопӣ – 30. Теъдоди нашр - 75 .
Матбааи “Фасл-4”, 7734024, к. А. Навоӣ, 16.

Подписано в печать 10.10.2023. Заказ № 7. Гарнитура TimeNewRomanTj.
Печать офсетная. Формат 60x84 1/8 . Условно-печатный лист – 30. Тираж - 75.
Типография “Фасл -4”, 7734024, улица А. Навои, 16

On publications issued 10.10.2023. Assignment № 7 . Font Format Time New Roman Tj.
Offset printing, size 60x84 1/8. Printer’s sheet – 30. Edition - 75.
Publishing office “Fasl-4”, 7734024, 16 A.Navoi street.